

A
VESZPRÉMI
MEGYEI
MÚZEUMOK
KÖZLEMÉNYEI
1. 1963

**A
VESZPRÉM
MEGYEI
MÚZEUMOK
KÖZLEMÉNYEI**

I

1963

**MITTEILUNGEN
DER MUSEEN
DES KOMITATES
VESZPRÉM**

I

Veszprém, 1963

A VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMOK KÖZLEMÉNYEI

1

Bakonyi Múzeum
Könyvtára
Iatsz.: F 77.52
VESZPRÉM

Veszprém, 1963

100

Szerkesztő:

Redakteur:

ÉRI ISTVÁN

Lectori salutem

„A VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMOK KÖZLEMÉNYEI” címmel és e kötettel meginduló tudományos kiadványsorozatunk megjelentetését megyénk egységes múzeumi szervezetének létrehozása tette lehetővé. Nemcsak az anyagi fedezet biztosításával, hanem a megye múzeumaiban folyó tudományos kutatások tervének egybehangolása révén is.

Régóta melengetett terv valósul meg ezáltal, nem is előzmények nélküli. Megyénk immár hat évtizednél idősebb két múzeuma, a keszthelyi és a veszprémi, szinte már megalakulása pillanatában szükségesnek tartotta, hogy működéséről nyomatásban is számot adjon. Éppen hatvan esztendővel ezelőtt, 1903-ban, egy időben jelent meg a Balatoni Múzeum Egyesület és a Veszprémvármegyei Múzeum Egyesület első évkönyve, illetőleg jelentése.

Sajnálatos módon azonban mindkét sorozat kiadása már évtizedekkel ezelőtt abbamaradt. A múzeumok szükreszabott költségvetései nem biztosítottak lehetőséget a rendszeres publikálásra. Sőt, önálló, kisebb füzetek megjelentetésére is csak ritkán nyílt mód. A felszabadulás utáni időszakban viszont, az előzőkhöz viszonyítva összehasonlíthatatlanul jobb munkakörülmények, lehetőségek ellenére, különböző okok miatt, a kiadványok ügye tervezetesen nemigen jutott túl.

KÖZLEMÉNYEINK, bár más formában és módon, tartalomban és terjedelemben ugyancsak eltérve az előző évkönyvektől, jelentésektől, de mégis a korábbi törekvések szellemének felújítását célozzák. A követésreméltó kezdeményezések, hagyományok figyelembevételével mellett egészen természetes azonban, hogy ezeken túl is tekintünk. Hiszen ki kell elégítenünk azokat az igényeket, amelyeket tudományos életünk ma a kutatásokkal szemben támaszt.

Hagyományokat kívánunk folytatni akkor, amikor kiadványsorozatunkban múzeumtörténeti forrás- és tanulmányanyag rendszeres közzétételére bő teret biztosítunk. Ismeretes, hogy — ahogyan másutt, úgynálunk is — a korábbi múzeumi jelentések, évkönyvek ma már gyakran egyedüli múzeumtörténeti források. Egyes múzeumok, vezetőik működésének, a gyűjtemények gyarapodásának megítélése tekintetében nélkülözhetetlenek. Ennek szellemében a me-

gyei múzeumi igazgatóság évi jelentéseinek közlése révén igyekszünk mindenkor hű képet adni a múzeumainkban folyó tevékenységről.

Szükséges azonban az évtizedekkel ezelőtt megszakadt beszámolókat s a napjaink között eltelt időszak sehol nem rögzített, múzeumtörténeti szempontból lényeges eseményeinek összefoglalása. Ugyanigy a felszabadulás után alakult s megyénkben meglehetősen nagyszámú kismúzeum, gyűjtemény, kiállítóhely létrejöttének, eddigi működésének ismertetése.

Végül ide tartozik a fennmaradt eredeti dokumentumanyagban végzett kutatások eredményeinek közlése. A múzeumtörténeti kutatások országosan is elmaradott helyzetén csak a részletkérdések feldolgozása révén segíthetünk. Tudományszakunk történetének művelése természetesen nem öncélú, hiszen múzeumaink valamilyen formában mindig a közművelődés szerves egészébe illeszkedve tevékenykedtek. Így minden múzeumtörténeti tanulmány, foglalkozzék akár az alapításra, szervezésre, majd a gyűjtésre, népművelésre irányuló törekvésekkel, hajdani kiváló szakembereink tevékenységének ismertetésével; az elmúlt évtizedek múzeumi életének a jelenlegivel való szoros kapcsolatba hozása mellett mindenkor általánosabban is értékelhető tanulságokkal szolgál.

Köteteink terjedelmének nagyobbik részét természetesen a napjainkban folyó tudományos kutatások eredményét közlő tanulmányok, forrásanyagot ismertető közlemények számára biztosítjuk. Publikációnk tárgykörének meghatározásánál két alapvető szempontot igyekeztünk érvényesíteni.

Ezek egyike — úgy érezzük — sajátságosan helyi jellegű. Az ország más területeinek, városainak, megyéinek javarésztében a helytörténeti kutatás már eredményekben gazdag múltra tekinthet vissza. Számos helyen tapasztalhatjuk ennek újraéledését is: helytörténeti folyóiratok, kiadványsorozatok, monográfiák nagy száma tanúskodik erről. Ezzel szemben megyénk helytörténetének kutatása — bár nem csekély a múltban megjelent értékes részletközlések száma — ma még elmaradott stádiumban van. Hiányzanak az összefoglaló monográfiák, számos részterület még teljességgel felderítetlen.

A Balaton környékének és a Bakony vidékének természetrajzi, régészeti, történeti emlékanyaga, beleértve a néprajz, az iparművészet, építéstörténet, ipar- és mezőgazdaságtörténet és sok más témakör anyagát, meglehetősen gazdag, változatos. Ehhez mérten feltétlen csekély az eddig megjelent közlemények száma. A jelenlegi helyzet és a megoldandó feladatok ismeretében úgy érezzük, nem tehetünk mást, minthogy e széles skála valamennyi pontját egyaránt fontosnak tartva, minden, e tárgykörökbe vágó közlemény számára — a lehetőség határán belül — helyet biztosítunk.

Tesszük ezt azért is — s ez a másik szempont —, mert abból indulunk ki, hogy múzeumaink egy, földrajzi adottságok és történelmi hagyományok révén összetartozó és közigazgatásilag jelenleg egybefogott terület tág értelemben vett helytörténetének tudományos kutatóintézményei. Felfogásunk szerint leszükitenénk KÖZLEMÉNYEINK hatósugarát, tudományos szerepét, ha egyrészt kizárólag a múzeális gyűjtemények anyagának feldolgozásait, közzétételét tartalmazná; másrészt, ha csak a megye múzeumaiban dolgozó szakemberek írásai számára tartanánk fel és lemondanánk számos helyi, vagy másutt működő, de megyénkkel foglalkozó tudományos kutató közreműködéséről. Mindaddig, míg egyes munkaközösségek, intézmények szervezett formában nem látnak hozzá nagyobb, összefoglaló jellegű, rendszeres kutatáson alapuló munkák elkészítéséhez, erőnkhez képest igyekszünk legalább részletkutatások eredményeinek közzétételével az érdek-

lődést ébrentartani, vagy helyenként felkelteni. Szeretnénk remélni, hogy múzeológusaink és általában múzeumaink képesek lesznek kezdeményező és munkatársi szerepüket ellátni olyan feladatok megvalósításában, mint amilyen például a megyei, egyes helyi, városi történelmi monográfiák, műemléki topográfiák stb. megírása. Esetenként, kérkedés nélkül máris hivatkozhatunk némi eredményre. Így „A Bakony természeti képe” című, rendszeres természettudományi kutatási program megindításának részünkről történt kezdeményezésére és szervezésére, vagy a MTA Régészeti Kutató Csoportjának munkatervében évek óta szereplő Veszprém megyei régészeti topográfiai kutatásban való tevékeny részvételünkre.

Eppen a magunk elé kitűzött célok minél eredményesebb megvalósítása érdekében találtuk hasznosnak, hogy kiadványunk ne az időhöz kötött évkönyvek számát szaporítsa. Terjedelemben, megjelentetési időpontok tekintetében, de még tartalmi összeállításban is nagyobb rugalmasságot tesz lehetővé a sorozat köteteinek KÖZLEMÉNYEK formájában történő kiadása.

Abban a reményben, hogy a ránk háruló feladatoknak külső és belső munkatársaink segítségével, illetékes és felettes szervek megértő támogatásával eleget tehetünk s Veszprém megye helytörténelmi kutatásában Múzeumi Igazgatóságunk az eddiginél jelentősebb szerepet játszhat, bocsátjuk útnak KÖZLEMÉNYEINK első kötetét.

1963 december.

A SZERKESZTŐ

Lectori salutem

Durch diesen ersten Band der wissenschaftlichen Veröffentlichungen des im Jahre, 1962 organisierten Museenbandes von Komitat Veszprém werden die Zielsetzungen der Schriftleitung sowohl den Inhalt, als die Prinzipien der Schriftleitung betreffend illustriert. Diese lassen sich in den Folgenden kurz zusammenfassen:

Berichterstattungen über die Tätigkeit der Museen des Komitates über bedeutendere Neuerwerbungen und Ausgrabungen derselben, als Fortsetzung der im Jahre 1903 einsetzenden Jahresberichte, oder Jahrbücher der Museen Veszprém und Keszthely.

Derüber hinaus Veröffentlichung von Studien über die Geschichte der Museen, die der Wissenschaften, endlich die der Volksbildung sowohl in persönlichen wie auch in organisatorischen Beziehungen derselben.

Wir gedenken aber auch mehr Raum für die Veröffentlichung unserer gegenwärtigen Forschungsergebnisse zu gewähren. In dieser Hinsicht beschränken sich unsere Mitteilungen nicht nur auf die Bearbeitung der Fundbestände, bezw. auf die Studien der Fachleute unserer Museen. In bezug auf den enormen Reichtum unseres Komitates, der Balatongegend und des Bakonygebirges an naturwissenschaftlichen, archäologischen und historischen

(ethnographischen, kunstgewerblichen, industrie-, gewerbe- und agrargeschichtlichen) Denkmälern, wäre jede Einschränkung des Themenkreises auch im Interesse der komplexen Methode der wissenschaftlichen Arbeit verfehlt. Hierzu kommt noch die Tatsache, dass diese Themenkreise infolge des Reichtums ihrer Materialien unerschlossen, oder unausgenutzt sind. In Ermangelung grösserer Monographien, bezw. in der Zeit der Vorbereitung derselben, bestreben wir uns augenblicklich ausführliche Bearbeitungen von Detailfragen in möglichst grosser Zahl zu veröffentlichen. Ausserdem ist es unser Bestreben Publikationsmöglichkeit auch die Bearbeitungen unserer Materialien durch Fachleute ausserhalb unseres Komitates zu sichern.

Die Museen unseres Komitates sollen u. E. wissenschaftliche Institute für die im weitesten Sinne genommenen Lokalforschung dieses durch die geographischen Gegebenheiten, wie auch durch die geschichtlichen Überlieferungen einheitlich geformten Verwaltungsgebietes sein.

Unsere Serie „Mitteilungen der Museen des Komitates Veszprém“ ist nicht an einen bestimmten Zeitpunkt, oder an den Inhalt und Umfang der Jahrbücher gebunden. Sie soll vielmehr als eine von Zeit zu Zeit mit wechselndem Umfang erscheinende Publikation die Zahl der Periodika vermehren.

Dezember, 1963.

DIE SCHRIFTLÉITUNG

Emlékezés Rhé Gyulára

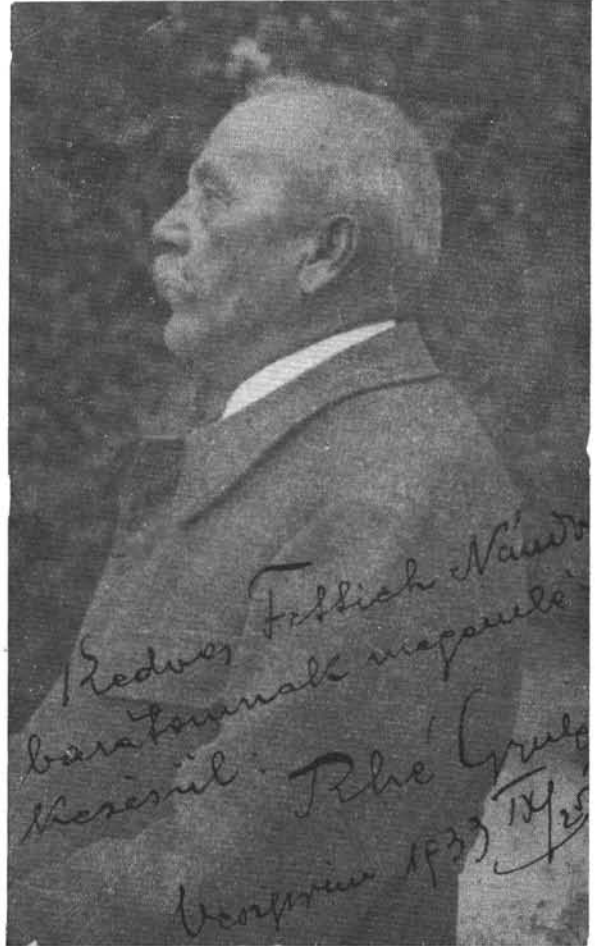
(1871–1936)

Nil mortalibus ardui est. Ez a horatiusi sor jut eszünkbe, amikor Rhé Gyula életéről, egyéniségéről és régészeti jelentőségéről emlékezünk meg. A tiszaezlári háromgyermekes vasutas-család szülötteként, viharos fiatalság után, gyakorlati pályára, vasutáságra adta fejét, de csakhamar a tudományos kutató-munka terén is otthonosnak érezte magát. Egyetemi végzettség nélkül autodidaktaként megtanulta a régészeti kutatás módszereit és saját tapasztalatai, józan ítéletei alapján csakhamar a maga korának legjobb hírű ásatói közé emelkedett. Jelentős bronzkori, rómaiakori és népvándorláskori lelőhelyek felfedezése és módszeres feltárása hirdeti nevét a régészeti tudományos világban, messze hazánk határain túl. 30 éves nehéz és felelősségteljes vasúti szolgálata mellett egyik megalapítója volt a mai veszprémi Bakonyi Múzeumnak és Laczkó Dezső halála után (1932) igazgatója lett annak. (1. kép)

Küzdelmekkel és tragédiákkal tele nehéz élete kemény jellemű, haladó szellemű, bohém társaságszerető, ugyanakkor pontos, megbízható vasúti vezető hivatalnok, múzeológiában viszont az alkotó ember lázas munkáját mutatta, amely a közügyek szolgálatában a régészeti érdekek keretein messze túl, az élet minden területét igyekezett felölelni.

Rhé Gyula született Tiszaezláron (Szabolcs m.) 1871 november 9-én. Apja Rhé Antal, vasutas, bányai német telepes család leszármazottja; anyja Aigner Amália. Alsó- és középfokú iskoláit Budapesten és Kőrmöcbányán végezte. Kitűnő kezdet után igen rossz tanuló volt. Korán megnyilatkozó művészi hajlamának engedve, a főrealiskolai érettségi előtt szülői hozzájárulás és anyagi támogatás nélkül Münchenbe ment festészetet tanulni. Később Olaszországba vándorolt, mindenütt saját maga tartotta el magát. Oltárképeket festett és főleg sokat nyomorgott. Négy és fél év alatt egész Olaszországot többszörösen bejárta. E külföldi tartózkodása során a német és olasz nyelvet tökéletesen megtanulta.

Hat évi külföldi küzdelmes élet után hazajött, engedett az apai kívánságnak: leérettségizett. Tiszta elégséges érettségije után először a járásbírószágon díjnokoskodott, majd egy kereskedőnél könyvvezetősködött, mindkét helyen rövid ideig. 1895 január

1. kép. Rhé Gyula (1933)
Abb. 1. Gyula Rhé (1933)

2. kép. Laczkó Dezső és Rhé Gyula

Abb. 2. Dezső Laczkó und Gyula Rhé

1-én a MÁV-hoz szegődött el, eleinte díjnoknak, majd különböző tanfolyamok elvégzése után gyorsan emelkedett. A forgalmista szakvizsgát a következő évben tette le. A vasúti tisztképző tanfolyamot mint magántanuló végezte el.

Korán nősült. Első felesége 10 évi házasság után meghalt, négy kiskorú gyermeket, két fiút és két leányt hagyván hátra. Lóránd fia (a legidősebb gyermek) a piavei ütközetben elesett (1918 jún. 18.). A négy apró gyermek gondozására gondolva, másodszor is megnősült, e házasságából további négy gyermeke született (két leány és két fiú). Az egyik fiú csakhamar meghalt.

Hivatali életében jól megállta a helyét. Már 1900 január 1-én véglegesítették 600 korona évi díjjal. Ez 1906-ig 2000 koronára emelkedett. 1910 augusztus 25-ével a Dunántúl fontos vasúti csomópontjának, Jutas állomásfőnökének nevezték ki, majd 1921 május 3-án Veszprémben helyezték át állomásfőnöknek.

A régészeti munkába való bekapcsolódása a veszprémi múzeumi gyűjtemény megalakulásával esik egybe. A megindítandó pogányteleki ásatásokkal kapcsolatban a 32 éves MÁV-tisztviselő levélben jelentkezett Laczkó Dezsőnél, a veszprémi piarista főgimnázium akkori tanáránál, akit az új „múzeum” igazgatójának választottak meg. „Habár speciális kedvteléssel a numizmatikát művelem, azt hiszem, hogy tanár úr bennem archeológiai kutatásaiban agilis közkatonára tesz szert, ki mindenkor kész örömmel fogok tőlem telhetőleg kezére járni” (1903 júl. 27.). A jó emberismerő Laczkó Dezső örömmel ragadta meg a segítő kezét. Az ásatásokon már mint munkatársak és halálig elválhatatlan jó barátok dolgoztak együtt. (2. kép)

Múzeológus elhivatottságát részben olaszországi életének élményei, részben pedig egyéni hajlamai magyarázzák meg. Az olasz múzeumok és a római élet mindenütt előtűnő nyomain igen mély benyomást tettek a rendkívül érzékeny lelkű fiatalemberre. Olaszországi vándorlásai alatt oltárképek festése mellett képek restaurálásával is foglalkozott. Ezt a mesterséget nagy érzékeléssel és ügyes technikával sajátította el. Az ottani ásatások sem kerültek el figyelmét, s a régmúlt idők feltárt emlékei különösen vonzással keltették fel érdeklődését.

Laczkó Dezső kezdeményezésére 1903 december 23-án a MÁV igazgatósága Rhé Gyulát hat hétre szabadságot a múzeumi éremgyűjtemény rendezése céljából. 1904-ben pedig a fiatal múzeum érdekében Budapestre utazott. 1906 június 13-án a Múzeumok és Könyvtárak Országos Felügyelőisége tudomásul vette, hogy a megye a megszervezett múzeumőri állást Rhé Gyulával töltötte be (évi 300 korona tiszteletdíjjal), 1909 október 7-én pedig közbenjárt a kereskedelemügyi miniszternél, hogy Rhé Gyulának a balacai ásatásokhoz hat heti szabadságot engedélyezzen. Ekkor utazott másodszor Olaszországba, harmadszor 1912-ben azzal a határozott célkitűzéssel, hogy az olasz ásatásoknál tanulmányozza a mozaikpadlók és a falfestmények feltárási módszerét. Nálunk addig még nem alkalmazott új módszerrel fogott hozzá a falfestmény- és mozaik-kiemeléshez. A balacai ásatások gazdag eredményeit Rhé Gyula két terjedelmes tanulmányban tette közzé. A színes illusztrációkat maga a szerző készítette el.

3/1. kép. Királyszentistváni bronzkori sírok kőrakásai (az egyes körétegek alatt sírok vannak)

Abb. 3/1. Steinschichten der Gräber aus der Bronzezeit von Királyszentistván (unter den Schichten befinden sich Gräber)

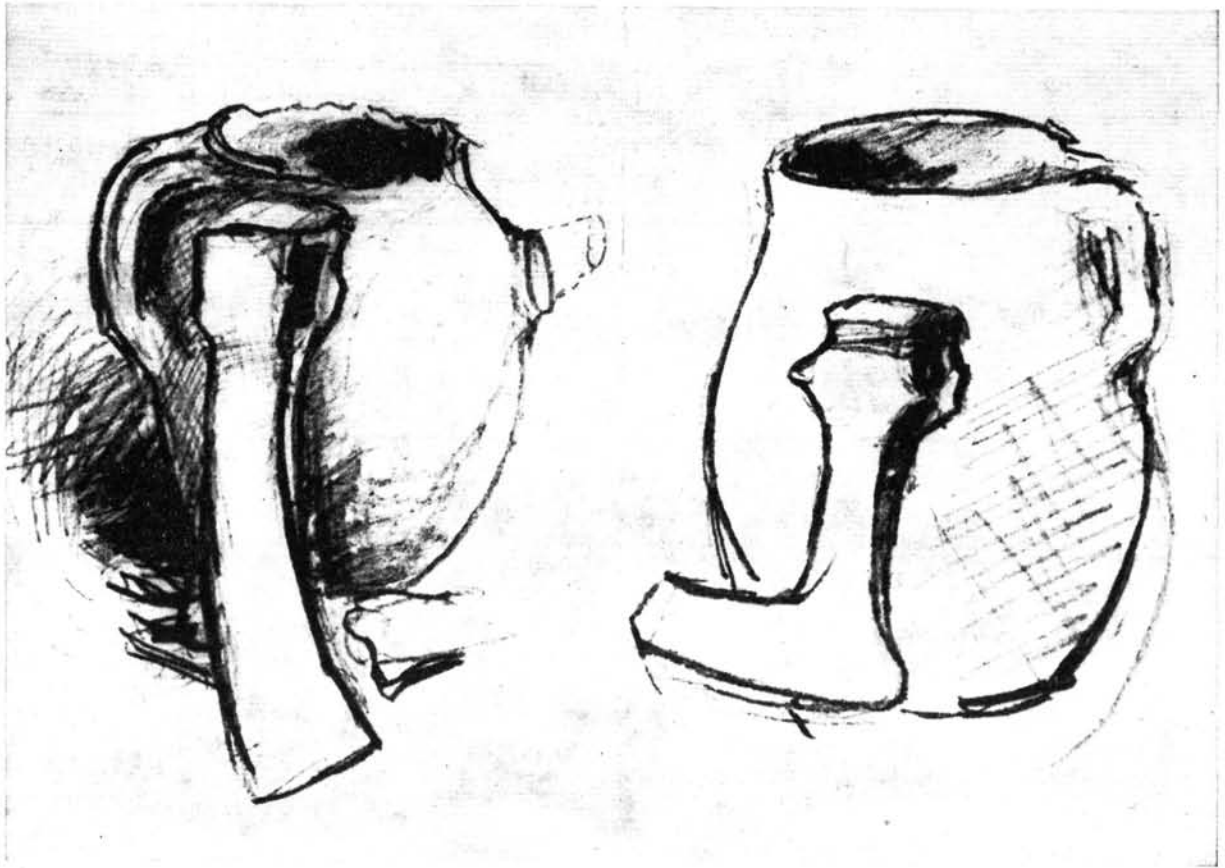
Már 1903-ban, a vármegyei múzeum megalakulásának évében Tótvázsonyban és Gyulafirátót—Pogánytelken folytak múzeumi ásások. Az 1905-ben feltárt farkasgyepői koravaskori leletek azóta is a Hallstatt-kultúra kutatásának támpontját képezik. A fiatal múzeum ásatási tevékenysége rendkívül intenzív volt. Ez lassanként mind Rhé Gyulára hárult, mert Laczkó Dezső a geológiai és paleontológiai kutatás vonalát tartotta meg.

A világhírű és a maga nemében páratlan veszprémi és Veszprém megyei bronzkori mészbetétes edények feltárása már 1906-ban megkezdődött és kisebb-nagyobb megszakításokkal csaknem Rhé Gyula haláláig tartott. A halotthamvasztásos sírokat a régi földfelszínen köréteg jelezte. Amint a fénykép mutatja, a feltárás rétegenként történt (3. kép 1). Némelyik sírban 20—25 edény is volt (3. kép 2). Rhé Gyulának nagy körültekintéssel kellett eljárnia. A rétegek szerinti feltárás általa alkalmazott technikája azóta sem változott. E bronzkori kultúra csodálatos gazdagságú lelőhelyeit egymásután tárta fel a veszprémi Várhegy oldalán, Jeruzsálemhegyen, Gulyadombon, Táborszálláson (1907), a városi kórház udvarán (1910) és más pontjain a városnak. Kár, hogy a tudományos feldolgozás, az irodalmi közzététellel együtt nem tudott lépést tartani a leletek számának tömeges szaporodásával. Első volt azonban a leletek megmentése s ebben Rhé Gyula fáradhatatlan volt. Mint vasúti tisztviselő, szabadjegy birtokában könnyen mozgott. Ezt a lehetőséget alaposan ki is használta. Mindenütt megjelent, ahonnan régiségeket jelentettek.

A jutasi és ösküi népvándorláskori temetők feltárása az első világháborút megelőző időkben kezdődött, de nagyobb lendületet csak a két világháború közötti időben vett. A jutasi vasúti állomás nyugati tőszomszédságában egy többszáz síros népvándorláskori temetőnek jelentős részét mentette meg a kavicsbányászás következményétől, a megsemmisüléstől, miután a temető középső részeit az évszázadok óta folyó kavicsbányászás már tönkretette volt. Hasonló volt az eset Öskün is. A két temető sírjait 25 év alatt lelkiismeretes munkával térképezte, a megmentett leletekről gondos feljegyzéseket készített. A sírokban készült rajzaival sok vitás kérdéshez szolgáltatott megbízható támpontot. A 4. és 5. képen ilyen rajzokat láthatunk. A sírokhoz való későbbi hozzátemetéseket nemcsak megfigyelte, de rajzokban is megörökítette (ilyen rajzai: 6. és 7. kép). Ezzel az igényességével Rhé Gyula nálunk megelőzte korát. Megfigyeléseit először Veszprémvármegyei avar emlékek c. önálló munkájában közölte (Veszprém, 1924). További leletmentő ásatai azonban az elkövetkező hét év alatt olyan nagy jelentőségű leleteket eredményeztek, hogy újabb könyvet kellett kiadni ezekről a temetőkről. Ezúttal „Jutas und Öskü” cím alatt jelent meg ásatási eredménye Prágában (1931). A nemzetközi tudományos világ figyelmét ez a kötet nemcsak a gazdag leletek mintaszerű közlésével, hanem kutatásainak módszerességével is magára vonta. Ez volt az első eset Magyarországon, hogy régészet és anthropológia avarkori temetővel kapcsolatban együttesen szerepelt, mint egyenlőértékű forrás-

3/2. kép. A királyszentistváni 25. sz. sír
Abb. 3/2. Grab 25 von Királyszentistván

4. Kép. A jutasi 130. sz. sír edényének egyik oldalához egy csakány, másik oldalához egy kisebb „tagló” volt támasztva. (Rhé Gyula rajzai a sírban készültek)

Abb. 4. Gefäss aus dem Grab 130, mit Axt an seiner Seite und mit Beil an seiner anderen Seite

anyag ugyanabban a kötetben. A jutasi temető volt az első kontinensünkön, amelynek térképezett sírjaiban a keleti pusztai nyilas-harcos nép: az avarság és a nyugati germán népelemek együttélését, sőt keveredését lehetett régészeti és anthropológiai bizonyítékokkal kimutatni.

E könyv megjelenése után Rhé Gyula nem hagyta abba a leletmentést Jutason. A prágai könyvben szereplő 244 sírhoz még 37 újabb sírt talált, jelentős mellékletekkel. Még röviddel halála előtt is újabb jutasi leleteket jegyzett be a múzeumi szerzeményi naplóba.

1934-ben Várpalotán egy germán—avar temetőt tárt fel. Ennek gazdag leletanyagát a hazai és külföldi longobard-kutatás a középeurópai longobard-kérdés forgópontjává tette. J. Werner nemrég jelent monográfiájának, Die Langobarden in Pan-

nonien, München, 1962, egyik alapja. Rhé Gyula temetőtérképe és sírjai itt is mintaszerűek.

Egyik legnagyobb felfedezése volt a balácai római villa két mozaikpadlója. Ezek szakszerű kiemelése érdekében 1925 augusztus 8-án írt felterjesztése érdekes bepillantást enged az első világháború utáni viszonyainkba. Tervezetet állított össze ebben, amely szerint két kőműves (4 millió korona), három napszámos (4 millió 200 ezer korona) kell a kiemelésre 20 napra; azonkívül acéllemezekre, edényekre, vésőkre, kefékre és ecsetekre 2 millió koronát irányzott elő. A nagyobbik mozaikot a Magyar Nemzeti Múzeumnak engedte át, a kisebbiket az új vespéremi múzeumba szállította be. Ugyanezen év szeptember 28-án a Nemzeti Múzeum főigazgatója meleghangú levélben mondott köszönetet Rhé Gyulának az egész ország számára szóló ajándékért.

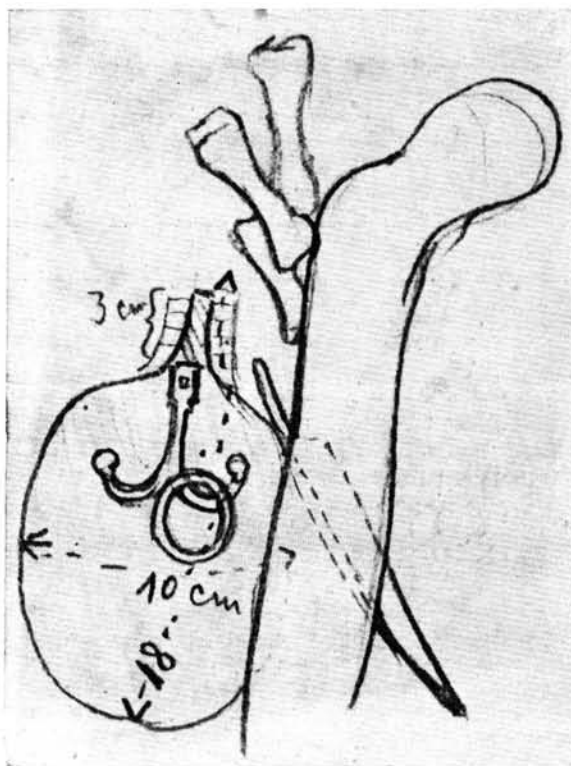
5. A jutasi 144. sz. sírban lelt bőrtársoly, a jobb combcsont mellett. (Rhé Gyula rajza a sírban készült

Abb. 5. Lederbeutel aus dem Grab 144, neben dem rechten Schenkelbein (Zeichnung von Gy. Rhé, verfertigt im Grab)

1908-ban a nagydémi római kincsről adott hírt a Múzeumi és Könyvtári Értesítőben (2. kötet 119—127. o.). Ez a lelet azóta is a múzeum egyik legnagyobb büszkesége.

Veszprém város középkori és újabkori lelőhelyeinek feltárása is Rhé Gyula nevéhez fűződik (a Kálváriadombon a Szent Miklós székese gyház romjai, a Temetőhegyen, a László-kápolna mellett Árpád-kori temető, a Benedekhegy alatti Margitrom, vagy Szent Katalin apácakolostor romjai, a jezsuita templomrom melletti veszprémvölgyi apácák kolostorának romjai).

Amikor a régi megyeháza II. emeletén meghúzódó vármegyei múzeum kicsinynek bizonyult és a vármegye önálló múzeumi és könyvtári palotát építtetett, Rhé Gyula elhatározta, hogy minden idejét és erejét az új múzeum berendezésének és a régészetnek szenteli. „Azért mentem teljes nyugdíjjogosultságom elérése előtt nyugdíjba, mert az új otthonában megnyíló múzeumnak teljes munkakerőre volt szüksége” — írta egyik levelében. Harminc évi vasúti szolgálat után 1925 január 1-től tehát nyugdíjaztatta magát. Ettől kezdve teljes erővel és páratlan munkakedvvel dolgozott a múzeumban és a terepen. Figyelme már előbb is kiterjedt a múzeológia minden területére. Jól értette azt a nyelvet, amelyen a helybeli újság, a Veszprémi Hírlap hasábjain szólni akart a városi és megyei közönséghez. Hatásos, riportszerű írásait örömmel olvasták és ki-ki a maga módján megértette a jó szándékot. Így a város és a megye múltjának emlékei nap mint nap vándoroltak a múzeumba. Jellemző a veszprémi csutorásokról írt cikke, amely így kezdődik: „Lehullott a lombjavesztett fának utolsó levele. Az országos hírű veszprémi csutorás céh utolsó tagja, az országos utolsó csutorása, Illikmann József, letette a szerszámait. Nem lendül már többé az ősi esztergapad a Malom- és a Csutorás utcában. Ami emlékek megmaradt, bekerült a veszprémi múzeumba, a dunántúli emlékek java részének hivatott és hűséges őreinek birtokába. Itt van eredeti formájában felállítva az eszterga, ide kerültek a még megmenthető céhirományok is...” stb. Ebből látható, hogy a sorok között finoman elrejtve ott volt a figyelmeztetés a veszprémiek számára, hogy régiségeiket adják be megőrzésre a mú-

zeumba. Ilyen agitálás mellett nem csoda, hogy a veszprémi múzeum céhláda-, céhpecsét- és egyéb céhemlék-gyűjteménye a leggazdagabb az országban.

Gyűjtősikereinek egyik titka az volt, hogy miként múzeumi munkatársa és hűséges barátja, Laczkó Dezső, ő is részt vett minden társadalmi megmozdulásban. Egyébként is emberszerető egyéniség lévén, az emberek közé ment, agitált és harcolt minden nemes ügyért. 1918-ban megszervezte a vasutas szakszervezetet. Ugyanezen évben a veszprémi Méhes Társbirtokosság titkos szavazással egyhangúlag tagjává választotta. 1922-ben a Veszprémi Vasutas Sport Egylet elnökévé, a Cserhádi Társaskör közgyűlése választmányi tagjává, a Városlódi Kőedénygyár RT. közgyűlése pedig a felügyelő bizottság rendes tagjává választotta. Éveken át elnöke volt a Magyar Turista Egyesület Bakonyi Osztályának. A vasárnapi túrákat egybekötötte néprajzi és más gyűjtőmunkával.

A veszprémi múzeum 1925. évi megnyitása alkalomával a kultuszminiszter elismerő és köszönő levelet intézett hozzá.

Nyugdíjaztatása után Veszprém város képviselőtestületének és a törvényhatósági bizottságnak tagja

6. kép. Az ösküi 39. és 40. sz. sírok egymáshoz való viszonya (Rhé Gy. rajzai)

Abb. 6. Zusammenhang der Gräber 39 und 40 (Zeichnung von Gy. Rhé)

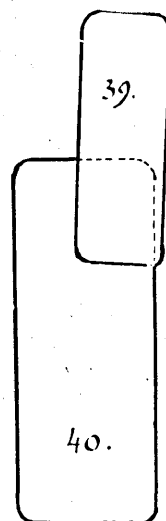
lett. A közügyek intézésébe nem politikai szereplési vágy vitte, hanem az a cél, hogy így nagyobb befolyást gyakorolhasson a város kulturális életét érintő kérdések vitájában és a döntésben. Az 1918. évi vasutas sztrájk megszervezésében való részvétele miatt MÁV-feletteseinél kellemetlenségei támadtak.

1930 óta az Iskolánküivüli Népművelési Bizottság választmányi tagja volt.

A balatoni íróhéten előadást tartott 1932 novemberében „A balatonmelléki népvándorláskori emlékek” címen.

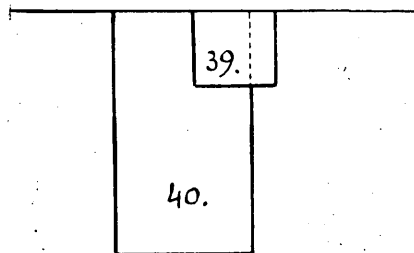
A Balaton — Veszprém — Bakonyi ünnepségek megszervezésében (1935) oroszlánrészt vállalt. A múzeumban ekkor kiállítást rendezett.

A magyar szabadtéri múzeum (Skansen) létreho-

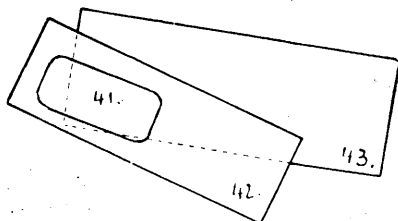
40, 39. sz. sírok.
felülnézet.

keresztmetszet:

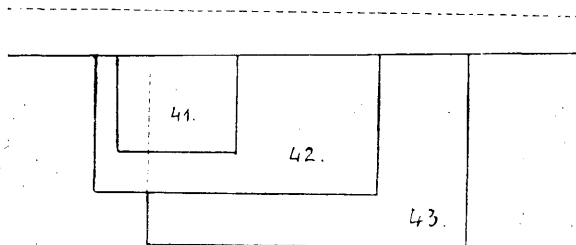

Öskü

41, 42, 43. sz. sírok
felülnézet:

homor metszet.

zására tett kezdeményező lépésnek eredménye a múzeumépület mellett épített Bakonyi Ház, benne a híres veszprémi csutorásmesterség műhelyével.

Elődje emlékére Laczkó-kutat létesített, melyet ma is Laczkó-forrásnak ismernek.

Figyelme a közművelődésügy minden területére kiterjedt. Ennek egyik meghatározó bizonyítéka az Országos Színészegylet elnökének hozzá intézett köszönőlevele: „Engedje meg Nagyságod, hogy a magyar színművészeti kultúra irányában érzett melegszeretetért és annak egykori reprezentánsai emlékével

7. kép. Az ösküi 41., 42. és 43. sz. sírok egymáshoz való viszonya. (Rhé Gy. rajzai)

Abb. 7. Zusammenhang der Gräber 41, 42 und 43 in Öskü (Zeichnung von Gy. Rhé)

8. kép. Rhé Gyula (1936)
Abb. 8. Gyula Rhé (1936)

szemben gyakorolt megható kegyeletéért a magyar színészet egyetemének soha el nem múló háláját alázatos tisztelettel kifejezésre juttassuk.” (1934 november 3.)

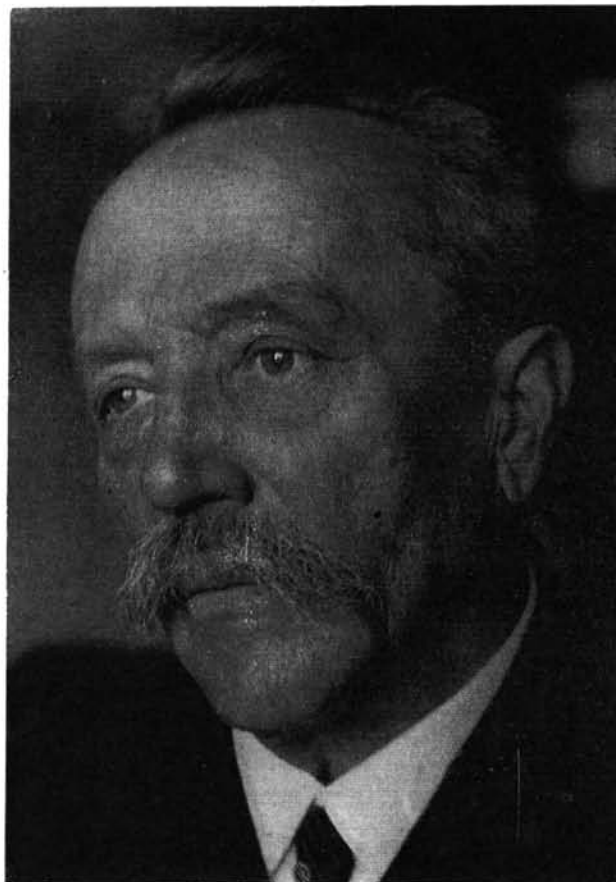
Megmaradt jegyzetfüzetei (noteszei) arról tanúskodnak, hogy sok kisember ügyét karolta fel és hogy sokat járt-kelt érdekükben.

Élete végét megkeserítette az új múzeumi törvény, mely kimondta, hogy múzeumoknál vezetői és tudományos munkakörben csak egyetemi végzettségű szakemberek működhetnek. Rhé Gyulát az a veszély fenyegette, hogy múzeumi állását elveszíti és csekély nyugdíjára lesz utalva.

Elkeseredett hangú levelet írt a Nemzeti Múzeum akkori főigazgatójának, amelyben többek között ezeket olvassuk: „Ha csak a magamfajta szegények 'álláshalmozásának' megszüntetésével lehetett Magyarországot boldoggá tenni, akkor aligha leszünk egyhamar boldogok... Ha már a szegény múzeumigazgató odahaza hetedmagával koldus kutya, legalább a múzeum életét tudjam tengetni” (1934 január 29.). Természetesen őt is, mint a többi érdemes múzeumigazgatót a törvény végrehajtási utasítása meghagyta igazgatói állásában.

Rhé Gyula 1936 november 6-án még az újonnan szerzett régiségeket naplózta a múzeum szerzeményi naplójában, s november 16-án rövid betegség után (tüdőgyulladás) meghalt. A Veszprémi Újság hosszú cikkben búcsúztatta el: „Városunk szegényebb lett egy munkás, mindenki által szeretett emberrel. Még pár napja itt járt közöttünk mindig mosolygó, mindenkinek jót akaró, derűs lelkével...” Kiemeli az újság, hogy Rhé Gyula nemcsak a múzeumnak szerzett tudományos kincseket, hanem az egész nemzetnek, amikor a legszebb mozaikpadlót a Nemzeti Múzeumnak juttatta el. „Erről a mozaikpadlóról temették a kultuszminisztert és ennek a párjáról indult el ő is utolsó útjára...” Koporsójánál a Nemzeti Múzeum főigazgatója mondott búcsúbeszédet.

Rhé Gyula élete, emberi és közhivatali egyénisége, továbbá alkotásai negyed évszázad távlatában világosan állanak előttünk. Egyéniségének legmélyebben jellemző vonása, hogy mindig kevesebbet

mutatott, mint ami benne volt. Ezzel az alaptulajdonságával függtek össze egyéb tulajdonságai: szerénysége, egyszerűsége, emberekkel szemben való magatartása, társaságszeretete, jósága. A vele érintkezők soha nem érezték (mert soha eszébe sem jutott éreztetni), hogy alkotásokban gazdag élet van mögötte. A mindig mosolygós, mindig kedves arc emberszeretetének volt a jele. Ez a külső sok szenvedést, sok keserű csalódást takart, ami meglátszik utolsó arcképén (8. kép). De ezzel a szomorú arccal senkit sem akart terhelni. Ha megszólalt, akkor a kedves, halk szavú, mosolygós Rhé Gyula volt mindig.

Ma már erősen megfogyatkozott azoknak a régészeknek a száma, akik őt személyesen ismerték. Az új generációk azonban lépten-nyomon találkozni fognak alkotásaival a veszprémi múzeumban és a tudományos irodalomban.

Fettich Nándor

Erinnerung an Gyula Rhé

Gyula Rhé (1871—1936) hatte als junger Mann die Absicht, sich zum Kunstmaler ausbilden zu lassen, wurde aber Eisenbahnbeamter, bald auf leitendem Posten. In die archäologische Forschungsarbeit und ins Leben des Komitatsmuseums Veszprém schaltete er sich bald nach Begründung dieses Museums (1903) ein. Nach dem Tode des ersten Direktors P. Dezső Laczkó (1932) wurde er zum Direktor dieser inzwischen hochentwickelten Institution einstimmig gewählt. An seinen Namen knüpft sich die Begründung der berühmten archäologischen Sammlung des Museums. Mit den fachgemässen Erschliessungen bronzezeitlicher Fundplätze, römischer Mosaiken und Gräberfelder der Völkerwanderungszeit ging er seiner Zeit in Ungarn weit voraus. Seine

wissenschaftlichen Veröffentlichungen in Ungarn und im Ausland sicherten für ihn einen dauernden Namen in der Archäologie. Sein Buch *Jutas und Öskü*, Prag, 1931 (gemeinsam verfasst mit N. Fettich) hat als erste fachgemässe Verknüpfung der Archäologie und der Anthropologie bei der Veröffentlichung awarenzeitlicher Gräberfelder eine allgemeine Anerkennung gefunden. Dieses Buch gewährt uns die erste authentische Mitteilung über das Zusammenleben germanischer Völker mit den Awaren in Europa. Seine musterhafte Ausgrabung in Várpalota, samt authentischem Grundriss des Gräberfeldes, bildet heute die zentrale Stelle der Langobardenforschung in Ungarn und im Ausland.

Nándor Fettich

Beszámoló a Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság 1962. évi munkájáról

I.

A múzeumok tanácsi kezelésbe adását 1961 őszén elrendelő határozat végrehajtása Veszprém megyében nemcsak az addig közvetlenül minisztériumi irányítás alatt álló múzeumokat érintette. Az igazgatósági szervezet létrehozása végre megoldotta a megyében működési engedéllyel, vagy anélkül szerveződött falumúzeumok, helytörténeti gyűjtemények és kiállítóhelyek fenntartásával, irányításával kapcsolatos számos problémát is. A három, közvetlen minisztériumi felügyelet alá tartozó múzeumon kívül ugyanis volt a megyében három olyan, korábban a Petőfi Irodalmi Múzeum által irányított irodalmi emlékmúzeum, melyet már 1957 nyarán tanácsi kezelésbe adtak át, továbbá voltak községi, járási vagy városi tanács, a Megyei Idegenforgalmi Hivatal, sőt kultúrotthon támogatásával létrejött, illetve fenntartott múzeális jellegű gyűjtemények, falumúzeumok, kiállítóhelyek. Mindezek az intézmények egymástól teljesen függetlenül, több-kevesebb anyagi fedezettel, minimális személyi ellátottsággal működtek. A jószándékú kezdeményezések legtöbbször csak a „múzeum” létrehozásáig, helyiség szerzéséig, s abban általában korszerűtlen kiállítások megrendezéséig jutottak, további fejlesztésre, rendszeres múzeumi tevékenység végzésére az előfeltételek már nem voltak biztosítva.

A megyében meglehetősen nagyszámban létrejött helyi jelentőségű múzeális létesítmények, sőt az 1957-ben átadott irodalmi emlékmúzeumok gondozásával és fenntartásával kapcsolatos problémákkal tisztában volt a Megyei Tanács Művelődési Osztálya is. Ezért 1960 végén már kísérletet tettek e kisebb intézményeket egybefogó megyei múzeumi szervezet kialakítására, 1961-re, ahol mód nyílt rá, legalább az üzemeltetést s az elhanyagolt épületek felújítását biztosító költségvetéseket állítottak be. Egységes irányítás, a költségvetési hitelek összevonása és központi gazdálkodás megszervezése híján azonban ez a törekvés 1961 folyamán a tervezetéseken túl nem jutott.

Amikor tehát a Művelődésügyi Minisztérium Múzeumi Főosztálya 1961 decemberében a keszthelyi, tihanyi és veszprémi múzeumokat egyelőre

csak formálisan, költségvetési összegek nélkül a Megyei Tanács kezelésébe adta át s a Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága 1962 január 1-ji hatállyal a veszprémi Bakonyi Múzeum igazgatóját megyei múzeumigazgatóvá nevezte ki, legfontosabb feladatnak a helyzet felmérése látszott, hogy a további tennivalókat megszabhassuk. A helyzetfelmérés néhány hét alatt elkészült, azt az MSZMP megyei végrehajtó bizottságának agit.-prop. osztálya mellett működő Kulturális Bizottság megtárgyalta és véleményezte. Lényegében az ott és a megyei tanács művelődési osztályán folytatott tárgyalások eredményei szabták meg a Múzeumi Igazgatóság 1962. évi tevékenységét. Ez az igen heterogén egységek gazdasági és szervezeti összevonása volt, amelyet több ütemben hajtottunk végre.

A megyei múzeumi szervezet kialakításában elért eredmények értékeléséhez feltétlen szükséges a már említett helyzetfelmérés fontosabb megállapításait közölnünk, mint kiinduló állapotot. Eszerint az Igazgatóság szervezetébe az alábbi 12 múzeum, kiállítóhely, illetőleg gyűjtemény került:

1. *Bakonyi Múzeum, Veszprém.* Fenntartója 1903-1949 között Veszprém vármegye, 1949-től a decentralizálásig a minisztérium volt. Létszáma 1962 január 1-én három fő tudományos szakember, egy fő restaurátor és egy fő hivatalsegéd — főfoglalkozású munkaerő; egy fő adminisztrátor és négy fő teremőr — 4 órás, részfoglalkozású dolgozó. Költségvetése 1962-re 372 000 forint volt.

Gyűjteményanyaga 1961 végén 68 393 egyedileg számbavehető, 34 300 csak becsült tárgyat tartalmazott. Fennálló néprajzi kiállításrésze 1950-ben, régészeti kiállítása 1958-ban nyílt meg, látogatóinak száma 1960-ban 20 000 fő körüli volt.

2. *Balatoni Múzeum, Keszthely.* Fenntartója 1893-tól a Balatoni Múzeum Egyesület volt, majd a Dunántúl egyetlen állami támogatású múzeumaként működött a tanácsi kezelésbeadásig. Létszáma 1962 január 1-én két fő tudományos szakember, egy fő restaurátor és két fő kisegítő — főfoglalkozású munkaerő, egy fő adminisztrátor, négy fő egészéves, négy fő hat hónapon át foglalkoztatott 4 órás részfoglalkozású teremőr. Költségvetése 1962-re 228 000 forint volt.

Gyűjteményanyaga 1961 végén 47 198 egyedileg számbavehető és 5070 becsült tárgyat tartalmazott. 1949-ben megnyílt természettudományi, néprajzi és helytörténeti kiállítását 1954-ben részben felújították. A múzeum látogatóinak száma 1960-ban 54 000 fő körül volt.

3. *Tihanyi Múzeum*. 1955-ben a Népművelési Minisztérium Múzeumi Főosztálya létesítette, kiállítóhelyként, a decentralizálásig minisztériumi kezelésben volt. Létszáma 1962 január 1-én egy fő múzeumvezető és egy fő kisegítő — főfoglalkozású munkaező, ezenkívül tizenhárom időszakos főfoglalkozású teremőr-takarító. Költségvetése 1962-re 136 000 forint volt.

A múzeumnak önálló gyűjteményanyaga nincs, jelenlegi állandó kiállítását 1960-ban rendezték más múzeumok kikölcsönzött tárgyaiból. Látogatóinak száma 1960-ban 120 000 fő volt.

A volt bencés kolostorban működő múzeumhoz tartozik az úgynevezett Népművészeti Ház, melyet a Balatoni Intéző Bizottság kiállítások elhelyezése céljából a múzeum használatába adott.

A megye fenti három legjelentősebb múzeumában tehát 1962 elején összesen öt fő tudományos, két fő restaurátor szakember és öt fő adminisztratív-kisegítő munkaező (összesen tizenkét fő) dolgozott főfoglalkozású alkalmazotként. Tíz fő négyórás, négy fő időszakos főfoglalkozású, míg tizenhárom fő időszakos főfoglalkozású (összesen huszonhat fő) dolgozója elsősorban a kiállítások teremőri feladatait látta el. A három múzeum összesen 736 000 forintos költségvetéssel gazdálkodott.

A múzeumok kiállításai részben elavultnak, részben még újaknak mondhatók, látogatóik létszáma (1960. évi adat) 194 000 fő volt.

Az úgynevezett kismúzeumok helyzete ezzel szemben a következő:

4. *Jókai Emlékmúzeum, Balatonfüred*. 1954-ben a Népművelési Minisztérium Múzeumi Főosztályának kezdeményezésére létesült, 1957-ig közvetlen irányítását (gazdasági ügyeit is beleértve) a Petőfi Irodalmi Múzeum végezte. 1957—61 között a Veszprémi Járási Tanács gondozásában volt. Létszáma 1962 január 1-én két fő állandó, két fő 6 hónapos 4—4 órás részfoglalkozású teremőr, illetve takarító. Költségvetése 1962-re 131 000 forint, ebből 100 000 forint épületfelújítás céljára volt biztosítva.

Önálló gyűjteménnyel nem rendelkezik, kiállítását, főleg a Petőfi Múzeumtól kölcsönzött tárgyakból, 1961-ben részben felújították, de a munkát még nem fejezték be. Látogatóinak száma 1960-ban 28 000 fő volt.

5. *Irodalmi Emlékmúzeum, Badacsony*. Az 1952-ben létesített kiállítóhelyet 1957-ig a Petőfi Irodalmi

Múzeum irányította, azóta 1961 végéig a Tapolcai Járási Tanács hatáskörébe tartozott. Létszáma 1962 január 1-én két fő egészéves, két fő 6 hónapos időszakos részfoglalkozású teremőr-takarító. Költségvetése 1962-re 168 000 forint, ebből épületfelújításra biztosítva 130 000 forint.

Gyűjteményanyaga minimális, 45 darab helyi jellegű tárgy, főleg bútor, kiállítása, a sümegi múzeum anyagával bővítve, jelenlegi formájában 1956-tól áll fenn. Látogatóinak száma 1960-ban 32 000 fő volt.

6. *Kisfaludy Emlékmúzeum, Sümeg*. Darnay Kálmán gyűjteménye jórészenek az 1930-as években Keszthelyre történt átszállítása után az addigi Darnay Állami Múzeum megszűnt, a Sümegen maradt, főleg Kisfaludy Sándorral kapcsolatos emlékeanyagot (1950-től korábbi helyéről átszállítva Kisfaludy Sándor szülőházába) a Kisfaludy Múzeumban mutatták be. A múzeumot 1957-ig a minisztérium, illetőleg a Petőfi Irodalmi Múzeum tartotta fenn, 1957—61 között a Sümegi Járási Tanács irányította. Létszáma 1962 január 1-én egy fő részfoglalkozású, 4 órás gondnok volt. Költségvetése 1962-re 69 000 forint, ebből 34 000 forint felújítás.

Gyűjteményanyaga körülbelül 1000 tárgyat tartalmaz, részben még a korábbi Kisfaludy-gyűjtemény anyagából, részben újabb gyűjtésekből. Kiállítását a Petőfi Irodalmi Múzeum 1960-ban az épület nedvessége miatt lebontotta és azóta lényegében zárva volt, időszakos kiállítások kevés érdeklődést váltottak ki. 1960-ban 11 000 látogatója volt az akkor még állott állandó kiállításnak.

7. *Városi Múzeum, Pápa*. Helyi kezdeményezésre 1960-ban jött létre, működési engedélyt nem kapott, fenntartója a városi tanács. 1962 január 1-én létszáma egy fő részfoglalkozású 4 órás gondnok volt. Költségvetése 1962-re 36 000 forint.

Hozzávetőlegesen 1000 tárgyból álló, rendkívül sokrétű gyűjteménye van, az 1960-ban rendezett kiállítását színvonaltalansága miatt egy év múlva bezáratta a megyei művelődési osztály. Alkalmanként időszakos kiállításokat rendeztek helyiségeiben (volt Eszterházy-kastély), a látogatókról nyilvántartást nem vezettek.

8. *Reguly Antal Múzeum, Zirc*. Helyi kezdeményezésre 1956-ban jött létre a volt cisztercita apát-ság épületének néhány helyiségében. Fenntartásának dologi költségeit a Zirci Járási Tanács fedezte (1962-re 15 000 forintos költségvetéssel), létszámát egy fő állandó főfoglalkozású teremőrt viszont a megyei Idegenforgalmi Hivatal biztosította (1962-re 13 200 forintos költségvetéssel). Összes költségvetése tehát 28 000 forint.

Gyűjteménye hozzávetőlegesen 500 darabból áll,

mind helyi gyűjtés, egyben kiállításon bemutatva. Az 1956-ban rendezett kiállítást 1958-ban kibővítették, installációja korszerűtlen és kezdetleges. Látogatottsága igen magas: 19 000 fő volt.

9. *Falumúzeum, Zalavár.* A helyi kezdeményezésre 1958 körül összegyűjtött és egy kis helyiségben tárolt körülbelül 150 tárgy kiállításra nem alkalmas elhelyezésben képezte a „falumúzeumot”, melynek fenntartására a Keszthelyi Járási Tanács 1962-re 3000 forintot biztosított. A gyűjtemény gondozását egy fő tiszteletdíjas látta el.

10. *Vármúzeum, Veszprém.* A városi Hazafias Népfront kezdeményezésére kiállítóhelyiség jelleggel 1960 őszén létesítették, kiállítása 1961-ben nyílt meg. Évente hat hónapon át tart nyitva, létszáma két fő időszakos részfoglalkozású 4 órás teremőr. Költségvetését 1962-ben a Veszprémi Városi Tanács biztosította: 7500 forintot.

A kiállítóhelyiségben a Bakonyi Múzeum anyagát mutatják be, gyűjteménye nincs. Látogatóinak száma 1961-ben 9000 fő volt.

11. *Fürdőtörténeti kiállítás, Hévíz.* Az 1950-es évek elején a volt fürdőtelepi kápolnában létesített fürdőtörténeti kiállítást 1957-től vette át a Múzeumi Főosztálytól a Keszthelyi Járási Tanács. A létszám 1962 január 1-én egy fő állandó részfoglalkozású 4 órás teremőr volt, költségvetése 1962-re 10 000 forint.

A kiállítás csak dokumentációs anyagot tartalmaz, teljesen tönkrement állapotban, az eredetileg is alkalmatlan épületben a megye leginkább elhanyagolt múzeális intézménye. 1960-ban, nem megbízható statisztikai adatok szerint 11 000 látogatója volt.

12. *Falumúzeum, Tüskevár.* 1961 őszén létesült a községi tanács és a gyűjtemény anyagát 15 éves munkával összegyűjtő Molnár István plébános kezdeményezésére. A kultúrházban elhelyezett kiállítás rendezéséhez a Bakonyi Múzeum nyújtott szakmai segítséget, anyagi támogatást a Devecseri Járási Tanács biztosított. A falumúzeum a Múzeumi Főosztály engedélye alapján létesült, létszáma és önálló költségvetése nincs. A gyűjtemény körülbelül 1500 tárgyat tartalmaz.

Az a kilenc múzeális jellegű gyűjtemény, kiállítóhely, melynek a megyei múzeumi szervezetbe történő bevonását tervbe vettük, mint a fentiekből is kitűnt, egy kivételével a felszabadulás után, az 1950-es évektől kezdve jött létre, részben a múzeumi főhatóság, részben helyi szervek kezdeményezésére. Lényegében csak mint kiállítóhelyeket vehettük őket számításba, bár e kiállítások színvonala sok esetben nem megfelelő volt. E múzeális létesítmények egy fő főfoglalkozású gondnok kivételével csu-

pán részfoglalkozású, gondnok-teremőri, vagy takarítói munkaerőket foglalkoztattak, mégpedig hét főt egész éven át, hat főt fél éven át (tizennégy fő). Összesen 452 000 forintos költségvetéssel gazdálkodtak, ez az összeg azonban csaknem kétharmad részben épületfelújításra biztosított, a működési kiadások mindössze is 188 000 forintot tettek ki.

Függetlenül a kiállítások korszerűtlen, elhanyagolt állapotától, meg kellett állapítanunk, hogy látogatottságuk elég magas, 1960-ban összesen 120 000 fő volt. Már ez az érdeklődés, ugyanakkor a létesítéssükkel kapcsolatos nagyfokú helyi támogatás is meggyőzött bennünket arról, hogy ezeket a kismúzeumokat fenn kell tartani, kiállításait korszerűsíteni és a lehetőséghez képest gazdagítani kell.

Mielőtt a megyei múzeumi szervezet 1962 elején történt formális létrehozásától az aktív működésig eltelt időszak eseményeit ismertetnénk, szükséges néhány szóval azokat a szintén múzeális jellegű kiállítóhelyeket, vagy gyűjteményeket is bemutatni, melyeknek a megyei szervezetbe kapcsolásáról egyelőre nem lehetett szó, csupán felügyeleti jog gyakorlását biztosították számunkra.

Mindenekelőtt a *nagyvázsonyi Kinizsi Vármúzeum* említendő, mely már az ásatások és a helyreállítási munkálatok végzésével egyidejűleg megnyílt a közönség számára 1956-ban, a megyei Idegenforgalmi Hivatal kezelésében, fenntartásáról egyéb nagyvázsonyi létesítményeinek (turistaszálló stb.) költségvetésében és létszámában gondoskodik.

A kiállítás legutóbbi, 1958. évi átrendezése után kötári, ásatási leleteket és korabeli (illetve másolat) bútorokat stb. tartalmaz, részben már felújításra, illetőleg bővítésre szorult 1962-ben. 1960-ban 30 000 látogató tekintette meg.

A *tapolcai Batsányi Emlékiállítás*, mely eredeti anyagot úgyszólván egyáltalán nem tartalmaz, mai formájában 1957-ben létesült, az Idegenforgalmi Hivatal helyiségében tekinthető meg, fenntartásával kapcsolatban kiadások nincsenek.

Látogatóinak száma 1961-ben 6000-nél több volt. Egyrészt az idegenforgalom mértéke, másrészt a helyiek érdeklődése és támogatása biztosíték arra, hogy Tapolcán rövidesen önálló múzeumi kiállítóhely létesül.

A *várpalotai „Jószerencsét” Művelődési Házban* kapott helyiséget az 1958-ban alapított *helytörténeti gyűjtemény*, melynek anyaga kizárólag helyi gyűjtésből származik s körülbelül félezer darabot számlál. Fenntartásáról a Művelődési Ház gondoskodik, a gyűjtemény gondozója tiszteletdíjat kap.

A gyűjtemény helyiségében raktári elrendezésben összehalmozva látható a begyűlt anyag, így kiállításnak a szó szoros értelmében nem is mondható.

A látogatók főleg helyiekből kerülnek ki, számukról nyilvántartást nem vezetnek.

Fentiekén kívül kapcsolatot tartottunk fenn a szervezés alatt álló és a veszprémi püspöki palotában elhelyezett *Egyházmegyei Múzeummal*, illetőleg az akkor még a rendezés stádiumában levő *pápai Képfestő Múzeummal*, ez utóbbit a Könyvüipari Minisztérium hozta létre és kívánja fenn is tartani.

II.

1962 első fél évében a helyzetfelmérés után, mivel egységes gazdasági szervezet létrehozására még nem volt mód, a három, korábban minisztériumi kezelésben állott múzeum irányítása lényegében csak formalitásokra szorítkozott. Közös munkatervet nem készítettünk, csupán a Bakonyi Múzeum munkatervének összeállításánál vettük számításba a többletmunkát, melyek e múzeumra, mint központra hárulnak. Július 1-ig létszámban sem történt változás.

A kismúzeumok helyzete azonban helyenként azonnali intézkedést kívánt. A mutakozó gazdasági vonatkozású nehézségek ellenére (a megyei múzeumi igazgató csak a különböző tanácsi művelődési osztályokon keresztül intézkedhetett pénzügyekben) mégis sikerült bizonyos eredményeket elérni. Így a sümegi és balatonfüredi emlékmúzeumok helyiségeit tataroztuk, mindkettőben megnyílt a Petőfi Irodalmi Múzeum segítségével az állandó kiállítás 1962 júniusában. Pápán az ugyancsak zárva tartott múzeumban állandó kiállítás híján megkezdtük időszaki kiállítások rendezését (főleg képzőművészeti-iparművészeti jellegűeket) 1962 májusától.

A kismúzeumok helyzetének megjavításához többek között a teremőr-takarítói létszám minimális emelésére is szükség volt. Kérelmünkre, korábbi tárgyalások alapján a Pénzügyminisztérium öt fő részfoglalkozású beállítását engedélyezte év közben. Ezáltal megoldható volt, hogy a badacsonyi, balatonfüredi, sümegi és pápai múzeumban az országsszerte általános napi nyolc órás nyitvatartást vezethessük be.

A Múzeumok Központi Gazdasági Igazgatósága 1962 július 1-i hatállyal a megyei tanácsnak átadta a három nagy múzeumot gazdasági tekintetben is. Egyúttal egy státust biztosított a gazdasági ügyek ellátására. A megyei tanács művelődési osztálya e munkakörre Horváth Pált nevezte ki főelőadói minőségben. Ezzel, majd további, részben fő-, részben részfoglalkozású munkaerők beállításával a Múzeumi Igazgatóság gazdasági részlege megalakult. Rögtön létrejötté után az átszervezéssel járó szoká-

sos nehézségek leküzdése mellett sűrű egymásutánban fontos feladatokat kellett ellátnia.

1962 augusztus 1-i hatállyal valamennyi, eddig helyi vagy járási tanácsi kezelésben működő kismúzeum gazdasági átvételét végeztük el. A minisztériumi rendelkezés ezt nem írta elő, sőt úgy intézkedett, hogy az eddig tanácsi kezelésben állott kisebb múzeumok csak 1963 január 1-től tartozzanak gazdasági tekintetben is a múzeumi igazgatóságokhoz. Szervezetünk kiépítésében, a ránk váró feladatok teljesítésében azonban nemcsak fél éves késedelem állott volna be, ha a rendelkezést figyelembe vesszük. Sokkal nehezkesebben készült volna el az 1963. évi költségvetés is, tehát lényeges anyagi kihatásokkal járhatott volna az átvétel elhalasztása.

A változások miatt a megyei tanács illetékeseinek hozzájárulásával egyedül megyénkben került sor a Megyei Múzeumi Igazgatóság teljes gazdasági egységének megteremtésére már 1962 nyarán. A gazdasági adminisztráció a két átvétel lebonyolítása után azonnal elkészítette a 12 múzeumi egység 1962 második fél évi közös költségvetését, póthiteligénnyel együtt (640 000 forint az összevont költségvetések alapján + 70 000 forint póthitel = 710 000 forint). Szeptember hónapban pedig kidolgozta az első közös, 1963-ra szóló költségvetéstervezetet, melyet végül 2 millió forintnál valamivel magasabb végösszeggel hagytak jóvá.

Augusztus hónapban az átszervezés kapcsán több munkakör megszüntetése, illetőleg újak létesítése során a főfoglalkozású dolgozók száma tizenháromról tizenötöre emelkedett (egy főelőadó és egy könyvelő), az állandó részfoglalkozásúak száma tizenhétől huszonháromra nőtt (öt teremőr, egy adminisztrátor), az időszakos részfoglalkozásúaké viszont tíz főről hétre csökkent. A tihanyi időszakos főfoglalkozású dolgozók száma változatlan maradt. Az évközi létszámgyarapodás tehát végeredményben öt fő volt, az Igazgatóság dolgozóinak száma ötvenháromról ötvennyolcra emelkedett. Ugyanezen alkalommal a kiszűrésű részfoglalkozású gondnok-teremőr-takarító beosztású dolgozók bérét is rendeztük.

A Múzeumi Igazgatóság első teljes évre szóló költségvetésének összeállításával, a tényleges igények felméréseivel nemcsak összegében nőtt az 1963. évi költségelőirányzat 1,2 millió forintról 2 millióra. Ezen belül többek között a tudományos és népművelési célokra biztosított 250 000 forinttal megalapoztuk és tervszerűvé tehetjük az Igazgatóság tudományos kutatási tervét. Beütemezhettük a kiállításfelújításokat, a propaganda- és katalógusköltségeket. Végül a veszprémi múzeumok első tudományos kiadványának előkészítéséhez is jelentős összeget biztosíthattunk. Az elhanyagolt állapotban levő

múzeumépületek felújítására és korszerűsítésére félmilliós felújítási hitelt irányozhattunk elő.

Végül a még mindig szükséges létszámfejlesztéshez is sikerült fedezet biztosítása. Így 1963 januárjában további egy fővel (múzeológus) nőtt az állandó főfoglalkozású, kilenc fővel (egy preparátor, egy hivatalsegéd, egy portás, öt teremőr és egy takarító) az állandó részfoglalkozású, két fővel (teremőrök) az időszakos részfoglalkozású és egy fővel (teremőr) az időszakos főfoglalkozású munkaerők száma, az Igazgatóság összlétszáma hetvenegy főre emelkedett. Helyenként (Sümege és Pápán) a gondnokok munkaóráinak számát és bérét emeltük s ezzel kapcsolatban személycseréket hajtottunk végre.

III.

A Múzeumi Igazgatóság gazdasági egységének megteremtése, a központi gazdálkodás módszerének kialakítása, mint a fentiekből is kitűnik, 1962-ben igen eredményesnek volt mondható. Sokkal nagyobb nehézséget jelentett a tudományos és népművelési tevékenység egybehangolása. E tekintetben csak kezdeti lépésekről számolhatunk be. Általánosságban annyit mondhatunk, hogy megyei jellegű tudományos és népművelési feladatok kezdeményezése, szervezése mindig a központi múzeumra, ez esetben a Bakonyi Múzeum munkatársaira rótt nagyobb feladatokat.

Az első, megyei költségvetésből biztosított ásatást a túskevári római telepen végeztük. Megszerveztük „A Bakony természeti képe” című természettudományos kutatóprogramot, 73 munkatárs jelentkezett az 1963-tól rendszeresen folyó kutatásra. A megye régészeti topográfiájának már korábban megkezdett összeállítását a Bakonyi és a Balatoni Múzeum tudományos kutatói egymástól függetlenül végezték 1962-ben. Más, az egész megyét érintő kutatás nem folyt, múzeológusaink tervbevetett feladataikat a még külön-külön összeállított munkaterv alapján végezték el.

Népművelési munka tekintetében a sümegi és a balatonfüredi irodalmi emlékmúzeumok már említett állandó kiállításainak felújításán kívül továbbiakat készítettünk elő. (Zirc: néprajzi kiállítás; Zalavár: helytörténeti kiállítás; Veszprém-Vármúzeum: helytörténeti kiállítás és kőtár; Sümeg: a sümegi vár története c. kiállítás.) Néhány időszakos kiállítás múzeumainkban történt „forgatása” már az Igazgatóság tervei szerint történik. Így az „Új Herend” című, általunk rendezett porcelánkiállítás, a Balatoni Nyári Tárlat és a „Megyénk bányai para” című, ugyancsak általunk rendezett kiállítás 3—3, két másik időszakos kiállítás pedig 2—2 múzeumunk-

ban került bemutatásra. Az Igazgatóság szervezésében az októberi Múzeumi Hónap folyamán három múzeumunkban tizenegy időszakos kiállítás nyílt, ekkor hívtuk össze a Bakony természeti képe kutatóinak első tudományos értekezletét. Szintén az Igazgatóság kezdeményezte a megyei honismereti szakkörvezetők első találkozóját Túskeváron.

Az egységes múzeumi szervezet népművelő tevékenységének eredményességét egyik oldalról az állandó kiállítások mellett megrendezett 53 időszakos kiállítás jelzi, a másik oldalon a szervezetbe tartozó múzeumokat felkeresők számának növekedése. 1960-ban 314 000, 1962-ben 334 000 volt múzeumaink látogatóinak összlétszáma.

Végül az Igazgatóság és a párt-, a tanácsi és a társadalmi szervek kapcsolatáról kell megemlékeznünk. Általánosságban elmondható, hogy a Megyei Múzeumi Igazgatóság már működésének első évében szervesen beilleszkedett a Megyei Tanács által irányított kulturális intézmények sorába. Jele volt ennek egyrészt a múzeumi szervezet megalakulásánál, költségvetési problémák elintézésénél tanúsított megértő támogatás. (Például az országban elsőnek, előterjesztésünknek helyt adva, Veszprém megye Tanácsa adományozott társadalmi ösztöndíjat múzeológus hallgató számára.) Ugyanakkor a megyei művelődési tervben, különösen a balatoni nyári programban már szerepeltek a részben önállóan, részben a művelődési osztállyal közösen készített kiállítások, közösen készítettük elő a megyei 1962/63. évi néprajzi gyűjtőpályázatot stb. A már említett helyzetfelmérésnek a Megyei Pártbizottságon történt megtárgyalása mellett megtörtént a kapcsolatfelvétellel egyes járási pártszervezetekkel is. Méginkább kapcsolatba kerültünk a járási, városi és községi tanácsokkal. A területükön működő múzeum problémáit megbeszélve, támogatásukat kértük a továbbiakban s ennek helyenként már mutatkoztak is látható jelei. Ezenkívül több tanácsulésen napirendre tűzték a múzeumok kérdését (Keszthelyen, Sümege, Pápán, Tapolcán és Veszprémben). Ezek egy részén részt vett a megyei múzeumigazgató is. A társadalmi szervezetek közül elsősorban a Hazafias Népfront megyei és helyi szerveivel sikerült igen aktív kapcsolatot teremteni (honismereti találkozók, műemléki albizottságok szervezése, működtetése kapcsán).

IV.

Röviden ismertetjük az 1962. évben a Bakonyi és a Balatoni Múzeumban folyt népművelési, tudományos és nyilvántartási munkát.

A Bakonyi Múzeumban 1962-ben 21 időszakos ki-

állítását mutattunk be. Közülük 14 a képzőművészeti, 3 az iparművészeti és csak 2—2 a műszaki, illetőleg régészeti jellegűek száma. Ezekből önállóan rendeztük meg Németh János kerámikus, Benkő Ilona kerámikus és Bódy Irén textiltervező, továbbá az „Új Herend” címen a Herendi porcelángyár tervező kollektívájának alkotásait bemutató, iparművészeti jellegű kiállításokat. Képzőművészeti kiállításaink közül Fenyő A. Endre, továbbá a megyében élő művészek közül A. Tóth Sándor, Bognár Zoltán és Krieg Ferenc kiállításait rendeztük önállóan, a Megyei Tanács Művelődési Osztályával egyetértésben. Két kollektív kiállítást: a Balatoni Nyári Tárlatot és a megye képzőművészeinek novemberi kiállítását a Múcsarnokkal, illetőleg a Veszprém megyei Képzőművész Munkacsoporttal közösen rendeztük. Végül saját rendezésű volt még természetesen a Múzeumi Hónap alkalmával a múzeum aranykincseinek és új szerzeményeinek bemutató kiállítása is.

1962-ben a múzeum látogatóinak száma 32 000 fő fölé emelkedett.

Elég jelentős a megyei napilapban és folyóiratokban múzeológusaink tollából megjelenő, ismeretterjesztő cikkek száma, 1962-ben 64 cikk. Ezekon kívül múzeumaink életével, kiállítások bírálatával 67 hosszabb-rövidebb írás foglalkozott a helyi sajtóban, míg a régészet, műemlékvédelem és helytörténet tárgykörébe vágó témákról összesen 37 cikk jelent meg.

A korábbi időszakban kialakult kapcsolatnak megfelelően tudományos munkatársaink a TIT megyei szervezetében, a Batsányi Szabadegyetem, a Balatoni Nyári Egyetem szervezésében működtek, ezenkívül 27 ismeretterjesztő előadást tartottak.

Fentiekon kívül még meglehetősen nagy azoknak az elfoglaltságoknak a száma, melyek múzeumi szakembereinkre kulturális, műemlékvédelmi, idegenforgalmi, honismereti természetvédelmi problémákkal kapcsolatban hárulnak.

Tudományos kutató-, gyűjtőmunka terén elsősorban a meglehetősen élénk régészeti tevékenységről kell beszámolnunk. Gyűjtőterületünkön ásatott 1962-ben akadémiai tervhitelből, B-témából, illetőleg más támogatásból (köztük a megyei múzeumi szervezetéből is) összesen hat más intézménynél dolgozó régész. (Szentlélek Tihamér: Örvényes — római villa; Kanozsai Margit: Kádárta — római fürdő és Túskevár — római település; Török Gyula: Halimba — avar temető; Nováki Gyula: Vinyesándormajor—Kesellőhegy — őskori földvár; Dienes István: Nagyvázsony — honfoglaláskori temető; Kiss Ákos: Túskevár — római település.)

A Bakonyi Múzeum, a túskevári ásatáson kívül, részben múzeumi gyakornokok foglalkoztatásával négy nagyobb leletmentést végzett (Várpalota —

későavar temető; Balatonfűzfő — korai avar temető; Városlőd — középkori karthauzi kolostor; Nagyvázsony — XVII—XVIII. századi gátrendszer.) Patay Pál Pécselyen egy zselizi kultúrájú település helyén, Bónis Éva Halimbán római lelőhelyen és Bóna István Kádártán langobárd temetőben végzett leletmentést. Múzeumunk rövidebb ideig tartó leletmentéseinek, helyszíni szemléinek száma 22 volt.

A megyei tanács művelődési osztályának támogatásával a megye valamennyi községébe régészeti kérdőíveket küldtünk szét, régészeti lelőhelyek, leletek bejelentését kérve. A beérkezett válaszok alapján mintegy 70 új lelőhelyről szereztünk tudomást.

A MTA Régészeti Kutató Csoportjával kötött megállapodásunk alapján hozzákezdünk a régészeti topográfiába kerülő, eddig ismert lelőhelyek terepbejárásán történő azonosításához. Az év folyamán összesen 35, gyűjtőterületünkhöz tartozó község több száz régészeti lelőhelyét jelöltük be térképeinkre. Ezenkívül a múzeum adattárának átnézésével a kéziratok régészeti kataszterünk hozzávetőlegesen 2500 adattal gyarapodott.

Néprajzi gyűjtőmunka a megye mintegy 40 községében folyt, főleg fényképezés (Vajkai Aurél 1700 felvételt készített). Néprajz-szakos egyetemi hallgató közreműködésével Pápa környékén folyt a Néprajzi Atlasz kérdőpontjainak kitöltése. A néprajzi gyűjtemény 1962-ben elsősorban élő népművészek alkotásainak megvásárlásával gyarapodott.

Képző- és iparművészeti gyűjteményünk, megfelelő szakember híján alig fejlődött. Kutatás tekintetében támogatást biztosítottunk az Iparművészeti Múzeum munkatársainak a megye iparművészeti kataszterének elkészítéséhez (főleg egyházi tulajdonban levő műtárgyak nyilvántartásbavétele és levéltári kutatás biztosítására).

Természettudományi gyűjtés a múzeum gyűjtőterületének 27 községében folyt. Ezenkívül Papp Jenő a megye természetvédelmi topográfiájának összeállítását folytatta s megszervezte „A Bakony természeti képe” c. program munkáját. E téma keretében egyes külső munkatársak az ősz folyamán már hozzáálltak a gyűjtéshez.

Tudományos feldolgozások múzeológusaink tollából 1962-ben nem túlságosan nagy számban jelentek meg, inkább előkészületek folytak:

Éri István: Mezei kertek Nyársapáton (Agrártörténeti Szemle, 1962. I. szám). Ugyanő a várpalotai 1961. évi várasatás dokumentációját készítette el és irányította a régészeti topográfia munkálatait.

Vajkai Aurél sajtó alá rendezte a Balatonmellék népe c. munkáját, folytatta a Szentgál szellemi néprajza c. művének megírását, ezenkívül két kisebb tanulmányán dolgozott.

Papp Jenő az év elején doktorált, két kisebb tanulmánya jelent meg 1962-ben: Contributions to the Hymenoptera-Fauna of the Mountains Bakony. II. Symphyta. (Rovartani Közlemények, 1962.) és New and Little Known Species of Braconidae-Hymenoptera-in the Carpathian Basin. (Annales Historico-Naturales Musei Nationalis Hungarici, 1961.).

Múzeumunk szűkös raktárhelyzete 1962-ben sem javult, sőt, a központi adminisztráció elhelyezése miatt a tanulmányi raktárt is meg kellett szüntetnünk. Új polcokkal és körszerű szekrényekkel sikerült a revízióval kapcsolatos rendezési munkák feltételeit részben biztosítani. Második emeleti raktárunk galériás beépítésének és a padlástér egy része raktárrá történő átalakításának tervezése megindult.

1962-ben nyilvántartási munkánk gerincét a revízió tette ki. 73 000 egyedileg számbavehető tárgynál többet számláló gyűjteményanyagunk közel 50 százalékban revideált. Ebből a régészeti gyűjtemény kétharmada, a néprajzi és iparművészeti gyűjtemény 80—90 százaléka került revízióra. Az év folyamán összesen 5208 tárgyat leltározunk be. Nagy lendülettel indult meg a régészeti gyűjtemény kartonozása, e kartonokat a MTA Régészeti Kutató Csoportjával kötött megállapodásunk értelmében az általuk készített felvételek másolataival is ellátjuk. 1962-ben összesen 8300 új régészeti leírókarton készült el. Ezzel együtt az összesen 12 400 kartonunk, tekintettel arra, hogy egy-egy kartonon több tárgy is szerepel, gyűjteményünk 40 százalékos kartonozottságát jelenti.

Fotótárunk darabszáma az 1962-ben készített felvételekkel meghaladja a 19 000-et. Könyvtárunk nagyjából az előző éveknek megfelelő darabszámmal gyarapodott (350 darab), azonban a 8400 kötetes könyvtár rendezése még mindig várat magára.

1962-ben körülbelül 130 tárgy restaurálása, 900 tárgy konzerválása fejeződött be, restaurátorunk betegsége, valamint az év végén megkezdődött átépítési munkák a restaurátorműhelyben a folyamatos munkát sokban hátráltatták.

V.

A Balatoni Múzeum népművelési munkájában legnagyobb szerepet az időszaki kiállítások rendezése játszotta. A bemutatott 15 kiállításból kettőt saját rendezésben készítettek el: Keszthelyi fürdőélet 1846-tól, Múzeumunk kincsei. Más szervekkel közösen rendeztek négy kiállítást, köztük Egry József, illetőleg Csont Ferenc művészetéről. Két kiállítást a megyei múzeumi szervezet mutatott be Keszthelyen (Balatoni Nyári Tárlat és Új Herend). A mú-

zum látogatottsága 1962-ben meghaladta a 47 000 főt, azonban az előző évihez képest csökkenő tendenciát mutat (1961-ben 54 000 látogató).

A múzeum tudományos dolgozói 1962-ben 13 népszerűsítő előadást tartottak. Részt vettek a keszthelyi kulturális rendezvények munkálataiban (Helikoni ünnepségek, Jankovics Kulturális Seregszemle).

Gyűjtőmunkájukban elsősorban a régészeti kutatások kapnak nagy jelentőséget. Összesen hét kisebb-nagyobb ásatást végeztek 1962-ben: Vörs — longobárd temető; Fenékpusztá — római település; Keszthely-Dobogó — későrómai temető; Kereki — középkori vár; Salföld — pálos kolostor; Siófok — állítólagos római zsilip; Keszthely — Balaton-parti töltések kormeghatározása. A keszthelyi múzeum gyűjtőterületén folytatódott a zalavári ásatás (Cs. Sós Ágnes); a sümegi vár feltárása (Kozák Károly); és a Kővágóörs—Ecsérpusztai középkori templom feltárása (Czeglédy Ilona).

Tizenegy leletmentő kiszálláson vettek részt, folytatták a régészeti topográfia kapcsán szükséges külső és belső munkát.

A szakszerű és tervszerű gyűjtés másik iránya a régészeti növénytan anyagé. Összesen mintegy 450 mintát gyűjtött Frech Miklós a keszthelyi múzeum ásatásain. Feldolgozásuk folyamatban van. Fentieken túl kövület, csiga és kőzetanyag gyűjtését, illetőleg gyűjtemények vásárlását végezték.

Esetenként történt csak a képzőművészeti, vagy iparművészeti anyag gyűjtése. Így végre múzeumba került a Festetich-kastély nagy értékű, eddig Hévízen volt bútoranyagából körülbelül 100 darab.

Legújabbkori történeti anyag gyűjtése is folyt: munkásmozgalmi irat- és dokumentumanyagon kívül a balatoni fürdőélet tárgyi hagyatékából sikerült egyes darabok megszerzése.

Sági Károly 1962-ben öt tudományos cikket írt: Adatok a Keszthely környéki öblök pusztulásának időrendjéről (Balneológiai Konferencia Évkönyve, 1962.); — Adatok a keszthelyi öböl pusztulásának kérdéséhez (Vízgazdálkodás, 1962. II. sz.); — A régi Balaton halai (Vízgazdálkodás, 1962. III. sz.); — Keszthely (Koppány Tiborral és Péczely Piroskával közösen, Műemlékeink sorozatban, 1962.); — A fenékpusztai második őskeresztény bazilika (Acta Antiqua, 1961.).

Megjelent ezenkívül két ismeretterjesztő munkája, a Keszthelyi Útikalauz II. bővített kiadása, továbbá a hegyesdi vár visszafoglalásáról írt cikke (Új Helikon, 1962.).

Frech Miklós három tudományos munkája készült el, illetőleg jelent meg 1962-ben:

A Hudzsirte (Noin-Ula, Mongólia) patakparti hún sír famintáinak xylografiai vizsgálata (AAA, 1962.).

A fenékpusztai második őskeresztény bazilika növényi maradványai (Acta Antiqua, 1962.).

Megjegyzések a növényi maradványok konzerválásához (Archaeológiai Értesítő, 1962.).

Sági Károly 1962 decemberében kezdte meg két-hónapos olaszországi tanulmányútját.

A Balatoni Múzeumban 1962-ben új és végleges helyére költöztették a természettudományi gyűjteményt, ezzel kapcsolatban rendezésre került a régészeti és az adattári anyag is. A nyilvántartási munka terén 905 régészeti és 2775 darab természettudományi tárgy beleltározását, 136 végleges és 1071 leírkarton készítését végezték el. Ezenkívül a régészeti lelőhelyekről körülbelül 1800 karton került nyilván tartásba. A múzeum összgyűjteményében az egyedileg számbavehető tárgyak száma 1962 végén meghaladta az 50 000-ret.

A múzeum restaurátora 97 tárgy restaurálását és 1470 darab konzerválását végezte el.

VI.

Igazgatóságunk első, a megalakulás valamennyi

nehézségét magán viselő esztendejének mérlege egyértelműen pozitív volt. Nem túlzás, ha megállapítjuk, hogy kevés, vagy talán egyetlen megyei múzeumi szervezetnek sem kellett oly bonyolult helyzetű, jogállású és oly nagyszámú különböző múzeumi létesítményt egységes keretbe foglalnia. A szervezet aktív működtetéséhez szükséges feltételek megteremtésében magunkra vállalt többletfeladatok elvégzésében felettes szerveink mindenben a legteljesebb segítőszándékot tanúsították. Jórészt ennek köszönhető, hogy az 1963. évet gazdasági szempontból megalapozottan készíthettük elő. A megye múzeumi létesítményeinek nagy száma, a csaknem mindenütt felmerülő kiállítás-épületfelújítási igények, az egységes tudományos és népművelési munkaterv kialakításának sürgető volta azonban előrevetette árnyékát: a megye idegenforgalmi szempontból is speciális, kiemelt helyzete és területén a múzeumi gyűjtő-, kutatómunka számára oly kiváló adottságok szervezett munkával történő kihasználása még további éveket igénylő, sok adminisztrációval, de ugyanakkor elmélyült múzeumi munkával járó feladatot fognak jelenteni.

Éri István

Bericht über die Arbeiten der Direktion der Veszprémer Komitatsmuseen im Jahre 1962

Anfang 1962 ist im Leben der Landesmuseen eine bedeutende Veränderung eingetreten. Diese bis 1962 unter der Aufsicht der Museumsobsektion des Ministeriums für kulturelle Angelegenheiten stehenden Institutionen wurden in die Verwaltung der Komitatsräte übergeben und wurden gleichzeitig einheitliche Komitatsorgane, sog. Direktionen der Komitatsmuseen ins Leben gerufen. Der Leiter der Direktion der Veszprémer Komitatsmuseen macht in seinem Bericht die mit der Einführung der neuen Organisation vorgekommenen Begebenheiten und Resultate des Jahres 1962 bekannt.

Im Komitat Veszprém wurden also die bis dahin durch die unmittelbare Verwaltung des Ministeriums gelenkten Museen von Veszprém und Keszthely, die Sammlung in Tihany, drei kleinere, schon früher in die Verwaltung der Räte übergebene Gedenkmuseen von Balatonfüred, Badacsony und Sümeg, sowie sechs Lokalmuseen, bzw. Dorfmuseen von Pápa, Zirc, Zalavár, Veszprém-Burgmuseum, Hévíz, Túskevár, in eine einheitliche Organisation zusammengefasst. Die Direktion beschäftigte Anfang 1963 13 berufliche (darunter fünf wissenschaftliche) Museumsbeamten und vierzig Hilfskräfte. Im Laufe eines Jahres ist es gelungen, den Stand des Personals bis Ende dieses Jahres auf 15 + 43, insgesamt also auf 58 zu erhöhen.

Es erwies sich auch die zentrale Verwaltung der Wirtschaftsangelegenheiten der Museen als gleichfalls ergebnisvoll. Es ist gelungen neben Gebäudereparaturen neue Ausstellungen zu eröffnen und die materiellen Grundlagen für die planmässige wissenschaftliche Forschungsarbeit zu erschaffen. Der Betrag des gemeinsamen Budgets für das Jahr 1963, zusammengestellt auf Grund des Projektes einer planmässigen Entwicklung, war um mehr als 60 % höher, als der des Jahres 1962. Die Gesamtzahl des Personals erhöhte sich 1. Jänner 1963 bereits auf 16 + 55, d. h. auf 71. Darunter befinden sich 6 wissenschaftliche Mitarbeiter und 3 Fachleute des Restauratorateliers.

Die wissenschaftlichen Fachleute organisierten über ihre eigenen Themen hinaus zwei, auch äussere Mitarbeiter erfordernde Forschungsprogramme. Das eine beabsichtigt die archäologische Topogra-

phie des Komitates zusammenzustellen. Das andere führt die planmässige naturwissenschaftliche Erforschung des Bakonygebirges durch. Die Sammeltätigkeit nahm in erster Reihe in der Archäologie des Komitates einen bedeutenderen Schwung. Im Jahre 1962 haben die Direktion und die Fachleute von anderen Institutionen des Landes an 16 Fundstellen archäologische Ausgrabungen und an 40 Stellen rettende Grabungen angestellt. Am Jahresende betrug die Zahl der inventarisierbaren Fundobjekte der verschiedenen Sammlungen der Museen von Veszprém und Keszthely über 120 000 Stücke. Die Volksbildung betreffend wurden ausser der Umgestaltung der ständigen Ausstellung der literarischen Gedenkmuseen von Sümeg und Balatonfüred in den anderen Museen insgesamt 53 periodische Ausstellungen organisiert. Ausserdem sind Vorbereitungen getroffen, die ständigen Ausstellungen von vier kleineren Museen zu erneuern. Die zwölf Einheiten unseres Museumsverbandes besichtigten im Jahre 1962 insgesamt 334 000 Besucher. Diese Zahl ist um 20 000 höher, als die des vorigen Jahres.

Es war bei der Übergabe der Landesmuseen in die Verwaltung der Komitatsräte ein wichtiger Gesichtspunkt, dass in die populär-wissenschaftliche und volksbildende Tätigkeit einer gegebenen geographischen Einheit auch das Museumsgebiet mit seinen eigentümlichen Methoden eingeschaltet wird. Auf die Übereinstimmung der Tätigkeiten und hauptsächlich auf die Bearbeitung der gemeinsamen Arbeitsprojekte wurde im Jahre 1963 grosses Gewicht gelegt. Dadurch vermochten die kompetenten Führer der kulturellen Angelegenheiten des Komitates von der nächsten Nähe aus kennen zu lernen, welche Möglichkeiten in der aktiveren Einschaltung der Museen in die einheitliche Organisation der Volksbildung verborgen sind. Es hat sich als durchaus überzeugend erwiesen, dass es unbedingt lohnend ist, die wissenschaftliche Forschungsarbeit und Sammeltätigkeit der Museen zu unterstützen. Sie dienen ja nicht nur den Fachwissenschaften und der lokalen Geschichte, sondern helfen auch das Niveau der Volksbildung weiter zu erheben. So wurde von diesem Gesichtspunkt aus

die Tätigkeit der Museen durch die für diesen Zweck einberufene Konferenz der kompetenten Vertreter der Parteikommission und des Komitatsrates zur Diskussion gestellt. Gleichermassen wurde die Arbeit der Museen auch durch die Ratsversammlungen von mehreren Städten, bzw. Bezirken besprochen.

Das erste Jahr der Tätigkeit der selbständigen

Direktion der Veszprémer Komitatsmuseen ist also, abgesehen von der viel Mühe erfordernden Arbeit der Organisation, für absolut erfolgreich zu erklären. Es wird dadurch die Hoffnung erweckt, dass die Entwicklung der Museen in der nächsten Zukunft auf allen Gebieten noch rascher und planmässiger sein wird.

István Éri

A nagydéli lararium múzeumbakerülése

A hat évtizede alapított veszprémi múzeum már a létrejötte utáni években nemzetközi jelentőségű kutatásokat végzett, gyűjteménye rohamos mértékben gyarapodott. Mindazok, akik a vármegyeháza második emeletének tizegynéhány helyiségében ideiglenesen: otthon talált múzeumban annakidején megfordultak, csodálattal adóztak a látottak alapján az első igazgató, Laczkó Dezső és kezdettől fogva munkatársa, Rhé Gyula hihetetlen energiával folytatott gyűjtőtevékenységének.

Kevesen tudták azonban akkoriban és kevesen tudják ma is, milyen erőfeszítéseket kívánt e gyűjtemény rendszeres gyarapítása, főleg egy-egy jelentősebb ásatás pénzügyi fedezetének előteremtése, vagy éppen értékes leletek megszerzése. Nem általánosságban kívánok ezúttal azokkal a problémákkal foglalkozni, melyeket Rómer Flóristól kezdve Móra Ferencig számos magyar régész panaszolt, ostorozott, egyszerűen: amelyek a múzeumi munkásság kerékkötői voltak. Ahelyett, hogy a Habsburg-monarchia, vagy Horthy-Magyarország állami szerveinek fukarságát, az urak és vagyonosok értetlenségét vagy éppen kapzsiságát, általában a múzeumok iránt tanúsított közönyt vázolni, egy jellegzetes példán szeretném bemutatni: mit kellett küzdenie egy vidéki múzeumigazgatónak azért, hogy egy értékes, csakis a múzeumba kívánczó régészeti lelet-együttest valóban oda juttasson, ahová való.

A Bakonyi Múzeum történetének kutatása közben, a múzeumi irattárban, a Laczkóra amúgyis jellemző kínos pontossággal iktatott, dátum, szám szerint rendezett és megőrzött iratkötegek között bukantunk rá egy teljesen külön kezelt csomagra. Ez egyszer Laczkó kivételt tett, maga emelte ki az évek szerinti sorrendből az iratokat, gyűjtötte egybe kilenc éven át egy ügy hatvannál több ügyiratát. Burkolólapján rajta van a feljegyzése is még: „A hathalmi lelet.” Különös, hogy az ügy lezárása után se bontotta, szét s helyezte vissza helyükre az iratokat. Lehetséges, talán ő is arra gondolt, hogy ezek alapján megírható lesz egyszer ez a tanulságos, de egyben kegyetlen-kínosan leleplező história.

Lényegében „csak” a múzeum Európaszerte ismert, két római, páratlan szépségű kisplasztikai alkotásának, egy házioltár Apolló és Lar szobrának

és a hozzájuk tartozó további bronztárgyaknak múzeumbakerülését illető iratcsomagról van szó. Tekintve a leletegyüttes kiemelkedő értékét, az eddig ismeretlen adatok múzeumi szempontból is értékesek. De az iratoknak ennél lényegesen több mondanivalója van. Ha az egyik oldalon a múzeuma gyarapításán szívvel-lélekkel munkálkodó, sőt olykor erőteljes megoldásoktól, máskor politikai sakkhúzásoktól se visszariadó múzeumigazgató egyénisége, tudományszeretete világlik ki belőle, a másik oldalon találkozunk a haszonlesés, a rang- és címkörség képviselőivel. Egyben egy olyan társadalmi körképpel, melyben főispán, püspök, földbirtokos, kapitalista, képviselő, mindenki szerepet játszik, a két bronzszobrocscsa, két bronzmécses és egy bronzkancsó s egy nemesi előnév kapcsán. Mert igen sokan szerepet játszottak ebben a tragikomikus színjátékban, amíg a római istenek bronzszobrai magyar nemesi előnévhez juttattak egy dúsgazdag, magyarul nem is tudó szeszgyárost és nagybérliót. Kétlem, hogy a magyar múzeumok története fel tudna mutatni még egy olyan tárgyat, amely társadalmi előlépéshez segített valakit a monarchia Magyarországában: feudális ranghoz egy törekvő burzsoát.

Az említett nagydéli lararium (Laczkó hathalmi leletnek nevezi, nem is alaptalanul, hiszen igaz, hogy Nagydem — Veszprém megye, pápai járás — határából származik, de a hathalmi uradalom akkori bérliói tulajdonából került múzeumba) előkerülése után csakhamar közismertté vált hazai szakembereink előtt. Tudomásunk szerint 1906 tavaszán találták, s Rhé Gyula már 1908-ban közreadta ismertetését róla.¹ Ez a csodált és értékelt leletegyüttes máig egyetlen, alapos és kimerítő feldolgozása.² Azonban a veszprémi illetékeseken és a Múzeumi és Könyvtári Felügyelőségen akkori vezetőin kívül senki sem szereshetett tudomást arról, mi akadályozta meg 1914 tavaszáig, hogy a veszprémi múzeum magát a lelet jogos birtokosának vallhassa. Rhé cikkéből el is hagyta a lelelkörülmények szabatos leírását, meg sem említette az akkori tulajdonos — Frankl Henrik nevét³ —, nyilván okkal cselekedett így. (9. kép)

Mielőtt a nagydéli római bronzlelet múzeumba kerülésének valóban regényes történetét ismertet-

9. kép. A nagydéli lararium leletgyűjtése
Abb. 9. Fundkomplex des Larariums
von Nagydem

ném, néhány szóval meg kell világítani azt is, hogy Laczkónak nem fantomok ellen kellett küzdenie, a múzeummal szemben feltornyosuló akadályok abban az időszakban valóban szinte áthághatatlanok voltak. Ez egyúttal a magyar múzeumtörténet. műtárgyvédelem jellegzetes esete, példája és így e témának is élő tanúságául szolgál. Röviden arról van szó, hogy az 1900-as évek elején egy magános birtokában, tulajdonában levő, bár közérdekű műkincs jog szerint magántulajdon volt és lehetett olyannyira, hogy törvényes úton azt közgyűjtemény megszerezni képtelen volt. Ennek oka az, hogy még csak annyira használható műtárgyvédő törvényünk sem volt, mint amilyet 1881-ben a műemlékek védelmére hoztak.^{3a}

A századeleji megfogalmazás szerint az „ingó műemlék” címszó alá tartozó, „régészeti, vagy művészeti, történeti vagy műtörténeti értékkel bíró és a közérdek szempontjából fenntartásra méltó” tárgyak szabad adásvétel tárgyát képezhették, az országból bárki kivihette és külföldön értékesíthette azokat anélkül, hogy ezt a „köz” bármilyen módon korlátozni, vagy megakadályozni tudta volna. Ennélfogva az ország hazai és belföldi műkereskedők eldorádója lett.

Sok szakember látta, tudta ezt, nemegyszer tették szóvá hivatalos helyeken és a közvélemény előtt egyaránt. A szakemberek közül ezúttal csak egyet idézzünk tanúságul, Sági Jánost, a keszthelyi múzeum egyik alapítóját, aki 1913-ban ezt írja a Múzeumi és Könyvtári Értesítőben: „A régiségkereskedők ma már hihetetlen mértékben behalózzák az országot. Nemcsak maguk utaznak, hanem rendes fizetések alkalmazottaikat is utaztatják. Ma már alig van falu, amelyikben ne lenne olyan szatócs és házalóféle ember, aki nem állana összeköttetésben fővárosi, sőt külföldi régiségkereskedővel. Ha ez a szervezet továbbra is akadálytalanul működhetik, akkor hazai múzeumaink elől elharácsolja a gyűjteménynek való anyagot, mire múzeumaink fölébrednek. Ez a kereskedelem hazai kultúránkra való ságos veszedelmet jelent... Törvényt kellene rá hozni, hogy régi emlékeket külföldre szállítani nem szabad. Az ilyen törvényre külföldön már van példa. Miért kelljen e törvény megalkotásában nekünk lenni legutolsóknak, mikor jóformán mi vagyunk a legszegényebbek múzeumokban, tehát nekünk áll legnagyobb érdekünkben az, hogy megmentsük a még megmenthetőt.”⁴

Sági kifakadása alatt a folyóirat szerkesztőjének megjegyzése olvasható: 1912 elején már felterjesztették az ingó műemlékek védelméről szóló törvényjavaslatot a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez. Valóban, ez megtörtént. Több mint tíz esztendeig

készült maga a törvényjavaslat. 1907-ben Fraknói Vilmos, a magyar múzeumügy akkori feje így nyilatkozott erről: „Szemben azzal a pusztulással, melynek múltunk ingó emlékei, sokszor tulajdonosaik és gondozóik hanyagsága vagy tájékozatlansága miatt ki vannak téve és a veszéllyel, mely azokat a külföldről mindinkább megnyilatkozó kereslet következtében környékezi: halaszthatatlanul szükséges azok oltalmáról, külföldi példák után indulva, törvény útján gondoskodni, amint hogy az ingatlan műemlékek már 1881 óta törvény oltalma alatt állanak... remélni lehet, hogy a fontos kérdés rövid idő alatt megoldás elé vezetetik.”⁵

A remény nem teljesült egyhamar. 1899-ben esett először hivatalos formában szó a törvényjavaslat készítéséről,⁶ ugyanabban az évben, amikor a görög törvényhozás már életbeléptette a maga műemléki és műtárgyvédelmi törvényét. (A magyar törvényjavaslat előkészítésének szemléletére, de a hazai helyzetre is jellemző, amit erről a törvényről 1914-ben magyar múzeumi szakember nyilatkozott: a görög törvény „kissé túl radikális... alap gondolata, hogy az ország területén talált minden műemlék a nemzeti vagyoni része és a polgárok közös tulajdona.”⁷ 1902-ben alakult meg a szűkebb szövegező bizottság, mely 1909-ben fejezte be munkáját. A javaslatot ezután 1911-ben ismertették a szakemberekkel, végleges szövegét ez év decemberében nyerte el.⁸ Nincs mód arra, hogy hiányosságait vizsgáljuk, elég annyit megjegyezni, hogy a javaslat a legmesszebbmenőkig védelmezte a magántulajdont, még a magánosok birtokában levő műtárgyak jéggyékebevételét is a tulajdonos beleegyezéséhez kötötte. Amikor ezen a végző szövegezést végző tárgyaláson javaslat hangzott el arra nézve, hogy legalább a magántulajdonban levő hazai nagybecsű emlékekre biztosítsák az állam elővételi jogát, ezt a magyar kultúrpolitika akkori jellegzetes képviselője, az elnöklő Wlassics Gyula így utasította el: „... tart attól, hogy ezzel túl messze menne a javaslat és belenyúlna a magánjog körébe.”⁹ A műtárgyak külföldre történő kivitelénél a javaslat miniszteri engedély megszerzését írta volna elő. Wlassics „figyelmeztet arra, hogy a jelen szövegezés mellett például Ausztriába se volna kivihető egy ékszerül szolgáló műtárgy, erre is a miniszter engedélye volna szükséges.”¹⁰ Így aztán még ezt az aligha radikális szövegezést is módosították.

Azonban még ez az ilyen kompromisszumokban megnyilvánuló, láthatólag egyáltalán nem radikális törvényjavaslat is elbukott, mint ahogyan erről a múzeumi szakembereket 1914-ben tudósították: „... kedvezőtlen pénzügyi viszonyaink miatt mind ezideig törvényerőre nem emelkedett.”¹¹ Az ingó

műtárgyak védelem nélkül maradtak további tizenöt esztendeig, a magyar múzeumügynek mérhetetlen károkat okozva. Csak az 1929. évi XI. törvény III. fejezete mondotta ki, ugyancsak nem eléggé radikálisan a védelmet, éppen harminc esztendőre a gondolat első jelentkezése után.

Ez volt a helyzet a törvényes védelem tekintetében, országos szinten. Helyenként azonban, ahol egy-egy, éppen a születés, kialakulás stádiumában levő, egylet, vagy megyei törvényhatóság által is gyámolított múzeum vezetője segítségért folyamodott a közvetlen hatóságokhoz, elérhette, hogy egy-egy rendelkezés általánosságban biztosított e gyűjtemény számára valami kis előnyt az „orvsatók”, „kincskeresők”, helyel-közzel még a műkereskedőkel szemben is. Nem mondhatjuk, hogy a Veszprém-vármegyei Múzeum nem kapott volna e fajta támogatást. Már a megalakulását követő hónapokban „régészeti értékkel bíró tárgyak” bejelentését írta elő az alispán valamennyi község előjáróságának. Az 1903 március 3-án kelő körrendeletben például ezt is olvashatjuk: „...miután a múzeum létesítésére első rangú fontossággal bír az, hogy tudva legyen, mikép a megye múltjára, akár történelmi, akár régészeti szempontból csak kis mértékben is jelentőséggel bíró tárgyak vagy emlékek hol és kinek birtokában vannak s ennek kipuhatólására és bejelentésére hivatali állásuknál fogva a jegyzők legalkalmasabbak, felhívom a jegyző urakat, hogy ezen emlékek és régiségek holléte iránt alkalmas úton tudakozódjanak és az eredményről hozzám esetről-esetre tegyenek jelentést.”¹²

Papp Sándor királyi tanfelügyelő néhány nappal később, március 15-én a megye tanítót szólította fel körlevélben: „...figyelmeztessék és világosítsák fel... a tájékozatlanokat, úgy azokat, kik az ily tárgyakat mint értékteleneket elvetnék, valamint azokat, kik csekély, néha pár krajcárnyi személyes haszon fejében készek oly kezekre adni, melyekben a hazára nézve legalább, szintén elveszettnek tekinthetők.”¹³ A múzeum számára a törvényhatóság által meghozott szabályrendeletből is kitűnik: valamilyen jogkört feltétlen biztosítani kívántak részére, így a múzeumi bizottság „alkalmas módon ellenőrzést gyakorol véletlen leletek felett... a vármegye területén fontosabb régészeti leletek helyein szakszerű ásatásokat rendez... megőrzés és kiállítás végett, a tulajdonjog fenntartása mellett régészeti és művészeti műkincsek.. számára a múzeumban helyet biztosít...”¹⁴

Hatékonyabb segítséget azonban csak jónéhány év múlva (bizonyára a hathalmi lelet okozta bonyodalmak tapasztalatait is figyelembe véve) 1912-ben nyújtott a megye, amikor körrendeletet bocsátott ki

„a nyilvános múzeumokat illető régiségeknél köveendő eljárás tárgyában.” Az eddigieknél jóval határozottabban szögezte le az alispán e tekintetben a megye álláspontját: „Előfordult esetekből arról szereztem tudomást, hogy az utóbbi időben a mezőgazdasági, építkezési és egyéb földmunkálatoknál felszínre kerülő régiségeket... a találók, vagy a földtulajdonosok... eltitkolva maguknak megtartják, sőt azokat áruba bocsátva maguk javára értékesítik s így e tárgyakat a tudomány és a nagy közönség érdekeit szolgáló közintézetek, az országos nemzeti és nyilvános múzeum elől elvonják.” Kijelenti, hogy a megye területén előkerült leletek a megyei múzeumot illetik, illetve ez hivatott azokat kártalanítás útján magához váltani.¹⁵

Meg kell azonban állapítanunk, hogy ez, a fentebb ismertetett törvényjavaslatnál valóban radikálisabb rendelkezés először nem Veszprém megyében látott napvilágot. Két esztendővel előbb Csongrád megye alispánja bocsátotta ki először az országban hasonló cézzel a maga körrendeletét. Mégpedig ügyesen értelmezve és alkalmazva egy 1872-es belügyminiszteri rendeletet, amely az éremleletek, régiségek és általában a talált és felszínre került műkincsek körüli eljárás szabályozásáról szólt, de amelyet, a jelek szerint, csak kivételes esetekben alkalmaztak eddig.¹⁶ Eszerint ezek a leletek az állam tulajdonát képezik, tudományos intézetek részére való megszerzésük érdekében azonnal köteles a találó, vagy a földtulajdonos a pénzügyi hatóságot értesíteni, amely a továbbiakban hivatalos úton hivatott eljárni.

Laczkónak, bár a hathalmi lelet megszerzésével össze sem hasonlítható módon, volt alkalma másutt is tapasztalni, mennyire erőtlének mindezek a rendelkezések. Így például 1907 májusában rövid két hét alatt ment végbe a Nagyvázsöny—Zsófiamaajor-i hatalmas, 8000-nél is több érmet tartalmazó római lelet külföldre juttatása.¹⁷ 10-én találták meg szántás közben az edényt, Schwartz Bernát vázsónyi körorvos néhány nap múlva tudatja Laczkóval, megjegyezve: „Azt a pénzt nem volna szabad megengedni, hogy Bécsbe vigyék, mert ide való!” A Lieben Lipót bécsi bankár birtokához tartozó major tisztartója a múzeumigazgató kérésére 18-án már ezt válaszolja: „...a mitől félttem és a mit megakadályozni szerettem volna, bekövetkezett. Tegnap utasítás érkezett az irodába, hogy az egész leletet úgy, a mint van, azonnal küldjék Bécsbe...” A továbbiakban arra kéri Laczkót, forduljon egyenesen Liebenhez, „...a gyorsabb elintézés érdekében lehetőleg német nyelvet használva.” Május 24-én már Lieben válasza is megérkezik: majd módját ejti annak, hogy a veszprémi múzeumnak szánt ér-

meket a leletből megküldje. (1911-ben került erre sor.)¹⁸

Joggal panaszkolta hát el Laczkó Dezső egy mező-laki múzeumbarátnak: „— éppen Pápa vidékéről eddig éppen semmink sincs, daczára annak, hogy ott az őskori leletek éppen nem ritkák. Sajnos, hogy azok legnagyobb része idegen kézre kerül, vagy magángyűjtemények veszik össze s így a mi szép vármegyénk kulturális történetének egybeállítandó képén nagy csorbák esnek.”¹⁹

A falvakat járó műkereskedők és megbízottjaik működéséről bizonyára neki is volt számos személyes tapasztalata, hiszen éppen ebben az időben Nagyvázsonyban és környékén például már az addig nem is igen keresett céhemlékek „gyűjtésére” vetette rá magát egyikük, még szerencse, hogy néhány pecsétnyomót a Nemzeti Múzeumnak szerzett meg a gyűjtött tárgyak közül.²⁰ Egyikük nem átalotta szolgálatait Laczkónak is felajánlani. Ha megfelelő meghatalmazást adnának neki és költségeit, az útiköltséget is beleértve, megtérítenék, hajlandó volna régiségeket gyűjteni a megye községeiben.²¹ Laczkó röviden intézte el az eddigi „körutazásai” eredményeivel kérkedőt: „A vármegye területén magunk gyűjtünk, megbízást nem adunk.”

Nem tudjuk, milyen úton-módon szerzett tudomást a veszprémi múzeum 1906 júniusában arról, hogy a hathalmi gazdaságban értékes leletek kerültek elő. Pontos tudomásuk nem is volt arról, hány tárgyról van szó. Tény azonban, hogy Rhé Gyula, mint a Múzeumi Egylet titkára hamarosan útnak indította az első múzeumi levelet Gic-Hathalomra, Frankl Jenőhöz, aki az ottani, Ihász Lajos földbirtokos tulajdonát képező, de a Frankl család által bérelt birtokon apja, Frankl Henrik megbízásából gazdálkodott. Úgy tudják, 2 bronzszobor, 1 kard, üst és „más hasonló, valószínűleg római tárgy került felszínre” — írja Rhé s kéri Franklt: „...ezen Veszprém vármegye történetére vonatkozó tárgyakat méltóztatnék az ezen célra leginkább hivatott intézménynek: a Veszprémvármegyei Múzeumnak ajándékozni, esetleg ugyanitt letétbe helyezni.”²²

A válasz hamarosan megérkezett s elutasító volt. A későbbiek folyamán kiderült, hogy Frankléknak volt fogalmuk arról, mennyire nem mindennapi leletegyüttes birtokába jutottak. A későbbiek során vonatkozásukat az átadással kapcsolatban saját gyűjteményük gyarapításának szándékával magyarázták. Érdekes, hogy ebben az első válaszban jelentéktelennek tüntették fel a leletet. „...ténylegesen találtunk egynéhány régiséget — írja Frankl Jenő —, mely hír, azonban, mint minden szárnyrakapott dolog, természetesen nagyított mértékben juthatott el Veszprémbe... az egész lelet csupán

négy összefüggő és három összefüggéstelen darabból állott...” Ettől függetlenül, mint „helyi érdekek bíróját”, továbbra is Hathalmon kívánja őrizni, bár megtekintését bármikor szívesen lehetővé fogja tenni.²³

Az elutasító válasz nem kedvetlenítette el Laczkókat. Rövidesen nagyobb tekintélyű személlyel, Koller Sándor alispánnal, egyúttal a Múzeumi Egylet alelnökével iratták alá a második kérelevelet. Ebben ismét ajándékkul kéri a tárgyakat, de felvetik azt a lehetőséget is, „...hogy a tárgyak továbbra is tulajdonát képezve múzeumunkban nagyságod neve alatt lelétként őriztessenek.” Egyúttal azt is közlik, hogy amennyiben valóban nem volna a leletnek „vármegyei vonatkozása”, megtekintése után visszaküldik.²⁴

Nem tudjuk, válaszolt-e Frankl? A tárgyakhoz azonban továbbra is makacsul ragaszkodott és nem küldte be őket. Azt sem tudjuk, jártak-e kint nála a múzeumból, látták-e, miről is van szó? Valószínűnek kell tartanunk, hogy már ekkor tökéletesen tisztában voltak Laczkóék is a lelet jelentőségével, ezt bizonyítja további eljárásuk. Most a jelek szerint még hivatalosabb úton vitték tovább az ügyet. Szalamin János pénzügyigazgató kereste fel a bérlet, alighanem a kincsleletek esetében előírt eljárás szabályaira hívta fel a figyelmét. Szalamin, majd egy másik pénzügyi „főbiztos” ismételt látogatásai a jelek szerint hatottak. Ezért, amikor 1907 elején, most már a főispán által aláírt harmadik kérelevél a tulajdonjog fenntartásával kérte „ezen leletnek, mint vármegyénk őskori története egyik becses emlékének” az átadását,²⁵ március 8-án Frankl a lelet nagy részét: az Apolló szobrot, talapzatát, egy mécses, egy korszót, egy lábast, egy fogantyúalakot és egy „csipkés bronzot” megküldte a múzeumnak. „Megjegyzem — írja a kísérőlevélben —, hogy a szobron és talapzaton történt sérülések a megtaláló gyerekek kezétől származnak és ezek már általunk való megvételük előtt történtek. A szakember vezetése (?) alatt történt ásatások eredménye csupán a korszó és a tetemesen megsérült lábas voltak; egyebet feltalálni nem bírtunk.”²⁶

A közlés szerint tehát, bár a lelőhely a bérelt birtok területére esett, Frankl „megváltotta” a találoktól az általuk talált tárgyakat. Nem tudni, ki volt az a „szakember”, aki a lelőhelyen további tárgyak után kutatott. Nem lehetett ez a munka alapos, hiszen Rhé megállapította, hogy az elrejtett leletegyüttesnek okvetlen kellett például vastárgyakat is tartalmaznia.²⁷

Közbevetőleg kell kitérnem arra, hogy Rhé két évtizeddel a lelet előkerülése és publikálása után is kutatott a helyszínen, a leletkörülmények és a lelő-

hely pontos meghatározásának tisztázása érdekében. A birtokos (aki a lelet megszerzése idején mint kiskorú örökös szerepel,) Jókay Ihász Miklós 1935 október 7-én írja Rhének: „Hathalmon is utána néztem a dolognak, és néhány emberrel megállapítottuk, hogy hol találták, a tábla melyik részén, a leleteket. Magukkal a megtalálókkal ugyan nem találkoztam, azonban többen vannak, akik rövidebb később látták a lelőhelyet, részben, mert mutatták nekik, részben, mert Franklék ásattak újabb lelet után akkor, amidőn a pátkaiaktól, akik megtalálták, megkapták a talált dolgokat... Közülük ketten ma is Pátkán laknak. Érdekes, hogy nem az találta meg a leleteket, aki kiszántotta, hanem később, amikor trágyát teregettek, az ezt a munkát végző suhancok találták meg. Midőn Franklék ásattak tovább, akkor nem találtak ugyan antikitást, ellenben találtak egy arany zsebórárt láncsal. A lelet helyének közelében nagyon sok cserép- és tégladarab van, amely mind a föld mélyéből jött a felszínre. Azt mondják, akikkel beszéltem, hogy találtak egy nagy cserépedényt is a szobrokkal együtt, amelyen igen kicsiny nyílás volt és amellyel gurigáznii kezdtek, mire az eltörött.”²⁸

Rhé 1936 április 30-án kiszállt a helyszínre. Feljegyzéseiben azt írja: „A régi bejegyzés teljesen rossz. A lelet nem Közép- hanem Felsőrépársói volt.” Sárny Dániel és Vasi József sokorópátkai (fentebb is említett) lakosokat meghallgatva, az alábbi jegyzéket állította össze a talált leletekről:

- „1. Galamb forma és nagyságú, a tetejét a hátán ki lehetett nyitni.
2. Nagy szobor.
3. Kis szobor.
4. Hosszú tör, sárga színű.
5. Öntött vaslábos, amelyben a kisebb szobor volt.
6. Bronz lábas (tepsi?).
7. Füstölő, két marékra való gomb alak, annak a fedője kerek lap volt, ezt elgurították és gurítás közben ketté vált.
8. Bronz mécses, amely összelapult.
- Apró sarkos (?) broskok, félkör alakú 6—7 db (?) bronz öntött tárgy.”²⁹

Új helyszínrajzot, vázlatot is készített, ezt azonban a múzeum 25 000-es lelőhelyterképére sajnos nem jelölte be. A környéket bejárva, római telepnyomot figyelt meg Bakonytamási-négyglábaj erdőnél és a mellette levő szántón.³⁰

A Veszprém megyei régészeti topográfia előkészítése közben 1963 júniusában néhány, még élő szemtanú említette, Rhé feljegyzéseit igazolva, hogy a gózeke után a szántásból „egy ércgalamb” jött elő, amit Frankl másnap elvitt, állítólag ezt is „egy

láboszerű edényben.” A talált leleteket Frankl csendőrökkel szedette össze.³¹

A leletbeadási aktussal Laczkó, aki ettől kezdve maga vette át az ügy érdemleges intézését, szándékát részben már elérte, biztosította a múzeum számára a tárgyakat. S a további, éveken át tartó perlekedésben is feltétlen előnyös volt a tényleges birtokló szerepében tárgyalnia, mert bár jogilag a lelet 1914-ig Frankléké volt, a leletet ismételtlen visszakérték, Laczkó azt soha többé ki nem adta a múzeumból.

Laczkó következő feladatául a lelet tudományos feldolgozását, közzétételét tűzte ki. Mihalik Józseffel, a Múzeumi és Könyvtári Értesítő szerkesztőjével folytatott levelezéséből világosan kiténik, hogy csak nagy elfoglaltságára való tekintettel mondott le végül Rhé javára a feldolgozásról.³² A Múzeumok és Könyvtárak Országos Felügyelőségét is érdekelte a páratlanul értékes lelet sorsa. Mihalik már 1907 szeptemberében javasolja a mielőbbi ismertetést az Értesítő októberi számában, mivel ezt is a végleges megszerzéshez vezető útnak tartja. „Ez — szerintem — igen helyes dolog volna és a tulajdonosát jól ki lehetne a cikkben dicsérni, hogy a szobrot *ál-landó* letét gyanánt a veszprémi múzeumban helyezte el.”³³ Laczkó később a cikk megírásával, ellenben bejelentette, hogy a lelet további részét is megszerzi. Mihalik előre is gratulált ehhez.

A még hiányzó Lar szobrot és a négerfejes mécses Laczkó ismét a pénzügyigazgató Szalamin útján próbálta megszerezni. Frankl Szalaminhoz írt levelében vonakodott azokat átadni és kissé ingerülten jegyezte meg: „...remélem, hogy Nagyságodnak sikerülni fog az Ön eljárását siettető, illetve közreműködésére számító köröket meggyőzni fennebb kifejtett nézetem jogos voltáról, maradtam ama biztos reményben, hogy legalább Nagyságodnál teljes megértésre találok.” Ez alkalommal jelentette ki először Frankl, hogy saját gyűjteményükben óhajtják a két tárgyat elhelyezni.³⁴ Valóban, nem is voltak már Hathalmon. Pozsonyba, a család tulajdonképpeni lakóhelyére vitték át őket. Az elutasítás után Laczkó a lelet tudományos feldolgozásának idejére, néhány napra, legfeljebb két hétre kérte azokat kölcsön.³⁵ Ilyen módon már Frankl is beleegyezett a dologba,³⁶ s csakhamar együtt volt 1908 tavaszra a veszprémi múzeumban a teljes lelet.³⁷

A következő lépés Laczkó részéről az volt, hogy a Felügyelőség közvetítését kérte: írjon a vallás- és közoktatási miniszter a tulajdonosnak s kérje tőle: helyezze el a tárgyakat továbbra is a múzeumban. Együttal utasítást kért és kapott is, hogy amíg ez a „tudomány érdekében teendő eljárásunk a hazafias

tulajdonos részéről akadályba nem fog ütközni... az eddigi gondossággal továbbra is a vezetése alatt álló múzeumban őrizni szíveskedjék..." a leletet.³⁸ Mihalik József, aki az ügyet Budapesten intézte, a fent idézett átirathoz mellékelt levélben azonban figyelmeztette Laczkót: "...sajnos, nagyobb hatalmunk nincs arra, hogy azok sorsát kedvezően biztosítsuk..." Kéri javaslatát: "...minő esetleges más módot ajánl igen tisztelt igazgató úr az illető megközelítésére nézve, hogy ti. a kérésnek engedjen... hogy idejekorán intézkedhessünk, így ezzel elejét vehessük a veszedelemnek."³⁹

Úgy látszik, hogy a minisztérium közbenjárása nemcsak sikertelen volt, hanem Franklék szemében is egyre fontosabbnak tűntette fel a leletet. Így történt, hogy Frankl Jenő, Szalamin pénzügyigazgató jelenlétében csak azzal a feltétellel egyezett bele a lelet végleges átadásába, ha apja ennek fejében kitüntetés fog kapni.⁴⁰ Laczkó megígérte, hogy ilyen értelemben el fog járni, ez meg is történt, Mihalik örömmel vette tudomásul, hogy a lelet sorsa biztosítva van, de válaszában megjegyezte: „A kitüntetés érdemére nézve nem nyilatkozhatom, mert ezt bizalmasan meg kell tárgyalnom Fraknoi úr Ő Mt-gával...”⁴¹

Az 1908 júniusának elején folytatott megbeszélés után alig másfél hónappal Frankl Jenő, arra hivatkozva, hogy apja tulajdonképpen nem is tud a dologról, sőt nem is ambicionálja, hogy kitüntetésben részesüljön, visszaköveteli a leletet, ha rövidesen nem lesz meg a kitüntetés.⁴² Miután Frankl látta, hogy a múzeum és a múzeumigazgató számára milyen becses leletről van szó, állandóan a tárgyak visszakérésével fenyegetőzött, ezzel igyekezett Laczkót a kitüntetés megszerzésére sarkallni. Laczkó persze alighanem jobban tisztában volt azzal, milyen kilátások vannak ebben az ügyben és ezért igyekezett elejét venni annak, hogy a kudarc esetén a múzeum elveszítse ezt a kincsét. Ezért már 1908 végén más irányban is kezdett tájékozódni.

Abból kiindulva, hogy a lelethez nemcsak a találonak, vagy birtokosának, hanem a föld tulajdonosának is köze van, az Ihász-családnál is puhatólni kezdett.⁴³ Kiderült, hogy a kiskorúsága miatt gyámság alatt álló Jókay-Ihász Miklós a törvényes birtokos, aki érdemben nyilatkozni nem tud, bár az ügyben a múzeum oldalán áll. „Az érdekes és kétségkívül értékes hathalmi leletekre nézve mindenestre abban a meggyőződésben vagyok, hogy azokat egyéni érdekeknek kiszolgáltatni nem szabad, mert azoknak egyedül megillető helye ott van, ahol őket a régiség- és művészetkedvelő közönség szemlélheti: a múzeumban. Ha tehát rajtam állana, úgy én mindenestre már csak hazafiságból is, mert

műkincsekben éppen nem gazdag magyar múzeumaink anyagának növelése minden magyarnak — aki teheti — hazafias kötelessége a megillető helyek egyikére juttatni azokat. Azonban nekem, mint kiskorúnak, rendelkezni semmiről sincs törvényes jogom s így én semmi tulajdonomról senki számára jogérvényesen le nem mondhatok.” Azt javasolja, hogy őriztessék a tárgyakat az árvaszékkel, vagy az árvaszék tegye letétbe a múzeumban mindaddig, amíg nagykorúságának elérése után maga adja át őket „az őket megillető helyre.”⁴⁴

Időközben, míg ez a kapcsolatfelvétel sikerült, Frankl Jenő egyre határozottabban követelte vissza a tárgyakat, a jelek szerint a kért és ígért kitüntetés megszerzésében már nem bízott.⁴⁵ Apja jogaira hivatkozott, a saját letéti nyilatkozatát semmisnek jelentette ki, mivel a birtokos nem ő, tehát lényegében nem is rendelkezhetett volna érdemlegesen. Apját, mint írja: „tekintettel arra, hogy az Önök által előzetesen recompenzációként ígért tény be nem következett, én ezáltal semmi kézzel fogható kifogással őt tehát jogos követelésétől el nem űthetem.” „Annak idején is ismételtlen hangoztattam — fejtegeti alább —, hogy édes apám ilyesmért (ti. a kitüntetésért) soha egy lépést nem tett egész életében, jóllehet volt idő, a mikor ehhez hozzájutni nem éppen nehéz dolog volt az olyanoknak, akiknek ez módjukban állott.”⁴⁶

Ez az 1909 év végén íródott levél kellemetlen helyzetbe hozta Laczkót, mivel Ihászék állásfoglalását ekkor még nem ismerte, tehát nyíltan megszakitani Franklékkel a tárgyalást nem volt ajánlatos. Ezért újabb akcióba kezdett. Hunkár Dénes főispánnal íratott levelet az ügyben mindeztől háttérbe húzódo, de mindenről alaposan tájékozódott idősebb Franklhoz. A levélben már nemcsak a lelet múzeális jellegét emelik ki, nemcsak hazafias áldozatkészségre hivatkoznak, hanem az öregúr hiúságát is megcélozzák: „...tekintve különösen azt a körülményt, hogy ezen ügyben Nagyságodnak, mint vármegyénkben a közigazdaság terén kiváló érdemekkel ékeskedő egyéniségnek jóindulatára... appellálhatok...” — írja a főispán —, kéri a lelet átengedését és kilátásba helyezi: „... ha e sorok célt érnek, bizonyára módot fog találni a letéteményezés érdemleges méltánylása is.”⁴⁷

Ezúttal azonban még a főispán közbelépése sem segít. Frankl Henrik, arra hivatkozva, hogy a letét végeredményben bármikor visszavonható, s neki és bátyjának is van magángyűjteménye, határozottan kéri a tárgyak kiadását.⁴⁸ Ennyi merevség láttán egy pillanatra talán már Laczkó is belefáradt a négy éve tartó kilátástalan agitációba, érvelésbe. Közli Frankl Jenővel, nem az apjával, hogy úgy

látszik, nincs más hátra, mint a leletek visszaadása, de kéri türelmüket addig, míg erre a Felügyelőség engedélyét megkapja, hiszen talán annak is van beleszólása az ügybe.⁴⁹ Lehet azonban, hogy ez az engedékenység is csak taktika volt, mindenesetre két hét múlva Laczkót újból a tárgyalások, akciók kellős közepén találjuk, miután Budapesten alaposabban tájékozódott Frankl kitüntetésének lehetőségei felől. Kiderült, amint ez várható volt, ezt Frankl Jenővel sietett közölni is: a kitüntetéshez jótékonyági, vagy kulturális célra szánt alapítvány, illetve adomány lefizetése is szükséges.⁵⁰ A jelek szerint ezt a feltételt az ifjabb Frankl, aki ismét átvette a közvetítő szerepét, elfogadta, hiszen még azzal is egyetértett, hogy „a jelenlegi zavart viszonyok” (1910 január) miatt halasszák el az ügyet néhány hónapra.

Az év közepén azonban, világosan látszik, ismét az ügyet sürgetendő, Frankl Henrik zsarolja Laczkót: követeli vissza tulajdonát, még pontos időpontot is bejelent, amikor megbízottai a leletért Veszprémbe utaznak.⁵¹ Laczkó ismét nehéz helyzetbe kerül, hiszen ő aztán igazán nem tehet róla, hogy a „magas kormány” vonakodik a Frankl-család érdemeit elismerni. Ezért, mivel kezében most már ott van a Jókay-Ihász-féle nyilatkozat is, amivel eddig nem érvelt, részben erre, részben a fentebb már ismertetett, a csongrádi alispán által is megfélelően interpretált 1872. évi rendeletre hivatkozva, egy kisebb jogi tanulmánynak is beillő, terjedelmes levélben kifejti érveit, melyek alapján a „rideg törvényes út” teljesen új helyzetet fog majd teremteni, s melyek értelmében szó sem lehet a lelet visszaadásáról.

Előljáróban felveti: ki egyáltalán a lelet jogos tulajdonosa? A kincs, ha 300 koronát meghaladó értékű, egyharmadrészt a földtulajdonosé, egyharmadrészt a találóé, a harmadik harmad a kincstáré. Ezek alapján: „Nagyságodat a kérdéses... kincslelet mint ilyen sem mint tulajdonost, sem mint találót, sem végül mint jogutódot nem illeti. Ellenben igényt tarthatnak a fenti címek, a lelet értékének egy-egy harmadára, ha igényük jogossága beigazolható.” Franklék azzal érveltek, hogy a föld tulajdonosa a leletet odaajándékozta nekik. Laczkó vitatja, hogy lényegében a földesúr sem ajándékozhat el egy, csak egyharmad részben a tulajdonát képező értéket. Ugyanakkor vitatható, tisztában volt-e a tulajdonos a lelet értékével? Az sem biztosít teljes mértékű jogigényt, hogy a találóktól Franklék megvásárolták a leletet. A tulajdonos a helyi, a körzeti, vagy a Nemzeti Múzeum lehet. Minthogy Hathalmon múzeum nincs, a körzeti, ez esetben a vármegyei múzeum jogigénye elvitathatatlan. És a tárgyak

most már a múzeum birtokában is vannak, ennél fogva Franklék legfeljebb a lelet becsértékének bizonyos hányadáért pörösködhettek.⁵²

A különben igen jó okfejtéssel Laczkó elkésett, hiszen egészen idáig, öt éven keresztül a múzeum több ízben elismerte a letéteményező tulajdonjogát, ennél fogva a kötelező előírásokat (leletek azonnali bejelentése, sorsáról döntés kérése a pénzügyi hatóságoknál stb.) a kezdet kezdetén maga a múzeum sem tartotta szem előtt. Valószínű, hogy ennek Laczkó is tudatában volt, ezért fejezte be levelét, visszatérve a jogászai csűrészcsavarásból, a számára idegen módszertől, igazi stílusára: „Kegyeskedjék figyelembe venni azt a körülményt, hogy vármegyei múzeumunkat a tudomány és a közművelődés iránt való önzetlen lelkesedés teremtette meg...”, ez indokolja eljárásukat.

Frankl Henriket azonban a jelek szerint sem a jogászai okfejtés, sem a szívhez szóló kérés nem hatotta meg. Rendkívül udvariasan ugyan, de közli, hogy Laczkó felfogásával nem ért egyet. Mielőtt azonban az ügyet más útra terelné, megkérdezi, van-e arra lehetőség, hogy személyesen találkozzanak?⁵³ A találkozóra, ha nem is azonnal, 1911 januárjában sor került. A jelek szerint Laczkót a továbbiakban már csak a dolog historikuma is érdekelte, ezért minden megbeszélésükről feljegyzéseket készített.⁵⁴ Rögtön az első megbeszéléskor kiderült, hogy szó sincs arról, mintha az öreg Frankl nem „ambicionálná” a rangot, kitüntetést. Belátván azt, hogy a hathalmi lararium átadása mellé még kell valami mást is vetni a serpenyőbe, formálisan megbízta Laczkót, hogy eszközölje ki számára a magyar nemességet, ezért hajlandó még 25–30 000 koronát is áldozni, bármilyen célra. Ettől kezdve a lelet visszakérése lekerült a napirendről. Frankl most már csak segítő társat lát a múzeum igazgatójában, aki hajlandó lesz számára megmozgatni mindenkit kitüntetésé ügyében.

Frankl ebben nem is csalódott. Alig hihető, hogy Laczkó eddig is komolyan hitte volna azt, amit még jónéhány évvel ezelőtt leírt: „...szándékunk tiszta, amennyiben azt (ugyanis a kitüntetés szorgalmazását) kizárólag édesatyja hazafias elhatározása és érdemes személye iránti tisztelet vezérli.”⁵⁵ De most, Frankl már nem is leplezett mohó vágyát látva, ismerte, alaposan meggyőződhetett arról, milyen tekervényesek Magyarországon a műtárgymentés útjai, s egyúttal, milyen csábító lehet a vagyonos, de az országban idegen számára a magyar úri társadalom rang- és címkörságos világa. Ismeretes, éppen ebből az időből, néhány megnyilatkozása, mellyel a politikai élet kavargását szemlélte: „A város és vármegye most tele van újdonsült képviselő-

lőjelöltekkel s a harci zajban a szegény Múza lapít", — írja Indiában, élő (s a múzeuma számára tárgy-gyűjtésre ugyancsak beszerezett volt tanítványának. „Most sajnos olyan zavart politikai viszonyok közt van ez a mi, századok óta gazdasági rab-ságban sínylődő szegény országunk, hogy mai napig sincs megszavazott országos költségvetésünk és így azt sem tudjuk: kapunk valami államsegélyt az idén, vagy sem.”⁵⁶ S egy másik, ugyancsak Indiában élő magyar újságírónak írja: „Sajnos, hogy most egy időre ily irányú (kulturális) törekvéseinknek gátat vetnek a mostoha hazai viszonyok. Négyszázados és még mindig meddő politikai küzdelmeink, önállóságra való törekvésünk bágyasztó sikertelensége ellankaszt minden hasznos társadalmi mozgalmat is.”⁵⁷

Effajta keserű tapasztalatokkal gazdagabban, de a múzeum iránti lelkesedését megőrizve néhány nap alatt már a főispánnál, Jánosi Ágoston címzetes püspöknél, majd Budapesten Fraknói Vilmosnál kilincsel Frankl Henrik úr magyar nemessége ügyében. Részben eredményesen, részben nem. Az ügyet mindenki támogatja, azonban kevesellik Frankl áldozatkészségét. Fraknói közli, hogy hasonló kitüntetésért egy bécsi nagykereskedő a napokban adott a Nemzeti Múzeum céljaira 100 000 koronát, nem hiszi tehát, hogy a felajánlott összeg megfelelő lenne. Praktikus tanáccsal is szolgál: Frankl tegyen még egy jelentős összeget takarékbba azzal, hogy ezt a vallás- és közoktatásügyi miniszter szabad rendelkezésére bocsátaná, kívánsága teljesítése esetén. Ha nem sikerülne a dolog, kamatostól visszakapja a pénzt!

Frankl fontolóra veszi a tájékoztatást. Arra gondol, hogy az akcióba bevonja fivérét, Vilmost is, aki Esztergomban keményítőgyáros.⁵⁸ Talán azzal a megfontolással, hogy ha nagyobb az áldozat, terjedjen ki többjükre is az udvar kegye. 1911 tavaszán az ügy meglehetősen előrehaladt. Már csak a főispán meleghangú ajánlása és méltánylása hiányzik, majd nyárra az is elkészül, decemberben már a minisztériumba került a Felügyelőség előterjesztése.⁵⁹

Most még egy kis bürokratikus huzavona bonyolítja a dolgot. 1912 őszéig a VKM-ből nem tudott továbbjutni az akta a miniszterelnökségre. Újabb erőfeszítésekre, közbenjárókra van szükség.⁶⁰ Most Óváry Ferenc veszprémi képviselő jut szerephez az ügyben, amint Mihalik Laczkónak írja: „... üdvös volna tehát, ha ez ügy érdekében dr. Óváry Ferenc orsz. képviselő úr mielőbb megsürgetné a dolog elintézését, mert tartok tőle, hogy a veszprémi múzeum pótolhatatlan kárára az ügyet elaltatják, vagy

a végtelenségig elhúzzák.”⁶¹ Óváry hamar utánajár a dolognak, de nem jó hírekkel szolgál: „Frankl ügyben igen rossz híreket hallok. A do ut des nem áll kellő arányban állítólag.”⁶² Laczkó, mit tehet egyebet, ezt is közli egy újabb megbeszélés alkalmával Frankl Henrikkel. Alighanem eredménnyel, bár 1912 őszétől 1914 januárjáig nincs hírünk a Frankl-ügy újabb hullámainról a múzeum irattárában.

Ekkor, január 2-án ismét Laczkón az intézkedés sora: kéri Franklt, hogy személyére és családjára vonatkozó életrajzi adatait állítsa össze és sürgősen küldje be a főispánhoz.⁶³ „A kijárók” sorába, úgy látszik, Frankl már a Felügyelőség munkatársait is bevonta, Mihalik, maga is gúnyosan, írja Laczkónak: „Olvastam Frankl H-hoz írt levelét a curriculum vitae ügyében. Ezt összekalapáltuk s Frankl maga vitte Veszprémbe a főispán úrhoz. Ha onnét mihamarább megkapja a miniszter, az ügy most már hamarosan eldőlhet.”⁶⁴

El is dőlt. Áprilisban kérte Frankl az utolsó szolgálatot Laczkótól. Megkapta, amire vágyakozott és most szeretné a főispánnak személyesen megköszönni közbenjárását. Tudakolja meg Laczkó, mikor lesz a főispán odahaza?⁶⁵

1914 május 20-án a Múzeumok és Könyvtárak Országos Felügyelősége megküldi a Veszprémmegyei Múzeumnak Széphelyi Frankl Henrik és Vilmos urak díszesen kiállított örök ajándékozó levelét, mellyel visszavonhatatlanul a múzeumnak adományozták a nagydémi leletet.⁶⁶ A múzeumnak ez évről kiadott jelentése is hírüldja az eseményt és még valamit, amiről eddig a levelezésből nem értesültünk. „Ők azok a nemeslelkű férfiak, akik ezen önmagát dicsérő tettök mellett még állandó múzeumi épületünk felemeléséhez is 30 000 korona adománnyal járultak. Legyen szabad a magyar közművelődési intézmények ezen két érdemes Mecénásának múzeumunk és műértő közönségünk marandó háláját és tiszteletét e helyen is kifejezni.”⁶⁷ Ám a „nemeslelkű férfiak” — kiknek jellemét a múzeumi emberek közül legalább Laczkónak bizonyára alkalma volt megismerni — nem jutottak ilyen olcsón társadalmi elismertetésük ezen fontos állomásához. Még egy múzeum köszönheti boldogulását címkórságuknak, a pécsi. Franklék a pécsi városi múzeumnak adták a Rákóczi út sarkán álló egyemeletes, 80 000 koronát érő házukat és 2000 korona készpénzt.⁶⁸

Ez a nagydémi lelet múzeumbakerülésének és Széphelyi Frankl Henrik és Vilmos urak magyar nemesi előnevének igaz története.

Éri István

- ¹ Rhé Gyula: *Apolló és lares-szobor Veszprémben* – Múzeumi és Könyvtári Értesítő (MKE) 1908. 119–127.
- ² L. még Hekler Antal: *Archaeológiai jegyzetek vidéki múzeumainkból, II.* – MKE 1910. 14.
- Römische Bronzen aus Ungarn (U. o.)* – Jahreshfte des Österreichischen Archäologischen Instituts, 1908. 240.
- Gabriel v. Kinsky: Archäologische Funde im Jahre 1908. Ungarn.* – Archäologischer Anzeiger 1909. 294–295.
- Magyarország régészeti leletei (szerk. Thomas Edit)* – Bp. 1957. 230.
- Thomas-Szentlélek: Vezető a veszprémi Bakonyi Múzeum régészeti gyűjteményében.* – Bp. 1959. 36.
- Sajtó alatt van B. Thomas Edit: Lar angustii clavi* – (Folia Archeologica XV. 1963.), illetőleg u. ö.: *A nagydeáni lararium c. két tanulmánya.*
- ³ Mindössze ennyit ír: „Mivel a leletet csak több részben lehetett beszerezni, a közzététellel mindaddig várunk kellett, míg az összetartozó összes tárgyak együtt lesznek, ami végre a közelmúlt napokban megtörtént, jelen ismertetést azzal a megjegyzéssel adom, hogy a lelőkörülményekre vonatkozó adatokat csak hallomás útján szerzett értesülésből nyertem...” – Rhé I. m. 119.
- ^{3/a} A korabeli helyzetre vonatkozóan alapos tájékoztatást nyújt az egyébként Veszprém megyei, zirci járásbíró cikke. *Galamb István: A régiségleletek ügyének állami kezelése s az erre vonatkozó törvények és rendeletek RTE 1879–1885. 193–230.*
- ⁴ Sági János: *Múzeumok és régiségkereskedők.* MKE 1913. 264. 266.
- ⁵ Fraknoi Vilmos: *Visszatekintés egy évtized munkásságára (1898–1907)* MKE 1907. 130.
- ⁶ *Törvényjavaslat az ingó műemlékek védelméről.* MKE 1911. 46.
- ⁷ *Az új francia műemlékvédelmi törvény.* MKE 1914. 224.
- ⁸ *Az ingó műemlékek védelme.* MKE 1912. 38–41.
- ⁹ MKE 1912. 69.
- ¹⁰ U. o.
- ¹¹ MKE 1914. 224.
- ¹² *Veszprémvármegyei Hivatalos Lap.* 1903. 10. sz. I. mell.
- ¹³ Bakonyi Múzeum Irattára (BMI) 1903/28.
- ¹⁴ BMI 1907/67. 8. §
- ¹⁵ *Veszprémvármegyei Hivatalos Lap.* 1912. 21. Szó szerint közli. *A Veszprémvármegyei Múzeumi Bizottság és a Múzeumegylet Együttes Évi Jelentése 1912-ről.* Veszprém, 1913. 6–8. A 8385/912. sz. rendeletet 1927-ben a vármegye ismét megújította 6621/1927. sz. alatt. – *Veszprémvármegyei Hivatalos Lap.* 1927. 14. sz.
- Erdemes megemlíteni, hogy már a megyében először felmerült múzeumlapítási kezdeményezést is igyekeztek szabályrendelettel támogatni 1873-ban (4897. sz. alatt). Majd a vármegye törvényhatósága kezdeményezte 1919 december 9-én hozott véghatározatában kormányrendelet kiadását a múzeumi bizottság javaslata alapján, „a múkincseknek az elkallódástól és kivándorlástól való megvédése érdekében”. (14.473/1919. sz.) A véghatározatot, melyet a vallás- és közoktatásügyi minisztériumhoz terjesztettek fel pártolás céljából, a megye az összes társ-törvényhatóságoknak is megküldte. Az eléggé radikális szöveghez kimondja: „1) a múkincseknek az elkallódástól és kivándorlástól való megvédése érdekében szükségesnek tartja a magánosok, valamint a műkereskedők birtokában levő múkincsek hivatalos fellejstromozás útján való nyilvántartását s ezek eladásra kerülése esetén nyilvános múzeumok vásárlási előjogának biztosítását.
- 2) Szükségesnek tartja, hogy a magánosok birtokában levő múkincseknek a múzeumok időszakos kiállításaira való átengedése a magánosoknak kötelezővé tétessék.
- 3) hogy a muzeális anyagok kereskedelmi forgalomba hozatala csak bejegyzett czégek közvetítésével történhesék, a zugkereskedés pedig eltiltassék és szigorúan megfenyíttessék.
- 4) muzeális anyagok megszerzése vagy elidegenítése hatósági engedélyhez köthessék, és végül, hogy 5) muzeális anyagok az ország határain kiszállítása megtiltassék.”
- ¹⁶ *Csongrád megye alispánja a régészeti leletek érdekében.* MKE. 1910. 243–44.
- ¹⁷ BMI 1907/69–70.
- ¹⁸ Miután Lieben két osztrák numizmatikussal publikálta (Numismatische Zeitschrift N. F. II. 1909. 117–136) L. erre B. Sey Katalin: *A Zsófiapusztai lelet.* – Numizmatikai Közlemények 1961–62. 29.
- ¹⁹ Mihály Géának, 1906 dec. 12. BMI. 1906/251.
- ²⁰ A vázsonyi varga cég XVII. századi, az itteni takács cég 1693-ból származó réz pecsétnyomóit Sági Lajos adta el. (MNM leltárkönyve, 173. és 173. b. 1830. sz. alatt.)
- ²¹ Ertl Károly Sárogrésdről, 1909. aug. 10. BMI. 1909/193.
- ²² Rhé datálatlan, de 1906 jún. 18. előtti fogalmazványa BMI. 1906/36.
- ²³ Frank Jenő Hathalomról 1906. jún. 18. BMI. 1906/ad 36.
- ²⁴ Rhé datálatlan, de 1906 júliusi fogalmazványa. BMI. 1906/ad 36.
- ²⁵ 1907 febr. 12. BMI. 1907/24.
- ²⁶ BMI. 1907/32. – Laczkó már a következő napon bevezette a tárgyakat a szerzeményi naplóba, 1683. tételszám, mint Frankl Henrik letétjét.
- ²⁷ Rhé I. m. 120. – „Arra a kérdésre, hogy az egykor elrejtett tárgyak valamennyije együtt van-e, teljes bátorsággal merek tagadolag válaszolni.”
- ²⁸ BMI. 1935/195.
- ²⁹ *Bakonyi Múzeum régészeti adattára.* – Rhé Gyula II. számmal jelzett „Gic (Hathalom) Nagydém” feliratú jegyzetfüzetében 3–5. o.
- ³⁰ Rhé jegyzetfüzete, 6–7. o.
- ³¹ Vathy Gábor ny. pápai ügyvéd és Kovács Imre sokorópátkai iskolaigazgató segítségét, akik az adatközlők (Kanczler József, Marics Imre és Varga József) felkeresésében működtek közre, ez úton is köszönöm.
- ³² Mihalik József levelei 1908. március 3. és 7. BMI. 1908/22. 1907. szept. 10. BMI. 1907/114. (Egyébként ez a levél is mutatja, mennyire bizonytalan volt a letéteményezés jogi oldala, az állandó „örök letét” csak óhajítás volt a múzeum részéről.)
- ³³ 1908. március 30. a leletnek még nálunk levő töredékrészt nem szívesen adom senkinek, mivel magunk is kisebb-nagyobb mértékben gyűjtünk az ilyen dolgokat, valamint a mi gyűjteményünk gyarapítására és emlékképpen fenntartani kívánunk.” BMI, 1908/ad 26.
- ³⁴ 1908. márc. 31. BMI. 26. b./1908.
- ³⁵ 1908. ápr. 5. „Nagyságod levele után azonban nem tehetek egyebet, mint a még nálunk levő két darabot a lelet leírásának kiegészítésére, annak elkészültéig átengedni...” BMI. 26. c./1908.
- ³⁶ A Lar szobrot ápr. 14-én, a mécsesét ápr. 21-én küldte. – BMI, szám nélkül.
- Laczkó véglegesen 1908. június 12-én Frankl Henrik és Jenő letétjeként vezette be a szerzeményi napló 2059. tételsz. alá.
- ³⁷ Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége (MKOF) 1908. – 1908. május 4. BMI. 47. d./1908.
- ³⁸ 1908. május 6. BMI. 49. e./1908.
- ³⁹ Laczkó feljegyzése Frankl egyik levelén: „Jún. 2-án Frankl J. Szalamin Jánossal a múzeumban. Fr. beleegyezett (szóbelileg) a lelet végleges letétbe helyezésébe.” BMI. 61. j./1908.
- ⁴⁰ 1908. jún. 5. BMI. 62. i./1908.
- ⁴¹ 1908. júl. 15. „Edes atyám ittlétekor már kétszer tudakolta a régiségeket, melyeket, mint méltóztatik tudni, csak rövid időre adott át nekem... utalással azon kiténtetésre, melyet Szalamin igazgatóhelyettes úr jelenlétében, mint edes atyámnak adományozandót, közösen megbeszélünk...” figyelmezteti Laczkót, ha erre hamarosan nem kerül sor, visszakéri a régiségeket. BMI. 1908/166. o.
- ⁴² Így pl. 1908. december 14-én másolatban megszerezte az időközben elhunyt Ihász Lajos végrendeletét, melyben a hathalmi uradalom sorsára vonatkozó intézkedés is voltak. BMI, ikt. nélkül, hath. cs.
- ⁴³ 1910. január 3-án másolja le és küldi el Ihász Lajosnak Hunkár Dénes főispánnak fia erre vonatkozó nyilatkozatát. – BMI, ikt. nélkül.
- ⁴⁴ 1908. aug. 13. sajnálattal kell kiigazítanom azt a tévedést, mely szerint Frankl Henrik úr, edes atyám az említett bronzleletet a múzeumnak adományozta volna.

Erről Főtisztelendőségnek okmánya nincs és nem is lehet kezében..."

„tekintettel arra, hogy a felajánlott ellenérték, illetve a kezdeményező lépés beváltása még mindig késik, legnagyobb sajnálatomra az engedélyokmányt még mindig nem volt alkalmam beszerezni.” BMI, 108. b./1908.

1909. dec. 11. „Edes apám ismételt reklamációja folytán kérném az általa ideiglenesen átengedett régiségek szíves visszaszármaztatását.” BMI, 202/1909.

⁴⁰ 1909. dec. 15. BMI, 204/1909.

⁴¹ 1909. dec. 16. BMI, 203/1909.

– Persze, hamarosan kiderült, hogy éppen az önértetes atya igyekezett a legjobban valamilyen kitértetéshez jutni.

⁴² 1909. dec. 21. Elnézést kér, hogy németül válaszol, de nem tud annyira jól magyarul, hogy válaszolni merne. (Megjegyzendő, hogy német helyesírása is kétségteljesen rossz.) BMI, 207/1909.

⁴³ 1909. dec. 24. BMI, 209/1909.

⁴⁴ 1910. jan. 11. Laczkó levele Frankl Jenőhöz (alapítvány ügy stb.)

Jan. 17. Fr. helyesítő válasza, BMI, 8. ill. 11/1910.

⁵¹ 1910. jún. 20. BMI, 74/1910.

⁵² 1910. jún. 23. u. o.

⁵³ 1910. július 8. BMI, 75/1910.

⁵⁴ 1911. jan. 19, 28, febr. 9, 11. BMI, egy számozatlan jegyzetlapon hathalmi iratok között.

⁵⁵ Frankl Jenőhöz, 1908. június 8. BMI, 61. k./1908.

⁵⁶ Levele Ludvig Jenőhöz, 1910. márc. 20. BMI, 37/1910.

⁵⁷ Levele Löffler Manóhoz, 1910. március 27. BMI, 36/1910.

⁵⁸ 1911. jan. 30., febr. 5, 9. BMI, ikt. nélkül, jegyzetlapon hathalmi iratok között.

⁵⁹ Frankl Henrik ebben az évben további 3 levelet intéz Laczkóhoz: febr. 24-én, máj. 13-án, júl. 20-án. BMI, ikt. nélkül, 65 és 103/1911. – Laczkó júl. 24-én válaszol: az ajánlás miatt nem szükséges még egyszer Franklnak Veszprémbe jönnie. BMI, ad 103/1911.

⁶⁰ Ováry Ferenc leevle Laczkóhoz 1912. szept. 30. BMI, ikt. nélkül.

⁶¹ 1912. okt. 7. BMI, ikt. nélk.

⁶² 1912. okt. 30. BMI, ikt. nélk.

⁶³ BMI, ikt. nélk.

⁶⁴ 1914. jan. 26. BMI, ikt. nélk.

⁶⁵ 1914. apr. 30. BMI, ikt. nélk.

⁶⁶ BMI, 43/1914.

⁶⁷ A Veszprémvármegyei Múzeumi Bizottság és Múzeumegylet együttes Evi Jelentése 1914-ről. – Veszprém, 1915. 3–4.

⁶⁸ MKÉ 1914. 228. Dombay János 1956-ban megjelent összefoglaló múzeumtörténeti tanulmányában nem említi ezt, csupán házigatlanok vásárlásáról tud a Rákóczi úton. – Dombay János: *A Janus Pannonius Múzeum Evkönyve*. – Pécs, 1956. 187–188.

Geschichte der Erwerbung des Nagydémer Larariums

Das Bakonyer Museum in Veszprém besitzt eine hochbedeutende, auch in der internationalen Archäologenwelt in Evidenz gehaltene Fundgruppe aus Nagydém. Verfasser bespricht die Fundumstände, sowie die überaus grossen, für jene Zeit charakteristischen Schwierigkeiten der Erwerbung derselben für das Museum.

Der Fund kam im Frühling 1906 auf dem Gut von Felsőrépáspuszta der Gemeinde Nagydém, Besitztum der Familie Jókay-Ihász (Seitenverwandtschaft des grossen ungarischen Schriftstellers Mór Jókai) beim Tiefackern ans Tageslicht. Obwohl der Pächter des Latifundiums, Heinrich Frankl, die Fundstücke von den Findern durch Gendarmen wegnehmen liess, sind einige Objekte trotzdem abhangen gekommen.

Einige Km vom Fundplatz entdeckte Gy. Rhé eine römische Ansiedlung.

Der Begründer und erster Direktor des Museums Veszprém, Dezsó Laczkó und sein Mitarbeiter, Gyula Rhé, haben vom Fund bald Kenntnis erhalten und wollten denselben mit Rücksicht auf seine hohe Bedeutung für das Museum des Komitates erwerben. Ihre Bemühungen stiessen aber auf unerwartete Schwierigkeiten.

Da ein Gesetz für die Bodenfunde zu Schaden des Museumswesens damals noch nicht erlassen war, haben sich einheimische und ausländische Kunsthändler, sowie Kunstsammler auf die wertvollen Fundobjekte geworfen. Es drohte die Gefahr im Verzug, dass die gefundenen Kostbarkeiten des Larariums nach Ausland geschleppt werden.

In Ermangelung einer entsprechenden Dotation konnte aber das junge Museum nicht genug der Gelder aufreiben.

Es wurde ein acht Jahre lang dauernder Kampf gegen die Familie Frankl um den Besitz der Fundstücke geführt, der fast in Prozess geraten ist. Endlich gelangten die Objekte auf eine ganz sonderbare Weise ins Museum. Der Museumsdirektor liess die Familie Frankl mit Hilfe von mächtigen Protektoren in den ungarischen Adelstand erheben.

Es ist eine Ironie der Geschichte, dass der wohlhabenden fremden Bürgerfamilie auf Kosten der Donation eines wertvollen Fundkomplexes in die Klasse des ungarischen Feudaladels zu gelangen (Mai 1914) kurz vor Ausbruch des ersten Weltkrieges geglückte, als die gesellschaftliche Ordnung der habsburgischen Monarchie vor der Liquidierung stand.

István Eri

A vörsi langobard temető újabb ásatási eredményei

I. Bevezetés

Vörs község (Somogy m.) vasúti megállójától nyugatra egy 112 m (Adria feletti) magasságú dombhátat vág át a mai Kisbalaton felé vezető dűlőút. Az út északi oldalán már régebben homokbányát nyitottak, melyben 1958 augusztusában VI. századi germán csontvázas sírt találtak. A sír leletanyagát a keszthelyi Balatoni Múzeum szerezte meg. 1959 tavaszán újabb sírokat észleltek, melyeket mi tártunk fel.

A temető 1—9 sírjának ásatási eredményéről az Archeológiai Értesítőben számoltunk be,¹ feltételezve, hogy a temető északi, keleti és nyugati záródása biztosnak tekinthető, a déli rész viszont bizonytalan még. Az ismertetett temetőrész etnikumát langobárdnak tekintettük, ezt a kutatás el is fogadta.²

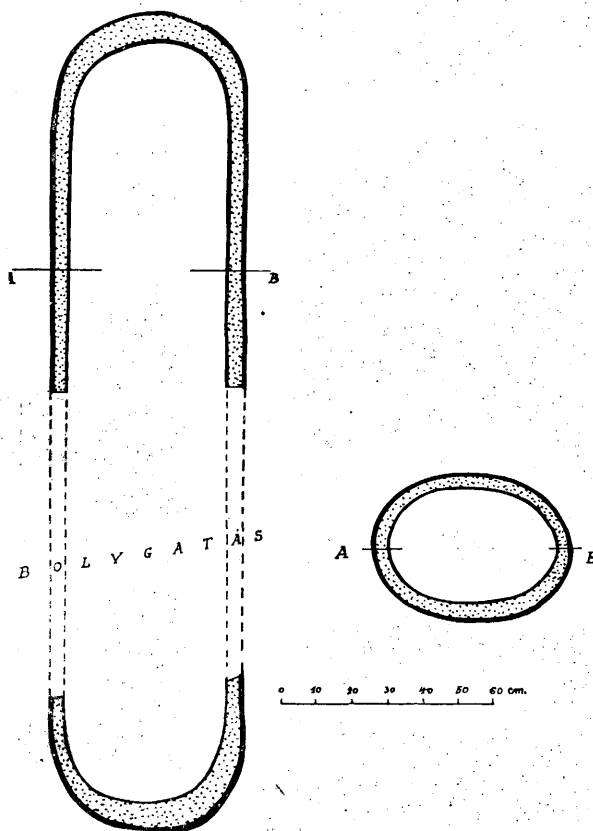
1960 tavaszán a vörsi Kisbalaton mezőgazdasági termelősövetkezet szívessége folytán feltárhattuk az ismertetett temetőrészhez délről csatlakozó dűlőút egy részét és megkezdhettük az ásatást a délebbre fekvő szántóföldeken is. Mivel a dűlőút egy részét és a temető területén fekvő szőlőket a szövetkezet fokozatosan megszüntette, módunk volt a temető teljes területének feltárására. Ezt a munkát 1963 tavaszán fejeztük be. Az ásatás egy 37 sírből álló temetőt tárt fel, melynek térképét a 10. számú képen mutatjuk be.

II. A leletanyag leírása

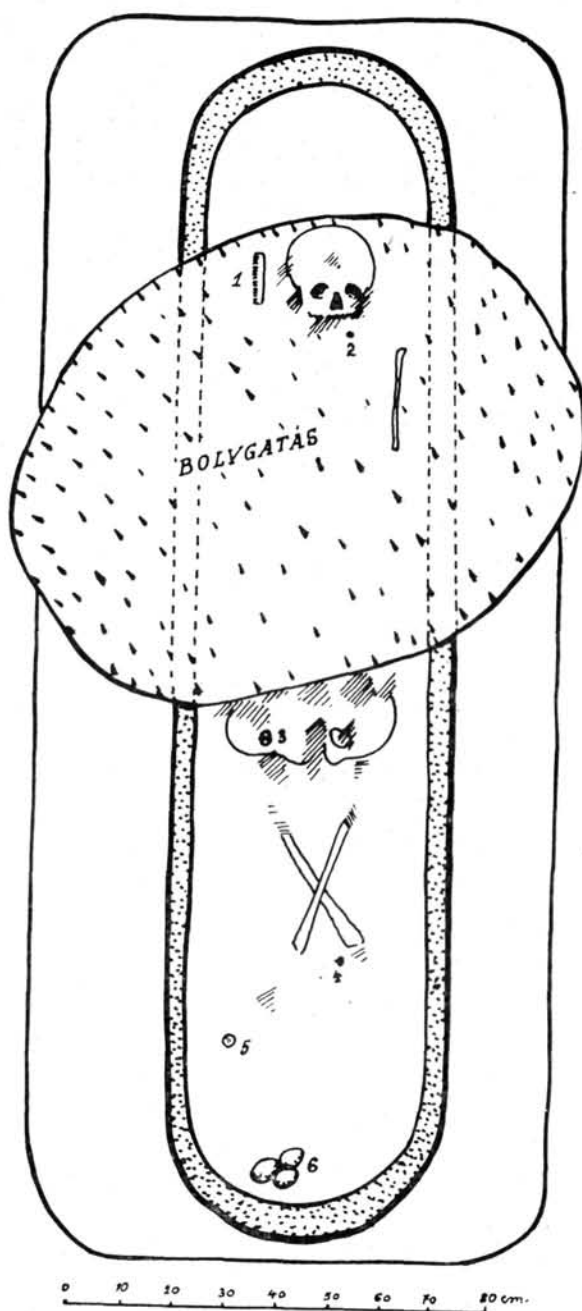
A még publikálatlan sírok leírását az alábbiakban adjuk azzal a megjegyzéssel, hogy a temető sírjainak növénytani anyagával és textilmaradványai-val Füzes Miklós foglalkozik részletesen ugyanezen kötetben.³

10. sír: A dűlőút déli árka alatt került elő, 144 cm mélységben. A dombhátba mélyedő út és az árok

mélységének figyelembevételével a sír eredeti mélysége 337 cm körül lehetett. A 240 cm hosszú és 100 cm széles, lekerekített sarkú sírgödörben jól megfigyelhettük az egy fatörzsből kifaragott koporsó nyomait. A koporsó barnásfekete korhadéka szépen megrajzolta a koporsó hossz- és keresztmetszetét. (11. kép.) A koporsó hossza 230 cm, szélessége 53 cm, magassága 44 cm volt. A koporsó végei, mint a képen is láthatjuk, le voltak kerekítve. A falvastagsága a koporsó közepén 4—4 cm, amely a koporsó lekerekített végeinél 9—9 cm-re nőtt meg. A koporsót két, teknőszerűen összeillesztett részből készítették el.

11. kép. A 10. sír koporsója
Abb. 11. Sarg des Grabes 10

Ezt a koporsót egy kútszerű aknában át érték el a sír kirablói, akkor, amikor a koporsónak még olyan tartása volt, hogy belsejébe nem szivároghatott föld. A rablók áttörték a koporsót, aztán valami hosszabb tárggyal az aknához tudták kotorni

12. kép. 10. sír
Abb. 12. Grab 10

a kívánt mellékleteket. Ezzel a művelettel elmozdították a csontváz egyes részeit, más vázrészeket viszont eredeti fekvésben találtunk. A kirablás ellenére is egyes mellékletek eredeti helyükön, vagy annak közelében kerültek elő. Mindebből arra következtethetünk, hogy a kirabláskor a hulla lágy részeinek pusztulása nagyjából bekövetkezett már, a ruházat felbomlása viszont még nem volt tökéletes.

A sír gödrét, a koporsó helyzetét, a csontváz fekvését és a mellékletek helyzetét a 12. számú képen mutatjuk be, feltüntetve ezen a sírrablók jól megfigyelhető aknájának nyomát is. A sírban a következő mellékleteket találtuk:

1. Csont fésű. Az egyoldalas fésű három csontlemezéből készült, melyeket vas szegecsek fognak össze. A fésű fogait több, egymás mellé illesztett lemezéből faragták ki. Az egy csontból kifaragott borítólemezek felületi részei és a fogazat is erősen sérült. Annyi megfigyelhető, hogy a borítólemezek alsó szélén barázda fut végig. A vas szegecsekkel tagolt felület közepén V alakban elhelyezett pontkörös dísz helyezkedik el, a szomszédos mezők díszítése, sajnos, már nem állapítható meg. A fésű hossza 13,5 cm. (13. kép. 1.)

2. Nyomott gömb alakú, vörös színű kerámia gyöngy. (13. kép. 2.)

3. Nagyobb vas övcsat, szíjbefogó lemez nélkül. Az ovális csatkeret téglalap átmetszetű, élei le vannak gömbölyítve. A csattóvis vége ráhajlik a csatkeretre. Hossza 3,5 cm. A csathoz tartozó öv szélessége kb. 2,7 cm. (13. kép. 5.)

4. Kisebb vas csat, szíjbefogó lemez nélkül. Az ovális csatkeret rombusz átmetszetű, a csattóvis ráhajlik a csatkeretre. Hossza 1,5 cm. A csathoz tartozó szíj szélessége 1,3 cm lehetett. (13. kép. 4.)

5. Agyag orsógomb, szürkés, szemcsés anyagból égetve. Szabálytalan, nyomott gömb alakú testét 0,7 cm átmérőjű, kerek lyuk üti át. Legnagyobb átmérője 3,3 cm, magassága 2,4 cm. (13. kép. 3.)

6. A koporsó láb felőli végének tetejére 3 db tojás volt helyezve. A föld nyomása szilánkokra zúta ezeket, így nem állapítható meg, hogy milyen madártól származnak. A héjak külső felületén barnászörös festés nyomai figyelhetők meg.

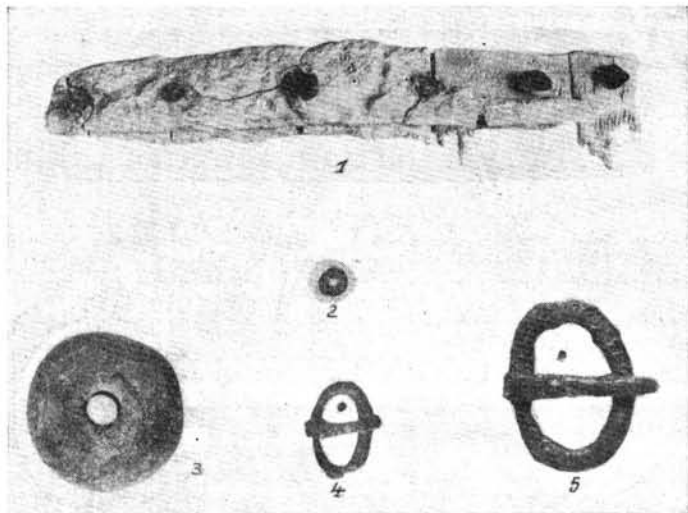
11. sír: A sír a dűlőút déli oldalának árkában került elő, 90 cm mélységben. Az út bevágódásának

13. kép. A 10. sír leletei
Abb. 13. Funde des Grabes 10

és az árok mélységének figyelembevételével a sír eredeti mélysége 280 cm körül lehetett. A sírt teljes egészében kiásták a rablók, a 240 cm hosszú és 100 cm széles gödröt teljesen átforgatva találtak meg. A csontvázból pár csontszilánk maradt csupán, ilyenek a sírfenek felett már 80 cm magasságban is jelentkeztek, ezek alapján azonban a sírba temetett halott nemét meghatározni nem lehetett.⁴

A sírgödör északnyugati sarkában egy edény állott. (14. kép.) A szürke, szabadkézzel formált, szemcsés anyagú edény széles talpon ül, bomba alakú testének válli részén függőleges horpasztásokat látnak. Az edény nyaka enyhén ívelt és alacsony, egyenesre vágott szájreremben végződik. Az edény magassága 15,9 cm, szájának átmérője 13,4 cm, talpának átmérője 11,2 cm. (15. kép. 2.)

12. sír: A sírt a dűlőút alatt találtuk 45 cm mélységben. Az út bevágódását figyelembevéve, 155 cm

lehetett az eredeti sírmélység. A sírban nyugvó női vázát in situ, de igen rossz állapotban találtuk. Az utóbbi körülmény a másodlagos, alacsony sírmélység következménye.

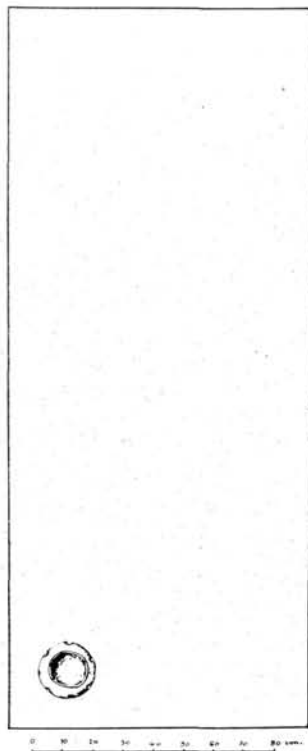
A sírgödör eredeti nagyságát az áthumuszosodott talajban nem tudtuk megfigyelni. Az észlelt 205 cm hosszú és 50 cm széles folt a koporsó nyoma lehet. A sírrablók nem zavarták meg a csontváz fekvését, ami azt mutatja, hogy a kirabláskor a hulla felbomlása nem fejeződött még be. A koponyán észlelt kerek oxidfoltok valami díszes homlokszalagból származhatnak, amit a rablók eltávolítottak. (16. kép.) A homlokszalag ezüst részeinek oxidációja azt mutatja, hogy a temetés és a kirablás között egy-két év telt el.

A sír töltelékföldjében egy vas kés töredékét is megtaláltuk. Az egy élű, egyenesfokú kés éle a hegy felé keskenyedik. Hegye és a penge markolat felőli része hiányzik. A töredék hossza 6,5 cm. (17. kép. 1.)

13. sír: A sírt évekkal előbb kocsikerék vágta ki. Az in situ fekvő váz mellett állítólag nem került elő melléklet. A sír helyét csak az adatközlők bemondása alapján került rá a temetőterképre.

14. sír: A lekerekített sarkú sírgödör hossza 236 cm, szélessége 100 cm és mélysége 263 cm volt. A sírrablók teljesen kiásták a sírgödört, a női váz részeit szétszórták a sírfenekre. A temetkezés fatörzsből faragott koporsóban történt, a koporsónak azonban csak a szélességét és falvastagságát tudtuk észlelni. Az előbbi 72 cm, utóbbi 4 cm volt. (18. kép.)

A sírrablók tudták, hogy a temetkezés a rablás előtt olyan régen történt, hogy a koporsó fája elkorhadhat már, a koporsó földdel szivároghatott tele.

14. kép. 11. sz. sír
Abb. 14. Grab 11

15. kép. 1.: a 9. sírből, 2.: a 11. sírből előkerült edény

Abb. 15. Gefässe, 1: aus Grab 9, 2: aus Grab 11

függesztőkarika töredéke van rozsdásodva. Valószínű, egy háromrészes toalett garnitúra maradványa. (17. kép. 2.)

15. sír: A 223 cm hosszú, 95 cm széles sírgödör végei le voltak kerekítve, mélysége 180 cm volt. A sírt megbolygatva találtuk, a bolygatás a koporsó egész terjedelmére kiterjedt. Bolygatáskor leástak a koporsóig, eltávolították a fedelét és mivel a koporsó nem telt meg földdel, a hulláról a kívánt mellékleteket el tudták távolítani. A bolygatáskor a hulla felbomlása nem történt meg, ezért a 132 cm hosszú női vázat in situ találtuk. Ez arra utal, hogy a temetés és a kirablás között egész rövid idő telhetett csak el.

A koporsó alakját jól meg lehetett figyelni a korhadékrészek alapján. Hossza 194 cm, szélessége 47 cm volt. A teknő alakú koporsó falvastagsága az oldalaknál 5 cm, fejnél 10 cm és a lábnál 12 cm

Ennek megfelelően, hogy a mellékletekhez hozzájuthassanak, teljes egészében feltárták a sírt. Az alaposan átforgatott sírban csak pár, számukra értéktelen tárgyat hagytak vissza:

1. U alakú bronz veret, végén kis szeglyukkal. Hossza 1,5 cm, szélessége 0,8 cm. Valószínű bőr övre volt eredetileg szegecselve. Az öv vastagsága a veret szerint 2,5 mm lehetett. (17. kép. 5.)

2. Előzőhöz hasonló darab, hossza 1,9 cm, szélessége 0,8 cm. (17. kép. 5.)

3. Vas övcsat szíjbefogó lemez nélkül. Az ovális csatkeret kerek átmetszetű, a csattövös sérült. Hossza 2,7 cm. A hozzátartozó öv szélessége 2,5 cm lehetett. (17. kép. 3.)

4. Ismeretlen rendeltetésű, töredékes vas pálcá, téglalap átmetszetű testtel. Hossza 3,9 cm. (17. kép. 4.)

5. Ferde tengelyre szerelt, három téglalap átmetszetű vas pálcá, sérült végekkel. A tengelyre kis

16. kép. 12. sír

Abb. 16. Grab 12

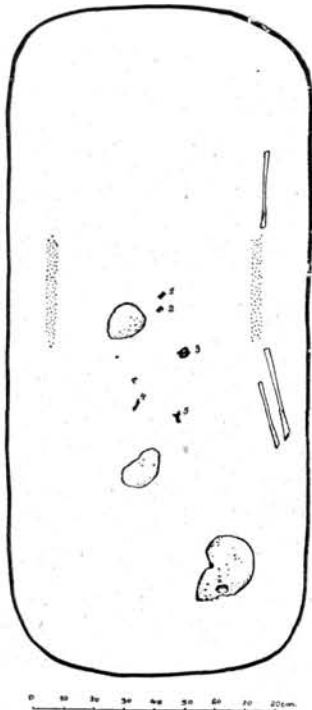
17. kép. 1: a 12. sírból, 2–5: a 14. sírból.
6–7: a 15. sírből előkerült lelet
Abb. 17. 1: Grab 12, 2–5: Grab 14
6–7: Grab 15

volt. A koporsó korhadéka a sírfenek felett 25 cm magasságban rajzolódott ki, magasabb fekvésben nem észleltük nyomát. Ebből a jelenségből és a bolygatás foltjából következtetünk a kirablás említett módjára.

A sírgödör, a bolygatás, a koporsó, a váz és a mellékletek helyzetét a 19. a. számú képen mutatjuk be. A sírban a következő mellékleteket találtuk:

1. Gyöngysor, 15 darab sárga, zöld, hússzínű, vörös, fehér, narancssárga, fehér foltokkal díszített angolvörös és angolvörös üvegpasztá gyöngyökből. A gyöngyszemek alakja lapított gömb, négyoldalú hasáb, legömbölyített éllel, négy- és hatoldalú hasáb, kettős csonkakúp és henger. (17. kép. 7.)

2. Vas övcsat, szíjbefogó lemez nélkül, kerek átmetszetű testtel. A csattövös ráhajlik a csatkeretre. Hossza 2.7 cm. A csathoz tartozó öv szélessége 1,7 cm. (17. kép. 6.)

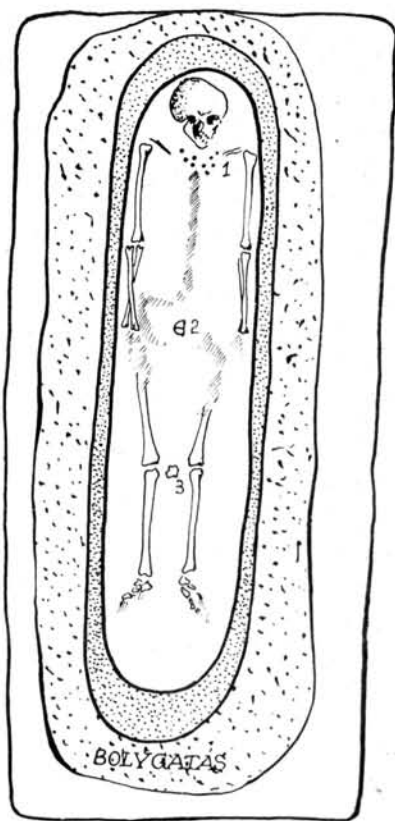
18. kép. 14. sír
Abb. 18. Grab 14

3. Alaktalan vékony bronzlemez töredékek, közöttük kis, lapos, alaktalan üvegszilánkok. A kis foltban jelentkező bronz- és üvegszilánkok barnásfekete korhadékba voltak ágyazva. Ennek laboratóriumi vizsgálata során gyapotszálat és lenfonál maradványokat észlelt Füzes Miklós.⁶ Feltehetően egy gyapokelmébe csavart és lenfonállal átkötött bronzkeretes üveg tükrök maradványairól van szó. Fa- és fémkeretes üveg tükröket már római sírokból is ismerünk.⁷

Az 1. számú mellékletként említett gyöngysorral kapcsolatban megállapítható volt, hogy a nyakláncot nem kapcsolták a halott nyakára, csupán a mellkasra helyezték azt a temetéskor.

16. sír: A 155 cm hosszú, 55 cm széles, enyhén legömbölyített sarkú sírgödör mélysége 225 cm volt. A sírt kirabolva találtuk. A sírba igen kis csecsemő lehetett eltemetve, a sír nyugati felében mutatkozó 40 × 20 cm területen észlelt igen rossz tartású csont-

19/a. kép.
15. sír
Abb. 19/a.
Grab 15

0 10 20 30 40 50 60 70 80 cm.

anyag alapján. A sír nyugati felében mindössze egy edényt találtunk. (19. b. kép.)

A durván iszapolt, szemcsés, sötétszürke edény szabadkézzel készült. Széles talpából csaknem függőlegesen emelkedő oldalfala a vállnál kicsit kiszélesedik, majd rendkívül alacsony nyakkal megy át a csapott szájperembe. Magassága 10 cm, szájának átmérője 10,2 cm, talpának átmérője 9,4 cm. (20. kép. 1.)

17. sír: A 200 cm hosszú és 95 cm széles sírgödör sarkai le voltak gömbölyítve. A 265 cm mély sírgödör alja teknőszerűen volt kiképezve, hogy a sírba helyezett kerek fatörzs koporsó, biztosabban álljon.

A sírt érdekes módon rabolták ki. A 16. és 17. számú sírok között 110 cm átmérőjű, függőleges aknát ástak le 120 cm mélységig. Innét egy-egy ferde aknával érték el a szomszédos sírokat. Ez esetben is azt látjuk, amit az előző síroknál ismételtén tapasztaltunk már, hogy a sírrablók a legteljesebb mértékig tisztában voltak a temető beosztásával, sőt az egyes temetkezések korával is.

Amikor a rablók aknája elérte a koporsót, azt áttörték és a koporsóban nyugvó női váz mellékleteit valami hosszabb tárggyal az aknához kotorták. A holttest és a ruházat felbomlása a rablás idején nem fejeződött be, így a felső ruha által takart mellékletek a helyükön maradhattak.

Bár a temetkezést megbolygatva találtuk, a koporsó alakját szépen mutatta a fa korhadéka. A 193 cm hosszú, fatörzsből faragott koporsónak a fedélindítása is megmaradt, s ennek alapján a koporsó eredeti magassága 45 cm-ben állapítható meg. A koporsó oldalfalai 4–4 cm vastagok voltak, a fej és láb felőli részek vastagsága 9–9 cm. (21. a–b. kép.)

A sírgödör, a koporsó, a bolygatás, a csontváz és a mellékletek helyzetét a 21. számú képen mutatjuk be. A sírban a következő mellékleteket találtuk:

1. A váz fejénél a koporsóra helyezve és a sírgödör falának támasztva sötétszürke színű, szabadkézzel formált, behúzott peremű tál állott. Fekvését a 21. a-b. sz. képeken mutatjuk. A tál szájának átmérője 15 cm, magassága 11,5 cm, talpának átmérője 9 cm. (20. kép. 2.)

2. Díszítetlen bronz tű, átlukasztott fejjel. Hossza 13,5 cm. (22. kép. 3.)

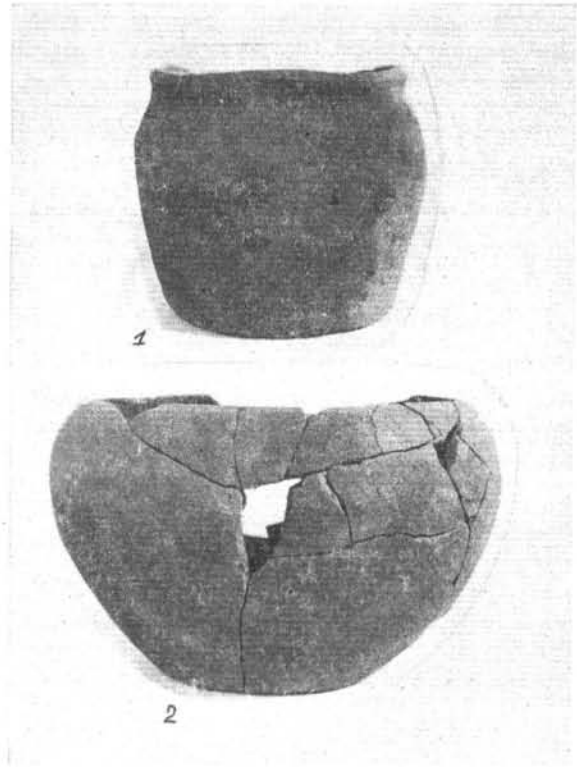
3. Gyöngysor, amely 18 db fehér, barna, sárgásbarna, világoszöld, sötétzöld, téglaszínű, világoskék, sárga és fehér-sárga-barna színű üvegyöngyből áll.

19/b. kép. 16. sír
Abb. 19/b.
Grab 16

0 10 20 30 40 50 60 70 80 cm.

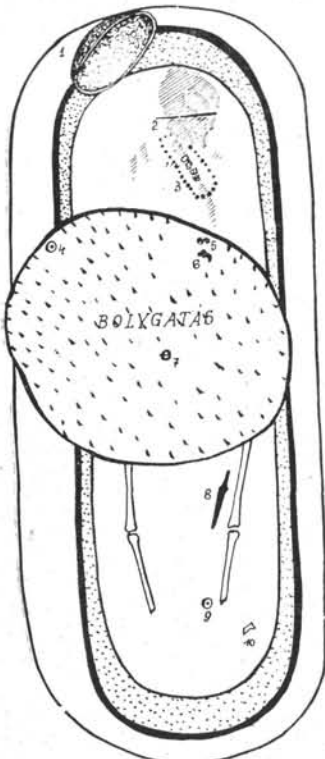
20. kép. 1. a 16. sírból, 2. a 17. sírból előkerült edények
Abb. 20. Gefässe, 1: aus Grab 16, 2: aus Grab 17

Az egyes gyöngyszemek gömbölyűek, nyomott gömb alakúak, hengerek, vagy letompított élű hasáb alakúak. (22. kép. 1.)

4. Sárgászöldes színű üvegpasztából készített (23. kép. 6.) orsógomb. Átmérője 3 cm, magassága 1,3 cm. (23. kép. 6.)

5. Aranyozott ezüst S-fibula, közepén ezüst reszbe foglalt vörös színű üveg betéttel, hasonlóan megoldott kerek szemekkel. A betétek hátlapjai rovátkoltak, ami az üveg csillogását biztosítja. A fibula két vége kampócsőrű madárfejben végződik. A szemeket a középső üvegbetéttel összekötő gerinc aranyozása le van csiszolva és vékony nielló berakás húzódik benne végig. A sima hátlapra forrasztott tűszerkezet tője vasból volt, ennek csak nyomai figyelhetők meg. Hossza 2,5 cm. (24. kép. 3—4.)

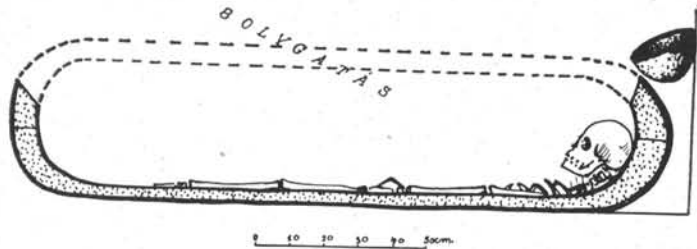

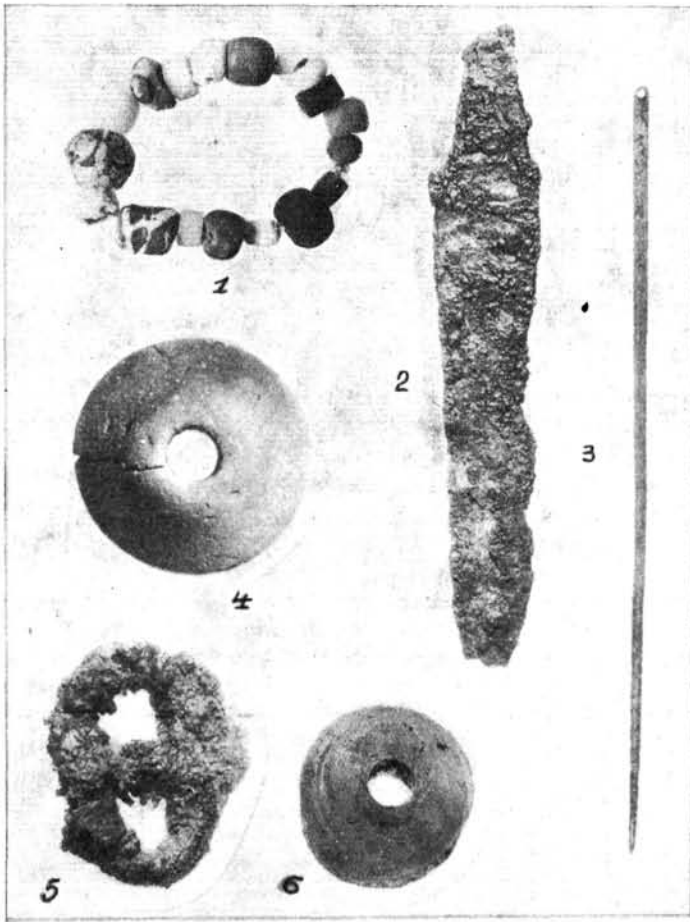
21/a. kép.
17. sír
Abb. 21/a.
Grab 17

6. Aranyozott, ezüst madár fibula. A testhez viszonyítva rendkívül nagy, kampós csőrrel ábrázolt madár szárnya, lábai és farka a felületből kiemelkedő, lapos bordákkal van megoldva. Hasonló megoldású a szem is, üvegbetét nélkül. A hátlapon a tűszerkezet felerősítésének csak nyomai látszanak. Hossza 2,5 cm. (24. kép. 1—2.)

7. Igen oxidált, ovális vas övcsat, szíjbefogó lemez nélkül. Hossza 3 cm. A vassók konzerválták

21/b. kép. A 17. sír keresztmetszeti rajza
Abb. 21/b. Querschnitt des Grabes 17

22. kép. A 17. sír leletei

Abb. 22. Fundobjekte des Grabes 17

10. Jellegtelen üvegtöredék, két különböző edényből.

11. A rablók sírba lenyúló aknájának töltékföldjében sötétszürke színű, korongolt edény cserepeit találtuk meg. A talált cserepek szerint az edény váll részére rácsmintával kitöltött rombuszokat pecsételtek be. (23. kép. 1—3.) A talált cserepek alapján rekonstruálható edényt a 25. képen mutatjuk be. A rekonstrukció szerint az edény szájának átmérője 16,1 cm, magassága 10,8 cm, talpának átmérője 9,2 cm. Az edény eredetileg a koporsóban, a halott mellett állhatott.

Az utóbbi mellékletek helyzete azt mutatja, hogy a rablók munkájuk nyomát el akarták tüntetni és a nyitott gödröt a sír kifosztása után betemették. A jelenség több, előző sírnál megfigyelhető volt már.

A 3. számú mellékletként említett gyöngysor nem volt a halott nyakára kapcsolva, csak a nyakhoz, a

a csathoz tartozó bőr öv felerősítésének alsó ágát is. A bőr öv eredeti szélessége 2,4 cm. A csat felső lapjára két réteg textília rozsdásodott rá. Ezek a felső ruha két egymásra csúszott szárnyából maradtak vissza. (22. kép. 5.) A bőr öv két visszahajló ága egy-egy kis bronz szegeccsel lehetett rögzítve, egyiknek nyomai megfigyelhetők még a csathoz rozsdásodva.

8. Vaskés, enyhén ívelt éllel és fokkal. Hegye és markolattövisének vége sérült. Hossza 11,4 cm. (22. kép. 2.)

9. Szürke színű, körte alakú agyag orsógomb. Magassága 2 cm, átmérője 3,8 cm. (22. kép. 4.)

23. kép. A 17. sírből előkerült edénytöredékek

Abb. 23. Gefäßbruchstücke aus Grab 17

24. kép. 1—4: 17. sírból, 5—10: a 20. sírből előkerült leletek
 Abb. 24. 1—4: Grab 17, 5—10: Grab 20

mellre helyezve került a sírba. Hasonló jelenséget a 15. számú sírnál tapasztaltunk már.

18. sír: A 212 cm hosszú, 114 cm széles és 260 cm mély sírgödör sarkai le voltak kerekítve. A sírgödörben jól meg lehetett figyelni a sírablók gödrét, amely a koporsó nagyságának megfelelően hatolt le a sírba. (26. kép.) A kirabláskor a hulla felbomlása tökéletesen megtörtént már, a sírablók alaposan át tudták forgatni a sírt és a vázrészeket a koponya kivételével a sír keleti felében csomóra hányták. A koponya a sír nyugati felében, nagyjából eredeti helyén maradt. A kifosztás módjából következtetve, a temetés és a kifosztás között hosszabb időt kell feltételeznünk. Az alaposan átforgatott sírban csak a következő, jelentéktelen mellékleteket hagyták a sírablók:

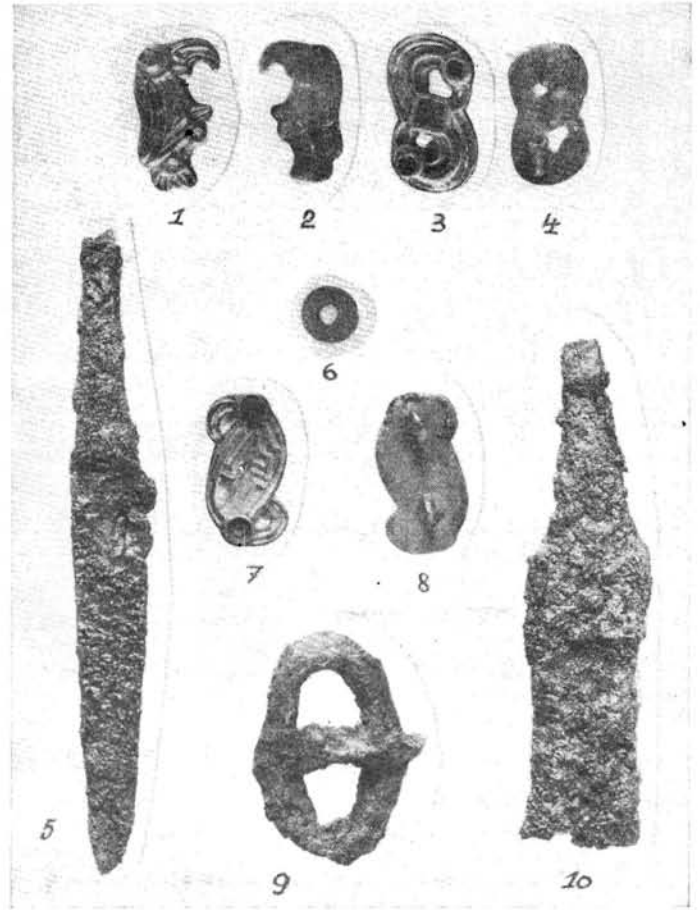
1. 2 db vörös színű, nyomott gömb alakú üvegpaszta gyöngy töredéke.

2. Kis, alakatlan grafit darab.

3. 2 db apró, teljesen jelentéktelen cserép töredék.

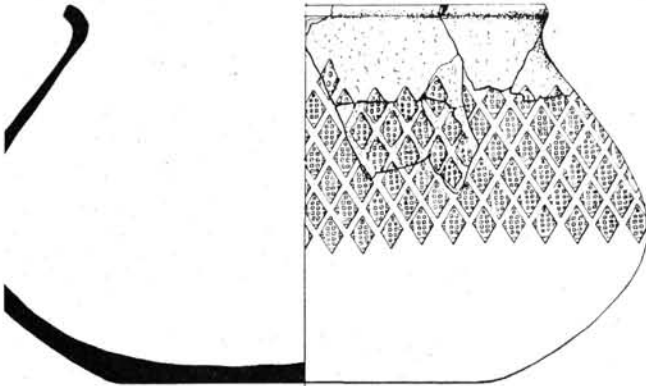
A sír töltelékföldjében faszéndarabokat találtunk, melyek a rablók gödrének visszadobott földjében is előkerültek, mutatva, hogy a gödröt a sír kifosztói temették be.

19. sír: A 235 cm hosszú, 80 cm széles sírgödör sarkai le voltak kerekítve. A sír a dombhátat átszelő út alatt került elő. Mélysége, az út bevágását is figyelembevéve, eredetileg 273 cm lehetett. A sír-

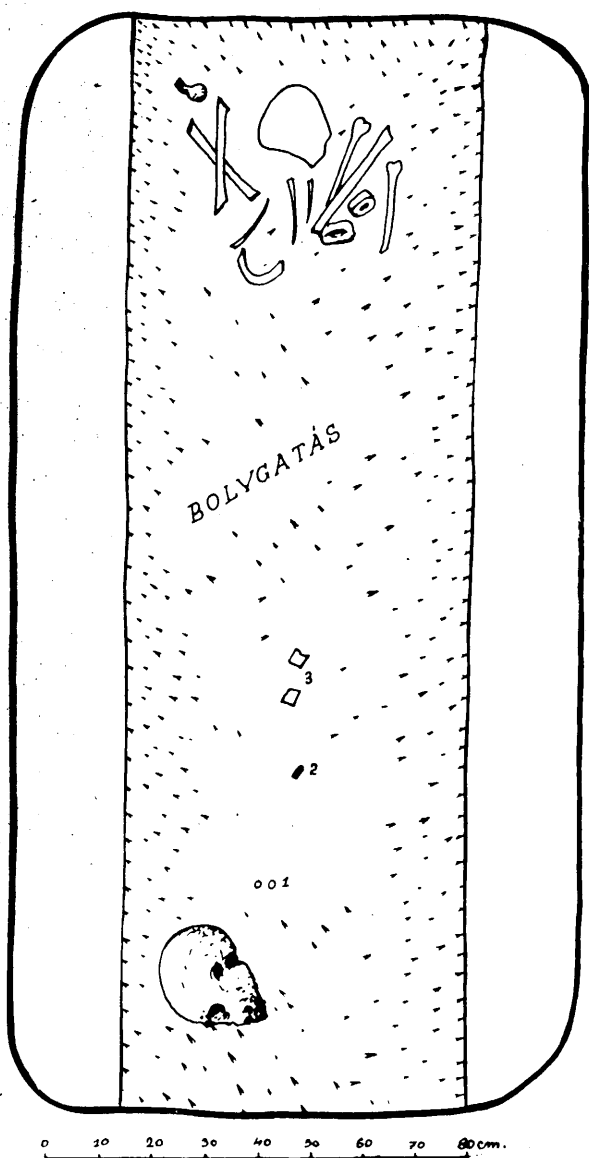

gödör fenekét teknőszerűen képezték ki. Hasonló megoldást találtunk a 17. sírnál is, ahol a jelenséget a kerek fatörzs koporsó állásának biztosításával hoztuk kapcsolatba. A sír rekonstruált keresztmetszetét a 27. számú képen mutatjuk be. Mint ez a keresztmetszet is mutatja, a sírt 130 cm szélesnek kezdték ásni és csak 145 cm mélységben szűkítették össze a gödröt a jelzett 80 cm-re.

A sírt teljesen kirabolva találtuk meg, a rablók az egész sírgödörrel átforgatták. Bár koporsónak nyomát nem találtuk, a sírgödör keresztmetszetéből fatörzs koporsóra következtethetünk. A sírablók az

25. kép. A 17. sír edényének rekonstrukciója
 Abb. 25. Rekonstruktion des Gefäßes aus Grab 17

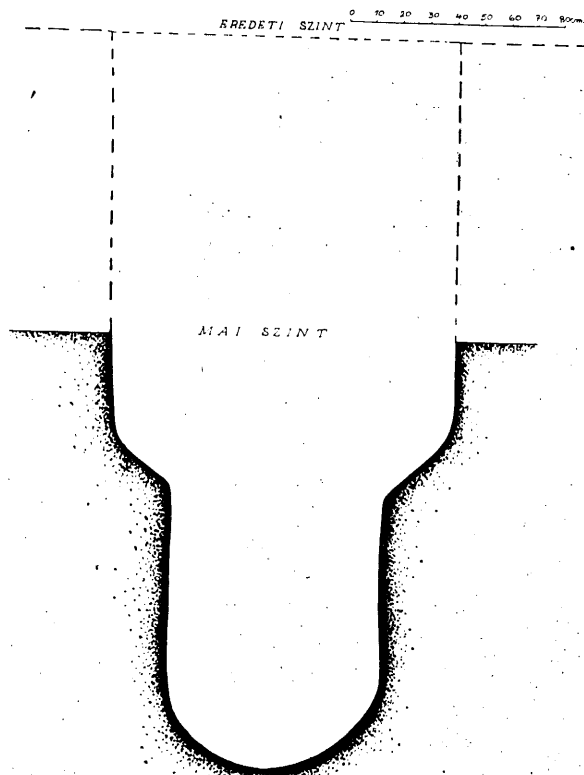

26. kép. A 18. sír
Abb. 26. Grab 18

2. Jellegtelen cseréptöredék.

3. 2 db jellegtelen vas szilánk.

20. sír: A 225 cm hosszú, 80 cm széles sírgödör végei le voltak kerekítve. A sír mélysége 250 cm volt. A sírban fatörzs koporsóban eltemetett női váz nyugodott. A koporsó alakját részben megfigyelhetjük és azt a 29. sz. képen mutatjuk be. A koporsó falvastagsága 6–6 cm volt, fejnél 12 cm. A sír alja, mint a sírgödör 30. számú képen bemutatott keresztmetszete is mutatja, a 17., 19. számú síroknál tapasztalt módon, teknőszerűen volt kiképezve, hogy a kerek koporsó állását biztosítsák. A sír keresztmetszete a 19. sírnál látott megoldással azonos. A sír gödrét 120 cm szélesen kezdték ásni és csak 120 cm mélységben szűkítették össze az említett 80 cm-re.

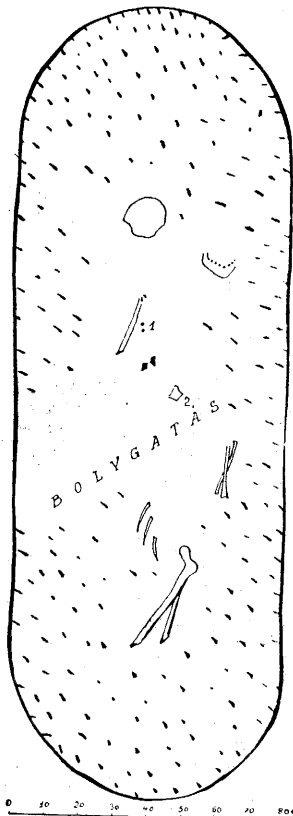
eltemetett női váz részeit teljesen szétszórták a sírgödörben (28. kép), amelyben pár jelentéktelen mellékletet találtunk csupán:

1. 2 db zöld és vörös üvegpaszta gyöngyszem töredéke.

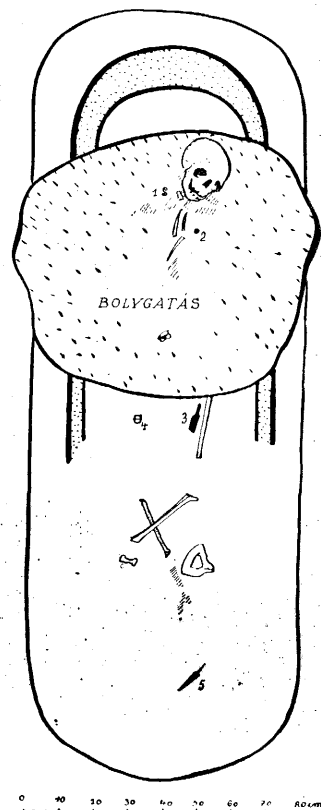
27. kép. A 19. sír gödrének keresztmetszeti rajza
Abb. 27. Querschnitt des Grabschächtes 19

A sírt kirabolva találtuk meg. A sírablók, mint a 29. képen láthatjuk, kútszerű aknán érték el a koporsót, melynek a kirablásakor még olyan tartása volt, hogy abba föld nem szivároghatott. A sírablók áttörték a koporsót és valami hosszú tárggyal az aknához húzták a kívánt mellékleteket. A talált vázrészek helyzete azt mutatja, hogy a hulla bomlása a kirabláskor nagyjából befejeződött már, a sírban talált in situ vázrészek mellett ugyanis erősen kimozdult csontokat is megfigyelhettünk. A sírban viszont pár lényeges melléklet maradt vissza, ami annak köszönhető, hogy a ruházat korhadéka takarta ezeket. A sírban a következő mellékleteket találtuk:

1. S fibula, aranyozott ezüstműből. Balra irányított kampós csőrű madárfejhez nagy, kerek üvegberakásos szem kapcsolódik. Az egyik szem üvegbetéte hiányzik. A betétben egy kiemelkedő kis karika az üveg csillogását volt hivatva biztosítani. A csaknem elliptikusan kiképzett fibulatestben háromszög átmetszetű bordák zeg-zug vonala a madár szárnyát és karmát jelképezi. (24. kép. 7.) A fibula sima hátlapján rajta van még a tűszerkezet bázisa és fel-

28. kép. 19. sír
Abb. 28. Grab 19

29. kép. 20. sír
Abb. 29. Grab 20

erősítő füle. A vas tűnek csak nyomait tudtuk megfigyelni. Ez akkor törhetett le, amikor a fibulát eredeti helyzetéből a rabláskor elmozdították. (24. kép. 8.) Hossza 2,5 cm.

2. Zöldes színű, nyomott gömb alakú üvegpaszta gyöngy. (24. kép. 6.)

3. Nagyobb vas kés. Az enyhén ívelt fokhoz csaknem egyenes él tartozik, a késpenge a hegy felé fokozatosan keskenyedik. A hegy sérült. Markolatövise csaknem pengeszélességben indul ki, majd ívesen keskenyedik. A kés fokára tapadt, vassókkal átítatott bőr részek azt mutatják, hogy a kés bőr tokban került a sírba. Hossza 8,5 cm. (24. kép. 10.)

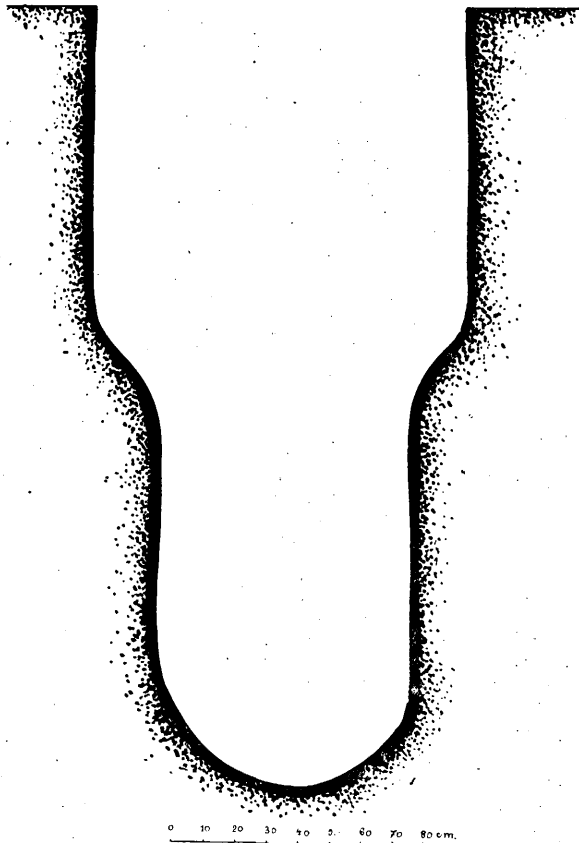
4. Kis vas kés, enyhén ívelt fokkal és éllel. Sérült markolatövise a penge szélességében indul ki, majd ívesen keskenyedik. A markolatövise két réteg, vassóval átítatott bőr konzerválódott, ami azt mutatja, hogy bőrozás képezte a kés markolatát. Hossza 10,9 cm. (24. kép. 5.)

5. Ovális vas övcsat, szíjbefogó lemez nélkül. A csattövise ráhajlik az ovális átmetszetű csatkeretre. A csathoz tartozó bőr öv felerősítésének egyik ága

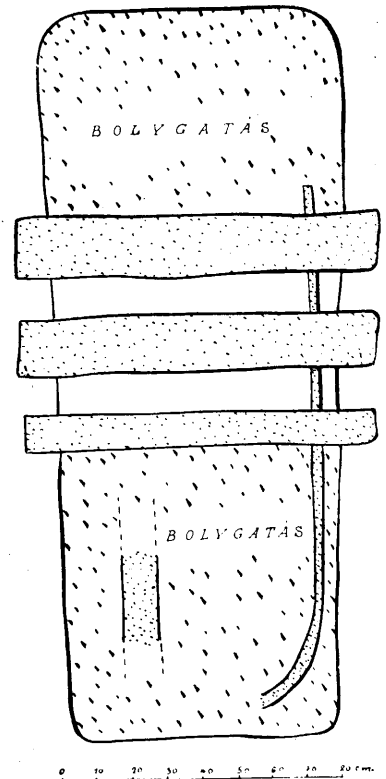
rá van rozsdásodva a csatkeretre. Hossza 2,6 cm. A csathoz tartozó bőr öv szélessége 2,3 cm. A csat-tővis alsó részéhez rozsdásodott, vassókkal átítatott textilrész az alsó ruházathoz tartozott, amit az öv összefogott. (24. kép. 9.)

21. sír: A sír gödre szabálytalan alakú volt, amennyiben a sírgödör a lábnál (keleten) 90 cm széles, a fejnél (nyugaton) csak 75 cm széles volt. A gödör sarkai le voltak kerekítve. A sír keresztmetszetét is jól meg lehetett figyelni. A sírgödör függőleges falai 209 cm mélységig 110 cm szélesen nyúltak le, ott 13, illetve 20 cm széles padkát képezve mélyültek tovább. A sír teljes mélysége 286 cm volt. Az említett padkán, a sírgödör irányára merőlegesen 13–14 cm széles, 15–17 cm vastag négyzetes gerendanyomokat figyelhettünk meg. A padkán fekvő gerendák irányára merőlegesen, tehát a sír tengelyének megfelelően egy 10 cm széles és 4 cm vastag deszkadarabot is észleltünk.

A sírt kirabolva találtuk meg. A sírablók a fejnél ásott aknával mentek le a temetkezésig, az új-

31. kép.
21. sír
Abb. 31
Grab 21

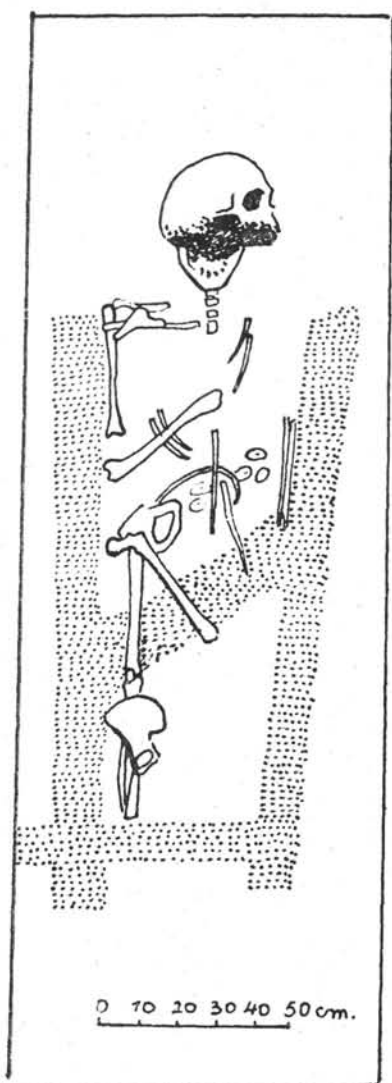
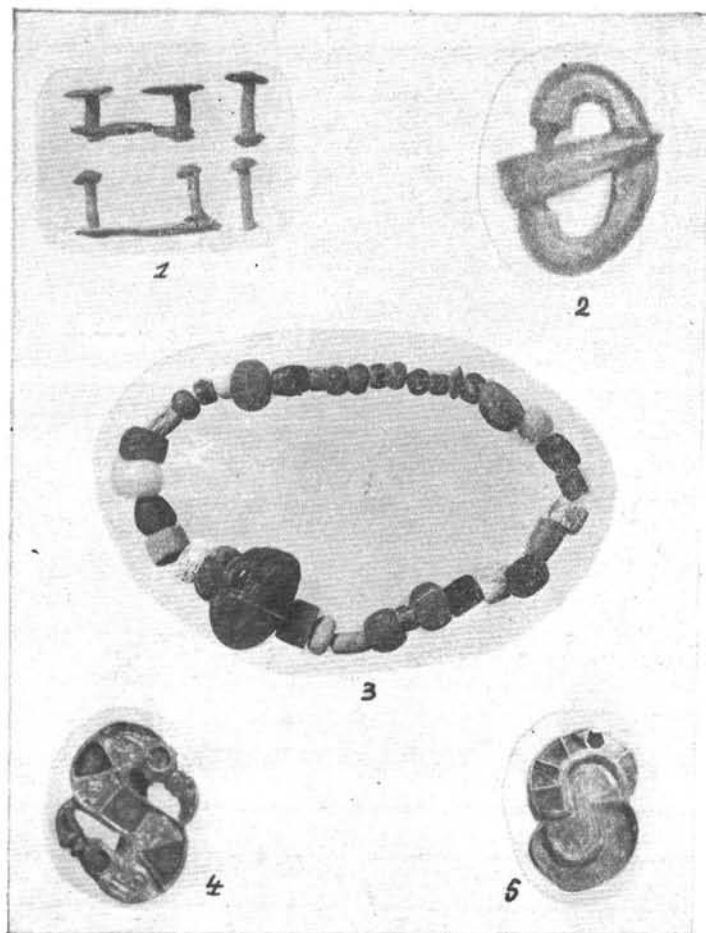
keletű fatörzs koporsók kirablásának megfelelő módon. A koporsót nem találhatták már jó állapotban, valószínű földdel szivárgott tele, így a láb felőli részen újabb aknával is lementek. A váz részeit a két akna között, az in situ talált védő gerendázat alatt összedobálva találtuk meg. (31. kép.) A fej felőli akna alján a női temetkezés következő mellékleteit találtuk meg:

1. Gyöngysor, amely 35 db lencse, nyomott gömb, kettős-csonkakúp alakú fehér, fehér-sárga-vörös, okker sárga, zöld, barna, húsvörös színű üvegpasztá gyöngyszemből áll, valamint 1 db lila színű, lecsapott sarkú hasáb alakú ametiszt gyöngyszemből és 1 db amorfi borostyánkő gyöngyszemből áll. (32. kép. 3.)

30. kép. A 20. sír gödrének keresztmetszete
Abb. 30. Querschnitt des Grabschachtes 20

32. kép. A 21. sír leletei
Abb. 32. Fundobjekte des Grabes 21

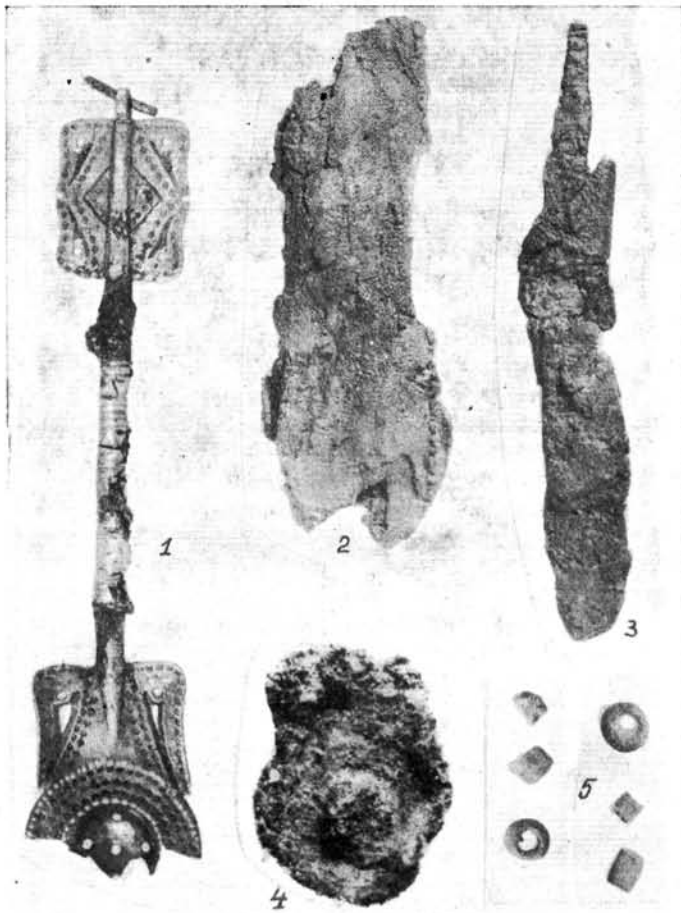
2. S-fibula bronzból, aranyozás nyomaival. A bronz rekesz egyik oldaláról az üvegbetétek hiányoznak. A másik oldalon finoman rovátkolt arany lemez alátéteken vörös üveglap betétek vannak. Az arany lemezalátétek szélei rá vannak hajtva az üveg

33. kép. A 7. sír koporsója
Abb. 33. Sarg des Grabes 7

betétekre, majd az egész-rekeszmezőt kívül és belül is, finoman rovátkolt arany szállal forrasztották körül. Ez a rovátkolt szál a külső felületen a hosszú használattól erősen lekopott. A meglevő betétes mezőből a szem foglalatra van csak meg, maga a kerek szemebetét hiányzik, ami ugyancsak a hosszú használatra utal. A fibula S alakú középmezőjében rovátkolt gerincből mindkét végén tátott szájjal végződő kígyót alakítottak ki. A fibula túszerkezete lefört, a bolygatás nyomán. Hossza 2,8 cm. (32. kép. 5.)

3. Jobbra néző S-fibula aranyozott ezüstműből. Mindkét vége kampós madárcsőrben végződik. A csőröket lencse alakú tag választja el a kerek, vörös üvegbetétes szemektől. A szemeket összekötő S-alakú mező közepén négyszög alakú üvegbetét van, ez alatt és felett egy-egy háromszög alakú betétet látunk. A vörös üveg betétek alá finoman rovátkolt arany lemezeket helyeztek el, melyek szé-

34. kép. A 23. sír leletei

Abb. 34. Fundobjekte des Grabes 23

leit fent a betétekre hajtották rá. A betétmezők közötti részekben két-két párhuzamos bordából alakított hurkos díszítést látunk. A fibula hátlapján a rozsdás, vas tűszerkezet maradványait látjuk. Hossza 3 cm. (32. kép. 4.)

4. Bronz szegecs, félgömb alakú fejjel, 1 cm hosszú, kerek szárának vége kicsit szét van kalapálva. (32. kép. 1.)

5. Előzőkhöz hasonló bronz szegecs. (32. kép. 1.)

6. Előzőkhöz hasonló két bronz szegecs, melyek végeit lekerekített végű, lapos bronz lemezke fogja össze. (32. kép. 1.)

7. Előzőkhöz hasonló darab, eltört összeerősítő lappal. (32. kép. 1.)

8. A 20. sír 4. számú mellékletéhez hasonló vas kés, sérült markolatövissel. Hossza 10,2 cm.

9. D-alakú bronz övcsat, szíjbefogó lemez nélkül. A háromszög átmetszetű csattövös ráhajlik a csat-

keretre. Hossza 2 cm. A csathoz tartozó öv szélessége 1,8 cm lehetett. (32. kép. 2.)

10. Mocsári teknős (*Emys orbicularis* L.) pán-célja, benne az állat csontjaival.⁸

A sírrablók eléggé épnek gondolták még a koporsót ahhoz, hogy azt a megszokott módon, egy aknával rabolhassák ki. A koporsó azonban a kirabláskor földdel lehetett már tele, ezért a sír láb felőli részén ásott újabb aknával hatoltak le a halottig, valószínűleg azért, hogy a nő ruházat felső részét összefogó két nagyobb fibulát megszerezhesék. Ezek általában a felső combcsontok közül kerülnek elő.⁹

A sír koporsójának a nyomait észleltük. A többször említett fatörzs koporsó típusához tartozott ez is, méreteire azonban nem kaptunk adatokat.

A sírgödör földjében talált faszenek a rablók aknáinak földjében is előfordultak, mutatva, hogy a sír kifosztói gödreiket betemetették.

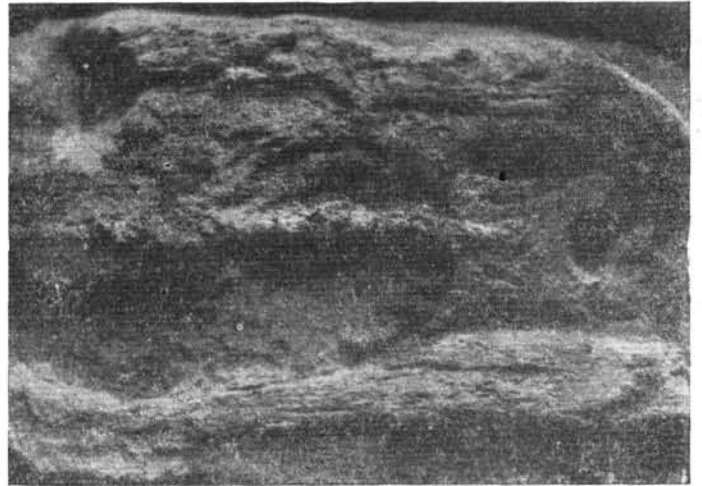
22. sír: A 120 cm hosszú, 60 cm széles és 265 cm mély sírgödör sarkaj le voltak kerekítve. A sírt teljesen feldúlva találtuk, a sírba temetett kisgyermekből pár csontszilánkot észleltünk csupán.

23. sír: A 215 cm hosszú, 110 cm széles és 235 cm mély sírgödört teljesen kirabolva találtuk. A sírrablók a sír nagyságának megfelelő gödörrel érték el a temetkezést és a sírba temetett női vázat teljes egészében szétszórták. A temetkezés koporsós volt. A koporsó, mint a talált töredékek mutatják, 12 cm vastag és ugyanilyen magas, négyszögletesre faragott gerendákból volt ácsolva. A gerendából ácsolt koporsó alakját a már publikált 7. számú sírnál tudtuk jól megfigyelni.¹⁰ (33. kép.)

A sírgödör délkeleti sarkában korhadékrétegekbe ágyazott aranyborításos nyelű, ezüst szűrőkanalat találtunk. Ezt földdel együtt emeltük ki, hogy a korhadékrétegek alakját és rendeltetését a Balatoni Múzeumban részletesen vizsgálhassuk. (35. kép.)

A korhadékrétegek óvatos kitisztításánál azt tapasztaltuk, hogy az említett szűrőkanál (34. kép. 1.) alatt és felett 2–2 bőrréteg feküdt. A bőrrétegek a kanálrésznél szépen felvették az alattuk fekvő tárgy alakját. (34. kép. 4.) A kanált fedő bőr korhadékok eltávolítása után derült ki, hogy az említett szűrőkanál egy csont merevítéses, bőr tarsolyban volt elhelyezve, körülötte textilmaradványok

35. kép. Tarsoly a 23. sírban
Abb. 35. Beutel aus dem Grab 23

észlelhetők, de textilcsíkok voltak megfigyelhetők a tarsoly szélén fekvő csontlemezek irányában is. Ezt az állapotot a 36. számú képen rögzítettük.

A tarsoly jelenlegi hossza 17,5 cm, eredeti hossza 21 cm lehetett. Szélessége a szájnyílásnál 9,4 cm, vastagsága 3,5 cm. Keresztmetszetét a 36. képen mutatjuk be, melyből kitűnik, hogy eredetileg téglalap átmetszetű volt az alakja. A kanálrészre tapadt bőrrész száradása során tisztázni tudtuk a 36. képen látható textilcsíkok szerepét is. A textilcsíkok eredetileg a két bőrréteg között húzódtak. (34. kép. 4.)

Mindezekből könnyen adódik a tarsoly rekonstrukciója. Csont lemezekből kifaragták a tarsoly alakját. Több, azonos formájú, egymásra helyezett lemezzel érték el a tarsoly kívánt vastagságát. A merevítő csontlemezeket erős textilcsíkokkal csavarták át, amivel a váz kívánt szilárdságát érték

el. Ezután a tarsoly belsejének megfelelő, előre megvarrt bőr bélést a csontszegélyek közé illesztették, majd a külső felületeket is bőrrrel vonták be.

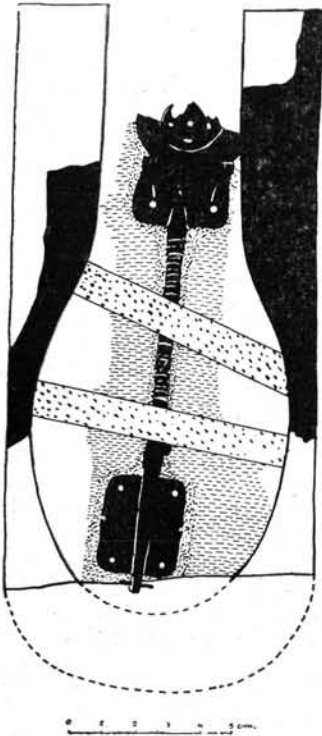
Az így elkészített tarsolyba került be a hat réteg textíliába csavart szűrőkanál.

A szóbanforgó aranynyelű, ezüst szűrőkanálnak mindkét vége sérült. Jelenlegi hossza 14,2 cm. (34. kép. 1.) Nyele vas magra húzott aranylemezborítás. Az aranylemez borításon négy-négy párhuzamos árkolás öt felületet vesz közre. Ezeket a felületeket váltakozó irányban bevett egyenlőszárú háromszögek díszítik. Ezek a háromszögek nemcsak díszítő jellegűek, hanem az aranylemez biztos állását is elősegítették. A lemez felerősítése után, utólag verték rá ezeket poncolóvessővel a lemezre.

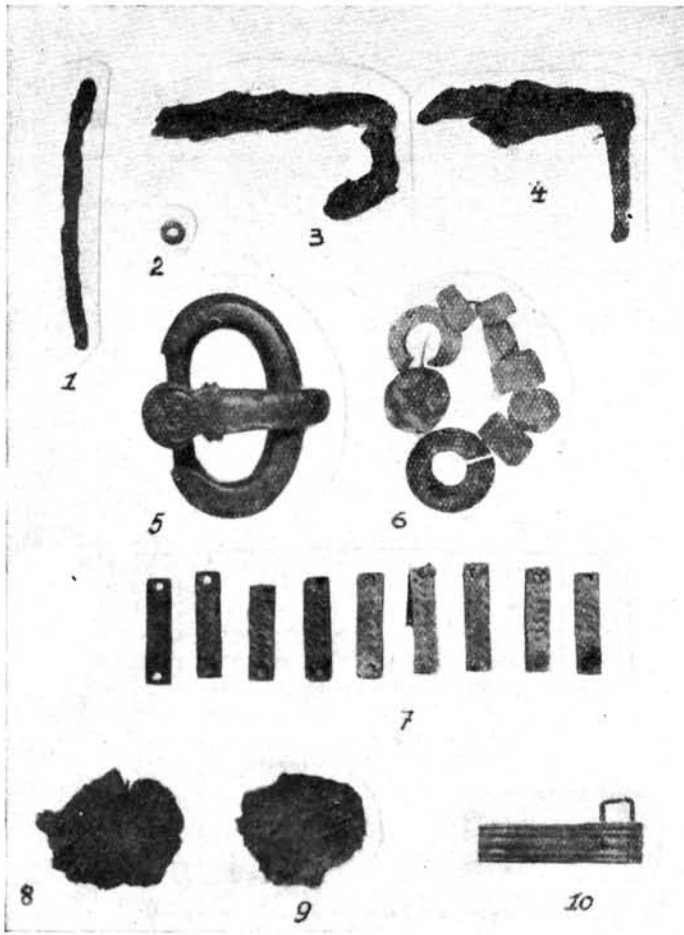
A nyél vas magja itatta át vassókkal a textilburkolatot, biztosítva annak megmaradását.

A nyélre hüvelyben végződő kanál, illetve fogó rész került. Ezek ezüsből készültek és eredetileg aranyozva voltak, az aranyozásuk azonban erősen megkopott.

A kanálrész 0,8 cm széles, gyöngyosorokkal szegett, kerek lappal körülvevett, 1,6 cm átmérőjű félgömb, amelyet eredetileg öt kis, 1,6 mm széles, kereszt alakban elhelyezett lyuk tört át. A töredéken négy lyuk van meg, az ötödiknek csak az indítása látszik. A sérült szegélynek fele hiányzik. A kanál hátlapjáról tompavégű poncolóvessővel bevett gyöngyosorok közötti teret három sor, az előlapra poncolt dísz tölti ki. A gyöngyosorokhoz kapcsolódva egy-egy sor pontkörös félkör húzódik, melyek egy sor rácsmintával kitöltött rombusz sort fognak közre.

36. kép. A 23. sír tarsolyba helyezett kanala
Abb. 36. Löffel im Beutel, im Grab 23

38. kép. 1—2. a 24. sírból, 3—4. a 25. sírból,
5—10. 26. sírből előkerült leletek

Abb. 38. 1—2: Grab 24, 3—4: Grab 25, 5—10: Grab 26

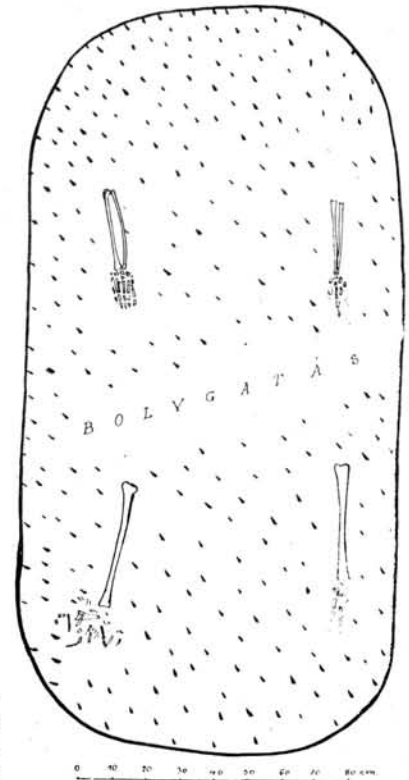
képezik. A madárfejeket bemélyedés választja el a rombikus középmezőtől, melyet a nyélhüvely két részre oszt. A rombikus középmezőt rácsmintával kitöltött, poncolt rombusz sor keretezi. A rombuszon belül, a nyélhüvelyhez támaszkodva egy-egy, egymásfelé fordított V alakú éles árkolást látunk, a vonalak nyélhüvely felé eső oldalán poncolt, rácsmintával kitöltött rombusz sorral.

A sír alján teljesen szétszórt női vázrészecskék között, a gödör nyugati felében 6 szem fehér, sárga és zöld színű üvegpasztából készített gyöngyszemet találtunk. Alakja nyomott gömb, kettőscsonkakúp és henger. (34. kép 5.)

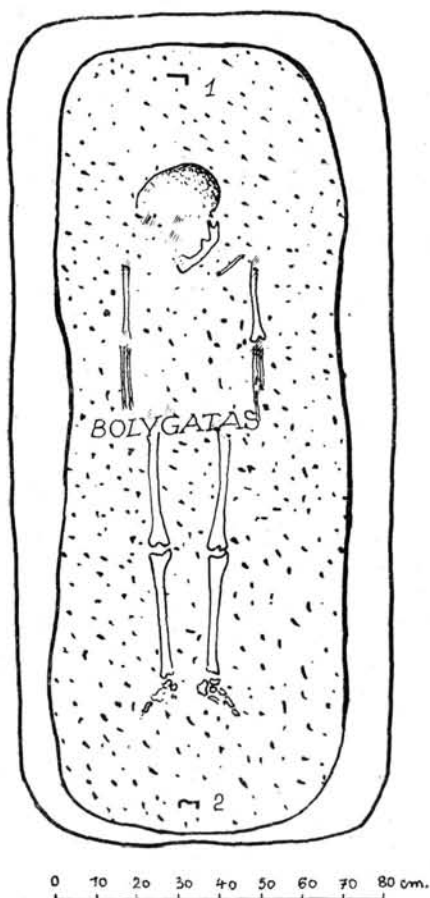
A gödör középső részén vas merevítéses bőr készítményt találtunk. A sérült végű készítmény hossza 8,3 cm. A négyzet átmetszetű merevítő pántra valószínűleg sertésbőrből készült behúzást varrtak. (34. kép 2.)

A kanál lapos keretéhez trapéz alakú bázis csatlakozik, ebből indul ki a tölcseesen szélesedő nyélhüvely. A bázis két oldalán az előlapra poncolt pontkörös félkörös és ezen belül rácsmintával kitöltött rombusz sor húzódik. A bázis aljáról egy-egy szimmetrikusan elhelyezett madárfej indul ki a kanálrészre. A stilizált madárfejek és a bázis között éles árkolást, illetve áttörést találunk. A stilizált madárfejek szemét kerek átfúrás jelképezi. A madárfejek szélén pontkörös félkörös sor húzódik végig.

A kanál fogantyú részének tölcseesen nyélhüvelye végighúzódik a fogantyú részen és lapos, átfúrt korongban végződik. A korongon hengeres tengely megy át, amely az egykori felerősítő fül, vagy kenyel maradványa. A téglalapszerű fogantyú részt négy, részarányosan elhelyezett, csőrükkel egymás felé fordított stilizált madárfej alkotja, melyeket a fedőlapba beponcolt, rácsmintával kitöltött rombusz sor szegélyez. A madárfejek szemét kerek lyukak

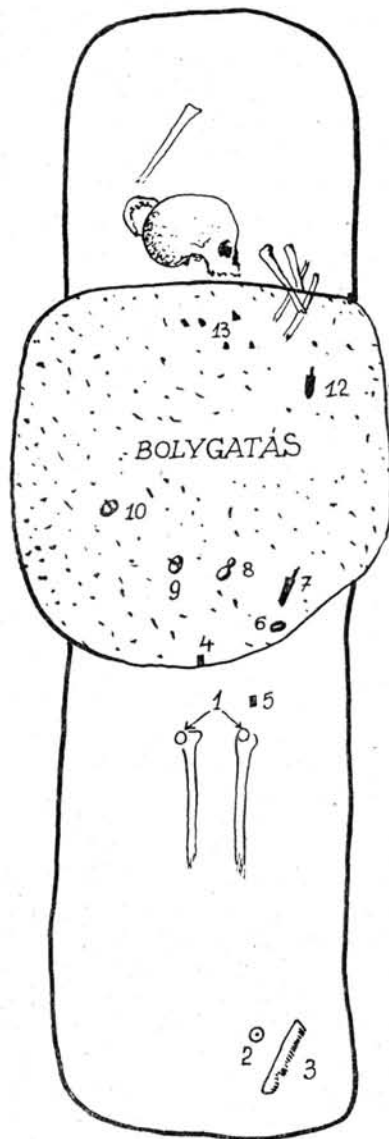
37. kép.
24. sír
Abb. 37.
Grab 24

39. kép.
25. sír
Abb. 39.
Grab 25

koporsóban történt, a koporsó alakját sajnos nem lehetett a bolygatás miatt megfigyelni, a koporsó fájának korhadéknyomait azonban észleltük. Ezek keresztmetszete 22×12 cm gerendanagyságot adott ki. A sír koporsója lapos, magas gerendából volt ácsolva. Alakjára a 7. sírban megfigyelt koporsó ad útmutatást.¹⁰

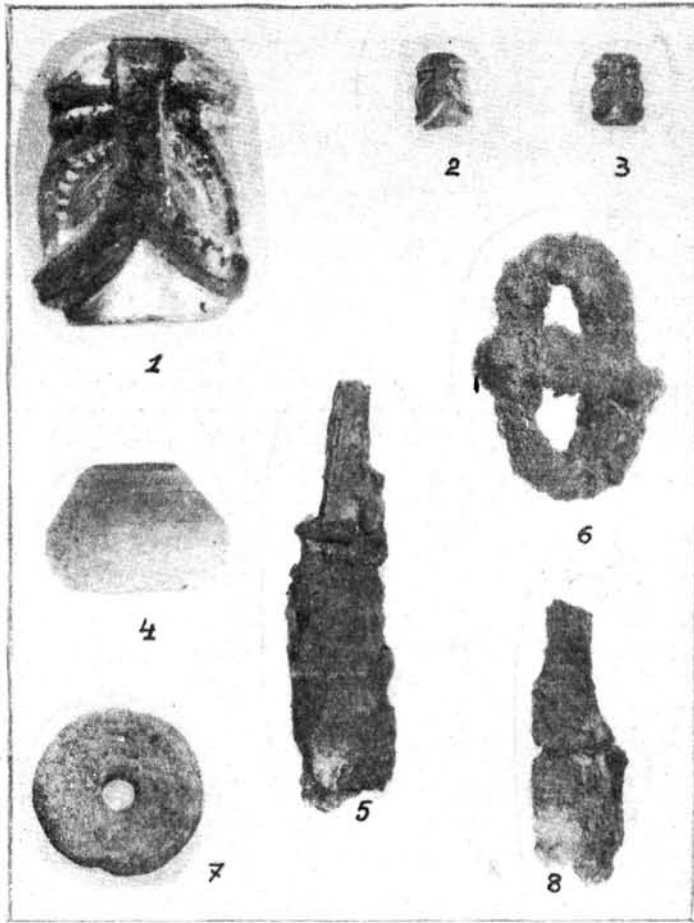
A sírban egy 4,8 cm hosszú, kicsit ívelt vas tű töredékét találtuk. (38. kép 1.) Valószínű fibula tűje

40. kép.
26. sír
Abb. 40
Grab 26

A gödör keleti részében egy kis, 14,9 cm hosszú vas kést találunk. Markolatátvisére közelebről meg nem határozható fából származó farészek vannak rozsdásodva. A fa markolat bőrrel volt bevonva, melynek nyomai jól látszanak még. A markolat bőrözése az említett késtokhoz hasonlóan valószínű sertésbőrből készült. (34. kép 3.)

24. sír: A 220 cm hosszú, 110 cm széles, lekerekített végű sírgödör 310 cm mély volt. A sírt teljesen feldúlva találtuk meg, azonban in situ fekvő vázrészeket is észleltünk. A sírgödör nyugati felében két in situ fekvő alsó kart találtunk, a hozzájuk tartozó kéztő és ujj csontok fekvésben voltak. Ugyanez volt megfigyelhető a gödör keleti részében talált két alsó lábszárnál is, melyeknél a boka és ujj csontok ugyancsak fekvésben voltak. A sírgödör és az in situ talált csontok fekvését a 37. számú képen mutatjuk be. Az eredeti fekvésben talált vázrészek azt mutatják, hogy a sírba két halott volt eredetileg temetve, feltehetően egy férfi és egy nő. A temetkezés

41. kép. A 26. sírban
talált leletek

Abb. 41. Fundobjekte aus dem
Grab 26

más csontrészek viszont eredeti helyzetükből kimozdítva kerültek elő. A sír koporsós temetkezés volt, a koporsó alakja azonban nem volt megfigyelhető. A sírgödör alakját és a bolygatás módját figyelembevéve, a temetkezés fatörzs koporsóban történhetett. A sírban a következő mellékleteket találtuk:

1. A halott alsó lábszárai in situ feküdtek. A térdék alatt két kis, 2, 2,1 cm hosszú vas csatocska feküdt, mint a 40. kép 1. mutatja. (38. kép 8–9.) Az egyik csatocska alsó és felső lapjára rozsdásodva lenvászón nyomokat találtunk. A lábbeli lábszárakra tekert szíjazatának megerősítésére szolgáltak ezek a csatocskák, a rájuk tapadt textilnyomok a lábravaló, illetve ruházat nyomaiból származtak.

2. Orsógomb, sötétszürke, szemcsés anyagból szabadkézzel formálva. A csonkakúp alakú orsógomb alsó, homorú lapján bebökődött pontokból alakított, kivehetetlen díszítés nyomaival. Magassága 1,2 cm, átmérője 2,9 cm. (41. kép 7.)

3. Csont fésű. Az egyoldalú fésű három csontlemezéből készült, amit vas szegecsek fognak össze. A középső lap több, egymás mellé helyezett csontlemezéből van kialakítva. Ebből fűrészelték ki a fésű fogait. Egy-egy, egy csontból faragott borítólemez fogja össze a fogazatrészt. A fésű árkolással, rovatkolással és pontkörökkel van díszítve. Végei sérültek. Hossza 21,5 cm. (42. kép 1.)

4. Stilizált állatfejet utánozó fibulagomb, aranyozott ezüsből. (41. kép 3.) A szemöldököt és az orrot jelképező lapos szalagon zeg-zug vonalban haladó niellő betét húzódik végig. (41. kép 1.) Hossza 1,1 cm.

5. Előzőhöz hasonló fibulagomb, aranyozott ezüsből. Hossza 1,2 cm. (41. kép 2.)

6. Orsógomb, szürke, körte alakú teste korongon készült. Magassága 2 cm, átmérője 2,7 cm. (41. kép 4.)

7. Kés. A pengére a tok bőr részei tapadnak, hegye sérült. Markolattövisén lombos fából származó fanyomok, rájuk tapadt bőr részekkel. A markolat bőrozve volt. Hossza 8,6 cm. (41. kép 5.)

8. Késtkopánt, bordázott ezüst lemezből, szögletes akasztófüllel. A töredékes pánt szélessége 0,6 cm. (38. kép 10.) A 7. számú mellékletként említett késhez tartozott, melynek tokbőrözésén fekvésének nyoma még megfigyelhető.

9. Vas csat, szíjbefogó lemez nélkül. A csattövis ráhajlik az ovális csatkeretre. Hossza 2,9 cm. (41.

lehetett. Előkerült még egy vörös színű, gömb alakú üvegpasztá gyöngy is. (38. kép 2.)

25. sír: A 200 cm hosszú és 90 cm széles sírgödör sarkai le voltak gömbölyítve. A 140 cm mély sírban in situ fekvő 130 cm hosszú gyermek vázat találtunk. A váz megtartása a kis sírmélység miatt rossz volt. A sírt megbolygatva találtuk, a bolygatás folytja jól jelentkezett a sírgödör faltján belül. (39. kép.) A temetkezés koporsós volt, azonban a koporsó alakját nem tudtuk megfigyelni.

A sírban mindössze két töredékes, ácskapocs alakú kis koporsószeget találtunk. Ezek 3,8 cm, illetve 3,5 cm hosszúak. (38. kép 3–4.) A koporsószegekhez vas sókkal átitatott fa részek tapadnak.

26. sír: A 262 cm mély, 255 cm hosszú és 65 cm széles sírgödör végei le voltak kerekítve. A sírt kirabolva találtuk. A sírrablók kútszerű aknán át hatoltak le a sírba. Az akna átmérője 80 cm volt. A sírba temetett női váz egyes részei in situ feküdtek,

42. kép. 1—2. a 26. sírban, 3—4. a 29. sírban talált leletek
Abb. 42. 1—2: Grab 26, 3—4: Grab 29

kép 6.) A csathoz tartozó öv bőrből készült. Két, kis bronz szegeccsel volt a csathoz erősítve úgy, hogy a csatkeret tengelyén áthajlított pántján ezek a szegecsek összefogták. A csathoz rozsdásodva az egyik ilyen kis szegecske elő is került. A 0,7 átmérőjű szegecsfej félgömb alakú, szegélyén gyöngysor díszszel. Szára törött. (42. kép 2.) Az övhöz 2,3 cm széles szíj tartozott.

10. D-alakú bronz övcsat szíjbefogó lemez nélkül, a csatkeretre hajló tövissel. A tövis kerek tövén pontkörös és sugarasan köré helyezett rovátkolt díszítést látunk. Hossza 2,5 cm. A csathoz tartozó öv szélessége a tengely elkeskenyedő része szerint 2 cm. (38. kép 5.)

11. 9 drb kis ezüst övveret. A 2 cm magas és 0,5 cm széles ezüst lapok szélén pontkörös félkör sor között rácsmintával kitöltött rombusz sor húzódik. Két-két azonos díszítésű lapocskát két-két szegecs fogott össze. A lapocskák között bőr maradványait találtuk. A bolygatás foltjában teljesen szétszórtnak fekvő darabok a felső ruhához tartozó nagy fibulák csüngődíszzeit képezhették.¹¹ (38. kép 7.) Néha kis kés is csüngött a fibulák szalagjain,¹² lehet, hogy a 7—8. számú mellékletként említett ezüst függesztópántos kés is hasonló szerepet játszott.

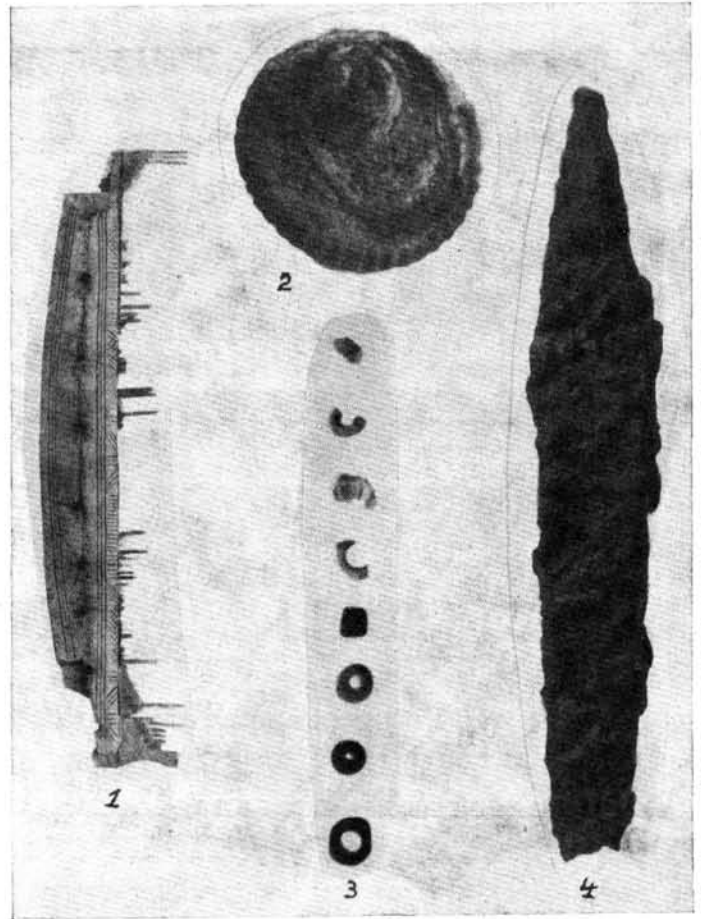
12. Nagyobb kés markolattövis, bőrözés nyomai-val. Hossza 5,2 cm. (41. kép 8.)

13. 8 drb ép és 1 töredékes üvegpaszta gyöngy, fehér, fekete, zöld, tégl és zöld-fekete-piros színben. Alakjuk hordó, korong és gyűrű. (38. kép 6.) Egy darab bronz gyöngy töredéke, hossza 0,9 cm.

27. sír: A 150 cm mély, 190 cm hosszú és 100 cm széles sírgödör sarkai le voltak kerekítve. A sírt kirabolva találtuk meg, kifosztói teljesen feldúlták a sírt, a női csontvázat szétdobálták a sírgödörben. A csontrészek között csupán egy vas szilánkot találtunk.

28. sír: A 110 cm mély, 210 cm hosszú és 100 cm széles sírgödör sarkai le voltak kerekítve. A sírrablók teljesen feldúlták a sírt és szétszórta a sírba temetett női és gyermek csontvázakat. A sírban mellékletet nem találtunk és a koporsónak sem észleltük nyomát.

29. sír: A 240 cm mély, 225 cm hosszú és 100 cm széles sírgödör sarkai le voltak kerekítve. A sírt kirabolva találtuk, a sírrablók függőleges aknájának

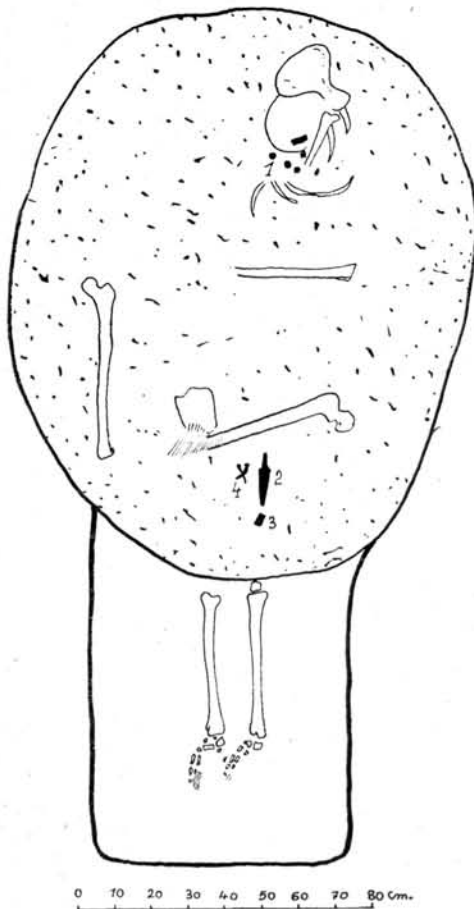

nyomát jól megfigyelhettük. A sírba temetett nő alsó lábszárai és bokacsontjai in situ feküdtek, a többi vázrész teljesen szét volt szórva a bolygás területén. A sírrablók tudták, hogy régebbi temetkezéssel van dolguk, azonban azt is tudták, hogy a váz térdtől lefelé eső részén mellékletet nem várhatnak már, feleslegesnek tartották tehát a teljes sír kiásását. A bolygatás foltját, a sír kiterjedését, a váz fekvését és a mellékletek helyzetét a 43. képen mutatjuk be. A sírban a következő mellékleteket találtuk:

1. 4 drb ép és 4 drb töredékes üvegpaszta gyöngy, vörös, sárga, zöld és tégl színben. A gyöngyök le-tompított sarkú hasáb, nyomott gömb és henger alakúak. (42. kép 3.)

2. Vas kés, hegybe összefutó egyenes fokkal és éllel. A hegy sérült. A markolattövis a penge szélességében indul ki és oldalai hegyben találkoznak. Hossza 13,4 cm. (42. kép 4.)

3. Kis alaktalan üvegtöredék.

43. kép. 29. sír.
Abb. 43. Grab 29.

hajló peremei között juharfa betét maradványaival. Hossza 6,5 cm. (45. kép 1.)

2. Vas pajzsdudor peremtöredéke, egy darab 2 cm átmérőjű, ezüstfejű felerősítő szeggel. Alsó lapjára tapadva, vassókkal átítatott nyárfa nyomokkal. (45. kép 3.)

3. Fésütőredék egy oldalas csont fésűből. (46. kép 1—2.)

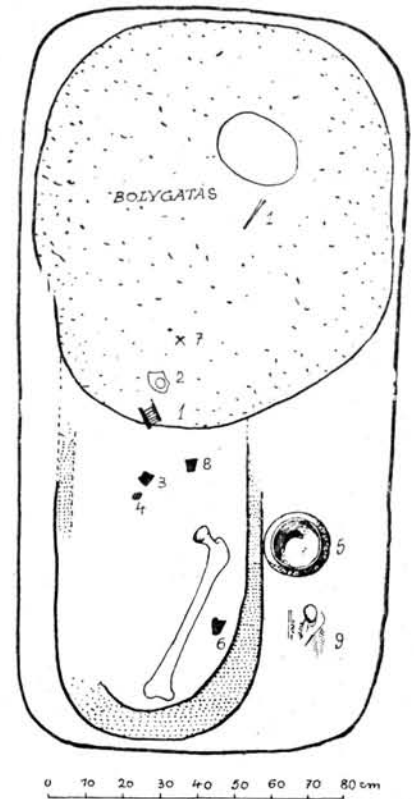
4. Kis, alakatlan kova darab. (46. kép 3.)

5. Kettős csonkakúp alakú, sötétszürke agyagból készített edény. Széles, egyenes talpából tölcésesen emelkedő oldala éles vállból tölcésesen szűkül, majd rövid, függőleges nyaka csapott szájremben végződik. Az edény válla díszített. A nyak alatt két párhuzamos bekarcolás halad. A vállon függőleges bekarcolt vonalak vannak vízszintesen körben, me-

4. Mocsári teknős (*Emys orbicularis* L.) maradványok.⁸

30. sír: A 240 cm hosszú, 100 cm széles és 240 cm mély sírgödör sarkai le voltak kerekítve. A sírablók 80 cm széles kút-szerű aknával érték el a sírba helyezett koporsót, azt áttörték, hogy a temetkezés mellékleteihez jussanak. A koporsóba temetett férfi hulla felbomlása a rablásokor befejeződött már, csontjait és a mellékleteket a rablás aknájához tudták kotorni. A koporsó mellett, a sír keleti felében álló edény- és ételmellékletek zavartalanok maradtak. A sír gödrét, a koporsó fekvését, a csontvázszereseket és a talált mellékleteket a 44. számú képen mutatjuk be. A koporsót jól észleltük, a már többször említett fatörzs koporsók fajtájához tartozott, 4,5—5 cm falvastagsággal, amely a láb felőli végen 9 cm-re vastagodott meg. A sírban a következő mellékleteket találtuk:

1. Pajzs fogantyú szára. Hossza 9,5 cm. (45. kép 1.) Az említett szárhoz tartozó markolattöredék, fel-

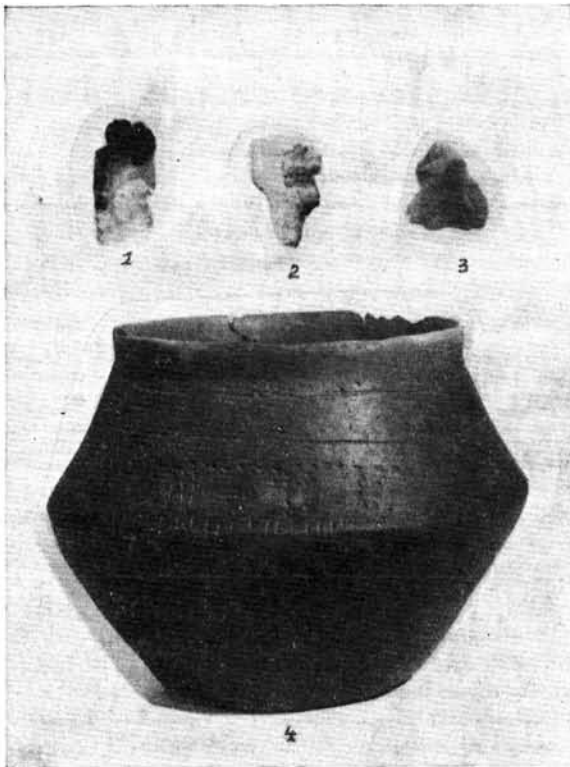
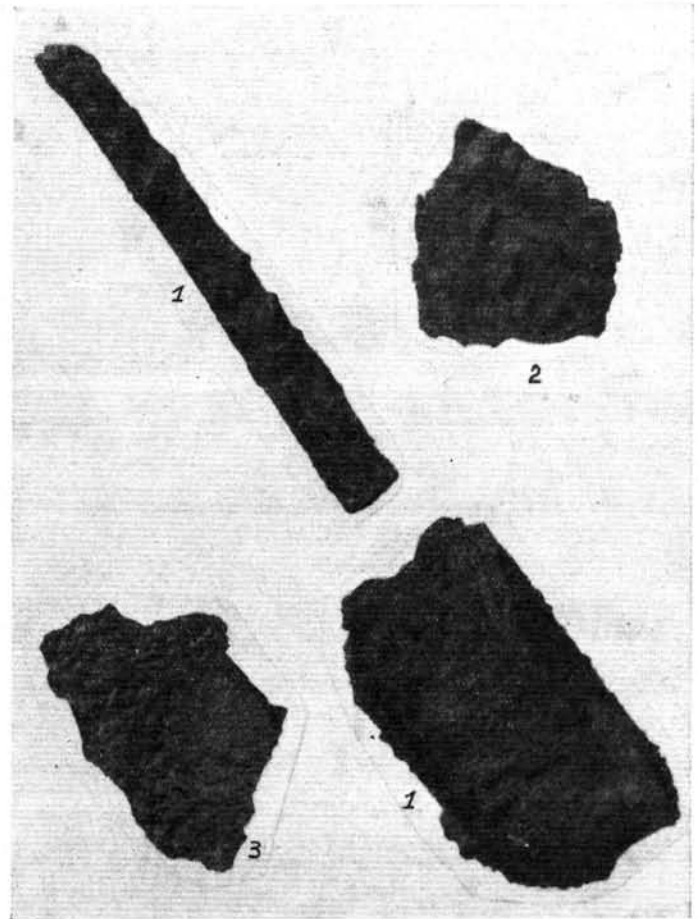
44. kép.
30. sír.
Abb. 44.
Grab 30.

45. kép. A 30. sír leletei.
Abb. 45. Fundobjekte aus Grab 30.

lyekre ugyancsak függőleges helyzetű vonalkákból alakított téglalapok támaszkodnak. Két-két téglalapot szintén függőleges vonalokból alkotott tagolás választ el. Az edény korongon készült. Szájának átmérője 15,6 cm, magassága 17,7 cm, talpának átmérője 11,8 cm. (46. kép 4.)

6. Nagyobb kés pengetőredéke. Szélessége 4,6 cm. A szélesfokú, egyélű kés, mint a töredék mutatja, bőr tokban került a sírba. A tok alsó részén vas-sókkal átítatott búzaszalma maradványok voltak, tetején meghatározhatatlan textilnyomok. (45. kép 2.) A halottat búzaszalmára fektethették a koporsóban, ennek nyomai tapadtak a késhez, míg a fedőlapján levő textilnyomok a ruházatból származnak.

7. A feltalajtól számított 170 cm mélységben teknősbéka (*Emys orbicularis* L.) páncéltöredékei.⁸

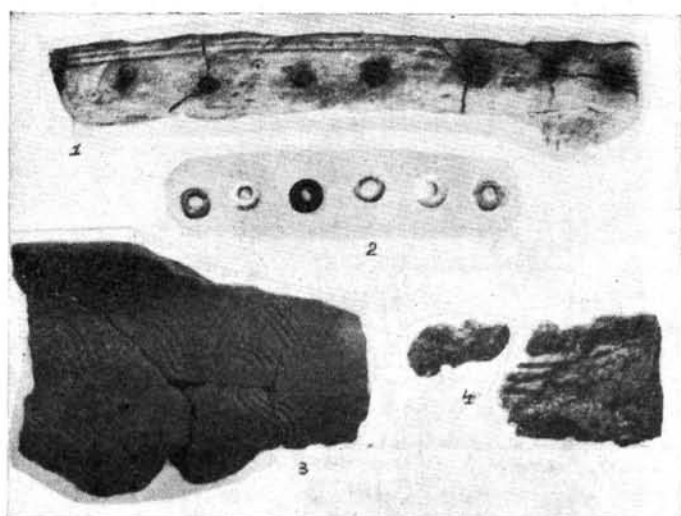

8. Alaktalan vastöredék, 4,9 cm hosszú és 3 cm széles.

9. 2 drb fiatal disznóból származó alsó állkapocs, 1 drb tojás és 1 drb kisebb, fej nélkül behelyezett keszeg nagyságú hal csontváza.

31. sír: A 200 cm hosszú és 70 cm széles sírgödör sarkai le voltak kerekítve. A sírt 113 cm mélységben találtuk a dülőút alatt. Az út bevágódását figyelembevéve, a sír eredeti mélysége 263 cm lehetett. A sír kirablói kútszerű aknában át érték el a koporsót, melynek nyomait mi is megfigyelhettük. A 35 cm széles, 3—3 cm falvastagságú koporsó láb felőli

46. kép. A 30. sír leletei.
Abb. 46. Fundobjekte aus Grab 30.

vége 7 cm-re vastagodik meg. A sírablók áttörték a koporsót és valami hosszabb tárggyal az aknához húzták a kívánt mellékleteket. A hulla a kirablás-kor tökéletesen fel volt bomolva, csak alsó lábszárait és a lábfejet találtuk in situ. A többi vázrész a bolygatás gödrében volt szétszórva. (47. kép.) A sírban a következő mellékleteket találtuk:

1. 6 drb gyöngy üvegpasztából, fehér, sárgásvörös és kék színben. Alakjuk hengeres. (48. kép 2.)

2. Tojástöredékek.

3. Egyoldalas csont fésű 198 cm mélységben a mai szint alatt. A három lemezből készített fésű igen kopott, csak annyi állapítható meg, hogy három lemezből készült, melyeket vas szegecsek fognak össze. A fedőlapon árkolás és pontkörös dísznyomai észlelhetők. Hossza 13,7 cm. (48. kép 1.)

32. sír: A 260 cm hosszú és 100 cm széles sírgödör sarkai le voltak kerekítve. Mélysége 395 cm. A sír fenéke 106,7 m Adria feletti magasságban van.¹³ Ebben a mélységben a mai balatoni vízterületék és vízállás mellett a homokos talaj már annyi vizet tartalmazott, hogy szinte facsarni lehetett a talajvizet. A sírablók nagyobb gödörrel hatoltak le a sírba, melyben a váz lágy részeinek a bomlása akkor befejeződött már. A váz alsó lábszárait nem ásták ki, azokat in situ fekvésben találtuk. A sír többi részét teljesen átforgatták. (49. kép.) A sírgödörben koporsónyomot nem tudtunk megfigyelni. A sírban a következő mellékleteket találtuk:

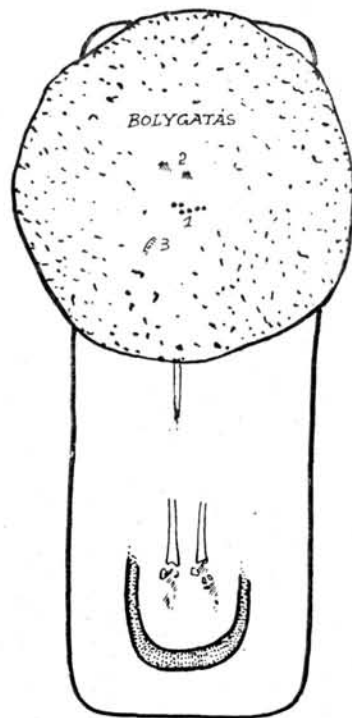
1. Szürkészínű, korongolt tál peremdarabja, négy darabból összeragasztva. Külső felületén 4 párhuzamos árkolásból kialakított hullámvonal dísz, melyet valami fésű-szerű tárggyal karcoltak be. A vízszin-

48. kép. 1—2. A 31. sírből; 3—4. a 32. sírből előkerült leletek.

Abb. 48. 1—2: Grab 31; 3—4: Grab 32.

tes hullámvonal kötegből két hasonló, függőleges indul ki. Hossza 7,8 cm, magassága 5,5 cm. (49. kép 3.)

2. S-fibula. Jobbra, illetve balra néző madárfejből S-szerűen kialakítva, aranyozott ezüsből, vörös üvegbetéttel. Az üvegbetétek alatt rácsmintába fogott, pontkörökkel díszített, préselt aranylemez alátétet látunk. Az említett díszű aranylemezek közötti mezőben más préseléssel díszített arany lemezkéket látunk. Ezeknél a rácsminta belseje négyszer négy osztással apróbb rácszatra van még felosztva. A felső csőr üvegbetéte hiányzik. A csőr és nyak közötti mezőben stilizált madárécsőrhöz kapcsolódó párhuzamos borda díszítések vannak. A fibula középső mezőjében hármás, önmagába visszatérő szalagfonat díszítés van. A fibulát barnás korhadékban

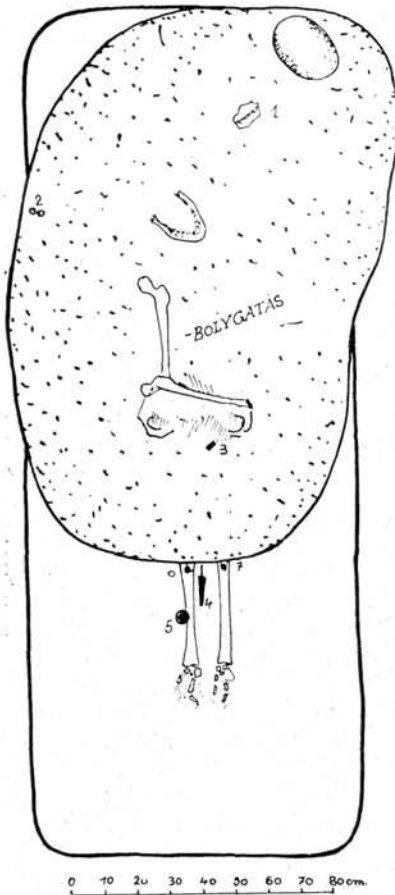
47. kép.
31. sír.

Abb. 47.
Grab 31.

50. kép. Orsógomb a 32. sírból.
Abb. 50. Spinnwirtel aus Grab 32.

találtuk, a sír kirablói nem vették észre, rá is léptek és így darabokra tört. Ez a korhadék közelebbről meg nem határozható bőr volt. A hátlapon a tűszerkezet nyomai megvannak. A vas tű nyomai észlelhetők. Hossza 3,4 cm. (51. kép a.)

3. Kis szíjvég töredékei bronzból, ezüstözés nyomaival. A szíjvég peremén belül négy függőleges árkolásból alakított díszítés, amely a szíjvég felerősítő részénél ívelt háromszög alakban szétárul. Sajnos, ez a rész annyira kopott, hogy itt további megfigyelést végezni nem tudtunk már. A szíjvég töredékes, hossza nem mérhető. Az indításnál szé-

49. kép.
32. sír.
Abb. 49.
Grab 32.

lessége 0,9 cm. (48. kép 4.) Alsó oldalán hullámosított vászon szövet nyomai.

4. Vas kés, három darabra törve. Az egy élű kés foka és éle ívelt. Markolatövise a penge szélességéből indulva, ívelten keskenyedik. Rajta fanyomok az egykori markolatból, meghatározhatatlan lombos fából. A pengére vassókkal átitatott bőr tok tapad, melyen több helyen vassókkal átitatott, meghatározhatatlan textilnyomok figyelhetők meg. Hossza 15,8 cm. (52. kép 1.)

5. A jobb alsó lábszár közepéhez támaszkodva, in situ fekvésben díszes orsógombot találtunk. A színes orsógomb kicsit nyomott a furat irányában. A furatba hatolt gyökérzet két darabra repesztette szét, így technológiája is megfigyelhető. (50. kép 1.) A törésfelületen 2,9 cm átmérőjű, májbarna, üvegesedett mag figyelhető meg, melyre 0,2 cm vastag, tejfehér színű masszát vittek rá úgy, hogy zsinór-szerű csíkokban, vízszintes irányban gyűrűkkel vetették körül a magot. A gyűrűknek felhelyezéskor kerék átmetszetűeknek kellett lenni a törésfelületen kapott metszet alapján. A gömb felületét lesimították, majd árkolás után, ami a későbbi mintázatot adja, az árkolást színes, máz-szerű anyaggal töltöt-

51/a. kép. A 32. sírban talált fibula hátlapja.
Abb. 51/a. Rückseite der Fibel aus Grab 32.

ték ki. Ez a mázszerű anyag felvitelkor eléggé híg állapotú volt, mert a magra tekert gyűrűk közét is kitöltötte, sőt a magig lehatolt.¹⁴ (50. kép 1.) Az orsógomb díszítése a következő:

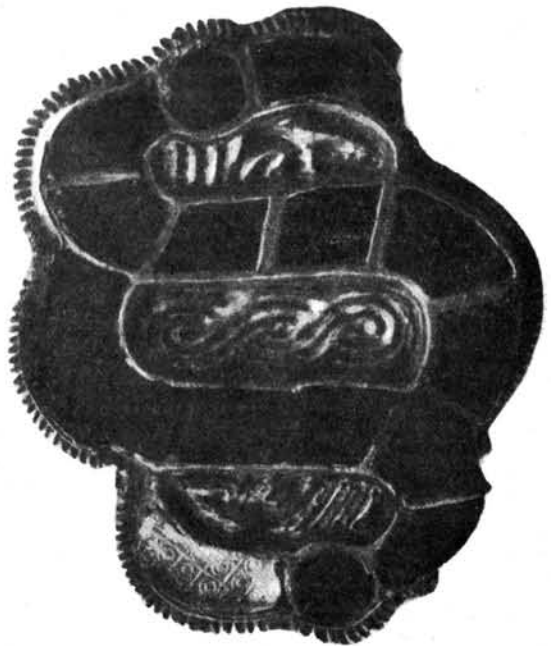
Az orsógomb legnagyobb kerületén váltakozva elhelyezett sárga, vörös és fehér csíkokból kétsoros halszálka dísz egy világosabb gyűrűt alkot, melynek alsó és felső szélén váltakozva pávaszem díszek helyezkednek el. A pávaszem kerek, vörös alapmezéjének széle felé kékes kör helyezkedik el, melyből piros, fehér és kékes színű forgó spirál indul ki a pávaszem széléig. A világosabb gyűrű alatt és felett egy-egy vöröses tónusú zóna helyezkedik el, melyet három, illetve három és fél sor halszálka dísz alkot. Ezek vonalai piros, fehér és kékes színekkel vannak kitöltve. A színek egymásutánjában helyenként kisebb eltérések vannak. Az orsógomb magassága 2,8 cm, átmérője 3,3 cm, a furat átmérője 0,65 cm. (50. kép 1—2.)

6. Kör alakú bronz szegecsfej, rajta hullámcsítt

kelme nyomaival. Átmérője 0,6 cm. A darabbal Füzes Miklós foglalkozik részletesebben.¹⁵

7. Alaktalan kis bronztöredék, alatta hullámosított kelme nyomai. Ezzel Füzes Miklós foglalkozik.¹⁶

33. sír: A 225 cm hosszú és 75 cm széles sírgödör sarkai le voltak kerekítve. A sír az út alatt került elő 113 cm mélységben. Az út bevágódását figyelembevéve, a sír eredeti mélysége 263 cm volt. A sírban fatörzs koporsó nyomait és in situ fekvő 164 cm hosszú női vázat észleltünk. A koporsó falvastagsága 3 cm, amely a láb felőli részen erősen megvastagodott. Szélessége 45 cm, hossza nem volt mérhető. A csontváz ugyan in situ feküdt, ennek ellenére a sírt bolygatottnak tekintjük. A koponya rendellenes helyzetét, a sír összetört edényét és a koporsó körüli elszíneződést tekintjük ennek bizonyítékának. A temetkezés és a kirablás közt rövid idő telhetett csak el és a sírrablók a még bomló hulla koporsófedelének eltávolításával érték el a mellékleteket. Munkájuk közben összetörték a sír

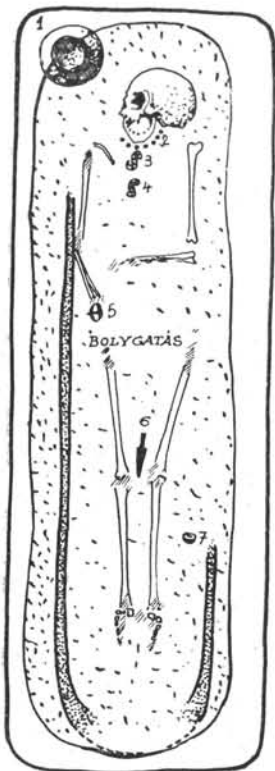
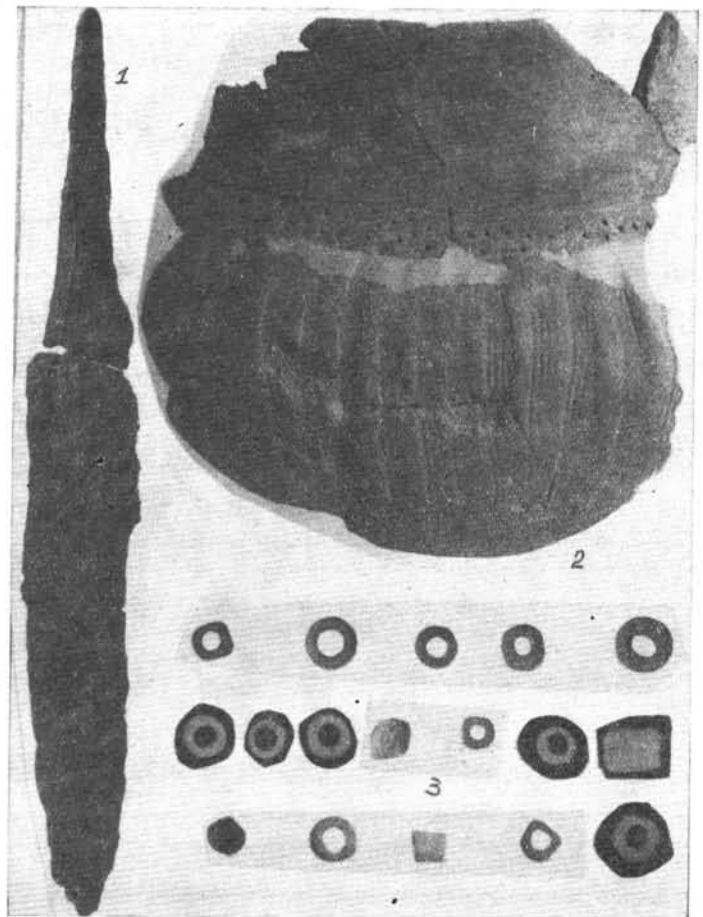
51/b. kép. A 32. sírban talált fibula.
Abb. 51/b. Fibel aus Grab 32.

52. kép. 1. A 32. sírban; 2–3. a 33. sírban talált leletek.
Abb. 52. 1: Grab 32; 2–3: Grab 33.

edényét, amely ez esetben is a koporsó fej felőli végére lehetett állítva. A sírgödör, koporsónyomok, a váz, mellékletek és a bolygatás nyomait az 53. számú képen mutatjuk be. A sírban a következő mellékleteket találtuk:

1. Bomba alakú, enyhén ívelt nyakú, egyenes szájrperemű edény több, összeálló töredéke szürke agyagból, szabadkézzel formálva. A nyak és a váll találkozásánál vízszintes bekarcolás fut körbe. Alatta négyélű árral két szabálytalanul haladó pontsor alól függőleges bordák futnak az edény hasa felé. A bordák közeit három-három bekarcolt vonal díszíti. A töredék magassága 14,6 cm. (52. kép 2.)

2. 16 drb gyöngyszem, fehér, zöld és téglaszín-

53. kép. 33. sír.
Abb. 53. Grab 33.

ben, üvegpasztából. Alakjuk henger, illetve korong. 1 drb borostyánkő gyöngy, alaktalan. (52. kép 3.)

3. Jobbra néző S-fibula, aranyozott ezüsből, üvegbetéje alatt rácsmintával díszített aranylemez alátétekkel. Hasonló darab, mint a 21. sír, 3. számú melléklete. Magassága 3,1 cm. (54. kép a.)

4. Előzővel megegyező, jobbra néző S-fibula aranyozott ezüsből. Magassága 3,5 cm. (54. kép b.)

5. Vas kés, a pengére rozsdásodott bőrhüvely maradványaival és meghatározhatatlan lombos fából származó fa nyomokkal fedett markolattövissel. Hossza 12,9 cm. (55. kép 1.)

6. D-alakú vas övcsat, szíjbefogó lemez nélkül, a csatkeretre hajló tövissel. A csattövis alatt és felett textilnyomok figyelhetők meg. A csattövis felső részén lenvászon nyomai vannak, az alsó rész textilmaradványa nem határozható meg. Hossza 2,8 cm. A csathoz tartozó öv szélessége 2,5 cm lehetett. (55. kép 3.)

7. Orsógomb, szabadkézzel formált, kettős csónakakúp alakú. Téglaszínű, szemcsés anyagból. Magassága 2,1 cm, átmérője 2,6 cm. (55. kép 2.)

34. sír: A 235 cm hosszú, 95 cm széles sírgödör sarkai le voltak kerekítve. Mélysége az út alatt 80 cm volt, amihez az út bevágódásának mélységét hozzávéve, az eredeti sírmélység 193 cm-t tesz ki. A sírban koporsós temetkezés volt, amit aknával értek el a sír kirablói. A rabláskor a váz csontvázrészzeit fedő lágy részek bomlása befejeződött már. A sírrablók a sírba temetett férfi csontjait az alsó lábszárak kivételével az aknához kotorták, hogy a kívánt mellékleteket elérjék. A koporsónak csak a szélességét és falvastagságát észleltük. Az előbbi 55 cm, az utóbbi 3–3 cm volt. A koporsó korhadékaiból vett minták xylotomiai vizsgálatra sajnos alkalmatlanok voltak. A váz, a koporsó, a bolygatás aknája és a sírgödör helyzetét az 56. képen mutatjuk be. A sírban a következő mellékleteket találtuk:

54/b. kép. Fibula a 33. sírból.
Abb. 54/b. Fibel aus Grab 33.

54/a. kép. Fibula a 33. sírből.
Abb. 54/a. Fibel aus Grab 33.

1. Pajzsfogantyú szárának töredékei. Hosszúságuk 9,9 cm, illetve 5,5 cm. (58. kép 3–4.)

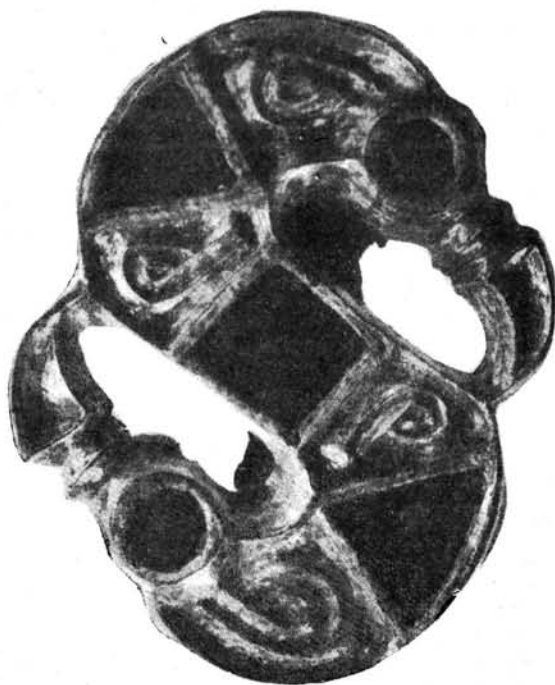
2. 8 drb különböző nagyságú, alakatlan kovadarab. (58. kép 5–12.)

3. Nagyobb, ovális vas csat keretének töredéke. Hossza 5,6 cm. (58. kép 2.)

4. Sötétszürke színű, szabadkézzel formált magas fazék, kicsit behúzott szájperemmel és egyenesre vágott szájjal. Magassága 13,5 cm. Szájának átmérője 15,5 cm. Talpának átmérője 11,7 cm. (55. kép 4.)

5. A bolygatás földjében, a sírfelek felett 40 cm magasságban rongált vas kés két darabra tört hegye. Hossza 6,9 cm. (58. kép 1.)

35. sír: A 220 cm hosszú, 70 cm széles sírgödör sarkai le voltak kerekítve. A 240 cm mély sírt kútszerű aknával érték el a sír kirablói. A sírban ugyan koporsó nyomokat nem észleltünk, azonban a kirablás módjából arra következtethetünk, hogy a temetkezés eredetileg koporsós lehetett. A koporsó áttörése után a kívánt mellékleteket el tudták távolí-

55. kép. 1—3. a 33; 4. a 34. sír leletel.
Abb. 55. 1—3: Grab 33; 4: Grab 34.

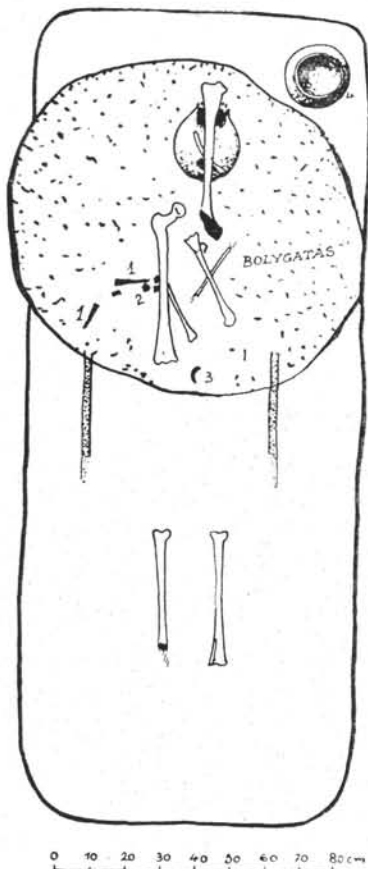
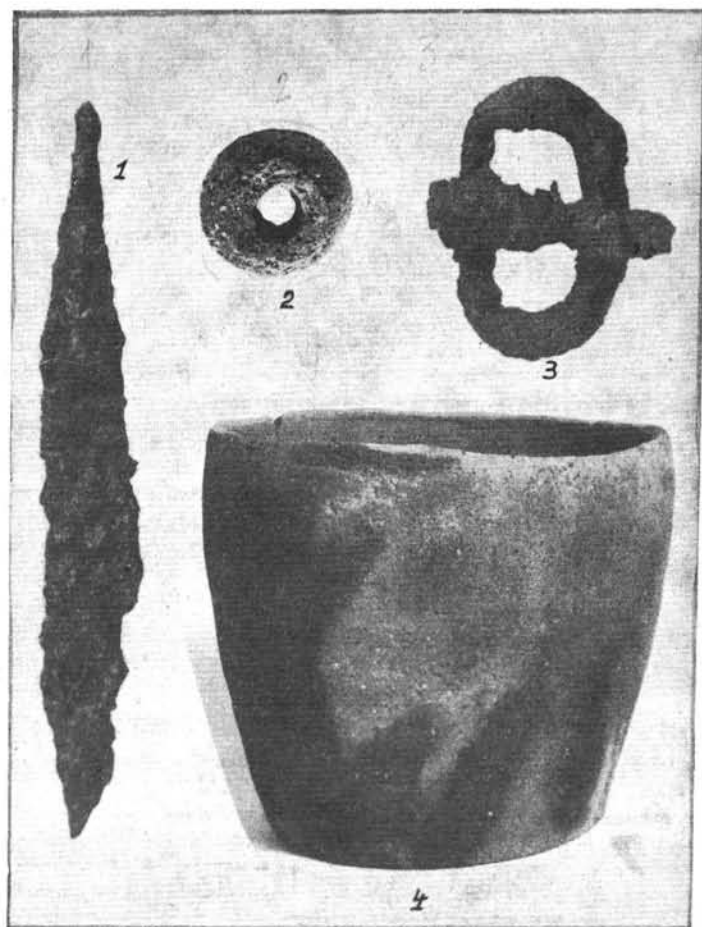
tani. A sírban a következő mellékleteket találtuk, melyek helyzetét az 57. számú képen mutatjuk be:

1. 2 drb fehér és zöld színű alakatlan, illetve töredékes üvegpaszta gyöngy. (59. kép 4.)

2. Egyoldalas csontfésű töredéke, a lemezeket összefogó vas szegecs nyomaival. Hossza 2,8 cm. (59. kép 2.)

3. Ovális vas csat, szíjba fogó lemez nélkül, a csatkeretre hajló csattövissel. Hossza 2,3 cm. A csat-hoz tartozó öv 2 cm széles lehetett. (59. kép 3.)

4. Agyag orsógomb sötétszürke testtel, alacsony gyűrűkből kiemelkedő csonkakúpos megoldással. Magassága 1,9 cm, átmérője 2,3 cm. (59. kép 1.)

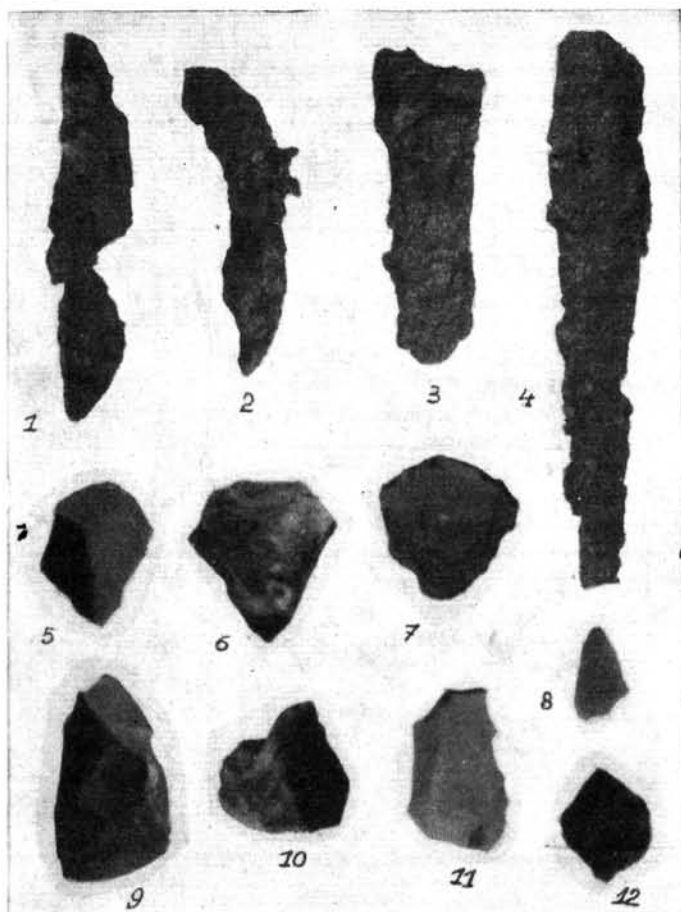
56. kép. 34. sír.
Abb. 56. Grab 34.

36. sír: A 210 cm hosszú és 75 cm széles sírgödör sarkai le voltak kerekítve. A 200 cm mély sírt teljesen feldúlva találtuk meg. A bolygatás a sír leg-lényegesebb részének teljes felásását jelentette. A női csontvázrészeket teljesen szétszórva találtuk a sírgödörben. Az alsó lábszárakat is elmozdították eredeti fekvésükből, azonban a lábfej és ujjcsontok in situ maradtak. (60. kép.) A sírban a következő mellékleteket találtuk:

1. Fehér színű, több darabra tört üvegpaszta gyöngyszem. (59. kép 6.)

2. Csonkakúp alakú, sötétszürke színű agyag orsógomb. Magassága 1,8 cm, átmérője 3,1 cm. (59. kép 5.)

37. sír: A 265 cm hosszú és 102 cm széles sírgödör sarkai le voltak kerekítve. A sír mélysége 290 cm volt. A sírt külszerű aknával rabolták ki. A fatörzs koporsós temetkezés koporsóját a bolygatás ellenére jól meg tudtuk figyelni. A koporsó

58. kép. A 34. sír leletei.

Abb. 58. Fundobjekte aus Grab 34.

átítatott textil maradványok tapadtak. Ezek Füzes Miklós vizsgálatai szerint lenfonálból készült sávoyszövetnek bizonyultak.¹⁷

III. A TEMETŐ TÖRTÉNETI ÉRTÉKELESE

A vörsi temetőből 37 sír került elő. A temetőt annyira körül tudtuk határolni, hogy a feltárás teljesnek tekinthető. (10. kép.)

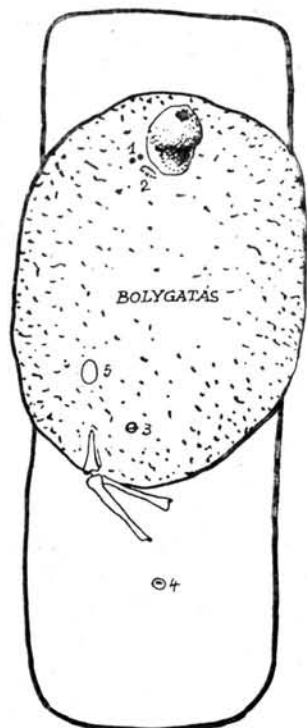
Több sírban kettős temetkezést találtunk. Így az 5. számú sírban férfi és női temetkezés volt, úgyszintén a 6. és 24. sírban is. A 28. sírba nő és egészen fiatal, feltehetően újszülött csecsemő volt eltemetve. A 37. sírba tehát 41 halottat temettek el. A halottak nemek szerinti megoszlása a következő:

hossza 209 cm, szélessége 58 cm volt. A koporsó falvastagsága az oldalaknál 4—4 cm-t, fejnél és lábnál 9—9 cm-t tett ki. A koporsó fájából vett minták xylotómiai vizsgálatra alkalmatlanok voltak. A koporsóban nyugvó női váz koponyája, jobb felső karja és alsó lábszárai in situ feküdtek, a váz hossza 155 cm volt. A sír gödrét, a koporsó és a csontváz fekvését, a bolygatás foltját és a mellékletek helyzetét a 61. számú képen mutatjuk be. A sírban a következő mellékleteket találtuk:

1. 7 drb zöld, vörös és sárga színű üvegpaszta, gyöngy, gömb illetve henger alakú testtel. (59. kép 7.)

2. 1 drb vas abroncs, in situ fekvésben. A 15,6 cm átmérőjű és 1,7 cm magas abroncs belső oldalára farészeket rögzítettek a vassók. Mivel csak egy abroncs került elő, feltehető, hogy egy darabból faragott fa edény pántolására szolgált. (59. kép 8.)

3. A bal combcsont belső oldalára fém sókkal

57. kép. 35. sír.

Abb. 57. Grab 35.

59. kép. 1—4. a 35; 5—6. a 36; 7—8. a 37. sírban talált leletek.

Abb. 59. 1—4: Grab 35; 5—6: Grab 36; 7—8: Grab 37.

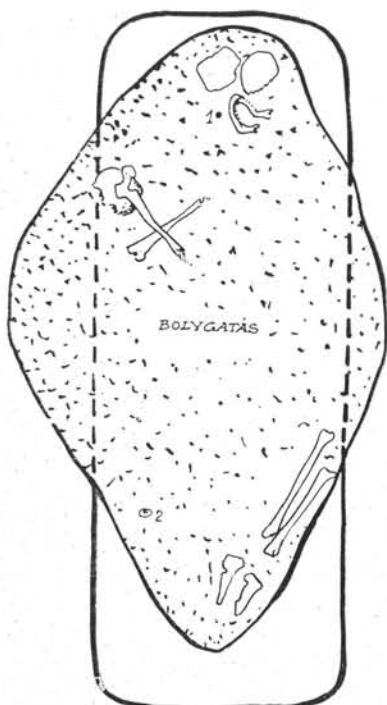
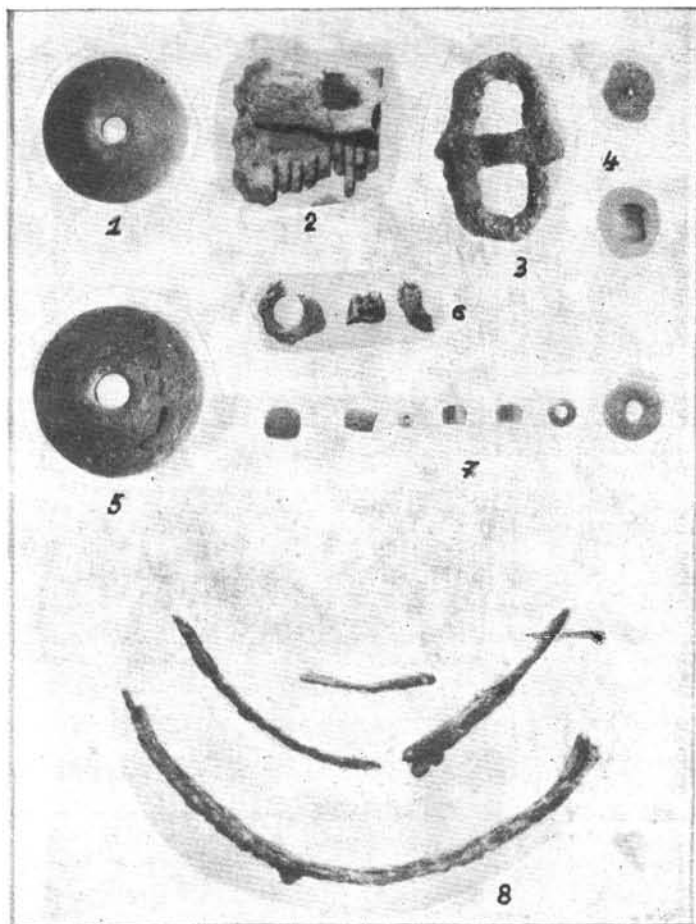
Női temetkezések: 5., 6., 7., 8., 10., 11., 12., 15., 17., 18., 19., 20., 21., 23., 24., 26., 27., 28., 29., 32., 33., 35., 36. és 37. sírok.

Férfi temetkezések: 2., 3., 5., 6., 9., 24., 30. és 34. sírok.

Gyermekek: 16., 22., 25., 28. és 31. sírok.

A halottak nemek szerinti aránya tehát: 24 nő, 8 férfi és 5 gyermek. Az említett arányokból adódó kérdések további vizsgálatához a temető korának és etnikumának ismerete szükséges.

Az 1—9. sír korábbi publikálásánál a temető etnikumát langobárdnak tekintettük,¹⁸ J. Werner is langobárdnak tekinti ezeket,¹⁹ részletesen foglalkozva a vörsi temető pár lelettárgyával is.²⁰ Ez a kép a 10—37. sírok leletanyagának tükrében sem változik. Ezeknek a síroknak leletanyagáról a későbbiekben részletesebben szólunk majd. A lango-

60. kép.

36. sír.

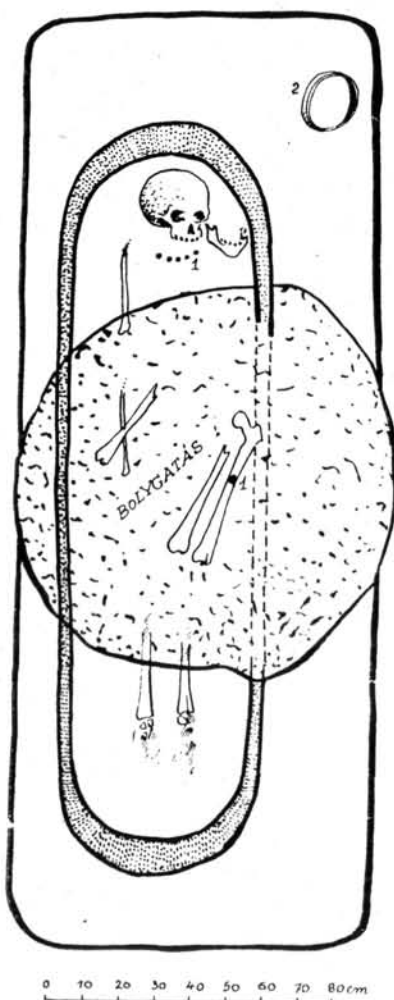
Abb. 60.

Grab 36.

bardok pannóniai letelepedését Bóna István és J. Werner 526/527-re teszik.²¹ A beköltözéssel kapcsolatos szöveghelyeket újabban Harmatta János elemezte, kimutatva, hogy a források értelmében a langobardok 546-ban telepedtek le Pannóniában. Ezt az adatot a történeti események is igazolják.²²

A langobardok 568-ig voltak Pannónia urai. 568 húsvétja után Itáliába vándoroltak.²³ A történeti adatok tehát 546 és 568 közé szorítják a vörsi langobard temető korát. Pannóniai uralmuknak 22 éve idején 41 temetkezés történt Vörsön. Ez durván számítva, évi két halálózást jelent. Erre az adatra nemcsak a sírok alább szóba kerülő korhatározása szempontjából van szükségünk, hanem az évi halálózási átlag a temetőhöz tartozó telep nagyságára is fényt vet. Egy kb. 100 főből álló közösség temetőjére következtethetünk a mondott számból.²⁴

A temető egyes sírjainak korhatározási kérdését az a körülmény segíti elő, hogy a temető összes sír-

61. kép.
37. sír.
Abb. 61.
Grab 37.

jai ki voltak rabolva és a sírrablók a temetkezés régibb, vagy frissebb voltának megfelelően változtatták kirablási módszerüket. A sírrablók tudták, hogy melyek a legrégebb temetkezések, ahol összeroskadt, vagy földdel teleszivárgott koporsóval számolhattak. Ezeket a sírokat teljes egészében ki kellett ásni ahhoz, hogy a mellékletekhez jussanak. Tudták, hol találnak olyan koporsót, melybe föld nem szivárgott még be, tehát a kívánt mellékletek a koporsóig ásott aknával, a koporsó áttörése után megszerezhetőek voltak. Ismerték az aránylag újkéletű temetkezéseket, melyeket a koporsónál valamivel nagyobb gödörrel közelítettek meg, majd a koporsófedél leemelése után a holttestről leszedhették a mellékleteket. Valószínű az erős hullabűz, a lágy részek nagyfokú bomlása és a mellékleteket fedő textiliák akadályozták a rablókat abban, hogy

az előbb említett, kisebb földmunkával járó kirablást alkalmazhassák ezeknél a fiatal temetkezéseknél is.

A szeged-fehértói B. temető avar sírjainak kirablásával kapcsolatban Móra Ferenc feltételezi, hogy a sírok meg voltak jelölve.²⁵ F. Fremersdorf a köln-müngersdorfi frank temető kirablásával kapcsolatos megfigyelései alapján nemcsak arra gondol, hogy a sír volt megjelölve, hanem arra is, hogy a sír megjelölésén a halott személyére is utalás történhetett.²⁶ Fremersdorf megállapítását a vörsi temető is igazolja.

A vörsi temető kirablása egységesen végrehajtott, aránylag rövid ideig tartó művelet volt, melynek időhatározása szorosan összefügg a sírok korhatározásaival is.

A temető kirablásának idejét több körülmény összevetéséből kapjuk meg. Abból kell kiindulnunk, hogy a telep élete a kirabláskor megszakadt már, hisz egyébként a telep népe aligha tűrte volna hozzátartozói sírjának meggyalázását. A vörsi langobard telep fokozatos elnéptelenedésével nem számolhatunk, hiszen a temetőben több olyan sír is volt, amely a rablás előtt nem sokkal került a földbe. A telep életének megszűnését a langobardok itáliai vonulásával hozhatjuk kapcsolatba.

A temető feltárásánál megfigyelhető volt, hogy a sírrablók betemetették gödreiket. A bolygatások földjében különböző magasságban jelentkező embertani anyag, vagy sírmelléklettöredék a bizonyíték erre. A rablás gödrének betemetését megfigyelhettük a 3., 5., 6., 8., 9., 10., 11., 12., 16., 17., 18., 21. és 31. számú síroknál. A langobardokat felváltó avarok aligha vettek volna fáradságot arra, hogy a nagyarányú földmunka nyomait eltüntessék. A fehértoi B. temető kirablói például nem vesződték a gödrök újbóli betemetésével.²⁷ Avar emlékmagyot egyébként sem ismerünk Vörs környékéről.²⁸ A langobard temetkezési szokások alapos ismerete és a temetővel kapcsolatos teljes tájékozottság egyébként is kizárja az avarokat.²⁹

A különböző germán törzsek törvényei szigorúan tiltották és büntették a sírrablást. Ezeket a törvényeket F. Fremersdorf gyűjtötte össze.³⁰ A büntéstől való félelem akkor indokolt, ha van még valamilyen hatalom, amely érvényt szerez a törvénynek. A temető kirablása tehát akkor történhetett meg, amikor a langobardok elköltözése még nem fejeződött be Pannóniából. A kirablás éve tehát csak 568 lehet.

A temető kirablóit a vörsi langobard telep szolganépében kereshetjük. A telep kiürítésekor ezeknek sikerült valahogy régi lakóhelyükön, vagy annak közelében maradni, amit jól indokol az elvesz-

tett szabadság visszaszerzésére irányuló vágy és az 568-as események okozta lehetőség is. Ezzel a feltevessel a kirablással kapcsolatos, említett jelenségeknek is magyarázatát kapjuk, hisz ezek az emberek gyakorlatból és szájhagyományból is tisztában lehettek a temető belső beosztásával és ismerhették a jelölések alapján az eltemetett személyeket is.

Fentiekben, a kirablás módja alapján három csoportot állapítottunk meg, megemlítve, hogy a legfrissebb sírokat a koporsófedél leemeléseivel rabolták ki. Ezt a kirablást találtuk a 12., 15., 25. és 33. számú síroknál. Ugyancsak fentebb beszéltünk már arról is, hogy a vörsi temető esetében a halálzási arány évi két fő. Mivel az I. csoportba négy sír tartozik, a csoport kora 2 évet tesz ki. Az 566—568 évek között ásott sírok tartoznak ide.

A régebbi törvénytörvényeski orvostan általában öt évre tette a földbe került holttest felbomlásának idejét,³¹ újabban felismerték már azt, hogy a holttest rothadását több tényező idézi elő, tehát a halott állapotából a temetés idejére igen óvatosan következtetnek csak.³² Ezen az úton a mondottakat sem alátámasztani, sem cáfolni nem lehet.

A II. csoportba soroljuk az aknával kirabolt sírokat. Ezeknél a síroknál függőleges aknával érték el a koporsót, azt betörték és a kívánt tárgyat valami hosszabb tárggyal az aknához tudták húzni. Az 5., 7., 10., 16., 17., 20., 21., 26., 30., 31., 34., 35. és 37. sírok tartoznak ebbe a csoportba. A tizenhárom sír 6—7 év temetkezési időre utal statisztikai alapon, tehát 560—566 közötti sírok tartoznak ide.

A sírok III. csoportjánál, a legrégebbi temetkezéseknél teljes egészében kiásták a sírt a rablók. Teljesen kiásva és úgy feldúlva találtuk ezeket a sírokat, hogy szinte egyetlen vázrész sem maradt in situ ezekben. A 2., 3., 4., 6., 8., 9., 11., 14., 18., 19., 22., 23., 24., 27., 28., 29., 32. és 36. számú sírok tartoznak ebbe a csoportba. A tizenhét temetkezés kilenc évet jelent statisztikai alapon. Így 546 helyett 551 évvel kellene kezdenünk a temető használati idejét. Az 1. és 13. számú sírok korábban, szórványosan kerültek elő, hogy melyik csoportba tartoznak tehát, nem tudjuk. Ezek beszámításával mindenesetre már egy év időhatárral korábban kellene kezdenünk a temető keltezését. Mivel egyszerű statisztikai számításokról van szó, ahol becslésekkel dolgozunk, ennek a legrégebbi csoportnak a korát nyugodtan korrigálhatjuk és a csoport kezdetét 546-ban állapíthatjuk meg. A III. csoport kora ezek szerint 546—560-ig terjedő idő.

Ez a csoportbeosztás módot ad a temető további elemzésére. A temető, mint a 10. számú képen látjuk, nyugat—keleti tájolású, bizonyos eltérésekkel

megásott sírokból áll. Az egyes sírok eltérése az abszolút nyugat—keleti iránytól 5—15°. A fejjel nyugatnak, lábbal keletnek fordított temetés megfelel a langobard szokásoknak.³³ Addig, amíg pollen-analízissel meg nem határozzák egy temető évszakok szerinti betelepülését, a sírtájolásokban tapasztalható ingadozások magyarázata csak feltételes lehet.

A temető nyugat—keleti tájolású sírjai észak—déli irányú sorokban helyezkednek el. A sorbeosztás nyugatról kelet felé haladva, a következőként alakul:

1. sor: 9., 8., 19., 12., 31., 29., 30., 36., 32. sírok. Összesen 9 sír.

2. sor: 6., 4., 33., 13., 34., 11., 21., 17., 16., 18. sírok. Összesen 10 sír.

3. sor: 5., 3., 10., 14., 15., 27., 28., 35. sírok. Összesen 8 sír.

4. sor: 1., 22., 23., 24., 26., 25., 20. sírok. Összesen 7 sír.

5. sor: 7., 2., 37. sír. Összesen 3 sír.

Ha a bolygatás alapján megállapított korszakokat nézzük, melyeket a 10. számú képen ugyancsak feltüntettünk, az derül ki, hogy a temető egyes sorai nem kronológiai sorrendben keletkeztek, és az egyes sírokon belül nincs időrendi egymásután a sírok között.

A temető nemzetségi temetőnek tekinthető, melyben külön sort kaptak az egyes nemzetségi ágak és a soron belül külön helyük volt az egyes családoknak is. Az így tagolt temetőben kinek-kinek megvolt a maga előre meghatározott sírhelye.

A temető antropológiai anyagát nem vizsgálták még meg, így az egyes halottak életkori adatát nem ismerjük. Azonban nemcsak ez a körülmény teszi lehetetlenné a temető rendszerének további vizsgálatát, hanem az is, hogy az egyes sorokon belül nagyobb, üres foltokat találunk a temetőben. Ezekkel kapcsolatban nemcsak arról van szó, hogy a sírhely tulajdonosa 568-ban életben volt. A férfi és női temetkezések aránya azt mutatja, hogy a temetőben feltétlenül voltak jelképes sírok is. 8 férfi és 24 női temetkezést találtunk ebben a temetőben. Ez az 1:3 arány poligámia esetében megmagyarázható lenne, poligámia azonban a langobardoknál nem mutatható ki.³⁴ Paulus tudósítása szerint a langobardok jelképes sírt készítettek az idegenben elhunytaknak a temetőben, melyeket fa póznára helyezett galamb figurával láttak el és ez a galamb arra nézett, amerre az illető meghalt.³⁵

A temető északi részében mindenesetre gyakoribbak a régi temetkezések, üres sírhely alig van. Itt az északi részen kezdődött meg a temető használata és az idősebb generáció temetkezhetett ide.

A déli rész a fiatalabb nemzedék temetkezési helye, ahol az üres foltokat találjuk a temetőben. A férfi sírok hiányát háborús veszteséggel magyarázhatjuk, mely a vörsi temető langobard nemzetségét a pannóniai tartózkodás második felétől érte. A háborús veszteségek pótlására Paulus tudósítása szerint rabszolgafelszabadításra is sor került a langobardok korábbi történetében.³⁶

A langobardok Elba vidéki hazájukban a férfiakat és a nőket következetesen külön temették el. A női temetőbe kerültek a félszabadok, rabszolgák és gyerekek is.³⁷ A vörsi temető férfi sírjaiban megtaláljuk a pajzsot, amelynek a maradványai előkerültek a 3., 5., 9., 30., és 34. sírokban. A pajzs a germán világ kedvelt fegyvere, amelynek elnyerése után viselhetett csak fegyvert az ifjú.³⁸ Ilyen értelemben a szabad ember jelképe. A temető férfi sírjai tehát szabad harcosok temetkezései voltak. A langobardok merev temetkezési szokására a hegykői temetőben mindössze annyi emlékeztet már, hogy az egységes nemzetségi temető külön szárnyán van a férfiak és külön a nők temetkezése. Hegykőn a férfiak temetőrésszébe kerültek a gyermekek és egyéb jognélküliek is.³⁹ A vörsi temető, mint láttuk, már ennél is fejlettebb és nemzetségi ágak, illetőleg családok szerint alakult ki.

A sírgödörök általában 100 cm széles, az esetek többségében függőleges falú aknák. A 19. és 20. számú síroknál megfigyelhettük, hogy a szélesebben kezdett gödröt később szűkítették csak össze a kívánt szélességre. Ennek az eljárásnak egyszerű gyakorlati rendeltetése volt csupán és a mély síroknál az omlásveszély meggátlását célozta. Hasonlóan az intercisai későrómai temetőben is észleltünk.⁴⁰

A vörsi temető sok éves ásatási tapasztalatából tudjuk, hogy koratavaszi időben a mély, függőleges falú ároknál gyakori volt a laza szerkezetű, homoktalaj omlása. Más évszakokban omlást nem tapasztaltunk. Nem tartjuk lehetetlennek, hogy az említett sírok a téli hóolvadás után kerültek a földre.

A most mondott gyakorlati célú megoldást azonban nem szabad ösztözetveszteni a 21. számú sírnál megfigyelt sírkiképzéssel, melynél a temetkezés közelében éles lépcsővel szűkítették össze a sírgödört, azért, hogy a lépcsőre gerendázatot fektetve, a sír földjét jobban távol tudják tartani a temetkezéstől. Hasonló megoldást a hazai és itáliai langobard temetkezéseknél több esetben megfigyeltek már.⁴¹ A magyar néprajzi párhuzamok szerint, úgynevezett „fenékpadmalyos” sírok ezek, melyeknek az utótemetkezés megkönnyítése a céljuk.⁴² Közös férfi és női temetkezést, mint említettük már, több esetben is tapasztalunk a vörsi temetőben, megfigyelhettünk közös női és gyermek sírt is. A hazai anyagból

utótemetkezésekről is tudunk,⁴³ feltehető tehát, hogy a langobardoknál is utótemetkezés előkészítése volt a célja a vörsi 21. sírnál tapasztalt sírkiképzésnek.

Alaprajz szerint a sírok egyszerű téglalap alakúak, vagy a téglalap sarkai le vannak kerekítve. Ezt a két alaprajzi formát az itáliai langobard temetőkben is megtaláljuk.⁴⁴

A hazai gepida temetőkben a téglalap alak az általános, lekerekített sarkú sírgödörök csak szórva nyosan jelentkeznek.⁴⁵

A sírgödör alakjának magyarázatát a koporsótípusok elemzéséből kapjuk meg.

A vörsi temetőben több sírban megfigyelhettünk egy olyan koporsótípust, melyet egy fatörzsből faragtak ki és két, teknőszerű részből illesztettek össze. A koporsó fej és láb felőli része megvastagszik és félkörívesen záródik. A 10. és 17. számú síroknál a koporsó alakját pontosan megfigyelhettük. A koporsótípus a 10., 14., 15., 17., 19., 20., 21., 26., 30., 31., 33., 34., 37. számú sírokban volt kimutatható.

A koporsó készítési módjával kapcsolatban is vannak megfigyeléseink. A megfelelő átmérőjű fatörzset a kívánt hosszúságban levágták, majd hosszában kettéhasították. A faragásnál a fát égették is, mert a 17. sírnál a mellékletek koporsóval érintkező felületén kormozódást tapasztaltunk. Ezt a technikát a balatoni úgynevezett „bödön” hajók készítésénél figyelték meg a néprajzosok.⁴⁶

A fatörzsből faragott koporsó a bronzkortól kezdve kedvelt volt a germánoknál.⁴⁷ A bödönhajó és a fatörzs koporsó rokonságára E. Salin is rámutat a Lex Salica „noffus” vagy „nauffus” szavának „nau” töve alapján, amely az ófrancia nyelvben hajót jelent.⁴⁸ A csónak és koporsó kapcsolata, valamint a koporsó, illetve csónak alakjának megfelelő sírgödör az ősi csónaktemetkezésre emlékeztető utalás. Ez az ősi temetkezési szokás⁴⁹ a vegyes sírgödörforma szerint ebben az időben gondolati tartalmát veszítette már és csupán hagyománytiszteltetnek tekinthető. Ezt a vörsi temető más koporsótípusa is bizonyítja, mint erre alább rátérünk még.

Az említett vörsi fatörzs koporsónak megfelelő forma került elő Tiszaigaron, ahol Milesz Béla tölgyfából vájt, vályúszerű koporsót figyelt meg, 9–10 cm oldalfal vastagsággal, amely a fejnél lekerekedve 15–20 cm-re szélesedett ki. A sírnak melléklete nem volt.⁵⁰ Keszthelyen, az úgynevezett „városi temető” 25. sírjában L. Kovrig Ilona talált fatörzsből vájt, teknő alakú koporsót, amely a láb felől kerekén záródott, a fejnél egyenes végződésű volt. Fedelet nem észlelt és a sírban mellékletet nem talált.⁵¹ A franciaországi Autun-i múzeum fehér márvány szarkofágja fejnél és lábnál le volt kerekítve és alakja a vörsi, említett koporsótípussal egyezik.⁵²

Egy másik koporsóformát is megfigyeltünk a vörsi temetőben. A koporsó alakját a már korábban leírt 7. számú női sírnál észleltük legtisztábban.⁵³ (33. kép.) Ez a gerendákból ácsolt koporsóforma jelentkezett Vörsön az említett síron kívül a 23. és 24. számú síroknál is. A temető használatának utolsó éveire eső legfiatalabb sírok kivételével, a másik két korcsoport sírjainál megtaláltuk a koporsóformát. A koporsót Vörsön tölgy gerendákból ácsolták. Ez a fejnél szélesebb, lábnál keskenyebb, láda forma koporsó alakjában egyezik a nyugati germán világ szarkofágjainak és kóláda sírjainak alakjával, amire sok példát lehetne említeni.⁵⁴

Érdekesebb számunkra, hogy ez a vörsi ácsolt koporsóforma megegyezik a zalavári IX. századi temető úgynevezett „nagykoporsós” típusával, melyben kutatóink szláv hatást látnak.⁵⁵ A vörsi példa szerint germán hatás sem mellőzhető a zalavári koporsóforma eredetének vizsgálatánál.

Kis, ácskapocs formájú koporsószegeket találtunk a 2., 3., és 25. számú síroknál. A koporsó alakjára ezeknél nem kaptunk adatokat. Ugyancsak koporsós temetkezés volt a 9., 12. és 35. sírban is, de a koporsó alakját ezeknél sem lehetett meghatározni.

Mielőtt a koporsót a sírgödörbe tették, a sírgödör melletti tűzből paraszt szórtak a sírgödörbe. A 10. számú női sírnál juharfa szenet találtunk, a 11. számú, meghatározhatatlan nemű sírnál xylotomiával vizsgálatra alkalmas faszeneket. A 12. számú női, 17. számú női, 18. számú női és 21. számú női temetkezéseknél is juharfa szenek kerültek elő. A faszenek a sír földjében is mutatkoznak, tehát a sír beföldelése közben is vetettek még paraszt a gödörbe. A sírgödörben rakott tűz, sírba szórt paraszt jelentőségével az intercisai római sírok hasonló jelenségei alapján foglalkozhattunk már, arra az eredményre jutva néprajzi párhuzamok nyomán, hogy képzeletbeli ártó lények ellen tették ezt azért, hogy a halott egyedül legyen a sír lakója.⁵⁶ Füzes Miklós a faszenek meghatározásával kapcsolatban rámutat, hogy a juharfának önmagában is védő, elrettentő szerepe volt,⁵⁷ ami a mondottakat jól alá támasztja.

A 30. sír kérésére vassókkal átítatott búzaszalma maradványok rozsdásodtak. A sírban fatörzsből faragott koporsóban feküdt a halott. A koporsó alját ezek szerint búzaszalmával bélelték ki. Újabb fenékpusztaj ásatásaink, VI. század végi germán temetkezésekből több esetben hoztak pörkölt búzaszemet napvilágra a sír aljáról.⁵⁸ A sírban rakott tűz és a gödörbe szórt paraszt ezeknél a síroknál szinte általános, így a halott alá helyezett búzaszalmában maradt, kicsépeletlen szemeknek tekinthetjük ezeket is.

A halottak felöltöztetve kerültek koporsóba. A langobard gyermeksírok mellékletekben általában szegények, egy-egy vas kés és edény szokott csak a tartalmuk lenni.⁵⁹ A vörsi gyermeksírok kirablása azt mutatja, hogy ezekben a síroknál is volt értékesebb mellékletanyag, ami főleg a ruházathoz tarthatott.

A fülbevaló viselése nem tartozott a langobard női divathoz, a fülbevaló teljes hiánya jellemző temetőikre.⁶⁰ A vörsi temetőből sem került elő egyetlen példány sem, sőt oxidnyomokat is csupán a 8. számú női sír koponyájának jobb oldali járomcsontján észleltünk.⁶¹ A 17. számú sír hajtűjének fekvése szerint a 8. sír oxidnyomai is hajtútól származhatnak.

A fülbevaló hiánya a későavar idők úgynevezett „Keszthely kultúrájának”⁶² etnikuma szempontjából lényeges számunkra. Korábban, a vörsi temető első sírjainak ismertetésekor a Keszthely-kultúra alaptegyét 568 után vidékünkön maradt langobard etnikummal igyekeztünk azonosítani.⁶³ Ha figyelembe vesszük viszont, hogy a Keszthely kultúra viseletében akkora szerepet játszott a fülbevaló, hogy a végén óriásira nőtt kosaras függői fülben való viselésre alkalmatlanok voltak már és fejedőre varrva hordták ezeket,⁶⁴ a feltételezés elesik. A langobardok visszamaradásával kapcsolatos nézetünket egyébként a fenékpusztaj 2. számú ókeresztény bazilikában talált VI. század végi nyugati germán temetkezések ismertetésével kapcsolatban módosíthatjuk már, rámutatva, hogy a Keszthely-kultúra etnikai alaprétege langobard időkben vidékünkre költözött nyugati germán alemann csoporttal azonosítható.⁶⁵ Ennek a csoportnak köznépi temetőjét legújabb ásatásunk során sikerült is megtalálnunk. Ez a temető világosan mutatja, hogy népe a későbbi Keszthely-kultúra divatja szerint öltözött és 568 után is lakóhelyén maradt vissza.⁶⁶

A hajtű nem általános, de néha előforduló melléklete a langobard női síroknak.⁶⁷ A vörsi temető 8. sírjában a koponyán észlelt oxidnyomok, mint említettük, hajtútól származhatnak. A 17. számú sír bal halántékán fekvő bronz tűnek ugyan átlukasztott foka van, azonban számos olyan analógiát ismerünk, ahol a hasonlóan átlukasztott tű szára olyan díszítésekkel van ellátva, ami miatt varrásra alkalmatlan lett volna.⁶⁸ Ezek szerint a 17. számú sír sima testű tujében (22. kép 3.) is hajtút láthatunk, melynek átlukasztása valamilyen dísz, szalag stb. felerősítésére szolgálhatott.

Fátyolra, homlokszalagra is van példa a langobard női viseletben.⁶⁹ A vörsi temető 11. sírjának koponyáján észlelt oxidnyomok rablaskor eltávolított homlokszalagból származnak.

A gyöngysor viselése általános a langobard nőknél.⁷⁰ A vörsi temető majd minden női sírjában találtunk több-kevesebb gyöngyszemet, teljes nyaklánc került elő a 15., 17. és 33. számú sírokból. A 15. és 17. számú síroknál, ahol a nyaklánc in situ feküdt, megfigyelhető volt, hogy nem kapcsolták azt a halott nyakára, csak mellére fektették. Ezt a jelenséget más langobard temetőkben is megfigyelték.⁷¹ A lesencetomaji Keszthely-kultúrák B. temetőben is észleltünk hasonlót.⁷² Ez a temető ugyan korban későbbi, de a kultúrának, mint beszélünk már róla, germán kapcsolatai vannak. A 21. számú sírban a langobardoknál ritka borostyán gyöngy⁷³ is került elő.

Fésű, illetve fésűtöredék volt az 5., 10., 26., 31. és 35. számú női sírokban. Mint alább látjuk majd, hasonló fésűkkel férfi sírokban is találtunk. Ezekkel a nagyméretű, díszes kidolgozású fésűkkel kapcsolatban más helyen arra az eredményre jutottunk, hogy a gyakorlati rendeltetésen túlmenően, rangjelző szerepük volt.⁷⁴

A langobard női viseletről tudjuk, hogy annak egyik tartozéka a mellközépen hasított alsó ruha, melyet gomb helyett két kis fibula fogott össze.⁷⁵ Hasonló alsó ruhájuk volt a frank nőknek is, F. Fremersdorf ugyanis a köln-müngersdorfi temetőben egymás alatt, a mell közepén találta a kisebb fibulákat.⁷⁶

A vörsi langobard telep nőinek alsó ruházatára a temető kirablása ellenére is kaptunk pár adatot. Az alsó ruha maradéka a 14. sír vas csatja alatt talált vászon nyom. Ugyancsak vászon maradványok kerültek elő a 15. számú sír övcsatja alól is. Ugyanezt észleltük a 20. és 26. sírok csatjainál is. A 33. számú sírban az alsó ruhát összefogó S-fibula tüszervezetén találtunk vászon nyomokat. A ruha a 26. sírban a térd alatt fekvő lábbelicsatokra rozsdásodott textilnyomok szerint a térd alá ért le.

A nyugati germánoknál az alsó ruhát összefogó fibulák általában madár alakúak, a langobardok S-fibulákat használtak erre a célra és csak elvétve jelentkezik náluk madár alakú fibula.⁷⁷ A vörsi temetőből csak egy madár alakú fibula került elő, a 17. számú sírből (24. kép 1.), ahol S-alakú fibulával együtt fordult elő. A vörsi madárfibulát nyugati germán import darabnak tekinthetjük.

Az S-fibula Bóna István szerint egész Európában általános volt a VI. században.⁷⁸ Az S-fibulák széleskörű elterjedésére K. Böhner is utal, rámutatva az eredetkérdés tisztázatlan voltára.⁷⁹ Az S-fibula kérdésével kapcsolatban a vörsi 21. sír darabjának érdekes mondanivalója van.

Ennél a fibulánál (32. kép 3.) az üvegbetétes részek által közrefogott középső mezőben mindkét vé-

gén tátott szájú kígyót látunk. Hasonló ábrázolások nem ritkák a germán világ emlékanyagában. A képtípus legismertebb példái az alemann fatörzs koporsók tetején kifaragott hasonló kígyók,⁸⁰ vagy a híres niederdollendorfi sírkő,⁸¹ ahol a halott feje felett látjuk a mindkét végén tátott szájú fejben végződő kígyót.

A mindkét végén tátott szájú fejben végződő kígyó Vodan jelképe.⁸² Az S-fibulák régebbi darabjainál a később szokásos kampós madárfej végződés helyett, tátott szájú állatot látunk.⁸³ Ezek alapján W. Hülle is céloz az S-fibulák és a Vodan kultusz kapcsolataira.⁸⁴ Az említett vörsi S-fibula is alátámasztja a gondolatot, hogy az S-fibula nagyarányú elterjedésével kapcsolatban nem szabad egyszerű viselettörténeti sajátságot látnunk, hanem az elterjedés alapját vallási képzetekkel is összefüggésbe kell hoznunk.

A 32. sír aranyozott, ezüst, üvegberakásos fibulája az S-fibulák legfejlettebb formája. (51. kép b.) A fibula S-alakúan van kialakítva, ami inkább tekerőző kígyóra emlékeztet, mint összetett madár formára. A szóbanforgó vörsi fibula középső mezejében három kiemelkedő bordából kiképzett, önmagába visszatérő szalagfonatot látunk. A szalagfonat a bizánci ornamentikában gyakori, amely már pannóniai tartózkodásuk idején jelentkezik a langobardok emlékanyagában.⁸⁵ A szalagfonatban is kereshetünk kígyóra történő utalást és talán ez magyarázza meg rendkívüli elterjedését a II. állatstílusban.

A 32. sír említett fibulaformája eddig ismeretlen volt, az Itáliát megelőző langobard emlékanyagban, könnyen adódna tehát a feltevés, hogy 568 utáni import darabként kezeljük. A vörsi temető azonban, mint említettük már, 568-ban zárult, a szóbanforgó sír meg a temető legrégebbi temetkezései közé tartozik és 546—560 között keletkezhetett.

A 32. sír említett fibulájának leírásánál beszélünk már arról, hogy a vörös színű üvegbetétek alá rácsmintába zárt pontkörökkel kitöltött arany lemezeket helyeztek, melyek váltakozva szerepelnek merőleges vonalkázással kitöltött rácsmintás díszű arany lemezekkel. Az arany alátét lemezke igen jól látszik az egyik csőrnél, melynek üveg betétje a kirabláskor elveszett. (51. kép b.)

H. Rupp vizsgálata szerint a pontkörös rácsmintával díszített arany alátétlemezek rendkívül ritkán fordulnak elő, egy-egy példányuk szerepel csak az Észak-Afrikától a Szovjetunió déli részéig terjedő hatalmas területen. A díszítésmód az V. század elején tűnik fel, legkorábbi előfordulásai: Bóna (Észak-Afrika), Béja (Portugália) és Baumgarten an der March. Rupp közös műhelyt vél felismerni a da-

rabok hátterében, konkrét eredményre azonban nem jut.⁸⁶

Érdekes, hogy az említett 32. sír fibuláján kívül még két más darabnál is jelentkezik Vörsön ez a ritka díszű arany alátét lemezke. A 33. sír két azonos, aranyozott ezüst S-fibulájánál is megtaláljuk ezeket, merőleges rovátkolósú rácsmintás lemezekkel váltakozva. (54. kép a—b.) Ezek Bóna István szerint a hazai langobard S-fibulák fiatalabb csoportjához tartoznak.⁸⁷ Mivel ez a fibula-forma Itáliában is életben van még, Werner 568 előtti és utáni évekre teszi a típus életét.⁸⁸ A 33. sír a vörsi temető legfiatalabb temetkezései közé tartozott, 566—568 között.

Hogy H. Rupp feltevését ellenőrizhessük, a 32. és 33. sírok említett fibuláit mikroszkóppal is megvizsgáltuk és okulár- és objektív mikrométerrel megmértük az arany lemezek díszítéseit. Mindhárom esetben azt az eredményt kaptuk, hogy 1,320 mm méretű kockákban (rácsokban) fordulnak elő a pontkörök, melyek nagysága az egymás melletti kockákban is változik: 0,825 és 0,999 mm között. Az arany lemezek pontos mérése igazolja tehát a feltételezett közös műhelyt, sőt még azt is, hogy a darabok készítésénél azonos munkaeszközt is használtak.

Mivel a 21. sír egyik S-fibulája (32. kép 4.) rendkívül egyezik a 33. sír hasonló fibuláival, azzal a különbséggel, hogy ennél hiányzik a pontkörös díszű rácsmintával kitöltött arany alátétlemez és csupán a merőleges rovátkolással kitöltött rácsmintát találjuk meg, megmértük az arany lemezek rácsozatát ennél a darabnál is. A rácsozat mérete ennél a darabnál is 1,320 mm volt. Ez a fibula is az előzőkkel egy műhelyben, és egy időben készült tehát.

Ez a fibula is, mint a 33. sír hasonló darabjai a Werner által Várpalota, 19-es típusnak nevezett⁸⁹ darabokhoz tartozik. A típus tipológiai korhatározásáról az előbb szövegtünk, amihez csak annyit kell még hozzátennünk, hogy a 21. sír is 560—566 közötti.

A 21., 32. és 33. sírok említett fibulái közös műhely termékei, amelyek egy időben jutnak el a vörsi temető népéhez, valamikor 546 és 560 között. Az említett fibulák hosszabb-rövidebb használat után kerültek aztán tulajdonosukkal a sírba.

Kérdéses még a közös műhely. H. Rupp szerint a műhely Magyarországon nem kereshető.⁹⁰ A vörsi temető emlékműanyagában két importálási irány állapítható meg: Nyugat-Európa és Bizánc. A 17. sír madár fibulájáról (24. kép 1.) említettük már, hogy nyugatról származik. Egy alább szóba kerülő aranyvelű, ezüst szűrőkanál (34. kép 1.) nyugati eredete sem kétséges. A másik importáló hely

Bizánc. A 15. sír gyapot kelméjén kívül bizánci darabnak tekinthetjük még a temetőből előkerült, festett üveg orsógombot is. (50. kép 1.) Erről a darabról a későbbiekben lesz majd szó. Meg kell még jegyeznünk, hogy a pannoniai langobard temetőkben másutt is kimutatható a bizánci import anyag.⁹¹ A műhelykérdést véleményünk szerint a 32. sír fibulája dönti el, amelyen a bizánci ornamentikában annyira kedves szalagfonatot látjuk viszont. Ezen az alapon bizánci műhelyt kell feltételeznünk az említett fibulák gyártási helyéül.⁹²

A 17. és 21. sírban két-két különböző formájú fibula tartozott az alsó ruhához. Hosszabb használat következtében elvesztett, vagy hasznavehetlenné vált darabok pótlásáról van itt szó. A 17. sír fibulájánál (24. kép 1—4.) sajnos nem dönthető el, hogy melyik darab került pótlásként a ruházatra. A 21. sír fibulájánál lényegesen könnyebb a helyzet. A középmezőben tátott szájú kígyóval díszített S-fibula (32. kép 5.) hosszú használat nyomait mutatja. Aranyozása megkopott, egyik mezejéből a betétek ki is estek a temetés előtt. Ez tehát a régebbi darab, melynek párjaként került később a ruházatra a másik S-fibula (32. kép 4.), melyen huzamos használat nyomait nem lehet megfigyelni.

A nők alsó ruháját derékban öv szorította össze.⁹³ Vas övcsatokat találtunk a 8., 10., 14., (nő?) 17., 20., 33. és 35. számú síroknál. Bronz övcsat volt a 21. számú sírban, bronz és vas csat együttesen került elő a 26. számú sírből.

A női sírok többségénél, tehát 8 esetben egy-egy csat volt a sírban. A 26. sír egyik csatja, feltehetően a vas, a női ruházathoz tartozó öv maradványa. A másik csat szerepét, mivel a sír bolygatott volt, a leletmegfigyelés alapján nem tudjuk magyarázni. Esetleg az ételmelléklethez adott második kés is övre volt szerelve és annak tartozéka volt. Ételmelléklethez helyezett, övre szerelt késre több példa is van.⁹⁴

Az ovális, vagy D-alakú övcsatok jellegzetessége, hogy nincs szíjbefogó lemezük. A szíjbefogó lemez hiánya általános a langobardoknál.⁹⁵ Az egyszerű vas csatok annyira általános formájúak, hogy analógiáik felsorolása nem vezetne messze. A 21. sír (32. kép 2.) és 26. sír (38. kép 5.) bronz csatjai egész Európában elterjedt, általános alakok,⁹⁶ melyek tipológiai korhatározása is csak igen tág időhatárok között lehetséges.⁹⁷

Bőr öv nyomait észleltük a 17. sír csatján, a csat mellett a felerősítő bronz szegecs nyomait is megfigyeltük. (22. kép 5.) A női öv az esetek többségében díszítetlen lehetett. A 14. számú (női?) sírnál két kis U-alakú veretet találtunk, melyek az övre lehettek szegecselve. (17. kép 5.) Egykori szerepük

bizonytalan, bár egy későrómai germán öv hasonló vereteit a késtok függesztő rögzítésével hoztuk már kapcsolatba.⁹⁸

Az öv tartozéka volt a kés is.⁹⁹ Kés, vagy kés-töredék került elő a 12., 15., 17., 20. (2 drb), 21., 23., 26. (2 drb), 29., 32. és 33. számú sírok darabjaihoz. A legérdekesebb késtok a 23. sírból került elő (34. kép 2.), ennél a varrásnyomok is megfigyelhetők még. A bőrtok vas merevítő gerince már a római világban megjelenik.¹⁰⁰

Mint említettük, a női felső ruházat nagy fibulának díszes szalagjairól is csüngtetett le kisebb kés. A 26. sír bőrhüvelybe csúsztatott, ezüst függesztőpántos darabjának (38. kép 10. és 41. kép 5.) ilyen szerepet tulajdoníthatunk. Az akasztófüles ezüst pánt (38. kép 10.) analógiái hazai gepida és itáliai langobard sírokból ismertek.¹⁰¹

Langobard női sírokban többször figyeltek már meg tarsoly nyomokat.¹⁰² Úgy látszik a női öv tartozéka volt a tarsoly is, amely a zsebet helyettesíthette. A vörsi temetőben csupán a 23. számú női sírban figyelhetünk meg tarsoly maradványait. Ennek rekonstrukciójával a sír leírásánál foglalkoztunk már. (V. ö.: 36. kép.) Az említett tarsolyban talált textíliákba csavart szűrőkanálról kell még beszélnünk.

A szűrőkanalak rendeltetését illetően megoszlanak a vélemények. W. Weeck szerint rendeltetésük bizonytalan.¹⁰³ Csallány Dezső toalett készlet darabjainak tartja ezeket.¹⁰⁴ J. Werner korábban kultikus rendeltetést tulajdonított a szűrőkanalaknak, újabban arra az eredményre jutott, hogy mivel különböző toalett eszközökkel vannak néha összeerősítve, bizonytalan rendeltetésű kozmetikai eszközöknek tekintendők.¹⁰⁵

A vörsi kanál (34. kép 1.) közeli rokona a pfüllingeni darab,¹⁰⁶ amely hal alakú, szélein felvarráshoz szolgáló lyukakkal ellátott verettel került elő.¹⁰⁷ A vörsi kanál leletkörülményei szerint a pfüllingeni darab is tarsolyban feküdt és a hal alakú veret a tarsolyt díszíthette. Weeck az arianizmus emlékei közé sorolja ezt a veretet.¹⁰⁸ Világos, hogy a tarsolyveret a tulajdonos hitére utalt, kérdéses azonban, hogy a veretnek van-e eszmei kapcsolata a tarsoly tartalmával?

A vörsi kanál szűrőrésze kereszt alakban van lyuggatva, ami aligha véletlen. Csomagolása is annyira gondos volt, hogy nem tarthatjuk a mindennapi élet használati darabjának. Hozzátehetjük ehhez, hogy a hasonló pfüllingeni darab tulajdonosa keresztény volt, a kanál meg a vörsihez hasonlóan kereszt alakban volt lyuggatva. Mindez már nem lehet véletlen, így a vörsi, meg pfüllingeni darabokat, meg a hasonló méretű, nemesfémből készült

példányokat, ha azok magányosan kerülnek elő, kultikus rendeltetésűnek tekintjük.

Az említett kanalak közvetlen rendeltetését nem ismerjük még. Két lehetőséget azonban máris kizárhatunk. A kanalak női sírok mellékletei, így el-esik a colum vinarium lehetősége, azé a kis kanálé, melyen át a kehelybe töltötték a bort az ősegyházban.¹⁰⁹ Másik lehetőség volna áldozókanállal (cochlearia) azonosítani ezeket a darabokat. A görögkeleti egyházban ma is két szín alatt áldoznak és a borba vetett ostyát kis kanálkával emelik ki.¹¹⁰ P. Zennetti¹¹¹ és mások¹¹² rámutattak már a kultikus kanalak és az arianizmus kapcsolatára, azonban az említett kanalak a mondott célra alkalmatlanok.

Mindenesetre megemlíthetjük, hogy a langobardok már pannoniai letelepedésük előtt megismerték a kereszténység arianus formáját,¹¹³ Pannoniából is csak a húsvéti ünnepek megünneplése után költöztek Itáliába,¹¹⁴ régészeti emlékekanyagukban mégis alig találjuk nyomát a kereszténységnek. J. Werner is csak a nikitschi bronz csat keresztjét említheti ilyen viszonylatban.¹¹⁵ Bóna István a hegykői temető edény- és élelem melléklet hiánya és a medencén összekulcsolt kezek alapján következtethet a kereszténységre.¹¹⁶

A pfüllingeni kanállal kapcsolatban W. Weeck felsorolja a rajnai, franciaországi és angliai analógiákat.¹¹⁷ Ezt a felsorolást a kölni dómban újabban talált frank női sír kanálával egészíthetjük ki.¹¹⁸ Az analógiák szerint a vörsi kanalat nyugati import darabnak tekinthetjük.

A vörsi temető sírjai kivétel nélkül ki voltak rabolva, így a nők felső ruházatának aránylag kevés nyomát észleltük. Tudjuk, hogy a medence és a térd között két nagyobb, díszes fibula fogta össze ezt a ruhát.¹¹⁹ A felső ruhához tartozó fibulák közül Vörsön egyet sem találtunk, úgy látszik a sírablók elsősorban ezek megszerzésére törekedtek. A 26. sírban azonban, mikor az áttört koporsóból kikutorták a mellékleteket, a felső ruha fibuláiról letört egyegy gomb. (41. kép 2–3.)

A két aranyozott ezüst fibulagomb nem egy méretű, így két különböző darabhoz tartozott. Stilizált állatfejet utánoznak ezek a gombok. A stilizált állatfejekkel díszített ívelt lábú fibulák a langobard fibulák fiatalabb szakaszához tartoznak N. Åberg szerint, és használatuk átnyúlt a II. germán állatstílus idejére is.¹²⁰ Az itáliai foglalat megelőző időszakból ritkák még a hasonló fibulagombokkal díszített példányok, a vörsi darabokon kívül egyedül a stinkenbrunnj darabra hivatkozhatunk.¹²¹ Itáliában gyakori már a típus,¹²² melyet a VII. századi linz-zizloui bajor temetőben is megtalálunk.¹²³

A stinkenbrunni fibulát Werner az itáliai keleti

gót fibulák késői csoportjához sorolja.¹²⁴ A keleti gótoknak már pannoniai uralma idejéből is ismerünk hasonló, stilizált állatfejes gombokkal díszített fibulát. A domolospusztai, 443—471 közti időre datált keleti gót sírlelet fibulájára gondolunk itt,¹²⁵ amely sok rokon vonást mutat a vörsi példányokkal. A domolospusztai darabnál a fibulagombok orr vonalán kiemelkedő cikk-cakk vonal húzódik végig,¹²⁶ míg a vörsi példányoknál niellő megoldásban látjuk viszont az orr vonalán végighúzódó cikk-cakk díszet. (43. kép 1.)

A 26. számú vörsi sír, mint korábban említettük már, 560—566 között került a földbe. Az ívelt lábú fibulák említett változata véleményünk szerint még a langobardok pannoniai tartózkodása idején kialakulhatott, a kialakításban keleti gót hatást láthatunk. Kérdéses még, hogy ezt a hatást Itália felől kapták-e a langobardok, vagy a Dráva—Duna—Balaton térségében 471 után esetleg visszamaradó keleti gót etnikum közvetítette-e felénk az említett formát? Az utóbbi lehetőség sem kizárt, ha arra gondolunk, hogy a langobard telepek zöme a Balatontól északra, a Duna—Balaton térségében található, a Balatontól délre viszont már szörványosabbak a leletek.¹²⁷

A vörsi temető 24. számú sírjában talált íves vas tűt (38. kép 1.) is a felső ruhát összefogó díszesebb fibula tartozékának tekinthetjük. Az alsó ruha S-fibuláinak a tűi ugyanis sokkal kisebbek.

A 26. sírban talált kis, szegecsekkel összefogott ezüst lemezek (38. kép 7.) a felső ruha fibuláiról lecsüngő szíjakat díszítették, mint erről a leletleírásnál beszéltünk már. Hasonló vereteket több langobard temetőből is ismerünk.¹²⁸ Az ezüst lemezekkel díszített szíj csüngő végére lehetett kapcsolva a sírban talált kis, bőr hüvelyes, ezüst veretes kés is. A női sírok késeinek leírásánál beszéltünk már erről a darabról.

A felső ruha mélyen ki lehetett vágva, hogy az alsó ruha mellen elhelyezett díszes S-fibuláit ne takarja. Felső ruha textilrészei kerültek elő a 14., 15., 17. és 33. számú női sorokban, az alsó ruha övcsatjának felső lapjára tapadva. Fűzes Miklós ezeket a fémsókkal átítatott textil maradványokat lenvászonnak határozta meg.¹²⁹

A női lábbelivel kapcsolatban a 26. sírban van a leglényegesebb mondanivalója. A térdek alatt, az alsó lábszár csontján eredeti fekvésben két kis vas csatocskát (38. kép 8—9.) találtunk. (Vö.: 40. kép.) A hasonló fekvésű csatocskáknak a szerepét F. Fremersdorf tisztázta a köln-müngersdorfi frank temető ásatási megfigyelései alapján.¹³⁰ Közlése nyomán tudjuk, hogy az alsó lábszárra tekert lábbeli szíj volt ezekkel összefogva a térd alatt. A 26. sír

említett csatocskái alatt textil maradványok is előkerültek, ezeket finom lenvászonnak határozta meg Fűzes Miklós. A lábbelihez tartozó hosszú kapcát az említett szíjazat szorította az alsó lábszárhoz. A szíjazat szélessége a 32. sír kis szíjvége (48. kép 4.) szerint 0,9 cm széles volt. Lábbeli szíjazathoz tartozó kis szíjvégeket más langobard temetőből is ismertünk.¹³¹ Lábbeli csat lehetett még a 10. sír kis vas csatja is. (13. kép 4.)

Ez a lábbeliforma magyarázza meg, hogy a 8. sírban teljesen szétszórt női váz helyéről kimozdított alsó lábszáránál miért feküdtek ott a bokacsontok,¹³² vagy a 36. sírnál a szétszórt vázrészek mellett eredeti helyükről elhúzott alsó lábszáraknál (60. kép) miért találjuk meg a két lábfej csontjait. Az említett jelenségek azon az ismert tényen alapulnak, hogy a hulla és a textíliák előbb bomlanak fel, mint a bőr szíjazat.¹³³

A 14. sírba temetett halott nemét az antropológiai anyag alapján nem lehetett meghatározni, a sírból azonban egy olyan háromrészes vas toalett-készlet roncsai (17. kép 2.) kerültek elő, ami női sírok melléklete szokott lenni. A 15. számú sír tükrével (?) kapcsolatban mit sem mondhatunk, mivel teljesen szétmállott darabról van szó.¹³⁴

Az orsógomb szokásos melléklete a langobard női síroknak.¹³⁵ A vörsi temetőben a 10., 17., 26., 33., 35. és 36. sírban találtunk agyag orsógombokat. A 17. sírban a bokák közt fekvő agyag orsógomb mellett egy olyan üveg gomb is előkerült, aminek rendeltetése bizonytalan, mivel a bolygatott részben feküdt. (21. kép 4.) A darabnak több analógiája ismert.¹³⁶ Nyakláncchoz nem tartozhatott a szóbanforgó darab (22. kép 6.), mivel a nyaklánc gyöngyszemei in situ feküdtek ebben a sírban. A 26. sírban két agyag orsógombot (41. kép 4., 7.) is találtunk, nem lehetetlen tehát, hogy a szóbanforgó darabot is orsógombnak használták. Furatának mérete ezt lehetővé is tette.

Külön kell beszélnünk a 32. sír színes zománcú üveg gombjának (150. kép 1.) szerepéről. A jobb alsó lábszár külső oldalánál, in situ fekvésben találtuk ezt a darabot. (49. kép 5.) A 33. sírban ugyancsak eredeti fekvésben találtuk az agyag orsógombot (53. kép 7.), de a bal alsó lábszár külső oldalán. A 10. sírban a 32. sír színes gombjához hasonló helyen került elő az agyag orsógomb. (13. kép 5.) A 17. sírban a bokák között volt az agyag orsógomb. (21. kép 9.) A 21. sírban a bal lábfejnél feküdt az orsógomb. (40. kép 2.) Hasonló fekvésben találtuk a 35. sír orsógombját is. (57. kép 4.) A 36. sír orsógombjának helyzete (60. kép 2.) a 32. sír üveggombjával mutat egyezést. Mindezt összevetve a 32. sír színes gombját is orsógombnak tekinthetjük.

A 32. sír színes üveg orsógombjának több analógiáját is ismerjük, előállítási technikájához hasonló megoldással a gyöngyszemeknél is találkozunk.¹³⁷ A hazai anyagból a bezenyei gyöngyszemet¹³⁸ említjük ebből a szempontból. A hasonló technikával készült darabok előállítása igen fejlett üvegtechnikát és nagy szakmai gyakorlatot tételez fel, így bizánci manufaktúrák termékeinek tekinthetjük ezeket.

A vörsi temető 41 csontvázából mindössze 8 volt férfi. A férfisírok, mint említettük már, a temető régebbi szakaszához tartoznak, így kirablásukkor teljesen ki kellett ásni a sírokat, hogy tartalmukhoz férjenek. A kirablás e módjának következménye a csontváz teljes szétszórása mellett a mellékletek eltűnése vagy megsemmisítése. A mondottak miatt a férfiak ruházatával kapcsolatban kevés a megfigyelésünk.

Nagymértű, egyoldalú csont fésűket, illetve töredékeiket találtuk a 3., 5., illetve 30. sírokból. A női sírok hasonló mellékleteivel kapcsolatban rangjelző szerepet tulajdonítottunk ezeknek.

Egy-egy vas övcsat került elő a 9. és 34. számú sírból. A 9. sírből két pajzs alakú veret is előkerült, melyek az övet díszítették, J. Werner szerint.¹³⁹ Az öv tartozéka volt a felfüggesztett kés is. Késeket találtunk az 1., 6., 30. és 34. számú férfi sírokból. Meg kell jegyeznünk, hogy míg egyes női sírből két kés is előkerült, a férfiak sírjaiból csupán egy-egy példány.

Férfiak sírjaiban tarsolyt ugyan nem észleltünk, fel kell azonban tételeznünk, hogy az általános germán szokásnak megfelelően az öv tartozéka volt.¹⁴⁰ A 3. sír kis, téglalap alakú bronz szíjbefogó lemezzel készített csatját¹⁴¹ tekinthetjük lábbeli csatnak is, de tarsoly zárra is gondolhatunk a hegykői temető 60. sírjában talált hasonló alakú, díszes tarsolycsat alapján.¹⁴²

A tarsolyban kaptak helyet a mindennapi élet apróbb-nagyobb használati tárgyai: az 1. sír szőr-csipesze, ára és 12 db tűzköve, a 2. sír fenőköve és 2 tűzköve, a 3. sír tűzköve, ára és vas ollója, a 30., illetve 34. sír tűzkövei.

A 3. sír lemezzel gátolt vas ollójának alakja egyezik a mai birkanyró ollók alakjával.¹⁴³ Szára eltört és úgy van összeszegecselve. Nem tulajdonítottunk ugyan jelentőséget, de megemlítjük, hogy a castel-trosinói temető 119. sírjában hasonlóan összeszegecseelt szárú és hasonló alakú olló került elő.¹⁴⁴

A fenékpusztai 2. számú bazilika 3. sírjában övre akasztható fa tokban¹⁴⁵ volt hasonló olló, melynek rangjelző szerepet tulajdonítottunk.¹⁴⁶ A vörsi ollónál nem kerültek elő olyan maradványok, amiből egykori szerepére következtethetnénk.

A férfiakat fegyvereikkel temették el. Lándzsák kerültek elő a 3., 5. sírből. Pajzs maradványait találtuk a 3., 5., 9., 30. és 34. számú sírban. A vörsi temető pajzsai öblösödnek és gömbölyűek. Fájuk nyárfa volt, amelynek külső felületét bőrrel vonták be. Fém szegély nem került elő, így a bőrözés megerősítése belül, zsinórral történhetett. A markolatvas nyárfával, vagy juharral volt kitöltve és bőrrel át volt tekerve.

Feltűnő a kard hiánya. A temető népe a rablásból visszamaradt gyér leletanyag szerint is kimagasló társadalmi szerepet töltött be, amit a fésűk nagy száma és az említett olló is hangsúlyozhat. Ebben az előkelő környezetben fel kell tételeznünk a férfiakkal együtt eltemetett kardot,¹⁴⁷ amelynek arany és ezüst veretei¹⁴⁸ keltették aztán fel a sír-
rablók érdeklődését. Bóna István a hegykői temetőben észlelte is a kard elrablását.¹⁴⁹

A temető anthropológiai anyagának életkor vizsgálata sajnos nem történt meg még, azonban a 15. számú sír 132 cm hosszú csontvázában feltétlenül serdülő leányt gyaníthatunk. Ruházata a női viselettel egyezik meg, ott beszéltünk már róla. A tebessai sír mozaikon ábrázolt 7 éves vandál fiút is övvel és karddal látjuk,¹⁵⁰ vagyis férfinak kijáró viseletben és fegyverzettel. A keszthelydobogói későrómai germán gyermeksírfegyvermellékletének hátteréről és kapcsolatairól beszéltünk már.¹⁵¹ A vörsi temető gyermeksírijainak kirablását is azzal magyarázhatjuk, hogy a felnőttek viselet, illetve fegyver anyagát temették el velük. A pannoniai langobard gyermek sírok általában szegények mellékletben, egy-egy vas kés és edény szokott a tartalmuk lenni.¹⁵² A vörsi temetőben talán éppen a temetőhöz tartozó réteg előkelő volta okozta azt, hogy ezzel ellenkezőt figyelhettünk meg, illetve következtethetünk.

A vörsi temető sírjai a napi élet szokásos mellékleteit tartalmazták, ami pogány gondolati hátteret rajzol ki. A földi élet túlvilági kivetítéséhez tartozik a halott kedves állatjának sírba temetése is. Ez különösen divatos volt a frankoknál.¹⁵³ A vörsi temető teknősbéka maradványait soroltuk ebbe a gondolatkörbe. Mocsári teknős (*Emys orbicularis* L.) maradványok kerültek elő a 21. számú (serdülő nő), 29. számú (nő) és 30. számú (férfi) sírokból. Mivel az állat páncélzata és abban a csontanyag is előkerült, ételmellékletéről nem lehet szó.

A bányai avar temető 75. számú sírjában talált két mocsári teknőssel kapcsolatban Dely Olivér arra a következtetésre jut, hogy téli álmra nem húzódtak le ilyen mélyre ezek az állatok, hanem mint a halott kedves állatai kerültek a sírba, vagy valamilyen szertartáshoz tartozott.¹⁵⁴

62. kép. 1. Az 5. sírból; 2. a 8. sírból előkerült edény.
Ab. 62. 1: Grab 5; 2: Grab 8.

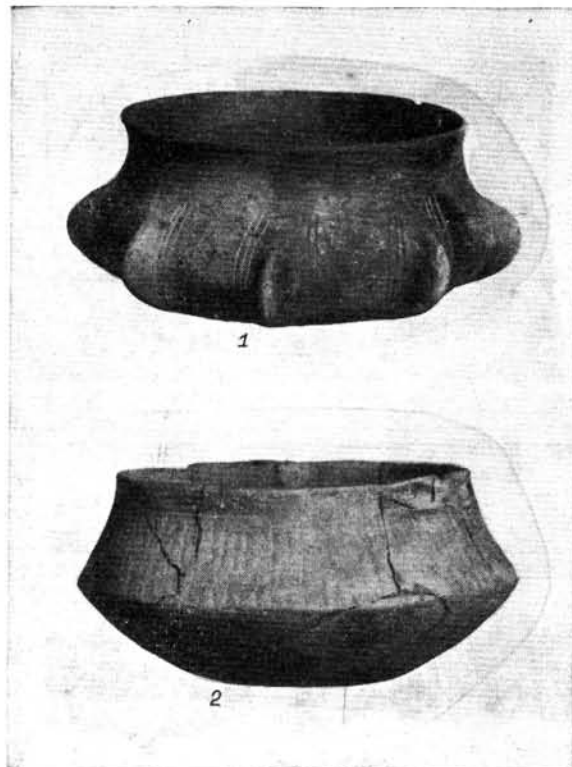
A vörsi temetőben talált mocsári teknős maradványok azért jelentősek számunkra, mivel segítséget adnak a környezet földrajzi képének rekonstrukciójához. A temető, mint említettük, egy észak-déli irányú földnyelven települt. A földnyelv nyugati oldalán hullámzó Balaton rész eltözegeződése csak a XIX. században következett be.¹⁵⁵ A földnyelv és a mai falu közötti tőzegmező kialakulása az említett mocsári teknős leletek szerint a VI. században megkezdődött.

A temető pogány jellegét hangsúlyozzák a sírba temetett étel, illetve ital mellékletek. Az utóbbira csak a sírokban talált kerámia alapján gondolhatunk,¹⁵⁶ ugyanis ételmaradék egy esetben sem került elő ezekből az edényekből.

A vörsi temető 5. számú (nő és férfi), 8. számú (férfi), 9. számú (nő), 11. számú (bizonytalan nemű felnőtt), 16. számú (gyermek), 17. számú (nő), 30. számú (férfi), 32. számú (nő), 33. számú (nő) és 34. számú (férfi) sírjaiban találtunk vizsgálatra alkalmas kerámiai anyagot. A 37. számú (női) sírban vas abroncosos fa edény helyettesítette a kerámiát. A 18. számú (nő) és 19. számú (nő) sírokban jellegtelen cserépdarabkák mutatták csak, hogy azokban is edények álltak eredetileg.

A 30. számú férfi sír kivételével a sír nyugati felében találtuk az in situ fekvő edényeket. A 17. számú női sírban meg lehetett azt is figyelni, hogy az edényt a koporsó tetejére állították, a fej felőli rész gödörfalához támasztva.¹⁵⁷ (V. ö. 21. b. kép.) Valószínűleg ez lehetett a helyzet a 8. sír edényénél és a 37. sír fa vedrénél is, mert ezeket ugyan in situ találtuk, de a sírfenek felett 18, illetve 25 cm magasságban. A 30. sírban a koporsón kívül, északkeleti oldalán állt az edény ételmellékletek társaságában. (V. ö.: 44. kép.)

A vörsi temető sírjai ki voltak ugyan rabolva, annyi azonban megfigyelhető, hogy egyes esetekben a koporsóba, a halott mellé is kerültek agyag- vagy cserépedények. A 17. sír koporsójában két, különböző edényből származó üvegcserep is volt, jellegtelen üvegcserepet a 29. sírban is találtunk. A 17. sírban egy díszes agyag fazék is lehetett még a koporsóban, mert ennek cserepeit a bolygatás aknájának földjében szétszórva találtuk meg, a koporsó felett.

E. Schaffran úgy véli, hogy nincs sajátos langobard kerámia, csak egyetemes, elbai germán kultúrát tükröző áruról beszélhetünk.¹⁵⁸ Bóna István megkísérli a pannoniai langobard kerámia elbai örökségét szétválasztani attól az anyagtól, aminek technikáját itteni hazájukban tanulták a langobardok,¹⁵⁹ J. Werner azonban nem látja még ennek lehetőségét és egyszerűen csak korongolatlan és korongolt kerámiai csoportokat tud elkülöníteni.¹⁶⁰

A Werner által részletesen tárgyalt és öt típusba sorolt korongolatlan kerámiával tart szoros rokonságot a vörsi temető edényanyagának zöme:

A 3. típushoz sorolható a 16. sír edénye. (20. kép 1.)

A 4. típushoz tartozik a 17. sír (20. kép 2.) és 34. sír (55. kép 4.) edénye.

Az 5. típushoz tartozik az 5. sír (62. kép 1.), 9. sír (15. kép 1.), 11. sír (15. kép 2.), 32. sír (48. kép 3.) és 33. sír (52. kép 2.) edénye.

Werner részletesen foglalkozik a langobard korongolt kerámia tárgyalásánál a 8. sír (61. kép 2.) táljával.¹⁶¹ Ennek az élesprofilú táltípusnak a variációja a 30. sír edénye (46. kép 4.) is. Ide sorolhatjuk még a 17. sír pecsételt tálját is. (23. kép.)

Már Móra Ferenc felveti a kérdést, hogy a tojás utolsó útravalóként került-e a sírba, vagy szimból-

lum-e? Móra mindkét feltevést elfogadja azzal, hogy a sírokban található tojásmaradványokat nem lehet egyértelműen magyarázni. Ennek bizonyítására a kiszombori G. temetőből egy karcolt héjú tojást közöl.¹⁶² A vörsi temető 10. sírjának koporsóján, mint a leletleírásnál említettük már, vörös festésű tojás-héjakat találtunk, amiben a mai húsvéti piros-tojás őseit láthatjuk a kiszombori példa alapján. Etelmel-
léket lehetett a tojás az 5. sz. sírban, ahol szárnyas csontvázával együtt, egy edény társaságában 2 tojás héját találtuk.¹⁶³ Ugyancsak ételként fogható fel a 30. sír koporsóján kívül edény, sertésállkapocs, ki-

sebb hal maradványainak társaságában talált tojás is. A 31. sírban talált tojástöredékeket, mivel a sír teljesen bolygatott volt, nem tudjuk magyarázni.

Kérdéses még a temetőhöz tartozó telep és a telep köznépi temetőjének a helye. A telepet feltétlenül azon a dombháton kereshetjük, melyen a temető is előkerült. Mivel Vörsöt már korábban is a fenékpusztai átkelő somogyi hídfőjének tekintetük,¹⁶⁴ a telepet a temetőtől északra, az egykori Balaton közelében gyanítjuk. A temetőtől északra 2 km hosszú még a dombhát, a telep helyének meghatározása nem látszik tehát reménytelen feladatnak.

Sági Károly

Jegyzetek

- ¹ Sági K., *A vörsi langobard temető.* — Arch. Ért. 87. (1960) 52–60.
² Werner, J., *Die Langobarden in Pannonien* — München, 1962. S. 157.
³ Füzes M., *A vörsi langobard temető növényletei.* — A Veszprém megyei múzeumok közleményei (VMMK) I. 1963.
⁴ A temető embertani anyaga még feldolgozatlan.
⁵ Csallány D., *Kora avarkori sírleletek.* — Fa. 1–2 (1939) 126, 148, 165; *Archäologische Denkmäler der Gepiden in Mitteldonaubecken.* — Arch. Hung. 38. (1961) S. 283. — Böhner, K., *Die fränkischen Altertümer des trierer Landes I.* — (Berlin, 1958) S. 219.
⁶ Füzes M., — u. o.
⁷ Sági K., *Temetők. Intercisa I.* — Arch. Hung. 33. (1954) 65. — Fitz J., *Bleigegegenstände. Intercisa II.* — Arch. Hung. 36. (1957) S. 383. ff.
⁸ Dely Olivér meghatározása.
⁹ Bóna, I., *Die Langobarden in Ungarn.* — Acta Arch. Acad. 7. (1956) S. 228.
¹⁰ Sági K., — Arch. Ért. 87. (1960) 7. kép.
¹¹ Bóna, I., — i. h., S. 226; SSz. 15. (1960) 236; Rég. Dolgozatok 4. (Bp. 1962) 56.
¹² Bóna, I., — SSz. 15. (1960) 236; Rég. Dolgozatok 4. (Bp. 1962) 56.
¹³ Bendeffy László szabatos színtézését ez úton is megköszönöm.
¹⁴ Harmatta János megfigyelése és szíves szóbeli közlése.
¹⁵ Füzes M., — u. o.
¹⁶ Füzes M., — u. o.
¹⁷ Füzes M., — u. o.
¹⁸ Sági K., — i. h. 58.
¹⁹ Werner, J., — i. h., S. 157.
²⁰ Werner, J., — i. h., S. 32, 36, 48, 50, 51., 79, 80, 81, 87, 96.
²¹ Bóna, I., — Acta Arch. Acad. 7. (1956) S. 231–239; Rég. Dolgozatok 3. (Bp. 1961) S. 42. Rég. Dolgozatok 4. (Bp. 1962) 54. — Werner, J., — i. h. S. 9–15 und S. 131–143.
²² A kézirat átnézésének engedélyéért köszönetemet fejezem ki.
²³ Bóna, I., — Acta Arch. Acad. 7. (1956) S. 241. — Werner, J. i. h., S. 14.
²⁴ Nemeskéri J. és Acsády Gy., — Arch. Ért. 79. (1952) 134. Kralovánszky A., — Arch. Ért. 84. (1957) 186.
²⁵ Móra F., *Néprajzi vonatkozások a Szeged-vidéki népvándorláskori és korai magyar leletekben* — (Szeged, 1934) 4.
²⁶ Fremersdorf, F., *Das fränkische Gräberfeld Köln — Müngersdorf.* — (Germ. Denkm. d. Völkerwanderungs-

- zeit 6. (1935) S. 32. f. — A fenékpusztai VI. századvégi germán temetőben, melynek feltárása most folyik, több esetben figyeltük meg a fejfa nyomait.
²⁷ Móra F., — i. h. 4.
²⁸ V. ö.: Csallány, D., *Archäologische Denkmäler der Avarzeit in Mitteleuropa* — (Bp. 1960).
²⁹ Bóna István Rácalmás (Alba Regia, 1. 1960, 169) és Hegykőn (SSz. 15, 1961, 132) kutatóárkos kirablást figyelt meg.
³⁰ Fremersdorf, F., — i. h., S. 31.
³¹ Belky J., *Törvényszéki orvostan* — (Bp. 1895) 687.
³² Somogyi E. és Budváry L., *Igazságügyi orvostan az orvosi gyakorlatban* — (Bp. 1960) 62.
³³ Bóna, I., — Acta Arch. Acad. 7. (1956) S. 220; SSz. 14, 1960, 233. — Werner, J., — i. h., S. 87.
³⁴ Werner, J., — i. h., S. 30, 40, 121.
³⁵ Paulus Diac., *Hist. Long.* — V. 34.
³⁶ Paulus, — i. h., I. 13.
³⁷ Wegwitz, W., *Die Langobarden an der Niederelbe.* — (Reinerth, H., *Vorgeschichte der deutschen Stämme II.*, Leipzig 1940) S. 750.
³⁸ Tac. Germ. — 13.
³⁹ Bóna, I., — SSz. 15. (1961) 134.
⁴⁰ Sági K., *Intercisa I.* — Arch. Hung. 33. (1954) 78., irodalommal.
⁴¹ Rácalmás: Bóna, I., — Alba Regia 1, 1960, 1. ábra. — Várpalota: Bóna, I., — Acta Arch. Acad. 7. (1956) Abb 22. — Hegykő: Bóna, I., — SSz. 14. (1960) 236. — Kápolnásnyék: Bóna, I., — u. o. — Castel Trosino: Mengarelli, R., — Monumenti Antichi 12. (1902) Fig. 17, 18.
⁴² K. Kovács L., *A kolozsvári hóstátiak temetkezése* — (Kolozsvár, 1944) 320, 323.
⁴³ Bóna, I., — Acta Arch. Acad. 7. (1956) S. 222; SSz. 15. (1961) 132. — Werner, J., — i. h., S. 29, 109.
⁴⁴ Hazai anyagban: Bóna, I., — Acta Arch. Acad. 7. (1956) Fig. 22; Alba Regia 1. (1960) 168. — Itáliában: Mengarelli, R., — i. h., Fig. 12, 83.
⁴⁵ Csallány, D., *Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken.* — Arch. Hung. 38. (1961) S. 295.
⁴⁶ Jankó J., *A Balaton-környéki lakosság néprajza* — (Bp. 1902) 350.
⁴⁷ Salin, E., *La civilisation mérovingienne II.* — (Paris, 1952) p. 125.
⁴⁸ Salin, E., — i. h., p. 126.
⁴⁹ Sági K., — Arch. Ért. 78. (1951) 73.
⁵⁰ Miesz B., — Arch. Ért. 19. (1899) 82.
⁵¹ Kovrig I., — Arch. Ért. 87. (1960) 142.
⁵² Salin, E., — i. h., p. 149, fig. 82.

- 53 Sági K., - Arch. Ért. 87. (1960) 56.
54 Pl.: Böhner, K., - i. h., S. 241, irodalommal.
55 Fehér G., - Arch. Ért. 80. (1953) 43. - Sós, A., *Die Ausgrabung Géza Fehérs in Zalavár*. - Arch. Hung. 41. (1963) S. 52.
56 Sági, K., - Intercisa I. Arch. Hung. 33. (1954) 88.
57 Füzes M., - u. o.
58 1963. évi publikálatlan ásatás.
59 Bóna, I., - Acta Arch. Acad., 7. (1956) S. 225.
60 Werner, J., - i. h., S. 81-82.
61 A nyom rézötvetből származik.
62 L. Korvig I., - Arch. Ért. 85. (1958) 66-74; Arch. Ért. 87. (1960) 136-166.
63 Sági K., - Arch. Ért. 87. (1960) 59-60.
64 Lesencetomaj B.-temető, publikálatlan ásatás.
65 Sági, K., *Die zweite altchristliche Basilika von Fenékpuszta*. - Acta Antiqua 9. (1961) S. 426-428.
66 Fenékpuszta B.-temető, ásatása folyik.
67 Werner, J., - i. h., S. 82. - Bóna, I., - i. h., S. 213, Taf. II. 5.
68 Weeek, W., *Die Alamannen in Württemberg* - (Berlin-Leipzig, 1931) S. 60.
69 Werner, J., - i. h., S. 82.
70 Werner, J., - u. o.
71 Bóna, I., - i. h., S. 224.
72 Publikálatlan ásatás, Keszthely, Balatoni Múzeum.
73 Werner, J., - i. h., S. 82.
74 Sági, K., - i. h., S. 430.
75 Bóna, I., - i. h., S. 224. - Werner, J., - i. h., S. 33.
76 Fremersdorf, F., - i. h., S. 77. ff.
77 Weeek, W., - i. h., S. 39. - Bóna, I., - i. h., S. 211. - Böhner, K., - i. h., S. 98. - Werner, J., - i. h., S. 73.
78 Bóna, I., - i. h., S. 210.
79 Böhner, K., - i. h., S. 100.
80 Hülle, W., *Die Schwaben oder Alamannen*. - (Reinerth, H., i. h., Bd. II.) S. 505.
81 Holmquist, W., *Germanic art during the first millenium* (Stockholm, 1955) p. 39, Taf. XXV, 63.
82 Hülle, W., - i. h., S. 506, 532. - A langobardok Vodan választott népének tekintették magukat. (Paulus Diac. Hist. Long. I. 8.) V. ö.: Schulz, W., *Die Langobarden als Wodanverehrer*. - Mannus 24. (1932) 215-231.
83 Forssander, E. J., *Provincialrömisches und Germanisches*. - Ársberättelse 1936-37, S. 16, Abb. 5b. - Werner, J., - i. h., S. 77.
84 Hülle, W., - i. h., S. 506.
85 Werner, J., - i. h., S. 97.
86 Rupp, H., *Die Herkunft der Zelleneinlage und die Alamandin-Scheibenfilben im Rheinland* (Bonn, 1937) S. 67-68.
87 Bóna, I., - i. h., S. 210.
88 Werner, J., - i. h., S. 43.
89 Werner, J., - u. o.
90 Rupp, H., - i. h., S. 68.
91 Róna I., - SSz. 15. (1961) 135-139.
92 A fenékpusztai 1959. évi, még publikálatlan ásatás anyagában, más bizánci importanyagok társaságában egy olyan arany nyaklánc is előkerült, melynek üvegbetétje alatt rácsmintás pontkörrel díszített arany lemezkek vannak. A nyaklánc az analógiák szerint (Velkov, J., *Eine Gotenfestung bei Sadowetz, Nordbulgarien*. - Germania 19, 1935, S. 153, Taf. 16. 1.) bizánci készítmény. Ez feltevésünket erősíti.
93 Bóna, I., - Acta Arch. Acad. 7. (1956) S. 224.
94 Megay G., - Arch. Ért. 79. (1952) 133. - Sági K., - Arch. Ért. 82. (1955) 187.
95 Werner, J., - i. h., S. 85.
96 Bóna, I., - i. h., XXXVIII, 9. - Weeek, W. - i. h., Taf. 49B, 10-13. - Böhner, K., - i. h., Taf. 35, 6, 7, 13, 15. - Csallány, D., - i. h., Taf. VI. 31, VII. 15, XII. 12, XIII. 1, XXIV. 18, XXVI. 10. stb. - Werner, J., - i. h., Abb 14, Taf. 2, 9; 7, 4; 39, 20-22.
97 Weeek, W., - i. h., S. 64: VI. század második fele. - Böhner, K., - i. h., S. 182: 525-600 közti idő.
98 Sági, K., *Die spätromische Bevölkerung der Umgebung von Keszthely*. - Acta Arch. Acad. 12. (1960) S. 236.
99 Bóna, I., - i. h., S. 224.
100 Ulrich, R., *Die Gräberfelder in der Umgebung von Belizona* - (Zürich, 1914) Taf. LXXXVI, 4.
101 Mengarelli, R., - i. h., p. 111, fig. 120. - Åberg, N., *Die Goten und Langobarden in Italien* - (Uppsala, 1923) Abb. 162, 163. - Hazai gepida sírból: Csallány, D., - i. h., Taf. XXX. 16.
102 Róna, I., - i. h., S. 224.; SSz. 15. (1961) 132.
103 Weeek, W., - i. h., S. 62.
104 Csallány D., - FA. -2. (1939) 165.
105 Werner, J., *Das alamannische Gräberfeld von Büllach* - (Basel, 1953) S. 16.
106 Weeek, W., - i. h., Taf. 46/B. 3.
107 Weeek, W., - i. h., Taf. 46/B. 6.
108 Weeek, W., - i. h., S. 6.
109 Kraus, X. F., *Geschichte der christlichen Kunst I.* - (Freiburg, 1896) S. 518.
110 Kraus, X. F., - i. h., S. 520.
111 Zenetti, P., *Kultlöffel als Zeugnisse christlich-arianischer Bestattungen*, - Mannus 33. (1941) 148. ff.
112 Weeek, W., - i. h., S. 9, irodalommal.
113 Schaffran, E., *Die Kunst der Langobarden in Italien* - (Jena, 1941) S. 11. - Beninger, E., *Westgotisches Brandgrab von Maros-Lekence*. - Mannus 31 (1938) S. 137. - Noll, R., *Frühes Christentum in Österreich* - (Wien, 1934) S. 43. - Weeek, W., - i. h., S. 9. - Werner, J., *Die Langobarden in Pannonien* - (München, 1962) S. 116.
114 Alföldi A., *A keresztényesség nyomai Pannoniában a népvándorlás korában*. - Szent István Emlékkönyv I. (Bp. 1938) 167.
115 Werner, J., - i. h., S. 116.
116 Bóna I., - SSz. 14. (1960) 233.
117 Weeek, W., - i. h., S. 62.
118 Doppelfeld, O., *Das fränkische Frauengrab unter dem Chor des kölnner Domes*. - Germania 38. (1960) Taf. 27. 2.
119 Bóna, I., - Acta Arch. Acad. 7. (1956) S. 226. f.
120 Åberg, N., - i. h., S. 53. ff.
121 Werner, J., - i. h., Taf. 35, 6.
122 Werner, J., *Die langobardischen Fibeln aus Italien* - (Berlin, 1950) S. 56. ff.
123 Ladenbauer-Orel, H., *Das bairische Gräberfeld an der Traummündung* - (Wien, 1960) Taf. 17.
124 Werner, J., *Die Langobarden in Pannonien* - (München, 1962) S. 71-72.
125 Dombay, J., *Der gotische Grabfund von Domolospuszta*. - Janus Pannonius Múzeum Evkönyve 1956, XVII. és XIX. t.
126 Dombay, J. - i. h., Bild 3.
127 Bóna, I., - i. h., Abb. 14. - Werner, J., - i. h., Taf. 72.
128 Bóna, I., - i. h., S. 226.
129 Füzes M., - u. o.
130 Fremersdorf, F., - i. h., S. 79.
131 Werner, J., - i. h., S. 87.
132 Sági K., - Arch. Ért. 87. (1960) 8. kép.
133 Belky J., - i. h., 693.
134 A hegyköi temető 18. sírjában a koponya közelében talált ovális üveg lemezt csak a szükséges leírásból ismerjük. (Bóna I., - SSz. 14, 1960, 236.) Ez esetleg fakeletes tükör lehetett.
135 Werner, J., - i. h., S. 82.
136 Werner, J., - i. h., Taf. 36, 14-15. - Beninger, E., *Die Langobarden an der March und Donau*. - (Reinerth, H., i. h., Bd. II.) Taf. 363, 9.
137 Lindenschmit, L., *Die Alterthümer unserer heidnischen Vorzeit* 4. (1900) Taf. 22. - Rupp, H., - i. h., Taf. XXIX, 4.
138 Werner, J. - i. h., Taf. 63, 1a.
139 Werner, J., - i. h., S. 85.
140 Sági, K., - Acta Arch. Acad. 12. (1960) 236-238. - Acta Antiqua 9. (1961) 426-427.
141 Sági, K., - Arch. Ért. 87. (1960) XVIII. t. 7.
142 Bóna, I., - SSz. 15. (1961) 132.
143 Sági K., - i. h., VIII. t. 2.
144 Mengarelli, R., - i. h., fig. 186.
145 Sági, K., - Acta Antiqua 9. (1961) S. 418.
146 Sági, K., - i. h., S. 429. f.
147 Werner, J., - i. h., S. 80.
148 Bóna, I., - i. h., 132.
149 Bóna, I., - u. o.
150 Jahn, M., *Die Wandalen*. - (Reinerth, H., i. h., Bd. III.) S. 1027, Abb. 226.
151 Sági, K., - Acta Arch. Acad. 12. (1960) S. 223. f.
152 Bóna, I., - Acta Arch. Acad. 7. (1956) S. 225.
153 Stampfuss, R., *Die Franken* - (Reinerth, H., i. h., Bd. I.) S. 214.
154 Dely, O., *Schildkrötenreste (Emys orbicularis L.) aus einem Awargrabe*. - Ann. Hist. Mus. Nat. Hung. 2. (1952) 163-167.
155 Kéz A., - Természettudományi Közöny 63 (1931) Pót-füzet 58. skk.
156 Kémiai analízis hiányában ez csak feltételezés.
157 Bóna István is megfigyelte ezt a szokást a hegyköi temetőben. SSz. 14. (1960) 236.
158 Schaffran, E., - i. h., S. 12.
159 Bóna, I., - Acta Arch. Acad. 7. (1956) 200. ff.
160 Werner, J., - i. h., 49. ff.
161 Werner, J., - i. h., S. 58.
162 Móra F., - i. h., 10-11., 3. ábra.
163 Sági K., - Arch. Ért. 87. (1960) 55.
164 Sági K., - i. h., 52.

Neue Ergebnisse der Ausgrabungen auf dem langobardischen Gräberfeld von Vörs

Die Gräber 1—9 des langobardischen Gräberfeldes in der Gemarkung der Gemeinde Vörs, Kom. Somogy, wurden vorher veröffentlicht. Die neugefundenen Gräber 10—37 werden in diesem Aufsatz behandelt. Das Gräberfeld konnte so weitgehend umgrenzt, dass seine Erschliessung als beendet gilt.

In den 37 Gräbern wurden 41 Tote bestattet; somit lässt sich die Sterblichkeitsziffer der Volksgruppe dieses Gräberfeldes zur Zeit der Langobardenherrschaft in Pannonien (546—562) in zwei Toten pro Jahr feststellen. Obwohl alle Gräber ausgeraubt waren, weist doch das gewonnene Fundmaterial darauf hin, dass sich hier die obere Schicht der Langobarden begraben liess.

Die Aufwühlung der Gräber erfolgte im Jahre 568, während des Auszuges der Langobarden nach Italien.

Das langobardische Reihengräberfeld von Vörs war ein Sippenfriedhof von adeligen Geschlechtern, deren Männer, Frauen und Kinder dort gemischt beigesetzt wurden. In einer Reihe wurden die geschlossenen Gruppen der Sippe bestattet, innerhalb der Reihe wurden die Plätze für die Familienmitglieder freigelassen. Das Nebeneinander der Gräber kann also als Beweis für die chronologische Reihenfolge keinesfalls gebraucht werden. Eine Untersuchung des antropologischen Materials in Betracht des Lebensalters erfolgte noch nicht. Somit ist eine ausführlichere Behandlung der Ausbildung des Gräberfeldes augenblicklich noch unmöglich. Die grösseren leeren Flächen auf dem Gebiet des Gräberfeldes sind als sinnbildliche Bestattungen aufzufassen. Dieselben mögen das Andenken der in der Ferne gefallenen Krieger zu verewigen haben.

In diesem 22 Jahre lang gebrauchten Gräberfeld wurden die älteren und jüngeren Gegenstandstypen manchmal in einem Grabe befunden. Eine Datierung auf Grund der Typologie stösst also hier auf die grössten Schwierigkeiten.

Hochinteressant ist im Fundbestand eine S-Fibel des Grabes 21. Im Mittelfeld derselben, an beiden

Enden des Mittelfeldes, ist je eine Schlange mit aufgemachtem Maul zu sehen. Es handelt sich hier um das Sinnbild des Wodan. Da bei den älteren Typen an Stelle des späteren Vogelkopfes mit Krummschnabel, an beiden Enden der S-fibel, der Tierkopf mit aufgemachtem Maul zu sehen ist, muss irgendwelcher Zusammenhang zwischen diesen S-Fibeln und dem Wodan-Kult bestanden haben. Aus diesem Grund mag auch im Bandgeflecht des aitgermanischen Stils II ein Sinnbild der Schlange verborgen sein.

Bei der §-förmigen Fibel des Grabes 32 und bei den beiden S-förmigen Fibeln des Grabes 33 sind unter den roten Glaseinlagen Goldfolien, verziert mit Punktkreisen in Verteilung einer Gitterform, zu sehen. Bei Verzierung der Goldfolien der erwähnten Fibeln ist eine solche Übereinstimmung der Masse feststellbar, dass die Voraussetzung einer gemeinsamen Werkstatt für die erwähnten Fibeln als völlig begründet erscheint. Diese Werkstatt ist in Byzanz zu suchen. Auch ein farbiger Spinnwirtel aus Glas des Grabes 32., sowie der Filzstoff des Grabes 15 (erhalten in Bruchstücken und untersucht mikroskopisch durch M. Füzes) sind für byzantinische Importwaren zu betrachten.

Im Grab 26 wurden zwei Tierkopf-förmige Knöpfe von zwei verschiedenen Sprossfibeln gefunden. Verfasser meint, dass darin sich der ostgotische Einfluss offenbare.

Es lässt sich voraussetzen, dass Ostgoten südlich des Balaton auch zur Zeit der Langobardenherrschaft gelebt hatten. Somit wird es nicht notwendig, diesen Einfluss von Italien her abzuleiten.

Die Vogelfibel des Grabes 17 und der silberne Seiherlöffel scheinen Importstücke aus der westgermanischen Welt zu sein.

Die Keramik, die Bestattungsriten und Sargtypen sind nicht als typisch langobardisch zu betrachten; in denselben widerspiegeln sich nur mehr allgemein-germanischer Geschmack und Brauch.

Károly Sági

A Balaton-Felvidék románkori templomai

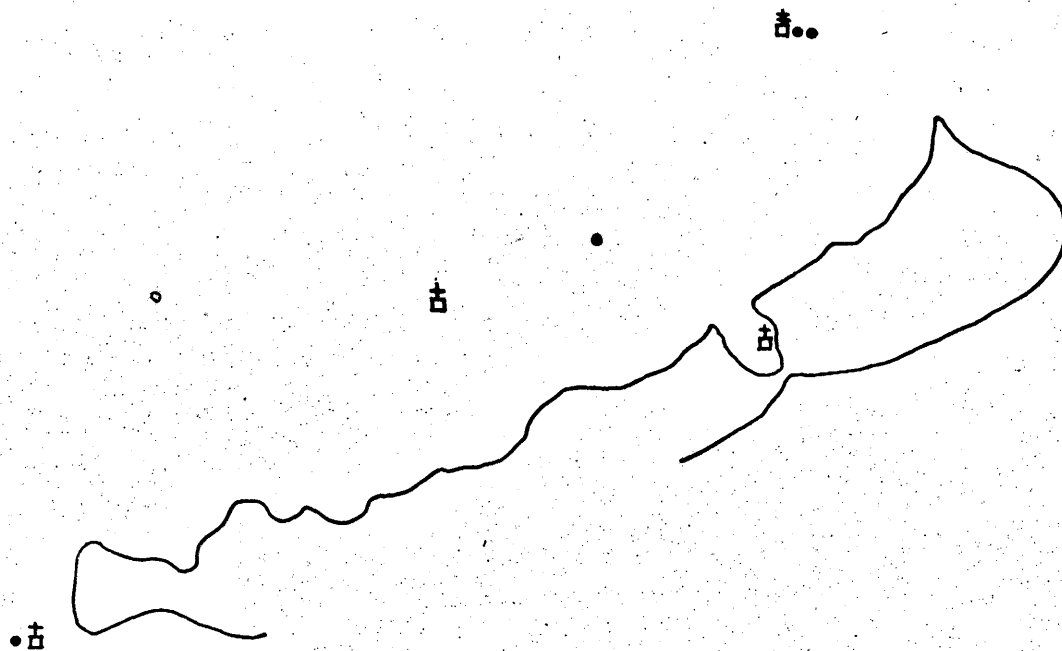
Az utóbbi tíz évben a Balaton környékén több középkori templom és templomrom helyreállítására, védelmére került sor. Ezt a munkát az Országos Műemléki Felügyelőség végeztette és végezteti azóta is folytonosan. A helyreállítási munkát legtöbb esetben régészeti feltárás előzte meg és tudományos igényű feldolgozás követte. Az írott adatok összegyűjtése és a források felkutatása mellett minden esetben analógiák sora gyűlt össze, méghozzá nem távoli tájról, hanem a szűkebben vett Balaton-vidékről. E téren is bebizonyosodott tehát a Balaton környékének rendkívüli gazdagsága, az emléktanyag számottevő mennyisége, művészettörténeti minősége

és ezzel együtt a hazai emléktanyagban elfoglalt jelentősége.

Veszprém hazánk műemlékekben leggazdagabb megyéje. Területén 217 helységben a hivatalos „Műemlékjegyzék”¹ 1160 épületet tart nyilván. Ebből 188 műemlék, 860 műemlék jellegű, 112 pedig városképi vagy faluképi jelentőségű épület. Mindez a hatalmas emléktanyag főként négy járásban, a keszthe-lyiben, a sümegiben, a tapolcaiban, a veszprémiben található, tehát a Balaton tágabban vett környezetében, az úgynevezett Balaton-Felvidéken. A hivatalos jegyzék az 1160 védett épületből 65-öt jelez román stílusúnak, vagy olyannak, amelyben román-

63. kép. A XII. századból ismert egyházas helyek.

Abb. 63. Ortschaften mit Kirchen vom XII. Jh.

A XII. SZ.-BÓL ISMERT EGYHÁZAS HELYEK.
☩ PÜSPÖKI TEMPLOM ☩ APÁTSÁGI TEMPLOM
• FALUSI TEMPLOM

kori részlet van. A Balaton-Felvidék területét vizsgálva azt látjuk, hogy a hatvanötből negyven itt helyezkedik el.

Művészettörténeti kutatásunk már régen felfigyelt a terület gazdagságára. A Balaton-Felvidék művészettörténeti irodalma egyidős a magyar művészettörténeti irodalommal. Éppen száz esztendeje, hogy Rómer Flóris számbavette a terület fontosabb műemlékeit.² Századunk elején Békefi Remig írta le és foglalta össze a Balaton környékének középkori emlékeit.³ Művét azóta is forrásértékűnek tartjuk. Őt követve összefoglaló művek és részlettanulmányok hosszú sora foglalkozott a vidék feltűnően gazdag és változatos művészeti kincseivel.⁴ Hosszú évtizedek kutatása bővítette, gazdagította ismereteinket erről a területről, de még mindig nem mondhatjuk azt, hogy mindent tudunk róla.

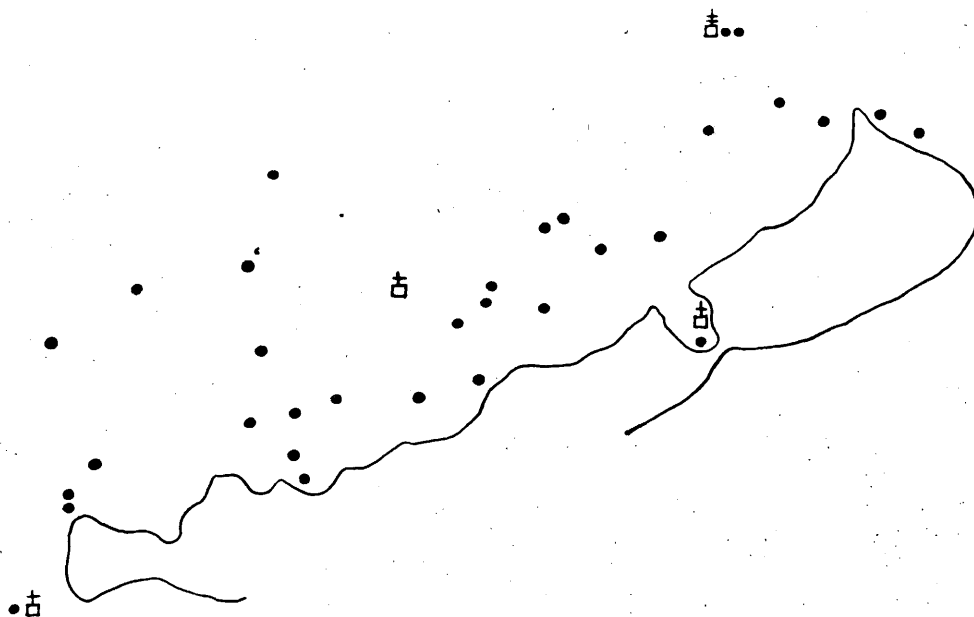
Talán legjobb példa erre éppen a fent idézett

rövid statisztika egyetlen adata: a hivatalos jegyzék 40 román kori emléket tart számon, ezzel szemben a valóságban közel hetvenet találunk itt. Köztük vannak majdnem érintetlen, vagy alig módosított román templomok, mint Felsőörs és Szentkirályszabadja temploma, vagy a kisebbek között Egregy és Balatonszepezd. A teljesen átépítettek közül elég csak a litéri és a zánkai református templomokat, illetve azok jelentős román kori részleteit említenünk. A példaképpen említettek mellett román kori templomromok és átalakított templomok hosszú sora húzódik az északi part mentén, Balatonfűzfőtől egészen Zalavárig.

Az eddigi kutatásnak érdemei mellett hiányossága, hogy csak a szem előtt levő, könnyen megközelíthető emlékeket ismertette, azokat tanulmányozta. Így lehetséges az, hogy a Balaton-Felvidék talán legismertebb műemlékét, az egregyi templo-

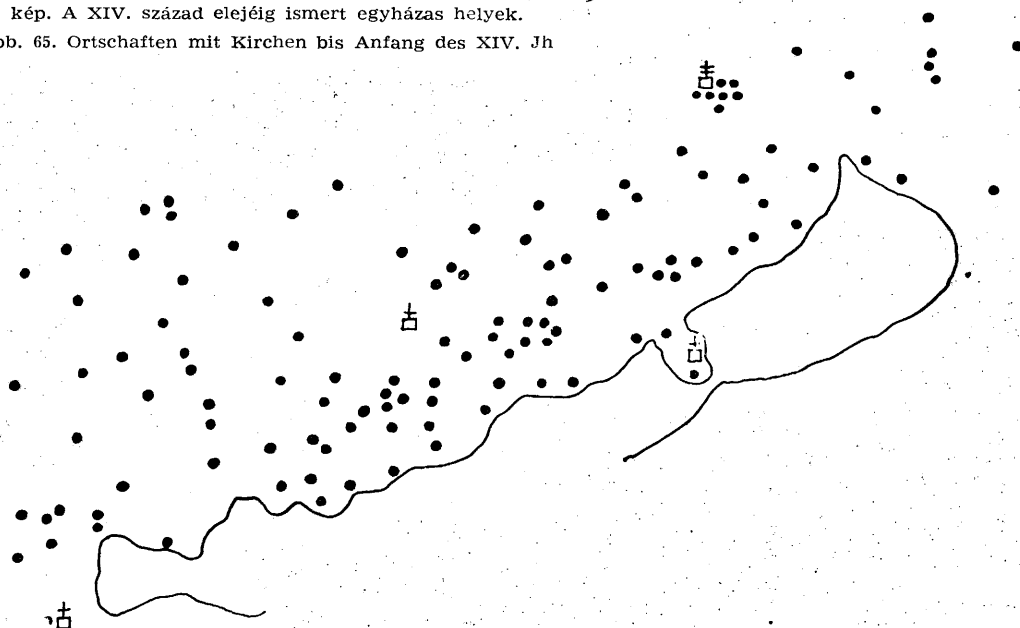
64. kép. A XIII. századból ismert egyházak helyek.

Abb. 64. Ortschaften mit Kirchen vom XIII. Jh.

A XIII. SZ.-BÓL ISMERT EGYHÁZAS HELYEK.

65. kép. A XIV. század elejéig ismert egyházas helyek.
 Abb. 65. Ortschaften mit Kirchen bis Anfang des XIV. Jh

A XIV. SZ. ELEJÉIG ISMERT EGYHAZAS HELYEK

mot tanulmányok egész sorában említik, a Káli-, vagy a Csicsói-medence romjairól pedig jóformán semmit sem tudunk.

A második hiányosság a művészettörténeti kutatás vizsgálódásának módszereiből szinte természetesen adódik, ez pedig az építészettörténet sajátos szempontjainak elhanyagolása. Tanulmányok hosszú sora foglalkozik területünk műemlékeinek szobrászatával, kőfaragó művészetével, freskómaradványaival, de alig-alig találunk egyet, amely a felhasznált anyagról, annak megmunkálásáról, az abból épített szerkezetről, az épületek tér- és tömegképzéséről beszélne.

Ha tehát a Balaton északi oldalának románkori emlékeit akarjuk bemutatni, legelső feladatunk az emléktanyag hiánytalan felkutatása és számbavétele. Ezután össze kell gyűjtenünk a rájuk vonatkozó ismert és közölt történeti, művészettörténeti és régészeti anyagot és azt lehetőleg levéltári kutatással kell bővítenünk. A fentiek ismeretében lehet azután

az összegyűjtött építészeti anyagot részletes építészettörténeti vizsgálat alá vetnünk, vagyis sajátos műszaki szempontok alapján elemeznünk minden egyes épületet.

Ezek után lehet megvizsgálunk, hogy a vidék románkori művészete és benne az építészet, milyen volt, hogyan és milyen hatások alatt alakult, egységes-e a terület építészete, voltak-e helyi sajátosságai, alakultak-e ki önálló, esetleg helyi formák és típusok? Az egybegyűlő adatok talán arra is fényt derítenek, hogy kik voltak az építtetők és kik az építők, az utóbbiak hogyan és milyen módon, esetleg milyen szervezeti formák között dolgoztak. Ehhez természetesen meg kellene vizsgálnunk a terület esetleges építészeti előzményeit és nem utolsósorban a korabeli építészeti központokat és azok hatását. Közöttük elsősorban Veszprémre gondolunk, mint a tárgyalt területet magában foglaló püspökség központjára, de ide kell sorolnunk a korai alapítású monostorokat: Zalavárt (1019), Tihanyt

(1055), Somogyvárt (1091) és Almádot (1121 előtt).⁵ A falusi templomok építése innét indult ki, a nagy központokhoz közel épülnek az elsők és csak lassan, a XIII. századra népesül be a Balaton környéke a kis templomok tömegével. — Végül mindezek után azt kell megnéznünk, hogyan illeszkedik a Balaton-Felvidék XI—XIII. századi építészete az akkori Magyarország általános művészeti és ezen belül építészeti képebe. Nem szabad elfelejtenünk Fülep Lajosnak „A magyar művészettörténelem föladatá”-ról írt szavait: „Mikor a magyar írott irodalom még el se kezdődik, javaminőségű és mennyiségű, az akkor legkorszerűbb európaival együtt haladó művészet borítja dús növényzetként jóformán az egész ország testét, és virít kicsiny, de gyönyörű virágokban még csöppke helyeken is.” Vidékünk-ről pedig így ír: „Ahol olyan falusi templomok épültek, mint a román korban a Balaton-környékiek, s amilyen az ásatások tanúsága szerint

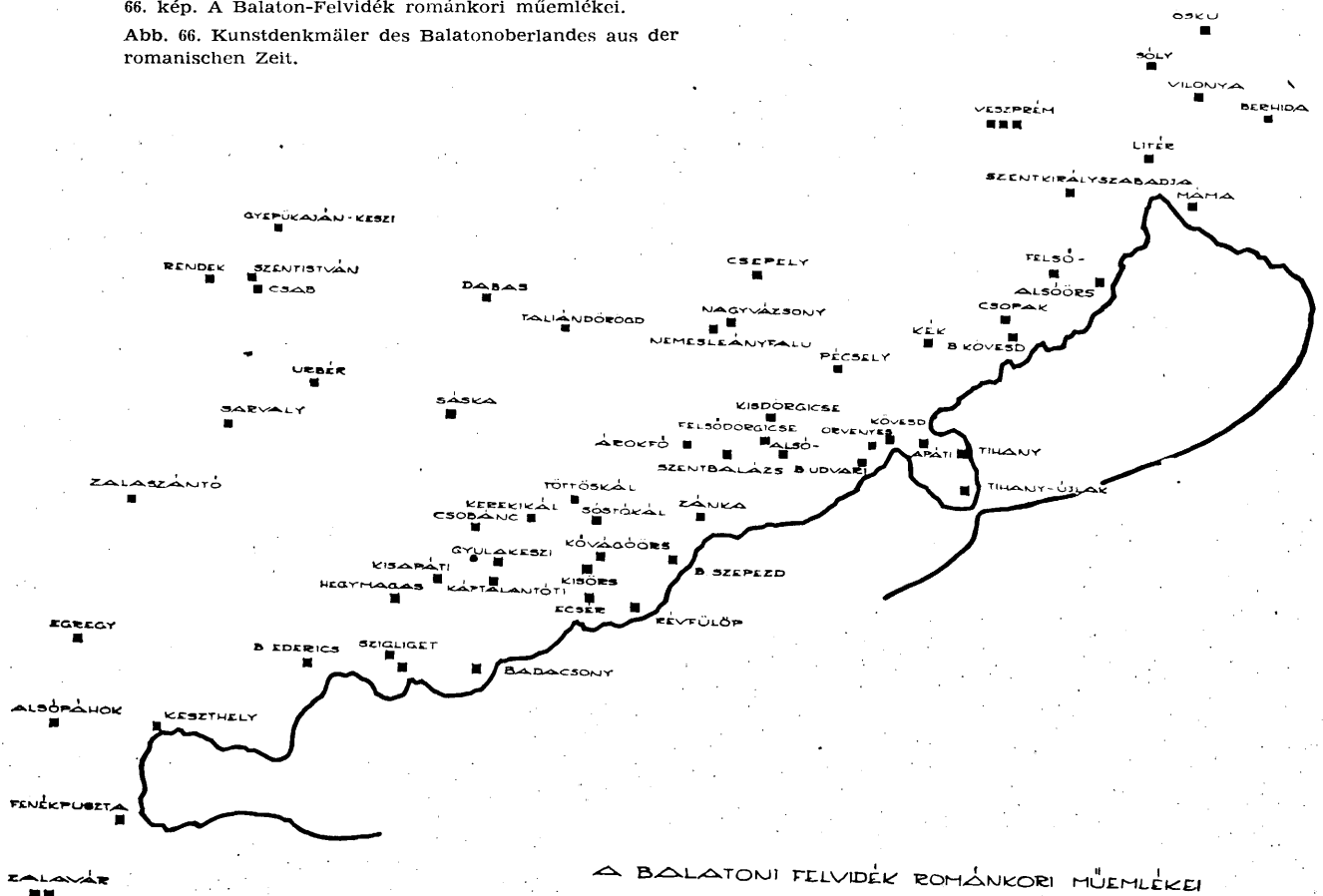
az Alföldön is bőven lehetett, ... ott viruló kultúrának kellett lennie.”⁶

*

Falusi templomaink építése I. István király sokat idézett rendeletével kezdődik, amely előírja, hogy minden tíz falu templomot köteles építeni. A később is többször megismételt rendelet hatását nem ismerjük, de azt tudjuk, hogy a XI. század közepén már állott falusi templom a Balaton környékén.⁷ A vidék középkori építészetének ezt a kezdeti időszakát legutóbb Entz Géza vázolta fel részletesen, bemutatva, hogy a nagy központok: Veszprém, Zalavár, Tihany és Somogyvár templomai mellett hogyan indult meg a falusi templomok építése a XI—XII. században.⁸

A szakirodalom a ma ismert templomokat és templomromokat általában XIII. századnak tartja. Ha azonban egy pillantást vetünk az 1951—53-ban feltárt zalavári XI. századi temetőkápolna alaprajz-

66. kép. A Balaton-Felvidék románkori műemlékei.
Abb. 66. Kunstdenkmäler des Balatonoberlandes aus der romanischen Zeit.

zára, rögtön feltűnik azonossága a terület egyéb íves szentélyű templomaival, amelyeket XIII. századnak tartunk (pl. Kisdörgicse, Zánka, Badacsony-Lád, Alsópáhok stb.) és amelyeknek egy része kétségtelenül korábbi. Korán megindult tehát a kőépítkezés, először csak a monostorok körül, később a népesség számának emelkedésével a sorra települő új falvakban, ahogy az az oklevelek adataiból is kitűnik. Az ezek és az eddigi feltárások alapján felrajzolt térkép (63. kép) tanúsága szerint a XI—XII. században a Balatontól északra elterülő vidéken alig ismerünk falusi templomot. A XIII. század második felében azonban — most már csak az okleveles adatokra támaszkodva — sűrűsödik a térkép (64. kép), a XIV. század elejére pedig (65. kép) több középkori templomról tudunk, mint ahány ma található ezen a területen.⁹ Az oklevelek általában az egyszerű említésen túlmenően nem beszélnek a templomokról és az adatokból nem tudjuk meg, hogy miből és hogyan épültek, mekkorák és milyenek voltak. A mellékelt térképsorozat azonban máris meggyőz bennünket a Balaton-Felvidék egykori gazdagságáról. Végül a 66. képen bemutatjuk a mai műemlékállományt. A két utolsó térkép összehasonlítása egyben jól mutatja a pusztulást is, amely nemcsak a XVI—XVII. századi török háborúk és a barokk-kori átépítések, hanem nagy részben a XIX—XX. század nemtörődömségének szomorú eredménye is.¹⁰

A következőkben betűrendben ismertetjük az eddig felkutatott emlékanyagot, lehetőség szerint egy-egy alaprajzzal. Minden műemlék esetében közöljük a község és a járás nevét és ezen belül az esetleges elpusztult községét is, az épület pontos vagy megközelítő helyével együtt és M vagy MJ betűvel a hivatalos műemlékjegyzékben feltüntetett minőségét (műemlék vagy műemlék jellegű épület). Ezután az épület jellegének meghatározása, majd a település középkori történetének rövid összefoglalása következik, ezt pedig a templomra vonatkozó adatok követik. Az épületről vagy romról részletekre ki nem térő leírást adunk és végül ismertetjük a rá vonatkozó fontosabb irodalmat.¹¹ A felsorolásban olyan emlékek is szerepelnek, amelyeknek ma már csak a helyét tudjuk, de alaprajzuk és leírásuk fennmaradt, vagy régészeti feltárás hozta őket napvilágra.

A közölt felsorolás természetesen nem teljes, nem is lehet az. Teljessé csak hosszú régészeti munkával lehetne tenni, hisz romok tömegét kellene hozzá feltárni, ismerteket és olyanokat, amelyeknek ma már a helyét sem ismerjük pontosan, csak azt tudjuk róluk, hogy száz évvel ezelőtt még itt-ott emlegették őket. Nem egyet közülük már századunk-

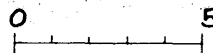
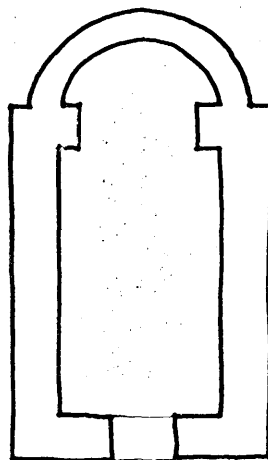
ban bontottak le. Ezekről is beszámolunk röviden és közöljük azoknak a falusi templomoknak a jegyzékét is, amelyekről az ismert okleveles adatok a XIV. század elejéig emlékeznek meg, tehát feltehetően román stílusúak vagy legalábbis románkori eredetűek voltak, de napjainkra nyomtalanul eltűntek.

1. ALSÓPÁHOK (keszthelyi járás), templomrom. Jegyzékben nem szerepel.

Jellege: feltárt és visszatemetett alapfalak a falutól északnyugatra levő „Ótemető”-ben.

Története: A községet 1259-ben kapta Nádasd nemből Csapó fia András, mint a zalai vár földjét, amelyben timárok laktak. 1283-ban már három Páh faluról írnak, közöttük a mai Alsópáhok az akkori Hosszúpáh. A XV. századtól a Nádasd-nb. Gersei Pethóké a falu, amelyben birtokai vannak még a fehérvári Szt. Katalin kápolnának, a pápóci prépostságnak és a Mezőlaki Zámboknak is. A templomot először 1369-ben említik, ekkor Szt. Margit tiszteletére volt szentelve. 1948-ban ásta ki Szántó Imre.

Leírása: Egyhajós, íves szentélyű, keletelt templom volt, nyugati oldalán bejáratlalt. A zalavári XI. századi temetőkápolnával való alaprajzi és méretbeli azonossága alapján valószínűleg korai, talán még XI. századi. (67. kép.)

67. kép. — Abb. 67. Alsópáhok.

Irodalom: Békefi 171, Holub III. 592—597., Szántó Imre: Egy dunántúli falu. Alsópáhok története. Bp. 1960. 55—56.

2. ALSÓÖRS (veszprémi járás), ref. templom. M.

Jellege: Barokkban átépített középkori templom, román és gótikus részletekkel.

Története: Eredetileg királyi birtok. A XIII. század közepén királyi udvarnokok, szakácsok, királynéi tárnokok és mellettük a XII. századtól a veszprémi káptalan népei laktak. A XIII. század második felében a fentiek mellett Vázsony-nb. Mencesli Móríc, a Lórinteiek, az Ajkaiak, valószínűleg a Rátót nemzetség, a Rátóti monostor, a bakonybéli apátság, a veszprémvölgyi apácák és a vásárhelyi apácák is részbirtokosok. A XIV–XV. században is sok birtokosa van, főleg a veszprémi káptalan, a Rátót-nem Őrsi ága, a bakonybéli és a pannonhalmi apátságok. Az alsóörsi templomot először 1318-ban említik. Ekkor még Felsőörsrhöz tartozik és csak 1478-ban lesz önálló plébánia az alsóörsi Szűz Mária egyháza. — 1788-ban építették mai formájában teremtemplommá, 1807-ben, 1888-ban és 1949-ben javították.

Leírása: A falu feletti erdős domb oldalában fekszik. Egyhajós, keletelt protestáns teremtemplom, téglalap alaprajzzal, nyugati oldalán a homlokzat síkjában álló toronnyal. Déli oldalán nyitott előcsarnok. A torony alatt XIII. századi boltozott kegyúri karzat, a nyugati homlokzat sarkain ferde támpillérek, a toronyon gótikus résablakok, az előcsarnokban csücsíves, tagozott bejárati kapu, XV. századi.

Irodalom: Békefi 169., Holub III. 572–576., Genthon, 1959. 13., Veszprémi reg. 90., Entz–Gerő 51., Bedy Vince: A felsőörsi prépostság története, Veszprém, 1934., 24, 55, 109., Römer jkv. VI. 72–73., Entz Géza: Gótikus udvarház Alsóörsön. Műv. Tört. Ert. 1956. évi 2–3. szám, 127–128.

3. ASZÓFÓ (veszprémi járás), kövesdi templomrom. M.

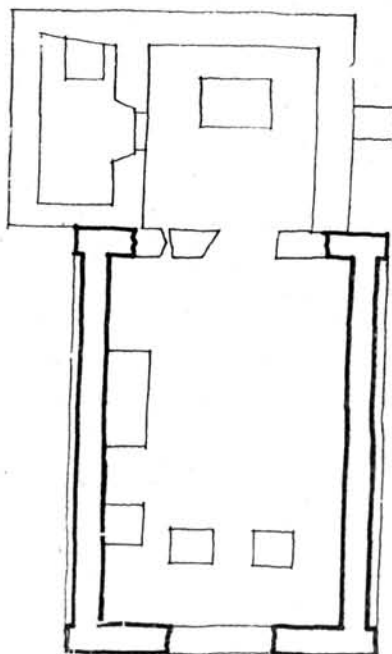
Jellege: Szántóföldek között, az aszófői vasútállomás és a Balaton között álló templomrom.

Története: Kövesdet a tihanyi apátság hamis, 1093-as évszámú összeírása említi először. A tihanyi apátság és helyi nemesek falva, a XIV–XV. században rajtuk kívül idegen birtokosai is voltak. A templomnak nincs okleveles említése. Először 1874-ben ismertette Römer. 1958-ban tárta fel az Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetem Építéstörténeti tanszéke dr. Fehér Géza múzeológus közreműködésével, majd ők végezték a részleges helyreállítást is az OMF segítségével és dr. Zádor Mihály adjunktus vezetésével.

Leírása: Egyhajós, egyenes szentélyzáródású, keletelt templomrom, a szentély északi oldalán sekrestyével, nyugati bejáratral és a hajó nyugati végében egykori kegyúri karzat pillérei és boltozatainak helyeivel. A szentélyben és a sekrestyében falazott oltár alapjai. A nyugati homlokzaton későromán ívsoros párkány része, alatta a kapuzat ormának lenyomata.

A látható részletek és az ásás során előkerült kőfaragványok alapján 1260–70 körül épült. Zádor szerint ekkori szentélye ismeretlen, mert a mai a sekrestyével együtt későbbi, XIV. századi. XV. század végi pasztoforiuma ma a tihanyi múzeumban van. (68. kép.)

Irodalom: Békefi 123., Holub III. 436–438., Genthon, 1959. 15., Entz–Gerő 86., Radnóti–Gerő 89, 90., Gerevich 36. 167., Csányi 202., Semsey 130., Zádor Mihály: A kövesdi (aszófői) templom építéstörténete és helyreállítási problémái. Épít. és Közl. Műsz. Egyetem Tud. Közl. V. 2–5. sz., Römer: Régi falkeképek... 98., Récsy V. jelentése, MOB. 1890, 108.

68. kép. — Abb. 68. Aszófő.

4. BADACSONYTOMAJ (tapolcai járás), elpusztult templom. Jegyzékben nem szerepel.

Jellege: A Badacsony délkeleti oldalán, a szőlőhegyben álló templom volt, lebontották.

Története: Valószínűleg a mai Badacsonyládbi névben fennmaradt és a török időkben elpusztult Lád község temploma volt.

Lád az ugyanilyen nevű és egykor az egész Zala megyében birtokos nemzetség birtoka, első említése 1297-ből. A falu a XV. század végéig a Ládi családé. 1477-től részbirtokosok a Gyulafiai, akik a következő század elején az egészet öröklék.

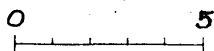
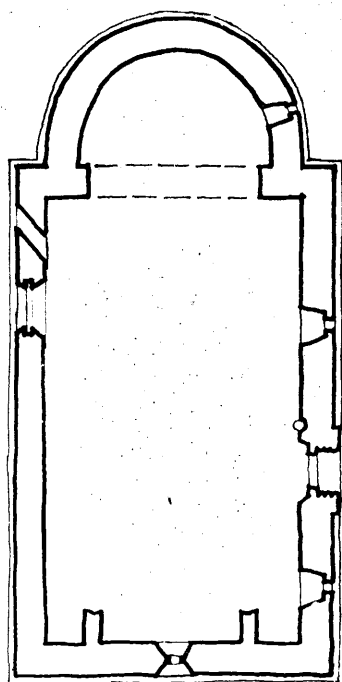
Lád temploma 1297-ben Szt. István vértanú tiszteletére volt szentelve, ekkor választották el tőle, a Lád nemzetség ládbi templomától a tördemici nemeseket, megengedve nekik, hogy ők külön templomot építsenek.

Az 1860-as években még állott, ekkor mérte fel Römer kérésére Hencz Antal, majd 1877-ben Stornó Ferenc. Ezután nem sokkal lebontották és helyére nyaralót építettek.

Leírása: Egyhajós, íves szentélyű, keletelt templom volt a ma turistaszállónak használt Hetyey-villa helyén. Belső kapujának kövei sokáig a villa kerítésében voltak befalazva, jelenleg a badacsonyi Szegegy-házban létesített Irodalmi Emlékmúzeumban vannak. (69. kép.)

Irodalom: Békefi 151, 182., Holub III. 455–457, 887., Gen-

thon, 1959, 18., Ortway I. 295., Römer: Román- és átmenet-
korú... 57., Ádám I.: A badacsonyi pálos kolostor rom-
jairól. AÉ. 1888. 64., Entz—Gerő 24., Semsey 133., Bogyay
Tamás: Badacsony egyházai a középkorban. Bal. Szle.
1944. 508—510., Römer jkv. I. 1.

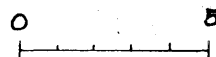
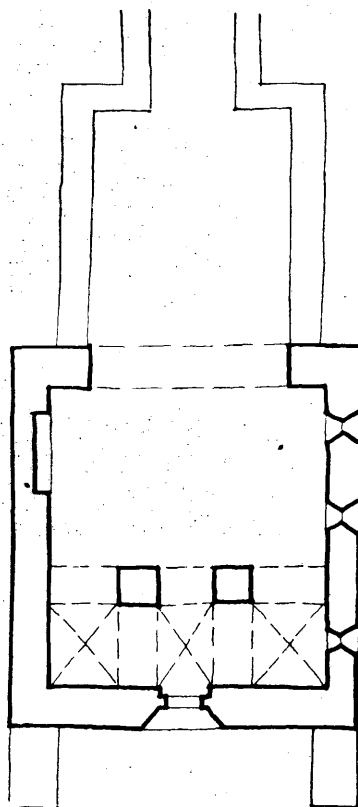
69. kép. — Abb. 69. Badacsontomaj.

5. BALATONCSICSÓ (tapolcai járás), szentbalá- zsi templomrom. M.

Jellege: Szentantalfa község felett magasan a hegyol-
dalban, szőlők között álló rom.

Története: A község és templomának első említése
1333—34. Ekkor Jakab a papja, akinek János nevű káp-
lánját is említik. A csicsói medence többi falvaihoz ha-
sonlóan valószínűleg ez is a veszprémi káptalan birtoka
volt. A templomról okleveles említést nem ismerünk.

Leírása: Egyhajós templomrom, kelet felé keskenyebb
bővítéssel és ebből nyíló, ismeretlen formájú szentélyel.
A hajó nyugati felében két pillérre támaszkodó kegypúri
karzat felett kétemeletes torony, középkori ablakkal.
Nyugati homlokzatának két oldalán egy-egy erős támpillér,
középpütt pedig gazdagon tagozott keretezésű gótikus ka-
puzat van. A hajó déli oldalán három résablak nyomai. —
1962-ben a törmelékből kiszedett későgótikus—korarene-
szánsz pasztoforiumának darabját a keszthelyi múzeumba
szállították. (70. kép.)

70. kép. — Abb. 70. Balatoncsicsó—Szentbalázs.

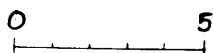
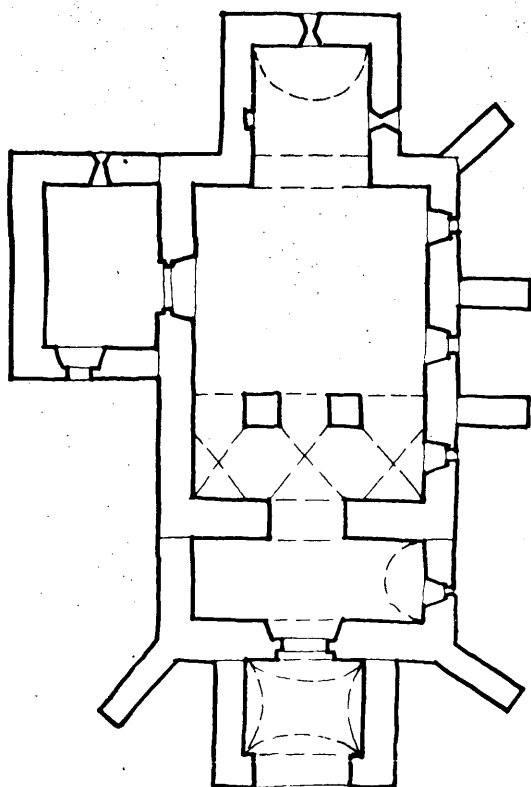
Irodalom: Békefi 178., Holub III. 745., Genthon, 1959,
24., Ortway I. 292., Radnóti—Gerő 89., Entz—Gerő 120—121.,
Csányi K. 202—210., Semsey 131., Kiss László: Szentantalfa
és környékének földrajza. Bp. 1940.

6. BALATONEDERICIS (tapolcai járás), elbontott templom. MJ.

Jellege: A mai rk. templom helyén állott, gótikus és
barokk átépítésekkel toldott románkori templom volt.

Története: A falu neve 1262-ben, Vita és Törek határ-
járásban tűnik fel. Helyi és környékbeli nemesek birtoka
volt, a XIV.—XV. században az Edericsi, Szentbalázi,
Szentiváni családoké, később a Gersei Pethők és az Ukiak
birtoka a XVI. századig. A templomról okleveles adatot
nem ismerünk. 1890 körül lebontották.

Leírása: Egyhajós, egyenes szentélyzáródású, keletelt
templom volt, a hajó északi oldalán későbbi sekrestyével,
nyugati oldalán pedig gótikus és ez előtt barokk előtér-
rel. A templom déli és nyugati oldalán gótikus támpillé-
rek sorakoztak. A román templom belsejében kegypúri

71. kép. — Abb. 71. Balatonederics.

karzat állt két pilléren. A hajó síkfödémes, a szentély, a gótikus és a barokk előterek pedig boltozottak voltak. A gótikus előtér felett négyzetes alaprajzú, kétemeletes torony emelkedett, tetején hegyes sisakkal. (71. kép.)

Irodalom: Békefi 137., Holub III. 203–204., Genthon, 1959. 24., Römer: Román- és átmenetkorú... 11–12., Bogyay Tamás: Elpusztult és átépített középkori templomok a Balaton vidékén. Balatoni Szemle, 1943. 395.

7. BALATONFÜRED (veszprémi járás), elpusztult kéki templomrom. Jegyzékben nem szerepel.

Jellege: Balatonfüredtől északra, a Kéki völgyben levő és elpusztult, ugyanilyen nevű község temploma.

Története: 1211-ben a tihanyi apátságnak és a veszprémi káptalannak a népei lakják, 1271-ben rajtuk kívül királyi udvarnokok, a szerencsi apátság és a rátóti monostor birtokos, 1307-ben pedig királynéi jobbágyokat is említenek Kéken. 1307-ben a somogyvári apátság itteni részét a veszprémi püspöknek adta zálogba, a XV. században helyi és környékbeli nemeseknek is voltak itt bir-

tokrészeik. Kék papja 1327-ben és 1334–35-ben László, 1357-ben Zenke. A török időkben pusztult el, Römer Flóris 1861 őszén már csak vázlatosan tudta felmérni, mert elenyésző romokat talált.

Leírása: Egyhajós, íves szentélyű templom volt, részleteit már Römer sem látta.

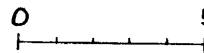
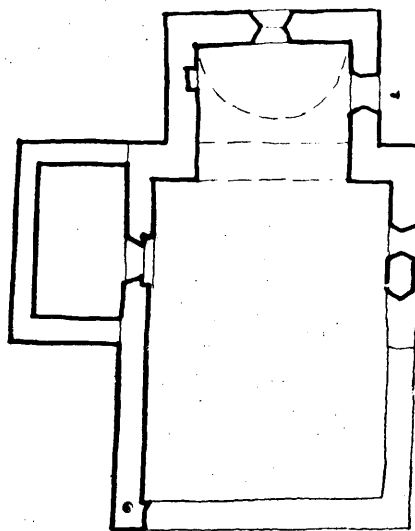
Irodalom: Holub III. 377–379., Ortway I. 295., Römer jkv. III. 84.

8. BALATONFÜZFŐ (veszprémi járás), mámai templomrom. M.

Jellege: A mai rk. templom mögött álló rom.

Története: A veszprémvölgyi apácák birtokaként szerepel már a Kálmán király által megüjtött alapítólevelében is. A kolostor elnéptelenedéséig, tehát a XVI. század közepéig annak birtoka. A templom 1297-ben Szt. László tiszteletére szentelt parochiális egyház. A falu csak a XVII–XVIII. század fordulóján pusztult el, ekkor mehegett tönkre a templom is. Később ismét rendbehozták és a XVIII. század végéig használták. Nyugati oromfalát és déli falának egy részét 1932-ben, az új templom építésének idején bontották le. Az OMF 1963–64-ben feltárta és kisebb kiegészítésekkel helyreállította (régész: Sz. Czegedy Ilona, építész: Koppány Tibor).

Leírása: Egyhajós, egyenes szentélyzáródású, keletelt templom, a hajó északi oldalán későbbi, de még középkori sekrestyével. Majdnem eredeti magasságban állanak a szentély falai és a diadalív a felette levő oromfallal, az északi hajófal és a déli egy része, benne két ablak nyomaival. A sekrestyét az 1963. évi ásítás tárta fel. A hajó

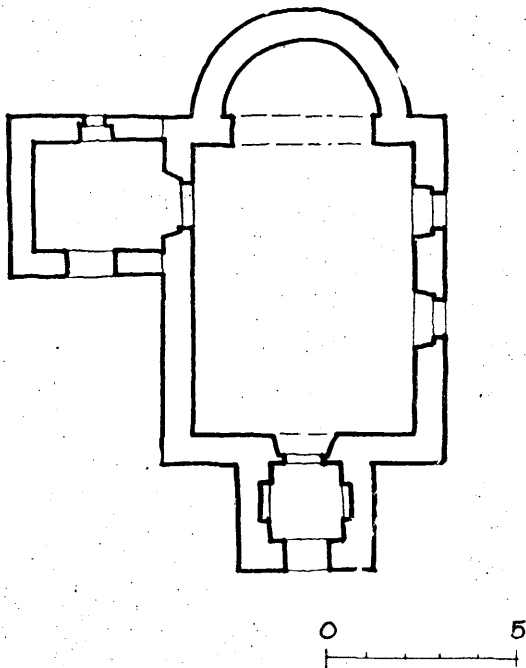
72. kép. — Abb. 72. Balatonfűzfő—Mámapuszta.

síkfödém, a szentély és a sekrestye dongaboltozott volt. A diadalív középkori vakolatán ornamentális festés csekély nyomai láthatók. (72. kép.)

Irodalom: Békefi 76., Csánki III. 241., Römer: Román- és átmenetkorú... 30., Csányi K. 202–210., Semsey 129., Radnóti—Gerő 87., Entz—Gerő 59., Genthon, 1959. 431., Römer hagy. XVII. cs.

9. BALATONSZEPEZD (tapolcai járás), rk. templom. MJ.

Jellege: A falu Balaton felőli szélén, a műút felett emelkedő dombon álló, népies barokk stílusban átalakított román templom.

73. kép. — Abb. 73. Balatonszepezd.

Története: Szepezd legkorábbi birtokosa az Atyusz nemzetség, amelynek már a XII. század közepén voltak itt birtokrészei. A XIII. század második felében mellettük királyi udvarnokok is éltek a faluban. 1276-ban földjelket a király Rátóti Roland bánnak adományozta. Ekkor a veszprémi püspökségnek is voltak itt birtokai, amelyek eredetileg zalai várföldek voltak, valamint a somogyvári apátságnak. A XIV. századtól a püspökség, a somogyvári apátság és a Rátótiak (Gyulaffiak) mellett helyi nemesek is birtokolták.

Egyházát 1288-ban említik Szt. András titulussal. 1333–34-ben papja Miklós. — 1774-ben Kővágóörs filiája, erősen romos. A kórus feletti mennyezeten olvasható évszám szerint 1888-ban építették mai formájára.

Leírása: Egyhajós, íves szentélyű, keletelt templom, a hajó északi oldalán későbbi, talán még középkori ere-

detű sekrestyével, a hajó nyugati oldala előtt álló két-emeletes toronnyal. A hajó és a sekrestye síkmennyezetes, a szentély boltozott. A nyitott toronyaljából a templomba vezető ajtó tagozott, csúcsíves kőkeretezésű. — A templom a torony felső emelete és sisakja, valamint a sekrestye falainak kivételével románkori. (73. kép.)

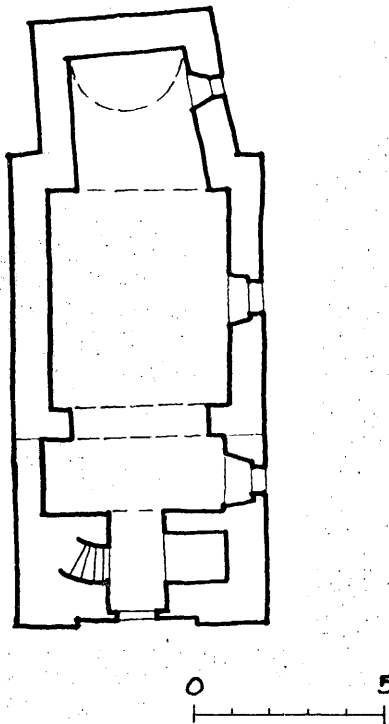
Irodalom: Békefi 181., Holub III. 812–814., Genthon, 1959. 30., Ortway I. 297., Entz—Gerő 94.

10. BALATONUDVARI (veszprémi járás), rk. templom. MJ.

Jellege: A község északi szélén, a balatoni műút mellett szabadon álló, klasszicista stílusban átalakított románkori templom.

Története: Udvari királyi udvarnokföld volt, amelyen már a XII. században az Atyusz nemzetségnek, a tihanyi apátságnak és a veszprémi püspöknek is voltak birtokai. Később Tihanyhoz tartozott, bár a káptalannak és a püspökségnek továbbra is voltak a faluban részei. A XV. század elején az Ecsérik visszaadják a tihanyi apátság itteni részeit, a század végén pedig helyi nemesek és a lövöldi karthauziak pereskednek udvari földek miatt. A templom középkori okleveles említése nem ismert. A XIX. század elején építették mai formájára.

Leírása: Egyhajós, egyenes szentélyzáródású, keletelt templom, nyugati oldalán klasszicista toronnyal és kórusal. Hajója síkmennyezetes, szentélye dongaboltozatú.

74. kép. — Abb. 74. Balatonudvari.

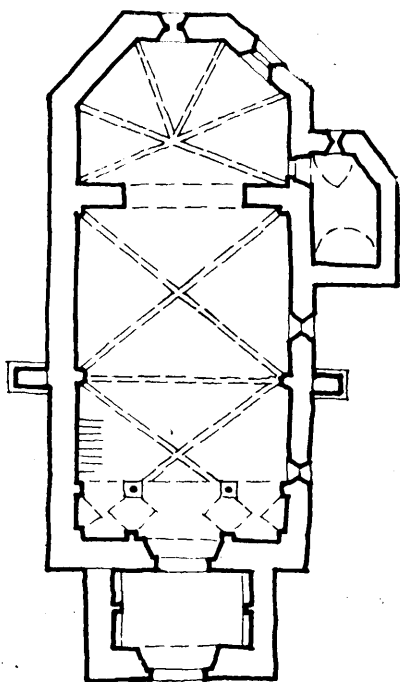
Padlásterében másodlagosan beépített románkori kőkváderek láthatók. (74. kép.)

Irodalom: Holub III. 905–906., Genthon, 1959. 30., Entz–Gerő 60.

11. BERHIDA (veszprémi járás), rk. templom. M.

Jellege: A falu főterének kiöblösödő déli oldalán, szabad téren álló, gótikusan átalakított későromán templom.

Története: Berenhida a veszprémi püspökség birtoka a XIII. századtól kezdve. 1436-ban mezőváros, oppidum. 1383-ban temploma plébániatemplom, amelynek titulusa Szt. Péter (1522). A templomban látható részek szerint a XVII–XVIII. században is használták. Az OMF 1963–1964-ben helyreállította Ágostházi László (EM. VÁTERV) tervei alapján. Régészeti feltárását Sz. Czeglédy Ilona végezte.

75. kép. — Abb. 75. Berhida.

Leírása: Egyhajós, a hajóval azonos szélességű és a nyolcszög három oldalával záródó szentéllyel, keletelt. A szentély és a hajó találkozásánál délről kis, sokszögű záródású sekrestye, a hajó nyugati oldalán háromemeletes torony. A hajó északi és déli oldalán egy-egy támpillér. A templom valamennyi helyiségében középkori boltozatok vannak: a hajót és a szentélyt bordás keresztboltozatok, a toronyaljat és a sekrestyét pedig dongaboltozat fedi. A hajó nyugati végében karsú oszlopokon álló, boltozott

karzat. A templom feletti kőből boltozott középkori fedélszék hazánkban egyedülálló. A templom a XIII. század végén épülhetett, tömegében és több részletében még román jellegű. A XIV. század végén készült gótikus boltozata és fedélszéke valószínűleg tornya is. Gazdag barokk berendezése van, torony alatti ajtaján 1638-as évszám, oltára a XVIII. század közepéről származik. (75. kép.)

Irodalom: Békefi 69–70., Csánki III. 212., Genthon, 1959. 36., Römer: A Bakony. 145., Csányi K. 202–210., Veszprémi reg. 560., Entz–Gerő 64., Römer jkv. VI. 7., Römer hagy. XVII. cs.

12. CSABRENDEK (sümei járás), csabi templomrom. MJ.

Jellege: A falutól délkeletre, Csab pusztá mellett, szántóföldek között bozóttal sűrűn benőtt rom.

Története: A zalai várjobbágyok közül a XIII. században kiemelkedő Csabi nemzetség névadó falva. A középkorban mindig a nemzetségből származó Csabi és Basó családok birtoka. Papját 1333–34-ben említik, templomáról okleveles adatot nem ismerünk.

Leírása: Egyhajós, valószínűleg egyenes szentélyzáródású, keletelt templom volt. Bozóttal benőtt és törmeléssel borított falaiából csak a nyugati áll 3–4 méter magasságban.

Irodalom: Békefi 126., Holub III. 128–129., Ortway I. 293.

13. CSABRENDEK (sümei járás), rendeki templomrom. Jegyzékben nem szerepel.

Jellege: A község közepén emelkedő templomdomb keleti lábánál, részben alapfalakban, részben barokk templommá alakítva, ma elhagyottan áll.

Története: Rendek, Rennek a középkorban a szomszédos Csabi és Basó családok birtoka. 1344-ben vásáros hely, 1355-től 1482-ig a középkori Zala megye északkelti részének járási székhelye.

Papját 1333–34-ben említik, templomát, amelyet Szt. Lőrinc tiszteletére emeltek, 1355-ben. A török időkben elpusztult, a XVIII. század elején részben újjáépítették, de a század végén, a mai templom megépítése után elhagyták.

Leírása: Egyhajós, íves szentélyű templom volt. Szentélyének ma csak alapfalai látszanak, hajója az elfalazott diadalívvel és barokk fiókos dongaboltozattal fedve ma gépkocsiszin.

Irodalom: Békefi 173., Holub III. 128–129., Ortway I. 296.

14. CSABRENDEK (sümei járás), szentistváni templomrom. MJ.

Jellege: A falutól délkeletre, a csabi templomromtól kb. 500 méterre észak felé elterülő, bozóttal benőtt, alacsony falú rom.

Története: A XIII–XIV. század fordulóján a szomszédos Csabról települt község, amelynek birtokosai a középkorban mindig megegyeztek Csab és Rendek birtokosaival.

Papját 1333–34-ben említik, templomáról okleveles adatot nem ismerünk.

Leírása: Feltáratlan, ismeretlen alaprajzú rom, alacsony falakkal.

Irodalom: Békefi 126., Holub III. 128–129., Ortway I. 293.

15. CSOPAK (veszprémi járás), lebontott rk. templom. Jegyzékben csak megmaradt újkori tornya szerepel. MJ.

Jellege: A falu felső részében ma is álló torony mellett állt, egyébként ismeretlen.

Története: Eredetileg királyi birtok, de már korán a veszprémi egyház kezére került. Első említése 1277. A XIV. század elején káptalani udvarnokok és szőlőművelők lakják. 1387-ben együtt említik a szomszédos Paloznakkal, amely a veszprémvölgyi apácáké volt. A XV. században a püspökség, a felsőörsi prépostság és a helyi nemesek is szerepelnek tulajdonosai között.

Temploma Rómer szerint 1266-ban Szt. István királynak volt szentelve. — 1860 után bontották le.

Leírása: Egyhajós, egyenes szentélyű keletelt templom volt, szentélyének északi oldalán sekrestyével. A ma is álló torony a szentély keleti végéhez csatlakozott.

Irodalom: Holub III. 160–162., Rómer: Román- és átmenetkorú... 7., Rómer jkv. I. 114.

16. CSOPAK (veszprémi járás), kövesdi templomrom. MJ.

Jellege: A falu alsó részét alkotó egykori Balatonkövesd elpusztult középkori temploma a Kossuth Lajos utca 19. számú ház udvarában, istállóinak átépítve.

Története: Kövesd első említése a tihanyi apátság első, 1093-as évszámra hamisított összeírásában. 1121-ben az Atyusz nemzetségé, a XIII–XV. században helyi és idegen birtokosoké.

Szt. Miklós hitvalló tiszteletére szentelt egyházát 1363-ban említik.

Leírása: Egyhajós, egyenes szentélyzáródású, keletelt templomrom, istállóinak átépítve. Magasan áll nyugati oromfala. Déli, egyenes záródású, kőkeretes ajtaja épségben maradt.

Irodalom: Békefi 150., Holub III. 438–439., Genthon, 1959. 63., Rómer: Román- és átmenetkorú... 26., Semsey 130., Rómer jkv. I. 112.

17. DÖRGICSE (veszprémi járás), alsódörgicsei templomrom. M.

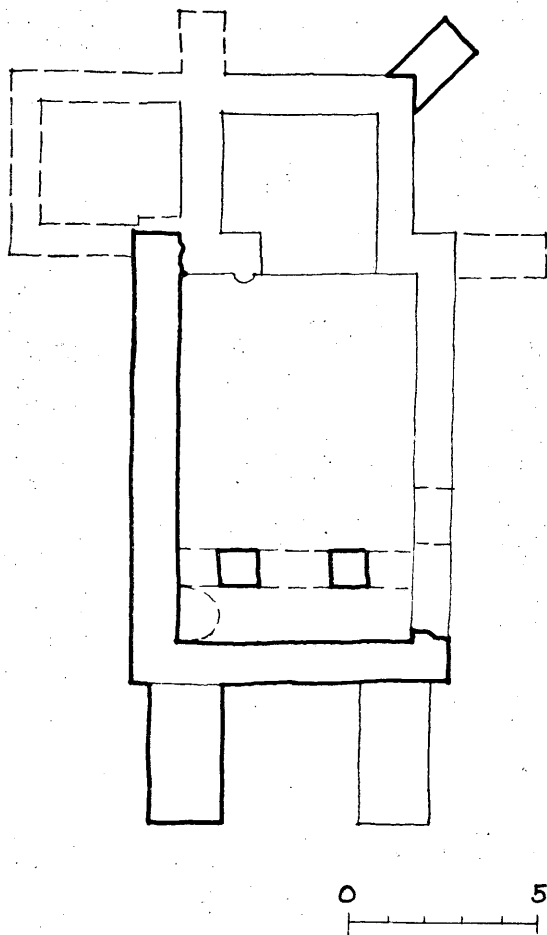
Jellege: A falu déli bejáratánál, az országúttól keletre, magas dombon álló rom.

Története: A falu a fehérvári káptalan birtoka volt a középkorban, először 1268-ban említik. A XIV–XV. században Akali vagy Boldogasszonydörgicse.

Temploma a falu nevéből következtetve Boldogasszony tiszteletére épült. Papja 1333-ban Balázs, 1420 körül Tamás. — A XVIII. században újjáépítették és használták, csak a múlt század elején pusztult el végleg. Az 1930-as években ledőléssel fenyegető tornyát aláfalazták.

Leírása: Egyhajós, egyenes szentélyű, keletelt templomrom, a szentélytől északra valószínűleg sekrestyével. Nyugati végén a hajóval azonos szélességű háromemeletes torony, alsó szintjein boltozott kegyúri karzattal, legfelső emeletén két ikerablakkal. Magasan áll a tornyot támasztó két támpillér közül az északi és a hajó északi fala, a többi fal alacsony és alig kivehető. (76. kép.)

Irodalom: Békefi 129–131., Holub III. 177–180., Genthon, 1959. 72., Ortway I. 293., Csányi K. 202–210., Rómer: A Bakony. 182–183. Rómer: Régi falképek... 105., Radnóti-Gerő 88., Entz-Gerő 101., Rómer jkv. V. 112., VI. 111. — Eri I.-Gerőné Krámer M.—Szentlélek T.: A dörgicsei középkori templomromok. — Magyar Műemlékvédelem 1959–1960. Az OMF II. évkönyve. Bpest, 1964. 95–116.

76. kép. — Abb. 76. Alsódörgicse.

18. DÖRGICSE (veszprémi járás), felsődörgicsei templomrom. M.

Jellege: A falu közepén, az evangélikus templom mögött álló rom.

Története: 1211-ben említi először a tihanyi apátság összeírása itteni birtokait. 1231-ben Szentpéterdörgicse, a tihanyi apátság és helyi nemeseké. Valószínűleg azonos az 1333–35-ben említett Ságdörgicisével, amelynek papja Péter. A XIV.–XVI. században a dörgicsei nemeseké, amelyek közül a Zenthpéterdörgicsei Zarka család volt a legjelentősebb.

A falu temploma 1231-ben már áll, mert ekkor már erről nevezik Szentpéterdörgicseinek. 1312-ben a feldergicsei nemesek és a tihanyi apát egyezsége kötötték a feldergicsei Szt. Péter egyház kegyuraságáról.

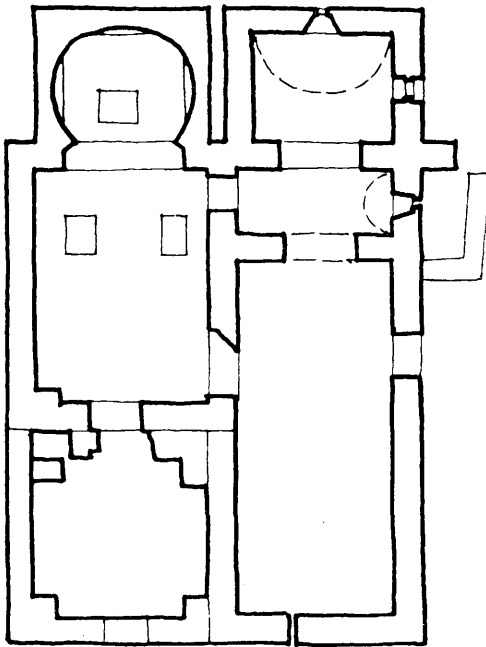
A templomot 1959-ben az OMF feltárta és védelemben részesítette. Az ásatást Eri István végezte, műtörténész Gerőné Krámer Márta, építész Koppány Tibor.

Leírása: Keletelt kettős templom két hajóval és két szentéllyel. Az északi, rövidebb hajóhoz belül patkóívu. kívül egyenes záródású szentély, nyugatról pedig négy-

zetes, belső sarkain pillérekkel erősített előtér csatlakozik. Önálló nyugati bejárata volt, amelyet befalaztak és így két ajtón át csak a déli templomon keresztül lehetett megközelíteni. — A déli templom hosszú hajójához kelet felől vele azonos szélességű álkereszthajó csatlakozik, és ebből nyílik a szintén azonos szélességű, egyenes záródású szentély. Délről az álkereszthajó szélességében toldalék építmény, csontház csatlakozik hozzá. — A déli templom falai a közös fal kivételével majdnem eredeti magasságban maradtak meg, az északi falait az ásatás tártta fel.

A templomron alaprajzi megoldásával hazánkban egyedülálló és korát tekintve is sok vitára ad alkalmat. (77. kép.)

Irodalom: Békefi 127., Holub III. 177–180., Genthon, 1959. 72., Römer: Román- és átmenetkorú... 11., Semsey 130., Radnóti—Gerő 88., Entz—Gerő 23, 101., Gerevich 31., Magyar Műemlékvédelem 1959–60., i. h.

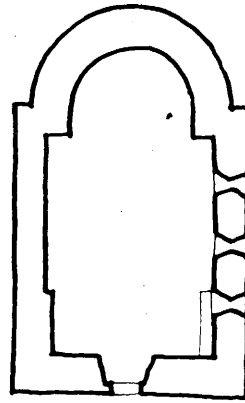

77. kép. — Abb. 77. Felsődörgicse.

19. DÖRGICSE (veszprémi járás), kisdörgicsei templomrom. M.

Jellege: Kisdörgicsetől nyugatra, rétben szabadon álló rom.

Története: 1225-ben a Bogát-Radvány nembeli Ypolth fia Albert birtoka, aki éppúgy, mint 1228-ban e nembeli Csepán fia Gyapoly, dörgicsei nemeseknek ad el földjeiből. A XIII. században és később is a Bogát-Radvány-nb. Dobi és Monaki családok kezén volt.

78. kép. — Abb. 78. Kisdörgicse.

1228. Bogát-Radvány-nb. Gyapoly kijelenti, hogy egyháza földjén kívül itt más birtoka nincs. 1333–35-ben, a három falu közül ez lehetett Füreddergicse, amelynek papja János volt, 1420 körül pedig Benedek a papja.

1959-ben az OMF feltárta és részleges helyreállítással rögzítette maradványait. Az ásatást Éri István irányította, építész tervezője Koppány Tibor volt.

Leírása: Egyhajós, íves szentélyű, kisméretű templomrom. Falaiból csak a hajó déli oldala áll magasan, három résablakkal, a többi átlag 1 méter magassággal az ásatás tártta fel. Bejárata a nyugati oldalon. Itt, a hajó nyugati végében dongaboltozatos karzat volt. A hajót valószínűleg síkfödém, a szentélyt boltozat fedte. (78. kép.)

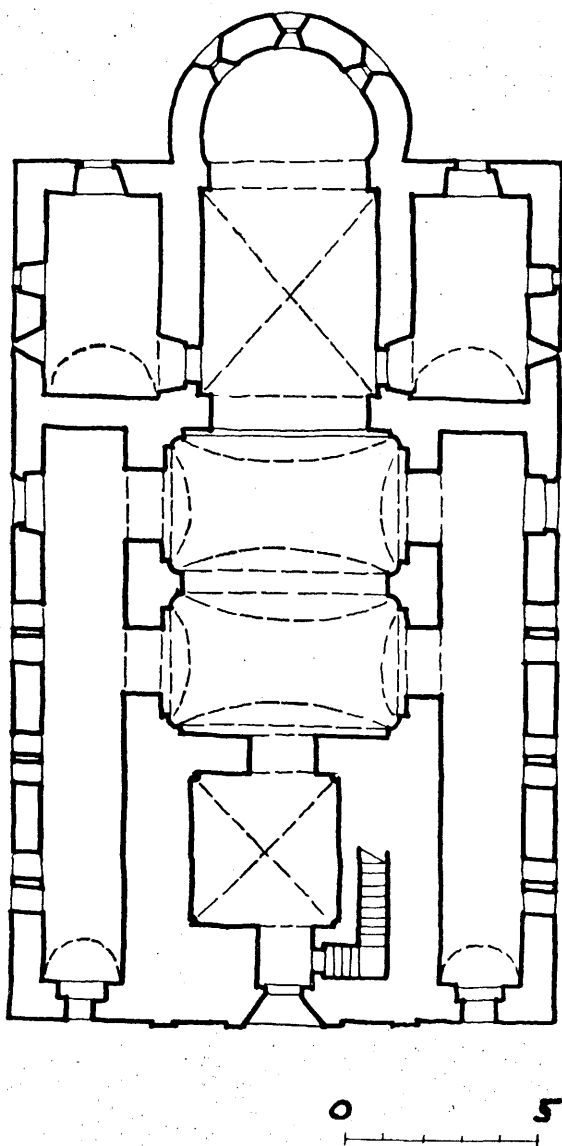
Irodalom: Békefi 127–131., Holub III. 177–180., Genthon, 1959. 162., Ortway I. 293., Csányi K. 202–210., Radnóti—Gerő 88–89., Entz—Gerő 102. Magyar Műemlékvédelem 1959–60., i. h.

20. FELSŐÖRS (veszprémi járás), rk. emplom. M.

Jellege: A község közepén és egyben legmagasabb pontján álló nagyméretű, barokkban átalakított románkori templom.

Története: Örs a Rátót nemzetségi Örsi, később Batthyány ágának birtoka, első említése 1155-ből. Ekkor a birtokos családnak már kőpalotája volt itt. A középkorban Kővágóörs néven szerepel, de már a XII–XIII. század fordulóján körül két faluként, Nagy (Felső-) és Kis (Alsó-) Örsként is említik. Az Örsiek (XV. századtól Batthyányak) mellett részbirtokosai voltak az általuk alapított prépostságnak, a bakonybéli apátságának, később a rokon Fajszi Anyosoknak, Szentgyörgyi Vincéknek, sőt a XV. századtól környékbeli kisebb nemeseknek is.

A templom a Rátót nemzetség ősei által alapított Mária Magdolna prépostság temploma. Alapítási éve és körülményei ismeretlenek, valószínűleg a XII. század vége. Szt. Mihály oltárát, amelyet Örsi Miske felesége, Oslí Margit alapított, 1226 és 1244 között szentelte fel Bertalan veszprémi püspök. — A török időkben részben elpusztult, a XVIII. század közepén állították helyre.

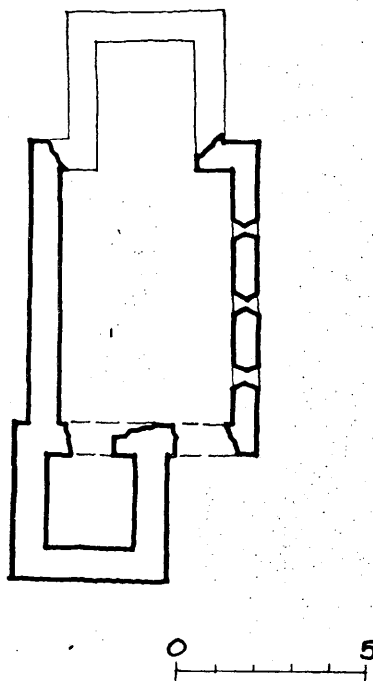
79. kép. — Abb. 79. Felsőörs.

1944-ben kezdte meg építéstörténeti kutatását Lux Géza, de ez a háború miatt abbamaradt. Az OMF 1962–63-ban folytatta a kutatást és megindította a templom helyreállítását Erdei Ferenc tervei és Eri István ásatása nyomán.

Leírása: Háromhajós, keletelt templom, középső hajója és patkóívíű szentélye között szentélynégyzettel és ennek két oldalán egy-egy sekrestyével. A középhajó nyugati végében hatalmas négyzetes, kétemeletes torony, amelynek harmadik emelete nyolcszög alaprajzú. Tetején barokk sisak. A nyugati homlokzat közepén, a torony alatt díszes béléttű kapuzat vezet a torony föld-

szintjén levő előtérbe, amelyet bordás keresztboltozat fed. Innét nyílik a torony déli falában a karzatra vezető eredeti lépcső. A két dongaboltozatos oldalhajó felett két oldalt emeleti karzatsor helyezkedik el. Ezeknek és a főhajónak a lefedései már barokk boltozatok. Eredeti viszont a szentélynégyzet bordás keresztboltozata és a szentély félkupolája. A kutatás megkezdéséig a torony nyugati homlokzatát kivéve, amelyen a bejárati kapuzat felett három díszes ikerablak és a második emeleten ezek felett újabb ikerablak helyezkedik el, emeletenként ívsoros párkánnyal elválasztva, csak barokk ablakok voltak láthatók. A főhajó és a szentély felső részén szintén ívsoros párkányok húzódnak. — A kutatás során úgynt ki, hogy az addigi felfogással szemben a templom eredetileg is háromhajós volt, teljes egészében román. 1944-ben tárták fel a szentély három ablakát és az oldalhajók három pár ikerablakát. Az 1962–63. évi kutatás tovább tisztázta a templom egykori képét és építéstörténetét. (79. kép.)

Irodalom: Békefi 156–169., Holub III. 577–582., Genthon, 1959. 97., Ortvay I. 296., Csányi K. 202–210., Rómer: Román- és átmenetkorú... 37., Rómer: A Bakony. 188–189., R. Eitelberger: Bericht... Jahrbuch KKCC Baudenkmale, 1856. II. A. 116–119., Radnóti–Gerő 80–85., Entz–Gerő 23–24, 66–68., Gerevich 30, 59, 103–104, 115–119, 145, 152, 167–168., Bátorffy Lajos (szerk.); Felsőörs és prépostsága. Adatok Zala megye történetéhez. I. köt., 2. füzet, 80–137. Nagykanizsa, 1856. Bedy Vince: A felsőörsi prépostság története. Veszprém, 1934., Bogyay Tamás: A felsőörsi prépostsági templom. Balatoni Szemle. 1944., Lux Géza: Újabb feltárások a felsőörsi apátsági templomon. Építészet, 1944. 39–43. Entz Géza: Gotikus udvarház Alsóörsön, Műv. Tört. Ért. 1956. évi 2–3. sz. 127–128. oldal.

80. kép. — Abb. 80. Gyepükaján.

21. GYEPÜKAJÁN (sümegei járás), nagykeszi templomrom. M.

Jellege: A falutól délkeletre, mintegy másfél kilométerre a mezőn álló rom.

Története: Okleveleinkben először 1230-ban tűnik fel a korai, XI. századi telepítésű falu neve, mint zalai várnépek és helyi nemesek birtoka. A XIV–XV. században a Kesziék és a szomszédos Csabiaké, részbirtokos volt a Pápai család és a fehérvári káptalan is.

Szt. Péter tiszteletére emelt templomát 1346-ban említik.

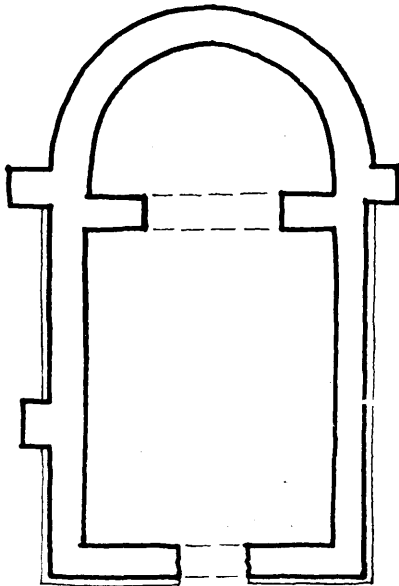
Leírása: Egyhajós, egyenes szentélyű, keletelt templom volt, hajójának északnyugati sarka előtt háromemeletes toronnyal. A torony teljes magasságban áll, szintenként keskeny résablakokkal. A hajó északi és déli falai is magasak, a déliben három résablak nyomaival. A szentély leomlott. — A templom körül jól látható az egykori falu és az azt körítő sánc helye. (80. kép.)

Irodalom: Békefi 148., Holub I. 80., 313, III. 394–395., Csánki III. 71, 173., Genthon, 1959. 108.

22. GYULAKESZI (tapolcai járás), csobánci templomrom. MJ.

Jellege: A Csobánc-hegy közepmagasságában, a vár alatti középkori község templomának romja, szőlők között.

Története: Csobánc hegye a XIII. században az Atyusz nembeli Sal comes, a díszeli nemesek és a keszi udvarnokok birtoka (1221, 1255).

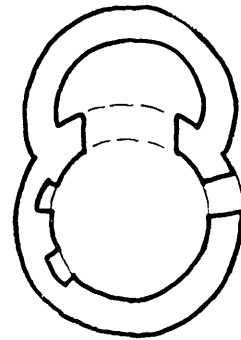
81. kép. — Abb. 81. Gyulakeszi—Csobánc.

A tatárjárás után épült vár alatt telepített falu valószínűleg azonos az oklevelek Csobáncszögnek nevezett településével, amely a XV. század elején egy Gál nevű nemesé volt. Tőle hűtlenség miatt a király elvette és a Gersei Pethöknök adományozta. Később a vár uraié, a Gyulafiaké volt.

A templomról középkori okleveles említést nem ismerünk.

Leírása: Egyhajós, a hajóval azonos szélességű íves szentélyes, keletelt templom. Hajójának falai és diadalíve áll, szentélye alacsony rom. A hajó és a szentély különböző időből származik, elválásuk tisztán látható. — Belsejében présház van. (81. kép.)

Irodalom: Békefi 127., Holub III. 159, 396–405., Genthon, 1959. 131., Römer: Román- és átmenetkorú... 7., Csányi K. 202–210., Semsey 133., Radnóti—Gerő 88., Entz—Gerő 23, 85., Römer jkv. I. 13, 15, 75.

82. kép. — Abb. 82. Gyulakeszi, Szt. Ferenc késése.

23. GYULAKESZI (tapolcai járás), „Szent Ferenc késése” elpusztult rom. Jegyzékben nem szerepel.

Jellege: A Gyulakeszi—Káptalantóti közötti út mellett álló, majdnem az alapfalakig elpusztult rom volt a múlt század második felében.

Története: Ismeretlen. Römer Flóris 1861-ben felmérte és leírta, 1866 után elpusztult.

Leírása: Kisméretű keletelt körtemplom, patkóívvű apszissal, déli bejáratlalt, északi falában két fülkével. (82. kép.)

Irodalom: Römer: Román- és átmenetkorú... 49–50., Entz—Gerő 24.

24. HEGYMAGAS (tapolcai járás), elpusztult szentgyörgyhegyi rom. Jegyzékben nem szerepel.

Jellege: Ismeretlen románkori.

Története: Valószínűleg a középkori Hegymagas temploma volt. A falu zalai várföld és királyi udvarnokok földje, amely később a veszprémi káptalané lett. Első említése 1237-ből való.

A káptalan birtokán, a Hegymagas hegy alatt fekvő Szt.

György templomot 1274-ben említik először, majd később, a XIV., XV. században többször is.

1932 augusztusában ásta ki Dornyay Béla a hegy „északnyugati peremén”, közelebből meg nem határozott helyen. Az ásatásból előkerült kőfaragványai a keszthelyi múzeumban vannak.

Leírása: Alaprajzi formája ismeretlen, bár faragott belső párkánykövei alapján valószínű, hogy íves szentélyű, egyhajós templom lehetett.

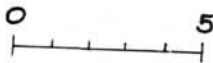
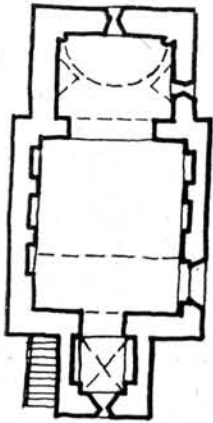
Irodalom: Holub III. 289–290., Dornyay—Vigyázó: A Balaton és környéke részletes kalauza. Bp. 1934. 202., Entz Géza: Az esztergomi királyi kápolna oroszlános festménye. Esztergom Evlapjai. Bp. 1960. 8.

25. HÉVÍZ (keszthelyi járás), egregyi templom. M.

Jellege: A falutól északra, szőlők között, a temetőben álló román templom.

Története: 1221-ben és 1273-ban az Atyusz nemzetségé, több adatot nem ismerünk róla. A templom okleveles említése ismeretlen.

Leírása: Egyhajós, egyenes szentélyű, keletelt templom, nyugati oldalán háromemeletes, falazott sisakos tornyossal. Egykori bejárata a torony alatt befalazva, mai déli kapuja barokk-kori. A hajó síkfödémű, a szentély felett fiókos dongaboltozat, a torony alján pedig bordás keresztboltozat van. A hajó két oldalán bent 3–3 ülőfülke volt, közülük a déliekből egyet a barokk bejáratnál vágta el. A hajó déli falában három keskeny lőrésablak, a szentély déli és keleti oldalán egy-egy hasonló. A karzatra kívülről, a torony északi oldalán felvezető lépcső újabb, talán a MOB 1912. évi restaurálásából származik. A tornyon a befalazott nyugati bejárat felett keskeny lőrésablak, második emeletén kettős, a harmadikon pedig hármás ikerablak van minden oldalán. A falazott sisak oldalsó fatháromszögein is egy-egy ikerablak van. (83. kép.)

83. kép. — Abb. 83. Hévíz—Egregy.

Irodalom: Békefi 137., Holub III. 208–209., Genthon, 1959. 136., Römer: Román- és átmenetkorú... 12., Csányi K. 202–210., Csányi Károly: Az egregyi templom. Balatoni Szemle, 1943., Darnay (Dornyay) Béla: Egregy árpádkori temploma. Keszthely, 1941., Radnóti—Gerő 80–81., Entz—Gerő 23, 135–136., Gerevich 31, 41–43., Römer jkv. I. 82.

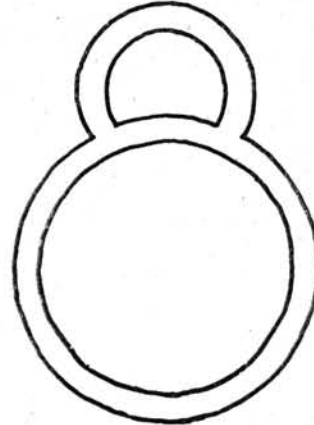
26. KÁPTALANTÓTI (tapolcai járás), sabarhegyi templomrom. MJ.

Jellege: A falutól délre, elhagyott helyen álló, ismeretlen elpusztult faluhoz tartozó román templomrom.

Története: Ismeretlen.

Leírása: Egyhajós, egyenes szentélyzáródású rom, amelynek szentélye még áll, hajójának falai erősen romosak. A szentély felett dongaboltozat.

Irodalom: Genthon, 1959. 152–153., Radnóti—Gerő 90., Entz—Gerő 98.

84. kép. — Abb. 84. Keszthely—Szt. Lőrinc.

27. KESZTHELY, elpusztult Szt. Lőrinc templom. Jegyzékben nem szerepel.

Jellege: A gótikus piébániatemplom déli oldalán 1955-ben kialakított romkertben új falazattal kirajzolt rom.

Története: Keszthely eredetileg királyi birtok lehetett és csak a XIII. században került a Péc-nembéli Marcaliak ősei kezére. A század végétől újra királyi falu lett a későbbi mezőváros, egészen 1346-ig, amikor Lackfi István kapta meg. Őt több zálogbirtokos követte, míg végül 1438-ban a Gersei Pethők kapták meg véglegesen.

A templom első említése 1247. A XIV. század végén, az új ferences templom építésekor kápolnaként említik, több adat nincs róla, valószínűleg ekkor bontották le.

1954–55-ben tárta fel a keszthelyi végvár déli erődít-

ményeivel együtt Sági Károly. A nagyon mélyen megtalált alapfalakat visszatemették és a felszínen új falazattal rajzolták ki.

Leírása: Körtemplom, keleti oldalán patkóívíű szentélylyel. Felépítménye ismeretlen. (84. kép.)

Irodalom: Koppány—Péczy—Sági: Keszthely. Bp. 1962. 21—24.

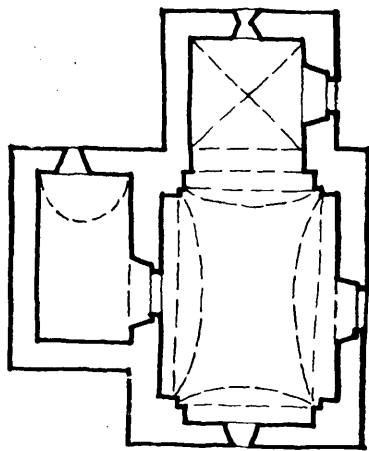
28. KESZTHELY, fenéki templomrom. Jegyzékben nem szerepel.

Jellege: 1948 őszén feltárt és visszatemetett alapfalak.

Története: A középkori Fenék falu a mai pusztától délre, a zalavölgyi vasútvonal és a Sármellékre vezető országút mellett terült el. Királyi birtok volt, első említése 1347-ből. 1415-ben Vátkai Miklóst és fiait iktatták be csere címén a falu birtokába. A XV. században említett Fenékiek valószínűleg az ő utódaik. 1491-ben a család kihalt és a falut a Gersei Pethők kapták meg. A Fenékpusztától délre fekvő „Pusztaszenti” dombon 1948 őszén Radnóti Aladár vezetésével tanácsot tartották fel alapfalait.

Leírása: Egyhajós, egyenes szentélyű templom volt.

Irodalom: Sági Károly: Fenékpusztája története. Balatonfüred, 1960. 37—38., M. N. M. Történeti Múzeum, Régészeti Adattár, Radnóti-hagyatékban ásatási napló.

85. kép. — Abb. 85. Kisapáti.

29. KISAPÁTI (tapolcai járás), rk. kápolna. M.

Jellege: A falutól északnyugatra a szőlők közt álló, helyreállított román templom.

Története: A középkorban Hegymagasnak nevezett mai Szentgyörgyhegy keleti oldala a pannonthalmi apátság birtoka volt. A nyugati oldalon levő veszprémi püspöki bir-

toctól és az itt élő királyi udvarnokok és zalai várszolgák földjeitől csak a XIII. század végén választották el. Később is Pannonthalma birtoka volt.

Az irodalom szerint a templomot a pannonthalmi apát építtette 1245-ben. 1414-ben a hegyen levő Szt. György egyház mellett említik a hegy alatti Szt. Kereszt kápolnát, de ez akkor fából volt. 1422-ben ismét említik a Szt. György templomot, de a hegy alatti Szt. Kereszt kápolnának ekkor már csak a helye volt meg. Így kétséges, hogy a mai templom azonos-e az 1245-ben épített Szt. Kereszt templommal, bár kétségtelenül XIII. századi román épület. 1720 táján újjáépítették.

1958—59-ben az OMF állította helyre Sedlmayr János terve alapján.

Leírása: Egyhajós, egyenes szentélyű templom, a hajó északi oldalán későbbi sekrestyével. Bejárata a déli oldalon. A hajót a négy sarkába épített barokk pillérek csehboltozat, a szentélyt román keresztboltozat, a sekrestyét pedig dongaboltozat fedi. A mai kapu és a déli oldal nagyobb ablakai a barokk átépítésből származnak, a sekrestye ajtókerete reneszánsz. (85. kép.)

Irodalom: Békefi 122, 141., Holub III. 285—290, Genthon. 1959. 161., Radnóti—Gerő 90—91., Entz—Gerő 26, 100—103. 158., Bogvay Tamás: A Szent György-hegyi Szent Keresztkápolna. Technika, 1943. 4. sz. 1—2. oldal.

30. KÓVÁGÓÖRS (tapolcai járás), evangélikus templom. M.

Jellege: A falu közepén, kis dombon álló, barokkban átépített román kori épület.

Története: A Káli-medence déli szélén elterülő falu első említése 1263-ból, helyi nemesek birtoka volt. A XIII. században élt Cibrián nevű birtokosáról Cibriánörsként, vagy templomáról Szentlászlóörsként említik az oklevelek, eredetileg azonban Örskál volt. 1351-ben Nagyörs. A XIV. század végén kihalt Cibrián család részeit a Döbröntei Himfiék kapták, akik mellett sok kis és egytelkes nemes élt itt.

Templomát 1263-tól említik Szent László egyházaként. A török időkben tönkrement templomot 1750 előtt állították helyre.

Leírása: Egyhajós barokk teremtemplom, a hajóval azonos szélességű, lesarkított szentélyvel, nyugati végén a hajóval egyező szélességű toronnyal. Bejárata a torony alatt. Belsejét csehboltozat-sor fedi. A torony alsó része és a hajó falai román koriak, 1774—76-ban, akkori tanúvallomások szerint még látszottak benn a középkori freskók.

Irodalom: Békefi 169—170., Holub III. 339, 570—572., Ortovay I. 296., Genthon, 1959. 179., Entz—Gerő 102.

31. KÓVÁGÓÖRS (tapolcai járás), kisörsi templomrom. MJ.

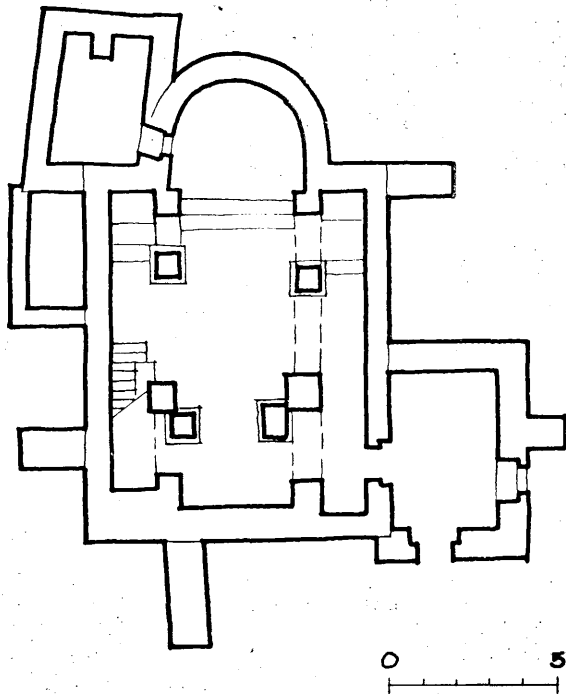
Jellege: Kővágóörstől nyugatra fekvő kisebb rom, az elpusztult Kisörs falu helyén.

Története: Az 1351-ben említett Nagyörs falunév alapján valószínű, hogy Kisörs ebből kiszakadó új település volt, amely a XIII. században települt.

A templomról középkori említést nem ismerünk, de a XVII—XVIII. században romként emlegetik.

Leírása: Egyhajós, egyenes szentélyzáródású, kis templom volt, amelynek csekély falai maradtak meg.

Irodalom: Genthon, 1959. 180.

86. kép. — Abb. 86. Kővágóörs—Ecsér.

32. KŐVÁGÓÖRS (tapolcai járás), ecséri templomrom. M.

Jellege: Feltárt és konzervált, gótikus bővítésekkel toldott román stílusú templomromjai.

Története: A falu a XIV. század elejétől ismert, helyi nemesek birtokaként, bár a veszprémi káptalannak és a kapornaki apátságnak is vannak részei itt.

1334-ben papja István. Templomát és a plébános előtte álló kúriáját 1353-ban említik először, 1433-ban kegyura. Ecséri László altárnokmester pápai kiváltságokat szerez Rómában az ecséri Szűz Mária egyháznak. A falu és veje a templom a XVI. század végén pusztult el, tornya 1933-ban dőlt le.

Az OMF 1962-ben feltárta és 1963-ban részleges kiegészítésekkel helyreállította. Az ásatást Sz. Czeglédy Iлона végezte, a helyreállítás Koppány Tibor tervei alapján történt.

Leírása: Háromhajós, íves, keletelt szentélyű templom, az oldalhajók a diadalív vonalában egyenesen záródnak. A hajó belsejében két sor zömök pillér ívsorokat tartott, amelyeken az alul nyitott fedélszék nyugodott. A szentély boltozott volt. A hajó délnyugati oldalához boltozott előcsarnok csatlakozott, a szentélyhez észak felől pedig kis sekrestye. A sekrestye és a hajó szögletében zárt ossarium volt. A hajó délkeleti sarkát egy, az északnyugatiat pedig két zömök támpillér erősítette.

Az íves apszisú, valószínűleg már eredetileg is háromhajós templom XII. századi és a XIII. században építették

a ma látható belső pillérsorokkal jelenlegi formájára. Előcsarnoka és sekrestyéje a XV. század elején készült. (86. kép.)

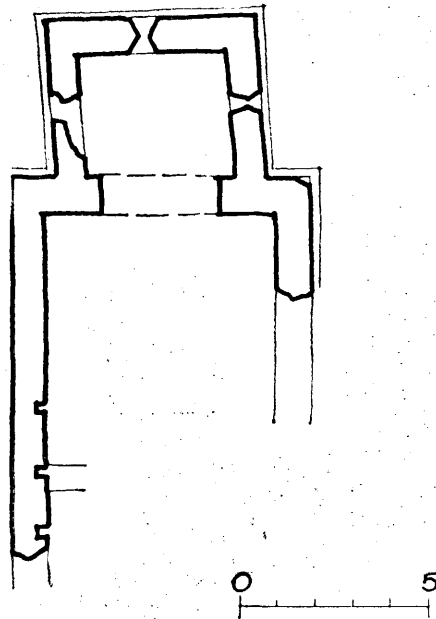
Irodalom: Békefi 135—137., Holub III. 200—201., Ortway I. 294., Genthon, 1959, 179., Csányi K. 202—210., Semsey 132., Radnóti—Gerő 88., Entz—Gerő 23, 106, 108., Sz. Czeglédy Iлона—Koppány Tibor: Az ecséri templomrom. Sajtó alatt az Arch. Ért.-ben.

33. KŐVÁGÓÖRS (tapolcai járás), sóstókáli templomrom. MJ.

Jellege: A községtől északkeletre, a Káli-medence közepén fekvő, elpusztult falu templomának romjai.

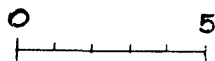
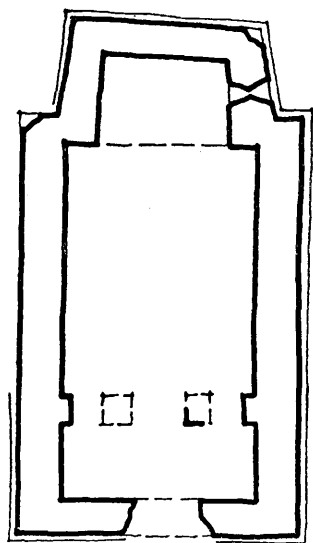
Története: Királyi udvarnokföld volt. IV. László király Kolynus veszprémi esperesnek adományozott belőle földet, az pedig 1283-ban Monoszlai Gergelynek, Ladomér érsek unokatestvérének adta. A XIV. században már a Rátótiaké, akik egy részét az almádi monostorral cserélték el. A XV. században helyi nemes birtokosai voltak. A templomról okleveles említést nem ismerünk.

Leírása: Egyhajós, egyenes szentélyű, keletelt templomrom. Hajójából az északi fal és a délinek a diadalívhez csatlakozó része maradt meg. Diadalíve, a szentély falai és boltozatának indításai még állanak. (87. kép.)

87. kép. — Abb. 87. Kővágóörs—Sóstókál.

Irodalom: Békefi 147., Holub III. 337, 340—342., Genthon, 1959, 180., Rémer: Román- és átmenetkorú... 47—48., Csányi K. 202—210., Semsey 132., Entz—Gerő 104., Rémer jkv. I. 28—29.

88. kép. — Abb. 28. Köveskál—Töttöskál.

34. KÖVESKÁL (tapolcai járás), töttöskáli templomrom. MJ.

Jellege: A községtől északnyugatra fekvő, elpusztult falu templomának romja.

Története: Töttöskál 1341-ben került királyi birtokból a veszprémi püspökség kezére és a középkorban azé is maradt. Templomát Békefi szerint a XIX. század elején még használták, de 1876-ban már romokban volt.

Leírása: Egyhajós, keletelt egyenes szentélyű templomrom, a hajó nyugati oldalán bejárattal és kegyúri karzat pilléreinek és boltozatának nyomaival. (88. kép.)

Irodalom: Békefi 148., Holub III. 340—341, 344., Genthon, 1959, 180. Semsey 132., Entz—Gerő 104., Römer jkv. I. 28—29.

35. LITÉR (veszprémi járás), református templom. M.

Jellege: Keletelt teremtemplom, nyugati oldalán kétemeletes toronnyal. Mai formájában későbarokk épület.

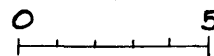
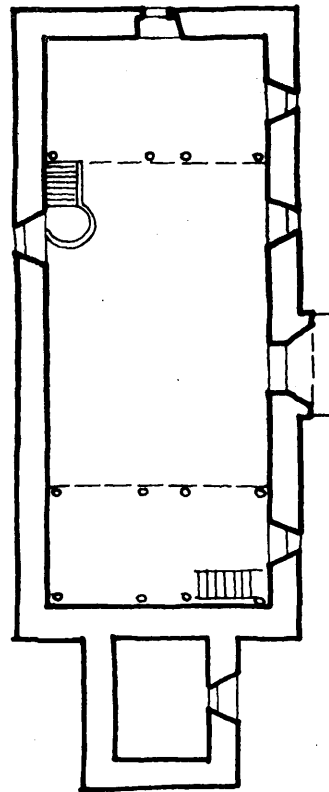
Története: A veszprémi káptalan hamis, 1082-re keltezett oklevelében már szerepel, tehát korai település. A XV. században a Litérikék és az Essegváriaké volt.

Szent Kereszt tiszteletére emelt egyházát 1472-ben említik. 1582 után készült Döbrönte várának urbárium, amelyben a vár birtokai között szerepel Litér is, egy tornyú és romos, Szt. Jakab tiszteletére szentelt templomával.

Leírása: Téglalap alaprajzú, nagyméretű templomrom, nyugati oldalán kétemeletes toronnyal. Déli bejárata

gazdag későromán béléttel díszített, 1962-ben tárták fel. (89. kép.)

Irodalom: Békefi 75—76., Csánki III. 240., Genthon, 1959, 186., Entz—Gerő 24, 68.

89. kép. — Abb. 39. Litér.

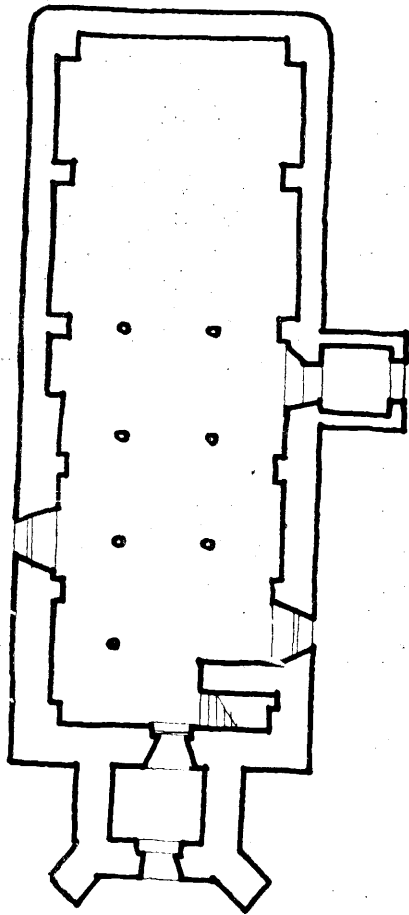
36. MENCSHELY (veszprémi járás), ev. templom. MJ.

Jellege: A falu központjában álló, mai formájában későbarokk épület.

Története: A falu a XIII. század végén a Vázsony-nemzetség birtoka volt. A Vázsony nembéli Mencselli család utolsó férfitagja: Maurítius fia Pető 1318-ban halt meg és itteni földjét a veszprémi káptalanra hagyta. A XIV—XV. században a káptalan és helyi nemesek birtoka volt.

Mencshely papja 1333—34-ben Sándor volt; a templomról középkori említést nem ismerünk. Mai alakjában 1791-ben épült a templom. 1957-ben déli oldalán befallazott románkori ablakok kerültek elő.

Leírása: Egyhajós, keletelt teremtemplom. Nyugati oldalán támpilléres, kétemeletes torony, a délin kis elő-

90. kép. — Abb. 90. Mentshely.

csarnok. A templom nyugati fele a román hajó, előtte gótikus toronnyal, keleti fele barokk toldalék. Belső terét boltozat fedi. (90. kép.)

Irodalom: Békefi 77., Ortway I. 291., Genthon, 1959, 195., Csánki III. 242., Veszprémi reg. 29., 54., 60., 62., 84., 98., 856., Kemény—Gyimesy: Evangélikus templomok. Bp. 1944., 628., Bakonyi Múzeum Adattára, Veszprém.

37. MINDSZENTKALLA (tapolcai járás), Kerekikál templomromja. MJ.

Jellege: A Mindszentkállával egybeépült Kisfaludtől nyugatra elterülő szőlőkben álló rom.

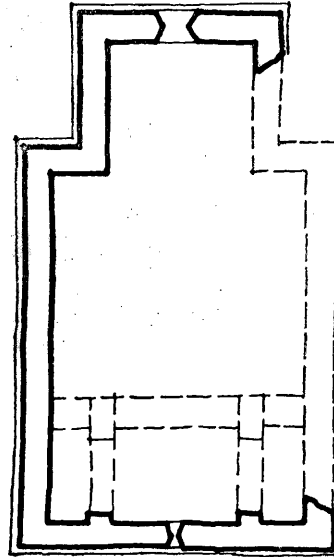
Története: A középkori Kerekí, Kerekikál királynéi birtok volt, amelyet a XIII. században kapott meg a veszprémi egyház. Még a XIV. század közepén is élnek a falu-

ban királyi jobbágyok a püspök és a káptalan népei mellett. Később a kapornaki apátság is voltak itt földjei.

Papja 1333—34-ben Balázs, a templomról adatot nem ismerünk.

Leírása: Egyhajós, egyenes szentélyű, keletelt épület, valószínűleg déli bejáráttal, nyugati felében kegyuri karzat pilléreinek és boltozatának nyomaival. — A múlt század második felében préháznak építették át, jelenleg dűldező, elhanyagolt állapotban van. (91. kép.)

Irodalom: Békefi 146., Holub III. 344., Ortway I. 294., Genthon, 1959, 199., Semsey 133., Römer hagy. XVII. cs.

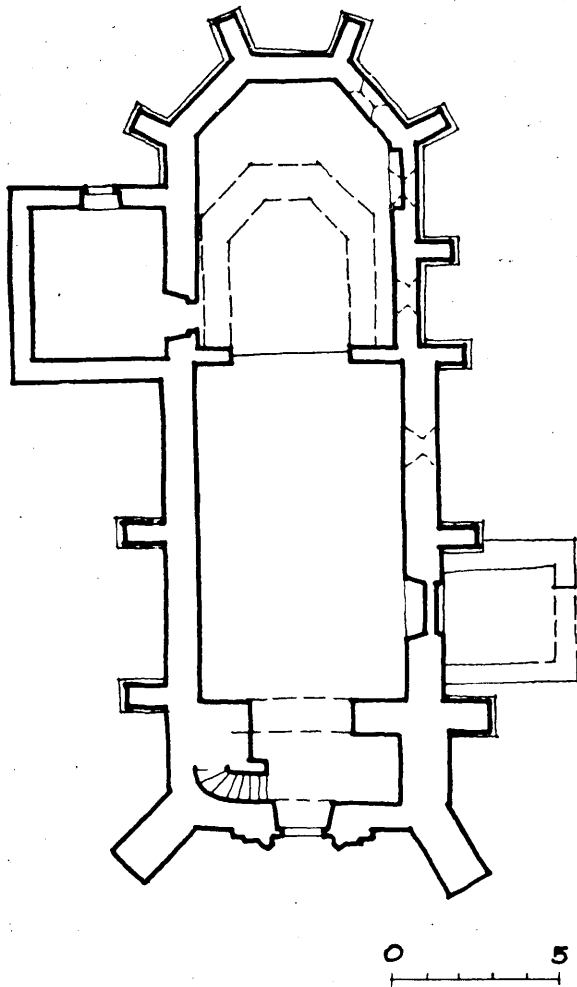
91. kép. — Abb. 91. Mindszentkalla—Kerekikál.

38. NAGYVÁZSONY (veszprémi járás), Szt. István templom. M.

Jellege: A XV. század végén gótikusra átépített templom, barokk toronnyal.

Története: A Vázsony nemzetség falva, a XIII. századtól ismeretes. A XIV. század végétől a tiszántúli Veszényieké, 1472-ben Kinizsi Pál kapta meg. Halála után felesége második férje és annak családja, a Vázsonyinak nevezett Horváthoké. 1425-ben Mindszentek tiszteletére szentelve, 1481-ben Kinizsi építtette át későgótikus stílusban. A XVIII. század közepén a Zichyek restauráltatták és barokk berendezést készítettek bele.

1961-ben az OMF helyreállította. A templom belső és külső feltárását Eri István végezte, helyreállítását pedig Sedlmayr János tervei alapján készítették. Az ásatás és a kutatás eredményeként tűnt ki, hogy a templomot Kinizsi

92. kép. — Abb. 92. Nagyvázsony.

nem alapjaiból építette, hanem korábbi román templomot építettett át.

Leírása: Egyhajós, keletelt, a hajóval azonos szélességű és a nyolcszög öt oldalával záródó, gótikus szentélyű épület, amelynek nyugati oldalán a templommal egyező méretű előcsarnok felett emelkedő kétemeletes tornya van. A szentélyhez észak felől sekrestye csatlakozik. A hajó és a szentély támpilléres, déli oldalán gótikus ablakok sorakoznak. A bejárat és a felette emelkedő torony külső felülete barokk stílusú. — A XIII. századi későromán templomból származnak a hajó falai és a torony egy emelet magasságig, nyugati falában az első emelet magasságában két befalazott román ablakkal. A korábbi szentély alapfalait a jelenlegi burkolat alatt az ásátás tárta fel, ez már sokszög záródású volt. (92. kép.)

Irodalom: Békefi 85., Csánki III. 259., Genthon, 1959, 220., Entz—Gerő 70—71., Éri István: Nagyvázsony. Bp. 1959. 52—57., Sedlmayr János: A nagyvázsonyi Szent István templom helyreállítása. Műemlékvédelem, 1962. 1. sz.

39. NAGYVÁZSONY (veszprémi járás), csepelyi templomrom. M.

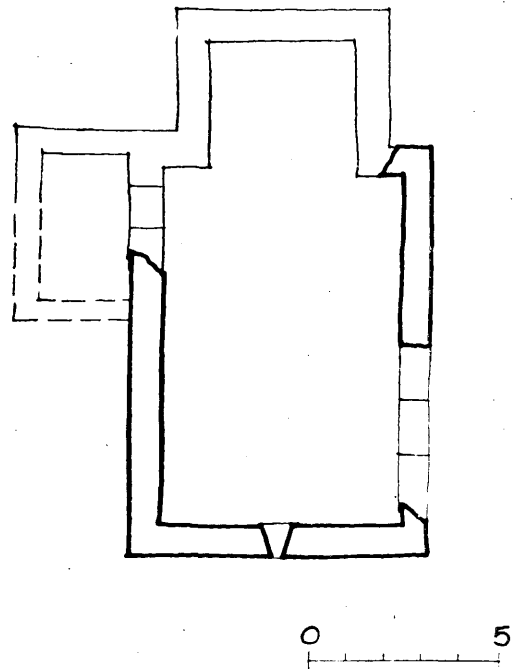
Jellege: Nagyvázsonytól északnyugatra, a csepelyi dombon levő, helyreállított rom.

Története: A XIII. században királyi pohárnokok, vadászok és a bakonybéli apátság népeinek földje, akik mellett a XIV. században helyi kismesek és a Vesznyiek, majd a XV. század végétől Kinizsi Pál és a vázsonyi pálosok részbirtoka. Csepel papját 1333—34-ben említik, templomáról adatot nem ismerünk.

1958-ban az OMF kisebb kiegészítésekkel helyreállította. Feltárását Dienes István végezte, a helyreállítás tervezője Agostházi László volt.

Leírása: Egyhajós, keletelt és egyenes szentélyű templomrom, a hajó északi oldalán sekrestyével. A hajó falai magasan maradtak fenn a déli bejáratnál és a nyugati oromfalban keskeny lőrésablakkal. A szentély és a sekrestye alacsony falait az ásátás tárta fel. (93. kép.)

Irodalom: Békefi 71., Genthon 1959, 220., Entz—Gerő 72, 74., Römer: Román- és átmenetkorú... 6., Alaxa Kálmán: A felsőcsepel-pusztai középkori templomrom. Dunántúli Szemle. 1941. 289—293., Éri István: Nagyvázsony. Bp. 1959. 59—62.

93. kép. — Abb. 93. Nagyvázsony—Csepely.

40. NAGYVÁZSONY (veszprémi járás), Nemesleányfalu templomromja. Jegyzékben nem szerepel.

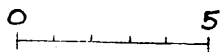
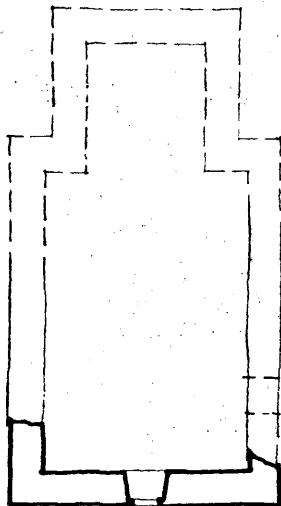
Jellege: A falu temetőjében álló feltáratlan rom.

Története: A XIII. században a bakonybéli apátságé, később a veszprémi káptalané. A XV. században egyetlen nemesek is lakták.

A templomról okleveles említést nem ismerünk. A helyi hagyomány szentjakabi romnak nevezi, feltehetően egykori titulusa nyomán.

Leírása: Nyugati oromfalából tekintélyes darab áll, többi fala lepusztult. (94. kép.)

Irodalom: Entz-Gerő, 72.. Eri István: Nagyvázsony. Bp. 1959. 63.

94. kép. — Abb. 94. Nagyvázsony—Nemesleányfalu.

41. ÖRVÉNYES (veszprémi járás), templomrom. M.

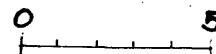
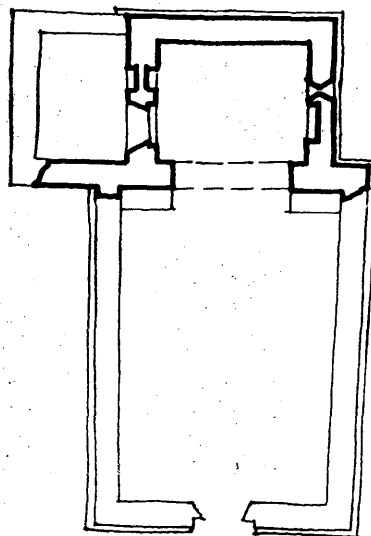
Jellege: A falunak a balatoni műút feletti dombon levő temetőjében áll, helyreállított rom.

Története: A középkorban a tihanyi apátság birtoka, amely az 1211-es összeírásban már szerepel. A XIV. század elején a veszprémi káptalan itteni birtokait elcserélte az apátsággal, s így a falu egészben Tihany tartozéka lett. Ekkor helyi nemes birtokosai is voltak.

A templom középkori okleveles említését nem ismerjük. Az 1740-es években újjáépítették és csak 1890-ben bontották le, hogy anyagából kálváriát építsenek. 1958-ban az OMF részleges kiegészítésekkel helyreállította Sedlmayr János tervei alapján.

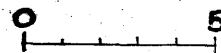
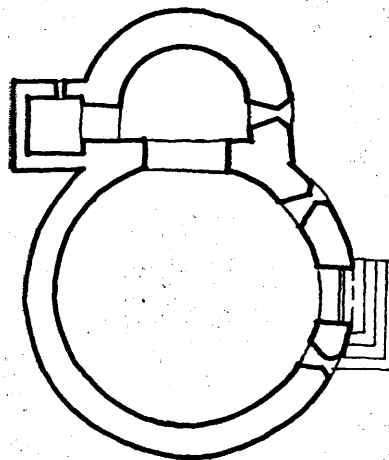
Leírása: Egyhajós, egyenes szentélyzáródású, keletelt templom, a szentély északi oldalán sekrestyével. Bejárata a nyugati oldalon volt. Hajójának falait a helyreállítás alkalmával tárták fel. Szentélye teljes magasságban, a diadalívvel és az e felett emelkedő oromfallal, a belső dongaboltozat indításaival és a sekrestye valamivel alacsonyabb falaival együtt a helyreállítás előtt is állt, a szentélyt védő tető viszont 1958-ban készült. (95. kép.)

Irodalom: Holub III. 570., Genthon 1959, 232., Radnóti-Gerő 91., Entz-Gerő 76., Csányi K. 202—210., Erdélyi L.: A

95. kép. — Abb. 95. Örvényes.

tihanyi apátság története. I. 272—273., Semsey 131., Mendele Ferenc: Örvényes község építőanyag- és építészeti vizsgálata. 1960. Kézirat.

96. kép. — Abb. 96. Öskü.

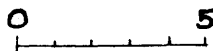
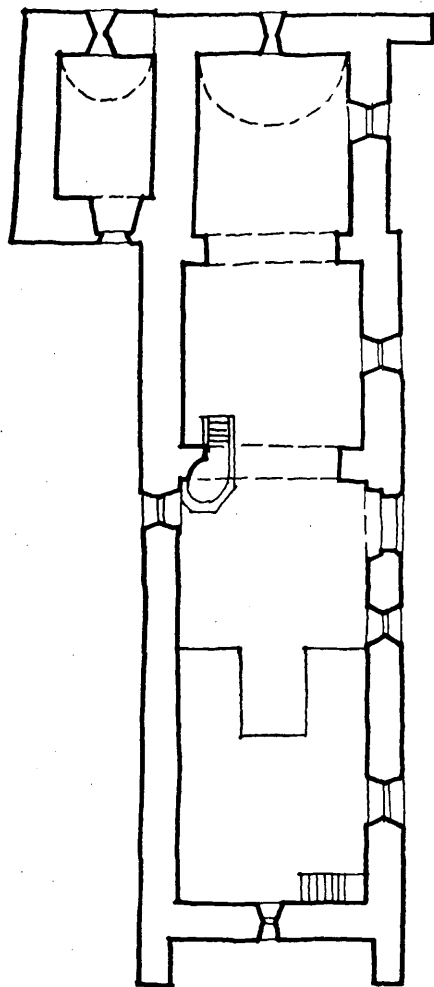
42. ÖSKÜ (veszprémi járás), rk. kápolna. M.

Jellege: A falu közepén emelkedő dombon álló körtemplom, XIX. századi kupolás sisakkal lefedve.

Története: Csánki szerint csak a XV. századtól említik, mint az Újlakiak várát. Templomáról okleveles említést nem ismerünk.

Leírása: Kör alaprajzú, keleti oldalán félköríves szentélyel bővített templom, a szentély északi oldalán kis sekrestyével. Déli oldalán barokk-kori kőkeretes kapu. Belsejét boltozat fedi. (96. kép.)

Irodalom: Csánki II. 210., 245., Békefi 78., Genthon 1959. 233., Rómer—Román- és átmenetkorú... 39., Rómer: A Bakony, 141., Gerevich 33.

97. kép. — Abb. 97. Pécsely.

43. PÉCSÉLY (veszprémi járás), lebontott református templom. Jegyzékben nem szerepel.

Jellege: A falu két része között helyezkedett el, román-kori volt, gótikus részletekkel.

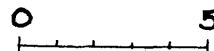
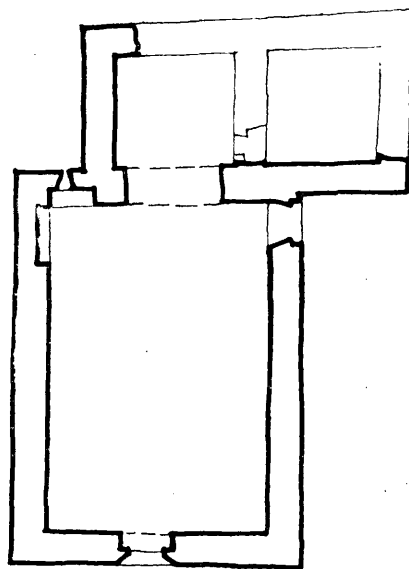
Története: 1117-ben az almádi monostornak adott szőlősi birtokait úgy említi Atyusz-nb. Atyusz bán, hogy azok Pécsely és Kövesd között fekszenek. A XIV. század végén már Nagy- és Kispécsel, amely 1431-ben a budai káptalan részbirtoka. Egyháza 1244-ben Szent Péter tiszteletére volt szentelve, 1333–34-ben István, 1357-ben János, 1371-ben Miklós volt a papja. 1394-ben és 1431-ben is említik Nagypécsel Szent Péter tiszteletére épített templomát. — 1861-ben bontották le, előtte és bontás közben részben Rómer, részben Hencz Antal rajzolta le.

Leírása: Egyhajós, egyenes szentélyű, keletelt templom a szentély északi oldalán emeletes torony volt. A rendkívül hosszú hajót közepe táján diadalív osztotta két részre. Nyugati falát két támpillér erősítette. Bejárata a déli oldalon volt, gyámköves, gótikus kerettel. Déli oldalán kis, román jellegű ablakok sorakoztak egymás felett két sorban. Hajója síkmennyezetes, szentélye dongaboltozatos volt. A toronyba csücsíves bélletű kapu vezetett, II. emelete fából épült. Falait belül freskók díszítették. (97. kép.)

Irodalom: Békefi 153–155., Holub III. 558–845., Ortway I. 296., Rómer: Régi falképek... 5., Rómer: A Bakony. 196., Entz—Gerő 26. Gerevich 225.

44. RÉVFÜLÖP (tapolcai járás), templomrom. M.

Jellege: A Balaton-parti üdülőtelep Sziget nevű részén, ma már házak közé beépített területen álló, helyreállított rom.

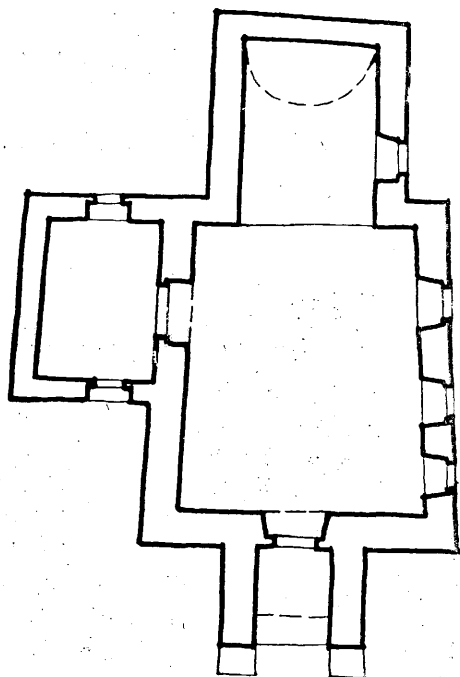
98. kép. — Abb. 98. Révfülöp.

Története: A tihanyi apátság 1211-es összeírásában már szerepel, de ekkor még az Atyusz nemzetségnek is voltak itt birtokai. A XIV. században a helyi Fülöpi és az Orsi Cibrián családoknak is voltak részirtokaik, sőt a XVI. századig az almádi apátságának is.

A templomról évszámos adatot nem ismerünk. 1860-ban Römer és vele együtt Bergh Károly felmérte és ekkor nagyjából a maival egyező állapotban volt. 1953-ban az akkori műemléki hatóság állította helyre, Gerő László tervei alapján.

Leírása: Egyhajós, egyenes szentélyzáródású, keletelt templomrom, szentélyének déli oldalához sekrestye csatlakozik. Nyugati és déli bejárata volt. A hajót valószínűleg síkfödém, a szentélyt és a sekrestyét dongaboltozat fedte. A hajó falai a diadalívvel és a felette emelkedő oromfallal együtt majdnem eredeti magasságukban fennmaradtak. A szentélynek csak az északi fala maradt meg, többi fala és a sekrestyéjé is csak a helyreállítás alkalmával került elő. A nyugati falban levő bejárat gazdag béléttű, félköríves kapu, vörös homokkőből. A hajó északkeleti szögletében falazott mellékoltár volt, felette kis hasítékablak. (98. kép.)

Irodalom: Békefi 173., Holub III. 235–236., Ortway I. 294., Genthon, 1959, 282., Römer: Román- és átmenetkorú... 13., Csányi K. 202–210., Gerevich 31, 35, 99., Semsey 131., Erdélyi L.: A tihanyi apátság története. I. 281–282. Radnóti—Gerő 88., Entz—Gerő 106., Römer jkv. III. 23.

99. kép. — Abb. 99. Sáska.

45. SÁSKA (tapolcai járás), rk. templom. M.

Jellege: A falu fő útvonalának tengelyében álló, barokk-korban helyreállított román templom.

Története: A falu a XIV–XV. században a Rátóti Gyulafiaké volt. Templomáról adatot nem ismerünk.

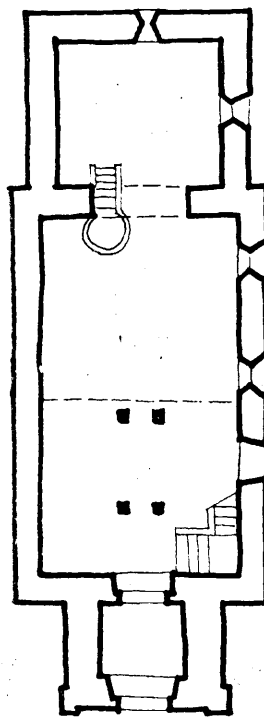
Leírása: Egyhajós, egyenes szentélyzáródású, keletelt templom. Nyugati oldalán alul nyitott torony áll, a hajó északi oldalához sekrestye csatlakozik. A hajót síkmennyezet, a szentélyt, a sekrestyét és a torony alját dongaboltozat fedti. A torony emeletein román és gótikus ablakok vannak. (99. kép.)

Irodalom: Békefi 174–175., Holub III. 708., Genthon, 1959, 289., Römer: Román- és átmenetkorú... 47., Römer jkv. I. 5–7.

46. SÓLY (veszprémi járás), református templom. M.

Jellege: Barokkban átalakított, gótikus részletekkel rendelkező román kori templom.

Története: 1272-ben Betereg néven királyi udvarnokok földje. A XIV–XV. században „Betereg aliter Soly” helyi

100. kép. — Abb. 100. Soly.

nemesek és a zirci apátság birtoka. Templomáról I. István királynak a veszprémi püspökség számára kiállított, 1002-ből származó adománylevele beszél először, igaz ugyan, hogy csak a IV. Béla által 1257-ben készíttetett átiratban. Eszerint tehát a Szt. István első vértanúról elnevezett kápolna a XIII. század közepén mindenképpen állott és lehetséges, hogy már a XI. század elején is volt itt kisebb kápolna.

1706-ban megújították, festett kazettás mennyezete 1724-ből, tornya és szószéke 1755-ből való.

Leírása: Egyhajós, egyenes szentélyzáródású, keletelt templom, nyugati oldalán kétemeletes torony, ez alatt nyílik a bejárat. Hajója síkfödémes, szentélyrésze boltozott. Déli oldalán befalazott konzolos kapukeret. — Festett falmennyezetének és karzatának töredékei Budapesten, az Iparművészeti Múzeumban vannak. (100. kép.)

Irodalom: Csánki III. 250., Genthon, 1959, 294., Römer: A Bakony. 141., Römer hagy. XVII. cs., Szentpétery Imre: Az Arpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I. Bp. 1923. 2., Szentpétery: Szt. István király pécsi és pécsvári alapító levele. 1918., 639—644.

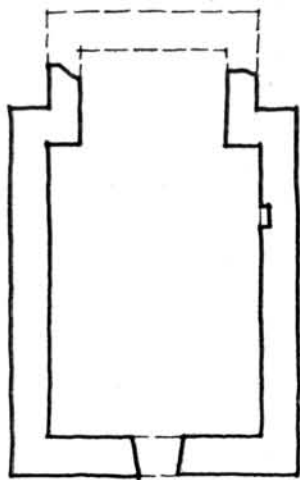
47. SÜMEG (sümegi járás), sarvalyi templomrom. MJ.

Jellege: A községtől délre, a sarvalyi erdőben, bozóttal benőtt rom.

Története: Ismeretlen községhez tartozott, semmiféle adatot nem ismerünk róla.

Leírása: Egyhajós, valószínűleg egyenes szentélyzáródású, keletelt rom, amelynek nyugati fala magasan áll, a többi benőtt a növényzet. Körülötte körítőfal romjai és e körül sok lakóház helye látszik.

Irodalom: Békefi 174., Genthon, 1959, 331.

101. kép. — Abb. 101. Szentantália—Árokfő.

48. SÜMEG (sümegi járás), úrbéri templomrom. MJ.

Jellege: A községtől délkeletre, az úrbéri erdőben levő rom.

Története: Úrbér község a veszprémi püspökség sümegi uradalmához tartozó falu volt, első említése a XIII. század közepéről való. Utoljára 1385-ben említik, az 1436-os birtokösszeírásban már nem szerepel.

Temploma 1385-ben Szt. Miklós tiszteletére.

Leírása: Alaprajzilag alig kivethető, erdővel benőtt rom.

Irodalom: Veszprémi regeszták. 826.

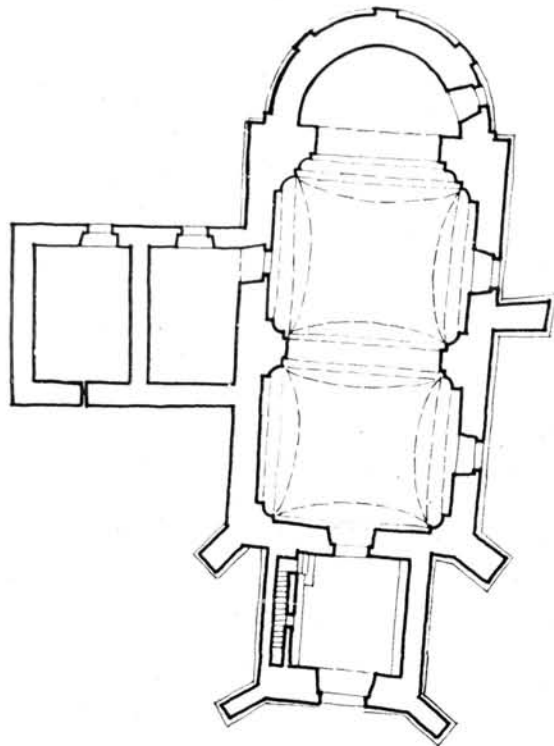
49. SZENTANTALFA (tapolcai járás), árokfői templomrom. Jegyzékben nem szerepel.

Jellege: A községtől északnyugatra, az elpusztult Árokfő falu helyén levő, feltáratlan rom.

Története: A falu a XIV—XV. században a veszprémi püspökség és a káptalan birtoka. Templomának említéséről nem tudunk.

Leírása: Egyhajós, egyenes szentélyzáródású, keletelt templom volt, amelyből magasabban csak a hajó falai maradtak meg, a nyugati bajárat helyével. (101. kép.)

Irodalom: Kiss László: Szentantálfa és környékének földrajza. Bp. 1940. 13—14.

102. kép. — Abb. 102. Szentkirályszabadja.

50. SZENTKIRÁLYSZABADJA (veszprémi járás), rk. templom. M.

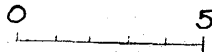
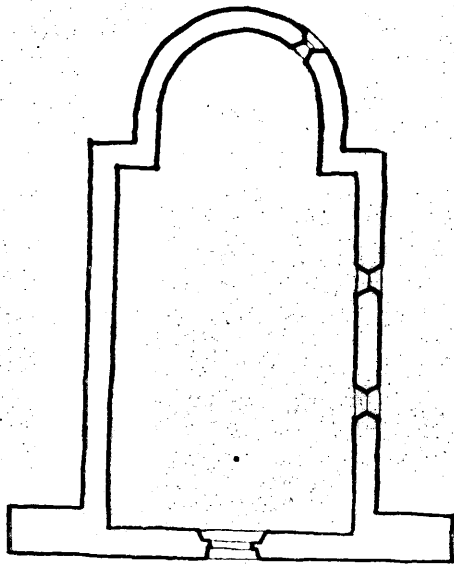
Jellege: A község keleti szélén, kisebb dombon álló, barokkban átépített középkori templom.

Története: A veszprémi káptalan hamis, 1062-re keltezett oklevelében szerepel először. A XIII. századtól kezdve a veszprémi káptalan és helyi nemesek birtoka Zubady, Zabady, Zenthkeralzabady, Zenthkyralzabadya néven.

Egyházát 1383-ban említik. A mellette levő Szt. Kereszt kőkápolnát az akkor élő György fia Pál nagyapja építtette. — 1908 körül restaurálás címén átalakították.

Leírása: Egyhajós, íves szentélyű, nagyméretű templom, keletelt. Nyugati oldalán háromemeletes torony, a hajó északi felén a templomra merőleges épületszárny, benne sekrestye és a Rosos család kriptája. A torony és a nyugati oromfal sarkain ferde támpillérek, a hajó déli oldalának középvonalában is támpillér áll. A hajó belsejét a sarkokra épített barokk pillérek nyugvó csehboltozatok fedik. Oltára és szószéke copf stílusú, márványból épült. A torony falaiban gótikus ablakok vannak, a torony aljából pedig reneszánsz ajtó vezet a hajóba. A templom hajóját és szentélyét Weszelowszky Bélának, az OMF tervtárában levő, saját kutatásai alapján készített rajzai alapján tartjuk románkorinak. (102. kép.)

Irodalom: Békefi 82–84., Csánki III. 253., Ortway I. 292., Genthon, 1959, 348., Veszprémi reg. 791., Entz—Gerő 77.

103. kép. — Abb. 103. Szigliget.

51. SZIGLIGET (tapolcai járás), lebontott templom. Jegyzékben nem szerepel.

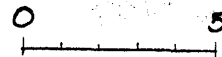
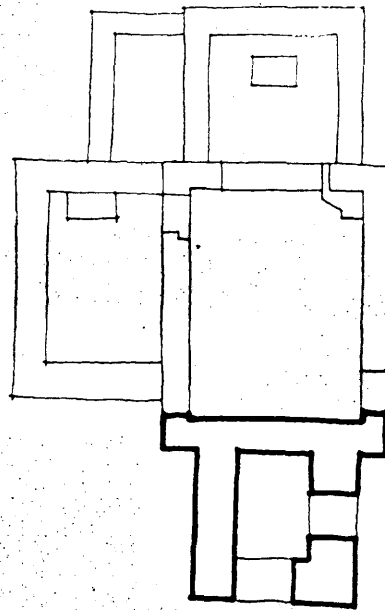
Jellege: A mai, vár alatti templom helyén álló román templom volt.

Története: A mai község a XV. századtól többször említett Újfauval azonosítható. Ekkor a Mórichidaiaké, majd a század végén többszörös birtokosváltás után az Ujlakiaké.

A templomról okleveles adat nem maradt fenn a középkorból. 1727-ben restaurálták. 1877-ben lebontották és helyére építették a mai templomot.

Leírása: Egyhajós, íves szentélyű, keletelt templom volt, nyugati bejáráttal, nyugati homlokzatának két oldalán egy-egy, a homlokzat síkjában maradó támpillérrel. Hajója felett valószínűleg alulról nyitott fedélszék volt, szentélyét boltozat fedte. A hajó déli oldalán két, a szentélyén egy kis résablak volt. — A mai templom szentélye mögött, annak alapozásaként jól látható a szentélyapszisz falazott íve. (103. kép.)

Irodalom: Békefi 177., Ortway I. 297., Rómer: Román- és átmenetkorú... 52, 53., Kozák Károly: Szigliget. Bp. 1961. 13–15., Rómer jkv. I. 19, 23.

104. kép. — Abb. 104. Szigliget—Avas.

52. SZIGLIGET (tapolcai járás), avasi templomrom. M.

Jellege: A falutól délkeletre, a szigligeti hegyecsoport lábánál álló, feltárt és helyreállított rom.

Története: A XII. század elején királyi birtokként kapta az Atyusz nemzetség. Egyes részei a zalai várhoz tartoztak. Később a szigligeti vár tartozéka lett és annak sorsában osztozott. A vár felépítése után a XIV–XV. században a régi község elnéptelenedett és lakosai a Várhegy

alatt újonnan települt Újfaluba húzódtak. Egy 1420-as határjárás szerint nincsenek lakói. Ekkor az elhagyott faluban állt a Mindenszentek tiszteletére épített templom. 1953–59-ben az OMF feltárta és kisebb kiegészítésekkel helyreállította. Régésze Kozák Károly, építészei Sedlmayr János és Koppány Tibor voltak.

Leírása: Egyhajós, egyenes szentélyzáródású templomrom, amelynek szentélye délkeleti tájolású. A szentéllyel szembeni oldalán kétemeletes, zömök, falazott sisakú torony áll, négyzetes földszintje felett nyolcszög alaprajzú felsőrész emelkedik. A hajó keleti oldalához sekrestye csatlakozik, a szentély és a sekrestye szögletében pedig csontház, ossarium épült. A templom bejárata a hajó nyugati hosszoldalán volt. (104. kép.)

Irodalom: Békefi 177., Genthon, 1959, 362., Csányi K. 202–210., Radnóti–Gerő 88–89., Entz–Gerő 121., Kozák K. id. m. 10–13., Römer jkv. I. 19, 23.

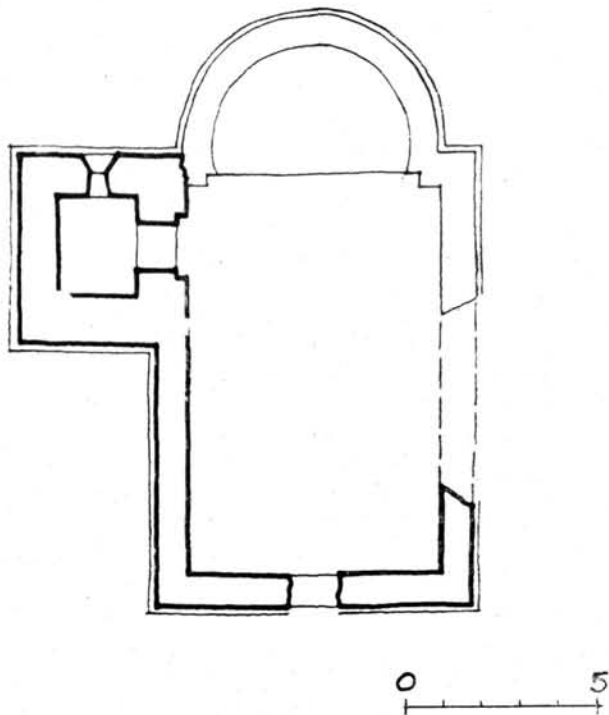
53. SZŐC (devecseri járás), dabasi templomrom. M.

Jellege: A községtől délnyugatra, az erdőben levő elhagyott rom, az egykori Dabas, Dabos, Dobos falu temploma volt.

Története: A falu első említése 1324-ben Dobos néven. Ekkor Dobosi Péter és Benedek itteni birtokait helyi nemeseknek és a Rátótiaknak adták el. Később is a Dobosiak és a Rátóti Gyulafiak birtoka, a középkorban Zala megyéhez tartozott.

1333-ban papja András volt.

Leírása: Egyhajós, íves szentélyű, keletelt rom, a hajó

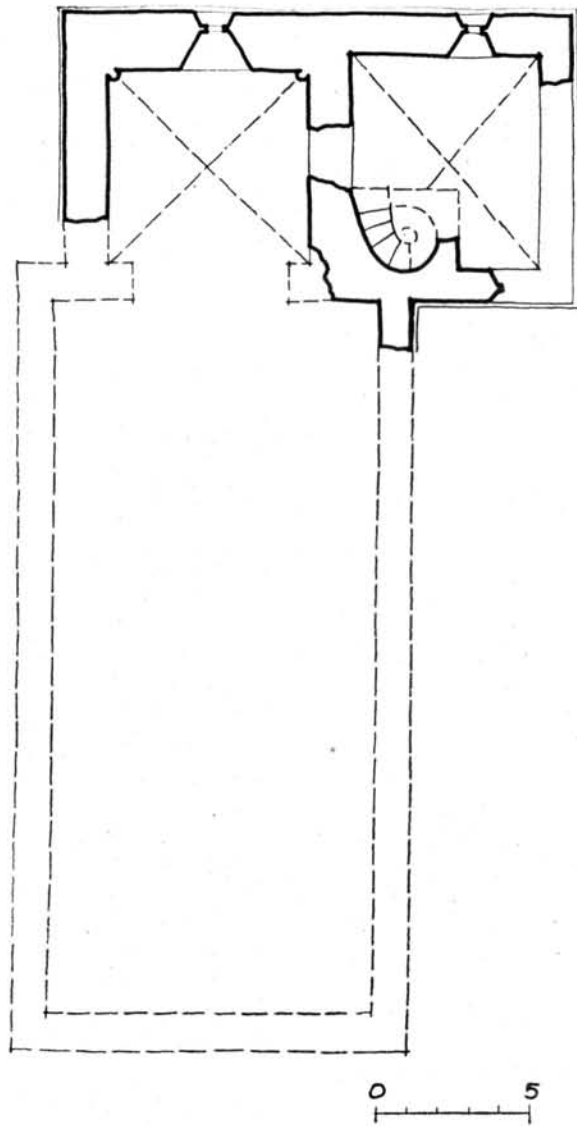
105. kép. — Abb. 105. Szőc—Dabas.

északi oldalán háromemeletes toronnyal, melynek a templomból volt bejárata. A templom kapuja nyugati oldalán volt. A hajó északi és nyugati fala magasabban, a többi a szentély falaival együtt alacsonyra lepusztulva maradt meg. A torony majd eredeti magasságában áll. (105. kép.)

Irodalom: Békefi 127., Orvay I. 293., Holub III. 185–186., Genthon, 1959, 373.

54. TALIÁNDÖRÖGD (tapolcai járás), templomrom. M.

Jellege: A falutól keletre, kisebb dombon álló, gótikus stílusban átépített nagy templomromja.

106. kép. — Abb. 106. Taliándörögd.

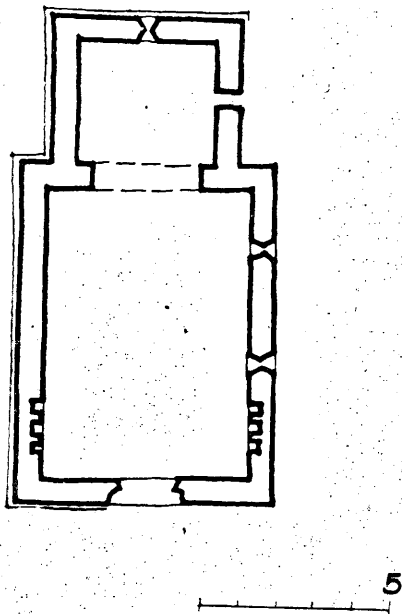
Története: Dörögdi a Péc-nembeli Dörögdiék birtoka volt már a XIII. században és három faluból állott: Alsó-, Felső- és Tótdörögdből. A falvakat és a birtokot a XV. századtól a Sitkeiek örökölték, de a Vezenyieknek is voltak itt részeik, amelyek később a Vázsonyi Horváthoké lettek.

A templomot Szt. András tiszteletére a XIV. század elején élt Dörögdi Miklós egri püspök és rokonainak ősei építették. 1339 előtt a püspök átépíttette. A templom és a rom további sorsa ma még ismeretlen, a XIX. század közepén hajóját puskaporral robbantották fel és anyagából magtárat építettek. 1880 körül Adám Iván végeztetett kisebb ásatást a rom területén.

Leírása: Csak keletelt, egyenes záródású szentélye és az ehhez délről csatlakozó négyzetes sekrestyéje ismert, gótikusan átépített formában. A sekrestye templom felőli, északnyugati sarkában csigalépcső vezetett a szentély boltozata feletti kápolnába. A szentélyt a sarkokba állított oszlopokra támaszkodó bordás keresztboltozat fedte, a sekrestye boltozatának bordái pedig magasan, a falsarkokra támaszkodtak. A szentély keleti végén magas és keskeny koragótikus ablak van, hasonlókat, de kisebb méretűeket találunk a sekrestye keleti és déli oldalán is, az utóbbinak csak a fele maradt meg. — Románkori formáját nem ismerjük.

A tihanyi múzeumban kiállított emberalakos pillérfő és a jelenlegi rk. templomban levő szalagfonatos keresztelő medence a románkori templomból származik. Mindkettő XII. századi faragvány. (106. kép.)

Irodalom: Békefi 132—134., Holub III. 194—195., Ortway I. 294., Genthon, 1959, 376., Adám Iván: A felsődörögdi templomrom. Egyházművészeti Lap. 1882.

107. kép. — Abb. 107. Tihany—Apáti.

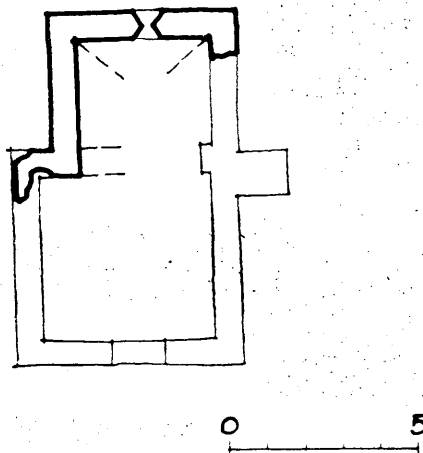
55. TIHANY (veszprémi járás), apáti templomrom. MJ.

Jellege: A félsziget északi oldalán, a balatoni műút feletti dombon álló, részben kiegészített rom.

Története: Feltehetően a félsziget legrégebb falva, amelynek 1211-ben már 74 háza volt. Először 1267-ben említik Apáti néven. A középkorban mindig a tihanyi apátság birtoka volt. 1340-ben papja András, a tihanyi konvent káplánja. 1942-ben az apátság és a BIB állíttatta helyre.

Leírása: Egyhajós, egyenes szentélyzáródású templom romja. Bejárata a nyugati oldalon volt. A hajó nyugati végében fából készített kegyúri karzat gerendáinak fészkei láthatók. A hajó valószínűleg síkfödemes volt, a szentélyt helyreállított dongaboltozat fedi. A hajó déli oldalán két, a szentélyén egy kis résablak, ugyanilyen a szentély keleti falán is. A hajó falainak cseréppel történt lefedése és a szentély fedélszéke 1942-ben készült, ekkor került a romba a kőlapburkolat is, és ekkor falazták fel valószínűleg addig is romosan meglévő oltárát. (107. kép.)

Irodalom: Békefi 122., Rómer: Román- és átmenet-korú... 55—56., Rómer: A Bakony. 185., Csányi K. 202—210., Radnóti—Gerő 78, 86, 90., Entz—Gerő 86., Semsey 130., Kampis Antal: Tihany. Bp. 1957., 36—39., Rómer jkv. III. 24, 29.

108. kép. — Abb. 108. Tihany—Újlak.

56. TIHANY (veszprémi járás), újlaki templomrom. M.

Jellege: A tihanyi rév felett, meredek dombon álló kis rom.

Története: A rév felett a középkorban faluról nem tudunk, bár kisebb révész-település lehetett itt. Az 1267-es pápai bulla említi Újlak Szt. Margit kápolnáját, több adatot nem ismerünk róla.

1963-ban az OMF helyreállíttatta. A feltárást Pámer Nóra végezte, építész Ferenczy Károly volt.

Leírása: Egyhajós, egyenes szentélyzáródású kápolna romja. Hajója és szentélye egyaránt négyzetes volt, de egymáshoz viszonyítva asszimétrikus elhelyezésben. A dia-

dalív vonalában délről erős támpillére volt. Az északi tájolású épület bejárata a hajó főhomlokzatán, déli oldalán volt. Szentélyét bordás keresztboltozat fedte, indításának nyomai a keleti végfalról leolvashatók. Ebben a keleti falban keskeny résablak van. (108. kép.)

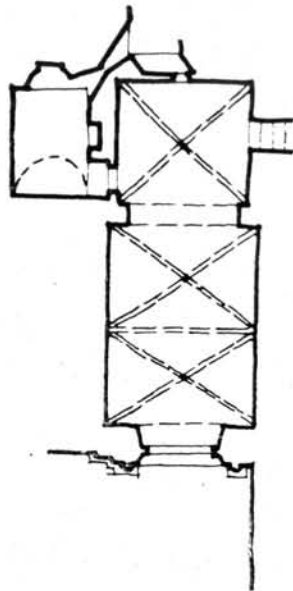
Irodalom: Békefi 150–151., Genthon, 1959, 394., Römer: Román- és átmenetkorú... 56., Radnóti–Gerő 89., Entz–Gerő 86., Semsey 130., Kampis A. id. m. 38.

57. VESZPRÉM, Gizella kápolna. M.

Jellege: A copf püspöki palota és a barokk nagypréposti ház közötti, helyreállított román kápolna.

Története: A veszprémi Várhegyen álló középkori királynéi palotához tartozó XIII. századi kétszintes kápolna volt, amelynek felső részét a püspöki palota építések lebontották. Az újkorban először 1723–25-ben, majd később 1747 előtt állították helyre. 1772-ben, az új püspöki palota felépítésekor Koller Ignác püspök Fellner Jakabbal állította helyre. Ekkor épült ma látható utcai homlokzata. 1938-ban belsejét a MOB állította helyre. Freskóit Dex Ferenc restaurálta.

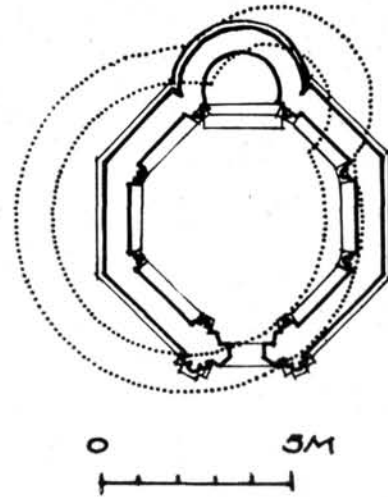
Leírása: Egyhajós, egyenes szentélyzáródású építmény, szentélye keletelt. Észak felől négyzetes sekrestye csatlakozik a szentélyhez. Jelenlegi bejárata a nyugati oldalon van, szentélyét a püspöki palotából vágott ajtón át is meg lehet közelíteni. A hajót két, a szentélyt egy boltszakaszban bordás keresztboltozat fedti, amelynek bordái és zárókövei részben az emeleti kápolnából származnak. A sekrestye felett dongaboltozat van. — A hajó és a szentély északi falán majdnem teljes épségben maradt meg a XIII. század második feléből származó, alacsony freskódíszítés. — Az emeleti kápolnából csak annak északi fala maradt meg, részben a nagypréposti házba beépítve, boltozatot

109. kép. — Abb. 109. Veszprém, Gizella-kápolna.

tartó pillérekkel és a felettük induló boltozatok csekély maradványaival. (109. kép.)

Irodalom: Genthon, 1959, 421., Römer: Régi falképek... 149., Gerevich 223–225., Jankovich István: A veszprémi Gizella-kápolna. Technika, 1940. 5. sz. 1–6. Csemegi József: A budavári főtemplom. Bp. 1955. 68–69., 155–156., Korompay György: Veszprém. Bp. 1957. 20, 130–138.

110. kép. — Abb. 110. Veszprém, Szent György-kápolna I.

58. VESZPRÉM, Szt. György kápolna. M.

Jellege: A székesegyház és a volt Nagyszeminárium között kis parkterületen feltárt és védőépületben bemutatott rom.

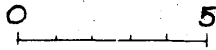
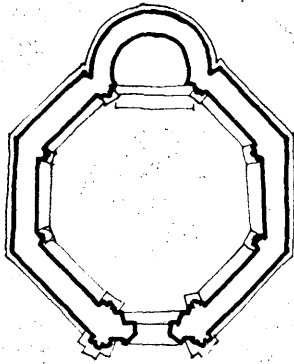
Története: Első említése 1352. A XIV–XV. században többször említik az oklevelek az itt tartott káptalani üléseket, búcsújárásokat. 1467-ben új oltárt alapított benne Vetési Albert veszprémi püspök, majd rendbehozatta és kifestette a kápolnát.

1957–58-ban Hungler József kutatása után H. Gyürky Katalin tárta fel. Az ásátás során kiderült, hogy az oktagonális XIII. század első harmadában épült kápolna alatt korábbi, IX–X. századi kerek templom volt, amelyet a kutatás a Szt. Imre legenda Szt. György templomával azonosít. A romok fölé az OMF védőépületet emelt és a romokat kisebb kiegészítésekkel konzerváltatta. A védőépület Erdei Ferenc, a romkiegészítést Koppány Tibor tervezte. A közsobrászati kiegészítéseket és a Vetési sírkő helyreállítását Szakál Ernő és Birkmayer János szobrászművészek végezték.

Leírása: Az első, pontosan keletelt templom kerek hajóból és ehhez csatlakozó patkóívű apszisból állt. Ennek csak alacsony falait és burkolásának pár tégláját tudta az ásátás feltárni. A föléje épített nyolcszögű kápolna tájolása eltér a keleti iránytól, ez a székesegyházzal párhuzamosan épült. Szentélye ennek is íves. Bejárata a nyugati oldalon volt: gazdag keretezésű későgótikus kapu keret. Belsejében a sarkokon álló karcsú oszlopok tartot-

ták a valószínűleg cikkelyes kolostorboltozatot. Közepén volt és oda is került vissza Vetési püspök alakos, vörösmárvány sírköve. (110–111. kép.)

Irodalom: Genthon, 1959, 419., Gutheil–H. Gyürky–Erdei–Koppány: A veszprémi Szt. György-egyház és konzerválása. Műemlékvédelem. 1960. 3. sz. 136–143. H. Gyürky: Acta Arch. XV. 1963., 341–408.

111. kép. — Abb. 111. Veszprém, Szent György-kápolna II.

59. VESZPRÉM, Szt. Miklós templom romjai.

MJ.

Jellege: A város déli részében, a múzeummal szemben levő Kálvária-dombon, csekély alapfalak.

Története: 1293-ban említik először a város déli részét alkotó Szentmiklós-szeg plébániatemplomát, amely a török időkben pusztult el.

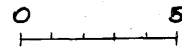
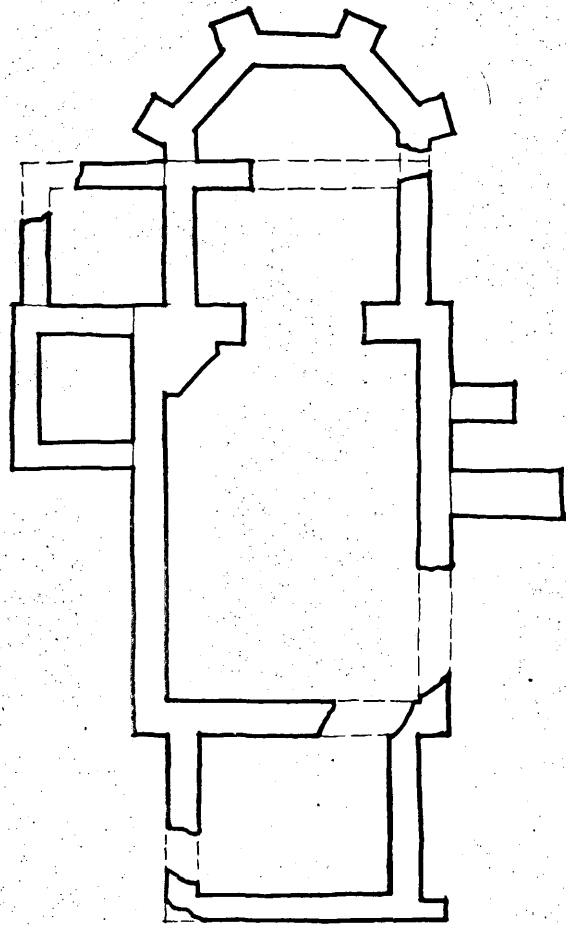
1929-ben tártá fel Rhé Gyula és a kiásott alapfalakat akkor konzerválták. Az ásítás eredményei szerint a templom és a körülötte levő temető XI. századi.

Leírása: Egyhajós, egyenes szentélyzáródású, keletelt templom volt, nyugati oldalán nagyméretű előcsarnokkal. Később a hajó északi oldalához sekrestyét, a szentély mellé pedig csontházat építettek, végül a szentélyt is átépítették sokszögzáródású, támpilléres, gótikus formára. (112. kép.)

Irodalom: Békefi 56., Genthon, 1959, 415., Rómer jkv. IV. 72. 82., Rómer hagy. XVII. cs., Rhé Gyula: Új Árpád-kori templommaradványok Veszprémben. A Veszprémvármegyei Múzeum Evi Jelentésének Irodalmi Melléklete. 1929–30. 2. sz., Korompay György: Veszprém. Bp. 1957. 24. 139–140.

60. VILONYA (veszprémi járás), református templom. M.

Jellege: A falu közepén, középkori fallal körülvett, barokkban átépített román templom.

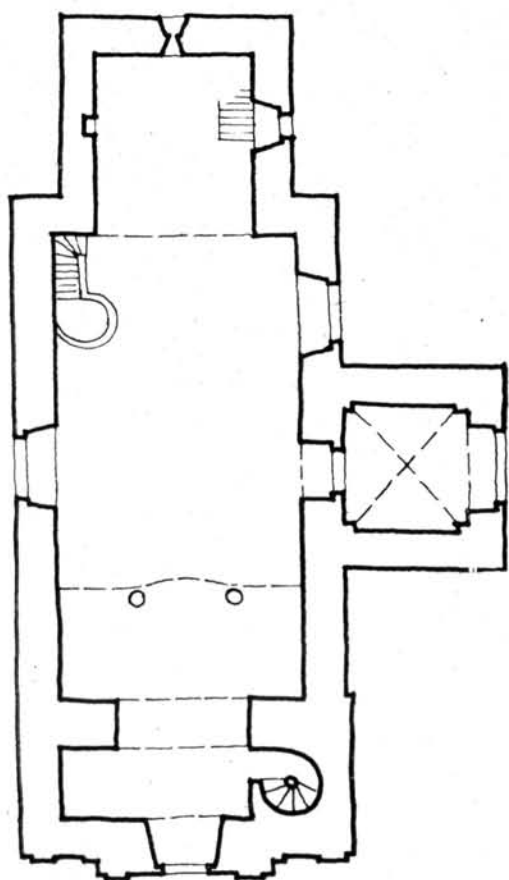

112. kép. — Abb. 112. Veszprém, Szent Miklós.

Története: A középkorban a fehérvári káptalan birtoka volt, csak XV. századi említése közismert. A templomról nem ismerünk okleveles adatot.

Leírása: Egyhajós, egyenes szentélyzáródású, keletelt templom. Hajójának nyugati vége valószínűleg barokk toldalék a toronnyal együtt. A hajó déli oldalán előcsarnok van, jelenlegi formájában ez is barokk. Bejárata a nyugati torony alatt; a déli előcsarnokban későgótikus kapukeret van. A hajó újabb síkmennyezetes, 1720 és 1728 között készített festett falmennyezete ma a Nemzeti Múzeumban van. Szentélyét dongaboltozat, a déli előcsarnokot pedig fiókos dongaboltozat fedi. Kétemeletes, órapárkányos barokk tornyán hagymasisak emelkedik. (113. kép.)

Irodalom: Békefi 86., Csánki III. 260. Genthon, 1959, 426., Entz–Gerő 87.

113. kép. — Abb. 113. Vilonya.

61. ZALASZÁNTÓ (keszthelyi járás), rk. templom. M.

Jellege: A község közepén, kis dombon álló gótikus templom, román részletekkel.

Története: A falu első említése 1236. Ekkor vette meg rokonától Kaplony nembeli Zlaudus fehérvári, később pozsonyi prépost, majd veszprémi püspök. A tatárjárás idején a szomszédos Tátika elpusztította, ezért büntetésül Tátikától elvették birtokait és azokat Zlaudusnak adományozta a király, aki viszont a veszprémi püspökségre hagyta.

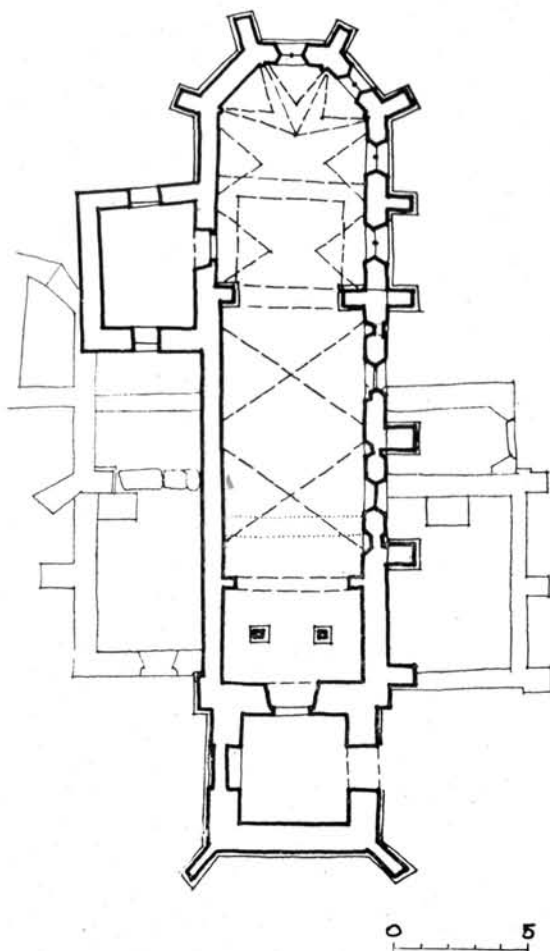
A birtokot 1341-ben Kál-völgyiekért cserélte el a püspökkel Károly Róbert király és Szántó ekkor királyi falu lett. Később a Tátika-keszthelyi uradalomhoz tartozott, és mint ilyen került 1438-ban a Gersei Pethők kezére. A XV. században járási székhely, kiváltságos mezőváros volt.

1236-ban, majd 1247-ben említik Szt. Kozma és Damján

tiszteletére épített templomát, amelyről a XIV–XV. századból is többször hallunk.

1958–60-ban a plébánia és az OMF helyreállította. A feltárást Détszly Mihály, a helyreállítást Détszly Mihály és Koppány Tibor irányították. 1959–60-ban környékét régészeti Kozák Károly tárta fel.

Leírása: Az egyhajós, sokszögzáródású, keletelt gótikus templom hajójának déli fala faragott román kvaderekből áll, benne három, magasan elhelyezett kis résablakkal. A hajó középvonalában épített barokk támpillér mögött volt a román templom déli bejárata. A hajó nyugati végfaiát pontosan nem sikerült megállapítani, mivel a templom belsejében nem volt ásatás. Gótikus diadalív falába átfordul a románkori falazat és ehhez csatlakozik a később, a XVIII. században kriptának használt román szentély ma burkolat alatt levő része. — Eszerint tehát egyhajós, egyenes szentélyzáródású volt a román templom, déli oldalán bejárattal, három ablakkal. Hajóját még a XIV. században toldották meg nyugat felé, szentélyét pedig a XV. század végén építették át. (114. kép.)

114. kép. — Abb. 114. Zalaszentő.

Irodalom: Békefi 175—176., Ortway I. 297., Holub III. 339, 865—866., Genthon, 1959, 436., Entz—Gerő 23, 152., Détsky—Sedlmayr: A zalaszántói plébániatemplom restaurálása. Műemlékvédelem. 1958. 2. sz. 84., Kozák Károly: A zalaszántói templom feltárása és környékének középkori története. A. É. 1962. 2., 222—235.

62. ZALAVÁR (keszthelyi járás), temetőkápolna romja a Várszigeten. Jegyzékben külön nem szerepel, csak a területtel, mint régészetiileg védtel együtt.

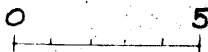
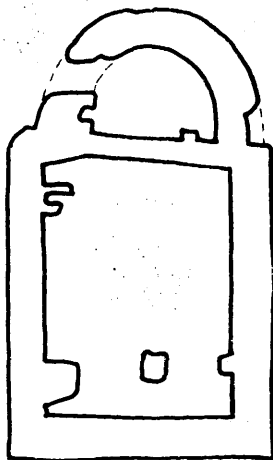
Jellege: Feltárt és visszatemetett alapfalak.

Története: Az ásítás tanúsága szerint a XI. század közepeiről származik, a körülötte feltárt temetővel együtt.

1951 és 1954 között tárta fel Fehér Géza és Sós Agnes.

Leírása: Egyhajós, íves szentélyű templom volt, nyugati oldalán valószínűleg egy középső és két falpilléren nyugvó karzattal. Bejáratának helye ismeretlen. (115. kép.)

Irodalom: Entz—Gerő 24., Sós Agnes: Rapport préliminaire des fouilles exécutées autour de la chapelle du château de Zalavár. Acta Arch. 1954., A. Sós—S. Bökönyi: Zalavár. Bp. 1963. Arch. Hung. XLI., 160—168.

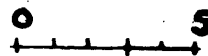
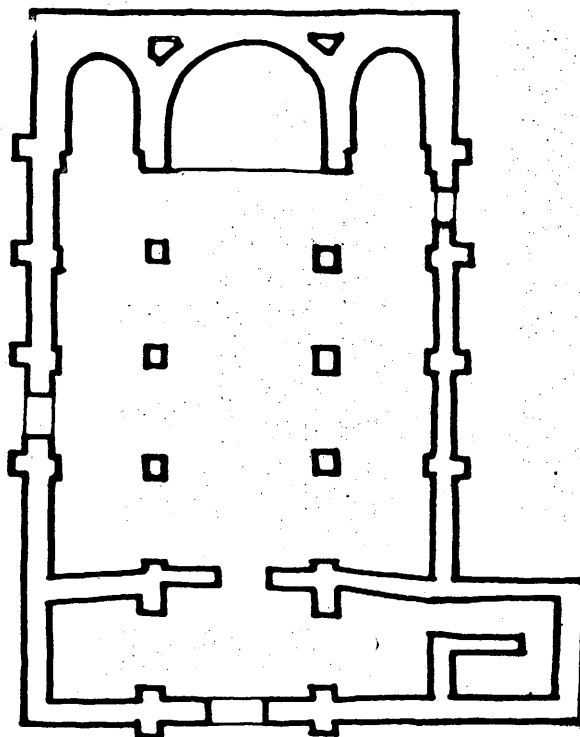
115. kép. — Abb. 115. Zalavár, temetőkápolna.

63. ZALAVÁR (keszthelyi járás), „Récéskúti” bazilika. M.

Jellege: A falutól nyugatra elterülő, egykori Zala-ártér üggyevezett Récéskút szigetén feltárt templom romja.

Története: Ismeretlen. — 1946-ban Radnóti Aladár tárta fel. Ujabbán 1961—62-ben Cs. Sós Ágnes végzett itt sok új eredményt hozó ásítást.

Leírása: Nagyméretű, téglalap alaprajzú, háromhajós templom, a hajók keleti végein belül egy-egy íves szentély.

116. kép. — Abb. 116. Zalavár, récéskúti bazilika.

télyel. Főbejárata a nyugati oldalon volt, de mindkét mellékhajót meg lehetett közelíteni egy-egy oldalbejáraton át. A XII. században átépítették és a XV. században újból átalakították. Ezekből az építésekől származik a nyugati toronypár falainak alsó része és a déli toronyhoz csatlakozó külső totdalék. — A falak az ásításból elég alacsonyban kerültek elő, ezért egységesen felmagasították őket, majd az így kialakított, de erősen szétfagyott romot 1960-ban az OMF konzerváltatta. (116. kép.)

Irodalom: Genthon, 1959, 439., Entz—Gerő 153—154., Radnóti Aladár: Jelentés az 1946 szeptember 20-ig Zalavárott folytatott ásításokról. Magyar Múzeum, 1947. II. füzet, Dercsényi Dezső: L'église de Pribina á Zalavár. Etudes Slaves et Roumaines. 1948., Cs. Sós Ágnes: Archäologische Beiträge zur Frage der Gestaltung der Zentrale des Pribina-Besitzes. IV. Szlav Régészeti Szeminárium. Bp. 1963. X. 22—25. Kézirat.

64. ZÁNKA (tapolcai járás), református templom. M.

Jellege: A falu feletti dombon álló, barokkban átépített román templom.

Története: A falu a XII. században az Atyusz nemzet-

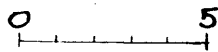
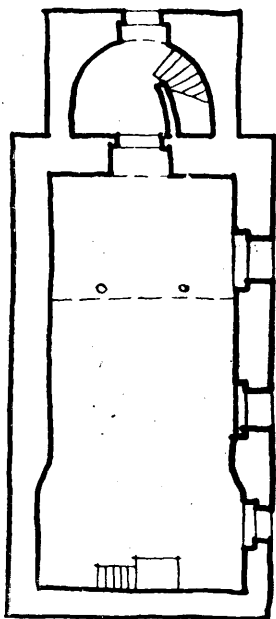
ségé volt, a XIII. században pedig a Rátótiak és a veszprémi káptalan birtoka. A Rátóti Gyulafiak része a XV. században a Rozgonyiak kezére jutott.

Zánka papja 1333–35-ben Miklós. Templomát, amely Szt. István tiszteletére volt avatva, 1519-ben említik. A török időkben tönkrement templomot 1788-ban építették újjá. 1879-ben renoválták és szentélye fölé a mai tornyot építették.

Leírása: Egyhajós, íves szentélyű, keletelt templom volt, nyugati oldalán toronnyal. Teljesen átépítették és mai formájában az egykori szentély — kívülről négyzetesre átépítve — a templom előcsarnoka, a nyugati torony pedig a hajó terébe belebontva és kétoldalt kibővítve a hajó nyugati végét alkotja.

A hajó síkfödémés, az előtérnek használt íves belsejű szentély boltozatos. A templom nyugati végében épített szószek alatt római oszloptörzseken két román ikerablak oszlopító van. Hasonlót találunk a templom nyugati falában, a padláster felől, befalazott állapotban. Valószínűleg mindhárom a torony ablakaiból származik. (117. kép.)

Irodalom: Békefi 185., Ortvy I. 297., Holub III. 960–961., Genthon, 1959, 440., Semsey 131, Thuri Etele: A zánkai e. ref. egyház rövid története. Bp. 1886., Radnóti—Gerő 86., Entz—Gerő 23, 126–127.

117. kép. — Abb. 117. Zánka.

A soron következő jegyzék az eddig felsorolt román kori templomokon túlmenően azoknak a falvaknak nevét tartalmazza, amelyek egyháza az 1333–35-ben készített pápai tizedjegyzék keletkezésének idejéig okleveles ada-

tokkal bizonyíthatóan léteztek. Közülük többnek templomáról, illetve templomának helyéről tudunk. Ilyenek a múlt század végén elpusztított Pesze temploma Felső-örstől északra, vagy az ugyanebben az időben elbontott csittényi és sándori templomrom Balatonkenese határában, a Hidegkút melletti csatári és billegei, a Veszprémfajsz határában levő „puszta-templom”, a vászolyi „Pusztaszentegyház” dülő romja, a Nagyvázsony—kabhegyi templomrom és még számtalan egyéb. Emellett több olyan barokk és klasszicista templom van a Balaton-Felvidéken, amelyekről további kutatással esetleg kideríthető román kori eredete. Ilyenek a balatonakali rk. templom, az Akali határában levő Ság puszta temetőjében levő rom, a monoszlói ref. templom, a Badaacsonyörs feletti kápolna és még több más épület.

A jegyzékben a középkori falunevet közöljük és amennyiben szükséges, zárójelben jegezzük meg a mai elnevezést.

Abrám (Abrahamhegy)	1333.
Almád (elpusztult)	1333.
Barnag	1284.
Bács (-puszta)	1333.
Billege (elpusztult)	1333.
Csatár (elpusztult)	1333.
Diszel	1333.
Erek (elpusztult)	1184—88.
Esseg (elpusztult)	1333.
Fajsz	1257.
Füred	1333.
Gulács	1333.
Haláp	1333.
Henye	1335.
Hidvég	1330 k.
Istvánd (Lesence-)	1333.
Kajár (Balatonfő-)	1333.
Kapoics	1333.
Karmacs	1333.
Káptalantóti	1272.
Kenese	1331.
Kér (Hajmás-)	1184—88.
Keszi (Gyula)	1254.
Keszi (Pap-)	1333.
Keszi (Sár-, elpusztult)	1333.
Keszthely	1247.
Menschely	1333.
Mindszentkál	1333.
Monoszló	1333.
Ósi	1184—88.
Paloznak	1333.
Papsoka (elpusztult)	1211.
Peremarton	1333.
Petend	1333.
Pesze (elpusztult)	1269.
Pula	1333.
Rezi	1333.
Szár (Vörös-)berény	1290.
Szentandráspáh	1328.
Szentbenedekkál	1333.
Szentiván (elpusztult)	1221.
Szentistván (Király-)	1333.
Szentjakabfalva	1288.
Szentvidkál	1269.
Szőllős (Balaton-)	1327.
Tagyon	1323.
Tapolca	1272.
Tomaj (Lesence-)	1333.
Tótdörög (Dörög-puszta)	1238.

Tördemic	1297.	Vigánt	1335.
Uzsa	1304.	Vita (Nemes-)	1333.
Vámos	1304.	Vonyarc	1335.
Vászoly	1333.	Vöröstó	1121.
Vátka (elpusztult)	1334.	Zsid (Várvölgy)	1333.

Koppány Tibor

Jegyzetek

¹ Műemlékjegyzék. Kiadta az Országos Műemléki Felügye-
léség, Bp. 1960.

² Römer Flóris: Archeologiai levél Zala megyéből. V. U.
1863., 346.

Römer Flóris: Zala megye középkori egyházi építményei
és azok jellemzése. Szabó József: A magyar orvosok és
természetvizsgálók 1863 szeptember 19–26-ig Pesten tar-
tott IX. nagygyűlésének Történeti vázlata és Munkálatai.
Pest, 1864.

³ Békefi Remig: A Balaton környékének egyházai és várai
a középkorban. Bp. 1907.

⁴ Legutóbb Entz Géza—Gerő László: A Balaton-környék
műemlékei (Bp. 1958.) c. könyve részleteiben és össze-
foglalóan, a legújabb kutatások eredményeit is felhasz-
nálva ismerteti a terület műemlékeit. — L. még: Csányi
Károly: A Balaton környékének középkori templomai.
Turisták Lapja, 1935., Csányi Károly: Séta a Balaton-
vidéki műemlékekhez Akaltól Kisdörgicséig. Balatoni
Szemle, 1944., Dercsényi Dezső: A Balaton környékének
műemlékei. Szépművészet, 1941., Bogyay Tamás: A Ba-
laton-vidék műemlékei. Magyar Építőművészet, 1944.,
Radnóti Aladár—Gerő László: A Balaton régészeti és
történeti emlékei. Bp. 1952.

Az egyes műemlékekre vonatkozó és a helytörténeti
irodalom l. a műemlékenként felsorolt irodalomban.

⁵ Zalavár művészettörténeti jelentőségét Entz Géza dolgozta
fel és a „Magyar régészeti, művészettörténeti és érem-
tánsulat” ülésén 1963 március 19-én ismertette kutá-
tásainak eredményét „XI. századi kőfaragó műhely Zala-
váron” címmel. Somogyvárról Dercsényi Dezső: A so-
moggyvári Szt. Egyed-apátság maradványai. Bp. 1934., Ti-
hanyról l. a műemléki irodalomban, Almád pedig a mai
napig is feltáratlan.

⁶ A magyar művészettörténelem fődadata. MTA. II. O.
Közl. II. kötet, 1. sz. Bp. 1951., 5, 20. oldal.

⁷ A tihanyi alapítólevél említi Lelle Szt. Kelemen egyhá-
zát. Entz—Gerő id. m. 20. oldal.

⁸ Entz—Gerő id. m. 17–27. oldal.

⁹ Az okleveles adatokat a XIV. század első harmadáig
gyűjtöttem össze, egyrészt azért, mert az 1333–35-ös pá-
pai tizedjegyzék az első átfogó összeírás erről a vidékről
is, másrészt mert a gótika véleményem szerint a köz-
pontoktól távolabb eső falvakban csak ekkor, a királyi
hatalom megerősödése nyomán fellendülő gazdasági élet
hatására indul meg. A XIV. század elején épülő falusi
templomok még erős román hatás alatt keletkeznek,
amint arra jó példa Berhida temploma. Egyébként itt
jegyzem meg, hogy az adatok összegyűjtésében kizáró-
lag kiadott anyagra támaszkodtam, kivéve Holub József-
nek Zala megye falvairól írott nagy kéziratát.

¹⁰ Römer Flóris jegyzőkönyvei tanúskodnak a századfordu-
ló pusztításairól. L. G. Sándor Mária: Veszprém me-
gye középkori műemlékei Römer Flóris jegyzeteiben.
Kézirat, 1956. — Adatainak átengedéséért ezúton mondok
köszönetet.

¹¹ A felsorolt irodalom rövidítései:

Békefi, 1. 3. jegyzet.

Holub I. — Zala megye története a középkorban. I. Pécs,
1929.

Holub III. — Zala megye története a középkorban.
III. Pécs, 1933. Kézirat.

Csánki III. — Magyarország történeti földrajza a Hu-
nyadiak korában. III. Bp. 1887. — Csak azoknak a fal-
vaknak az esetében használtam, amelyekre Holub id.
kézírata nem tért ki, mert ő Csánki egyébként alapvető
könyvét munkájában feldolgozta.

Genthon, 1959. — Genthon István: Magyarország művé-
szeti emlékei. I. Dunántúl. Bp. 1959.

Veszprémi reg. — Kumorovitz: Veszprémi regeszták.
Bp. 1953.

Ortvay I. — Magyarország egyházi földleírása a XIV.
század elején. I. Bp. 1891.

Csányi K. — A Balaton környékének középkori temp-
lomai. Turisták Lapja, 1935.

Semsey — Römer Flórisal a Balaton környék pusztuló
műemlékei nyomában. Műemlékvédelem, 1959. 129–161.

Römer: Román- és átmenetkorú... — építmények ha-
zánk területén. Arch. Közl. 1876.

Römer: Régi falképek... — Magyarországon. 1874.

Radnóti—Gerő — A Balaton régészeti és történeti emlé-
kei. Bp. 1952.

Entz—Gerő — A Balaton-környék műemlékei. Bp. 1952.

Végül Römer Flóris kéziratot hagyatéká az OMF könyv-
tárában:

Römer jkv. — Römer jegyzőkönyvei.

Römer hagy. — Römer jegyzetei csomagokban.

¹² Az alaprajzok lelőhelyei:

Alsópáhok: Szántó Imre i. m.; Aszófő: Zádor Mihály

i. m.; Balacsontomaj: OMF Tervtár, 186. lsz. Stornó F.

1877.; Balatoncsicsó (Szentbalázs): OMF Tervtár, 6901. lsz.

Weszelowszky B. é. n.; Balatonederics: Bogyay Tamás

i. m.; Berhida: Ágostházy László (VATERV) felmérése,

1963.; Dörgicse (Alsó-, Felső-, Kis-): Szentlélek—Gerőné

—Eri i. m.; Felsőörs: Erdei Ferenc felmérése, 1963.;

Gyulakeszi (Szent Ferenc késése): Römer jkv. III. 52.;

Héviz (Egregy): OMF Tervtár, 1385–86. lsz. Várnai De-

zső; Kisapáti: Sedlmayr János, 1958.; Kővágóörs (Sóstó-
kál): OMF Tervtár, 6440. lsz. Weszelowszky B. é. n.;

Kőveskál (Töttöskál): OMF Tervtár, 8000. lsz. Wesze-

lowszky B. é. n.; Mentshely: Bakonyi Múzeum Adattára;

Mindszentkál (Kerekikál): OMF Tervtár, 2885. lsz.

Stornó F. 1877.; Nagyvázsöny (Szt. Isván templom): OMF

Tervtár, 3819. lsz. Weszelowszky B. é. n.; Nagyvázsöny

(Csepely): Sedlmayr János felmérése, 1958.; Nagyvázsöny

(Nemesleányfalu): Sedlmayr János felmérése, 1958.;

Oskú: OMF Tervtár, 4270. lsz.; Pécsely: OMF Tervtár,

3877. lsz. Hencz Antal, 1861.; Sáska: OMF Tervtár, 6548.

lsz. Schulek János, 1923.; Szentantalfa (Arokfő): OMF

Tervtár, 6896. lsz. Weszelowszky B. é. n.; Szentkirály-

szabadja: OMF Tervtár, 6965. lsz. Weszelowszky B. é. n.;

Szigliget (lebontott templom): OMF Tervtár, 7127. lsz.

Stornó F. 1877.; Szóc (Dabas): Schönerné Pusztai Ilona

felmérése, 1959.; Taliándörögd: OMF Tervtár, szám nél-

kül, Weszelowszky B. é. n.; Tihany (Apáti): OMF Tervtár,

7890. lsz.; Tihany (Újlak): Ferenczy Károly felméré-

se, 1962.; Veszprém, Gizella-kápolna: OMF Tervtár,

8359. lsz.; Veszprém, Szent György-kápolna: H. Gyürky

Katalin i. m.; Veszprém, Szent Miklós templom: Rhé

Gyula i. m.; Zalavár, Vár, kápolna: Cs. Sós Agnes i. m.;

Zalavár, Récésküti bazilika: Entz—Gerő i. m. A felsoro-

lásban nem szereplő emlékekről Koppány Tibor készí-

tette a felméréseket.

Romanische Kirchen des Balatonoberlandes

Die Balatongegend ist eines der an Kunstdenkmälern reichsten Gebiete Ungarns. Besonders viele mittelalterliche Denkmäler sind hier zu finden. Das an der Nordseite des Sees liegende waldige Oberland ist seit dem Mittelalter dicht bewohnt, demzufolge befinden sich dort auch heute noch überraschend viele Baudenkmäler. Die Kunstgeschichtsforschung setzte vor hundert Jahren ein, um die reichen und mannigfaltigen Kunstobjekte dieser Gegend zu erschliessen; seitdem erschienen Jahr für Jahr Spezialarbeiten und populärwissenschaftliche Publikationen über die Baudenkmäler und die anderen mittelalterlichen Sehenswürdigkeiten der Balatongegend.

Durch die bisherige Forschung wurden zahlreiche kleinere und grössere Kirchen und Kirchenruinen romanischen und gotischen Stils registriert. Mit Vorliebe wurden aber die leicht zugänglichen Denkmäler der Küstengegend untersucht; das ebenso bedeutende Material der weitliegenden Gegenden blieben dagegen fast vollkommen unbekannt. Die hervorragenden Bauten wurden in der Literatur mehrfach behandelt. Es wurde über die kunstgeschichtlich wertvollen und interessanten Details viel geschrieben, von technischen Gesichtspunkten der Baukunst aus wurden sie aber noch nicht untersucht. In ganz wenigen Fällen wurden Rohmaterial, Baukonstruktion, Raumbildung und Formgebung einer genaueren Behandlung unterzogen.

Um uns ein Bild der mittelalterlichen Baukunst dieses reichen Gebietes zu gewinnen, müssten die Bauten diesen Gesichtspunkten gemäss untersucht werden. Diese Arbeit ist derzeit noch unmöglich, da man über eine umfassende Übersicht der Baudenkmäler nicht verfügt. Man musste sich bisher nur mehr mit einer Auswahl von interessanteren Details begnügen. Die erste Aufgabe ist also die Statistik des Denkmalbestandes aufzustellen. Dann muss das Aufsammeln der geschichtlichen, archäologischen und kunstgeschichtlichen Daten folgen. Im Besitz derselben wird man erst imstande sein, eine baugeschichtliche Untersuchung vorzunehmen, und die Geschichte der mittelalterlichen Baukunst des Balatonoberlandes zu schildern.

Verfasser veröffentlicht die Statistik der romanischen Kirchen und Kirchenruinen mit Zusammenfassung der Geschichte, Beschreibung, Grundriss und Literatur derselben in alphabetischer Reihenfolge. Mehrere der 64 aufgezählten Baudenkmäler sind heute spurlos verschwunden; ihr einstiges Bestehen wird aber mit alten Aufzeichnungen belegt. Viele Kirchen wurden im XVIII. und XIX. Jahrhundert wenigstens teilweise umgebaut. Mehrere wurden in den letzten Jahren durch das Denkmalamt restauriert oder konserviert.

Am Schluss steht das Verzeichnis jener Kirchen der romanischen Zeit, deren einstiges Bestehen durch die Daten der Urkunden bewiesen ist.

Tibor Koppány

A veszprémi székesegyház középkori kőfaragványai

(A Bakonyi Múzeum kőtárának ismertetése) I.

Az elmúlt évben megkezdődött a Bakonyi Múzeum kőtári anyagának rendezése. E munka során igyekeztem minden, a faragványok provenienciájára vonatkozó adatot összeszedni és egyúttal a kőemlékeket a lehető legnagyobb részletességgel megvizsgálni. A kőtárrendezés eredményeinek közzétételét elsősorban az teszi indokolttá, hogy az anyag feldolgozása túlmegy a raktári munka szempontjain és a faragványok igen jelentős része eddig ismeretlen volt a szakirodalomban.

A múzeum középkori kőtári anyagának a gerincét azok az emlékek alkotják, amelyek különböző időkben a veszprémi vár területén kerültek elő. Legelső feladatomban tehát az ide vonatkozó kérdések tisztázását tekintettem. E kérdéskomplexumon belül is különleges jelentőséget tulajdonítottam azoknak a kőfaragványoknak, amelyek egykor a székesegyház építészeti kiképzéséhez tartoztak, mint-hogy a jelen pillanatban ezek szinte az egyedüli hiteles dokumentumok, amelyek az építéstörténetre vonatkozólag némi felvilágosítást nyújthatnak. E tanulmány célja tehát a faragványoknak a székesegyház építéstörténeti problémáit is érintő feldolgozása. Figyelembe véve azt, hogy eredeti összefüggéseikből kiemelt faragványokról van szó, csak olyan építmények emlékeit tárgyalom, amelyekről semmiféle egyéb adat nem maradt fenn számunkra. A jelenleg is fennálló épületrészek közül csupán a gótikus szentély fennmaradt faragványaival foglalkozom, amelyekből visszaszerkeszthetők, illetve hitelesíthetők az eredeti részletformák.

Már a munka jellege is megkövetelte azt, hogy a faragványokról darabszám szerinti kimutatást készítsék, leltárkönyvi tételek formájában. A könnyebb áttekinthetőség kedvéért ilyen kimutatást mellékelek e tanulmányhoz is (Függelék). A következőkben az egyes faragványok tárgyalásánál a Függelék megfelelő sorszámaira fogok hivatkozni. Meg kell említenem továbbá, hogy az emlékek részletes leírását csak abban az esetben közlöm, ha azokkal a korábbi irodalom még nem foglalkozott bővebben. A székesegyház építéstörténeti adataira

vonatkozólag szeretnék Korompay György munkájára hivatkozni, aki e kérdés jelenlegi állásának rövid összefoglalását adja.¹

A veszprémi székesegyház 1907 és 1910 közötti átalakítása során az összes barokk bővítéseket és több középkori falat lebontottak. A bontás anyagából származó középkori kőfaragványok javarészt a veszprémi múzeumba kerültek. Az eltelt fél évszázad folyamán azonban — néhány kivételtől eltekintve — feledésbe merült, hogy a múzeum gyűjteményében levő kövek közül melyek valók a székesegyházból. Ezért a munka első lépéseként azonosítani kellett a kőtárban jelenleg is fellelhető faragványokat azokkal, amelyeket az 1907-es munkálatokkal kapcsolatos dokumentumok említenek, illetve ábrázolnak.

Az azonosításhoz felhasznált legközismertebb forrásmunka Ádám Iván veszprémi kanonoknak az átépítésről szóló leírása,² ez azonban túlságosan laikus ízü, zavaros és a részletekre kevésbé kiterjedő, úgyhogy e munka hiánytalanul történő elvégzését egymagában nem tette volna lehetővé. Nem nyújtott több támpontot a múzeum szerzeményi naplója sem, amelyből csupán annyit tudhatunk meg, hogy Hornig Károly veszprémi püspök 1907 december 31-én 23 darab, a székesegyházból származó követ (köztük két római) átadott a múzeumnak. Az egyes faragványok adatait a szerzeményi naplóba nem vezették be.³ Szerencsére előkerült azonban Rhé Gyulának egy feljegyzése, amelyben többek között darabonként felsorolta az átadott 23 faragványt, megadta méretadataikat, és rövid megjelöléssel, helyenként rajzzal is meghatározta azokat.⁴ E két írott dokumentum adatait kiegészíti és mintegy hitelesíti az a két fénykép, amely a székesegyház barokk kiképzését és az átalakítási munkálatokat megörökítő reprezentatív albumban maradt fenn, és a falakból kiszedett, illetve eredeti helyükről kiváltott kőfaragványokat ábrázolja.⁵ (118—119. kép.)

A felsorolt dokumentumok alapján az 1928/1907-es szerzeményi napló-tétel 23 faragványa közül

18-at sikerült azonosítanom.⁶ A fényképen (118. kép) azonban több olyan kő is szerepel, amely ma nem található a múzeum gyűjteményében. Így fel kellett merülnie annak a kérdésnek, hogy valamennyi félretett faragvány bekerült-e annak idején a múzeumba, vagy sem? A felvételen összesen 21 darab faragott kő látható, az azonosított 18 darab közül három hiányzik róla.⁷ Ha fel is tételezzük, hogy fényképünk mind az öt azonosíthatatlan, ma már elveszettnek tekinthető követ ábrázolja, akkor is kell lennie legalább egy olyan faragványnak rajta, amely nem volt az 1907-ben átadott 23 darab között. Mivel pedig a fényképről ezen öt kő közül kétszegtelenül hiányzik a Rhé Gyula által említett kis mérműtörődék,⁸ pusztán ennek alapján is azt mondhatjuk, hogy 1907-ben a félretett kövek közül legalább két darabot nem adtak át a múzeumnak. E tételünket hathatósan alátámasztja az a tény, hogy

— mint erről még szó lesz — egyes, az 1907-es átépítésből származó kőfaragványok mindmáig a püspökség birtokában maradtak. Azt, hogy hány olyan kővel kell számolnunk, amely nem került be a múzeumba, ma már lehetetlen megállapítani. Annyi azonban bizonyos, hogy a kibontott faragványok bizonyos hányada elkallódhatott.

Abból, hogy az eredeti 23 darab közül csak 18 volt azonosítható, nyilvánvaló, hogy a múzeumban is kallódtak el kövek. De nemcsak erről van szó. Az egyik fényképen (119. kép) azok a faragványok szerepelnek, amelyeket 1907-ben eredeti helyükről váltottak ki. Ezek közül 16 darab ma is megtalálható a kőtárban,⁹ viszont a szerzeményi naplónak egyetlen olyan tétele sincs, amelyet rájuk lehetne vonatkoztatni.¹⁰ Ez azt jelenti, hogy nem minden megszerzett tárgyat vezettek be a szerzeményi naplóba, elképzelhető tehát, hogy még további faragványok is

118. kép. A székesegyház átépítésekor nem eredeti helyzetben megtalált kőfaragványokról készült fényképfelvétel (1907. nyara).

Abb. 118. Photographische Aufnahme (Sommer 1907), die bei dem Umbau der Kathedrale nicht in der originalen Lage gefundenen Werksteine darstellt.

vannak a múzeumban, amelyek az 1907-es munkálatokból származnak, de az adatok teljes hiánya következtében nem határozhatók meg. Mindezek alapján nyugodtan állíthatjuk: az 1907-ben a székesegyház falaiból kikerült összes kőfaragványok jegyzékét egyetlen dokumentum sem őrizte meg; jelenleg csak az anyagnak egy részét ismerjük, és számolnunk kell azzal, hogy bizonyos mennyiségű kő elkallódott, illetve meghatározatlanul lappang.

Ilyen származtatási nehézségek mellett a jelenleg is fellelhető teljes anyag összegyűjtésére egyetlen módszer kínálkozott: a biztosan meghatározható faragványokhoz hozzákapcsolni azokat, amelyek kétségtelenül hozzájuk csatlakoznak. Az emlékek összegyűjtésénél tehát az 1928/1907-es tétel hitelesen azonosítható faragványait tekintettem kiindulópontnak. Ezek sorát kiegészítettem azokkal a töredékekkel, amelyek formailag velük megegyező vonásokat mutattak, vagy más módszerrel voltak hitelesen ide köthetők. Viszont eltekintettem attól a néhány darabtól, amelyek a fenti tételben szerepelnek ugyan, de bizonyos, hogy nem magához a székesegyház épületéhez, hanem a Szt. György kápolnához, illetve egy másik, közelebről meg nem határozható helyen állott építményhez tartoztak.¹¹

A székesegyház legismertebb koraközépkori emlékei a már sokszor feldolgozott palmettás párkánytöredékek, valamint a velük megegyező stílusú árkádos oszlopfő. 1907 óta négy ilyen párkánytöredék volt ismert, az ötödik 1963 októberében került a Bakonyi Múzeumba. A már régebben is ismert négy darab közül egyet 1926-ban a veszprémi múzeum átadott a Magyar Nemzeti Múzeumnak; ez a faragvány ma is Budapesten van.¹² A négy párkánytöredék leletkörülményeit Ádám Iván adatai alapján Dercsényi Dezső már korábban vizsgálat tárgyává tette.¹³ Eredményeivel azonban több ponton nem tudunk egyetérteni, ezért e kérdéskomplexumot röviden még egyszer át kell tekintenünk.

Itt mindjárt kezdetben súlyos problémákba ütközünk, mert a meglevő köveknek az előkerülési adatokkal való azonosítása korántsem olyan egyszerű, mint ez Dercsényi művéből kitűnik. A múzeumi adatok ugyanis csak három darabra vonatkoztathatók,¹⁴ és ezek közül is csak a Rhé-féle jegyzékben szereplő kettő azonosítható a ráncmaradt darabokkal (9. és 10. sz.). Még nagyobb baj az, hogy Ádám Iván leírásai túlságosan szűkszavúak, és így az azonosítás szempontjából többnyire hasznavehetetlenek. Bonyolítja a kérdést az is, hogy a negyedik töredéket nem 1907-ben, hanem csak 1926-ban adták át a Nemzeti Múzeumnak.

Ilyen körülmények között csak egy faragványról mondhatjuk el azt, hogy Ádám leírása, a Rhé-féle

jegyzék és a fénykép (118. kép) együttes tanúsága alapján kétségtelen bizonyossággal azonosítható: arról, amelyik 1907 május 10-én került elő az északi mellékhajó barokk támpillérenek aljából (9. sz.).¹⁵

Csak feltételezésekre szorítkozhatunk az építkezés megkezdése előtt múzeumba került kő esetében. Annyi bizonyos, hogy ez nem lehet azonos az 1907-ben előkerült legnagyobb töredéssel (10. sz.),¹⁶ amely szerepel a Rhé-féle jegyzékben, tehát az átépítés folyamán került elő. A magam részéről valószínűbbnek tartom, hogy a kérdéses adat a Veszprémben maradt harmadik faragványra vonatkozik (8. sz.) és nem a budapestire; egyrészt azért, mert ennek alakja jobban megfelel a kő múzeumba kerülése előtti funkciójának, másrészt pedig azért, mert Ádám Ivánnak egy megjegyzése is erre vall.¹⁷

Láthatjuk, hogy már a második kő azonosítása is csak kérdőjelesen oldható meg. Még ennyi támpontunk sincs a másik két faragvány meghatározásához. Annyi bizonyos, hogy a 10. sz., — és ha iménti feltételezésünk helytálló, a budapesti darab is — 1907 május 10 után, az átalakítás folyamán került elő. Nem állapítható meg viszont az, hogy melyik milyen előkerülési adathoz kapcsolódik.¹⁸

De nemcsak az azonosítás lehetősége problematikus, hanem maguk az Ádám-féle adatok is. Ennek oka az, hogy Ádám nem négy, hanem öt párkánytöredék előkerüléséről emlékezik meg.¹⁹ Nagyon kevésbé valószínű, hogy mindegyik adat más darabra vonatkoznék, hiszen Rhé Gyula, aki a munkálatokat figyelemmel kísérte, és a faragványokat publikálta,²⁰ csak négy darabról tudott, és Ádám Iván egyik adatát, mint ez Dercsényi művéből kiderül,²¹ maga is tévesnek minősítette. Valószínű tehát, hogy az öt előkerülési adat közül kettő ugyanarra a darabra vonatkozik, a kérdés csak az, hogy melyik a téves. E ponton nem tudok egyetérteni Dercsényivel, aki a szeptember 2-i adatot nem tartja hitelesnek. Ádám szövege ezen a ponton annyira közvetlen benyomásokot tükröz, hogy nem tételezhetünk fel tévedést, annak ellenére, hogy az eseményt nem a munkák menetét naplószerűen kísérő szövegben közli.²² A magam részéről sokkal valószínűbbnek tartom, hogy a két legutolsó előkerülési adat vonatkozik ugyanarra a darabra, mert itt a szöveg nyilvánvalóan utólag íródott, és a kifejezések is gyanúsak.²³

Valamivel jobb a helyzet a lelőhelyek szempontjából, mert Ádám Iván szerencsére a legtöbb esetben pontosan megjelölte a helyet, ahol a kérdéses darabokat találták. A május 10-én előkerült töredék lelőhelyéről már volt szó; itt ehhez csak annyit tennék hozzá, hogy a támpillérből gótikus faragványok kerültek ki a párkánytöredékekkel együtt.²⁴ A szeptember 2-án talált kő „a kereszthajó

régi berakott csúcsíves részein”, „a főhajó déli oldalán” szintén gótikus kövekkel együtt volt befallazva.²⁵ E két darabot tehát a barokk újjáépítés alkalmával használták fel, méghozzá gótikus, tehát későközépkori faragványokkal együtt. Az 1907-es munkálatokból származó harmadik darab lelőhelye — ha igaz az a feltevésünk, hogy az október 9-i és az október 23 utáni adat ugyanarra a párkánytöredékre vonatkozik — „az északi szentély-tám teteje”.²⁶

Ez a megjelölés azért figyelemreméltó, mert a szentély támpillérei jelenleg is gótikusak, és bár a fentiek inkább azt valószínűsítik, hogy itt a tám-

pillér XVIII. században kiegészített lezárására kell gondolnunk, nem lehetetlen az sem, hogy a kő eredeti gótikus falban volt.

A negyedik, az építkezés megkezdése előtt előkerült párkánytöredéket Ádám Iván szerint a Gizella-kápolna előtti tér rendezése közben találták.²⁷

Úgy látszik azonban, hogy ez a megjelölés nem egészen pontos. Gerecse Péter ugyanis műemlékjegyzékében megemlékezett két veszprémi XI. századi „domborműről”; ezek egyike akkor a Gizella-kápolna melletti kanonoki ház kertjében ülőpadként szolgált, a másik pedig a székesegyház mögötti le-

119. kép. A székesegyház átépítésekor eredeti helyzetből kiváltott kőfaragványokról készült felvétel (1907).

Abb. 119. Photographische Aufnahme (1907), die bei dem Umbau der Kathedrale aus der originalen Lage gelösten Werksteine darstellt.

folyóba volt befalazva.²⁸ A továbbiak azt bizonyítják, hogy mindkét esetben palmettás párkánytöredékről van szó. Gerecze ugyanis az árpádkori építészetéről szóló kéziratos művében is megemlékezett ezekről a kövekről, a következő szavakkal: „... csak egy díszes faragványt találtam meg egy kertben, míg egy másikat egy *utcai folyókából* kellene a N. Múzeumba szállítani. Az előbbi egy *negyed henger alakú párkány*, melynek ornamentumát *Szegszárd* egyik nevezetes XI. századi *vállkövén* mutatom be.”²⁹

A már említett, nemrégiben múzeumba került ötödik párkánytöredéket a *székesegyház mögötti lefolyóból* bontottuk ki, tehát azonos azzal, amelyet Gerecze és később Rhé Gyula is említett.³⁰ A kő megtalálása egyben hitelesíti Gerecze másik adatát is.

Kétségtelen tehát, hogy Gerecze ismerte, és értékelte is a veszprémi párkánytöredékeket; adatainak megbízhatóságához nem férhet kétség. Ennélfogva nagyon valószínű, hogy az a darab, amelyet Gerecze a volt nagypréposti ház udvarán látott, azonos azzal, amely Ádám Iván szerint a térérendezés alkalmával került elő. Ez az adat számunkra azért fontos, mert azt bizonyítja, hogy — az előző három faragványhoz hasonlóan — a negyedik párkánytöredéket sem a földben találták, hanem az egyik legkorábbi barokk épület udvarán. Hasonló a helyzet a nemrég megtalált ötödik darabbal is: az a fal, amelyből előkerült (a várfeljáró mellvéd-fala) szintén a barokk korra nyúlik vissza. Hozzátehetjük még azt, hogy faragványunkat egy későgótikus töredékkel együtt használták fel.

Összefoglalásképpen tehát elmondhatjuk a következőket: párkánytöredékeink egyike sem származik a földből; négyet bizonyosan a barokk építkezések

alkalmával használták fel, az ötödiknél ez valószínű, de az sem lehetetlen, hogy már a gótika korában beépítették.

Vizsgáljuk meg ezek után azt, hogy milyen körülmények között látott napvilágot a szorosán ide kapcsolódó árkád oszlopfő (6. sz.). Ádám Iván ez többször is leírta,³¹ de adatai nem teljesen egyértelműek. Először csak futólag említi, hogy a kereszt-hajó alaparkát ásó munkások találtak egy oszlopfőt. Később részletesebben is leírja a leletkörülményeket: „Az új kereszt-hajó déli falának fundamentumát ásták körülbelül akkora távolságban a déli mellékhajtótól, amekkora kiugrása van a sekrestyének. Egy és fél méter mélységben láttunk két nagy követ a régi alapfalzatban. Az egyiket rögtön felismertük oszlopfőnek...” Végül még egyszer visszatér a leletkörülményekre, utalva egyúttal arra is, hogy szerinte a kő milyen épületrészhez tartozott: „... a hatalmas, teljes fonadékos kapitel, melyet a római sírkőalakú keresztény emlék közvetlen szomszédságában, a porta speciosa előtti földben találtak, két méter mélyen egy hajdani, hihetőleg a régi, paradicsomnak nevezett előcsarnokhoz tartozott alapfal építőanyagában.” Mindezek kétségtelenné teszik, hogy annak a meghatározásnak, amely szerint az oszlopfő a „kereszt-hajó alapfalából” került volna elő,³² már maguk az Ádám Iván-féle adatok is ellentmondanak. Egy másik adalék pedig még azt is valószínűtlenné teszi, hogy a kő be lett volna építve az alapfalba. Ádám könyvének a Bakonyi Múzeumban őrzött példányában ugyanis a fentebbi idézet szövege mellett Rhé Gyula kézírásával a következő bejegyzés olvasható: „nem a falban, csak mellette.” Ez a bejegyzés kétségkívül a tárgyalt darabra vonatkozik, mert az „oszlopfő” szó be van karikázva, és össze van kötve a jegyzettel.

120. kép. Az 1963 őszen megtalált párkánytöredék (11. sz.).

Abb. 120. Gesimsfragment, gefunden im Herbst 1963 (Nr. 11.).

Az elmondottak alapján faragványunk leletkörülményei a következőképpen rekonstruálhatók: Az 1907-ben épült déli „kereszthajó” (valójában karzatos bejárat csarnok, amely tömegben kereszthajó-szerűen jelentkezik) déli falának alapozási árkában, mégpedig annak keleti felén³⁵ találták, elég jelentős mélységben (150—200 cm). A lelet mellett valamilyen fal húzódott, ennek azonban sem az irányát, sem a vastagságát nem ismerjük, és nem tudjuk azt sem, hogy kapcsolatban állott-e a jelenlegi székesegyház falaival.

A kérdés most már az, hogy a fenti adatokból miféle építéstörténeti következtetéseket lehet levonni? A székesegyház építéstörténetének korai periódusaira vonatkozólag az irodalomban eddig kétféle felfogás alakult ki. Ádám Iván és Rhé Gyula, hangoztatva, hogy a palmettás faragványok nem egyeztethetők össze a székesegyház 1907-ben feltárt és részben kiváltott románkori építészeti részleteivel és építőanyagával (vörös homokkő), feltételezték, hogy az előbbieket egy korábbi templomhoz tartoztak, amely valószínűleg még a IX. században épült, hiszen az 1907-ben megtalált román részeket a priori azonosították azzal a templommal, amelyet — szerintük — Gizella királyné építtetett a XI. század elején.³⁶ Dercsényi ezzel szemben, hivatkozva arra, hogy a faragványok a jellegzetesen magyar palmettás fémművesség motívumaival való rokonságuk

miatt nem keltezhetők a IX. századra, ezt a feltételezést elvetette, a köveket egykorúaknak tekintette az általa is a XI. századra datált templommal, és úgy határozta meg őket, hogy valószínűleg egy másik veszprémi templomhoz, vagy kápolnához tartoztak.³⁵ Elképzelését azzal is alátámasztotta, hogy a leletkörülmények sem elégségesek egy korábbi templom feltételezéséhez, hiszen a párkánytöredékeket barokk falakban használták fel másodlagosan, az oszlopfe pedig — szerinte — feltehetően egy későbbi eredetű alapfalból került elő.³⁶

A leletkörülmények első pillantásra valóban eléggé semmitmondók. Ha azonban alaposabban megvizsgáljuk az adatok összefüggéseit, mégiscsak elérhetünk némi eredményt. Szembeötlő mindenekelőtt az, hogy az oszlopfe merőben más körülmények között került elő, mint a párkánytöredékek.

Az oszlopfe, mint említettük, 150—200 cm mélységben találták, behullott állapotban. Ádám Iván szerint a székesegyház románkori szintje körülbelül 160 cm-rel volt a mai talajszint alatt.³⁷ A Szt. György kápolna 1957-es ásatása ezt a megállapítást lényegében igazolta. A XIII. századi kápolna padlószintje körülbelül 130 cm-rel volt a jelenlegi szint alatt, és ennél még 48 cm-rel mélyebben bukkant fel az ennél jóval korábbi rotunda padlója.³⁸ Ha ezeket az adatokat összevetjük azzal, amit az oszlopfe-ről mondtunk, akkor kiderül, hogy ez még valamivel mé-

121. kép. A 11. sz. alsó nézete és utólagos megmunkálás nyomáival.

Abb. 121. Nr. 11. von unten, mit Spuren der nachträglichen Bearbeitung.

122. kép. A 10. sz. párkánytöredék a piros-fekete festés nyomaival.
Abb. 122. Gesimsfragment Nr. 10., mit Spuren roter und schwarzer Bemalung.

lyebben volt, mint a románkori padlószintek. Ebből pedig közvetlenül adódik a következtetés, hogy az oszlopfő korábbi, mint a románkori épületek.

Éppen az ellenkezőjét tapasztaljuk ennek a párkánytöredékek esetében. Említettük, hogy ezek mind barokk-kori felhasználásból származnak, és legfeljebb egy esetben gondolhatunk arra, hogy faragványunkat már a gótika idején beépítették. Ez pedig arra vall, hogy az az épület, amelyhez a töredékek előzőleg tartoztak, egészen a középkor végéig fennállt, és csak a török időkben pusztult el, hogy felszínen maradt romjait a XVIII. századi újjáépítés-kor ismét felhasználják.³⁹

Láthatjuk tehát: a leletkörülmények vizsgálata olyan ellentmondásra vezet, amely első pillantásra szinte megoldhatatlannak tűnik. Az az épület, melyhez az oszlopfő tartozott, semmiképpen sem állhatott fenn a középkor végéig, hiszen fejezetünk egy szinten volt azzal a réteggel, amely másutt a románkori feltöltődést jelentette. Annak, hogy az oszlopfő és a párkánytöredékek két különböző épülethez tartoztak, jóformán semmi valószínűsége sincs. Az ellentmondás tehát csakis az adatok átértékelése útján oldható fel. Nézzük meg, lehetséges-e ez?

A barokk beépítés csak akkor jelentene akadályt a korai datálás szempontjából, ha a kövek a XVIII. században *másodlagos* elhelyezésben kerültek volna felhasználásra. Ez első pillantásra természetesnek tűnik. A faragványok közvetlen vizsgálatakor azonban olyan nyomokra bukkantam, amelyek arra vallottak, hogy a párkánytöredékek nem másodlagos, hanem *harmadlagos* felhasználás után kerültek a múzeumba. Sajnos, e nyomok önmagukban túlságosan csekélyek voltak ahhoz, hogy szilárd következtetéseket lehetett volna rájuk építeni. A kérdés megoldásához végül is a most előkerült ötödik párkánytöredék szolgáltatta a döntő bizonyítékot (11. sz.).

Ez a faragvány (120–121. kép) méreteivel messze túlszárnyalja az eddig ismert párkánytöredékeket. Hatalmas dimenzióival, egymás mellett sorakozó hat ép motívumával minden kopottsága mellett is rendkívül monumentális hatást kelt. Ha ehhez hozzávesszük azt, hogy a kő eredetileg még nagyobb volt, mert jobboldalt töredékes felületben végződik, akkor elképzelhetjük, hogy az eredeti párkány mi-

lyen óriási darabokból tevődött össze. Már ezek a vonások is elegendők ahhoz, hogy faragványunkat az eddig ismert legjelentősebb palmettás párkánytöredéknek tekintsük. Fontosságát még csak növeli, hogy döntően járul hozzá a székesegyház korai építéstörténetének tisztázásához.

Ha egy pillantást vetünk ugyanis töredékünkre, rögtön kitűnik átfaragott volta. Az átfaragás elsősorban a kő eredeti fekvési felületét érintette, és csak baloldalt vágta bele keskeny sávban az egyik palmettába. Az átfaragott részekben a kő vastagsága körülbelül a felére csökkent. Ezek a felületek L-alakban fogják körül az eredeti állapotában megmaradt, erősen kiemelkedő palmettás-profilos részt. Az, hogy a kő balszélén a palmettás rész is megmaradt, minden kétséget kizáróan bizonyítja, hogy *utólagos* megmunkálásról van szó. Az pedig, hogy az átfaragás elsősorban a felfekvés felületét érintette, kizárja azt, hogy ez az *utólagos* megmunkálás akkor következett volna be, amikor a kő még eredeti

helyén volt. Nyilvánvaló tehát, hogy faragványunkat eredeti építészeti összefüggéséből kiemelték, új funkciójának megfelelően átfaragták,⁴⁰ és újra beépítették, mielőtt még legutóbbi helyére, a székesegyház mögötti barokk lefolyóba került volna. A barokk-kori harmadlagos felhasználás e bizonyítékának ismeretében már világosabban láthatjuk a többi faragványokon fellelhető nyomok jelentőségét is.

A 10. számú töredéken, szintén a felfekvési felületen, elég nagy kiterjedésű, összefüggő vakolatréteg maradt meg, rajta körülbelül féltényérnyi területen piros-fekete festés nyomaival (122. kép.). A budapesti darabon (7. sz.) hasonló jellegű átfaragás nyomai figyelhetők meg, mint a 11. számún. A 8. sz. hátsó lapja szabályos rézsűnek van kiképezve, ami egy parkány falba épített részénél nem lenne indokolt. Valószínű tehát, hogy ez is át van faragva.

Végül tehát mindössze egy olyan párkánytöredékünk marad, amelyen a barokk periódust megelőző másodlagos felhasználás nyomai nem észlelhetők. A kérdés most már az, hogy ezt a másodlagos felhasználást milyen korszakra kell kelteznünk? Tekintettel arra, hogy a székesegyház környékén a XVI.—XVII. században nagyobb építkezésekről nincs tudomásunk, és a 11. számú kő másodlagos felületeinek gondos faragása, valamint a 10. számún észlelhető festésnyomok középkori munkamódszerekre vallanak, azt kell mondanunk, hogy faragványainkat legkésőbb a középkor végén már másodszor is beépítették; ez pedig azt jelenti, hogy az eredeti épület, amelynek tartozékai voltak, már a középkor folyamán elpusztult. A párkánytöredékek leletkörülményeinek vizsgálata tehát végső fokon nem mond ellent annak, amit az oszlopfő esetében tapasztaltunk, sőt, megerősíti az erre vonatkozó adatokat. Ezek pedig — mint láttuk — inkább a román-kori székesegyháznál korábbi, mint azzal egykorú datálásra vallanak.

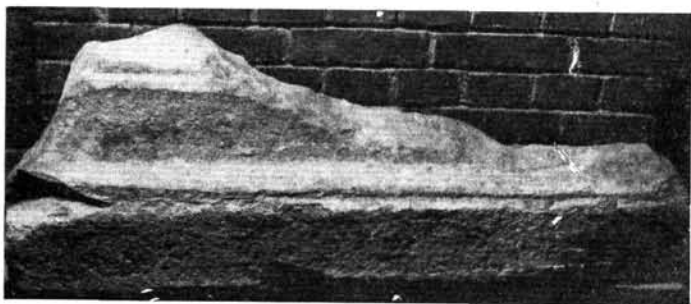
Mielőtt a végső következtetést levonnánk, nézzünk körül, van-e olyan adatunk, amely azt bizonyítja, hogy az 1907-ben feltárt román székesegyhá-

zat valóban megelőzte-e egy másik templom? Ádám Iván rendkívül részletesen beszámol egy talapzat megtalálásáról,⁴¹ amelynek fényképe az album egyik tábláján maradt ránk (119. kép), és amelynek leletkörülményei számunkra rendkívüli fontosságúak. A követ Ádám Iván szerint a lebontásra kerülő főhajóarkádok aláducolásához szükséges segédpillérek alapozási árkának ásásakor találták, 200, illetve 210 cm mélységben, ahol vízszintesen feküdt a földben, mégpedig „ugyanazon sorrendben, ... mint ... a katedrális pillérei”. Helyzetével kapcsolatban Ádám még egy igen lényeges megfigyelést tett: „... az egyik szomszédpillér alapépítményének egyrésze rá volt építve és így belenyúlt a szomszédpillér alapítményébe.” Ezután leírta a kő profilját, és a következőket jegyezte meg: „... az egész talpkő ... nem oszlopláb ... hanem egy különálló, egy darabból készült oszloptalapzat, mely kerek vésettél rendelkezik az oszlop befogadására és középen gömbölyű lyukat mutat az oszlop-csap részére. Erre a részletre később még egyszer visszatér: „Ennek (ti. a felső, kisebb horonynak) tetején áll a harmadik kis szalag és mögötte van az oszloptartó kivájása a középső lyukkal.”

Sajnos, éppen ez a faragvány nem maradt ránk eredeti állapotában. A múzeum anyagában rábukkantam ugyan egy töredékre, amely a leírással és a fényképpel azonosítható, ez azonban az egykor négyzetes kőnek csupán egyik hosszanti oldalát alkotja (123. kép).⁴² Ádám leírását tehát e töredék alapján nem áll módunkban ellenőrizni és az album fényképén is éppen a legfontosabb részlet: a köralakú vájat vehető ki legkevésbé.

Szerencsére mégis van olyan leletünk, amely a szóbanforgó talapzat párjának tekinthető, és kiképzése nagyjából megfelel az Ádám-féle leírásnak (4. sz.). Ezt a követ 1960-ban találták a Szt. György kápolna védőépülete betonpilléreinek alapozásakor, a kápolnától nyugatra eső, az ásás alkalmával feltáratlanul maradt területen, valamivel mélyebben a kápolna szintjénél, négy darabra törve.⁴³ A két talapzat oldalhosszúsága megegyező, az utóbbi fedőlapján pedig látható az a csekély, de határozottan érzékelhető köralakú vájat is, amelynek emlékét az előbbi esetében csak Ádám Iván leírása tartotta fenn (124. kép.).

A vájattal együtt a középső, köralakú csapoló-

123. kép. A 3. sz. talapzattöredék.

Abb. 123. Basisfragment Nr. 3.

124. kép. Az 1960-ban megtalált talapzat töredékei (4. sz.).

Abb. 124. Fragmente der im Jahre 1960 gefundenen Basis (Nr. 4.).

lyuk is felbukkan a Szt. György-kápolna mellől származó darabon. A profil leglényegesebb eleme, a talplemez fölötti meredeken felnyúló homorú tagozat mindkét faragványnál egyforma magasságú, ettől eltekintve azonban a két profil nem teljesen azonos kiképzésű.⁶⁴

Talapzataink építészeti szempontból lényeges részei olymértékben megegyeznek, hogy meg kell állapítanunk: eredetileg mindkettő ugyanahhoz az épülethez tartozott, és ugyanazt a funkciót látta el. Ennek nem mondanak ellent a leletkörülmények sem. A 4. sz. előkerülése tehát egyrészt fokozza Ádám Iván közléseinek hitelességét, másrészt kétségtelenné teszi azt, hogy az 1907-ben előkerült talapzat nem állt egyedül. És ha hihetünk annak, ahogyan Ádám az utóbbi viszonyát a székesegyház 1907-ig fennállott románkori pilléreihez meghatározza, — márpedig a leírás aprólékossága azt mutatja, hogy a lelet jelentőségét már ő is felismerte, és éppen ezért a szokásosnál alaposabban figyelte meg — akkor nyilvánvaló az is, hogy ezek az oszloptalapzatok eredetileg a románkori templomot megelőző székesegyház alkotó elemei voltak.

Az elmondottak alapján tehát bizonyosra vehető, hogy a székesegyház korai építéstörténetében két teljesen elütő periódussal kell számolnunk. A kérdés most már az, hogy a fenti két faragványon kívül mi sorolható még a legkorábbi kőépülethez. Itt elsősorban a már tárgyalt palmettás faragványok jönnek számításba. Mint láttuk, ezek leletkörülményei arra vallanak, hogy az az épület, amelyhez eredetileg tartoztak, már a középkor folyamán elpusztult. Az osz-

lopító leletkörülményei ezen túlmenően is rendkívül hasonlóak ahhoz, amit a 4. számú talapzat esetében láttunk.⁶⁵ A másik talapzat lelőhelye alapján viszont levonhatjuk a következőt, hogy a románkori templom ráépült a korábbi székesegyház maradványaira.

A leletkörülményeken kívül egyes formai jegyek is e faragványok összetartozása mellett tanúskodnak. A talapzatok márványból, illetve márványszerű mészkőből készültek; ez az anyag igen közel áll a palmettás faragványokéhoz,⁶⁶ viszont nem fordul elő a románkori épületen. Az oszlop alján és a 9. számú párkánytöredék tetején négyszögletes csapolólyukak maradványait figyelhetjük meg, akárcsak a talapzatokon, ami az építési technika közösségére utal. Végül a 3. számú töredék baloldalán levő kisebb átfaragott felületen ugyanazokat a ferde irányú, sűrűn egymás mellett sorakozó, párhuzamos vésőnyomokat találjuk meg, mint a párkánytöredékek finomabb részein (7. és 11. sz. alsó, profilos része).

A palmettás faragványokat tehát igen nagy valószínűséggel a legkorábbi székesegyház épületéhez kapcsolhatjuk, annak ellenére, hogy erre vonatkozólag — legalábbis egyelőre — nem rendelkezünk százszázalékos bizonyítékokkal.

125. kép. A 12. sz. oszlopfőtöredék.

Abb. 125. Kapitellfragment Nr. 12.

A múzeum kőtárában azonban ezeken kívül is van még néhány olyan darab, amely a legkorábbi periódusba sorolható. Ilyen mindenekelőtt egy zöld márvány oszloptörzs töredéke (5. sz.), amely 1960-ban a tárgyalt talapzattal került elő.⁴⁷ Ez már csak azért is érdekes, mert a székesegyház 1782-ben állított Szt. György- és Szt. Kereszt-oltárain szintén zöld márványoszlopok voltak, amelyek a hagyomány szerint „a legrégebbi román bazilika anyagából” kerültek ki.⁴⁸ A legutóbb előkerült töredék tehát igazolja a hagyományt; ugyanakkor az említett adat azt bizonyítja, hogy a legkorábbi székesegyház emléke még a XVIII. században is élt, és a barokk periódusban nem a vörös homokkőből épült románkori templomot értették ezen.

Ugyancsak ebbe a periódusba kell sorolnunk a 12. számú oszlopfőtöredéket (125. kép.). Ez egy kehelyszerű fejezet sarkának a felső része, a sarkon hatalmas, elég erőteljesen kihajló, domború közép-bordával ellátott nyelves levéllel, az oldalak közepén pedig, a saroklevelek között, két sorban egymás fölött elhelyezkedő, vízszintes lécek közé fogott függőleges gerezdekkel. A faragvány felső része erősen töredékes; a gerezdes motívum lezárása fölött középen kétfelé hajló száraz csonkjai láthatók. Ezek eredetileg nyilván tovább folytatódtak, és a kihajló saroklevelek fölött volutában végződtek (126. kép.). E töredékről Ádám Iván nem emlékezett meg, lelőhelye tehát ismeretlen. Az egyébként meglehetősen ritka gerezdes motívum, valamint a kő eléggé nyers faragása azonban a korai datálás mellett szólnak.

Végül itt kell megemlékeznünk az 1907-ben előkerült két római kőfaragványról is (1—2. sz., 118. kép.). Az egyik egy sírkő töredéke, álló alak felső részével, a másik tojássoros párkány darabja. Az

előbbi az árkádos oszlopfővel együtt került felszínre, az utóbbi az egyik főhajópillér (gótikus?) bővítéséből került ki.⁴⁹ E leletek azt mutatják, hogy a római faragványok felhasználása tekintetében a veszprémi székesegyház sem jelentett kivételt közel egykorú társai között.^{49a}

Láthatjuk, hogy a fennmaradt anyag eléggé jelentős része éppen a legkorábbi bazilikához köthető. Nézzük meg, hogyan keltezhetők ezek a faragványok? A palmettás faragványokat Gereczétől kezdve szinte kivétel nélkül a XI. századra datálták a kutatók. E keltezés helyességében nekünk sincs okunk kételkedni, annál is inkább, mert az oszloptalapszabványok kiképzése is megfelel ennek a kornak. Már említettem, hogy a 3. sz. baloldalán kisebb átfaragott rész látható. A kő eredeti állapotát megőrkítő kép is arra vall, hogy a faragványt átdolgozták, mielőtt oszloptalapszabványként felhasználták volna. A felső, kisebb homorú tagozat ugyanis csak a talapzat szélén maradt meg, eléggé sérült állapotban. Ez a megoldás a középkorban teljesen szokatlan, kénytelenek vagyunk tehát arra gondolni, hogy a köralakú vájat utólag készült és a kő eredeti felső lapja a kisebb homorú tagozat felső síkjában helyezkedett el. Ez esetben pedig feltételezhetjük, hogy másodlagosan felhasznált római faragvánnyal van dolgunk,⁵⁰ mely eredetileg is valamiféle talapszabványként szolgálhatott. Római kőfaragványok ilyen, eredeti funkciójukhoz hű másodlagos felhasználása a XI. században nem áll példa nélkül.⁵¹

A XI. századi datálás tehát lényegében megfelelő faragványaink stílusának. Ennél későbbi időpontra az első székesegyházat semmiképpen sem lehet kelteznünk, mert már a román periódusban másik épület váltotta el. Nem zárkozzhatunk el azonban az elől, hogy ennél valamivel korábbi keltezését is lehetségesnek tartjuk, elsősorban azért, mert a veszprémi püspökség X. századi alapítása mellett eléggé nyomós történeti adatok szólnak.⁵²

A legkorábbi építési periódus problematikájának utolsó fejezeteként térjünk ki néhány szóval arra, hogy a fennmaradt emlékműanyag alapján milyen következtetések vonhatók le az épület kialakítására vonatkozólag. Annyi az eddigiekből is kiviláglott, hogy az első székesegyház oszlopos bazilika volt. A két ismert talapzat 120x120 cm-es alapterületével

126. kép. A 12. sz. oszlopfőtöredék rekonstrukciós rajza.

Abb. 126. Rekonstruktionszeichnung der Kapitellfragmente Nr. 12.

127. kép. A palmettás párkánytöredékek
kétféle profilja (7. és 9. sz.).
Abb. 127. Profile der Palmettengesims-
fragmentes (Nr. 7. und 9.).

kétségtelenül a főhajó oszlopait hordozta. A 4. sz. alapján a vájat átmérője körülbelül 85 cm-ben határozható meg. Ha az oszloptörzs nem közvetlenül a talapzattól nőtt ki, hanem profilált lábázat közvetítésével kapcsolódott hozzá, ami valószínű, akkor elképzelhető az is, hogy az 5. számú oszloptörzstöredék (átmérője körülbelül 56 cm) a főhajóárkádok egyik tartóoszlopából származik. Ebben az esetben tehát a bazilika belsejében monolit márványoszlopok impozáns soraival kellene számolnunk.

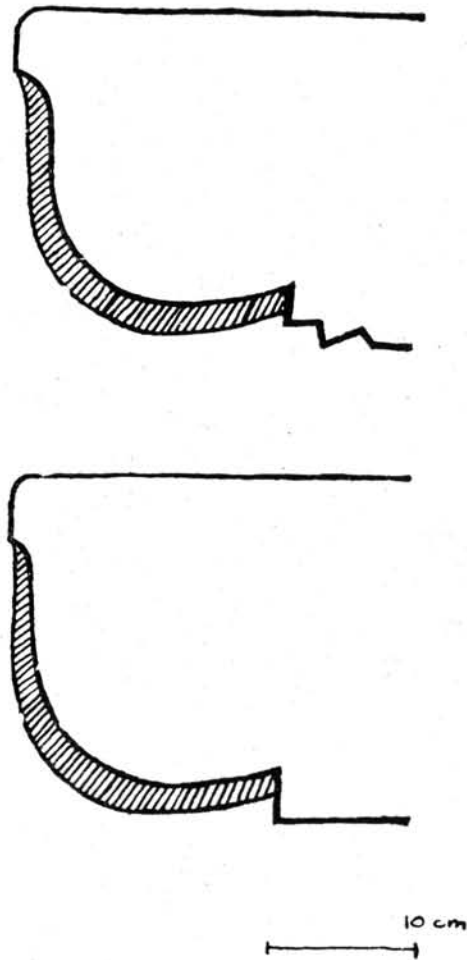
Az árkádos oszlopfő viszonylag kisebb méreteivel (nyakátmérő körülbelül 40–42 cm) aligha tartozhatott a főhajóárkádok kiképzéséhez, viszont fedőlapjának mérete (62x62 cm), hozzávéve ehhez a fedőlemez feltételezhető kiugrását, arra vall, hogy ennek ellenére eléggé jelentős vastagságú falat hordozhatott (körülbelül 70–80 cm). Ezt az oszlopfőt tehát a székesegyház valamely árkádos kiképzésű melléképítményének (előcsarnok?) fennmaradt részeként kell értékelnünk.

A párkányoknál a motívumok kidolgozásában háromféle típust különböztethetünk meg (8. sz.; 7. és 9. sz.; 10. és 11. sz.), ez azonban még indokolható azzal, hogy töredékeinket több kéz faragta. Lényegesebb eltérést jelent már az, hogy két darabot (7. és 11. sz.) alul kétlépcsős profillal láttak el, ami a többiekénél hiányzik. A keresztmetszetek egybevetéséből kiderül, hogy tulajdonképpen nem két különböző profiról van szó, hanem arról, hogy e tagozatokat egyes darabokon kifaragták, másokon pedig nem (127. kép.). Vagy két különböző párkánnyal kell tehát számolnunk, amelyek közül csak az egyiket faragták ki a teljes profilt, vagy pedig fel kell tételeznünk, hogy a templom építéskor a párkány teljes befejezéséig nem jutottak el.

A 9. sz. tetején látható csapolólyuk ugyanakkor arra vall, hogy a párkányt nem a falkoronára helyezték, hanem még jelentős faltömegek helyezkedtek el fölötte.

Ezeknek a sajátosságoknak az alapján faragványaink eredeti elhelyezkedését illetően az a megoldás látszik a legvalószínűbbnek, hogy belső övpárkány tartozékai lehettek, amely a főhajó két oldalfalán húzódott végig.

A rendelkezésünkre álló anyag túlságosan korlátozott számú ahhoz, hogy vizsgálatából a székes-

egyház építészetj kialakítására vonatkozólag teljes képet nyerhessünk, sőt, a legtöbb esetben a meglevő darabok is csak erősen hipotetikus következtetésekre nyújtanak alkalmat. Az itt vázolt kép a jövőben még sok tekintetben módosulhat, különösen akkor, ha az idevágó kutatások nagyobb lendülettel indulnak majd meg. Annyi azonban az elmondottak alapján teljesen bizonyosra vehető, hogy az irodalomban szereplő, már vázolt két felfogás közül a továbbiakban egyik sem tartható fenn teljes egészében: Ádám és Rhé elképzeléséből a két periódus különválasztása, Dercsényiéből pedig a legkorábbi periódus datálása a maradandó.⁵³

A X–XI. századi székesegyház nem sokáig állhatott fenn: már a románkorban teljesen újjáépítették, legalábbis a hosszházát. Ezt a második, vörös homokkőből épült templomot találták meg az 1907-es átépítés alkalmával. A lebontott igen jelentős épü-

128. kép. A 29. sz. profilos töredék.

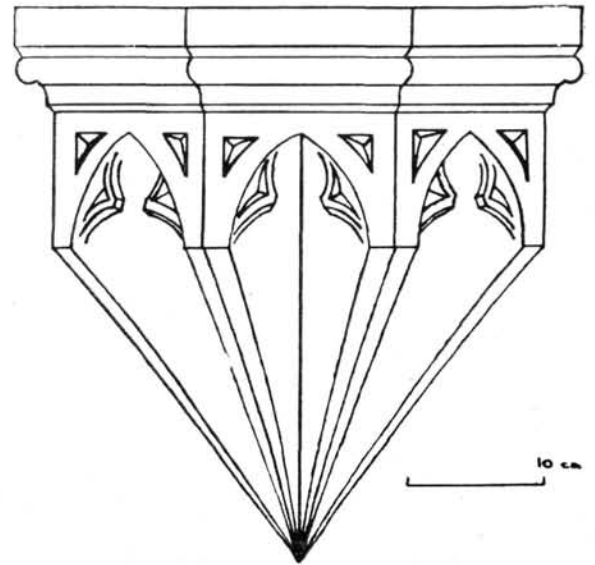
Abb. 128. Bruchstück mit Profilierung (Nr. 29).

letrészekből néhány darab (13–28. sz.)⁵⁴ mindmáig ránkmaradt. Elemzésükkel e helyen nem foglalkozom, mert eredeti építészeti szerepüket csupán a második székesegyházról fennmaradt jelentős mennyiségű dokumentum gondos kiértékelése alapján lehetne helyesen megítélni.⁵⁵ Jelenlegi gondolatmenetünk szempontjából mégis érintenünk kell egy, a második templom építésével kapcsolatos kérdést: a kelezés problémáját. Ádám, Rhé és Dercsényi ugyanis egy ponton egyetértettek: a vörös homokkőből épült templomot mindhárman XI. századnak tartották. Láttuk azonban, hogy az első székesegyház építése ugyanerre a korszakra tehető. Nyilvánvaló, hogy ez a két megállapítás ellentmond egymásnak: a vörös homokkő épület keletkezését tehát későbbi időpontra kell helyeznünk. Az épület ránkmaradt részletei inkább korai, mint késői datálást tesznek valószínűvé. A főhajóban felfutó féloszlopok profilos átmenettel történő elvékonyítása⁵⁶ ugyanakkor a hosszház tagolásának eléggé fejlett megol-

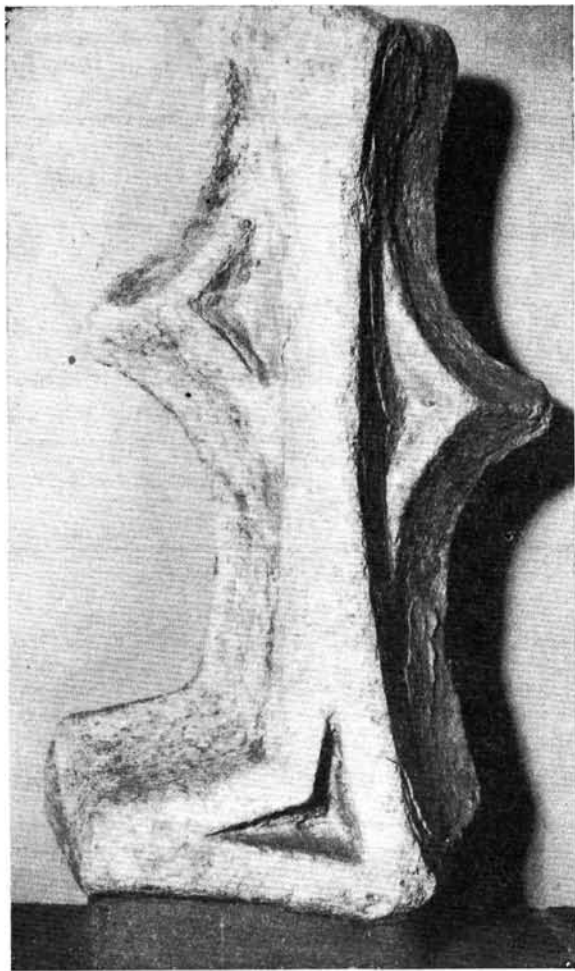
dása, amely nem képzelhető el a XI. század utolsó negyede előtt. Ezeknek a sajátosságoknak az alapján a vörös homokkőből épült székesegyházat a XII. századra, legkorábban a XI. század végére kell datálnunk, anélkül, hogy itt e kérdés részletesebb tárgyalásába belemennénk.

A XI–XII. századi templomon már a későromán periódusban történtek átalakítások: Ádám Iván említi, hogy az északi mellékhajó vakolatleverésekor románkori ajtókeretre bukkantak; az általa leírt profil jellegzetesen XIII. századi.⁵⁷ Az 1928/1907-es tétel későromán faragványai közül háromról bizonyosan tudjuk, hogy nem a székesegyház épületéhez tartoztak, a negyedik pedig (30. sz.) egyszerű profilos töredék (128. kép), amelynek eredeti funkciója nem állapítható meg. A későromán faragványok csekély száma, illetve hiánya egyébként arra utal, hogy a székesegyház épülete e periódusban még nem igényelt nagyobb átalakításokat, tehát nem lehetett túlságosan régi.

Ezzel áttekintettük a székesegyház építéstörténetének azt a korszakát, amelyen belül maga az események sorrendje és az időbeli meghatározás is

129. kép. Az 52. sz. félnyolcszögű gyámkő rajza.
Abb. 129. Zeichnung der halbachteckigen Konsole Nr. 52.

130. kép. Szentélyablak merművének töredéke (51. a. sz.)
Abb. 130. Masswerkfragment von einem Chorfenster (Nr. 51. a.).

során milyen változtatások történtek. Korompay György, a kérdés legutóbbi feldolgozója, csak a szentély déli oldalán levő ülőfülkét tartotta kétségtelen hitelességűnek.⁷⁹ A ránkmaradt néhány kőfaragvány vizsgálata lehetővé teszi, hogy a szentély részletformáiról valamivel teljesebb képet kapjunk.

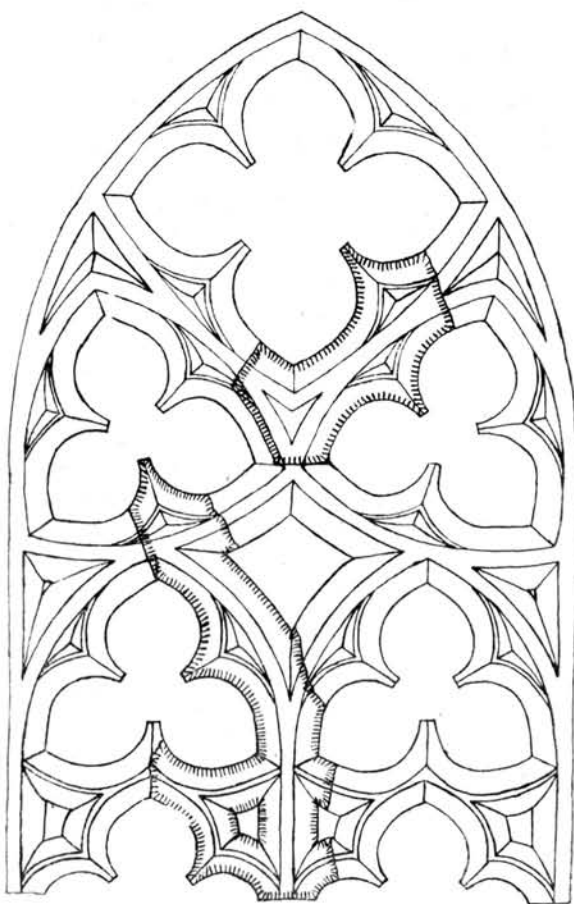
Itt kell megemlítenünk elsősorban az 52. számú félnyolcszögű gyámkövet (129. kép.). Ez valószínűleg az északi mellékhajó egyik támpilléreéből származik.⁸⁰ Faragója pusztán szerkesztési eljárásokkal tagolta: eléggé erőteljesen profilált fedőlemez alatt

problemátikus. A továbbiakra vonatkozólag már eléggé megbízható történeti forrásokkal rendelkezünk, az építéstörténet eseménysorrendje tehát nem jelent problémát.

A következő nagy változást a székesegyház történetében az altemplom és a szentély teljes újjáépítése jelentette. Ezt az építkezést az újabb szakirodalom az 1380–1400 közötti évekre keltezi:⁸⁵ problémát jelent azonban az, hogy az 1907-es átépítés

131. kép. Szentélyablak merművének töredéke (51. b. sz.)
Abb. 131. Masswerkfragment von einem Chorfenster (Nr. 51. b.).

háromkaréjos, csúcsíves baldachin-nyílások következnek, amelyek lefelé tölcészerűen szűkülve folytatódnak, és végül egy pontban futnak össze. Ez a megoldás pompásan kifejezi a gyámkő szerkezeti jelentőségét, amellet egészen egyszerű elemekből tevődik össze, ezek azonban eléggé bonyolult kapcsolatba kerülnek egymással.

Mint erre Ádám Iván is rámutatott, e gyámkő megegyező kiképzésű azokkal a konzolokkal, amelyek a szentélyfejen a barokk restaurálás után is láthatók maradtak, és a boltozati bordákat tartják ma is.⁶¹ Az 52. sz. ezektől annyiban tér el, hogy nem egymással szöget bezáró falszakaszok között, hanem síma falon helyezkedett el, tehát a szentélyfej és a szentélyszakasz közötti hevedert és az ide lefutó bordákat támasztotta alá. Ezen a részen a barokk átépítés idején hatalmas kulissza-architektúrát emeltek; ennek estek áldozatul a gótikus gyámkövek, amelyeket lefaragtak és újra beépítettek.⁶² A ráánkmaradt példány tehát egyrészt hitelesíti a

132. kép. Az 51. a–b. sz. töredékek alapján rekonstruált ablakrács (Szakál Ernő rekonstrukciós rajza.).

Abb. 132. Das auf Grund der Fragmenten Nr. 51, a–b. rekonstruierte Fenstermasswerk (Rekonstruktionszeichnung von Ernő Szakál).

szentély boltozattartó rendszerét és az átépítéskor kiegészített gyámokat, másrészt bizonyítja azt is, hogy a szentély támrendszere teljesen egységes volt.

Ugyancsak a szentély egykori kiképzéséből maradt ránk két mérműtöredék (51. a–b. sz.). Ezek (130–131. kép) eredetileg ugyanazon ablakhoz tartoztak; az ablak teljes kőrácsát Szakál Ernő rekonstruálta (132. kép). A kétosztású ablak legjellemzőbb vonása az, hogy a csúcsívek záradékába befoglalva két háromkaréjos motívum helyezkedik el egymás alatt: egy zárt és egy nyitott. Jellegzetes az is, hogy a kőrács igen egyszerű elemekből tevődik össze (kizárólag három- és négykaréjos motívumok), ezek azonban együtt eléggé változatos szerkezetet adnak.

A két töredék szabályosan megfaragott végződéseinek vizsgálatából kitűnik, hogy valószínűleg ezek voltak a mérmű egyedüli utólag elhelyezett, az ablakkerettel nem egybefüggő részei. Mivel egy helyen is találták őket, feltehető, hogy az ablak kőrácsa még a barokk helyreállítása idején, vagy nem sokkal korábban is a helyén állott, és csak ekkor pusztult el véglegesen.⁶³

Bár a szentély eredeti részletformáiból, a bordák és zárókövek kivételével, több nem maradt ránk, e néhány töredék is elegendő ahhoz, hogy bizonyos stíluskritikai következtetéseket levonjunk. A felsorolt darabokhoz hozzászámítva még az említett háromkaréjos záradékú ülőfülkét is, elmondhatjuk, hogy a gótikus szentély építéskor alkalmazott részletformák kizárólag szerkesztési eljárásokra épülnek, és igen egyszerű elemekből tevődnek össze. Ezek az elemek azonban gyakran olyan együttest alkotnak, amely az egyszerű, de változatos részszerkesztések bonyolult egybekomponálását feltételezi. Ez a sajátosság a gótika már kifejlett, de még nem késői szakaszára vall, amikor *maguk* a motívumok még egyszerűek, de az ezekből felépülő *egész* már sokszor meglehetősen bonyolult. A stíluskritikai megfigyelések tehát lényegében megerősítik azt, hogy a szentély a XIV. század végén épült. Ennek a datálásnak megfelelnek a veszprémi részletformákra felhozható stíluspárhuzamok is. A budavári főtemplom mellékszentélyeinek ablakmérművei⁶⁴ — ha más elrendezésben is — ugyanazokból az elemekből állnak, mint a veszprémi kőrács: zárt három- és négykaréjos motívumok, közöttük eseten-

133. kép. Fényolcszögű pillérlábazat töredéke (53. sz.).

Abb. 133. Bruchstück eines halbalchtereckigen Pfeilersockels (Nr. 53.).

ként deltoid-alakú térkitöltő részek. Különbőség, hogy itt előfordul az öt- és hatkaréjos zárórózsza is, ez azonban ugyanolyan egyszerű szerkesztési eljárás alapján alapul, mint a többi elem, nem jelent tehát lényeges eltérést.

Még közelebbi megfelelőit találjuk meg a veszprémi szentély bordatartó konzolainak a nyitrai székesegyház fennmaradt románkori apszisától nyugatra eső keresztboltozatos térben, a zólyomi plébániatemplom szentélyében, valamint a soproni Szt. Mihály-templom mellékszentélyeiben.

A felsorolt példák közül a baldachinos rész szerkesztési megoldása szempontjából a veszprémiekhez a nyitrai konzolok állnak a legközelebb, bár ezekenél is más megoldású a fedőlemez profilja, és eltérést jelent az is, hogy a gyámkő alsó részét itt nyaktagszerű, vékony hengertag övezi.⁶⁵ A zólyomi konzolok — eltekintve a fedőlemeztől — annyiban eltérőek, hogy a baldachin oromzattal kiemelt záradékat mélyített síkú mező veszi körül, és csak a sarkok keskeny, függőleges tagozatai emelkednek ki szintén a kő külső síkjáig.^{65a} Valamivel lazábban kapcsolódnak ehhez a körhöz a soproni mellékszentélyek gyámkőszerű féloszlopvégződésai. A magasban végződő féloszlopok itt a kereszthajó és a főszentély felé nyíló árkádívek hevedereit fogják fel; konzolszerű végződéseiket nem választja el tőlük vízszintes tagozat. A baldachin záradékat itt is oromzattal emelték ki, akárcsak Zólyomban.^{65b}

Az egy típusba tartozó konzolmegoldások összefüggése még határozottabbá válik akkor, ha keletkezésük időpontjait vetjük össze. A budavári főtemplom mellékszentélyeinek az építését Csemegi az 1380—1412 közötti periódusra tette.⁶⁶ A soproni Szt. Mihály-templom fő építési periódusa — és ezzel a mellékszentélyek építése is — a XIV. század második felére tehető.⁶⁷ A zólyomi plébániatemplom szentélyét Menclová egykorúnak tartja a várral, amelynek fő építési szakaszát az 1370—1380 körüli idősakra keltezi, megjegyezvén, hogy 1382-re lényegében már készen kellett, hogy álljon.^{67a} Egyedül a nyitrai keresztboltozat esetében találkozunk eltérő véleménnyel; ennek építését Mencl azzal hozta összefüggésbe, hogy Mátyás hadai 1465-ben feldúlták a káptalani levéltárat, amelyet egy szomszédos helyiségben őriztek.^{67b} Minthogy azonban itt konkrét

ten nincs szó újjáépítésről, és a nyitrai székesegyház megelőző nagy építési periódusa a XIV. század második negyedében zajlott le,^{67c} könnyen elképzelhető, hogy a kérdéses boltozat a XIV. század végén készült, egy olyan kisebb építkezés alkalmával, melyről írott adatok nem állnak rendelkezésünkre. Ezt a datálást az említett dátumokon kívül az is valószínűbbé teszi, hogy a nyitrai konzolok fedőlemezprofilja és az ott alkalmazott bordaprofil igen közel áll a meglehetősen jól datálható zólyomi szentély megfelelő részleteihez. Építészeti megoldás tekintetében egyébként is a zólyomi példát kell döntőnek tekintenünk, mert itt a boltozatrendszer minden lényeges eleme megegyezik a veszprémi szentélyével.

A székesegyház gótikus szentélyének építészeti részletképzése tehát jól beilleszthető a magyarországi művészeti fejlődés egészébe. A kérdés az, hogy a felsorolt emlékek valamelyikével állt-e fenn közvetlen összefüggés? A datálások arra vallanak, hogy a kérdéses épületek nagyjából egykorúak, tehát nem annyira egymásra hatásról, mint inkább egy egységes korstílus különböző árnyalatainak párhuzamos jelentkezéséről van szó. A veszprémi szentély konkrét műhelyösszefüggéseit mindenestre csak az egész stíluskör alapos és részletes vizsgálatával lehetne kibogozni.

A gótikus szentély építészeti kiképzését tehát

134. kép. Sarokpillér törzsének
a lábazattal egybefaragott
töredéke (54. sz.).

Abb. 134. Fragment eines Eckpfel-
ler-schaftes, mit dem Fuss aus einem
Stück gehauen (Nr. 54.).

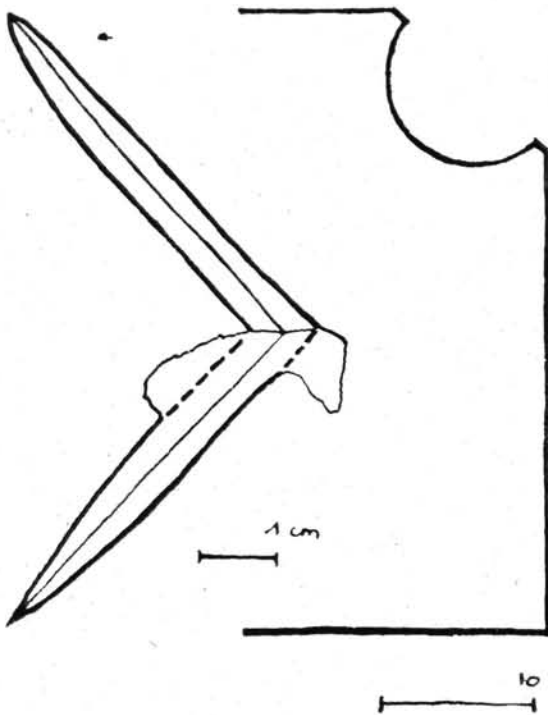
elég jól ismerjük. Sokkal rosszabbul állunk a székesegyház mellékkápolnáival, amelyek — eltekintve a Szt. György-kápolnától — szintén a gótika periódusában készülhettek. Ezek teljesen elpusztultak, és jelenleg mindössze három olyan faragvánnyal rendelkezünk, amelyek ide kapcsolhatók (53—55. sz.). Az 53. számú félnyolcszögű pillérlábazat-töredék (133. kép) a déli mellékhajó fala mentén került elő a földből,⁶⁸ az 54. számú, törzsével egybefaragott sarokpillér-lábazatot (134. kép) pedig az 1963 novemberi kábelfektetés alkalmával találták a déli sekrestye délkeleti sarkának közelében. A két töredék lábazati profilja (135. kép) igen egyszerű, és méretre is megegyezik. Ez azt valószínűsíti, hogy mindkettő ugyanabból az építményből való, bár alaprajzi méreteik nem teljesen egyformák.⁶⁹ A harmadik ide sorolható faragványt (136. kép) szintén a déli sekrestyétől délre találták 1958-ban.⁷⁰ Egyik lapján egyszerű kimatagos profil bukkan fel, amelyet a sarkon pálcátag zár le. Anyaga vörös homokkő, ami azt igazolja, hogy ezt a kőfajtát a későbbi középkor folyamán is előszeretettel alkalmazták.

Ádám Iván szerint a székesegyház déli oldalán a középkorban két kápolna állt: az egyiket, a Szt. László-kápolnát, 1359-ben említik, a másiktól (Szt. Márton) csak annyit tudunk, hogy 1429—37 között már fennállt.⁷¹ Az 1572-ben készült Turco-féle alaprajzon szereplő déli melléképítmények feltehetően e két kápolnával azonosak.⁷² Faragványaink tehát valószínűleg e kápolnák egyikéhez tartoztak; hogy melyikhez, azt csak újabb régészeti kutatások eredményeinek a történeti adatokkal való egybevetése útján lehetne határozottan eldönteni. A lábazat profilja és az 53. sz. fedőlapján levő egyszerű kőfaragójegy (135. kép) mindenesetre arra vall, hogy mindkét lábazatot a XIV. századra kell datálnunk, míg az 55. sz. profilja már reneszánsz jellegű, és a XV. század második felére tehető.

A szentély átépítése után a középkor folyamán már nem következtek be lényeges változtatások; a székesegyház belső berendezése azonban, úgy látszik, jelentős új létesítményekkel gyarapodott. Erre vall legalábbis az a néhány töredék, amelyeket stílusuk alapján a XV. század második felére kell datálnunk; ezek eredetileg kétségtelenül valamely belső építmény részei voltak.

E faragványok találásáról Ádám Iván eléggé részletesen beszámol: valamennyi a szentély északi és déli oldalán levő ülőfülkék befalazási anyagából származik.⁷³ Ádám először két követ említ: egy „hanyagló gótból származó... oszloplábat”, valamint

135. kép. Kőfaragójegy az 53. sz. tetején; az 53–54. sz. töredékek lábazati profilja.

Abb. 135. Steinmetzzeichen auf dem Pfeilersockel Nr. 53.; Sockelprofil der Fragmenten Nr. 53–54.

lehet azonos, összesen hat faragvánnyal kell számolnunk, feltéve, hogy Ádám szóbanforgó közlése hiteles. Más helyen ugyanis három „baldachinum részletet”, valamint két „oltárra való faragott követ” említ,⁷³ tehát összesen öt faragványt, de lehetséges, hogy itt a „sarokkonzolt” nem vette figyelembe. Igen fontos a továbbiak szempontjából az, amit Ádám e faragványok festéséről mond: „Valamennyi szentélyelet színezve volt. A fiálák mezői halvány rózsaszínű, a gerincek élenk világos zöld tónust mutatnak.”⁷³

egy „négyoldalas sarokkonzolt”. Az előbbi leírásánál a következőket jegyzi meg: „Az építmények szárai lenyúlnak az oszlopláb talpáig és ott külön plasztikus oszloplábacskákat képeznek. Girlandok futnak fel a szárazon.” A „sarokkonzolnál” arra hívja fel a figyelmet, hogy a „kosáralakú fejezet gömbölyű és hengercsöves magból indul ki.” Valamivel később megint találtak egy faragványt, mely „tele volt filigrámos fiálákkal, gótikus, bimbós tornyocskákkal”. Ezzel kapcsolatban Ádám ismét visszatér az előző leletekre és a következőket írja: „ehhez hasonló, valamint egy díszes, megfelelő oszloplábat már azelőtt is találtunk.” Végül 1910 június 2-i dátum alatt megjegyzi, hogy az északi ülőfülke kibontásakor a falazóanyagból „kikerült két nagy darab régi csúcsíves rész, mely az említett kései gótikus leletek alsóbb részét képezte.”

Minthogy a fiálés faragványokhoz „hasonló” darab az először említett két kő közül egyikkel sem

136. kép. Vörös homokkőből faragott profilos töredék (55. sz.).
Abb. 136. Bruchstück mit Profilierung, gehauen aus rotem Sandstein (Nr. 55.).

137. kép. Piros festésű féloszlopfő (59. sz.).

Abb. 137. Halbkapitell mit roter Bemalung (Nr. 59.).

E faragványok közül négyet sikerült megtalálni, a hiányzó egy vagy kettő nyomtalanul eltűnt. E négy darab közül kettő a Rhé-féle jegyzékben is szerepel (55. és 56. sz.), ezek tehát az 1907-ben előkerült kövekkel azonosak. Nézzük meg ezeket közelebbről.

59. sz. (137. kép). Féloszlopfő, csavart nyaktaggal és a nyolcszög négy oldalára szerkesztett fedőlappal (138. kép). A fedőlapp oldalai homorúan íveltek, a fejezet kehelyszerűen kihajló testét eléggé nyers díszítés borítja. Az egész pirosra van festve. A kő teljesen megfelel annak a leírásnak, amit Ádám a „sarokkonzolról” ad.

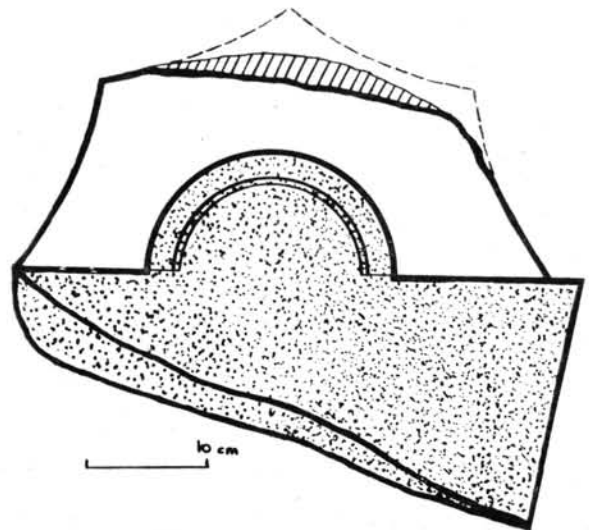
58. sz. (138. kép, fent). Dekoratív faragvány; előlapjának közepén merőlegesen kiugró tagozattal, és kétoldalt 45 fokban csatlakozó ornamentális részekkel. Az előlap és a kiugró tagozat közötti sarokban vékony oszlopok állnak, melyek alul homorúan ívelt oldalú lábazatban végződnek. A középső tagozat vége és a két szélső tagozat aprólékos díszítéssel van ellátva. Ezek, valamint az oszlopok és lábazataik zöldre, a kő többi része pirosra van befestve. Faragványunk nyilvánvalóan azonos az Ádám Iván által leírt „oszloplábbal.”

A harmadik ide kapcsolódó faragványt (57. sz.) egészen mostanáig a püspöki palota udvarán őrizték. A kő díszített része erősen kiugrik az alapsík-

ból; a leginkább kiugró középső tagozatot, valamint a díszített tömb két szélét aprólékosan kidolgozott fiálékkal látták el, ezek között kétoldalt egy-egy, az alapsíkhoz viszonyítva 45 fokos szögben elhelyezkedő vastosabb toronysisak látható, élein kúszóleveles díszítéssel (139. kép, lent). Ez a faragvány, bár festésnyomok már nincsenek rajta, kétségtelenül valamelyik Ádám Iván által említett fiálás töredékével azonos.

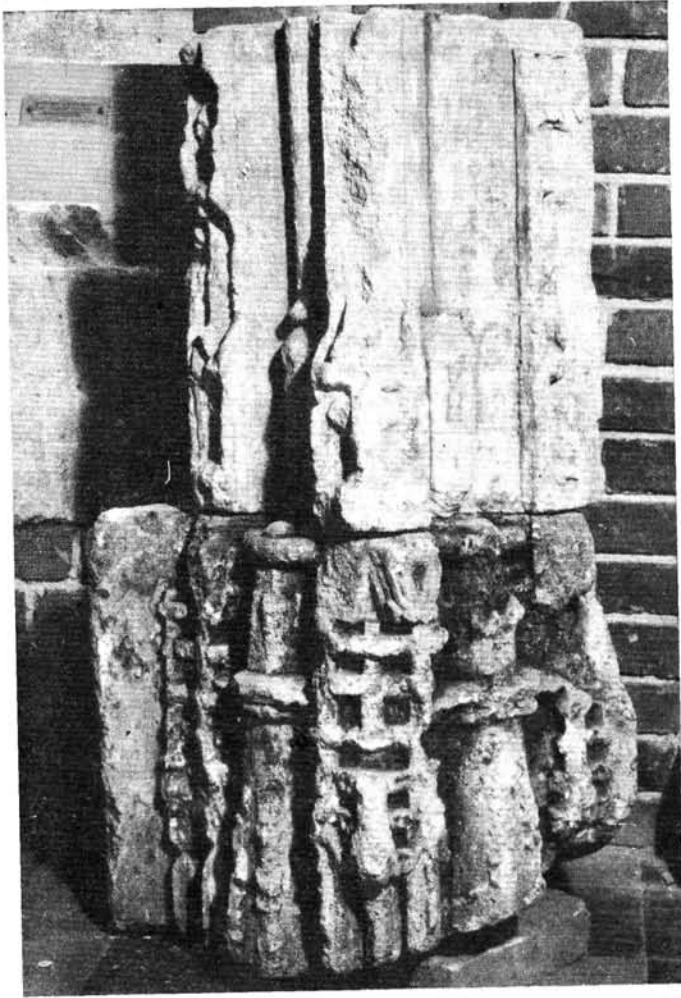
A két utóbb említett töredék összevetésekor megállapíthattuk, hogy Ádám megfigyelése, mely szerint az „oszlopláb” megfelel az egyik fiálás faragványnak, teljes mértékben helytálló, a viszony azonban éppen fordított, mint gondolnánk: a lábazatos töredék keresztmetszete a fiálás darab felső keresztmetszetéhez illeszkedik, eredetileg tehát annál magasabban volt (139. kép). A keresztmetszetek részletes összevetése pedig arra vall, hogy a két faragvány között még valamilyen átvezető tagozat helyezkedhetett el, mert a toronysisakok fölötti orrtagos profilú tagozat indítása lényegesen nagyobb keresztmetszetű, mint az 58. sz. vékony oszloplábacskái.⁷⁶

Végül a negyedik töredék (56. sz.) szintén a múzeum gyűjteményében volt, de a Rhé-féle jegyzék-

138. kép. Az 59. sz. féloszlopfő alsó és felső keresztmetszete (az alsó pontozva).

Abb. 138. Obere und untere Durchschnitte des Halbkapitells Nr 59. (der untere punktiert).

139. kép. Szentségház(?)
töredékei: 57. és 58. sz.

Abb. 139. Fragmente eines Sakraments-
häuschens(?): Nr. 57. (unten)
und Nr. 58. (oben).

tőháló-nyomok is tanuskodnak —, a hatszög olda-
laira szerkesztették 141. kép).

A hatszög sarkain erősen kiugró tagozatok hely-
yeznek el, rajtuk fiálás díszítés nyomaival (142.
kép). Az előlapon és jobboldalt toronyvégzések
keresztvirágait figyelhetjük meg, fölöttük egy-egy
kiugró, erősen töredékes konzolla. Az előlap konz-
zola lényegesen nagyobb, mint a jobboldali, és ki-
képzése is eltérő: utóbbi tisztán profilos megoldású,
míg az előbbi leveles díszű, alján torzfej maradvá-
nyával. Ebből arra következtethetünk, hogy az elő-
lap eredetileg is a faragvány fő nézetét alkotta,
tehát a kő tulajdonképpen egy félhatszögű, kiugró
tagozat töredéke.

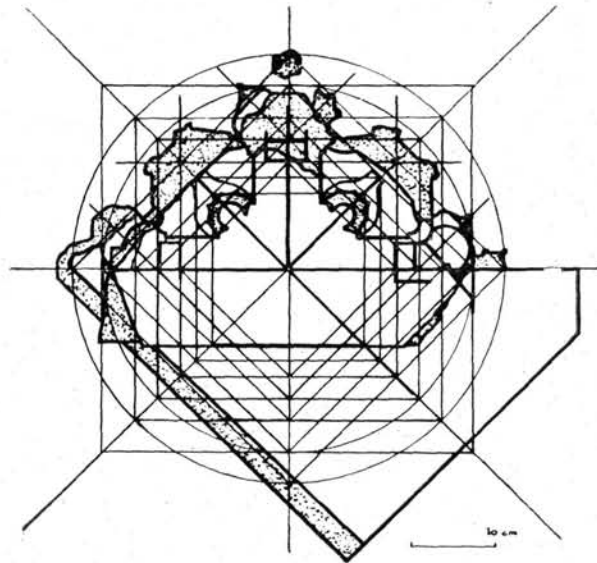
A szerkesztésbeli különbségek ellenére részletei-
ben (kiugró tagozatok fiálái, előlap konzolának le-
véldíszje és fedőlemez-profilja) ez a darab is teljes
mértékben megegyezik a másik hárommal.

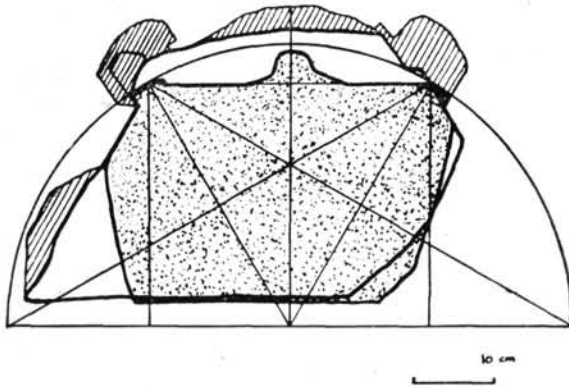
A négy faragvány tehát feltehetően ugyanahhoz
az építményhez tartozott, amely nyilvánvalóan a
szentélyben helyezkedett el. Ádám Iván szerint ez
az építmény a „régí sátoros (baldachinos) főoltár”
volt. Láthattuk azonban, hogy a kövek díszítése
erősen megnyúlt függőleges tengelyre vall. Az 57.

ben nem szerepel, tehát feltehető, hogy az 1910-es
leletek közül való. Ez a faragvány némileg eltérő
kiképzésű a többitől; ezek ugyanis mind nyolcszöges
szerkesztési módszerrel készültek (140. kép), az 56.
számot viszont — mint erről a kő erősen töredékes
kiképzésén kívül a fedőlapján fennmaradt szerkesz-

140. kép. Az 57–58. sz. alsó és felső kereszt-
metszetei (az alsók pontosan) a szerkesztőháló
rekonstruált rajzával (a vastagabb vonalak a
hálónak a kőön is fennmaradt részleteit jelzik).

Abb. 140. Obere und untere Durchschnitte der
Fragmenten Nr. 57. und 58. (die untere punk-
tiert) mit der Rekonstruktionszeichnung der
Konstruktionsnetzes (die dickere Linien be-
zeichnen die auf dem Stein selbst erhaltene
Reste des Netzes).

és 58. sz. együttes magassága csaknem 1 méter. Látuk, hogy közöttük valószínűleg még valamilyen átmeneti tagozat is volt; a két faragvány részletformáiból pedig szükségképpen következik, hogy felfelé is, lefelé is jelentős magasságú tagozatok esatlakoztak hozzájuk. A kérdéses építmény magasságát tehát pusztán e két darab alapján is legalább 3–4 méterre becsülhetjük, ilyen magas kőből faragott oltárokat pedig Magyarország területéről ebben a korszakban nem ismerünk.⁷⁷

Az arányok és a részletformák sokkal inkább arra vallanak, hogy nagyméretű szentség ház maradványaival állunk szemben. Sajnos, a fennmaradt töredékek nem elégségesek ahhoz, hogy ezt a szentség házat akár csak nagy vonalakban is rekonstruáljuk; még azt sem lehet teljes bizonyossággal megállapítani, hogy teljes sokszögre szerkesztett alaprajzzal szabadon állt-e, vagy pedig a falba volt beépítve.⁷⁸ Annyi bizonyosra vehető azonban, hogy díszítésének döntő elemét — akár csak a híres felvidéki szentség házak esetében — a felfelé egyre karsúbbá váló torony- és fiálé-erdő alkotta. Az 57. szám éppen erre a fokozatos elkeskenyedésre nyújt példát: a szélső fiálék itt megszűnnek, az összes többi tagozat viszont tovább folytatódik. Ha a konzolos töredék (56. sz.) ehhez a szentség házhoz tartozott, ami — éppen a szerkesztésbeli eltérések miatt — nem teljesen bizonyos, akkor az is valószínű, hogy szobordíszsel volt ellátva; ezeket a konzolokat ugyanis csak akkor tudjuk megmagyarázni, ha fel-

142. kép. Szentség ház(?)
töredéke: 56. sz.

Abb. 142. Fragment eines Sakramentshäuschens(?); Nr. 56.

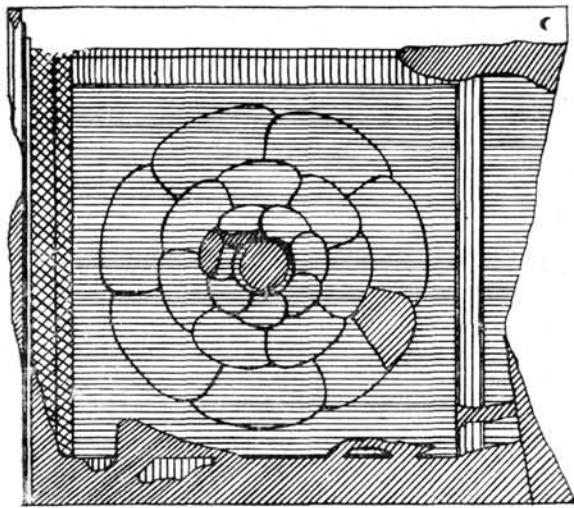
141. kép. Az 56. sz. alsó és felső keresztmetszete (az alsó pontozva) a szerkesztőháló vissza-szerkesztett rajzával (a vastagabb vonalak a hálónak a kőben is fennmaradt részleteit jelzik).

Abb. 141. Obere und untere Durchschnitte der Nr. 56. (der untere punktiert) mit der Rekonstruktionszeichnung des Konstruktionsnetzes (die dickere Linien bezeichnen die auf dem Stein selbst erhaltene Reste des Netzes).

tételezzük, hogy fölöttük szoborfülkék helyezkedtek el és csak a sarkok kiugró tagozatai haladtak tovább folyamatosan.

A faragványok eléggé pontos datálását egy jellegzetes részletforma teszi lehetővé: a különböző tagozatoknál mindegyik töredéken homorúan ívelt oldalakkal találkozunk (56. sz.: nagyobbik konzol fedőlapja, 57. sz.: toronysisak és az orrtagos tagozat közötti elválasztó párkány, 58. sz.: lábazat, 59. sz.: fedőlap). Ugyanez a részletforma előfordul az 1467-ből származó un. Vetési-oszlopfő (63. sz.) nyaktagján is (három homorúan ívelt oldalból áll), ami valószínűvé teszi, hogy a szentség ház ehhez közeli időpontban, talán Vetési püspöksége idején keletkezett.

143. kép. Boltív-kazetta töredéke (77. sz.).

Abb. 143. Bruchstück einer Wölbungskassette (Nr. 77.).

kes oldallap mentén kiszélesedik. Ez arra vall, hogy a kőn eredetileg két kazetta helyezkedett el egymás mellett, közöttük egy szélesebb sima sávval. Emellett szól a kő nyomokban észlelhető festése is (143. kép): a boltív szélét eltérő színnel jelölték, az osztósvot viszont ugyanazzal, amivel a kazetta terét.⁸⁰

A kettős kazettasor alkalmazására máshol is találhatunk példát az országban: felbukkan a sáros-pataki lakótorony főkapuján is, azzal a különbséggel, hogy itt a kazettákat torzfejek töltik ki és a profil gazdagabb.⁸¹ Elképzelhető tehát, hogy a kő eredetileg kapuzat ívéhez tartozott, bár nem hagyható figyelmen kívül az a feltételezés sem, amely szerint a székesegyház tere és valamelyik mellékkápolna közötti hevederív darabja volt.⁸²

Sajnos, ez minden, ami a középkori székesegyház faragott köveiből ránkmaradt.⁸³ Bár az anyag nem nagyszámú, láthatjuk, hogy sokkal gazdagabb képet ad a székesegyházról, mint ami eddig az irodalomban kialakult.⁸⁴ A kőfaragványok részletes ismertetésével elsősorban ezt a szakirodalomban kialakult képet igyekeztem megváltoztatni, annak a reményében, hogy hamarosan lehetőség fog nyílni az építéstörténet alaposabb kutatására is. Csak ilyen kutatás tenné lehetővé az anyag teljes tudományos feldolgozását, és azt, hogy — a budavári főtemplomhoz és Pannonhalmához hasonlóan — eloszlassuk a ködöt, ami az 1907-es „restaurálás” nyomában keletkezett.

A Vetési-oszlop fő említésével már a reneszánsz periódust érintettük. A Vetési-korabeli reneszánsz azonban még félig gótika; az igazi, a gótikától teljesen független reneszánsz Veszprémben csak néhány évtizeddel később jelentkezett. Valószínűleg ebben a periódusban is folytak kisebb építkezések, erre vall legalábbis a 77. számú boltív-kazetta-töredék, amely egyedül képviseli a reneszánsz stílust a székesegyház anyagában.⁷⁹ A négyzetes kazettát egészen egyszerű, enyhén rézsüs keret fogja körül. Közepén három levélsoros rozetta helyezkedik el. A kő egyik ívelt oldallapján kifaragott rendkívül finom lépcsős profil a pontosabb illesztést szolgálta, a másik ívelt oldallap töredékes. A rézsüs keret mellett igen keskeny szegély húzódik, amely a töredék-

Tóth Sándor

¹ Korompay Gy.: Veszprém. (Városképek—műemlékek) Bp., 1956. 124—126. o.

² Adám I.: A veszprémi székesegyház. Veszprém, 1912. I. rész. (A továbbiakban: Adám)

³ 1928/1907. sz. tétel. „Dr. Hornig Károly letétje. A régi székesegyház renoválása alkalmából összegyűjtött emlékek. I. db római emlékkő. I db római párkánykő. 21 db román- és gótstílusú épületkő...” A székesegyházi anyag átadásáról hasonló lakonikus rövidséggel megemlékeztek a múzeumi jelentésben is: A veszprémvármegye múzeumi bizottság és múzeum egyesületének az 1907-ik évről. Veszprém, 1908. 10. o.

⁴ E feljegyzésre Németh Péter volt szíves felhívni a figyelmemet. Azt a füzetet, amely a jegyzéket tartalmazza. Rhé 1913-ig vezette folyamatosan és bár itt-ott utólagos bejegyzések is szerepelnek benne, a jegyzéket a faragványok átadásával egykorúnak kell tekintenünk. Erre vall többek között a kövek csoportosítása is. A feljegyzések szövege a következő:

„A székesegyház kövei.

Dr. Hornig Károly önműtsága ajándéka.

1. Római emlékkő (bántai homokkőből) álló férfialak

térdképe (46x46x66)

2. Longobard stílusú oszlopfej, fehér mészkő (63x63x31)

3. Longobard párkánykő, 2 1/2 motívum (44x44x23)

4. O-román párkánykő. Lesbosi chima (53x38x26) öt szemmel

5. Gótikus 1/2 oszlopfej (44x24x29)

6. Gótikus szegélydísz vörös színezés nyomával (41x23x51)

Az építkezési helyen

7. Longobard párkányszegély (64x43x27)

Bástyán.

1. Rosetta vörös márvány festéssel 53x63x17 1/2

2. Román oszlopfej, egy bimbó törött, 44 magas 45 széles fehér homokkő (festés nyomával)

3. —, — két bimbó törött (44x44)

4. Román oszlopfej darabja. Kemény mészkő (rajzzal)

5. Góth rosetta nyílás töredéke festéssel (ív 80 cm)

6. „ „ „ „ fehér homokkő legnagyobb méret 51 cm

7. „ „ „ „ „ kis töredék

8. „ „ „ „ „ féloszlopfej (támaszlop beépíthető) legnagyobb méret 60 cm (rajzzal)

9. Párkánykő (vörös homokkő) 41x29x32

10. Góth oszlopfej, fehér homokkő — fele törött, 8 szögű (egy lap hossz 18 cm)

11. Sarokkő (áthúzva: párkány) vörös homok mint 16. 45 cm

12. párkány „ „ 40 cm

13. „ „ „ 35 cm

14. „ „ „ (rajzzal)

15. oszlop láb „ „ 33 cm

16. Mint 11. sz., 55 cm „ „ 43 cm

⁵ A veszprémi székesegyház a barokk korban. II. k., 67—68. tábla. Veszprém, Bakonyi Múzeum könyvtára. (A továbbiakban: Album)

⁶ Nem találtam meg a Rhé-féle jegyzék második csoportjából a 7., 11., 12., 15. és 16. számokat. A 12. sz. korábban eltűnhetett a többinél, mert egy régebbi ellenőrzés alkalmával már nem pipálták ki.

⁷ 10., 58. és 59. sz.

⁸ Jegyzék, 2. csoport 7. sz.

⁹ 13—28. sz.

¹⁰ A múzeum szerzeményi naplójában 1907 után csak egyszer fordulnak elő a székesegyházról származó leletek (3052/1910. sz.: „3 ajtó, 1 ablak, 2 padoldal, 3 lakat, 1 vasrács, 2 díszitmény, 2 oszlopfej”), a megjelölések azonban nem elég pontosak ahhoz, hogy a felsorolt darabokat azonosítani lehetne. Annyi azonban bizonyos, hogy ez az adat nem vonatkozhat az említett faragványokra.

¹¹ 31. és 32., ill. 47. sz. Bár a Szt. György kápolna a középkorban szorosan a székesegyház épületömbjéhez csatlakozott, H. Gyürky Katalin frissen megjelent publiká-

ciója (Die St. Georg-Kapelle in der Burg von Veszprém, Acta Archaeologica XV (1963) 341—408. o.) szükségtelemné teszi, hogy a kápolna faragványaival itt foglaljuk össze. Csúpan annyit szeretnék megjegyezni, hogy az említett két oszlopfőtöredék közül a 32. számot Gyürky tévesen tekinti elveszítettnek (i. m. 377. o.); ez a faragvány korábban a veszprémi Vármúzeumban volt kiállítva, jelenleg pedig a Szt. György kápolnában látható. Kiképzése teljesen megfelel a Gyürky által is közölt 31. számúnak (i. m. 406. o. 2. kép), de annál valamivel töredékesebb.

¹² A kő átadására vonatkozólag I. a következő iratokat: Veszprém, Bakonyi Múzeum irattára, 118/1926; MNM irattára, 339/926. A faragvány 1939 óta a Szépművészeti Múzeum tulajdonát képezi (MNM irattára, 287/1939.)

¹³ Az Árpád-kori kőfaragóművészet első emlékei (A Magyarstudomány tanulmányai. V.) H. n., é. n. 4—8. o.

¹⁴ Két darab szerepel Rhé jegyzékében, a harmadik múzeumba kerülését Adám említi 70., 79., 157. o.; valószínűleg erre vonatkozik a szerzeményi napló 1731/1907-es tétele (maj. 4.): „V. Káptalan. Faragványos kő a régi székesegyház mellől.”

¹⁵ Adám 70. o. Ezt a darabot már Dercsényi is helyesen határozta meg: i. m. 5. o.

¹⁶ Dercsényi i. m. 4. o.

¹⁷ Mint ezt még látni fogjuk, a szóban forgó faragványt korábban ülopadként használták. Adám pedig a következőket írja róla: „E részletek legkiválóbbjai... egy másik, szélesebb párkányrészlet, melyet a múzeumba helyeztek már régebben.” (157. o.) A 8. sz. fedőlapja egyrészt teljesen sima, másrészt jóval szélesebb, mint a többi (55 cm), tehát a kő kiképzése megfelel az adatoknak. Dercsényit valószínűleg Adám idézett megjegyzése tévesztette meg, amikor a fennmaradt leghosszabb faragványt (10. sz.) kapcsolta ehhez az adathoz.

¹⁸ Dercsényi a legutolsóknak előkerült faragvány azonosításakor — akárcsak Adám (108. o.) — az Album 81. táblájára hivatkozik (i. m. 5. o. 8. j.). Az Album azonban összesen 76 táblát tartalmaz és a képeken az említetten kívül egyetlen esetben sem fordul elő palmettás párkánytöredék.

¹⁹ Az előkerülés dátumai: átépítés előtt; 1907 május 10; szeptember 2; október 9; október 23-a után. (Adám 70., 157., 107. és 108. o.)

²⁰ Veszprémvármegyei avar emlékek. (Közlemények Veszprémvármegye múltjából 2.) Veszprém, 1924, 25—26. valamint A veszprémi székesegyház régi kövei. Arch. Ert. XLII (1928) 231—234. o.

²¹ i. m. 5. o. 8. jegyzet.

²² „Eppen most, hogy ezt írom, szeptember 2-án találtunk egy új bizonyítékot a régi bazilika létezéséről... előtűnt ismét egy igen szép párkánydarab, ugyanolyan motívummal, mint az előbbieken voltak és ugyanolyan fehér finom kőből.” (157. o.)

²³ Adám 107—108. o. A fejezet utólagos megírására utal egyrészt a címe (Újabb leletek 1908-ból), másrészt az, hogy 1910-es események is szerepelnek benne. Adám először október 9-i dátum alatt említ egy palmettás faragványt (október 9-ről ez az egyetlen adat), majd október 23-a után. („A következő napon találtunk az északi szentély-tám tetején még egy szép román párkánydísz.”) Az előbbi esetben nem említi a lelőhelyet, az utóbbiban pedig a dátumot. Könnyen lehet tehát, hogy tulajdonképpen egyetlen adat megkettőzéséről van itt szó.

²⁴ Adám 70. o. jegyzet.

²⁵ Adám 157. o. Dercsényi, annak ellenére, hogy ezt az előkerülési adatot tévesnek minősítette, a lelőhelyek összesítésénél az Adámmal szereplő lelőhelyet figyelembe vette. Adám meghatározását azonban nem vette át egészen pontosan („a kereszthajó déli oldalán”), ami félreértésekre adhatott alkalmat (i. m. 5. o. 8. jegyzet és 7. o.)

²⁶ Vö. 23. jegyzet. Dercsényi itt sem egészen pontos („az északi támfal tetején”, o. m. 5. o.).

- 27 10. o. Másutt: „Gizella tér” (79. o.), illetve „a templom környéke” (157. o.).
- 28 Gerece P.: A műemlékek helyrajzi jegyzéke és irodalma. (Magyarország műemlékei. Szerk. Forster Gy. II. köt.) Bp. 1906. 1017. hasáb.
- 29 Gerece P.: Építőművészeti emlékeink árpád-házi királyaink idején. Kézirat, OMF Könyvtára. 175. o.
- 30 i. m. (1928) 234. o.
- 31 78., 93–94., 157. o.
- 32 Dercsényi i. m. 8. o.
- 33 A „kereszthajó” ugyanis a keletről számított második és harmadik hosszszakszakasz clé épült, az Adám Iván által említett „porta magciosa” pedig a második szakaszba esett (56. o.)
- 34 Adám 140., 143., 151., 156–165. o. Rhé i. m. (1924) 26. o., valamint i. m. (1928) 233–234. o.
- 35 i. m. 9. és 16. o.
- 36 Hasonló eredményre jutott már korábban Tóth Z. is. (Attila's Schwert. Bp. 1930. 61. o., jegyzet). Adám és Rhé megállapításait annyiban mindketten elfogadták — hallgatolagosan —, hogy a stíluskülönbségek alapján kénytelenek voltak egy másik, a székesegyházzal egykorú, vagy annál későbbi épületet feltételezni.
- 37 i. m. 8. o.
- 38 85. o.
- 39 Gutheil J. — H. Gyürky K. — Erdei F. és Koppány T.: A veszprémi Szt. György-egyház és konzerválása. Műemlékvédelem IV. (1960) 140. o.
- 40 Az, hogy a parkánytöredékek leletkörülményei az épület későbbi elpusztulására vallanak, Rhé Gyulát arra készítette, hogy feltételezze: az általa kimutatott korábbi épület nem a székesegyház helyén állott, hanem mellett és később egyik mellékkápolnája lett (i. m. 234. o.). Tóth Z. és Dercsényi viszont éppen ezen az alapon cáfolták Rhé datálását, bár egyébként megtartották az épületek viszonyára vonatkozó elképzelését.
- 41 Az átfaragás kétségtelenül határozott céllal történt. Az átfaragott részen látható mély lyukkal egyvonalban ugyanis a kiugró díszített rész alsó oldalát is simára faragták, nyilván azért, hogy egy — a lyukkal kapcsolatban levő — tagozatot, vagy gerendát jobban hozzá lehessen illeszteni. Feltehető, hogy a kő új szerepkörében is megtartotta díszítő jellegét és palmettái szabadon maradtak.
- 42 95–96. o.
- 43 Az azonosítás a fénykép alapján meglehetősen biztosra vehető, annak ellenére, hogy a kő oldalhossza Adám szerint 150 cm, a valóságban pedig csak 119. Adám számadatai azonban elégséges megbízhatatlanok, jó példa erre a 2. számú római sírkőtöredék esete, amelynek előlapját 80x80 cm-esnek írja le (77. o.), holott a kő már Rhé adatai szerint is jóval kisebb volt ennél (l. 4. jegyzet.) Eri István szóbeli közlése.
- 44 A homorú tagozat magassága 17–17 cm, a talplemezé viszont 18, ill. 11 cm. Ehhez jön még a 3. sz. felső, kisebb homorú tagozata.
- 45 A talpazat — akárcsak az oszlopfő — nem állhatott eredeti helyén, mert a Szt. György-kápolna közvetlen közelében került elő. Másodlagos helyzetére utal az is, hogy a földbe nyomódva, darabokra törve találták meg (Eri István közlése), a 3. sz. viszont alá volt falazva („a kőlap alja erős falazatot mutatott”; Adám 95. o.), és ép állapotban került elő.
- 46 Erre már Adám Iván is rámutatott (96. o.).
- 47 Eri István szóbeli közlése.
- 48 Adám i. m. II. rész, 426. o. Itt emlitem meg, hogy Eri István szerint hasonló anyagú oszloptöredék van befalazva a Zalavár-récskúti bazilika egyik falába is.
- 49 Adám 102. o. Ez a legkésőbbben előkerült darab, amely az album 67. tábláján még nem szerepel.
- 50/a Nyilvánvalóan ehhez a periódushoz kell, hogy kapcsolódjék továbbá a 2/a. számú római oltárkő, amelyen későbbi átfaragás nyomai is megfigyelhetők.
- 50 Hasonló, nagyjából négyzetes talpazatot őriz a szombathelyi Savaria Múzeum (l. Sz. Buocz T.: A szombathelyi Savaria Múzeum kőtára. Hetedik közlemény, Vasi Szemle 1963. II. köt. 99. o.), és a Bakonyi Múzeum is (Dörgicséről). Ezek fedőlapja azonban teljesen sima, vájat és csapolólyuk nélkül.
- 51 L. erre vonatkozólag Nagy Emese cikkét (A székesfehérvári István-koporsó keletkezése. Művészettörténeti Értesítő III. (1954) 101–106. o.).
- 52 Ezekre az adatokra Gutheil Jenő hívta fel a figyelmet (Magyarság és kereszténység Szt. István előtt. Vigilia XXV. (1960) 464–465. o.).
- 53 A kézirat lezárása után jelent meg H. Gyürky Katalin 11. jegyzetben idézett tanulmánya a Szt. György-kápolnával kapcsolatos kérdésekről. Eredményeit így már nem vehettem figyelembe a jelen munka megírásánál,

- néhány szóval azonban mégis ki kell, hogy térjek az ő megállapításaira. Gyürky — abból a tényből kiindulva, hogy a Szt. György-kápolna korábbi, kőralaprajzú épülete a jelenlegi székesegyházról eltérő tájolású — arra a következtetésre jut, hogy a rotunda korábban épült fel, mint a székesegyház, és eredetileg önmagában látta el az egyházi funkciókat (i. m. 350–351. o.). Ennek megfelelően datálta is a két építményt: a székesegyházra vonatkozólag elfogadta a Gizella alapításáról szóló adatokat, a Szt. György-kápolna építését pedig Géza fejedelem korával hozza kapcsolatba (i. m. 351. és 370. o.). Ez a kronológiai sorrend a jelenlegi székesegyházra vonatkozólag helytálló. Láttuk azonban, hogy a X.—XI. századi székesegyháznak jóformán semmi köze sem volt a jelenlegihez, alaprajzából pedig egyetlen biztos pontot sem ismerünk. Ilyenformán könnyen elképzelhető, hogy a két építmény, amelyet egymástól függetlenül, eltérő megfontolások alapján mindketten nagyjából ugyanarra a korszakra kelteztünk, teljesen egykorú volt, és a legkorábbi székesegyház ugyanúgy pontosan volt keletelve, mint a Szt. György-kápolna rotundája. Bár ez nem vehető teljesen bizonyosra (az 1907-ben megtalált talpazat Adám Iván szerint „ugyanazon sorrendben” fektűt, mint a románkori templom pillérei), mindaddig, amíg újabb régészeti kutatásokkal nem sikerült a legkorábbi székesegyház fekvését tisztázni, a rotunda tájolásából nem lehet távolabbi következtetéseket levonni.
- 54 Ide tartozik még a 29. sz. is, amely azonban már másodlagos elhelyezésből származik.
- 55 E faragványokkal egy később megírandó, az átépítés, és ezen keresztül a második székesegyház építésének történetét is részletesen tárgyaló munkánkban fogunk foglalkozni.
- 56 Adám 83, 84, 98. o. Album 74. t.
- 57 54–55. o.
- 58 Korompay i. m. 139. o. Gyürky i. m. 382. o.
- 59 I. m. 139. o. Bár a fülke eredetiségét Adám Iván megjegyzése is igazolja (104. o.), annyit mindenesetre meg kell jegyeznünk, hogy a köveket teljesen átfaragták, ha legnagyobb részét nem is váltották ki őket.
- 60 Bár Adám ez esetben nem említi a lelőhelyet, előtte is, utána is olyan leleteket ír le, amelyek a támpillérekől kerültek elő.
- 61 Adám 69. o. Album 14. és 16. tábla.
- 62 Adám 88. o. Album 16, 26. és 28. t. Az 52. sz. falba rögzített része hiányzik, ami szintén arra vall, hogy a kő kiálló részét lefaragták, a falban levő része pedig a helyén maradt.
- 63 Lelelőhelyük a déli sekrestye barokk emeleti része (Adám 74. o.). Az ablak kiserkeszthető teljes szélessége 125 cm körül mozog. Aigner az újjáépítéskor a keleti szentélyablakot 148, a többi 119 cm szélesre méretezte (Veszprém, Püspöki levéltár, Székesegyház átépítésének tervanyaga, 129. sz.). Ha tehát megtartotta az eredeti méreteket, akkor töredékeink valamelyik oldalsó ablak mérművéhez kellett, hogy tartozzanak.
- 64 Csemegi J.: A budavári főtemplom középkori építéstörténete. Bp. 1955, 31–32. o., 40. ábra, 39–40. kép.
- 65 V. Mencl: Stredoveká architektura na nitrianskom hrade. Nitra. Dejiny a umenia nitrianskeho zámku. Trnava, 1933, 87. o. (rajz) és 12–14. tábla.
- 66/a A zólyomi plébániatemplom általam említett részletei tudomásom szerint közölhetetlenek.
- 66/b Sopron és környéke műemlékei. Szerk. Dercsényi D. (Magyarország műemléki topográfiája II/1.). Bp. 1956, 2, 360–361. kép. A hevederív alatt lecsontolt féloszlopok mindkét mellékszentélyben ilyen gyámköszörű tagozatban végződnek, a déli mellékszentély esetében azonban ezek valószínűleg a múlt századi restaurálás számlájára írhatók. Az északi mellékszentélyben kétségtelenül eredeti az a példány, amely a „négyzeti” pillér északi oldalán helyezkedik el. Az oromzat és a háromkaréj vonala között kisebb tértöltő elemek vannak, akárcsak Veszprémében. (Ezeknek az adatoknak a közlését Dávid Ferencnek köszönhetem.)
- 67 Csemegi i. m. 98. o.
- 67 Sopron és környéke műemlékei 402. o. (Csatka E.)
- 67/a D. Menclová: Hrad Zvolen. Bratislava, 1954., 34. és 38–39. o. A plébániatemplom datálását Menclová I. Lajos egyik oklevelével támasztja alá, amelyben a király megerősíti a Zólyomban addig csak szokásszerűen szedett borvámszedés jogát azzal, hogy a jövedelmet „pro fabrica et necessitatibus ecclesie parochialis” kell felhasználni. Menclová művében azonban az adat 1371-es évszámmal szerepel, míg Föglein A., akinek művére maga is hivatkozik, az oklevél regesztáját 1381-es dátummal közölte.

⁶⁷/b Menci i. m. 96–97. o.

⁶⁷/c Uo. 92–94. o.

⁶⁸ Adám 80. o.

⁶⁹ Az 53. számnak a magas talpon mért oldalhossza 18–20 cm, az 54. számé 14 cm.

⁷⁰ Eri István szóbeli közlése.

⁷¹ Adám i. m. II. rész, 65–66. és 259. o.

⁷² L. Korompay i. m. 12. kép.

⁷³ 107–108. o.

⁷⁴ Adám i. m. II. rész, 299. o.

⁷⁵ Uo. 300. o.

⁷⁶ A közvetlen kapcsolódás mellett szól ennek ellenére az, hogy az 57. sz. középső, kiugró tagozatának felső részén a fiálékát oromzat zárja le, az 58. sz. megfelelő tagozatának alján pedig toronyvégződésre emlékeztető képződmény látható. Ez a két formaelem hasonló elrendezésben tűnik fel az 56. sz. jobboldali kiugró tagozatán is. Sajnos, a faragványok töredékessége miatt lehetetlen egészen határozottan eldönteni, hogy melyik megoldás lenne a helyes.

⁷⁷ A veszprémi székesegyház esetében építészeti okokból sem képzelhető el egy ilyen súlyos főoltár létezése, mert az altemplom boltozatát nem lehetett túlságosan megterhelni.

⁷⁸ Az 57. sz. baloldalán levő sík felület arra vall, hogy a kő ezen az oldalon belesimult a falba; jobboldalt viszont a tagozott rész széle egyben a faragvány szélét is jelenti, akárcsak az 58. sz. esetében. Elképzelhető tehát, hogy ezen az oldalon faragványainkhoz még további tagozatok csatlakoztak.

⁷⁹ Adám nem említi, ezért közelebbi leíróhelyét nem ismerjük. Fotóját közli: Kiss Á.: Veszprém és Komárom megyei renaissance köemlékek. Művészettörténeti Ertesztő VIII. (1959) 21. o. 7. kép.

⁸⁰ Itt említem meg, hogy az 51/a–b. számú mérműtöredékeknek az épületbelső felé eső oldala ugyancsak fes-

tett: a primér tagok homlokrésze piros, a szekundér tagok homlokrésze és a primér tagozatok belső oldalának belső sávja világos, rózsaszínes, külső sávja sárga, a szekundér tagok belső oldala pedig szintén piros. Ez a festés, akárcsak a szentségház és a kazettás töredék esetében, az építészeti részletformák architektonikus szerkezetét volt hivatva kiemelni. Feltételezhető, hogy a XV–XVI. században a templombelső legjelentősebb részei (szentély) teljes egészükben ki voltak festve. A kőfaragványok egy részét már korábban is színezték, mert az arkádós oszlopfőn köröskörül megfigyelhetők a piros festés nyomai.

⁸¹ Dercsényi D.—Gerő L.: A sárospataki Rákóczi-vár. Bp., 1957, 21–22. o. és 14–17. kép.

⁸² Kiss Á.: i. m. 22. o. Az azonban bizonyos, hogy ez az ív nem lehetett a székesegyház és a Szt. György-kápolna között, mert, mint a legutóbbi ásatás kimutatta, itt csak a XVII. században létesült közvetlen átjáró (I. H. Gyürky i. m. 385. o.). Ennélfogva nem lehet helytálló Kiss Á. datálása sem, aki faragványunkat a Szt. György-kápolna 1476 előtti átalakításával próbálja összefüggésbe hozni. A faragvány stílusa ennél feltétlenül későbbi időre vall; a sárospataki párhuzam alapján legkorábban a XVI. század első évtizedeire keltezhető.

⁸³ Kiss Ákos (i. m. 21. o.) a székesegyházzal hozta kapcsolatba a Bakonyi Múzeum egy másik reneszánsz faragványát is. Erre a kőre vonatkozólag azonban a múzeum iratanyagában egyetlen adatot sem sikerült eddig felkutatni, és így egyelőre kénytelenek vagyunk lemondani arról, hogy provenienciáját meghatározzuk.

⁸⁴ Jellemző, hogy Korompay még néhány évvel ezelőtt is a következőket írta az első székesegyházról: „A románkori templomból azonban csak négy párkánytöredék és egy oszlopfő maradt fenn...” (i. m. 138. o.).

Függelék

A veszprémi várból származó, 1963 végéig előkerült ókori és középkori kőfaragványok jegyzéke

A jegyzékben minden olyan faragvány szerepel, amely legalább valószínűleg a veszprémi várból származik és különböző helyeken ma is megtalálható.

A Szt. György-kápolna ásátása alkalmával előkerült faragványok közül nem vettem fel a jegyzékbe a kváderköveket, falpillérköteg-dobokat, fal-lábazat-darabokat, valamint az eredeti helyükön fennmaradt faragványokat. A kövek adatait a következő sorrendben közlöm:

1. megnevezés;
1. méret (H = hosszúság, M = magasság) centiméterekben;
3. Bakonyi Múzeum szerzeményi naplószáma (ha a kő a napló valamely tételével azonosítható);
4. lelőhely (utána zárójelben az eredeti épület megnevezése, amennyiben ez nem azonos a lelőhellyel, és meghatározható);
5. leltári szám, illetve a tulajdonos megnevezése, ha a kő nem a múzeum birtokában van;
6. a leletkörülményeket, vagy a faragvány képét közlő irodalom.

A megnevezés után zárójelbe tett „csonka” megjelölés azt jelenti, hogy a kő előkerülése óta megcsonkult.

RÓMAI KOR:

1. Tojássoros párkány töredéke, beforduló profillal. Mérete: 51x35x26,5 cm. Bakonyi Múzeum szerzeményi naplósám: 1928/1907, székesegyház. Ltsz. 64. 1. Irodalom: Adám i. m. 102. o. Album 67. t. Rhé 1. csop. 4. sz.

2. Sirkőtöredék, alak felső részével. 46x47x64. 1928/1907, székesegyház. Ltsz. 64. 2. Adám 77—78, 92—93. o. Album 67. t. Rhé 1. csop. 1. sz.

2/a. Oltárkő. Felirata:

I O M I(?) R
M . VLP(?) . GADDAS
SEX . COL . AQ . TE . VP
VICTORINA . PRO
SALVTE . SUA . ET
VM . VLP
T (?) G (?) EN

70x48x25. Szentháromság tér (1958). Szentlélek Tihamér szóbeli közlése.

KORAI KÖZÉPKOR:

3. Profilos talapzat töredéke (csonka). 119x15—30x40. Székesegyház (1907). Ltsz. 64. 3. Adám 95—96. o. Album 68. tábla.

4. Profilos talapzat, négy darabra törve. 119x119x23. Szt. György-kápolna környéke (1960). Ltsz. 64. 4. (L. 124. kép.)

5. Zöld márvány oszloptörzs töredéke. H: kb. 90. Atm: kb. 56. Szt. György-kápolna környéke (1960). Ltsz. 64. 5.

6. Oszlopfő, levélkoszorú fölötti árkádós díszítéssel. Fedőlap: 63x63. Nyak atm.: 40—42. M: 41,5. 1928/1907, székesegyház. Ltsz. 64. 6. Adám 78, 93—94, 157. Album 67. t. Rhé 1. csop. 2. sz. Gerevich T.: Magyarország románkori emlékei. Bp. 1938. XCVIII/1. tábla.

7. Párkánytöredék, palmettás dísszel. H: 39. M: 23. Székesegyház (1907). Ltsz. Szépművészeti Múzeum, Budapest, 53. 581. (Előzőleg Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 95/1926.) Adám 157, vagy 107—108. o. Gerevich i. m. XCIX/3 tábla.

8. Párkánytöredék, palmettás dísszel. 40,5x55x23. 1731/1907(?), nagypréposti ház udvara (székesegyház). Ltsz. 64. 7. Adám 70, 79, 157. o. Gerevich i. m. XCIX/1. tábla.

9. Párkánytöredék, palmettás dísszel. 44x46x23. 1928/1907, székesegyház. Ltsz. 64. 8. Adám 66, 70, 157. o. Album 67. t. Rhé 1. csop. 3. sz. Gerevich i. m. XCIX/2 tábla.

10. Párkánytöredék, palmettás dísszel. 67x46x24. 1928/1907, székesegyház. Ltsz. 64. 9. Adám 157, vagy 107—108. o. Rhé 1. csop. 7. sz. Gerevich i. m. XCVIII/2. tábla.

11. Párkánytöredék, palmettás dísszel. 129x51x23, illetve 13,5. Székesegyház mögötti lefolyó (1963), (székesegyház). Ltsz. 64. 10. Gerevich i. m. 175. o., Rhé i. m. 234. o. — (L. 120—121. kép.)

12. Oszlopfőtöredék. M: 23,5. 1928/1907, székesegyház. Ltsz. 64. 11. Album 67. t. Rhé 2. csop. 4. sz. — (L. 125—126. kép.)

ROMÁNKOR:

13. Oszlopdob. M: 36,5, atm.: 55. Székesegyház (1907). Ltsz. 64. 12.

14. Oszlopdob. M: 33,5, atm.: 50, illetve 55. Székesegyház (1907). Ltsz. 64. 13.

15. Oszlopdob. M: 69, atm.: 60. Székesegyház (1907). Ltsz. 64. 14.

16. Oszlopdob. M: 35,5, atm.: 60. Székesegyház (1907). Ltsz. 64. 15. Album 68. t.

17. Oszlopdob. M: 30, atm.: 61. Székesegyház (1907). Ltsz. 64. 16.

18. Oszlopdob. M: 39, atm.: 60. Székesegyház (1907). Ltsz. 64. 17.

19. Féloszlopdob, rögzítő nyúlvány csonkjával. M: 31,5, atm.: kb. 42. Székesegyház (1907). Ltsz. 64. 18.

20. Féloszlopdob, rögzítő nyúlvánnyal. M: 35—40, atm.: kb. 39. Székesegyház (1907). Ltsz. 64. 19. Album 68. t.

21. Féloszlopdob, rögzítő nyúlvánnyal. M: 28—31, atm.: kb. 37. Székesegyház (1907). Ltsz. 64. 20.

22. Féloszlopdob, rögzítő nyúlvánnyal. M: 25—28, atm.: kb. 29. Székesegyház (1907). Ltsz. 64. 21.

23. Féloszlopdob, rögzítő nyúlvány csonkjával. M: 27, Székesegyház (1907). Ltsz. 64. 22.

24. Átmeneti tagozat, attikái profillal. M: 44,5, átm.: kb. 50. Székesegyház (1907). Ltsz. 64. 23. Album 73. t.

25. Féloszloplábazat, attikái profillal. M: 33, átm.: kb. 62. Székesegyház (1907). Ltsz. 64. 24.

26. Féloszloplábazat, tetején homorú tagozattal. M: 41, átm.: kb. 61. Székesegyház (1907). Ltsz. 64. 25. Album 68. t.

27. Féloszlopfő. M: 37. Fedőlap: 64x48. Nyak átm.: 36. Székesegyház (1907). Ltsz. 64. 26. Album 68. t.

28. Féloszlopfő. M: 37. Fedőlap: 62x48. Nyak átm.: 38. Székesegyház (1907). Ltsz. 64. 27.

29. Falpillérlábazat(?) töredéke, attikái profillal (csonka). 40x26x20. 1928/1907, székesegyház. Ltsz. 64. 28. Album 67. t. Rhé 2. csop. 9. sz.

30. Profilos töredék. M: 31. 1928/1907, székesegyház. Ltsz. 64. 29. Album 67 t. Rhé 2. csop. 14. sz. — (L. 128. kép.)

31. Háromnegyedoszlopfő, bimbós, többszínű festéssel. M: 42. 1928/1907, székesegyház (Szt. György-kápolna). Ltsz. 64. 30. Adám 69. o. Album 67. t. Rhé 2. csop. 2. sz.

32. Háromnegyedoszlopfő, bimbós. M: 43. 1928/1907, székesegyház (Szt. György-kápolna). Ltsz. 64. 31. Adám 69. o. Album 67 t. Rhé 2. csop. 3. sz.

33. Oszlopfőtöredék, bimbós, többszínű festéssel. M: 24. Szt. György-kápolna ásatása (1957). Ltsz. 58. 18. 30. — H. Gyürky i. m. 346. o., 12. kép.

34. Oszloplábazat töredéke, saroklevéllel. 16x16x10,5. Ismeretlen (Szt. György-kápolna?). Ltsz. 64. 32.

35. a—e) Boltozati bordák, sarkantyútagos profillal. H: 26, ill. 24; 37, 61, 36, 24. Szt. György-kápolna ásatása (1957). Ltsz. 58. 18. 1/A, B; 58. 18. 7; 58. 18. 11; 58. 18. 17; 58. 18. 31. H. Gyürky i. m. 21. kép 346. és 378. o.

35. f) Bordatöredék, sarkantyúfogatos profillal. H: 28. Székesegyház (1907). Veszprémi püspökség tulajdona.

36. a—e) Boltozati bordák, pálcátagos profillal. H: 47; 36; 35; 50,5; 58. Szent György-kápolna ásatása (1957). Ltsz. 58. 18. 3; 58. 18. 4; 58. 18. 22; 58. 18. 23; 58. 18. 25. H. Gyürky i. m. 346. és 378. o., 21. kép.

37. a—b) Boltozati bordák, élszedett profillal. H: 41,5; 47. Szt. György-kápolna ásatása (1957). Ltsz. 58. 18. 14; 58. 18. 19. H. Gyürky i. m. 346. és 378. o., 21. kép.

38. Ívelt kötőredék, festéknymokkal. M: 38. Szt. György-kápolna ásatása (1957). Ltsz. 58. 18. 8.

39. Ívelt kötőredék, pálcátagos profillal. H: 77,5. Szt. György-kápolna ásatása (1957). Ltsz. 58. 18. 16. H. Gyürky i. m. 376. o., 24. kép.

40. Töredék beforduló hengertagos profillal. 17,5x10x10,5. Szt. György-kápolna ásatása (1957). Ltsz. 58. 18. 35. H. Gyürky i. m. 376. o., 25. kép.

41. a—d) Festett kváderkövek. Festett lapok mérete: 29x34; 38x27; 55,5x38; 59x33. Szt. György-kápolna környéke (1960). Ltsz. 64. 33; 64. 34; 64. 35; 64. 36.

42. Párkánytöredék(?), hengertagos végződéssel. 44x34x12. Tolbuhin utca 24. sz., várfal (1957). Ltsz. 58. 18. 18.

43. Töredék hengertagos profillal. 24x23x23. Tolbuhin utca 24., várfal (1957). Ltsz. 58. 18. 20.

44. a—b) Párkánytöredék(?), rézsús, beforduló profillal, kettétörve. 61x48x11—13. Tolbuhin utca 24., várfal (1957). Ltsz. 58. 18. 13; 64. 37.

45. Párkánytöredék, rézsús, beforduló profillal, kettétörve. 59x60x11,5. Szt. György-kápolna környéke (1960) (?). Ltsz. 64. 38; 64. 67.

46. a—c) Háromkaréjos ívű ikerablak ívindítása és az ívek között kitöltő kváderrek. a) felfekvésű flület 26x28. M: 55. b) és c) 46x28,5x26; 48,5x30x29. Szt. György-kápolna környéke (1960). Ltsz. 64. 39.

47. Profilos töredék (ikerablak oldalfalából?). 33x17x34,5. 1928/1907, székesegyház (ismeretlen helyen állott má-

sik épület). Ltsz. 64. 10. Album 67. t. Rhé 2. csop. 13. sz.

48. Boltozatindítás darabja, sarkantyútagos bordákkal. 54x50x37. Püspöki alkalmazottak háza (1961) (Gizella-kápolna). Veszprémi püspökség tulajdona.

49. Homlokív töredéke. H: 31. Ismeretlen (Gizella-kápolna). Ltsz. 64. 68.

50. Falpillérlábazat dobja. Falba rögzített rész: 66x37,5x33. Pillérrész kiugrása: 19,5; szélessége: 26. Püspöki alkalmazottak háza (1961) (Gizella-kápolna). Veszprémi püspökség tulajdona.

GÓTIKA:

51. a—b) Ablakmérmű-töredékek. H: 95; 52. 1928/1907, székesegyház. Ltsz. 64. 41; 64. 42. Adám 74. o. Album 67. t. Rhé 2. csop. 5. és 6. sz. — (L. 130—132. kép.)

52. Baldachinos gyámkő. 42x24x28. 1928/1907, székesegyház. Ltsz. 64. 43. Adám 69. o. Album 67. t. Rhé 1. csop. 5. sz. — (L. 129. kép.)

53. Pillérlábazat töredéke. 35x35, 5x24. 1928/1907, székesegyház. Ltsz. 64. 44. Adám 80. o. Album 67. t. Rhé 2. csop. 10. sz. — (L. 133. kép.)

54. Sarokpillér lábazata, a törzssel egybefaragva. M: 95 (ebből a lábazat 42). Székesegyház mellett (1963). Ltsz. 64. 45. — (L. 134. kép.)

55. Profilos töredék, vörös homokkő. 51x30x15,5. Székesegyház mellett (1958). Ltsz. 64. 55. — (L. 136. kép.)

56. Szentség ház töredéke, konzolokkal. 48x35,5x50. Székesegyház (1910). Ltsz. 64. 46. Adám 108, 299—300. o. — (L. 143. kép.)

57. Szentség ház töredéke, toronysisakokkal. 61x56x48,5. Székesegyház (1907). Veszprém püspökség tulajdona. Adám 107. — (L. 139—140. kép.)

58. Szentség ház töredéke, piros és zöld festéssel. 43x28,5x49,5. 1928/1907, székesegyház. Ltsz. 64. 47. Adám 107, 299. Rhé 1. csop. 6. sz. — (L. 139—140. kép.)

59. Féloszlopfő, piros festéssel. M: 28,5, szélessége: 47. 1928/1907, székesegyház. Ltsz. 64. 48. Adám 107. Rhé 2. csop. 8. sz. — (L. 137—138. kép.)

60. a—b) Ablak keretének és osztómérművének töredéke. H: 46,5, ill. 31,5, vastagsága: 14,5. Szt. György-kápolna ásatása (1957). Ltsz. 58. 18. 21; 58. 18. 29.

61. Bordatöredék. H: 25. Szt. György-kápolna ásatása (1957). Ltsz. 58. 18. 27. H. Gyürky i. m. 345. és 376. o., 22. kép.

62. a—d) Kapuzat vörösmárvány ívmezejének és fehér mészkő keretének töredékei; jobboldali lábazata; vörösmárvány feliratos töredék, kettétörve. Az ívmező számos töredékből összeállítva, két nagyobb összefüggő résszel és egy különálló töredékkal. M: 116. Kiszervezhető teljes szélessége: 224. Keret részlete három darabból összerakva: 24,5x16,5x25,5. Lábazat: 60x49,5x47,5. Vörösmárvány töredék: 44,5x49x12. Szt. György-kápolna ásatása (1957) és Szt. György-kápolna környéke (1960). Ltsz. 58. 18. 34; 64. 49; 64. 50; 58. 18. 34. H. Gyürky i. m. 346. o. V.—VI. t. 347. o. 16. k.: 345 o. 11. k.

63. Félpillérfő, 1467-es évszámmal és Vetési Albert címerével. Falba rögzített rész: 57x98x44,5. Fejezet kiugrása: 33,5. Szélessége: kb. 38. Várfal északi szakasza (1939). Veszprém város tulajdona. Gerecse: Műemlékjegyzék 1017, 1018. Gutheil J.; Mátyás korának veszprémi emlékei. (Publications Veszpremienses 4.) Veszprém, 1940. 11. o.

64. Nyílászkeret töredéke, profil nélküli. 27x18x16. Szt. György-kápolna ásatása (1957). 58. 18. 9.

65. Profilos töredék. Szélessége: 64. M: 30. Szt. György-kápolna ásatása (1957). Ltsz. 58. 18. 12. H. Gyürky i. m. 343. o. 9—10. k.

66. Profilos töredék. 40x37x29. Szt. György-kápolna környéke (1960) (?). Ltsz. 64. 51. -

67. Élszedett ajtókeret darabja. H: 72, vastagsága: 19. Szt. György-kápolna ásatása (1957). Ltsz. 58. 15. H. Gyürky i. m. 23. kép.

68. Élszedett ajtókeret töredéke. H: 57,5, vastagsága: 19. Székesegyház mögötti lefolyó (1963). Ltsz. 64. 52.

69. Ablak kőkeret-töredéke, mérműves részekkel egybefaragva. H: 66. Szt. György-kápolna környéke (1960) (?). Ltsz. 64. 53.

70. Bordatöredék. 18x17x12. Tolbuhin utca 24., várfal (1957). Ltsz. 58. 18. 33.

71. a—c) Csúcsíves ablak, három darabból (két ablak-szár és záradék). Rézsű külső mérete: 30x105, nyílás: 10x89, szárok hossza: 82—83, zárókő szélessége: 48,5. 60/1938, várfal északi szakasza. Ltsz. 64. 54.

72. Sírkő (?) töredéke, háromkaréjos dísszel. 82x50x19. Szentháromság tér (1907) (?). Ltsz. 64. 69. Adám 106. o.

73. Sírkő feliratos szegélyének töredéke. H: 32. Szentháromság tér (1910). Ltsz. 64. 56. Adám 120—121. o.

74. Sírkőtöredék, párna csücskével és a feliratos szegély egy részével. Oldalhosszak: 36, ill. 35. Vastagság: 16. Szt. György-kápolna környéke (1960). Ltsz. 64. 57.

75. Sírkő feliratos szegélyének töredéke. 18,5x23x8. Püspöki palota északnyugati sarka előtt (1958). Ltsz. 64. 58.

76. Sírkőtöredék, rombuszalakú keretben címertöredékekkel, és a feliratos szegély egy részével. 89x45x20. 2509/1909, vár, Rada kanonok udvara (?). Ltsz. 64. 59.

RENEZÁNSZ:

77. Boltívkazetta, rozettás kitöltéssel. 52x61x16,5. 1928/1907, székesegyház. Ltsz. 64. 60. Album 67. t. Rhé 2. csop. 1. sz. — (L. 144. kép.)

78. Alakos püspöksírkő töredéke a bal kézfejjel. 40x39x19. Szentháromság tér (191. o.). Ltsz. 64. 61. Adám 118—120. o.

79. Vetési Albert sírkövének töredékei. 243x122,5x21. Szt. György-kápolna ásatása (1957). Ltsz. 64. 62. H. Gyürky i. m. 347. o. IX—XII. t.

80. Sírkő (?) sarokrésze MVSD feliratrésszel, négy darabra törve. 50x36x8 (összeállítva). Szt. György-kápolna ásatása (1957). Ltsz. 58. 18. 32. H. Gyürky i. m. 345. o.

KÖZÉPKOR (közelebről meg nem határozható):

81. a—b) Megtört ívű, rézsűs profilú faragványok. Ivhossz: 31,5; 27,5. Szt. György-kápolna ásatása (1957). Ltsz. 64. 63; 64. 64. H. Gyürky i. m. 346. o. 13. kép.

82. Ívelt, rézsűs profilú faragvány, festésel. Ivhossz: 29,5. Szt. György-kápolna ásatása (1957). Ltsz. 64. 65.

83. a—c) Profilos faragványok. H: 22; 39,5; 44. Szt. György-kápolna ásatása (1957). Ltsz. 58. 18. 5; 58. 18. 6; 58. 18. 10.

84. Profilos kötötörök. Profil hossza: 38. Vastagság: 23. Várfeljáró mellvédfala (1963). Ltsz. 64. 66.

Die mittelalterlichen Werksteine der Kathedrale von Veszprém

Die aus der Kathedrale stammenden Werksteine bilden die bedeutendste Gruppe des Lapidariums vom Bakonyer Museum. Diese Steine sind die wichtigsten Dokumente der Baugeschichte der Kathedrale. Die Mehrzahl derselben kam bei dem letzten Umbau der Kathedrale (1907—1910) zum Vorschein.

Zum Ausgangspunkt der Untersuchung hat Verfasser die bekannten palmettenverzierten Gesimsbruchstücke genommen. Eine Untersuchung der Fundstellen derselben deutet darauf, dass sie zuletzt im XVIII. Jh., teilweise für andere Zwecke, verwendet wurden.

Ein Arkadenkapitell, dem Stil nach eng verwandt mit den Gesimsbruchstücken, wurde tiefer gefunden, als die an anderen Stellen beobachteten romanischen Fussbodenniveaus. Der Widerspruch der Fundumstände dieser Bruchstücke und des Kapitells hat sich dadurch aufgelöst, dass auf den Bruchstücken Spuren von nachträglicher Umarbeitung, bezw. Bemalung zu beobachten sind. Da unsere Werksteine in der Barockzeit nicht also Baudetails verwendet wurden, ist zweifellos, dass sie diesmal nicht sekundär, sondern terziär eingebaut worden sind.

Über die frühe Baugeschichte der Kathedrale bildeten sich zwei Ansichten aus. Der einen Meinung nach sei der 1907 erschlossenen und teilweise abgetragenen, aus rotem Sandstein gebauten Kathedrale ein früherer, im IX. Jh. gebaute Kirche vorausgegangen. Die palmettenverzierten Steine sollen zu dieser Kirche gehört haben. Der anderen Auffassung nach seien diese Steine auf das XI. Jh. zu datieren und sei die Möglichkeit des einstigen Bestehens einer früheren Kirche ausgeschlossen.

Die Frage wird dadurch entschieden, dass im Jahre 1907, teilweise unter einem der roten Sandstein Pfeiler, ein quadratisches Postament, mit einer runden Aushöhlung auf seiner oberen Fläche gefunden wurde. Die Fundumstände dieses Postamentes beweisen es mit Bestimmtheit, dass an Stelle der aus roten Sandsteinen gebauten Kirche vorher eine andere gestanden hatte. Diese Postamente wurden wahrscheinlich aus römischen Steinen zu Säulen-

ständern umgebildet. Ihre Datierung entspricht im grossen der Datierung der palmettenverzierten Steine auf das XI. Jh. und den geschichtlichen Daten über die Gründung der Kathedrale. Die früheste Kathedrale von Veszprém lässt sich also auf die X—XI. Jahrhunderte datieren.

Auf Grund der Reste könnte man sich die erste Kathedrale als eine Basilika mit Säulen vorstellen. Die Gesimsbruchstücke mögen zum inneren Gesims des Hauptschiffes gehört haben.

Diese Bestimmung des Baumaterials und der chronologischen Stellung der frühesten Kathedrale steht zum Bestehen der aus roten Sandsteinen gebauten Kathedrale in keinem Gegensatz. Einige Details der letzteren deuten nämlich darauf hin, dass der Bau erst Ende des XI., oder Anfang des XII. Jh-s fertig geworden ist. Die frühe Kathedrale war demgemäss verhältnismässig von kurzer Lebensdauer.

Nach Fertigwerden der Kathedrale von XI—XII. Jh-n veränderte das Bild der Kirche längere Zeit hindurch wesentlich nicht. Die nächste Veränderung erfolgte mit dem Neubeu des Sanktuariums Ende des XIV. Jh-s. Dieser Teil der Kathedrale ist mit wenigen Verwandlungen in seiner ursprünglichen Form auf uns gekommen. Seine aus ihren ursprünglichen Form auf uns bekommen. Seine aus ihren ursprünglichen Stellen herausgenommenen Werksteine gewähren uns wichtige Stützpunkte für die stilkritische Bestimmung.

Einige Stücke der gotischen Steine der Kathedrale lassen sich auf Grund der Fundumstände und der Ausbildung derselben zu den architektonisch unbekanntem südlichen Nebenkapellen rechnen. Diese bestätigen im wesentlichen die geschichtlichen Angaben über das Bestehen der südlichen Kapellen der Kathedrale im XIV. Jh.

Der spätgotischen Ausbildung der Kathedrale gehören vier reich gegliederte Steindenkmäler. Diese waren vermutlich Bestandteile eines Sakramentshäuschens.

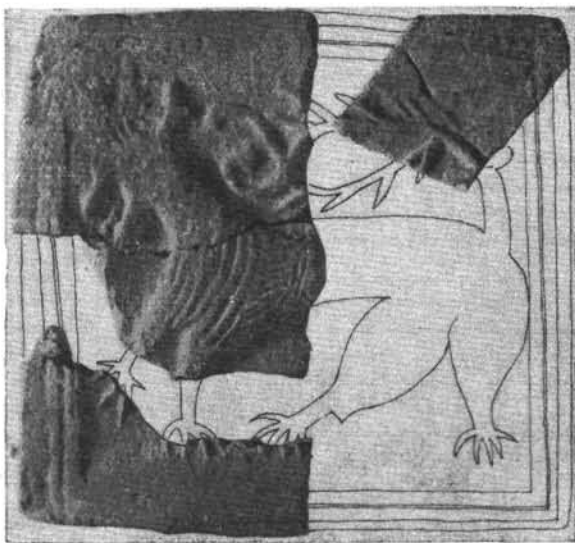
Die Bauperiode der Renaissance ist durch ein Kassettenbruchstück vertreten.

Sándor Tóth

XV. századi oroslános kályhacsempék a Dunántúlon

A sümegi vár 1957 óta folyó ásátása során több mázatlan kályhacsempe-töredékekkel együtt előkerült néhány olyan mázatlan, oroslános csempe töredéke, amelyhez hasonlókat a veszprémi Szt. György-kápolna feltárásánál¹ és más lelőhelyeken is találtak. Ezeknek a különböző helyeken előkerült oroslános töredékeknek a vizsgálata olyan jelentős egyezéseket mutatott ki, amelynek alapján az ezek közti közvetlen kapcsolatot bizonyítottnak vehetjük. E darabok segítségével sikerült a sümegi töredékeket rajzban egy teljes csempévé kiegészíteni. (144. kép.)²

A kályhacsempe lapján egy koronás, kétfarkú, heraldikus oroslán látható. Kétségtelen, hogy a cseh címer kétfarkú, koronás oroslánjának egy „népies” változata ez.³ A „népies” ábrázolás arra utal, hogy egy vidéki mester készíthette. Az ábrázolás — főleg a lábak és a fej tekintetében — kissé elnagyolt, sematikus. Ezzel szemben az oroslán szőrét, a test idomait követő vonalakkal jól érzékeltette a mestert. A kályhacsempe anyaga barnás-sárgára égetett, homokkal soványított agyag. A kályharész tál alakú kályhaszem formájú, valószí-

nűleg már lábbal hajtott korongon készült. A kályharészből aránylag kevés maradt meg, de elégséges ahhoz, hogy a hasonló anyagú és méretű zalaegerszegi oroslános kályhacsempe alapján annak elméleti kiegészítését is elvégezzük. A csemperész rekonstrukciójánál felhasználtuk a Szombathelyen előkerült és Zalaegerszegen őrzött hasonló oroslános kályhacsempéket, illetve azok fényképét.⁴

A Dunántúl említett helyein előkerült, azonos típusúhoz tartozó oroslános töredékeket két csoportba sorolhatjuk. Az első csoportba tartozik a Veszprémben előkerült három töredék (146. kép 1-3.), egy ugyanott talált lelet.⁵ E darabokon nagyobb az oroslán, mint a másik csoport csempéin s a csempe lapját vékony keret szegélyezi.

A második csoportba tartozik a sümegi várban előkerült darabokból kiegészített kályhacsempe (144. kép), a sümegi várban előkerült másik, nagyobb töredék (146. kép 4.), egy ugyanott talált grafitozott felületű darab, amelyen a kettős fark látható⁷ és a zalaegerszegi Göcseji Múzeum nagyobb töredéke (147. kép). Ez a csoport abban különbözik a másiktól, hogy kisebb az oroslán és a csempe lapját széles keret szegélyezi. Az egy-egy csoporthoz tartozó darabok azonos helyein felvett méretek teljesen egyezők, ami bizonyítja, hogy egy formával készítették azokat. A két csoporthoz tartozó töredékek azonos helyein felvett méretek aránya viszont azt tanúsítja, hogy az első csoporthoz tartozó valamelyik darabról vették le a második csoport mintáját. Ez kiégetés közben erősen zsugorodott, majd az e formában készített kályhacsempe kiégetés közben még egy zsugorodást szenvedett. Így lett a második csoport oroslánja 13–15 százalékkal kisebb az eredeténél. A kettős zsugorodás miatt bekövetkezett kisebbedést a széles ke-

144. kép. Mázatlan kályhacsempe töredékei a sümegi várból.

Abb. 144. Bruchstücke einer unglasierten Kachel aus der Burg Sümeg.

145. kép. Mázatlan kályhacsempe Szombathelyről(?).

Abb. 145. Unglasierte Kachel aus Szombathely(?).

rettel pótolták csaknem akkorára, mint amekkora az eredeti darab volt.

Hasonló módon az eredeti csempéről levett mintákkal Holl Imre is foglalkozik a középkori kályhacsempéket tárgyaló dolgozatában. Az említett darabok mérete a kétszeres zsugorodás következtében 8—20 százalékkal kisebbedett. Egy 1454—57 között budai griffes kályhacsempéről levett soproni mázatlan másolatnál a zsugorodás mértéke a sümegi oroszlánéhoz hasonlóan 15 százalék.⁹

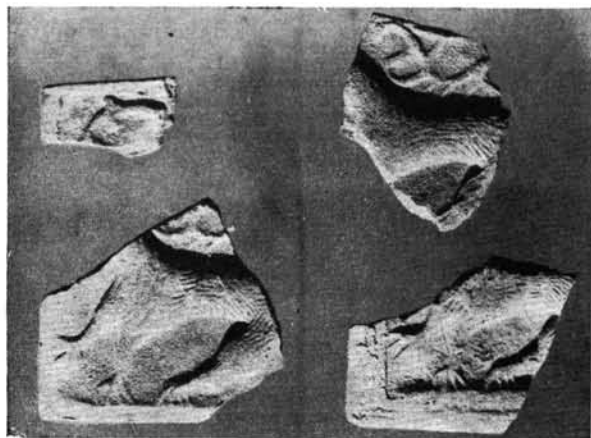
A második csoportba tartozó sümegi és zalaegerszegi kályhacsempék a méreteken kívül anyagukat illetően is egyezést mutatnak. A zalaegerszegi példány is barnássárgára égetett, homokkal soványított agyagból készült, mint a sümegi. A sümegi és a zalaegerszegi vár — mert bizonyára ahhoz tartozott egykor a templom közelében talált kályhacsempe — részére készített oroszlános kályhacsempék közti egyezés, kapcsolat érthetővé válik, ha tudjuk, hogy a két várnak a XV—XVI. században közös gazdája volt a veszprémi püspök. Volt olyan időszak is, amikor még a várnagy és a tisztartó személye is közös.¹⁰ Az első és a második csoport közti kapcsolat ugyancsak a közös gazda személyén keresztül keresendő. Veszprémben székel három olyan várnak a gazdája, ahol egyforma

oroszlános kályhacsempéket találtak. Ebből arra következtethetünk, hogy a veszprémi püspök részére dolgozó mesterek készíthették azokat. Valószínűnek látszik, hogy más-más mester készítette a két csoport darabjait. A méreten kívül a csempék lapjának hátoldala is két különböző kéz munkájára utal. A Veszprémben előkerültek hátoldalán jól látszanak az anyagot formába nyomkodó kéz ujjai (148. kép 1—2.), a sümegi várban talált töredékeken pedig — különösen a sarok közelében — a hátoldal benyomkodás utáni elsimítását figyelhetjük meg. (148. kép 3.) A veszprémi, sümegi és zalaegerszegi oroszlános kályhacsempék közti kapcsolatot megtaláltuk a közös tulajdonos személyén keresztül. Nem így vagyunk azonban a Szombathelyen és Vasvároton talált darabokkal, amelyek egy kissé már távolra esnek Veszprémtől és Sümegtől egyaránt, ahol az eddig tárgyalt kályhacsempék készülhettek. E kérdés további kutatásához szükségesnek tartjuk az oroszlános kályhacsempék korának meghatározását.

Kádár Zoltán az oroszlános kályhacsempék korát a kísérő leletekkel való egybevetés alapján a XV. század közepe és a XVI. század eleje közti időre teszi.¹¹ Méri István a dunántúli alakos (népies) kályhacsempék korát — amely típusokkal együtt kerültek elő a sümegi, szombathelyi és vasvári oroszlános töredékek — a XVI. század elejére ha-

146. kép. Mázatlan töredékek, 1—3. Veszprémből, 4. a sümegi várból.

Abb. 146. Unglasierte Bruchstücke, 1—3: Veszprém, 4: Burg Sümeg.

147. kép. Mázatlan kályhacsempe rajza Zalaegerszegről.

Abb. 147. Zeichnung einer Kachel von Zalaegerszeg.

tározza meg, bár az ábrázolásokban a lovagvilág felfogásának tükröződését látja. A Sümegen és Veszprém-ben talált töredékek és ezeknek a már ismert hasonló oroszlanos darabokkal való egyezései, kapcsolatai lehetővé tették, hogy ezzel a típusal kissé részletesebben foglalkozzunk. Az eddigi megállapításokkal egyetértünk, a dunántúli alakos, népies kályhacsempék ismertetett csoportjának készítés idejét a XV. század közepe és a XVI. század eleje közt évtizedekben kereshetjük. Ezt az időhatárt azonban talán szűkíthetjük s ezért vizsgálunk meg minden olyan részletet, amely a korhatározás szempontjából számunkra fontos lehet.

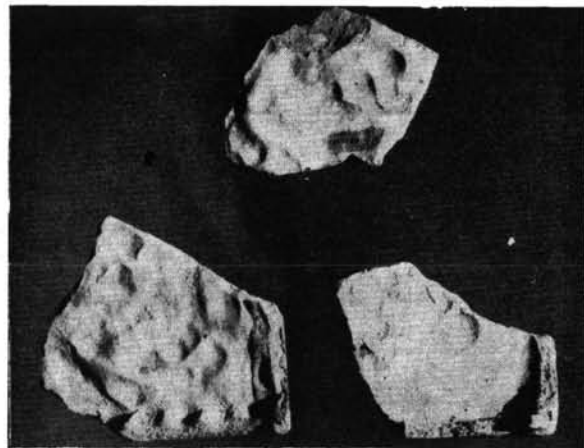
Először is az oroszlán alakját vesszük vizsgálat alá. Amint már Kádár Zoltán is említette idézett dolgozatában, a tárgyalat dunántúli kályhacsempéken a cseh címer oroszlánja látható. A kétfarkú, koronás cseh oroszlán Zsigmond címeréről és az ő palotájába készített kályhacsempékről (149. kép) ismerjük legkorábban hazánkban. Legkésőbbiek — a feltárt régészeti anyagot vizsgálva — a II. Ulászló korában készített darabokon található oroszlánok.¹² A cseh oroszlán a közös uralkodókkal kerül magyar királyok címereibe, s ez időben terjedhetett el ábrázolása szélesebb körben is hazánkban.

148. kép. A 147. kép töredékeinek hátoldala, 1–2. Veszprém, 3. sümegi vár.

Abb. 148. Rückseite der Bruchstücke Abb. 147; 1–2: Veszprém, 3: Burg Sümeg

Kályhacsempéken való alkalmazásának virágkora nálunk a XV. század. A fentiek alapján elképzelhető, hogy a XVI. század első felében is készültek cseh oroszlánal díszített kályhák Magyarországon, de egyelőre nem ismerünk olyan darabot, amely bizonyítottan ekkor készült volna.¹³ (A XV. században jelennek meg a kétfejű sasos kályhacsempék is hazánkban, de ezeknek szélesebb körben való elterjedése a XVI–XVII. század fordulójára tehető.)¹ A sümegi és a többi dunántúli kályhacsempe lépő oroszlánja ugyan nem egészen olyan, mint a fent említett darabokén, ezekhez viszonyítva „népies” ábrázolásnak tekinthető, de a fején levő korona és kettős, ívesen formált „tüskés” farka elárulja, hogy ez esetben is — az előzőekhez hasonlóan (149–150. kép) — a cseh oroszlánal díszítették a püspöki, várnagyi vagy káptalani megrendelésre készült kályhákat.

Méri István is közöl egy oroszlanos kályhacsempét idézett dolgozatában, amelynek készítés idejét a XVI. század első felére teszi. (151. kép.) Ez a „lombozat felett lépdelő” oroszlán azonban már sok eltérést mutat az eddig tárgyaltakkal összehasonlítva és egy másik, igazán népi vidéki műhely készítményének tekinthető. Minthogy az oroszlán farka ez esetben nem kettős és fején nincs korona, valószínűleg a csempét készítő mester nem a cseh oroszlán mintázta meg. Egyetértünk Méri István azon

149. kép. Mázas kályhacsempe a nyéki királyi kastélyból.

Abb. 149. Glasierte Kachel aus dem königlichen Sloss von Nyék.

megállapításával, hogy korai alakos kályhacsempeinken a lovagvilág felfogásának megfelelő ábrázolásokat találunk. Ilyen ábrázolás a dunántúli kályhacsempék oroszlánja is. Az oroszlán e korban nemcsak címerkép, hanem a lovagi eszmény, a bátorság jelképe is.¹⁵ A sümegi vár történetében a XV. század közepén játszódtak le olyan események, amelyekben a bátorság, a lovagi helytállás igen jelentős szerepet töltött be.

A következőkben a csempe „kályha”-részének formájával, a peremmel és a kályhacsempe anyagával foglalkozunk. A „kályha”-rész formája olyan, mint a tál alakú kályhaszemek, csak hátul nyitott és elől zárt. Belsejében jól látható a korongozás, a „felhúzás” nyoma, amelynek alapján biztosra vehetjük, hogy gyorsan forgó korongon készültek. Anyaga homokkal soványított agyag, amelyet barnássárga színűre égettek (sümegi, zalaegerszegi darabok). Szerkezete eléggé szemcsés, amely jól megkülönbözteti a későbbi tál alakú kályhaszemektől.

150. kép. Zöldmázos kályhacsempe az egri várból.

Abb. 150. Grünglasierte Kachel aus der Burg Eger.

A sümegi és az egri várban igen sok XVI—XVII. századi tálalakú kályhaszem került elő a felső rétegekből, amelyek csaknem minden esetben finom szemszerkezetű anyagból készültek és vékonyabb falúak.¹⁶ A dunántúli oroszlános kályhacsempék „kályha”-részének formája, anyaga megengedi annak feltételezését, hogy ezeknek a daraboknak készítését a XV. század II. felére tegyük. (152. kép.)

A fenti korhatározást megerősítik a kísérőleletek és a lelőkörmények is. A sümegi várban a NY-i töltés „palota” felé eső végében találtunk több oroszlános és olyan lovasalakos töredéket, amilyenek Vasvárotn és Szombathelyen is előkerültek. E rétegben feltártunk olyan kályhacsempetöredékeket is, amelyeken címertartó angyal és ágra csavarodó, gótikus levélsor részlete látható. Redukált tűzben égetett edénytöredékeket és vastagfalú, tálalakú kályhaszemeket, valamint ezek között néhány grafitozott felületű darabot is találtunk e helyen, egy olyan oroszlános töredékkel együtt, amelynek felületén ugyancsak felismerhető volt a grafitozás nyoma. Előkerült e rétegben egy pénzdarab is, Ferdinánd ezüst dénára, 1550-es évszámmal. E leletet igen fontosnak tartjuk, mert fel-

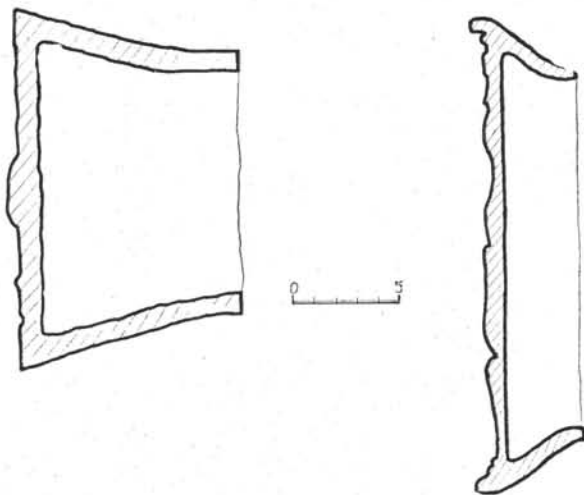
151. kép. Oroszlános kályha-
csempe Somhidról.

Abb. 151. Kachel mit Löwen-
figur aus Somhid.

tehetően a palotával kapcsolatos építkezés és az oroszlános kályha pusztulásának idejét jelzi. Ezt különben megerősítik a történeti adatok is. A mohácsi vész utáni zavaros időkben megnövekedett a sümegi vár hadászati jelentősége. A veszprémi egyház kincseinek egy részét már 1543-ban a sümegi várba vitték, hogy ott a török elől biztonságba helyezték. 1552-ben a török elfoglalta Veszprémet, ekkor a püspökség Sümegre költözött és ott is maradt a hódoltság utáni időkig.¹⁷ A püspökségnek a várba való költözése jelentős építkezésekkel járhatott. Az állandó tartózkodás szükségessé tette a palotában álló kályhák kijavítását, a rossz, öreg kályhák kicserélését. Minden bizonnyal ezek közé tartoztak az oroszlános kályhák is.

Az oroszlános kályha készítése idejének pontosabb meghatározásához segítséget nyújt a sümegi várban álló palota és a vár bővítését feltehetően megindító események ismerete. A XV. század 40-es éveiben heves harcok dúlnak szerte az országban: Sümegen és vidékén is. Albert király özvegyének Erzsébetnek és I. Ulászlónak hívei egymás birtokait dúlják. Ulászlónak egy 1442 augusztus 23-án

kelt okleveléből tudjuk,¹⁸ hogy a sümegi várat is megtámadták Erzsébet hívei, de azt nem tudták bevenni, bár súlyos ostromot kellett kiállania. A vár védelmét Unyomi Miklós várnagy és Tomaji László irányították. Úgy véljük, hogy ennek az ostromnak tapasztalatai indíthatták arra a várnagyságot továbbra is viselő Unyomi Miklóst, hogy a várat megerősítse, bővítse. A palota K-i végében feltárt „darabontok szobájá”-nak gótikus, vállköves ajtaja is azt bizonyítja, hogy a XV. század közepe táján építkezés folyik a palota mellett, s minden bizonnyal a palotában is. Ekkor készíthettek új kályhakat a palotába. Unyomi Miklós körülbelül huszonöt—harminc évig volt sümegi várnagy (1442—1465 között említik), s közben a veszprémi várnagyságot, az egerszegi várirtok tisztartóságát¹⁹ is viselte egy ideig. Mátyás király 1459-ben a tapolcai, kapornaki és szentbalázsi sótarak kamarásává nevezi ki,²⁰ elnyeri a veszprémi alispánságot is. Hosszú ideig tartó sümegi várnagysága, a megye életében, a hatalmas püspöki birtok igazgatásában betöltött szerepe miatt benne látjuk a sümegi vár XV. századi építőjét és azt a személyt, akinek része lehetett az általunk tárgyalt oroszlános kályhacsempék elkészítésében. Felsorolt tisztségei lehetővé teszik, hogy a veszprémi, sümegi és zalaegerszegi oroszlános kály-

152. kép. Oroszlános kályha-
csempék metszetei
(Zalaegerszeg, Eger).

Abb. 152. Querschnitte
der Kacheln mit Löwenfigur
(Zalaegerszeg, Eger).

hák közti kapcsolatot személyén keresztül keressük.

Úgy gondoljuk, Unyomi Miklós személyében megtaláltuk a szombathelyi és a vasvári oroszlános kályhák, e Veszprémtől, illetve Sümegtől, vagy Zalaegerszegtől ily távoli helyre való közvetítőjét is. Unyomi Miklós — mint neve mutatja — a Szombathely melletti Unyom községből származik. Egy 1433-ból és egy 1437-ből való adat szerint a család több község birtokosa Szombathely környékén. 1455-ben Kávási Györggyel királyi adományként kapta a korláföldi birtokot. 1457-ben Bulcsu és Szék helységekben bírt tulajdonait, birtokait, magtalan halála esetén Biki Dávidra ruházta, akivel együtt a következő évben pallosjogot nyert Mátyás királytól.¹

Igen érdekes, hogy Unyomi Miklóst Büki Dávid követte a sümegi várnagyságban, így az ő neve is szóba jöhet az oroszlános kályhák elterjedése szempontjából. Véleményünk szerint azonban az a valószínűbb, hogy az oroszlános kályhák -- gondolunk

itt elsősorban a sümegi és az egerszegi várhoz tartozókra — a sümegi vár kiépítésével, Unyomi Miklós személyével hozhatók inkább kapcsolatba. Készítésüknek idejét 1430—70 közé tesszük, Unyomi Miklós sümegi várnagysága idejére. A kályhát készítő műhely helyét még nem állapíthatjuk meg pontosan, de feltételezhető, hogy az oroszlános kályhacsempéket és ezzel együtt a dunántúli „népies” kályhacsempéket készítő műhelyt nem Vas megyében,² hanem Veszprémben vagy Zalában, Sümegen, esetleg Zalaegerszegen találjuk majd meg.

A sümegi vár ásatása még jelenleg is folyik, de szükségesnek tartottuk e sokirányú kapcsolatot mutató kályhacsempe ismertetését, hogy adatainkkal hozzájáruljunk a magyar kerámiakutatás munkájához, s ezen belül a dunántúli „népies” kályhacsempékre vonatkozó ismereteinket bővítsük, a most felvetett műhelykérdésekkel kapcsolatban pedig a kutatást kiszélesítsük.

Kozák Károly

Jegyzetek

¹ A veszprémi székesegyház északi oldalánál 1957-ben végzett régészeti feltárást H. Gyürky Katalin irányította, akinek e helyen mondok köszönetet, hogy az ott előkerült oroszlános kályhacsempe-töredékeket közlésre átengedte. Az ásatásról és helyreállításról szóló beszámoló megjelent a Műemlékvédelem 1960 (IV. évf.) 3. sz. 136—143. oldalán, részletes feldolgozása sajtó alatt (Acta Arch.). A feltárt kápolna közepe táján előkerült Vetési Albert veszprémi püspök (1458—86) sírja.

² A három töredék együtt került elő a NY-i töltésből, minden bizonnyal egy kályhacsempéhez tartozhattak. A vizsgált, hasonló oroszlános kályhacsempék méretei alapján ennek a sümegi darabnak magassága 16,4 cm, szélessége pedig 17,8 cm lehetett.

³ Kádár Zoltán: A vasvári középkori kályhacsempék művészet- és művelődéstörténeti jelentősége. Műv. Tört. Ért. 1953. 69—77. — Méri István: A nadabi kályhacsempék. Arch. Ért. 1957. 2. sz. 187—206. (E dolgozatban történik említés a vasvári és szombathelyi ásatáson előkerült lovasalakos kályhacsempékről — amelyekkel együtt kerültek elő a most tárgyalásra kerülő oroszlános csempék is —, továbbá a Sümeg környéki hasonló darabokról: Keszthely, Csabrendek. Ezeket együtt a szerző a dunántúli „népies” csoportba sorolja. Az oroszlános kályhacsempét nem említi meg, csak az emberalakos darabokkal foglalkozik.

⁴ Kádár Zoltán: i. m. (Dolgozatában megemlíti, hogy Vasvárott csak néhány oroszlános töredék került elő: koronás fej, nyak, lábak, altest részlete, kettős farok. A cikke 1. sz. képen közölt több darabból összeállított egész csempe a szombathelyi ásatás során kerülhetett elő, de erről az ásatási beszámolóban nem történik pontos említés.)

⁵ Mindhárom darab barnászörésre égetett — belül kékesszürke —, homokkal soványított agyagból készült. Az 1. sz. töredék az oroszlán farkának testtől induló részét ábrázolja, a Veszprémi Bakonyi Múzeumban őrzik a másik két darabdal együtt, leltári száma 58. 18. 71., mérete 3x8x4,5 cm. A 2. sz. töredék leltári száma 58. 18. 69., mérete 11x9,5 cm. A harmadik töredék leltári száma 58. 18. 37., mérete 13x14,5 cm.

⁶ A szombathelyi és vasvári darabokat csak fényképről, illetve az említett publikációból ismerem.

⁷ A 3. képen közölt sümegi, 4. sz. töredék az Oregtorony DK-i sarka közelében került elő a K-i töltésből. Anyaga hasonló a már leírt sümegi töredékhez, mérete 10x13 cm, falvastagsága 0,8—1,0 cm között váltakozik.

⁸ A Göcseji Múzeum oroszlános kályhacsempéjéből csak a koronás fej és az első láb hiányzik a széles kerettel. A „kályha”-rész is csaknem teljesen ép. Ez a darab a plébániatemplom közelében került elő, a középkori vár feltételezett helyétől nem nagy távolságra. Anyaga és

méretei a sümegi darabbal egyezők. A csempe lapjának magassága 17 cm, szélessége 14,5 cm, a „kályha”-rész magassága a lappal együtt 10,5 cm. (Az összehasonlító méretek és a kályhacsempe fényképének megküldését Valter Ilonának köszönöm. A rajzokat Kremnicsán Ilona, a fényképeket Dobos Lajos, Király György és Kovács Éva készítette.)

⁹ Holl Imre: Középkori kályhacsempék Magyarországon. 1. Bud. Rég. XVIII. (1958) 243., 269–70.

¹⁰ Holub József: Egy dunántúli egyházi nagybirtok élete a középkor végén. Pécs, 1943. 17.

¹¹ Kádár Zoltán: i. m.

¹² Holl Imre: i. m. 230., 236., 244., 249. és 261. A felsorolt oldalakon a szerző kétfarkú, cseh oroszlanos kályhacsempék képeit közli. Leggyakoribb ezek között a Zsigmond cseh oroszlanos és magyar pólyákkal négyelt címerével díszített darab (230., 236. és 249.) a XV. század első feléből. A 224. oldalon bemutatott és a dolgozatban is közölt csempe (149. kép) a nyéki királyi kastély feltárásakor került elő, ahol egy II. Ulászló címerével díszített reneszánsz parkányt is találtak. A Jagelló-sassal bővített négyelt címeren is megtalálható a cseh oroszlan. L. Holl Imre: Jelentés a nyéki kastélyépületek területén 1956-ban végzett hitelesíthető ásatásról. Bud. Rég. XIX. (1959) 276–77.

¹³ A füleki és az egri vár ásatásakor is kerültek elő cseh oroszlanos kályhacsempék. (150. kép.) A dolgozatban bemutatott egri csempével azonos darab a füleki vár leletei között is megtalálható. Készítésük idejét a XV. századra tették. Valószínűleg a XV. század végén, vagy a XVI. század elején készültek. Erre utal „kályha”-részüknek agyagszalag felragasztásával történt kialakítása

(152. kép), valamint némileg az a tény is, hogy a Mátyás serege által 1483-ban ostrommal bevett vár a mohácsi csata előtti évekig királyi tulajdonban volt. (Kalmár János: A füleki (Filakovo) vár XV–XVII. századi emlékei. Régészeti füzetek. Ser: II–4. sz. XXXVII. t. — Kozák Károly: Az egri vár feltárása (1957–62.) I. Az egri vármúzeum évkönyve. 46. kép. Sajtó alatt.) — A kályhacsempék tálalakú hátrészének készítésével Parádi Nándor foglalkozott „Későközépkori kályhacsempe negatívok” c. dolgozatában. Pol. Arch. IX. (1957) 183.

¹⁴ Kozák Károly: Kétféjű sasos kályhacsempék Magyarországon. Bud. Rég. XX. (1963) 190.

¹⁵ Holl Imre: i. m. 264.

¹⁶ Kozák Károly: Az egri várban feltárt régészeti leletek. I. Az egri vár híradója. 2. sz. (1961) 8–12.

¹⁷ Koppány Tibor—Kozák Károly: A sümegi vár. Budapest, 1958. 20. — Békefi Remig: A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban. Budapest, 1907. 45. és 12.

¹⁸ Nagy Imre—Véghely Dezső—Nagy Gyula: Zala vármegye története. II. 515–16. Budapest, 1890.

¹⁹ Holub József: i. m.

²⁰ Nagy Imre—Véghely Dezső—Nagy Gyula: i. m. 575–76.

²¹ Csánki Dezső: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. II. 855. Budapest, 1894.

²² Méri István: i. m. 198. — (A Veszprémben feltárt oroszlanos kályhacsempe előbb készült, mint a sümegi, hisz feltehetően arról másolták ez utóbbit. A veszprémi belső várban 1448-ban említik először a nagy palotát: Korompay György: Veszprém. Budapest, 1957. 30. A szerző szerint legkésőbb Gatalóczy püspök idejében épülhetett fel ez a palota.)

Kacheln mit Löwenfiguren aus dem XV. Jahrhundert in Transdanubien

Anlässlich der seit 1957 geführten Ausgrabungen in der Burg Sümeg kamen einige Bruchstücke einer mit Löwenfigur verzierten Kachel (ohne Glasur) zum Vorschein. Parallelstücke dazu wurden bei den Ausgrabungen der Hl. Georg-Kapelle in Veszprém, der Burg in Vasvár, bezw. Szombathely sowie der Erdarbeiten bei der Pfarrkirche der Burg Zalaegerszeg gefunden. Mit Hilfe derselben konnten die Bruchstücke von Sümeg, wenigstens in Zeichnung, rekonstruiert werden.

An der Schauseite der Kacheln ist eine gekrönte Löwenfigur mit zwei Schwänzen, bekannt aus dem böhmischen Wappen, in „volkstümlicher“ Formgebung dargestellt. Die vergleichenden Messungen an den analogen Stücken haben erwiesen, dass diese Exemplare in derselben Gussform, bezw. in der nach dem originalen Gussmodell gefertigten negativen Form gefertigt worden sind. Exemplare aus der zweiten Gussform sind etwas kleiner; die Schauseite dieser Kacheln ist mit einem breiten Rahmen versehen. Zur ersten Gruppe gehören die Exemplare von Szombathely, Veszprém und vielleicht diejenigen aus Vasvár; in die zweite Gruppe dagegen die kleineren aus Sümeg 4) und Zalaeger-

szeg. Die löwenverzierten Kacheln sind in Ungarn frühestens aus der Regierungszeit Sigismundus, aus dem ersten Viertel des XV. Jahrhunderts bekannt. Spätestens kommen sie noch in der Zeit Wladislaus' II (Wende der XV. und XVI. Jahrhunderte) vor. In dieser Zeit tritt die stark volkstümliche Variante des Löwenmotives, auf die aber bereits mit der Löwenfigur des böhmischen Wappens nicht identisch ist.

Eine nähere Untersuchung der in Rede stehenden Kacheln ohne Glasur, sowie eine Konfrontierung der Ausgrabungsergebnisse mit den geschichtlichen Daten, haben erwiesen, dass unsere Kacheln in der Zeit 1450—1470 gefertigt worden sind. Ihre Herstellung steht mit der Tätigkeit des Nikolaus Unyomi, der mehr als 30 Jahre lang im Dienst des Bischofs von Veszprém als Burgherr in Sümeg fungierte, in Zusammenhang. Er war inzwischen auch Burgherr in Veszprém und Hofrichter in Egerszeg. Sein Familiengut lag in der nächsten Nähe der Stadt Szombathely. Somit lässt sich die Werkstatt der löwenverzierten Kacheln in den Komitaten Veszprém und Zala suchen.

Károly Kozák

Éremlelőhelyek Veszprém megye területén

Az itt következő leletjegyzék már a címében is jelzi, hogy az összeállítás csupán repertorium jellegű, vagyis az ismert éremlelőhelyek felsorolása mellett csak röviden jellemzi az előkerült éremanyagot és nem törekszik az egyes érme pontos meghatározására, illetve feldolgozására. Így tehát a jegyzék inkább kiindulópontul és segédeszközüül szolgálhat a további kutatások számára. Maga az összeállítás hosszú idő óta tartó gyűjtés anyagából van kiválogatva, mely gyűjtés az egész Kárpát-medence éremlelőhelyeinek repertoriumszerű összeállítását célozza.

A Veszprém megyei éremlelőhelyek egybeállításánál bizonyos fokig kedvező helyzetben vagyunk, mert az előmunkálatok jó alapot nyújtanak erre. Így elsősorban említhető Rhé Gyula összeállítása, a veszprémi múzeum anyaga alapján, a Numizmatikai Közöny 1908. évfolyamában, és Lovas Elemér kéziratoss leletjegyzéke a győri bencés főgimnázium gyűjteményének figyelembevételével a Nemzeti Múzeum Adattárában. Ehhez járulnak az utóbbi évek folyamán különböző formákban megjelent leletcorpusok. Az így összegyűlt anyagot igyekeztünk a lehetőség szerint kiegészíteni, egyrészt a Nemzeti Múzeum Éremtárába az idők folyamán beérkezett és ott feldolgozott leletek adataival, másrészt a szakfolyóiratokban közölt leletpublikációkkal. Végül a leletjegyzékbe bedolgoztuk a veszprémi múzeum leltárkönyveiben, irattárában és egyéb feljegyzéseiben előforduló Veszprém megyei éremlelőhelyeket is. Ez utóbbi anyag többnyire eddig publikálatlan adatot tartalmaz. Ezt az anyagot *Gedai István* jegyezte ki és bocsátotta rendelkezésünkre. Így sikerült elérni, hogy meglehetősen széles skálán mutatható ki a Veszprém megyei éremleletek anyaga.

Az anyaggyűjtés körét így körvonalazva és kibővítve, mégis le kell határozottan szögeznünk, hogy a leletjegyzék teljességre semmiképpen sem tarthat számot. Egyrészt az ilyen természetű munkánál abszolút teljesség lényegileg sohasem érhető el, másrészt pedig bizonyosak vagyunk abban, hogy a különböző részletpublikációkban még számos leletadat rejtőzik és más helyi múzeumok leltárai és irattárai is nyújthatnak talán még új anyagot. Reméljük, hogy a jelen közlés alapulvételével a hasonló természetű kiegészítések idővel teljesebbé fogják tenni listánkat.

Mindenesetre az összegyűlt anyag is számottevő adalékot nyújthat nemcsak a helyi régészeti és helytörténeti, hanem a gazdaságtörténeti kutatás számára is. Jól érzékelteti az idők folyamán lezajlott pénzforgalom összetételét Veszprém megyei viszonylatban. Egy pár görög és barbár érem felbukkanása mellett a római érme előfordulásának gyakoriságát lehet megállapítani. Majd a kevés számú bizánci érem szereplése mellett a honfoglaláskori leletekre jellemző nyugati és arab pénzek előfordulása figyelhető meg, ha csekély számban is. A XI. századtól kezdve rendszeressé válik a pénzek előfordulása zárt, szórványos és sírletekben egyaránt. Ettől kezdve a leletek összetétele és természete olyan képet mutat, mint a dunántúli éremleletek általában. Az egész közölt anyagnak részletekbe menő kiértékelése azonban csak az elkövetkező kutatások feladata lehet.

A lelőhelyek jegyzéke

ALSÓÖRS. Római éremlelőhelyként említve. (NK. VII. 1908. 11.) — Innen 33 db római pénz került a veszprémi múzeumba (VSZ I. 443–448), majd 5 db ezüst és 9 db rézpénz. (VSZ. 1933. 7713.)

ALSÓÖRS. Kövess Györgyné földjén, szántáskor edényben többszáz érem. Ezek közül Nicephorus III. Botaniates (1079–81) 6 db bizánci elektron scyphatusa a Nemzeti Múzeumba került. L. a felsőörsi hasonló leletet. (NM. Ln. 110/895.)

ALSOPÁHOK. 1946-ban pinceásáskor csontvázas sírből 24 db római kisbronz Constans, II. Constantius és I. Constantinus korából. (NK. L–LI. 1951–52. 71.)

BADACSONYTOMAJ. Zárt leletben 39 db XI. századi magyar pénz, éspedig I. László CNH. I. 32 (9 db) és CNH. I. 33 (25 db) denára, valamint 5 töredék. (NK. XXXVIII–XXXIX. 1939–40. 36. és 67.)

BAKONYCSERNYE. Római éremlelőhelyként említve. (NK. VII. 1908. 11.)

BAKONYCSERNYE. A község határából mészkőfejtés-kor Gordianus, Otacilia Severa és Valerianus iun. római császárok ezüstpénzei (1–1 db) kerültek a Nemzeti Múzeumba ajándékként. (Arch. Köz. II. 1861. 306. — NM. Ln. 107/880.)

BAKONYGYIROT. A Mihálydi gyűjteménybe Aurelianus és Gallianus érmei kerültek innen. (VRK. I. 101.)

BAKONYNANA. Zárt leletben 363 db XV. századi ezüstpénz, melyből 362 db magyar denár I. Mátyás és II. Ulászló korából, továbbá 1 db aquileiai denár. (NM. Irattár 536/899. — AÉ. 1900. 434. — Jelentés NM. 1899. 36.) — E leletben állítólag 15 db aranypénz is volt. (VRK. I. 20.)

BAKONYPÉTERD. Római éremlelőhelyként említve. (NK. VII. 1908. 10.)

BAKONYPÉTERD. Különböző alkalmakkor közelebbi lelőhely megnevezése nélkül került elő 5368 db római pénz, I. Lajos ezüst pénze és II. Lajos 30 denára. (NM. Adattár 127. L. I. 11. — AÉ. 1892. 187. és 287.)

BAKONYSZENTKIRALY. Német földek. Maxentius római császár érme került a Mihálydi gyűjteménybe. (VRK. I. 18.)

BAKONYSZENTLÁSZLÓ. A Mihálydi gyűjteménybe kerültek a következő lelőhelyekről származó római érmek: Hegedüs majorból Traianus, Polgár S. házából Aelius Domitianus, Feh(?) jószágáról Hadrianus, Titus, Fenyőfádülől római pénzek és Cseritől Antonius Pius, Commodus pénzei. (VRK. I. 15.)

BAKONYSZENTLÁSZLÓ. Kenyerimajor. Lucius Verus és II. Constantius pénzei említve, mint itteni leletek. (NM. Adattár 27. L. I. 75.)

BAKONYSZENTLÁSZLÓ. Kenyerimajor. Patkányosidülő. 11 db római érem Antoninus Pius — Valentinianus közötti időből. (Veszprémi Múzeumi Irattár 7. jegyzetfüzet 120.)

BAKONYSZENTLÁSZLÓ. I. László denára. (Rég. Tanulm. II. 10.)

BAKONYSZENTLÁSZLÓ. Itt előkerült „magyar érmek” csak általánosságban vannak említve. (AÉ. 1903. 66.)

BAKONYTAMÁSI. A Mihálydi gyűjteménybe kerültek innen Germanicus, Aurelianus és Tetricus római császárok pénzei. (VRK. I. 16.)

BAKONYTAMÁSI. 1874-ben több érem került innen a győri bencés főgimnázium gyűjteményébe: Traianus (3), Hadrianus (1), Diocletianus (1), Licinius (2). (NM. Adattár 27. L. I. 12.)

BAKONYTAMÁSI. A község határában szórványosan fordult elő sok római érem Aurelianus — Valens császárok korából. (AÉ. 1902. 406.)

BAKONYTAMÁSI. Sósdomb. A domb átvágásakor két urnasírból II. Constantius 2 bronz érme. (AÉ. 1902. 406.)

BAKONYTAMÁSI. A község határában I. Constantinus és II. Constantius rézpénzei kerültek elő, köztük Urbs Roma és Constantinopolis típusúak is. (NK. XIII. 1914. 22.)

BAKONYTAMÁSI. Közelebről nem ismert lelőhelyről III. Béla-kori rézpénz. (CNH. I. 98.) (NM. Adattár 27. L. I. 13.)

BAKONYTAMÁSI. 1891-ben Szabó Páltól elkobozva, mintegy ½ kg súlyú éremlelet. 159 db „I. Lipót és Mária Terézia idejéből való denárok és 20-asok.” (A Győri Közlöny 1891. XI. 21. híre alapján. NM. Adattár 27. L. I. 12a.)

BAKONYTAMÁSI. Mihálydi István bakonyszentlászlói esperes-plébános gyűjteményébe „magyar érmek” kerültek innen. (AÉ. 1903. 66.)

BALATONALMÁDI. Római pénzek lelőhelyeként említve. (NK. VII. 1908. 11.) — Innen római rézpénzek jutottak a veszprémi múzeumba. (VSZ. 1907. 1641. és 1908. 2131.)

BALATONALMÁDI. Lokhegy. 1 db római rézpénz. — (VSZ. 1913. 4221.)

BALATONALMÁDI. „Orte.” Építkezés alkalmából 3 db lyukas római rézpénz került elő. (VSZ. 1933. 7607.)

BALATONALMÁDI. Öreghegy. Germán temető 6. és 16. sírjából I. Constantinus római császár 1—1 kisbronzpénze. (Acta Arch. V. 1955. 66.)

BALATONALMÁDI. Zárt leletben 761 db XVI. századi ezüstpénz: 1 tiroli tallér, 2 magyar denár, 2 erdélyi dutka, majd lengyel dutkák, garasok és félgarasok, végül néhány német garas. Utolsó előforduló évszám 1607. (NM. Irattár 590/895. — AÉ. 1896. 284.)

BALATONFÓKAJÁR. Zárt leletként cserépkorsóban 9015 db XVI. századi ezüstpénz: magyar, osztrák tartományokbeli, német és németalföldi tallérok, magyar denárok, lengyel és német garasok. (NM. Irattár 229/902. — Jelentés NM. 1902. 43. — AÉ. 1903. 444.)

BALATONFÜRED. Római emlélhelyként említve. (NK. VII. 1908. 11.) — Innen 2 római pénz került a veszprémi múzeumba. (VSZ. I. 1904. 530.)

BALATONFÜRED. 1927-ben bizánci bronzérem került a veszprémi múzeumba. (VSZ. II. 6353.)

BALATONFÜRED. 11 db friesachi denár. (NM. Irattár 139/883.)

BALATONFÜRED. Az 1880-as években különböző helyeken található leírva éremleletek, melyek összetétele nagyjából azonos: magyar denárok IV. Béla — III. András korából, szlávon denárok, kevés friesachi veret, majd bécsi denárok. Nem lehet pontosan megállapítani, hogy ezek a leletközlések mennyiben függenek össze egymással. (NM. Irattár 187/883. és 321/883. — AÉ. V. 1885. 109. és 127. — AÉ. 1886. 420. — NM. Ln. 69/883. 1—2. — NM. Ln. 94/884.)

BALATONFÜRED. A gráci Johanneum egy nagyobb lelet részeként szerzett meg XI—XIII. századi ezüstpénzeket, melyek csatornázás alkalmával kerültek innen elő: 15 db magyar denár, 13 szlávon denár és 35 bécsi denár, valószínűleg ugyanezen lelethez tartozott még 2 friesachi denár, továbbá 2 bécsi denár (az egyik hamis). Lehet, hogy ezen érmekek is az előbb említett leletek valamelyikéhez tartoztak. (Monatsblatt d. Num. G. Wien II. 1892. 173.)

BALATONFÜRED. A bécsi Münzkabinett 1927-ben zárt leletet szerzett innen, melyben 3 magyar denár (CNH. I. 226, 285 és 344), 1 szlávon denár és 1965 bécsi denár foglalt helyet. (Mitteilungen d. Num. G. Wien XVI. 1928. 46.)

BALATONFÜRED. V. László aranyforint. (Veszprémi Múzeum, Aranyleltár 4. sz.)

BALATONFÜRED. Arács, 1 db római rézpénz (VSZ. 1912. 3784.), majd 1927-ben a Rosenthal villa mellől bronzérem. (VSZ. II. 6363.)

BALATONFÜZFŐ. Római emlélhelyként említve. (NK. VII. 1908. 11.) — Innen 1924-ben a veszprémi múzeumi 1 db római rézpénzt kapott. (VSZ. II. 5875.)

BALATONKENESE. Római emlélhelyként említve. (NK. VII. 1908. 11.)

BALATONKENESE. A község határából I. László 4 db denára került a veszprémi múzeumba. (NK. IV. 1905. 73.)

BALATONKENESE. Mámapuszta. Szőlőforgatáskor a Balaton partján egy bögrében 3 gyűrűvel együtt 10 db Zsigmond és 1 db Albert denárt, valamint 7 db cseh pénzt leletek. (AÉ. II. 1870. 262.)

BALATONKENESE. 1900 körül a Balaton partján Czező József és Varga János egy bögrében apró ezüstpénzeket talált. (VRK. I. 138.)

BALATONKENESE. Zárt leletben 48 db XVI. századi magyar, osztrák tartományokbeli, német, németalföldi, svéd és olasz tallér. A lelet anyagába keveredett 2 db tallér a XVIII. század végéről. (NM. Irattár. 168/879.)

BALATONKENESE. Csonkák szőlőjében salzburgi 20 kr 1681-ből. (Balatoni Kurir 1943. febr. 18.)

BALATONSZÖLLŐS. Gálhegy. Római emlékek között Philippus császár ezüstpénze. (Kuzsinszky 157—158.)

BERHIDA. Római emlélhelyként említve. (NK. VII. 1908. 11.)

BERHIDA. Peremarton. Rómádomb. A káptalani birtokon római ezüstpénz került elő. (Veszprémi Múzeum kérdőpontok 1903.)

BERHIDA. Peremarton. Újmajor. A káptalani szőlőben 1906-ban és 1910-ben kölappal fedett római sírok kerültek elő, egyikben Faustina érem. (Kuzsinszky 203.)

BERHIDA. Szentkereszt templom 1963. évi feltárasakor zárt leletben 102 db XVII. századi ezüstérem, főként I. Lipót 15, 6 és 3 kr. pénzei. (Veszprémi Múzeumban.)

BERHIDA. Peremarton. 1 db török rézpénz. (VSZ. 1914. 4353.)

BÉB. 1 db római rézpénz. (VSZ. 1914. 4406.)

BÉB. Az iskola külső udvarán Constantinus rézérem. (VSZ. 1930. 7029.)

CSABRENDEK. Irénmajor. Római temető sírjai közelében Nero, Traianus, Hadrianus és más római császárok pénzei. (Arch. Közl. XXII. 1899. 47. — AÉ. 1893. 73.)

CSABRENDEK. A csabi templom omladékai mellett 1 szlávon denár. (Rupp, XLVIII. sp.) (AÉ. 1869/70. 73.)

CSABRENDEK. A pajtás kertben Zsigmond (1439—96) tiroli krajcárja. (AÉ. 1869/70. 73.)

CSAJÁG. Római emlélhelyként említve. (NK. VII. 1908. 11.) — Innen került a veszprémi múzeumba Traianus Decius denára. (VSZ. 1935. 8080.)

CSAJÁG. III. Béla CNH. I. 98. rézpénze. (NK. XXIII.—XXIV. 1924—25. 43.)

CSAJÁG. Ajándékként került innen a Nemzeti Múzeumba I. Constantinus római császár kisbronzpénze (Coh. 114.) és János Kázmér lengyel VI-os garasa 1663-ból. (NM. Ln. 109/881.)

CSERSZEGTOMAJ. Az egykori Darnay Múzeumba került innen friesachi éremlelet. (A sümegi Darnay Múzeum Ingennaptára 1906. 44.)

CSERSZEGTOMAJ. Zárt leletben 3694 1/2 db XV–XVI. századi ezüstpénz: magyar denárok és obulusok I. Mátyás – Ferdinánd korából, bécsi denárok, stájer, karinthiai, salzburgi, cseh, tiroli, görzi, aquileai, bajor és passauai aprópénzek. Utolsó előforduló évszám 1527. (NM. Irattár 40/891. — AE. 1892. 188. és 189.)

CSERSZEGTOMAJ. Zárt leletben 2070 db XVI. századi ezüstpénz: német tallérok, magyar denárok, néhány cseh és szász garas, valamint salzburgi pfennig. Utolsó előforduló évszám 1576. (NM. Irattár 44/901. — Jelentés NM. 1900. 35. és 1901. 37.)

CSETÉNY. A község keleti széle mellett levő római telepen gyakoriak a római bronzpénzek. (NK. XI. 1912. 142.)

CSETÉNY. 2 db római ezüstpénz került a veszprémi múzeumba. (VSZ. 1912. 3923.)

CSIKVÁND. Tiberius Caesar római császár aureusa. (Fehér Ipoly: Győr megye és város egyetemes leírása 1874. 396. 170. sz.)

CSOPAK. Kőkoporsódomb. Csopak déli oldalán 40 db római érem, közte Augustus, Agrippa, Gordianus, Constantinus stb. császárok pénzei. (Arch. Közl. IV. 1864. 165.)

CSOPAK. Vitellius római császár ezüstpénze. (NK. VII. 1908. 11.)

CSOPAK. A balatoni út építésekor csontvázakkal együtt 2 db IV. századi római pénz is előkerült. (VRK. I. 58.)

CSOPAK. 1928-ban múzeumi gyűjtésből 2 db római pénz jutott a veszprémi múzeumba. (VSZ. II. 6667.)

CSOPAK. Balaton-part. 3 db római és 1 db újkőkori rézpénz. (VSZ. 1912. 3824.)

CSÓT. A csóti erdőből barbár tetradrachmonok ismeretese. (Jelentés NM. 1899. 110.)

CSÓT. Zárt leletben 61 db XVII. századi ezüstpénz: Quedlinburg 2/3 tallér és I. Lipót magyar, valamint osztrák tartományokbeli 15 kr-osok. Utolsó előforduló évszám 1696. (NM. Irattár 163/931. ET. — NK. XXXVIII.—XXXIX. 1939—40. 67.)

DOBA. Cigánytelek. 2 db római rézérem. (VSZ. 4401.)

FARKASGYEPŰ. A sírhalmok környékén 12 db rézpénz. (VSZ. 1905. 981.)

FARKASGYEPŰ. A halomsírok mellett 1 db régi magyar ezüstpénz. (VSZ. 2480.)

FELSŐÖRS. Római emlélelőhelyként említve. (NK. VII. 1908. 11.) — Innen került 2 db római rézpénz a veszprémi múzeumba. (VSZ. I. 439.)

FELSŐÖRS. Miska tető. 1904-ben 5 db római rézpénz. (VSZ. I. 639.)

FELSŐÖRS. Vakolai(?) erdő. 1 db római rézpénz. (VSZ. 3689.)

FELSŐÖRS. Labdarúgó pálya. Római rézpénzek. (VSZ. 1935. 8099.)

FELSŐÖRS. Főszőlő. M. Aurelius, Probus és Valens római császárok rézpénzei. (VSZ. 1935. 8084.)

FELSŐÖRS. Bizánci éremleletből 6 db Nicephorus solidus került a veszprémi múzeumba és 1 solidus a székesfehérvári múzeumba. A lelet valószínűleg azonos az alsóörsi hasonló éremlelettel. (NK. VII. 1908. 11. — NK. XXI.—XXII. 1922—23. 34.)

FELSŐÖRS. 2 db Árpád-kori pénz (VSZ. 1905. 10020.) és magyar ezüstpénz. (VSZ. 1910. 2934.)

FELSŐÖRS. Öreghegy. Zárt éremleletben 261 db XVII. századi ezüstpénz: magyar, osztrák, német, németalföldi és francia tallérok, majd magyar, osztrák tartományokbeli és sziléziai 15 és 6 kr-osok, továbbá 1 szlávón denár, magyar denárok, végül 1–1 ragusai grossetto és török akcsa. Utolsó előforduló év 1704. (Jelentés NM. 1943. 5. — NK. XLIII. 1944. 53. és NK. L—LI. 1951—52. 73.)

FENYŐFŐ. Római emlélelőhelyként említve. (NK. VII. 1908. 10.)

GECSÉ. 1911-ben szántáskor felbukkant nagyobb leletből meghatározásra került I. Géza 2 db CNH. I. 23. és I. László 29 db CNH. I. 25. denára. (NK. XIV. 1915. 99. — NK. XXXVIII.—XXXIX. 1939—40. 36.)

GIC. 17 db római pénz jutott a veszprémi múzeumba. (VSZ. I. 1904. 468.)

GIC. Hathalommajor. Római emlélelőhelyként említve. (NK. VII. 1908. 11.)

GIC. 1878-ban Árpád-kori temető feltárasakor valószínűleg a temető területéről származik III. Béla rézpénze, valamint több bécsi denár. A község határában viszont etrusiai aranypénz (1724) és török aranypénz került elő. (NM. Adattár. 27. L. 1. 47. — AE. 1912. 320.)

GIC. 17 db XIII–XVI. századi vegyes érem került innen a Magyar Nemzeti Múzeumba: III. Béla 7 db CNH. I. 98. rézéreme, 6 db bécsi denár, majd tiroli, lengyel és aquileai aprópénzek. (NM. Irattár 320/883. — AE. 1885. 109. és 1886. 420.)

GÓGÁNFA. Ezüst barbár érem, ajándék útján került innen a Nemzeti Múzeumba. (NM. Ln. 4/877. — AE. 1877. 62.)

GYARMAT. A község határában Faustina, Lucilla és Macrinus római császárok pénzeit találták. (Győrmegegye Régészeti Katasztere (kéziratban) a veszprémi múzeumban 1935.)

GYULAFIRATÓT. Pogánytelek. Az itt levő római telepről származik Vespasianus denára, valamint 108 db római rézpénz, főként Costans, Constantinus, Valentinianus és Valens császárok korából. (AE. 1904. 249. — NK. VII. 1908. 11.) — A IV. századi római pénzeket kívül III. Béla rézpénze, Zsigmond quaringja és I. Lipót ezüst polturája került innen a veszprémi múzeumba. (Leltári Törzskönyv.)

HAJMÁSKÉR. A Győr—Veszprém—Dombóvár felé ve-

zető vasút elágazása melletti római telepen gyakori a római pénzek előfordulása. (NK. VII. 1908. 11.) — A község területéről több római rézpénz került a veszprémi múzeumba. (VSZ. 1909. 2642. és 2702.)

HALIMBA. Honfoglaláskori temető sírjaiból római rézpénzek, X. századi milánói denárok és XI. századi magyar pénzek I. István — Kálmán korából. (Folia Arch. VI. 1954. 103—104. — Acta Arch. V. 1955. 104. — Arch. Hung. XXXIX. 1962.)

HEREND. A község határában szórványosan római rézpénzek a IV. századból. (Laczkó D.: Balácsa, Veszprém 1912. I. 10.)

HOMOKBÖDÖGE. III. Gordianus római császár viminaciumi rézpénze ajándékként került a Nemzeti Múzeumba. (NM. Ln. 34/851.)

KAMOND. Váraljának nevezett földhányáson római pénzek fordulnak elő. (Veszprémi múzeumi kérdőpontok 199/1903.)

KAMOND. A nagyberzsenyi malomnál Árpád-kori temető pénzekkel. (Veszprémi múzeumi kérdőpontok 199/1903.)

KARMACS. Salamon László telkén (Szabadság tér 16.) pincegödör ásásakor római sírből IV. századi érmek kerültek elő. (AÉ. 1957. 86.)

KADARTA. Összesen 4 római rézpénz, közöttük 1 db a III. század közepéről. (VSZ. 1930. 6950. és 1935. 7967.)

KÁPTALANFA. XVI. századi pénzek kerültek itt elő. (A sümegi Darnay Múzeum Ingyennaptára 1908. 53.)

KEMENESHÖGYÉSZ. Zárt leletben 16 db XVI. századi érme: 13 magyar dukát, valamint 1—1 osztrák, szász és kölni tallér. Utolsó előforduló évszám 1589. (NM. Irattár 184/937. ET. — Jelentés NM. 1937. 7. — NK. XLII. 1943. 69.)

KESZTHELY. Cserépedényben került elő Sev. Alexander denára és bronzpénze, Ant. Pius bronzpénze, valamint Iulia Mamaea bronzpénze. (NM. Ln. 41/877. — AE. 1877. 162.)

KESZTHELY. Sörházkert. Temető ásásakor több III. Constantius Gallus kisbronz került elő. (AÉ. 1880. 118. és 350.)

KESZTHELY. Páhoki u. mellett a gazdasági intézet földjén római urnatemető szomszédságában sírből származik Marcus Aurelius középbronza. (AÉ. 1886. 43.)

KESZTHELY. Gátidomb. Sírűregből származó tárgyak között 1 római érme. (AÉ. 1895. 436.)

KESZTHELY. Újmajor. A Szt. Miklósról nevezett temető és az újmajori fasor között elterülő szántóföldön római urnatemetőben Traianus és Ant. Pius bronzpénze. (AÉ. 1912. 375.)

KESZTHELY. Vidéken a milleneumi ásások idején az O. M. Régészeti és Embertani Társulat áttétele folytán került a Nemzeti Múzeumba I. Valentinianus kisbronz. (NM. Ln. 64/895.)

KESZTHELY. Lipp Vilmostól vett régiségekkel együtt került a Nemzeti Múzeumba 17 db római kisbronz: Tibérius, Const. Magnus, II. Constantius és kopott IV. századi veretek. (NM. Ln. 262/881. és 12/883. — NM. Irattár 330/883.)

KESZTHELY. Dobogókő. Avar temető sírjaiban római pénzek Claudius Gothicus — Gratianus korából. (Lipp Vilmos: A Keszthelyi dobogókői sírmező 1884. — AE. 1830. 117—122, 349—350, 1885. 19. 42. 1891. 117, 1883. 109, 1894. 40, 1906. 399. — Hampel: Alterthümer d. frühen Mittelalters in Ungarn II. 203. — Tört. Ert. Temesvár VI. 1881. 192. — Vas m. Rég. Egl. Jelentése VI.—VII. 1878. 79. — Acta Arch. V. 1955. 84—85.)

KESZTHELY. Polacsek kert és Georgicon mező közti területen langobard sírokban Ant. Pius denára. (Acta Arch. VII. 1956. 195.)

KESZTHELY. Környékéről nagyobb lelet részeként 193 db bécsi denár (közte 1 passauai veret) került a bécsi éremtárba. (Num. Zeitr. LIII. 1920. 77.)

KESZTHELY. 1885-ben a kastély előtti domb elhordásakor temető jött elő és innen pénzek kerültek elő, I. Lajos korából a XVIII. század végéig. (AÉ. 1885. 232.)

KESZTHELY. A kastéllyal átellenben feküdt toronydombon levő temető sírjából I. Ferdinánd 3 denára. (Arch. Közl. XIV. 1886. 141.)

KESZTHELY. Szórványleletként kerültek a Nemzeti Múzeumba a következő pénzek: Maximianus nagybronz, Valentinianus kisbronz és Riga város garasa 1593. (Arch. Közl. X. 1875. 132.)

KIRÁLYSZENTISTVAN. Innen 1 db római rézpénz került a veszprémi múzeumba. (VSZ. II. 5087.)

KÖVAGOÖRS. Fülöppusztá. Makedon ezüstérem került innen ajándékként a Nemzeti Múzeumba. (NM. Ln. 280/872.)

KÜLSÓVAT. Barthodeczky Emil földjén talált római feliratos kő közelében római rézpénzek (I. Constantinus és hasonló korúak) kerültek elő. (VRK. I. 134. és Múzeumi Irattár Veszprém 6—16—XVI. 89.)

LÁZI. Fenyüszerdülő. 1903-ban római köztársasági érme (talán M. Aurelius pénze) került innen a győri benecés főgimnázium gyűjteményébe. (NM. Adattár 27. L. 1. 91.) — A római kori lelőhelyen 1954-ben középkori ezüstérmet találtak. (Veszprémi Múzeumi Irattár, Kiss Ákos jelentése 1954. IX. 24.)

LITÉR. 1 db római ezüstpénz. (VSZ. 1912. 3792.)

LITÉR. Mangómajor. A körülé levő szántásban gyakori a római érmelet. (NK. VII. 1908. 11.)

LOVAS. Magyar ezüstpénzek. (VSZ. 1911. 3370. és 3407.)

LOVASPATONA. Nagykézdülő. Pölöskei Sándor földjén 1891-ben 1 arany és 9 bronz római érme. (NM. Adattár 27. L. I. 95.)

MENCSELY. Berkikút. Római telepről érmek. (Balogh Múzeum Keszthely Adattára M. 57. 426.) — Innen 2 db ezüst, 6 db középbronz és 93 db III—IV. századi római

kisbronz érem került a veszprémi múzeumba egyik alkalommal (VSZ. 1942. 28.), továbbá 2 db ezüst, 3 db közép-bronz és 19 db kisbronz, egy másik alkalommal. (VSZ. 1942. 56.)

MENCSELY. Berki vár. Agyagedénnyel együtt érem is került be a veszprémi múzeumba. (VRL. III. 1961. 2. 3.)

MIHÁLYFA. Salzburg Ernst érsek tallérja 1553. (NM. Ln. 110/876. 1.)

NAGYDÉM. Gallienus és Constantinus Maximus római császárok pénzei kerültek innen a győri bencés főgimnázium gyűjteményébe. (NM. Adattár 27. L. I. 101.)

NAGYDÉM. A Mihálydi gyűjteménybe került innen Diocletianus pénze. (VRK. I. 179.)

NAGYGÖRBŐ. Zárt leletben 499 db XVI. századi magyar denár II. Ulászló — I. Ferdinánd korából, köztük: 1 salzburgi pfennig is. Utolsó előforduló év 1558. (NM. Irattár 276/893. — AE. 1894. 87.)

NAGYTEVEL. Keresztudól. A községtől délnyugatra római kori lelőhelyről Nagy Constantinus korabeli érmek. (Veszprémi múzeum kérdőív, 1962. — múzeumi adattár Veszprém.)

NAGYVÁZSONY. Egy római érem került a veszprémi múzeumba 1928-ban. (VSZ. II. 6485.)

NAGYVÁZSONY. Csepely-pusztá környékéről. 1926-ban egy római pénz került ajándékként a veszprémi múzeumba. (VSZ. II. 6148.)

NAGYVÁZSONY. Felsőcsepely-pusztá (Tedesco uradalom). Valószínűleg innen származik 40 db római pénz Elagabalus — Gallienus császárok korából, közte Regalianus denára is. Egy nagyobb elkallódott lelet része lehet. (NK. III. 1904. 34. — NK. VII. 1908. 10. — Kuzsinszky 162, de szerinte Alsócepely-pusztá.)

NAGYVÁZSONY. Kabhegy. Leopold v. Lieben birtokán 144 római denár Severus — Salonina korából. Esetleg a felsőcsepely-pusztai előbb említett lelettel lehet azonos. (Jahreshefte d. Öst. Arch. Inst. VI. 1903. Beibl. 107—110. — NK. VII. 1908. 10.)

NAGYVÁZSONY. Kabhegy. Zsófiapusztá közelében. Agyagedényben 1908-ban 8681 db római kisbronz került elő Gallienus — Arcadius korából. (Num. Zeitr. 1909. 117—136. — NK. VII. 1908. 10. — NK. XI. 1912. 142. — NK. LX.—LXI. 1961—62. 29—52.)

NAGYVÁZSONY. Szőke Dániel földjén 1903-ban honfoglaláskori sírokból Berengar és Provençai Hugó milánói veretű denarai (2 db). (NK. VII. 1908. 11. — Acta Arch. V. 1955. 90. — Régészeti Tanulm. II. 57. 731.)

NAGYVÁZSONY. Lovas sírból származó lombard denár. (Régészeti tanulm. II. 57. 732.)

NAGYVÁZSONY. Felsőcsepely-pusztá. Középkori ezüstpénzek. (VRK. I. 187.)

NAGYVÁZSONY. Zsófiamaajor felett a régi „Faluhegyen” középkori nyírott ezüstpénzek és vörösréz pénzek a vízmosásban. (VRK. I. 187.)

NAGYVÁZSONY. 1 db török aranypénz. VSZ. 1911. 3432.)

NEMESSZALÓK. Zárt leletben 75 db XVII—XVIII. századi ezüstpénz: magyar, osztrák tartományokbeli és német 15, 6 és 3 kr-osok. (NM. Irattár 18/923. ET.)

NEMESVÁMOS. Bagolyhegy. Gyakori a római érem előfordulása. (NK. VII. 1908. 11.)

NEMESVÁMOS. Balácapusztá. Római telep helyén szórványosan összesen 79 db római pénz Hadrianus — Gratianus korából. (Jelentés Veszprém 1927/28. 53.) — Innen a villa urbana feltárásakor több érem került elő Sabina — I. Valentinianus korából. (Kuzsinszky 185—186.)

NEMESVÁMOS. Balácapusztá. Péter denára. (Régészeti Tanulm. II. 11.) — Innen került a veszprémi múzeumba 17 db római rézpénz, III. Béla rézpénze és I. Ferdinánd denára 1541-ből. (VSZ. 1909. 2726.)

NEMESVÁMOS. Sósduzó. 2 db középkori pénz. (Veszprém m. Irattára, Nagy László jegyzetfüzete.)

OLASZFALU. Török aranypénz. (Veszprémi Múzeum Aranyleltár 25. sz.)

OROSZI. Zárt leletben 78 db XIII. századi bécsi denár. (NM. Irattár 58/950. ET. — NK. LVIII.—LIX. 1959—60. 75.)

ÓSI. 1925-ben 24 db római érem került innen ajándékként több újabb éremmel együtt a veszprémi múzeumba. (VSZ. II. 6008.)

ÓSI. Biróret. 3 db római pénz (VSZ. 2823.) és 1 db középkori ezüstpénz (VSZ. 2480.) került a veszprémi múzeumba.

ÖSKÜ. Barbár érmek kerültek elő innen. (NK. VII. 1908. 10.)

ÖSKÜ. A rk. plébánia szántóföldjén levő római telep-ről pénzek is kerültek elő. (NK. VII. 1908. 11.)

ÖSKÜ. Bántapusztá. A község mögött a hegyoldalon az egykori római kőfejtő hegyek közelében előbukkant 1—1 római érem. (NK. VII. 1908. 11.) — Innen Hadrianus bronzérem került a veszprémi múzeumba. (VSZ. 1921. 5436.)

ÖSKÜ. 1 db római ezüstdenár (VSZ. 1934. 7771.), majd „régí pénzek” (VSZ. 1905. 1237.) kerültek innen a veszprémi múzeumba.

ÖSKÜ. Avar temetőben Constantinus kisbronz és 2 db IV. századi római kisbronz. (Rhé—Fettich: Jutas und Öskü. 1931. — Acta Arch. V. 1955. 92. és VSZ. 1914. 4365.)

PADRAGKÚT. Zárt leletben 418 db XVI. századi ezüstpénz: 1 erdélyi dutka, a többi lengyel 6 és 3-as garas. Utolsó előforduló év 1609. (NM. Irattár 268/930. ET. — NK. XXXVI—XXXVII. 1937—48. 115.)

PALOZNAK. Római éremlelőhelyként említve. (NK. VII. 1908. 11.)

PALOZNAK. Nagyobb leletből III. Nicephorus bizánci aranypénze került a győri bencés főgimnázium gyűjteményébe. (NK. XIV. 1915. 98.)

PALOZNAK. 1909-ben átlukasztott sassanida ezüstpénz letek. (NK. VIII. 1909. 144. — NK. XXI–XXII. 1922–23. 10.)

PALOZNAK. 6 db magyar ezüstérem került a veszprémi múzeumba. (VSZ. 1912. 3943.)

PAPKESZI. Rostásdülő. Római sírból érmek, melyek Constantinus kisbronzával zárulnak. (Régészeti Füzetek 9. 1958. 25.)

PAPKESZI. Tekercsvölgy. 8 db római rézpénz és 1 db ezüst VI-os garas került innen a veszprémi múzeumba. (VSZ. 1935. 8077.)

PÁPA. Moesia inferior Dionysopolis III. Gordianus nagybronz. (NK. XXI–XII. 1922–23. 10.)

PÁPA. Dessewffy 103–106. típusú barbár pénz. (NK. IX. 1910. 114.)

PÁPA. Római emlélhelyként említve. (NK. VII. 1908. 10.)

PÁPA. Zárt leletben 69 db XVII. századi ezüstpénz: német 2/3 tallérok, magyar és osztrák tartományokbeli, valamint német 15, 6 és 3 kr-osok. (NM. Irattár 4338/905. ET. — NK. IV. 1905. 98.)

PÁPATESZÉR. 1 db Hadrianus nagybronz, 2 db kisbronz a IV. század végéről, továbbá 1926-ban 4 db római pénz került a veszprémi múzeumba. (VSZ. II. 6186. és VSZ. 1935. 7967.)

PÉCSELY. 1 db római érem került innen a veszprémi múzeumba. (VSZ. I. 1904. 537.)

PORVA. Barbár érmek lelőhelyeként említve. (NK. VII. 1908. 10.)

PULA. Leletben XIII. századi szlavón báni denárok. (AÉ. 1900. 278.)

ROMÁND. Római emlélhelyként említve. (NK. VII. 1908. 10.)

ROMÁND. Pusztaszentegyház. Faustina érem került a győri bencés főgimnázium gyűjteményébe. Ugyanide jutott közelebbi lelőhely megjelölése nélkül M. Aurelius érme. (NM. Adattár 27. L. I. 128.)

SIKÁTOR. Különböző II.—III. századi pénzek kerültek a győri bencés főgimnázium gyűjteményébe. (NK. XIV. 1915. 98. — NM. Adattár 27. L. I. 131.) — Ugyaninnen a Mihálydi gyűjteménybe Vespasianus, Titus, Domitianus, Julia és Aquilia Severa érmei kerültek. Állítólag az 1870–80-as években nagyobb római ezüstéremlelet bukkant itt fel. (VKR. I. 231.)

SOMLÓJENŐ. Római telepen érmek is bukkannak fel. (NK. VII. 1908. 10.) — Innen 1 db római rézpénz, valamint ismeretlen korú ezüstérem került a veszprémi múzeumba. (VSZ. 1913. 4119. és 4134.)

SOMLÓVÁSÁRHELY. Somlóhegy. Itt a község határán kívül vetődik fel a római éremlelet nagy része. (NK. VII. 1908. 10.) — Innen előkerült 8 db római pénz, vétel útján jutott a veszprémi múzeumba. (VSZ. I. 542.)

SOMLÓVÁSÁRHELY. Lovasi erdő. Zárt leletben 273 db XVII. századi ezüstpénz: magyar, osztrák tartományokbeli és sziléziai 15 és 6 kr-osok. Utolsó előforduló év 1709. (NM. Irattár. 135B/828. ET. — NK. XXXIV–XXXV. 1935–36. 79.)

SOMLÓVÁSÁRHELY. Egy itteni leletből származó 1490 db XVI. századi erdélyi és lengyel jutott a Darnay gyűjteménybe. (Récsey V.: Balatonvidéki régészeti kutatásaim, Veszprém 1895. 31.)

SÜMEG. A várom környékéről Magnentius római császár bronzérme ajándék útján jutott a Nemzeti Múzeumba. (NM. Ln. 47/889.)

SÜMEG. A kis malomnál római sír közelében 200–250 római pénz. Ezenkívül ismeretes mintegy 110 db e környéken lelt római pénz is. (AÉ. 1882. 23.)

SÜMEG. Vidéken 5 római aranypénz Nero, Vespasianus, N. Constantinus és Valentinianus császárok neveivel. (A sümegi Darnay Múzeum Ingyennaptára 1906. 44.)

SÜMEG. A Sümeg–Tapolca vasútvonal építések során szórvaosan III. Béla rézpénzének (CNH. I. 98.) 26 példánya. (AÉ. 1891. 63. és 1897. 351.)

SÜMEG. Veremásás közben 14 db XVI. századi aranyérem: magyar denárok I. Ferdinánd — Rudolf korából, brandenburgi és lengyel garas. (Miksa 44.)

SÜMEG. Római Castellum ásatásakor salzburgi XVI. századi pfennig. (AÉ. 1882. 23.)

SZAPÁR. Zárt leletben 246 db XVI. századi ezüstpénz: magyar denárok, osztrák tartományokbeli pfennigek, valamint német garasok és pfennigek. Utolsó előforduló év 1540. (NM. Irattár 90/943. ET. — Jelentés NM. 1943. 5. — NK. LIV.—LV.. 1955–56. 69. — VSZ. 1943. 237–239.)

SZENTANTALFA. Zárt leletben 40 db XVII. századi ezüstpénz: osztrák tartományokbeli, lengyel és német aprópénzek (főként garasok és polturák), közte egy velencei kis pénz is. Utolsó évforduló év 1680. (NM. Irattár 186/896.)

SZENTGÁL. Kincésóhalom. Gyakran kerül elő római érem. (NK. VII. 1908. 10.)

SZENTKIRÁLYSZABADJA. 1 db római rézpénz került a veszprémi múzeumba. (VSZ. 1911. 3369.)

SZENTKIRÁLYSZABADJA. Bánkút. Római telepről római pénzek Hadrianus — Gratianus császárok korából. (VSZ. 1943. 123. 125.)

SZENTKIRÁLYSZABADJA. Szombathelydülő. Gyakori a római érem előfordulása. (NK. VII. 1908. 11.)

SZENTKIRÁLYSZABADJA. Borján Mihály szántóján több kopott római éremmel együtt Ant. Pius denára, Philippus viminaciumi nagybronz, majd Probus és Valens császárok kisbronzai. (NK. XXX–XXXI. 1931–32. 96.)

SZENTKIRÁLYSZABADJA. Repülőtér. 1944-ben talált elkallódott XIII. századi éremleletből IV. Béla, V. István és IV. László pénzei (összesen 1 + 6) kerültek a veszprémi múzeumba. (VSZ. 1948/8–9.)

SZENTKIRALYSZABADJA. Zárt leletben 324 db főként XVI. századi ezüstpénz: 1 magyar és 1 tiroli tallér, 1 friesachi denár, magyar denárok, lengyel dutkák, garasok és polturák, végül 1 cseh garas. A XVII. század végén rejtették el. (NM. Irattár 20B/921. ET.)

SZENTKIRALYSZABADJA. Zárt leletben 481 db XVII–XVIII. századi ezüstpénz: magyar, osztrák tartományokbeli és sziléziai 15, 6 és 3 kr-osok. Utolsó előforduló évszám 1742. (NM. Irattár 8B/923. ET. — NM. Ln. 6B/923. ET.)

SZIGLIGET. Csontvázas sirban Hadrianus római császár denára. (AÉ. 1897. 352–353.)

SZIGLIGET. 19 db római rézpénz jutott innen a veszprémi múzeumba. (VSZ. 1909. 2660.)

TAPOLCA. Szentgyörgyhegy. Ásáskor cserépedényben párszáz római pénz, ebből 118 feldolgozva Caracalla–Gallienus korából. (Bátorfi: Adatok Zala m. tört. III. 1877. 79–83.)

TAPOLCA. Alapásás alkalmával nagyobb mennyiségű friesachi denár. (AÉ. 1871. 45–46.)

TAPOLCA. Szentgyörgyhegy. Zárt leletben 71 db XVII. századi ezüstpénz: magyar duariusok és denárok, valamint osztrák tartományokbeli 15, 6, 3 és 1 kr-osok. Utolsó előforduló év 1704. (NM. Irattár 69A/910. és 31B/910. ET. — Jelentés NM. 1910. 59. — NK. X. 1911. 27.)

TAPOLCA. Báthori Zsigmond itt előkerült 1595. évi veretű tallérja ajándék útján került a Nemzeti Múzeumba. (NM. Ln. 62/1885. ET.)

TES. Római érmek ismereteseek innen. (Arch. Közl. VII. 1867. 77.)

TIHANY. Faustina mater Coh. 198 kisbronz. (NK. XI. 1912. 17.)

TIHANY. Nagy Constantinus Coh. 246 kisbronz. (NM. Ln. 92/892–1. ET.)

TIHANY. A félszigeten (Apátiban) került elő II. Constantinus Coh. 92 kisbronz. (NM. Ln. 92/892–2. ET. — AÉ. XI. 1891. 83.)

TIHANY. Bécsi denárok kerültek elő. (VRK. I. 256.)

TIHANY. Zárt leletben összesen 9 db aranyforint: I. Mátyás (1), II. Lajos (1), I. Ferdinánd (2), János Zsigmond (1), velencei (3) és török (1). (NM. Ln. 33B/928. és 29B/929. ET. — Jelentés NM. 1924–28. 95. — NK. XXXII.–XXXIII. 1933–34. 95.)

TOTVÁZSONY. Valens római császár Coh. 53 aureusa. (NK. XI. 1912. 141.) — Ugyanitt múzeumi ásatás folyamán 9 db rézpénz került elő. (VSZ. I. 100.)

TOTVÁZSONY. A temetőnél levő murvagödörben 1894–95-ben római sírokból IV. századi érmek is kerültek elő. (Kuzsinszky 162–163.)

TOTVÁZSONY. Sóspusztá. Előbb ajándékként 2 db római ezüstpénz (VSZ. 2810.), majd római és újabb ezüstpénz (VSZ. 1910. 2802.) került a veszprémi múzeumba.

TUSKEVÁR. A község közelében római érmek. A túskevárinak jelzett leletek egy része azonban Kisjenő község területéről származik, ahol római telep volt. (NK. VII. 1908. 10.) — A község területéről 106 db római rézpénz került a veszprémi múzeumba. (VSZ. 1909. 2643.)

TUSKEVÁR. Kőhányási dűlő. Római pénzek kerültek elő. (Veszprém, múzeumi kérdőpontok 381/1903.)

TUSKEVÁR. Somlyó. 2 db római ezüst és 12 db rézpénz. (VSZ. 1907. 1879.)

URKÚT. 2 db XVII. századi ezüstpénz. (VSZ. 1914. 4352.)

VASZAR. Zárt leletben 172 db XVI. századi ezüstpénz: magyar, osztrák tartományokbeli és német 15 kr-osok. (NK. LVI.–LVII. 1957–58. 64.)

VÁROSLÓD. Németbányai iparvasút mellől összesen 6 db római pénz, melyből 4 db ezüst. (VSZ. 1919. 5212. és 1930. 7155.)

VÁRPALOTA. Római éremlelőhelyként említve. (NK. VII. 1908. 11.)

VÁRPALOTA. Inotapuszta. Római falak és érmek. (VRK. I. 127.)

VÁRPALOTA. Germán temetőből Carus római császár Coh. 107 kisbronz. (Acta Arch. V. 1955. 102.)

VÁRPALOTA. Langobard sírokból 3 db római kisbronz. (Acta Arch. VII. 1956. 190–191.) — 4 db langobard pénz utánzó aranylelet. (Veszprémi múzeum.)

VÁRPALOTA. A Molnár telken sírokból származó leletanyagban IV. Béla pénze. (Régészeti Tanulm. II. 82–1185. sz.)

VÁRPALOTA. A pataktól 12 m-re a bal parton neolith lelet közelében 38 db XV–XVI. századi magyar ezüstpénz. (AÉ. 1957. 89.)

VESZPRÉM. 3 db római érem, egyik lyukas. (NK. VII. 1908. 11.)

VESZPRÉM. Iskola utca keleti oldalán római rézpénz. (VSZ. 1935. 8083.)

VESZPRÉM. Sári malom. Traianus nagybronz. (VSZ. 1935. 8085.)

VESZPRÉM. Vámosi u. Püspökmajor. Trebonianus Gallus denár. (VSZ. 1935. 8082.)

VESZPRÉM. Nagymező. Tüzér u. 1 db római pénz. (VSZ. 1935. 7990.)

VESZPRÉM. Angeli-házak. Nagy Constantinus rézpénz, kétszer átlukasztva. (VSZ. 1934. 7797.)

VESZPRÉM. Schönherz Z. u. (volt Honvéd u.) Csatornázáskor IV. századi római pénz került elő. (VRK. I. 298.)

VESZPRÉM. Rosenthal fatelep. 3 db római réz, 10 db újabb és 2 db más régi pénz. (VSZ. 1915. 4571.)

VESZPRÉM. Jeruzsálemhegy. Avar temetőben 12 db római kispénz: Urbs Roma, Crispus, II. Constantinus, Valens, II. Constantius. (Acta Arch. V. 1955. 102—103.)

VESZPRÉM. Honfoglaláskori leletben 2 db kölni, 1 db milánói és 1 db veronai denár a X. századból. (Acta Arch. V. 1955. 103.)

VESZPRÉM. Jutas. Avar temetőben 1925-ben 3 db római kisbronz (Diocletianus, II. Constantius és Const. Galus), valamint 1 db bizánci (Phokas) follis. (VSZ. II. 6067. és 1930. 7132. — Acta Arch. V. 1955. 80.)

VESZPRÉM. I. Béla CNH. I. 115. denárának 129 példánya. (AÉ. 1872—73. 94—96. — AÉ. 1894. 60. — NK. III. 1904. 87.)

VESZPRÉM. Cserhát(?). III. Béla rézpénze. (VSZ. 1906. 1397.)

VESZPRÉM. IV. Béla CNH. I. 256. denára ajándékként került innen a Nemzeti Múzeumba. (NM. Ln. 61/887. ET.)

VESZPRÉM. Szentbenedekhegy. Bécsi denár. (Veszprém, Lelt. Törzskönyv C. 1617.)

VESZPRÉM. Kálváriadomb. Ennek az ásatásakor 1929-ben a templom alapfalából kerültek ki a következő érmek: Carus római császár denára, Salamon (2), Kálmán (1), Zsigmond (2), II. Ulászló (1), I. Ferdinánd (3) denarai és 3 osztrák fillér 1520 körüli időből. Az 1930—31. években az itt lelt pénzek sora 15 darabbal bővült 1050—1555 közötti időből. (Jelentés Veszprém: 1929/30. 13. és 1930/31. 12. — Régészeti Tanulm. II. 83. 1204.)

VESZPRÉM. A várban a Szentháromság szobor körüli tér egyenetlésekor 41 db XVI. századi arany- és ezüstérem: erdélyi, velencei és török dukátok, magyar denárok és 1 db török kispénz. (AÉ. 1870/71. 303. és 322. — AE. 1871. 17.)

VESZPRÉM. A székesegyház átalakításakor a templom hajójának a padlója alatt V. Márton pápa ólombullája. (NK. VII. 1908. 121.)

VESZPRÉM. Török aranypénz. (Veszprémi Múzeum Aranyleltár 20. sz.)

VESZPRÉM. Futó u. 8 db XVI—XVII. századi ezüstpénz. (VSZ. 1911. 3449.)

VESZPRÉM. Szentgyörgy kápolna. Vízvezeték árokból egyéb emlékekkel együtt ezüstpénz. (VRL. IV. 1961. 8—1—3.)

VESZPRÉM. Táborszállítás. 1 db ezüstpénz. (VSZ. 1909. 2605.)

VESZPRÉM. Hétszőlők. 1 db ezüstpénz. (VSZ. 1912. 3825.)

VESZPRÉMFAJSZ. Római éremlelőhelyként említve. (NK. VII. 1908. 11.)

VESZPRÉMFAJSZ. Zárt leletben 57 db XVII. századi ezüstérem: magyar, erdélyi, osztrák tartományokbeli, német és németalföldi tallérok. Utolsó előforduló év 1672. (NM. Irattár 31/878.)

VESZPRÉM MEGYE. Zárt leletben 357 db XVII. századi ezüstérem: magyar, osztrák tartományokbeli, német, németalföldi tallérok és részei. (Miksa 43.)

VESZPRÉM MEGYE. Berger Sámuel-féle lelet. Zárt leletben 1484 db XVIII—XIX. századi ezüstpénz: magyar, osztrák tartományokbeli és német 20 és 10 kr-osok, valamint kevés 5 kr-os. Utolsó előforduló év 1848. (NM. Irattár 92B/907. ÉT. — Jelentés NM. 1906. 60. — NK. VI. 1907. 13.)

VESZPRÉMVARSÁNY. Újmajor. Római telephelyről 1927-ben pénzek is kerültek elő, többek között Constantius rézérem. (VRK. I. 231.)

VÖRÖSBERÉNY. Római éremlelőhelyként említve. (NK. VII. 1908. 11.)

VÖRÖSBERÉNY. Salonina Coh. 78 denára ajándékként került a Nemzeti Múzeumba. (NM. Ln. 217/880.)

VÖRÖSBERÉNY. Lokhegy. Római sírből 8 db kisbronz Valens, Valentinianus és Gratianus római császárok nevére. (Jelentés Veszprém 1911. 26. — NK. XI. 1912. 142.)

ZALAVÁR. Kápolna 1948—1951. években feltárt sírok leletanyagában magyar denár a XII. század elejéről és II. Constantinus római császár lyukas kispronzpénze. (Régészeti Tanulm. II. 85. 1226. sz.)

ZALAVÁR. A Kossuth utcában feltárt sírok leletanyagában I. András denára. (AÉ. 1953. 47. — Acta Arch. IV. 1954. 275—280. — Régészeti Tanulm. II. 85. 1227. sz.)

ZALAVÁR. 1861-ben az egykori apátsági templomból 12 db XIII. századi bécsi denár. (Num. Zeitr. VI—VII. 1874—75. 74. — Hóman B.: Magyar pénztörténet 1916. 354.)

ZALAVÁR. Itt előkerült nagyobb leletből 3 db bécsi denár került a győri bencés főgimnázium gyűjteményébe. (NK. XIV. 1915. 100.)

ZALAVÁR. A vár romjai közül 6000 darabot meghaladó XV. századi osztrák, bajor és passauai ezüstpénz került elő. (Miksa 39.)

ZIRC. Szórványosan római pénzek: Philippus pater Coh. 271. viminaciumi verete, majd Probus Licinius pater, I. Constantinus, II. Constantinus és Valentinianus kisbronzai. (NK. XX—XXII. 1922—23. 10. és 32.)

ZIRC. A régi kolostor alapjainak feltárásakor Bayern-Landshut középkori ezüstpénz. (NK. XIII. 1914. 19.)

Huszár Lajos

Jegyzetek

- Az irodalmi utalásoknál használatos rövidítések:
- AÉ** == Archeológiai Értesítő,
ÉT == Magyar Nemzeti Múzeum Éremtára,
Jelentés NM == Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum . . évi állapotáról,
Jelentés Veszprém == Jelentés a Veszprém megyei Múzeum és Múzeumi Könyvtár . . évi állapotáról és működéséről,
Kuzsinszky == Kuzsinszky Bálint: A Balaton környékének archeológiája. Budapest, 1920.,
Miksa == Miksa György: Magyar történelmi emlékek külföldön. Kolozsvár, 1868.,
NK == Numizmatikai Közlöny,

- NM** == Magyar Nemzeti Múzeum,
NM Ln. == Magyar Nemzeti Múzeum Éremtára leltári napló,
VRK == Veszprémi Múzeum Régészeti Kataszter,
VRL == Veszprémi Múzeum Régészeti Leltárkönyv,
VSZ == Veszprémi Múzeum Szerzeményi Napló.

A veszprémi múzeum irattárából és leltárkönyveiből az ott található adatok alapján Gedai István jegyzetei után vannak közölve a lelőhelyek. A lelőhelyeket jelölő helyneveknél általában az ott található bejegyzést használtuk fel. Változtatás csak akkor történt, ha a legújabb helységnevtár alapján kétségtelenül nyilvánvaló, hogy a régebbi elnevezés időközben megváltozott.

Münzfundorte im Komitat Veszprém

Die vorgelegte Zusammenstellung trägt den Charakter eines Repertoriums. Verfasser bestrebt sich also die einzelnen Münzen genau zu bestimmen nicht. Im Gegenteil will seine Arbeit zum Ausgangspunkt für weitere Forschungen dienen. Hauptquellen des gesammelten Materials sind: die Mitteilung Gy. Rhé's im Jahrgang 1908 der Zeitschrift Numizmatikai Közlöny, das Verzeichnis der Fundorte, verfertigt durch Elemér Lovas und aufbewahrt im Archiv des Ungarischen Nationalmuseums. (Manuskript), die Daten der Inventarbücher des Münzkabinetts im Ung. Nationalmuseum, sowie das archäologische Archiv des Bakonyer Museums in Veszprém. Das aus diesen Quellen gewonnene Material wurde ausserdem mit den Daten der Publikationen in den verschiedenen Zeitschriften ergänzt. Natür-

lich wird dieses Verzeichnis auf Vollständigkeit keinen Anspruch erheben; es wird wohl mit der Zeit noch bedeutend vermehrt. Durch diese Zusammenstellung werden aber Zusammensetzung und Charakter des Geldverkehrs in Bezug auf das Komitat Veszprém recht gut veranschaulicht. Neben wenigen griechischen und barbarischen Münzen kommen römische Münzen am häufigsten vor. Ausserdem sind einige byzantinischen und für die ungarische Landnahmezeit charakteristischen abendländischen und arabischen Münzen notiert. Vom XI. Jahrhundert an werden das Vorkommen der Münzen und die Zusammensetzung der Münzfunde dasselbe Bild zeigen, wie bei anderen Münzfunden Transdanubiens.

Lajos Huszár

Pázmány Miklós veszprémi főkapitány

Az irodalomtörténet a főrangú-költők csoportjában emlékezik meg Pázmány Miklósról, néhány sorban összefoglalva azt, amit egy Zrinyi Miklóst dicsőítő versén kívül, a kutatás róla egybegyűjtött. Pázmány Péter unokaöccse volt, családjának utolsó leszármazottja. Előbb jezsuita akart lenni, majd megnősült és morvaországi birtokain töltötte tétlenül életét. Pazarló életmódja miatt, s hogy hűtlenül kezelte mostohafia vagyonát, az 1659. évi 110. tc. megrovásban részesítette. — Ennyi az, amit ezideig róla tudunk.¹ Ezt a képet szeretném az alábbiakban, elsősorban a levéltárak missilis leveleinek világánál igazabbá, a valóságnak megfelelőbbé árajzolni.

Pázmány Péter öccsének, az 1627-ben meghalt Györgynek volt a fia. 1623-ban született. Apját, anyját korán elvesztette. Úgy látszik Pázmány György a család ősi, bihari birtokain élt, s amikor meghalt, Pázmány Péter az erdélyi Kornis Zsigmondot kérte fel unokaöccse gyámjának, majd, valószínűleg édesanyja halála után, az árvát magához vette.² 1628-ban kelt végrendeletében öccse gyámjának Sennyei István kancellárt, Forgách Miklós lévai kapitányt, Apponyi Balázst és Ravasz Andrást kérte fel. A gyermek nevelését Balassi Menyhértné Bakits Margitra bízta, aki akkor már három éve nevelte.³

Amikor tízéves lett, a gráci jezsuitákhoz küldötte, ahol a grammatikai osztály tanulója lett. Ebben az időben, gondoskodott az érsek unokaöccse vagyoni helyzetéről is. 1633 november 1-én Sólymossy Pétert bízta meg a Pázmány és Toldy jószágok gondozásával. Már korábban vásárolt neki Morvaországban birtokokat. A már öregedő Pázmány biztosítani akarta öccsét a Pázmány „név” terhétől. Tudta, nem kedvelt még a neve sem a protestánsok körében. Számított rá, hogy egy újabb vallásháború idején bizonyosan száműzetés lenne a kenyere, mint volt neki is több ízben. Ezért szerette meg II. Ferdinánd királytól a morva indigenátust.⁴ Ditrichstein olmützi bíboros-püspökhöz írott egyik levelében meglepően, a magyarságát mindig büszkén valló Pázmánytól nagyon furcsán, indokolta meg morvaországi birtokvásárlásait. Öccsét ajánlotta Németországnak cserébe a családja

őseinek tartott Hunt és Pázmán lovagokért, visszadva öt viszonzásképp Németországnak.⁵ Az öregedő Pázmány nagyon elkeseredett hangulatában foganhatott ez a levél. Családja jövőjét, annak egyetlen sarját féltette ellenfeleinek támadásától, esetleges bosszújától. A morvaországi litensचितzi és wsetini uradalmat vásárolta meg és végrendeletében azok örökösévé öccsét tette.⁶

Pázmány Miklós 1634—36-ban, Grác után, a nagyszombati gimnáziumban syntaxista és poeta. Időközben nagybátyja érdemeiért a grófi méltóságot is megkapta. Az érsek előkészítési közéleti szerepét is. 1636 március 12-én, a nagyszombati jezsuita kollégium alapkövét nagybátyja képviselőjében ő helyezte el. Még ez év őszén nevelőjével, Kolozsvári Istvánnal Bécsbe ment tanulmányai folytatására. Végül is Olmützben Püsky János, a későbbi kalocsai érsek felügyelete alatt végzett.

Pázmány végrendeletében úgy intézkedett, hogyha öccsének gyermekei nem maradnának, a vagyona jezsuita célokat szolgáljon. Úgy látszott az érsek akarata így teljesül. Pázmány Miklós nagybátyjának halála után két esztendővel, 1639 szeptember 3-án írott levelében közli Eszterházy Lászlóval, a vezekényi hössel: „Én Istennek akaratjából az mel dologra három esztendőttől fogva aspiráltam, most el értem úgy mint Jesuita lettem”⁷ Titokban készült jezsuitának, el is indult Rómába, de mégsem lett azzá. Rómából Párizsba ment. Mi történt Rómában, hogyan került Párizsba, nem tudjuk. Egy dátum nélküli, Faubourg Saint Germainból küldött levelében egykori nevelőjének írja: „Páris és az egész Gallia merő Paradicsom es csak vigasság vagyon benne, nem is hiszi aki nem látta. Több dolgok vannak Franciában, hogy sem egész Európában.”⁸ Tehát jezsuitának indult és ugyancsak messze kanyarodott onnan. Bőségesen kivette részét a „francia paradicsom” örömeiből és bőkezűen szórta a pénzt. Még 1662-ben kelt végrendeletében is megemlékezik arról, hogy Van der Kempen párizsi szabómesternél maradt húszéves adósságát, 20 aranyat fizessék meg neki.⁹

A hosszúra nyúlt párizsi tartózkodás után végül is hazajött. Megnősült. 1642-ben Jakusits György özvegyét, Hetesi Pethe Rosinát vette feleségül. Fe-

leségének az első házasságából egy fia maradt: Imre, neki meg egy lánya született, Zsuzsanna. Felesége 1650-ben meghalt. Másodszor Heysenstein Polixénát vette feleségül. Vele 40 000 forint jegyajándékot kapott.

Az eddig kiadott forrásokban teljességgel ismeretlen pápai, majd veszprémi főkapitánysága. Fraknói Vilmos szerint leginkább morvaországi birtokain élt. A Batthyány és az Eszterházy család levéltáraiban talált levelei egészen mást mondanak. Ha tartózkodott is morvaországi birtokain, bizonyos az, hogy éppen úgy otthon volt mostohafia magyarországi uradalmában is. Gyakran volt a Győr megyei Ráron és magában Győrött is, ahol egykori nevelője, Püsky János volt a püspök.

A pápai, devecseri és ugodai uradalmakat 1632 október 4-én 73 769 forintért Eszterházy Miklós nádor bérbe adta vejenek, Csáky Lászlónak. Eszterházy László az uradalmakat 1647-ben ki akarta váltani. De új bérlőként Csáky helyébe Pázmány

153. kép. Pázmány Miklós veszprémi főkapitány arcképe 1650-ből (Wiedemann Elias: Icones Illustrium Heroum Hungariae, Bécs, 1652. c. művéből).

Abb. 153. Portrait des Veszprémer Oberkapitáns Miklós Pázmány aus dem J. 1650 (Elias Wiedemann: Icones Illustrium Heroum Hungariae, Wien, 1652).

Miklós jelentkezett. Batthyány Ádámot kérte meg, hogy a bérlet megszerzésében legyen segítségére. 1647 július 17-én írja: „Pápának én nem az Józsiágán sem a jövedelmén kaptam ekkoráigis, ha nem csupán csak azon hogy ottan mint Vég helyen, egy kis hírt és nevet kaphassak, és Hazámnak és Barát Uraimnak szolgálhassak, mely szándékomat hogy véghez vihessen magam kárainmal sem gondoltam, melyeket ked ez után vagy én tülem vagy másoktól, tudom, megis érthet.”¹⁰

Vágyát elérte, mert 1648 július 12-én Mansfeld Fülöp győri főkapitány, aki alá tartozott a pápai vár is, személyesen installálta a pápai főkapitány tisztébe.¹¹ Néhány nap múlva jelentette ezt Batthyány Ádámnak és írta, hogy „tisztemben én vékony értékem szerint akarva szolgálni, tudom hogy azt jobb alkalmatossággal véghez nem vihetem, mint ha több Generális és Capitány Urakkal correspondentiát tartok, kik között kiváltképpen Kegd szolgálatjára ajánlom magamat, kiváltképpen való szeretettel, hogy az szomszédságban Kegd nékem parancsolni méltóztassék.”

Az Eszterházy uradalmak megszerzése és a pápai főkapitányság azonban csak alapja volt becsvágya kielégítésének. A következő lépés a veszprémi főkapitányság megszerzése volt. Itt azonban váratlan akadályba ütközött. A „győri-királyképe”, Zichy István főkapitány-helyettes és Batthyány Ádám is ellenezte kinevezését. Ám Pázmány Miklós udvari összeköttetéseivel mégis keresztülvitte, s amikor a kinevezést megkapta, Batthyány Ádámot kérte, hogy írjon „egy levelecskét az győri király képe nek mint sógorának... Ő Nga reám ok nélkül vett haragját el vegye mert így az Veszprimi állapot talán nagyobb káromra volna, ha tudniillik Generálisom neheztelésébe leszek.”¹²

Pázmány Miklós udvari kapcsolataival emelkedett a pápai, majd a veszprémi főkapitány sok felelősséggel járó tisztségébe (153. kép). Nem járta ki a „vitézi iskolát”, nem harcolt „vitézi próbákon”, nem vett részt „csatákban”, „lesvetésekben”, nem küzdött végig egyetlen hadjáratot sem. Nevét nem jegyezték fel a hadi krónikákban. Hiába keresztük Batthyány Ádám és Zrinyi Miklós levelezésében is. Pedig Pápán és Veszprémben töltötte az

év nagy részét. Ha ifjú éveit nem is töltötte a végeken, most komoly igyekezettel akarta a főkapitány feladatát betölteni. Csakhogy erre az időre a végek élete is megváltozott.

Pázmány Miklósnak az 1650-es évek végvári életéről tudósító leveleit olvasva, nem találjuk azokban a Balassi korának romantikus, színes világát. A Dunántúli főkapitányának, Batthyány Ádámnak küldött levelei a magyar és a császári katonaság torzalkodásáról, ellenségeskedéseiről beszélnek. „Az Kegd Rábaközi szolgálai, nem kevés ellenkezéssel vannak, az én alattam való Pápai eő Fölsege szolgálai ellen, nem csak fenyegetőzvé, hanem ha hol kaphatták reájuk támadván fegyveres kézzel öldöklök és kergetik.”¹³ Napirenden voltak a halálos végű összeütközések. És az ebből következő viták: melyik bíróság illetékes ítélni a vétkesek felett. S az áldatlan viszályok mögött ott volt az állandó, a született ellenség: a török. Leveleiben nyomát találjuk annak, hogy Pázmány nem kerülte. Batthyány Ádámnak írta 1648 július 20-án: „... engem Kegd egyik nyalábos katona szolgáljának tarcsón, valamikor parancsol kész leszek fel ülni és oda menni az hova Ked parancsolja.”¹⁴ De nem csak készségét ajánlotta, de éberrel vigyázta is a török mozdulatait. „Itt is csak nem olyan szándékba vagyon szomszéd Ur barátunk mivel csak nem nap itt közel kereskedik. Az üdő jól szolgálná most az Balaton kemény meg fagyásán minékünk is a Holdolatlan falukra, ha zabolába nem járatnának.”¹⁵

Felmerül a kérdés, mi volt az oka annak, hogy bár nem készült a katonaeletre, mégis vállalkozott két fontos végvár főkapitányságára? Batthyány Ádámnak írt leveleiben ismételtelen emlegeti, hogy a „hír és név” megszerzése egyetlen célja. Balassi Bálint szavai szerint „az jó hírért névért s az szép tisztességért” lett katona. Egyetlen reánk maradt versében a költő Zrínyi Miklósról írta:

*„Okosság, merészség, méltóság van veled.
Szerencse, jó hírnév el nem szakad tüled.”*

Úgy látszik, példaképének Zrínyi Miklóst, korának legnagyobb magyarját választotta és benne is a szerencse, jó hírnév megtestesítőjét látta. Fiatalságának éveit a jezsuiták körében, azok szellemi irányítása alatt töltötte: Jézus katonája akart lenni. Aztán jött az utazás könnyű örömeiben eltelt ideje. Alig volt húsz esztendő, amikor hazakerülve megnősült. Magyar nőt vett feleségül és nagybátyja szándékai ellenére mostoha fiának birtokain magyar környezetbe került. Felébredt benne a becsvágy, ő is a katonaeletben akarta megtalálni a közéleti pályá kezdetét. Csak abban tévedett, hogy

előiskola nélkül mindjárt élenjáró hivatalt vállalt. A lelkesedés és az áldozatkészség megvolt benne, hiányzott azonban a katonaelet gyakorlata. És talán a kitartás sem volt erénye. Tudhatták azt róla Batthyány Ádám és Zichy István is, ezért ellemeztek veszprémi főkapitányságát. Nem is telt sok idő és az 1650-es évek közepén már Jagasich Péter a veszprémi főkapitány.¹⁶

Pázmány Miklós életpályája egészen eltért attól az iránytól, amit számára nagybátyja megszabott. Ő, akit a német nemzetnek akart visszaadni, magyar végvárak főkapitánya lett. Fraknoi Vilmos meg is rója, hogy nagybátyja „nagylelkű gondoskodását szándékainak hálátlan kijátszásával — névszerint az 1628-iki végrendelet elsikkasztásával és a reá hagyott uradalom áruba bocsátásával — viszonzta.”¹⁷ Ez a vád kétségen kívül igaz volna és Pázmány Miklóst abban el lehetne marasztalni, azonban a magyarsága teljes tudatára ébredt Pázmányt, a főkapitányt menteni kell és a mentséget meg is érdemli. Ha igaz volna a vád, hogy Fraknoi szerint életét „morvaországi birtokain tétlenül töltötte” — nem érdemelné meg a mentséget. De Pázmány Miklós áldozatkészen vállalta a főkapitányság terheit és ez közrejátszott abban, hogy uradalmával kereskedett és így fedezte a tetemes kiadásokat, melyek a két vár fenntartásából reá háramlottak. A wsetini uradalom eladása 1652-ben bizonyosan ezért történt. Ebben keressük okát annak is, hogy mostohafia Jakusits Imre vagyonához is hozzányúlt. A hűtlen gyámon 250 ezer forint értékű ingó és ingatlan értéket kerestek. Jakusitsék perre vitték a követelést, az 1659. évi országgyűlés is foglalkozott a perrel és a 110. tc.-ben úgy határozott, hogy a nádorispán rendkívüli bírások útján vizsgálja felül az ítéletet és annak jogosságát döntse el. Ha Pázmány magyarországi javai nem fődöznek a kereset összegét, úgy morvaországi javaiából elégségek ki Jakusitsot.¹⁸ — A per végül is békekességgel ért véget. 1662-ben kelt végrendeletében Zsuzsanna leányának és mostohafiainak a wsetini uradalmat és 5000 forintot hagyott.

Végigtekintvén életén, szóljunk az íróról is. Több nyomunk van írói működéséről. Még diák, amikor bizonyosan tanárainak hathatós közreműködésével, 1629-ben, Kölnben megjelent „Praxis et Usus Schedae Menstruae” című könyve. Ekkor, kiadásának évében készült Rómába, jezsuitának. Tanárai buzdíthatták megírására. Sajnos, egyetlen példánya is csak külföldön ismeretes. Végrendeletében 2000 forintot hagyott arra, hogy „Arbor scientiae boni et mali” című munkáját kiadják. Kár, hogy nem jelent meg és kéziratának sorsát nem

ismerjük. Zrinyi Miklós „Adriai Syrenaia”-nak az olmtüzi nyilvános könyvtárban levő példánya őrizte meg egyetlen ránk maradt versét. Nem tartozik költészetünk kiemelkedő értékei közé, de becsetté teszi számunkra az, hogy Zrinyi költeményének visszhangja és érdekesen jellemzi íróját is.

Pázmány Miklósról 1662 után többé nincs adatunk. Ez évben végrendekezett s valószínűleg hamarosan meg is halt, de halálának pontos idejét nem ismerjük. E kis tanulmány és a függelékként közölt levelek a veszprémi—pápai főkapitányra szerették volna a figyelmet felhívni.

Jenei Ferenc

Jegyzetek

¹ Nagy Iván: Magyarország családai. IX. k. 174—175. Pest, 1862. Gróf Pázmány Miklós könyvfeljegyzése gróf Zrinyi Miklós költőről. MKsz. 1882. 248—49. — Pintér Jenő: Magyar Irodalomtörténet. Bp. 1931. III. k. 298. — Frankl Vilmos: Pázmány Péter és kora. I—III. köt. Pest, 1868—1872. — Frankl Vilmos: Pázmány Péter 1570—1637. Bp. 1886. M. Tört. Eletrajzok. — Hanuy Ferenc: Pázmány Péter: Összegyűjtött levelei. I—II. köt. Bp. 1910—1911.

² Frankl: i. m. 446.

³ Hanuy: i. m. I. köt. 688—691.

⁴ u. o.: II. köt. 665, 652—693.

⁵ u. o.: II. köt. 532.

⁶ u. o.: I. köt. 688—691.

⁷ L. Függelék: 2. sz.

⁸ u. o.: 3. sz.

⁹ Frankl: i. m.: 446—450.

¹⁰ L. Függelék: 5. sz.

¹¹ u. o.: 6. sz.

¹² u. o.: 9, 10. sz.

¹³ L. Függelék: 6. sz.

¹⁴ u. o.: 6. sz.

¹⁵ u. o.: 13. sz.

¹⁶ Erdélyi Gyula: Veszprém város története a török alatt. Bp. 1913. 145.

¹⁷ Frankl: i. m.: III. 275.

¹⁸ 1659. évi 110. tc.

¹⁹ Szinnyei József: Magyar írók VI. köt. 212.

Függelék

1.

Pázmány Miklós: Zrinyi Miklósról

O Te Zrinyi Miklós országunknak fia
Te vagy az Uraknak igazán példája,
Mars, Pallas, Venusnak igaz tanítványa,
Mely miatt híredet minden nemzet áldja.
Sem pennád szabványdnak élét ki nem vonja,
Sem pennádnak kardod orrát nem tompítja.
Eles bölcs elmédet az egyik mutatja,
Vitéz erkölcsedet az másik tanítja.
Fejér az veressel ugyanis megszépül,
Te benned mindkettő van az természetűl.
Vitézség adatott az te Atyáidtul.
Erkölc oltattatott nevelő Apádtul,
Keresd talán kitől? az nagy Cardináltól,
Az én nagy Bátyámtól az Pázmán Pétertől;
Ki Kettőnknek vala mindenkor mesterül,
Es idejében lész mindeniken feljül.
Ilyen két nap fénynek megh rogyott te szemed
Mint sass keselűnek próbául van élted,
Oh ha ezen részem volna ki te benned.
Sokakból kell szedni ki van mind te benned.
Száz kezed, száz szíved nagyon és száz lelked,
Okosság, merészség, méltóság van veled.
Szerencse, jó hírnév el nem szakad tuled
Miért sokakat dicsérünk, van egyedül benned.
De nem kell Zrinyinek mását kesergetni.
Szokott száz esztendőn ilyen Phónix nőni.
Most ha tíz volna ily (merem azt mondani)
Szabadság s jó hír név kész hazánkban térni.

2.

Pázmány Miklós—Eszterházy Lászlónak

Bécs, 1639 szeptember 3.

*Három esztendő után elérte, hogy jezsuita lett,
és most egy jezsuitával Rómába megy. Jó emléke-
zetért küld egy képet, és hitlevelet 100 forintróli,
bár többet érdemelt volna. Hiszen a prefektusa egy
évre 1300 forintot kapott.*

Alazatos szolgálatomat ajánlom Kednek Istul
kiának kednek minden iokat megh adadni:

Bizoniara nagj szuuel és szeretettel oluastam az Ked
Leuelet ugi annira hogi mingiart az aztaltul felkeluen
Ked leuelere ualastot (noha egiebkepen rest uagiok az
irasra) akartam adni. Belibul erttettem az Kedel alapotom
felol ualo bizantalansagat.

En Istennek akkaratiabul az meli dologra harom es-
tendotol fogua aspiraltam, most el ertem, ugi mint Je-
suita lettem. Ez az dologh penigh czudakepen lett mert
harom eges estendeig ugi el tuttam ezt az dologt titkolni
hogi senki esebe nem uehette, söt mind eddig az uolt az
hire hogy olos orszagban megiek, de mind az praefec-
tust, smind szolgakat immar expediáltam hanem egi mas

P. Jesuitauul Romaban ad Nouiciatum Labor hitluuel
egiutt megiek: Az tebbit Ked masoktul megh erti: Ked
erettem pro constantia imadkozzeck.

Az puskat megh kültem uolna de semmim nincz mert
mindent el hattam.

Pro bona recompensatio kuldok Kendnek egi kepet
es egi papyrosson ualo aiandekot ugi mint szaz araniat az
Quientantia az leuelben uagion. Hogi igazan mongian
tebbet erdemlet uolna Ked en tulem, Hollo! az en Prae-
fectusom az ki uolt egi esztendeig ualo szolgaltiaert
igaz hitemre mondom tebbet uett szokkal ezer es harom
szaz forintnal en tulem el. Hat meniuuel tebbet erdemlet
uolna Ked tebbet en tulem. De hadgia tebb nem lehet
mert mas akarattian kell jarnom: Ezt az Quintintiat(!) csak
tiz holnap muluan fogia Ked kuldeni Apam uramnak
Urmeny uramnak, mert ha szintegh most kuldenis Ked
penze nincz.

Nicolaus Pazmany

P. S. Igaz bizony Ked egiser azt monta volt, ha en
Jesuita leseck Ked ianitor akar lenni, tehat most csele-
kegie azt.

Datum In Domo Props: Vien 9 7bris 1639.

Si uult aliquid scribere scribat Romam V. Ds.

OL Eszterházy hgi cs. lt. 673. cs. 6407. sz. (A leveleket
betűhíven közöljük. Csupán a latinnyelvű megszólításo-
kat és a levélzárások ismétlődő, sablonos formuláit hagy-
tuk el.)

3.

Pázmány Miklós—Kolosvári Istvánnak

Faubourg Saint Germain, dátum nélkül

*Levelét megkapta, a pénzt is, csak a beváltás-
kor megcsalták. Kéri, ha rossz híreket tud is, írjon
neki. Jól érzi magát Párizsban, ahol nagyon vidám
az élet.*

Szolgálok KK

Franczuz levelet irok KK. El uettem az ked levelet ez
az pénzt. De megh czalt Pestalucz 200 forintal, mert itt 1750
forintot adtak csak hollo(!) 1900 forintnak kellett uolna
lenni, mert Apam uram az mint iria 700 tallert adot Pes-
talucznak itt penig az taller 55 coldban iar az az mint
egy 55 garasban ugi hogi egi taller itt teszen ket forintot
es 15 coldet az az ket forintot es harom reset harmadik
firotrnak. De ez után jobban kell erre uigiazni. Edes
Kolosvari uram igen megh szomoritot ked, tudgia ked hogi
uas siuem uagion az sirasra de nem turhettem most mert
igen szerettem az Borkat. Ked ez utanis irion ha untig
ros hirek lesnekes, mert szeretem tudni az ros hireketis.
Kedet Commendalom Apam uramnak es ha epen kedet
megh nem elegithetne mostani udokban varion en ream
ked. Ked Apam uramnak iria megh hogy savatost kinex
commendalion, es ueste meg hazaban az baratsagnak
adgiat. Kednek commendalom magamat imadsagiban, noha
az udokra nezuen ugi teczik, hogi en Meniekben uagiok

es kedtek Purgatoriumban, mert Paris es az eges Gallia mero Paradiczom es csak uigassag uagion benne, nemis hiszi az ki nem lattia. Teb dolgok uannak Franciaban hogy sem eges Europaban. Datum alla Habiuite a Faubourg de S. Germein.

Monsieur uotre tres
humble senuiteur
Pazman

OL. Eszterházy hgi. cs. lt. 673. köteg 6410. (Végig sajátkezű)

4.

*Pázmány Miklós—Kolosvári Istvánnak Bécsbe
Szádvár, 1644 február 4.*

Kéri, hogy egy „perspectivat” látcsövet küldjön neki.

Edes Kolosvari Vram,
Kedet kerem Ked kuldion egi perspectiuat mert most nincsen es igen kellenek az csak nem megh zallot varba. Kednek megh szolgalom es lesis immar modom az zolgalatba mert Setini Vr uagiok immar. Datum raptim in Saदार 4 Febr 1644

Ked Fia
Pazman

OL. Eszterházy hgi cs. lt. 673. cs. 6408. (Végig sajátkezű.)

5.

Pázmány Miklós — Batthyány Ádámnak

Győr, 1647 július 17.

Ügy értesült, hogy Eszterházy László Pápát ki akarja váltani. Nem a maga hasznáért, de egy kis hírért és baráti szolgálatért szeretné Pápát megszerezni, de rövid időre nem volna okos Pápiru költöznie, kéri, hogy írja meg, hogy veje, Eszterházy László bizonyosan kiváltja-e Pápát.

Bizonios izenetekből es irasokból értettem, hogy Grof Esterhasy Laslo V: ő Keme S: Marton napia fele igiekeznek Papat ki váltani. Miuel azert, (io lelki osmeretemel bizonitom) Papanak en nem az Josagan sem a iouedelmem kaptam ekkoraigis, hanem czupan csak azon hogy ottan mint Véég helien, egi kis hirt es nuet kaphassak, es Hazamnak es Barat Vraimnak szolgálhassak, mell szandekomat hogy ueghez uihessen magam karaimmal sem gondoltam, melieket ked ez utan uagi en tujem uagi masoktul, tudom, megis erthet. De miuel oli rouid urasagra es mint egi Punkosdi kiralisagra talam sem beczuletes sem okos czelekedet nem uolna tujem ha derakassan Papara kotoznom es le telepednem, miueli oli keues ideig csak az ott ualo es Szomsed Fő Emberekkel ualo osmeretsegemetis alig uethetnem, nem hogy ualami mas derekassabb dolgot czelekedhetnem. Azert kedet kerem alazatosan mint Vramat, (nem azon, hogy ha latia ked Grof Vramnak hasnat benne ha tulunk Papat ki ualtia, hogy annak kiualtasat disuadealia, mert tudom azt hogy illendob kednek Veienek es Fianak iauat kiuani, hogy sem mint nekem szegeni idegen szolgianak) hanem azon hogy altalam foguast meltoztatnek ked tuttomra adni ha ugian ki fogia ő keme Papat ualtani uagi nem, hogi igi keltsegemet ki uenem tudgiam karom ne-

kul mihez alkalmaztatni magamat. Mert noha igaz az, hogy kiuannam ugian hogy az ked szomsedsagaba leuen oli szomsedgia lehetnek, hogy ked keze es oktatasu alatt tanituanais lehetnek, es ueremmelis kednek igaz igiekezettel, kedueskedhetnem: mindazaltal ha Isten ugi akaria kes lesek az üdönnek engedni, es ahoz magamat szabni; noha ualahol lesek, de azon igiekezem hogy kedel elosoris iobban megh osmerkedgiem meli osmeretsegget ha Isten megad, nem ketlem hogy megh tapastalia ked hogy az mint mas heliekbenis sokaknak masoknak, ugi kednekis igaz szolgália kiuanak lenni, ki, ugian mostis noha nem sintetg uagiokis.

D: Giorot die 17 Juli 1647.

Nic: Pazmany de Panasz

OL. Eszterházy hgi cs. lt. 645 csomó 1558. (Végig sajátkezű.)

6.

Pázmány Miklós — Batthyány Ádámnak

Pápa, 1648 július 20.

Az elmúlt vasárnap intallálták Pápán a főkapitányságba. Tudja, hogy tisztét csak úgy tudja jól ellátni, ha a többi főkapitánnyal levelezésben lesz. Ajánlja szolgálatát. A rábaköziek sok ellenkezésben vannak az ő pápai vitézeivel. Nem egyszer fegyvert is fognak egymásra. Kéri, akadályozza meg az ilyen eseteket.

Mivel In Kgmességéből, az eő Fölsége Grátiáiából, az el mult Vasárnap, ugi mint, 12 July, Giöri Generalis Urunk eő Naga személie szerént, installála az ide való Pápaj fő Capitányságban, mely tisztemben az én vekony értéken szerént akarua szolgálni, tudom hogi azt iobb alkalmatossággal véghez nem vihetem, mint ha több Generalis és Capitánj Urakkal correspondentiat tartok, kik között kiualtkeppe Kedg szolgálatiára aianlom magamat, kiualtképpen való szeretettel, hogi az szomszedságban Kedg nékem paranczolni méltotassék. Ez mellett érttem aztis, hogi az Kedg Rábaközi szolgálai, nem keues ellenkezéssel vannak, az en alatta ualo Pápaj eő Fölsége szolgálai ellen, nem csak feniegetözue, hanem ha hol kaphatiák, reaiok támaduán fegiueres kezzel öldökliek és kergetik, az mint az napokbann is történt Arpáson, az hol semit nem vétve az idevalo katona, Kesztheli István reá támaduán, ennek kezét el vágta, amaztis azon czapas alatt, ugi találtak lönnj, hogi megh holt az hellen: mely giülölséges dolog köztök ha touab kezd terjedni, egiéb vér ontás nélkül nem ion ki belöle; minek okáért Kedget edes Grof Uram kérem szeretettel, a féle ellenséges dolgokrol megh feduén öket, paranczollia meg nekik, hogi inkább atiafiságosképpen éllienek velünk az szomszedságba, és hazánk oltalmazásábanis, ugi tudunk iobb alkalmatossággal fogolodnj. Az kinek közülünk valaki az én alattam valok közül vét, soha büntetetlen ne hagio. Annak fölötte, mivel az Töszériek közülis négien vannak még az Kedg fogságába, kiknek sem hirek, sem tanácizok, az Szili Giörgi halálába, azokatis kérem Kgdet boczattana békéuel, auagi ha mi pretensioia vagion valakinek ellenek, küldia Kedg kezemben, és en törüent látatlok reaiok, országunk közönséges törüenie és szokása szerént. Itt imar latrokra kik fogua vannak, én tegnáp törüentis látattam, ez után más terminuson szakad vége, valamit hoz, abban iárok el; Kedg énnékemis paranczolon, min-

den időben kész szolgálának tapasztal Kegd. Kegdtől minden io valaszt várok. Ezeknek utánna tarczaz az io In Kegdet sok esztendőkhig kedues io egésségbe.

Actum in Arce Papa, die 20 Julij Ao 1648.

Nicolaus Pazmany de Panasz

P. S. Azon uagiok hogi első alkalmatossággal Ked szolgálatiara meniek es tebb dolgokruhis Kedel beseliek. Itten penig engem Ked eggik nialabos katona szolgálának tarczozon, ualamikor paranczol kes lesek fel ulni és oda menni az houa Ked paranczolia, csak Kedis annak ideien titkon egi nappal elob ertesemre adnia meltostassek.

OL. Batthyány lt. Missiles 36149. (Csak az aláírás és a P. S. sajátkezű)

7.

Pázmány Miklós — Batthyány Ádámnak

Pápa, 1648 augusztus 11.

Egy ítélkezés ügyében ad felvilágosítást: az ítélkezés nem a „sereg”, hanem a földesúri bíróságon történt. Az ügy folytatására lehetőséget adtak, nem kellett volna ezzel Batthyányt zavarni.

Az kegđ leuelét meg adák, mit irion kegđ megh értették. Iria Kegđ, hogy irására kegđnek e' dologban törüénitis láttattunk uolna, és mint hogi lett az dolog az törüénikor, azt kegđ telleséggel nem tudná: Hanem informatióiából értette volna kegđ, megh holt Szili Atiafiának, ez dolognak törvény szerént való kimenefelit, hogi helitelennek láczatnék kegđnek, miuel az Sereg székitt nem állotta uolna: Ugy veheti kegđ azért eszében ez dologot, hogi a'mint Kegđis írta, nem az Seregh szekin látatot, hanem az mi székünkő, egi részént mint az captanátus személieknek földesura, máskeppen vegbeli Kapitániságunknak hiuatala szerént ualó székünkön, honnét esett, ezért a' defectus, azt mi kegđnek különben ki nem ábrázolhatóak, hanem csak ebből, hogi valaki dolgában novomot kiuán, az a' fél, vagi az ő feleletit akaria remel-joralnj, auagi jobb alkalmatossággal akar dolgához kezdenj. Az melléért nem köllöt volna kegđt molestalni. Mert egiéb erántis, adsimplice earund portium requisitioikrais, keszek voltunk uolna az novomot meg adnj, a' mint megis attuk, kiuél de iure tartozunkis, kiuáltképpen eféle Criminálisban, es terminustis prefigaltunk, az veszprémi vármegyéének széke szolgáltatásokor, Mester Urankés több törüénj téuó fő embereknék ielen léteknben abban az dologban reuisioiát és finalis discussioiát, ol-talmazna In, hogi mi az ártatla vér ontást tisztünk s hiuatalunk szerént, leg főkeppen In igassaga kiuöl, valakiben földözgetnének és rőitőgetnének. Eltesse In kegđt sok esztendőkhig kedues io egésségben.

Datum Papa, die 11 Augustj Anno 1648.

Nicolaus Pazmanj de Panasz

OL. Batthyány lt. Missiles 36. 150. (Csak az aláírás sajátkezű)

8.

Pázmány Miklós — Batthyány Ádámnak

Pápa, 1648 augusztus 10.

Palotai Miklós rabsága ügyében ír, akit a jani-csárok fogtak el. Most értésére esett, hogy egy Vrusz nevű török rabjáért ki fogják adni.

Segeny Palotai Miklos rabsaga niluan lehet Kednel, melj uitez modon enihaniad magauual elo mennuén, az torok Jaczarok által tulunk el rekeduen, nagj szok emberkedese utan rabsagra iutot: nem hiaba mongiak hogy az ioua szokot olian helien el uesnie, mert adna bar Isten szok olian vitez legent mint ő, de patientia, igi hozta az serence hogy megh ne segethessuk, hanem tulunk el rekedet. Mindazaltal nekem mostis bizonyiossan irjak hogi egi Vruz nevű Torok Rabomért ki fogiak adni. Melien szium szerent örulok, es Keddelis akartam kozleni. Nemis ketlem ha Isten altalam megh szabadithatia hogy mind ő halaadó les erette s mind Ked elot kedues dolgot cseleksek. Egiebulis mindenkor kes szolgália vagiok KK csak paranczolon es kiualt kepen ha Isten Kedet a pustara hozna, meltostatnek nekemis egi nappal elob tuttomra adni, hogy enis nagjeb emberek sarnia alat tanulgathatuan, hazamnak es baratimnak iönendobe szolgálhassak.

D: Papan 30 aug: 1648

Nicolaus Pazmany de Panasz

OL. Batthyány lt. Missiles 36151. (Végig sajátkezű)

9.

Pázmány Miklós — Batthyány Ádámnak

Bécs, 1648 október 8.

Örül, hogy Bécsben találkozhatnak, mert volnának dolgai, amelyeket közölni szeretne. Kéri, ne ellenezze veszprémi főkapitányságát, mert tudja, hogy mást ajánlott oda.

Az Ked ide Beczbe ualo iovetelet ertvén sibil kivanonk uala Kedel sembe lenni ha foglatatossagim engedik vala az uarakozast. Voltak uolnais enihani dolgaim melieket kozleni akartam Kedel, de azokat mas occasiora hagiom. Hanem ez ielen valo levelem által csak kerni akaram Kedet, hogy ellent ne tartana benne az en Wesprini Capitansagom praetensioiaban, mivel ertem, hogy Ked mast commendalt uolt azon tistre nem tuduan talam az en szandekomat, Meli gratiat Kednek mind megh osmerni mind megh halalni igiekezen, annalis inkab, hogy Wesprimbe iob modom uolna benne hogy sem mint Papan magam interesse nekul, Kednek szolgálom és kedueskednem megis ősmertetnem magamat hogy mind tudok s mind akarok Kednek szolgálni. D: Becsbe 3 8bris 1648

Nic. Pazmanj

OL. Batthyány lt. Missiles 36. 152. (Végig sajátkezű)

10.

Pázmány Miklós — Batthyány Ádámnak

Nyék, 1648 november 4.

Kéri, hogy írjon a győri vice-főkapitánynak, hogy ne haragudjon rá, mert a veszprémi főkapitányságot megkapta. Ő csak hazájának akar ebben is szolgálni.

Az mostani uett Ormosdi Josagombul uissza teruen szansandekal Viuarra es Rohoncra juttem hogy Keddel szembe lehessek. De ez nem lehetuen ezen levelem által alazatossan kerem Kedet meltostassek mellettem egi leveleczet az Giori kirali kepenek mint szogoranak írnia; hogy tudniillik mivel ő Felsege nekem az Wesprimi Capitansagot megh adta, ő Naga ream ok nekul uett ha-

ragiat el uegie mert így az Wesprimi a'apat talam nagjobb karomra volna, ha tudniillik Generalisom neheztelesebe lesek. En penig czupan csak Hazamnak akaruan io hirczkeert szolgálni, es sem penzert sem kapsyert; giakran nagj impedimentuma volna io szandekomnak Ó Naga ream ualo disgustusa. Bizuán azért Ked gratiaiaba, es bizoniossan tuduán, hogy Ked ezen dolgomba nekem leg nagj ob szegitsegemre lehet, ezen leuelem által Kedet akarom megh talalni. Mivel enis Wesprimbe minden tehetséggel azon lesek, hogy Kednek ezen uelem io tetendő gratiaiat megh szolgálhassam, es ottis nem kulombnek, mint maga eggik Comuentios szolgálaiának ósmeriem magamot lenni.

D: in Niek 4 9mbris 1648

Nicolaus Pazmanj

OL. Batthyányi lt. Missilis 36. 153. (Végig sajátkezű)

11.

Pázmány Miklós — Batthyány Ádámnak

Veszprém, 1649 január 16.

Mivel Pápán nem lehetett szolgálójára, Veszprémben akarja „helyére vinni.” Felajánlja, hogy Batthyány itteni jószágait árendába veszi.

Miuel Posa U. Kedhez megien akarom általa Kedet salutálni es magamat Kednek aianlni, hogy Ked az itt ualo szolgálatomat meitostassek uenni, miuel Papan lakuán KK nem szolgálhattam keues üdo alat, azért itten akarom helére uinni, csak Kedis oly kés legien az paraczoalathoz mint en az szolgálatnoz.

Miuel penig Kk itt Wesprim mellett uannak Josagi az kiknek keues hasnat ueheti tauul letelek miat, en nekem penig ide holmi hazi szolgálatassal nagj koniebssegemre volna, ugi gondoltam ha Ked arendaba ide engedne masfel anni kéz penzt estendeig megh adnek, hogy sem az mennit Csaktorniai V: be szolgáltatt KK; akar penig zalogba is el uennem. Attul sem kellene tartani hogy el pustulna alattam, mert ualahun még laktam es birtam mindenut mast mondhatnak. Azert Kedtul io ualast uarok. D. Wesprimbe 16 Janu. 1649

Nicolaus Pazmanj

OL. Batthyányi lt. Missiles 36. 154. (Végig sajátkezű)

12.

Pázmány Miklós — Batthyány Ádámnak

Veszprém, 1649 január 29.

A tihanyi vajdát ajánlja a palotai jószág tisztartóságára, ezzel az ő végháza is nyerne.

Jol lehet hogy Ked ezen Tihani vaidat iol ósmeri, miuel mind igen Vitez ember, es Emberseges Catholicus emberis, De miuel engemetis megh talalt hogy Kednel intercedalnek, hogy az Palotay Josagnak Tistartosagat nekie conferralna, azért ezen leuelem által kegielmednek mellette akartam koniorogni, hogy ked giakran megh igert gratiaiat hozzáia, ebben az dologba megh mutassa.

Nekemis annibul nagj gratia lesen, mind hogy keresemet Ked megh halgatia, s mind hogy ilien Vitez Emberrel alattam valo Veeghaz megh szaporodnek.

Nemis tudok Csaktornai U: halala utan az ki ennek az Tistnek iob Conscientiaual megh felelhessen, es ha, az e minapi keresem szerent azon Josagot arendaba vagy

zalogba Ked kezemhez bocsatanais, mast ennel magamnak nem tartanek.

D. Wesprimbe 29 Janu: 1649.

Nicolaus Pazmanj

OL. Batthyányi lt. Missiles 36. 155. (Végig sajátkezű)

13.

Pázmány Miklós — Batthyány Ádámnak

Veszprém, 1649 február 12.

Köszöni, hogy a tihanyi vajda ügyében kérését meghallgatta. A török „csintalanságáról” ír, melylyel az esztergomi érsek Szent-Kereszt nevű városát kirabolta. Itt is hasonló szándékkal van a szomszéd. A befagyott Balatonon a nem hódolt falvakat akarná megtámadni Pázmány is, erre biztatja Batthyányt.

Hogy Ked elso keresemet heába nem hadta alazatosan megh szolgálom. Enis KK ez utan annal keseb es kotelessebb szolgálai akarok lenni, minden üdoben: ime azért maga Vaida U: akara Kedhez fel menni, es hozza ualo gratiaiat megh kosonni. Az Toroknek nagy czintalansagat es Ersek U: ő Naga Szent Kerest nevü uarosa el rablasat es 300 emberig ualo Rab hozasat erthette Ked. Ittis csak nem oian szandekba vagion somszed Ur barátunk, mivel csak nem nap itt kozel kereskedik. Az udó iol szolgálma most az balaton kemeny megh fagiasan minekunkis az Hodolatlan falukra, ha zaboaba nem iartatnanak.

Kedtul mint igaz Hazank Fiat az dolog iobban meg lehetne, es Ked arnieka alat az itt ualóknak is mód adattatnék.

D. Wesprimy die 12 Febr: 1649

Nic. Pazmanj

OL. Batthyányi lt. Missiles 36. 156. (Végig sajátkezű)

14.

Pázmány Miklós — Batthyány Ádámnak

Veszprém, 1649 április 9.

Noha szóval már elmondotta a veszprémi vár nyomorúságos állapotát, most vice kapitányát küldi hozzá, kéri, hogy pártját fogva segítsen a veszprémi bajokon.

Noha, soval, emina, Nadsagodnak, bőszegeessen az it valo niomoiut állapotott Declaraltam, de hogi megis Nagod mind it ualo regj lakos, ember által minden kepen ennek az Veghasnak állapotjat erthesse, Vicze Capitanomat ő kegielmet kultem föl keruen alazatosan Nagodat, Nagod mint megh Niomorodot hazanknak Atia, ennek az igazan valo Veghasnak, ez orsagunk egik kinualó bastiananak, azon orsagunk közonseges jouara Partiat fognia meitostassek. Es hogj az minemő Punctumokat, az nemes orsagh eleiben fogh ő Kigielme teriести Nagod Commendatioia, es Authoritassa által veghesis vihesse mellet Nagodnak mind feienkent alazatosan megh szolgálma igitekezunk. Datum Vesprimbe 9 Aprilis Anno, 1649

Nicolaus Pazmann

OL. Batthyányi lt. Missiles 36. 157. (Csak az aláírás sajátkezű.)

15.

Pázmány Miklós — Kolozsvári Istvánnak

Pozsony, 1655 április 22.

„Nevelőatyját” köszönti s igéri, hogy Eszterházy gróf meglátogatása alkalmával őt is felkeresi.

Edes régi io akaro Atyam gianant valo V:

Mondhatatlan nagy io keduen uettem az Ked leuelet es mikent csak kivul megh lattam az Ked irasat mingiart az regi és nekem iol osmert kep iras forman ualo kez iras, megh osmertette uelem ki legien az ki iria. Vru- lom penig KK ilien Isten nagy aldasat, hogy Isten Kedet

mint egy üdonk-beli Patriarchat mostis io egesegben eltetti mely toab ualo egeseges eltet kivanom Istentul Kednek sokaeg. Miuel penig Groff Eszterhazi Pal Vramhoz igerkeztem. leuen occasiom ket auagy harom honap alat megh latogatom mind Groff Vramat mind penig Kedet az en regi Felneuelomet. Interim Ked tarczoz Isten, es Embe- rek elot io emlekezetiben.

D. Poson 22 April: 1655.

Ked Fia
Groff Pazmany

OL. Eszterházy hgi cs. lt. 67. köteg 6409. (Végig saját- kezű)

Nikolaus Pázmány, Oberkapitän von Veszprém

Nikolaus Pázmány wurde bisher als einer der Magnatendichter in der ungarischen Literaturgeschichte in Evidenz gehalten. Auf Grund der Missilenbriefe, gefunden in den Familienarchiven, wurden seine Persönlichkeit und sein Lebenslauf in eine neue Beleuchtung gestellt. Er ist als Sohn des Georg Pázmány, Bruders vom Kardinal Peter Pázmány, im Jahre 1623 geboren; verlor seine Eltern früh. Um seine Erziehung hat sein Onkel Sorge getragen. Seine Schulen hat er in Jesuiteninstitutionen in Graz, Nagyszombat—Tyrnava und Olmütz absolviert. Sein Onkel kaufte für ihn Besitzungen in Böhmen und liess ihm auch den Grafentitel gewähren. In seinem Jugendalter wollte, wohl unter Einfluss seiner Jesuitenumgebung, Jesuite werden; begab sich nach Rom; seinen Plan hat aber aufgegeben. Er hat ausländische Reisen unternommen und verbrachte eine längere Zeit in Paris, das er in seinen Briefen als irdisches Paradies pries. Im Jahre 1641 kehrte nach Hause zurück und verheiratete sich. Im Jahre 1647 erwarb pfandrechlich das Do-

minium Pápa von den Esterházy's und wurde damit Oberkapitän der Burg Pápa. Dies war aber für seine Ambition zu wenig. Trotz der Protestierung des Oberkapitäns von Transdanubien, Adam Batthyány, und des Oberkapitäns von Győr, Stefan Zichy, erwarb er sich die Würde des Oberkapitäns von Veszprém. Den Widerspruch derselben hat dadurch herausgefordert, dass er sich in Ermangelung der notwendigen Erfahrungen des Postens eines Oberbefehlshabers von solchen wichtigen Burgen bemächtigt hatte. Sein Name lässt sich in den Kroniken der Grenzburgen nicht finden. Trotzdem war er ein opferwilliger, gewissenhafter Oberkapitän. Er ist im Jahre 1662 gestorben. Als Poet hat sich mit den Gedichten an Nikolaus Zrinyi einen Namen erworben. Sein jugendliches Werk, *Praxis et Usus Schedae Menstruae*, gehört zum Kreis der Andachtsliteratur. Über das Schicksal seines posthumen Werkes, *Arbor scientiae boni et mali*, weiss man nichts.

Ferenc Jenei

Adatok a Balaton melléki szőlőhegyek népi építkezéséhez

A Balatonfelvidék népi kőépítkezésének legváltozatosabb, legrészesebb példányait talán kint a szőlőhegyekben találjuk meg. Ha a megadott tájnak többé-kevésbé meg is van a jellegzetes présház építésformája, mégis még a közvetlen szomszédságban is alakban, időben meglehetősen eltérő épületek állhatnak.

Egy korábbi tanulmányomban¹ pontosan datálható XVIII. századbeli présházakat mutattam be, most részben az időközben (1956—1963) talált és felvett, szintén évszámmal megjelölt hegybeli épületeket tárgyalom, részben olyanokat, amelyek építésideje a stílusanalógiák alapján a XVIII. századra tehető.

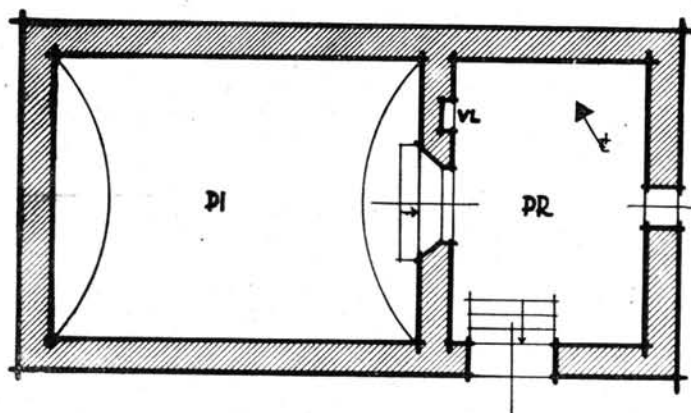
A Balaton északi partján, a Balatonfelvidéken feltűnő a présházak bámulatos formagazdagsága, változatosága. Valószínű, hogy ebben a formaváltozatosságban a Balaton mellékének, mint régi kultúrtájnak, valami szerepe van. Emellett szól, hogy a tótól alig tíz-tizenöt kilométerre eltávolodva máris egyszerűbb formákat, az adott tájban meglehetősen hasonló, egyező típusú présházakat láthatunk. A lesenceistvándi, lesencetomaji, várkölygi szőlőhegyekben úgyszólván csak egyfajta présház

154. kép. Szántó Gyula présháza, 1773, Vörösberény-Újhegy

Abb. 154. Kelterhaus von Gyula Szántó aus 1773 in Vörösberény-Újhegy

épült: egyszerű zsupfedeles, egy vagy kétosztatu, parasztház (lakóház) formájú présház. A Káli mendence szélén is leegyszerűsödik a présház, a pince. Ugyanakkor Balatonudvari—Akali felett a szőlőhegyekben a legkülönbözőbb és olykor igen díszes épületeket emeltek. Mindez esetleg arra vezethető vissza, hogy a Balaton melléki szőlőbirtokok tulajdonosai közt gyakrabban akadhattunk városi polgárookra, kis- vagy középnemesekre.

155. kép. Az előző képen bemutatott présház alaprajza
Abb. 155. Grundriss des Kelterhauses Abb. 154.

Mindaddig nem tisztázott a Balaton-felvidéki népi építkezés területén a beköltözött németek szerepe. Kétségtelen, hogy a németek a betelepedésük után elég korán szereztek maguknak szőlőbirtokot a Balaton felé tekintő napos hegyoldalokban, s emellett a községük határában, a magasan fekvő és aránylag zord éghajlatú, a szőlőművelésre kedvezőtlen földeken is létesíthettek szőlőket.² De az utóbbi, a községek határában létesített szőlők legnagyobb része nem vált be és ma már csak a dülönevek őrzik az egykori szőlőtelepítések emlékét. Több Balaton-menti présház német felirata német építetőre

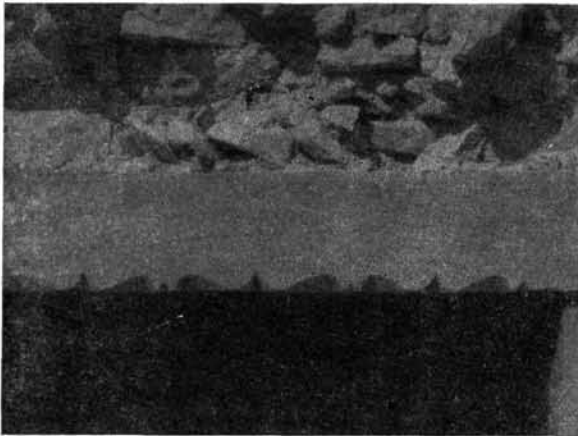

156. kép. A Vörösberény—Újhegyi présház barokkos szemöldökgerendája évszammal

Abb. 156. Gesimsträger von Barockstil aus dem Kelterhaus in Vörösberény—Újhegy

utal, máskor a feltűnően hasonló stílus hozza közelebbi vonatkozásba a német falut (pl. Vöröstót) a szőlőhegybeli épülettel. Az itteni németség fejlett lakáskultúrája elvitathatatlan és olykor ugyanaz a lakályosság, belső rend mutatkozik a présházak beosztásában, a szoba berendezési tárgyaiban, módjában, formájában, a hegyi hajlék jól használható konyhájában, mint a német faluban.

Az igen változatos szőlőhegybeli építkezés az oka, hogy nem könnyű feladat a présházakat csoportosítani, rendszerbe foglalni és így tárgyalni. A

157. kép. Aszófői rompince faragott szemöldökfája
Abb. 157. Gesimsträger mit Schnitzerei aus einer Kellerruine in Aszófő

felosztás alapja különböző lehet, így tárgyalhatjuk a szőlőbeli épületeket a tájegységek szerint, mert ha változatos is az építkezés, azonos földrajzi körülmények, gazdasági viszonyok bizonyos fokú irányt szabnak annak, azt se feledve, hogy egymáshoz hasonló történeti múlttal rendelkező falvakhoz tartoznak. Olykor helyi divatok bukkannak fel és ezek a présházaknál is jelentkeznek.

De tárgyalhatók objektumaink típusok szerint is, pl. külön csoportban a boronapincék. Adhatják a felosztás alapját a történeti stílusok, mert ezek gyakran kétségtelenül felismerhetők, így beszélhetünk barokk, copf, klasszicizáló stb. stílusú présházakról. De függetlenül a stílustól, szó lehet körülhatárol-

158. kép. Nemesgulács—hármashelyi présház 1775-ből

Abb. 158. Kelterhaus aus dem Jahr 1775 in Nemesgulács—Hármashely

ható időszakról, pl. a XVIII. század eleji, XVIII. század végi hegybeli építkezéstről, amikor is egyszerre tárgyaljuk a történeti stílus bélyegét magán viselő urasági barokk borházat és az egyszerű, de szintén pontosan datálható, megközelítőleg ugyanazon évtizedből származó nádfedeles egyszerű parasztpincét.

E többfajta csoportosítás közül az utóbbit választjuk, talán mert ez bizonyult a legalkalmasabbnak a rendszerezésre. Az azonos kor többé-kevésbé hasonló építőtechnikát, hasonló stílust és sok egyebet jelent, hozzáátéve azonban, hogy ez nincs feltétlenül mindig így, kivételek akadnak. Természetesen ezen belül a típusok osztályozását is szemmel tartjuk és ennek megfelelően tárgyaljuk épületeinket.

Szóba jöhetne még az is, hogy a leírás, az ismeretetés alapjául egy-egy kiragadott elemet, pl. a tűz-

159. kép. Vászoly-öreghegyi Tóth Károly-féle présház
Abb. 159. Kelterhaus von Károly Tóth in Vászoly-Öreghegy

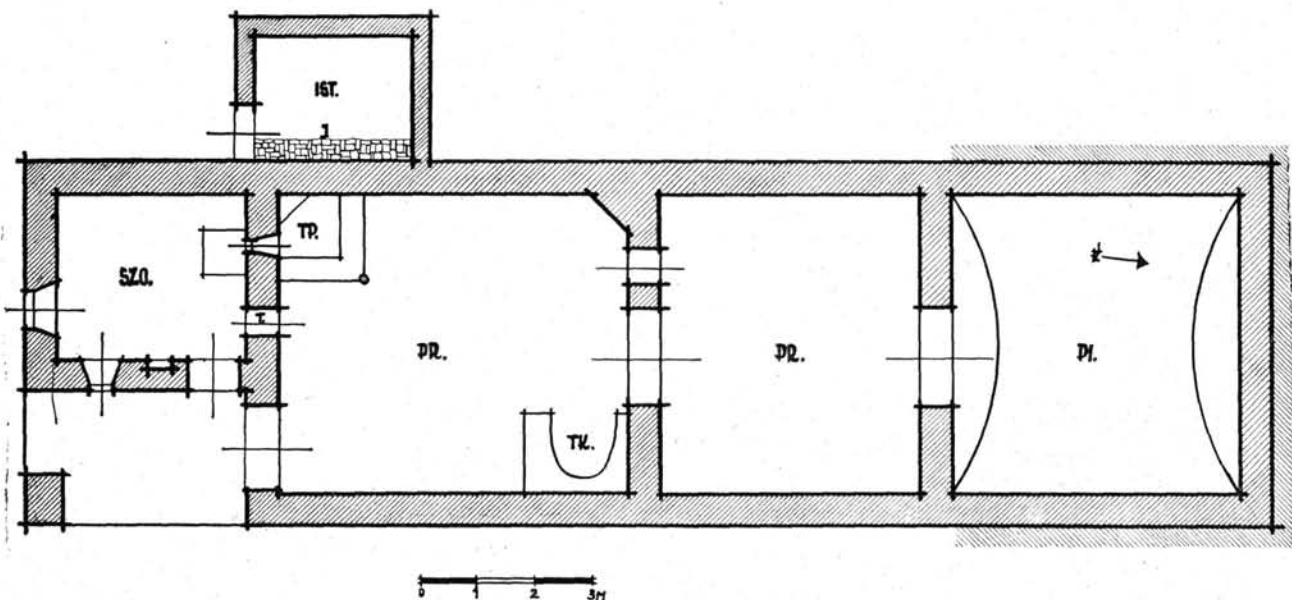
helyet válasszuk. Ám végső soron az elemek lényege csak összefüggésükben érthető meg, szükséges tehát, hogy először az egész épületet mutassuk be, ismertessük minden elemével egyetemben, s csak utóbb emeljünk ki elemeket, külön, részletesen szólva azok funkciójáról, fejlődéstörténetéről. Külön nagy összefoglaló téma lehet pl. a présházak tüzelőrendszere vagy a présházajtó, zár stb., de

mindez csak az egyes présház típusok részletes ismertetése után jöhet szóba.

Általában kétféle présház típusot különböztethetünk meg: az egyszintes és a kétszintes présházat. Az egyszintes (földszintes ház jellegű) présház egyszerűbb falusi lakóháza emlékeztet, rendszerint elől-hátul csúcsfalas és magában foglalja többé-kevésbé egy szinten a présházat, a pincét. Fejlettebb alakjában kis szobával bővül, hátul pedig a pince már nem egyszerű mennyezetes, hanem kőbolthajtásos építmény, amit a legtöbbször ráhúzott földdel fednek be. Az egyes helyiségek szintjei közt mindössze annyi a különbség, hogy a pince húsz-harminc centiméterrel mélyebben fekszik a présháznál, a szobánál.

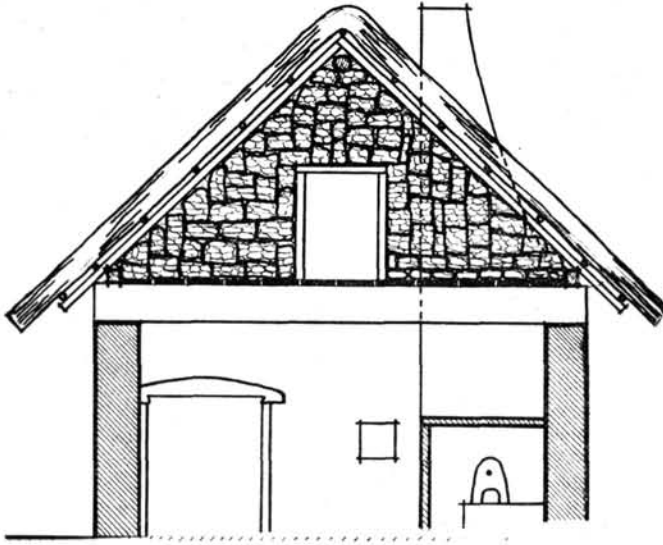
Az egyszintes présházak sorában elsőnek egy vörösberényi présházat ismertetek. (Újhegy, Szántó Gyula présháza. 1956. évi gyűjtés, 154—156. kép). Kívülről megtekintve egészen egyszerű, jellegtelen parasztház formájú, aminek náddal fedett szelemenestetőjét elől-hátul kőcsúcsfal tartja, ollóközbeiktatása nélkül. A 60 cm vastag kőfalú, kéthelyiségű, kívül 200 cm falmagasságú épületben elől kis (330x486 cm alapterületű) présház, hátul bolthajtásos, kőfalú pince van. A présház 50 cm-rel mélyebb a külszínnél, a pince 20 cm-rel a présháznál.

A présháznak két érdekessége van. Az egyik az, hogy a nádtetős fedélszék alatt kőbolthajtásos pince húzódik meg, a másik pedig a pince faajtó kerete-

160. kép. Az előző présház alaprajza

Abb. 160. Grundriss des Kelterhauses Abb. 159.

161. kép. Az előző présház keresztmetszete
Abb. 161. Querschnitt des Kelterhauses Abb. 159.

lésének díszítése. Az efajta, lakóházformájú pincék általában fagerendamennezetesek, széles, vastag pallókkal. (E tájon boronyapincéknek nevezik, ám- bár fából csak a mennyezetük épült.) Kőbolthajtásos pince felett a legtöbbször nincsen tető, hanem csak egyszerű földhányás.

A pinceajtófélfa, a szemöldökgerenda barokkos faragású. A szemöldökfán a vésett felirat: ANNO 1773. — A 132x168 cm nagyságú ajtó valaha srófkulcsra³ járhatott, erre utal az ajtószárfába fúrt lyuk. A pinceajtók szemöldökfájának barokkos ízü faragott díszé többször előfordul vidékünkön, másutt azonban általában a faragás hullámvonalai mélyebbek, aránylag nagyobbak, mint pl. Aszófő határában egy nompincénél (157. kép), vagy Akali felett a Leshegyen, Rezi szőlőhegyében stb. egy-egy présháznál.

A Hármashégyen, a gulácsi határban a szőlőben található egy, a berényihez hasonló külsejű egyszerű parasztprésház, csúcsfalas, nádtetős épület, belül szoba+présház+pince beosztással, a pinceajtó szemöldökfáján vésett évszámmal: 1775. E vésett évszám nélkül alig tétéleznénk fel régiségét, már azért sem, mert homlokfalát valószínűleg megújították. (Iglói Ferenc tulajdona. 1956. évi gyűjt. 158. kép).

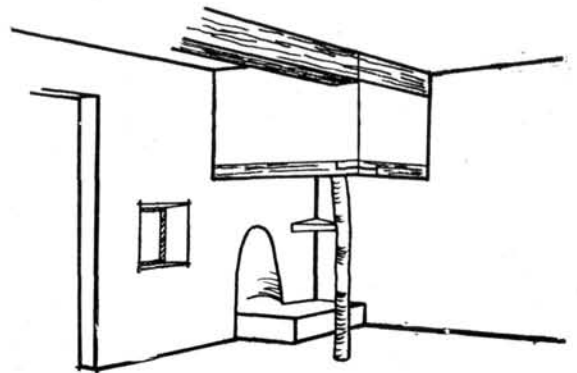
Az alább tárgyalandó két présház egymáshoz elég közel fekszik (Vászoly, Balatonudvari szőlőhegye), évszám nélküliek, de stílusuk alapján rész-

ben a XVIII. század végére kell helyoznünk építési idejüket.

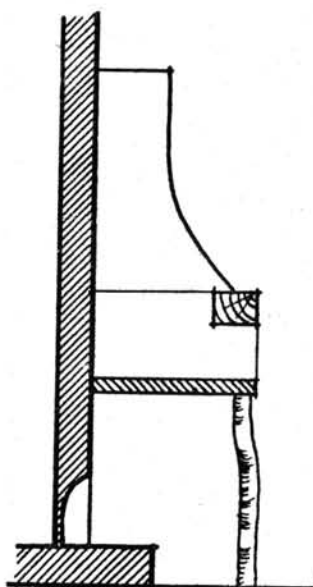
A vászolyi présház (Öreghegy, Tóth Károly tulajdona. 1952. évi gyűjt. 159—164. kép) meglehetősen hanyatló jellegű, mindenütt egyéb műveltség-ágak ellepte szőlőterületen fekszik.⁴ Romosodásnak indult, félig tetőtlen, tárt ajtajú épület, aminek közelében egy nagyobb, 1755. évből származó présház áll.⁵ — Az itt tárgyalt présház feltűnősége a szoba melletti szép árkados, pilléres tornác, ahonnan a présház bejárata is nyílik, nemkülönben itt van a deszkamennyezetbe vágott padlásfeljáró is. Elöl a csúcsfalán domborműves stukkódísz: szőlőfürtös vessző. Hasonló szőlőfürtös motívum elég gyakori a környék XIX. század eleji présházainál, ahogy az ablak stukkó keretelése is erre a korra utal. Hasonló jellegű csúcsfalas présház található pl. Balatonudvari felett a szőlőhegyben 1921-es évszámmal.

A 60 cm vastag kőfalú épület első helyisége a 285x328 cm alapterületű, 225 cm magas, földes, fagemennyeztes szoba alacsony (155 cm magas) ajtóval, kis (68x77 cm), keresztvasas ablakkal. Vaklika farámás, a sarokban a zöld szemes kályha helye, mellette a falban a présházba vezető, deszkával bélelt tálaló nyílása. Az utóbbi bizonyos fokú kényelemre utal, arra, hogy huzamosabb ideig tartózkodhattak a házban, az itt levők otthonosan akarták magukat érezni, a présház tüzelőjén meleg ételeket készítettek, szabályszerűen étkeztek. Napjainkban mindebből a lakályosságból semmi sem maradt, a különben jó karban levő erős faajtó tárva-nyitva, amellet, hogy a szobában levő kapa, fejtekercs, a földes padlón szétszórt széna elárulja, hogy ideiglenes alvóhelynek használják.

A tornácból nyílik a régi típusú, fatengelyes ajtóval⁶ zárható, padlósolt, 465x614 cm alapterületű,

162. kép. Az előző présház tűzhelye
Abb. 162. Feuerherd des Kelterhauses Abb. 159.

163. kép. A tűzhely keresztmetszete
Abb. 163. Querschnitt des Feuerherdes
Abb. 162.

268 cm magas prэшház, ami után még egy prэшház-forma helyiség következik, végül a bolthajtásos pince. A második prэшházhelyiség falán kővel be-rakott ablaknyílást láthatunk, az ajtó két oldala mellett pedig két szellőzőnyílást.

Az első prэшházban megtaláljuk a tiprókád részére épített 35 cm magas kőpadkát, a másik sarokban a tűzhelyet. E tűzhelytípus itt a környéken meglehetősen gyakori: alacsony, 40 cm magas, négy-szögletes, kőből rakott tűzpadka, ahonnan fűtötték a szobabeli kályhát is. Felette a sarokban, falba-építve háromszögletű kő szikrafogónak, még fel-jebb téglából rakott szabadkémény, az utóbbi alul négy-szögletes (157x157 cm alapú, 114 cm magas), szintén téglafalú, vakolt, egyik sarkán 168 cm ma-gas fadúrcra támaszkodó nagy szikrafogóban végző-dik. Természetesen a szikrafogó, illetve a szabad-kémény a mennyezet többi gerendáinál vastagabb gerendára épült.

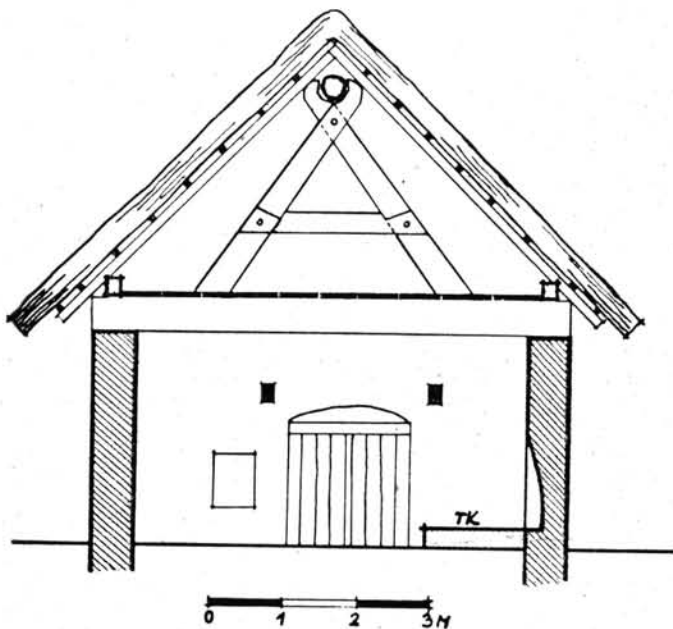
E tüzelőrendszerénél voltaképpen két szikrafogó van, egyik a tűzpadka felett 90 cm magasan a falba épített háromszögletű kő, a másik, a nagy négy-szög-letes, szabadkéményt tartó szikrafogó. Kezdetlege-sőbb prэшházakban csak a falba erősített követ ta-láljuk meg, itt emellett a fejlettebb forma is meg-van.

A hegyben meglehetősen általános, hogy a prэшházhoz oldalt — valószínűleg utóbb — kis istállót építenek. Ezt találjuk meg prэшházunknál is: vakolt kőfalú, nádtetős helyiség, amiben jászolnak 38 cm magas, 47 cm széles kőpadkát raktak.

A nádazott tetőszerkezet szelemenés, az utóbbi három (elől a szoba—prэшház közti válaszfalnál és hátul) — kőből rakott tűzfal és egy (a két prэшház közti válaszfal előtt 90 cm-re) hegyesszögű olló tartja. A bolthajtásos pincét földdel hányták be.

Mindent egybevetve valószínű, hogy eredetileg csak a bolt-pincét és az előtte levő prэшházat építet-ték a XVIII. század végefelé, majd később, talán jobb gazdasági viszonyok közt a XIX. század elején még egy prэшházat és tornácot szobát építettek hoz-zá. Akkortájt ez a bővítés divatos lehetett, mert hasonló prэшházat találunk a szomszédos Balaton-udvari szőlőhegyében is, a Leshegyen.

A leshegyi pincénél (Höbei tulajdona, 1956. évi gyűjt. 165—167. kép) a szoba mellett szintén árka-dos, pilléres nyitott tornác látható. A 60 cm vastag téglafalú, 255 cm, tehát aránylag magas szoba szép bolthajtásos, ajtaja a tornácra nyílik, lényegében tehát megegyezik a Balaton-felvidéki régebbi fűs-tös házakkal. A kőfalú prэшház szintén bolthajtásos, megtalálható benne a tiprókád padkjája, nemkülön-ben a bolthajtásba beépített, a fentebb tárgyalt (Tóth) prэшházhoz hasonló négyszögletes, kandalló-szerű szikrafogó szabadkéménnyel. A prэшház fal-lán a pinceajtó felett szénrel írt kezdetleges fel-irat: — „Itt volt botska Tipro 1839 dikbe” —, majd odébb felírt rovásban az egyes szüretetek akószámai.

164. kép. Az előző prэшház tetőszerkezeti rajza
Abb. 164. Dachkonstruktion des Kelterhauses Abb. 159.

165. kép. A Balatonudvari–leshegyi Höbel-féle présház
 Abb. 165. Kelterhaus von Höbel
 in Balatonudvari–Leshegy

A 285 cm magas pince bolthajtásos, szintén a tető alatt van. A szelemenés tetőszerkezetet három helyen — elől, a szoba—présház közötti válaszfalnál és hátul csücsfal, míg közben két olló tartja. A padlástér alaposabb átvizsgálása fényt derít a ház múltjára: kiderül, hogy a szoba—présház közti válaszfal felett a csücsfal a padlástérben szabályosan vakolt, szellőzőnyílása keretelt, tehát külső oromfala volt az eredetileg csak két helyiségű présháznak, amihez utóbb, a XIX. század elején építettek a tornácos szobát. A présház mellső falán fel is lelhető a berakott, elvakolt ajtónyílás, az eredeti bejárat helye. A présház különben ma is még eredeti funkcióját tölti be, ajtaja zárt.

Úgy látszik tehát, hogy a múlt század elején divatos lehetett a présházak bővítése, kényelmesebb lakószobával, szép tornáccal való kiegészítése, ilyen bővítésekkel másutt is találkozhatunk, pl. a távolabbi Kóorra (Várvölgye szőlőhegye) oldalán is láthatunk kétszintes présházat, aminek első része (a szoba és az alatta levő pince) újabb keletű.

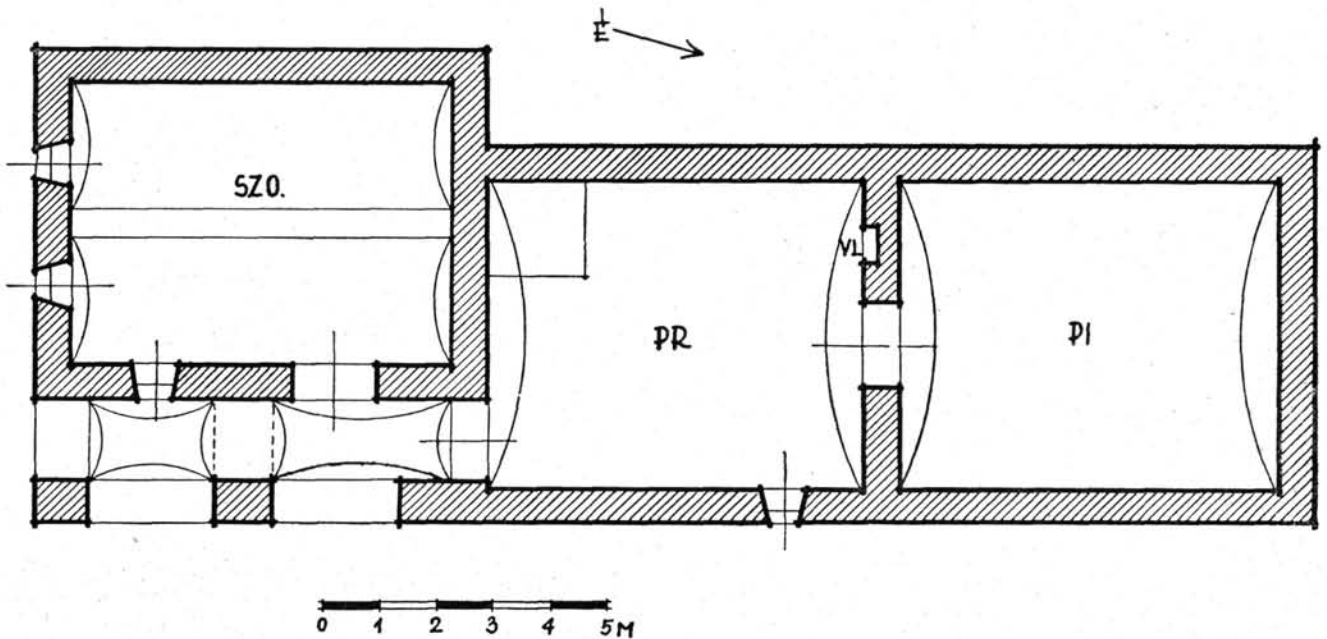
A legszebb Balaton környéki présházak a kétszintes épületek közül kerülnek ki: ezek a legváltozatosabbak, s a legjobban közelítik meg a városi lakóház formáját, itt a legtöbb dísz, az ékítmény, a legszebb építészeti elem. Kétszintes présház a Balaton északi partján majd mindenütt felbukkanik, a legjobb példákat mégis Akali—Pécsely környékén találjuk.

A Balatonudvarihoz tartozó Leshegyen egy 1718-as évszámmal ellátott kétszintes présház áll (Muray Károly tulajdona. 1955. évi gyűjt. 168—169. kép). A kőfalú épület felső szintjén szoba+présház, az alsó szinten bolthajtásos pince van, az utóbbi bejáratát 180 cm széles, 1928-ban készült betonfedővel fedték, bizonyosságául annak, hogy a kétszázéves épület akkor még használható volt. Homlokzatán festett szalagdísz, a felső vízszintes szalagban váltakozva piros és fehér hullámos ornamentika (a futókutya néven ismert hullámvonalszerű díszítés), a két szélső függőleges szalagdíszben piros csíkozás, váltakozva kék négyzetekkel. Az oromfalon pirosan festett felirat: ANNO 1718. — Az épület régiségére utal a sok — összesen négy — vaklik. A présház ajtaja fatengelyes, hasonlóan a fentebb említett épülethez, padlásolt, a sarokban téglaszabakéménnyel. Az épület oldalához istálló csatlakozik.

A hagyomány szerint állítólag dézsmapince volt, ahová a tizedváltásig hordták össze. Korábban meneshelyi gazda volt a tulajdonosa, különben az épület többször cserélt gazdát, végül is jelenlegi tulajdonosa, egy balatonudvari ember vette meg. Különben ezt a sűrű tulajdonoscsereket más présházakkal kapcsolatban is gyakran hallhatjuk. A szőlőgazdálkodás rentibilitásának hullámzására vet fényt, hogy a présház 1924-ben romosodásnak indult, akkor már teteje seny volt. Az új tulajdonos azonban tetemes áldozattal rendbehozatta. (Költséges kiadás a hegyben építkezni, tekintve, hogy a szőlőben sem víz, sem murva nincsen, a vizet a Balatonról kellett felhozni, erdőről a murvát.) Ké-

166. kép. Tornácrészlet a Höbel-féle présházból
 Abb. 166. Teil der Diele aus dem Kelterhaus von Höbel

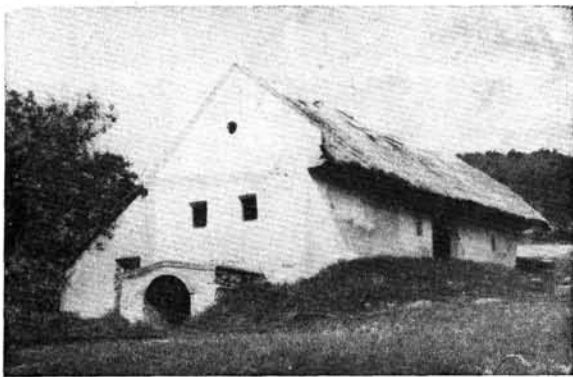
167. kép. Előző oldali prësház alaprajza

Abb. 167. Grundriss des Kelterhauses Abb. 165.

sőbb újabb osztozkodásra került a sor, s akkor kettéválasztották az épületet: a prësházat válaszfallal osztották ketté, az elrekesztett részbe sparihertel raktak. Hasonlóképpen alakult az alul levő pince is; kőfallal kettéválasztották, s az egyik részben oldalt külön bejáratot vágtak, így az osztozkodó testvéreknek külön prësházuk és külön pincéjük lett.

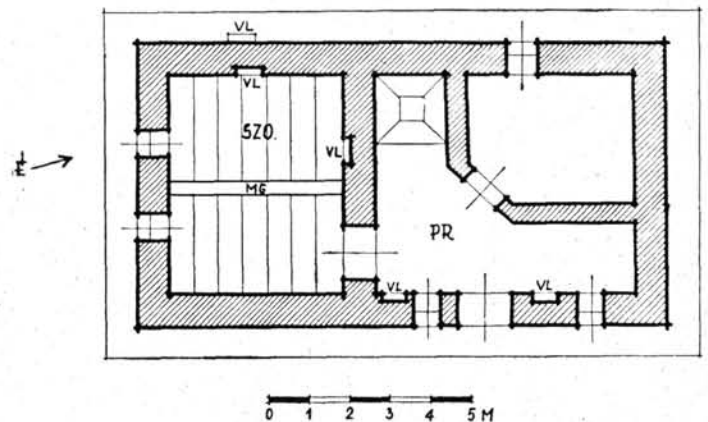
Mindez azonban napjainkban már elvesztette jelentőségét, a helyiségek ajtaja tárva-nyitva, a

szoba szénával teli, a prësház előtti nagy kukoricás a termelés mód megváltozására utal. Prësházunk így igazában talaját, szerepét veszítette, takarmányt tartanak benne, vagy esetleg olykor meghál benne a kinn dolgozó. Van ugyan valami kevés szőlő a közelben, ennek termését azonban egy másik prësházba szállítják. A most tárgyalt prësház különben aránylag közel, alig fél óra járásnyira esik a falutól (Balatonudvaritól), valószínű tehát, hogy építése

168. kép. 1718-as évszámú prësház
Balatonudvari-Leshegyről

Abb. 168. Kelterhaus aus dem Jahr 1718
in Balatonudvari-Leshegy

169. kép. Az előző prësház alaprajza

Abb. 169. Grundriss des Kelterhauses Abb. 168.

idején valami távolabbi községben (vagy akár városban) lakott tulajdonosa, mert hisz csak így volt értelme a szobának, a konyhaszerű főzőhelyiségnek. A nagyobb terjedelmet magyarázni lehet azzal, hogy valóban dézsmapince lehetett.

Akali felett a Fénye szőlőhegyben több, azonos felépítésű kétszintes (emeletes jellegű) présház látható, mindezek építészetiileg teljesen hasonló minta után készültek, a felső szinten szoba+présház, az alsó szinten bolthajtásos pince beosztással. Egyformán nádfedeles épületek, homlokzatuk azonban igen díszes, gazdag ékítményekben és a strukkódíszben különbségek vannak, az oromfalra írt évszámok különböző évekre utalnak. Az e csoportba tartozó présházak legrégebbje 1791-ből származik, a homlokzat ablakszemlei felett mintegy szemöldök-ként elnépiesedett szalagfűzért veszünk észre e stílusjelleg a XVIII. század végére, a hanyatló barokk, a copf korára utal (170. kép).

A présház külső ajtájára van az évszám karcolva: ANNO 1791. — Kéménye szintén korabelinek mutatkozik. Különben az épületet a gyűjtés idején (1956) még használták.

Pontosan ugyanezt a présházformát láthatjuk itt a hegyben, egészen közel, de egyszerűbb kivitelű homlokzattal (1823-as évszámmal, 171. kép), majd egy másik présházat,⁷ elnépiesedett copf szalagfü-

170. kép. 1791-es présház homlokzata Akali-Fénye szőlőhegyről

Abb. 170. Front eines Kelterhauses vom Jahr 1791 in Akali-Fénye

171. kép. 1823-as évszámú présház Akali-Leshegyről
Abb. 171. Kelterhaus vom Jahr 1823 in Akali-Leshegy

zérrel az ablakok felett (1836), végül egy harmadikon romantikus ízű díszítmények mutatkoznak (1850-ből, 172. kép). — Mindez azt bizonyítja, hogy építészetiileg, belső szerkezetben ugyanazt a présházformát építették, ismételték hatvan éven át, ugyanakkor azonban a külső díszítés, a stukkó az időközben változó történeti stílusoknak megfelelően szintén változott, elnépiesedett formában, olykor meglehetősen megkésve.

Itt kell rámutatnom a kétszintű, szép stukkódíszes oromfalú, homlokzatú présházak sajátos kettősségére: ugyanis amíg a présház előlről, a homlokzat felől megtekintve emeletes, városi jellegű, díszes oromfalú, polgári eredetű épületként hat, ugyanakkor oldalról, de különösen hátulról megközelítve egészen egyszerű, szegényes, földszintes kis paraszthajléknak látszik. Hegyoldalban épülvén természetes, hogy oldalról földszintes, előlről viszont emeletes épületként hat, másrészt azonban azt már a sajátos egykori ízlés sugallhatta, hogy

172. kép. 1850-es évszámú présház Akali-Fenye szőlőhegyről

Abb. 172. Kelterhaus vom Jahr 1850 in Akali, Weinberg Fenye

minden dísz a homlokfalra, a csúcsfalra pazaroltak, míg az oldalfalakra ezekből a pompázatos építményekből semmi sem jutott. (V. ö. 177—178. kép.)

Kétszintes (fenn présház+szoba, lenn bolthajtásos présház, Hegymagas felett (Varga Antalné tul., 1956. évi gyűjt.),⁸ hanyatló barokk (copf) oromzattal, s ezen meglehetősen nehezen kivehető évszámmal: 1792. A csúcsfalhoz hasonló copf vonalú oromzat van a pincegádor felett is.

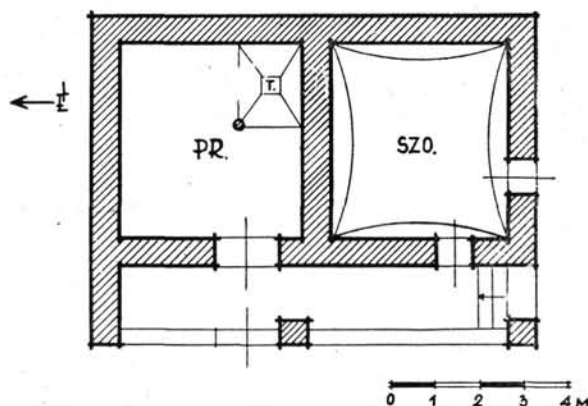

173. kép. Akali-Fenye szőlőhegyi Bogdán-féle présház

Abb. 173. Kelterhaus von Bogdán in Akali, Weinberg Fenye

Az alábbiakban évszám nélküli kétszintes présházakat mutatok be, a stílusanalógiák alapján feltehetőleg ezek is a XVIII. század vége felé épülhettek.

Az Akali feletti Fenye szőlőhegyben levő egyik présház (Bogdán tul., 1952. évi gyűjt. 173—174. kép) külsőleg többé-kevésbé hasonló egy örvényesi présházhoz⁹ (1781), beosztásban azonban eltér amattól, amennyiben a mellvédes, két pilléres tornácról a konyhába és innen a szép bolthajtásos szobába jutunk. A padlásolt konyha (vagy présház) egyik sarkában tűzhely, felette téglaszabakémény van. A négyzetalakú szikrafogó itt egészen keskeny, sarkát fehérre meszelt téglaszlop támogatja. Mondják, hogy régebben négyszögletes kemence állott a sza-

174. kép. Az előző présház alaprajza

Abb. 174. Grundriss des Kelterhauses Abb. 173.

badkémény alatt, jelezve, hogy a présházat állandó lakásnak is használták, egy ideig vincellérlakás volt. Az épület alatt van a bolthajtásos pince, míg a ház oldalánál istálló helyezkedik el.

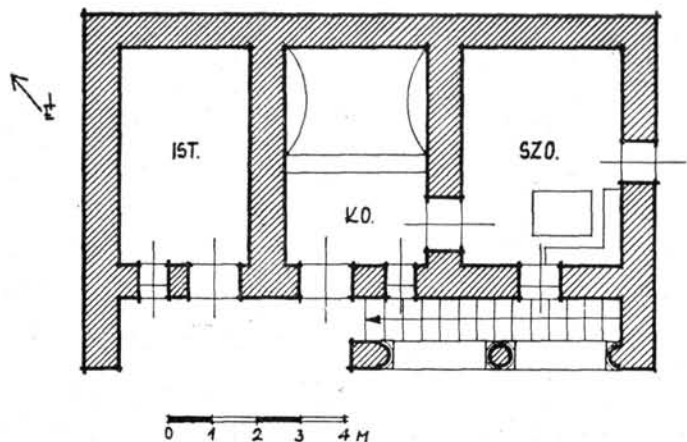
A legszebb présházak egyike a pécselyi hegyben látható (Haász Ferenc tulajdona, 1956. évi gyűjt. 175—176. kép.)¹⁰ Korábban vöröstói birtokosé volt, tehát német telepesé, ma is német a birtokosa. Hegyoldalba épített kétszintes épület, a felső szinten szoba+konyha+istálló beosztással, az alsó szintre került a bolthajtásos pince. Kőfalának vastagsága 68 cm, tehát valamivel vastagabb az átlagos pincefalaknál. Szép barokk ívelésű oromfala volt a gyűjtés idején, de már korábban is elrontották a homlokzat összhatását, amennyiben a homlokzat elé osztozkodás kapcsán egy bolthajtásos, földdel fedett pincét építettek, utóbb pedig, az 1960-

175. kép. A Haász-féle présház a pécselyi hegyen
Abb. 175. Kelterhaus von Haász auf dem Weinberg
von Pécsely

as évek elején a barokk ívelésű tetőt is átalakították.

A présház kimagasló értéke a hosszanti oldal oszlopos, félköríves, árkádos tornáca, amihez hasonló kompozíció a Balaton-felvidéken sehol sem akad. Az árkádos, mellvédés tornác a szoba és részben a konyha előtt van, míg az épület hátsó része (az istálló) előtt teljesen nyitott a tornác. De az egész tornác voltaképpen csak lépcsőfeljárát, amely-

176. kép. A Haász-féle présház alaprajza
Abb. 176. Grundriss des Kelterhauses von Haász Abb. 175.

ben tizenöt lépcsőfok vezet le a földszintre, a pincebejárat elé, az árkádos tornácon tehát vízszintes síkban nem lehet közlekedni. Kétségtelen tehát, hogy a harmonikus, szépvonalú és ritmusú tornác kizárólag esztétikai célból készült, kívülről a hasonló jellegű Balaton-felvidéki falusi házak árkádos tornácait utánozza.

A famennyezetes szobát lakályosan rendezték be, falbaépített szekrényke (falkászli), asztal, sarokpad, székek találhatóak itt. A konyha eredetileg szabadkéményes volt, csak 1944-ben falazták be és lát-

177. kép. A Pécsely-öreghegyi Wein-féle présház
homlokzata
Abb. 177. Front des Kelterhauses von Wein
in Pécsely-Öreghegy

ták el sparhettel. Az istállója szintén famennyezetes, a bolthajtásos, 460 cm széles, 300 cm magas pince végigfut az egész épület alatt, bejárata oldalt van, azért, hogy a pincéből a fedett tornácon át lehessen a konyha felé közlekedni. (Különben a kétszintes présházaknál a pincebejárat rendszerint elől, a homlokzati oldalon van.) Szelemenés (széles nyílású ollóval), cseréppel fedett tetőszerkezete újabb keletű. A még használatban levő présház

178. kép. A Wein-féle présház oldalnézete
Abb. 178. Seitenansicht des Kelterhauses von Wein
Abb. 177.

építési idejét stíluselemei alapján a XVIII. század végére kell helyeznünk.

Ugyancsak a pécselyi Öreghegyen áll a környéknek talán a legpolgárosultabb jellegű, városi épülethez hasonló régi présháza, egy kétszintes, aránylag jó állapotban levő, ma is használt épület (Wein tulajdonos, 1956. évi gyűjtés, 177—178. kép). Tulajdonosa a német lakosságú Vöröstón lakik. A présház előlről megtekintve szolid, mértéktartó

copf stílusú emeletes lakóház benyomását teszi. A hanyatló barokkban fogant hullámvonalas oromzatán korabeli vázák álltak (illetve egy még áll), a csúcsfal fülkéje szőbor részére készülhetett. A homlokfal kockásan tagolt vakolása csak fokozza a városi jellegű, emeletes ház hatását, legalább is előlről megtekintve. Oldalról nézve azonban már egészen más képet kapunk: egyszerű, földszintes parasztviskó, mintha két merőben eltérő épületről lenne szó. Az oromzat hullámvonala, nemkülönben a csúcsfal vázája a XVIII. század második felére utal.

A fentebb ismertetett présházak legtöbbször korának rentábilis szőlőművelésére és építettségének fejlett lakáskultúrájára utal, sok kétszintes (emeletes típusú) présházhoz hasonló komoly épületet a környező falvakban sehol sem találhatunk, kivéve Alsóörs ismert gótikus házát.¹¹ Úgy látszik, hogy a XVIII—XIX. század fordulóján megszorodtak a szőlőhegyekben a kimondottan városi jellegű, művészeti kivitelű kétszintes présházak, az egyszinteseket pedig olykor árkádos tornáccal és szobával bővítették, az ezekhez hasonló kimagasló szépségű présházak másutt nem fordulnak elő. Ugyanakkor azonban be kell vallani, hogy az építés körülményei még mindeddig ismeretlenek, s számos probléma (mint a városi polgárság, a beköltözött németek szerepe, a Balaton mellékének polgári, nemes vagy egyházi birtokosainak kiváltságos helyzete, s mindennek kihatása az építkezésre) még tisztázásra vár.¹²

Vajkai Aurél

Jegyzetek

- ¹ Vajkai Aurél, Présházak és pincék a XVIII. századból a Balaton északi partján. *Ethnographia*, 1956, 57—90.
- ² A szentjakabfalviak 1713-tól telepsznek le, a régi szőlőhegyet felújítják, de idővel a szőlőművelést a saját határukban feladják. Az 1777. évi urbárium szőlője alatt idegen határbelieket kell érteni (Péterdi Ottó, a Balaton-Felvidék német falvai, Századok, Pótfüzet, 1935, 708). — A németbarnagiak 1720—1730-ban telepsznek le, szőlők Pécselyen vannak, 1776-ban Aszófön is. Barnagi szőlőkről csak az 1715. évi összeírás tesz említést. (u. o. 704.) — Vöröstó 1730-ban alapul, szőlőjük akkor a határban nincsen, de valamivel később szőlőt szereznek a Balaton melléki falvakban (u. o. 705—6). — A hidegkútiak már beköltözésükkor (1751) irthattak erdőrészt („Weingarten” irtás), szőlővel próbálkozhattak. 1758-ban földesuruk biztatására Balatonfüreden hatalmaskodással szőlőt foglalnak, majd a környékbeli falvak mintájára már korán szőlőföldet vesznek a Balaton mellékén, főleg Arácson. Sokat járják az arácsi utat, erre utal az „Aracserwegäcker” helynév (u. o. 700). — Az 1757-ben újratelepült fajsziak is Arácson vettek szőlőket, az odavezető, sokat használt útról dűlőt is elneveznek („Aracserkäckler.” U. o. 697.) — Hozzátehetjük még, hogy egyes bakonyi, Balaton-felvidéki német falvak határában ma is láthatunk szépen gondozott, egészen új szőlőtelepítéseket.
- ³ L. Néprajzi Értesítő 1938 (XXX), 35.
- ⁴ A Balaton északi partja mentén fekvő szőlőhegyek közül a legtöbb elhagyatott rompince éppén az Örvényes—Balatonudvari feletti hegyekben van (1950—1956. évi gyűjtés). A szőlő síkvidék felé való törekvése talán itt érezhető a legkifejezettebben, különösen ha a közeli

Akali új síkvidéki telepítéseire gondolunk. De a síkvidéki szőlőknek terjedését már korábban Fényes Elek is észrevette, 1842-ben megjelent Statisztikájában írja, hogy a magyar bortermelés egyik fő akadálya többek közt a „síkságon elhatalmaskodott szőlőskertek”. Példának felhossa a síkvidéki Bács megyét, amit korábban a Szerémség és Buda környéke, tehát a hegyvidék tartott el borral, de a szőlőskertek utóbb annyira megsaporodtak, hogy már 1826-ban 26 000 hold szőlő volt a megyében, igaz, hogy silányabb minőségű borhozammal. (Fényes Elek, Magyarország statisztikája. I. Pest. 1842. I. 144—146.)

⁵ L. Ethn. 1956, 76.

⁶ L. Ethn. 1956, 81.

⁷ Képét 1. Vajkai Aurél, Balaton melléki présházak. Bpest. 1958. I. kép.

⁸ Képét 1. Vajkai, Balaton melléki présházak, 10. kép.

⁹ Képét 1. Ethn. 1956. (LXVII.) 75.

¹⁰ Képét 1. Vajkai, Balaton melléki présházak 14, 16. kép.

¹¹ Ethn. 1957. 87—90.

¹² Jelen tanulmány nyomdai szedése közben jelent meg Mendele Ferenc építészmérnök cikke a Magyar Műemlékvédelem 1959—1960 kötetében (Bpest. 1964. 167—182), „A pécselyi Öreghegy szőlőpincéi” címen. A cím téves, amennyiben nem a pécselyi Öreghegy, hanem az Aszófő—Udvari feletti szőlőhegyek néhány présháza szerepel a tanulmányban. Mendele közli a Vászolyi Öreghegyben levő Tóth Kálmán féle présház alaprajzát és homlokzatának képét, nemkülönben adja a leshegyi Hőbeli présház és az akali szőlőhegyben (Fenyében) levő 1836. évi présház fényképét, a szövegíráásban azonban az említett objektumokról részletesebben nincsen szó.

Eine Gruppierung der Kelterhäuser kann auf verschiedenen Grundlagen (wie regionale Einheiten, geschichtlicher Stil, oder Zeitalter) vorgenommen werden. Verfasser hat sich als Grund der Gruppierung die Zeit der Herstellung genommen. So werden diesmal die Kelterhäuser des XVIII. Jahrhunderts besprochen. Über eine Gruppe derselben wurde bereits früher in *Ethnographia* 1956, Lieferung 1—2, berichtet.

Im Allgemeinen werden zwei Typen der Kelterhäuser unterschieden: ebenerdige und einstöckige Typen. Das ebenerdige Kelterhaus erinnert an das ebenerdige Bauernhaus der Dörfer; es enthält einen Raum für Kellern und einen Keller, eventuell auch noch ein Zimmer.

Bei einem selteneren Typ der Kelterhäuser befindet sich neben dem Zimmer eine kleine Diele mit schönen Arkaden und Pfeilern. Von hier öffnet sich die Tür des Kellerraumes. Im letzteren steht der Feuerherd mit seinem aus Ziegeln gebauten, trichterförmigen, sog. freien Rauchfang. Bei diesem Kellertyp mag die gewölbte Diele (Gang) und das Zimmer am Anfang des XIX. Jahrhunderts gebaut sein, der Kellerraum und der Keller stammen dagegen vermutlich aus dem XVIII. Jahrhundert.

Die schönsten Kelterhäuser findet man unter den einstöckigen Gebäuden; diese sind recht mannigfaltig und kommen den alten Wohnhäusern der Städte am nächsten. Der Charakterzug derselben besteht darin, dass sie von vorne gesehen als einstöckige, städtische Bürgerhäuser mit prächtiger Giebelwand aussehen. Von der Seite oder von hin-

ten her gesehen wirken aber elend, wie kleine, arme, ebenerdige Bauernhütten.

Ein sehr schönes Kelterhaus von mediterraner Stimmung ist das einstöckige Gebäude *Abb. 175—176*. Am oberen Geschoss befinden sich Stube, Küche und Stall, unten dagegen (unter dem ganzen Gebäude) ein gewölbter Keller. Die Hauptzierde des Gebäudes ist der sog. Gang (Diele), mit halbkreisförmigen Arkaden und mit dem Treppenaufgang. Ähnliche Dielen mit Arkaden sind bei den ebenerdigen Bauernhäusern der Balatongegend zu sehen.

Die beschriebenen Kelterhäuser deuten auf den rentabilen Weinbau und auf die verfeinerte Wohnungskultur ihrer Besitzer hin.

In der Wendezeit des XVIII. und XIX. Jahrhunderts vermehren sich die einstöckigen Kelterhäuser in den Weingärten bedeutend. Die ebenerdigen Kelterhäuser wurden dagegen manchmal mit einer Arkadendiele und mit einem Zimmer erweitert.

Die Umstände der Erbauung sind noch ungeklärt. Man weiss noch nicht, welchen Anteil an der Erbauung das Bürgertum der Städte, die deutschen Einwanderer, oder die weltlichen und kirchlichen Privilegierten und die Adligen hatten. Die mannigfaltigsten Kelterhäuser Ungarns sind gerade hier, im nördlichen Küstenland des Balaton zu finden. Dieser Reichtum der Formen mag hier vermutlich mit dem zivilisierten, entwickelteren Leben in Zusammenhang gestanden haben.

Aurél Vajkai

Veszprémi és Veszprém megyei céhpecsétnyomók

Magyarországon az ipari termelés túlnyomó része közel öt évszázadon keresztül a céhrendszer keretei között ment végbe. A céhes ipar története tehát a magyar gazdaság-, társadalom- és művelődéstörténet egyik jelentős területe. A magyarországi céhesipar történetét elsőnek Szádeczky Lajos foglalta össze a századfordulón.¹ Kezdeményezése nyomán a kilencszázados évek elején megjelent ugyan jónéhány dolgozat és tanulmány egyes magyarországi céhekről és a néprajztudomány is feldolgozott több ú. n. iparos kismesterséget, de a céhek gazdasági és társadalmi jelentőségével csak legújabbban kezdtek ismét behatóbban foglalkozni,² a tárgyi céhemlékek hallatlanul gazdag, óriási anyagának rendszeres számbavétele és publikálása — néhány elszórtan megjelent ismertetést leszámítva — még tulajdonképpen meg sem kezdődött.

Reizner János 1894-ben a Történelmi Társaságban az Esterházy család pápai levéltárában őrzött céhlevelek ismertetése során a következőket írja: „Már a XVI. század végén, illetőleg a XVII. században, de még a XVIII. század elején is a céhek hazánkban sokkal inkább el voltak terjedve, semmint gondolnók. Sokszor jelentéktelen kis helyeken is élénk iparüzés fejlődött ki... Devecserben és Pápán a céhek keletkezése sokkal régebb keltű és sokkal nagyobb számú, mint az Szádeczky munkájában kiténtette van.”³ Megállapítja, hogy a dunántúli céhek a Mária Terézia uralkodása előtti időben még nem voltak elnémetesedve, céhszabályaik legtöbbször magyarok, sőt nem egy céh egészen vagy részben nemes emberekből állott. Reizner ezeket a megállapításait főképp a Veszprém megyei céhekre vonatkozó hatalmas adattömegre alapozza. És valóban Veszprém megyében, Veszprémben, Pápán, Várpalotán, Nagyvázasnyon és Devecseren kívül még számos kisebb községben virágzott a céhes ipar. Veszprémben és Pápán 30—35, Devecserben 10—12, Nagyvázasnyban, Várpalotán, Peremartonban és Szentgálon is több mesterségnek működött céhszervezete. Különösen a textilipar volt kiterjedt és jelentős, amelynek súlyát jól érzékelteti a dunántúli csapócéhek 1744. évi Pápán tartott gyűlése, melyen a Veszprém megyei pápai, veszprémi, palotai és tapolcafői céheken kívül a fehérvári, tatai, szom-

bathelyi, egerszegi, tapolcai, kapócsi, győri és ozorai csapók is részt vettek. A megyének szinte minden nagyobb községében működött takácscéh. Bevilaqua-Borsody Béla Nagyvázasnyt egyenesen takácsvárosnak nevezi,⁴ és valóban joggal nevezhető az egész Veszprém megye is takács megyének.

Veszprém tehát egyike volt Magyarországon legélénkebb céhes ipart űző megyéinek. A céhrendszer mély gyökereket eresztett itt nemcsak a városokban, hanem a kis mezővároskákban, sőt a falvakban is. Érthető tehát, hogy a megye igen gazdag népies elemekkel átszótt tárgyi céhemlékekben.

Ebből a gazdag anyagból most elsőnek a veszprémi és Veszprém megyei céhpecsétnyomókat ismertetjük, természetesen csak a történelmi Veszprém megye területéről, melyeknek nagyobbik részét a veszprémi Bakonyi Múzeum, kisebbik részét a budapesti Nemzeti Múzeum őrzi, néhány darab pedig a várpalotai helytörténeti múzeum gyűjteményében található.

A pecsétek használatát a gazdasági élet és ennek folyamánként a jogviszonyok bonyolultabbá válása hívta életre és terjesztette el. Így tehát a XIII. századtól kezdve az egyre jelentősebb gazdasági súllyal fellépő céhek is rendszeresen használják pecsétjeiket. A céhek pecséthasználata Nyugaton a XIV. században válik általánossá.⁵ Magyarországon a céhek kialakulása a XIV. század második felére esik, de általánosságban csak a XV. században terjednek el. Ennek megfelelően az első céhpecsétek is a XV. század második feléből származnak.

A céhpecsétek mindezideig — talán szerényebb kivételük, nagy tömegük, vagy viszonylag újabb keletkezésük miatt — mostohagyermekai voltak a pecsétannak, nemcsak nálunk, Magyarországon, de külföldön is. A magyarországi céhpecsétekkel egyáltalán nem foglalkoztak. Kizárólag az ötvös céhpecsétet publikálták.⁶ A többi iparág egy-egy céhpecsétjéről csak elvétve jelent meg rövid ismertetés vagy reprodukció, az is még a múlt század végén, vagy a századfordulón. Csak legújabbban fordult feléjük néhány néprajzkutató érdeklődése.⁷ Pedig a céhpecsétek gazdaság-, nyelv-, technika-, viselet-, művészet- és helytörténeti, valamint nép-

rajzi, ikonográfiai és heraldikai jelentősége nyilvánvaló.

Sokszor egy-egy évszámmal ellátott céhpecsét az egyetlen fennmaradt tanujele annak, hogy valamelyik városban már abban az időben fejlett céhszervezet működött. A pecsétek köriratai — különösen a XVI—XVII. századi magyar köriratú pecséteken — érdekes nyelv- és helyesírástörténeti adatokat szolgáltatnak. A céhpecsétek tanulmányozása talán a technikatörténet vonatkozásában a legjelentősebb. A céhpecséteken ugyanis legtöbbször a kézműves mesterség legjellegzetesebb szerszámát, vagy termékét örökítették meg, és mivel a régi kézműipari szerszámokból — különösen a már rég kihalt szakmákban — természetben jóformán alig maradt fenn valami, a pecséteken megjelenített termelőeszközök képei szinte hézagpótlóak, különösen ha figyelembe vesszük, hogy a céhpecsétek szerszám-ábrázolásai szakszerűség szempontjából összehasonlíthatatlanul pontosabbak és megbízhatóbbak, mint az egyéb egykorú ábrázolások. A pecsétek gyakran munkája közben ábrázolták a mestert, ilyenkor a pecsét technikatörténeti jelentőségén túlmenően értékes viselettörténeti — és amennyiben a falusi emberek háziiparával rokon szakmáról van szó — figyelemre méltó néprajzi adalékokkal is szolgál. Több pecsét vésete és kompozíciója — különösen míg a pecsétmetszéssel az ötvösök foglalkoztak — művészi színvonalú. Jórésztükön a céh jelvényei címerpajzsba foglalva jelennek meg és így a közismert nemesi heraldika mellett a polgári heraldika egészen speciális fejezetét jelentik. Végül ikonográfiai szempontból is figyelemre méltóak, mert sok esetben a mesterség védőszentjét ábrázolják a megfelelő attributum kíséretében, vagy jellegzetes szimbolikus címerállatokat, vagy motívumokat.

A középkori Veszprém és Veszprém megye céheiről sem tárgyi emlékeink, sem írásos feljegyzéseink nem maradtak fenn. Egyetlen figyelemre méltó adat, hogy Veszprémben 1489-ben 8 mészárszék működött.⁸ Ebből hozzávetőlegesen következtethetünk a mezőváros nagyságára és céhes iparának fejlettségére. A XVI. századból is mindössze a lakatoscéhről van adatunk, az is a század végéről.⁹

a többi céhre vonatkozó írásos és tárgyi emlékeink már mind a XVII. századból származnak. A többi Veszprém megyei céhről sincsenek korábbi adataink, kivéve a pápaiakat, amelyek közül több már a XVI. században működött.¹⁰ Veszprém és Veszprém megye középkorvégi (XV. sz. vége) gazdasági virágzásának emlékei szinte nyomtalanul tűntek el a törökharcaiban. Csak a XVII. század második felétől köszönt Veszprémre békésebb korszak. Így hát érthető, hogy a legrégebb fennmaradt céhpecsétek is a XVII. század derekáról valók, akárcsak Budán, ahol a középkori céhekről szólnak ugyan írásos emlékek, de 1686 előttől egyetlen céhpecsét sem maradt fenn.

Ismertetésre 75 céhpecsétnyomó leírása és bemutatása kerül. Közülük 42 Veszprém városából, 6 darab Palotáról, 4—4 darab Zircről, Nagyvázsonyból és Peremartonból, 3—3 darab Páparól és Szentgálról, 2—2 darab Devecserből és Szentkirályszabadjáról, 1—1 pedig Csesznekről, Láziból, Herendről, Városlódról és Szilasbalhásról való. A 3 darab pápai pecsétnyomó elenyészően kevés a város híres, gazdag céhes iparához képest. Ezzel szemben a veszprémi 42 céhpecsétnyomó majdnem hiánytalanul képviseli az összes veszprémi kézműves céhet és mint ilyen ritka, teljes együttes, kiválóan alkalmas nemcsak Veszprém város régi kézműves iparának bemutatására, hanem híven tükrözi az egész magyarországi céhes ipar XVII—XVIII. és XIX. századi keresztmetszetét is. A céhpecséteket nagy szakmai csoportok (élelmezési ipar, bőripar, vas- és fémipar, textilipar, fa-, építő- és agyagipar,

179. kép. A veszprémi pékcéh pecsétnyomója 1779-ből
Abb. 179. Petchschaft der Bäckerzunft von Veszprém aus dem Jahr 1779.

180. kép. A veszprémi pékcéh pecsét-nyomója (1779?)

Abb. 180. Petchaft der Bäckerzunft von Veszprém (1779?)

szolgáltató ipar) és azokon belül mesterségenként tárgyaljuk, igyekezve a pecsétek sokrétű és szerteágazó hazai és nemzetközi művelődéstörténeti vonatkozásait több oldalról megvilágítani.

1. *Élelmezési ipar.* A céhekbe szervezkedés leggyakrabban azokban az iparágakban történt meg, amelyek leghamarabb léptek ki a háziipar köréből és kezdtek közgazdasági értelemben vett árut piacra termelni. Ez a fejlődés először azokon a területeken mutatkozott, ahol a szükségletek a leggyorsabban növekedtek, és ahol éppen ezért a konkurrencia is korán lépett fel. Ezek az iparágak elsősorban az élelmezési ipar területére esnek, mivel a városok mezőgazdasági jellegének visszaszorulása itt teremti meg leggyorsabban a szükségletek megnövekedését.¹¹ Az élelmezési ipar két alapiparága a sütő- és a húsipar, a pékek és a mészárosok mestersége. Nyugat-Európa első céhszervezeteit a pékek és a mészárosok állítják fel, az első magyarországi céhszerű alakulatokat is a mészárosoknál találjuk (Esztergom, Óbuda).¹² A Veszprémben 1489-ben fennálló 8 mészárszék is már feltehetően céhszervezet keretében működött. Az első legrégebbi céhpecsétek is ebből a két szakmából maradtak fenn, így a legelső ismert magyarországi céhpecsét is, a kaszai mészárosoké a XV. század közepéről, egyike igen kevés számú gótikus stílusú céhpecséteinknek.¹³

A veszprémi pékeknek két német köriratú pecsétjét ismerjük 1779-ből. Mindkettőn ötágú korona alatt ízléses barokk keretben a pékek ősi jelvénye,

a perec (Bretzel vagy Krinzel) foglal helyet, körülötte hosszúkás kenyér 2 gömbalakú kidudorodással (Timpenbrot!), piskótaalakú sütemény, császárszemle és kifli (179. és 180. kép). A perec, mint a legősibb nemzetközi pékjelvény már a XV. században megjelenik nálunk is egy budai pékmester töredékes sírkövén háromszögletű, gótikus pajzsba foglalva.¹⁴ A különböző formájú kenyerek és sütemények is megtalálhatók az európai pékcéhpecséteken, a veszprémiek császárszemlyéje viszont nem elterjedt alak a sütemények között, a kifli pedig kifejezetten magyarországi forma. Az 1912-ben publikált 360 európai pékcéhpecsét közül¹⁵ csak a magyarországiakon, a pozsonyin és a pestin látható, bár a hagyomány szerint bécsi eredetű, 1683-ból Wendler Péter bécsi pékmestertől származik és eredetileg a török félhold kigúnyolására készült.¹⁶ A magyarországi pékcéhpecséteken kétségtelenül gyakran szerepel. Ott látható a másik Veszprém megyei pékcéhpecséten, a zirciekén is. Ez a XVIII. század végéről való német köriratú pecsét a zirci pékek és molnárok közös pecsétje. Közepén primitív ábrázolásban a Madonna képe látható a holdsarló és a földgömb felett, feje fölött csillagkoszorúval, jobbán virággal, jobbra tőle a kifli és a kenyér, balra pedig a molnárok jelvénye, a malomkerék és a malomvas (181. kép). A bécsi pékek 1626. évi pecsétjén is a Madonna szerepel,¹⁷ a legtöbb magyarországi pékcéhpecséten is a Madonna egész vagy fél alakja látható a süteményeket ábrázoló pajzs fölött.

A zirci pecsét átvezet bennünket a pékek legközelebbi testvérparához, a molnármesterséghez. A molnárok egyrészt a pékekkel, másrészt az ácsok-

181. kép. A zirci pék-és molnárcéh pecsétnyomója (XVIII. sz. vége?)

Abb. 181. Petchaft der Bäcker- und Müllerzunft von Zirc (Ende des XVIII. Jhs?)

182. kép. A veszprémi
molnárcéh pecsétnyomója
(XVIII. sz. vége?)

Abb. 182. Petschaft der Müller-
zunft von Veszprém
(Ende des XVIII. Jhs?)

kal tartottak fenn közös céhszervezetet. A pékek szakmájával való rokonságuk nyilvánvaló, az ácsokkal való kapcsolatuk pedig onnan származik, hogy a molnár mesterség eredetileg nemcsak magát az őrlést és főképp nemcsak a gabonaőrlést jelentette, hanem a malomépitést is, elsősorban az azzal járó ácsmunkákat (molnár fejsze, faragó-molnár), sőt bizonyos kővágó munkát is, a malomkő időnkénti újravágását (malomcsákány). A malom elnevezés sem jelentett kizárólag gabonaőrlő berendezést, hanem malomnak hívtak minden olyan szerkezetet, amelynek kerekeit akár vízi, akár állati erő hajtotta.¹⁸

A nagymúltú és népes veszprémi molnárcéh magyar köriratú rézpecsétjén a pajzs négy mezejében malomkő és malomkerék mellett egymással keresztbe fektetett ácsszekerce és ácskötőfejsze, illetve ácsderékszög és körző látható (182. kép).

Mivel a molnároknak a mezőgazdasági lakosság igényeit kellett kielégíteniük, nagyrészüket nem a városokban, hanem szétszórva a falvakban telepedett meg és ezért gyakori a molnárcéhek között a megyei szervezkedés. Jó példa erre a Veszprém megyei molnárok 1708. évi pecsétnyomója, amely a „SIG (illum) MOLITOR (um) IN COMITATU VESPR (em)” köriratot viseli. Középen a molnárcéhek általánosságban használt jelvénye: a malomkerék (fogaskerék), fölötté az ú. n. malomvas (Mühl-

183. kép. Veszprém megyei
molnárcéh pecsétnyomója
1708-ból

Abb. 183. Petschaft der Müller-
zunft von Komitat Veszprém
aus dem J. 1708.

eisen, Obereisen,¹⁹ malomorsó, malomkőguzsaly) (183. kép). Pontosan ugyanilyen a veszprémi „külső” molnárcéh 1836. évi ovális pecsétje, az előzőnek pontos megújítása (184. kép).

A veszprémi mészárosoknak 4 magyar köriratú pecsétjét ismerjük. Az első valószínűleg még a XVII. századból származik, a másik 3 az 1781-es évszámot viseli. A mészáros mesterséghez kezdetben valamennyi húsállat levágása hozzátartozott. Magyarországon azonban a mészáros szó főleg a szarvasmarhák levágásával foglalkozó mesterséget jelentette, a kisebb húsállatok, így elsősorban a sertések levágását még a városlakók is maguk végezhették, mert csak a XIX. század elején alakul ki a sertésvágók mestersége a hentesipar, melynek még latin neve is (penesticus: házból kikerülő, háztáji) arra utal, hogy otthon végzett falusi tevékenységből vált külön mesterséggé.²⁰

A mészáros mesterség legrégebb, ősi jelvénye a szembe néző ökörfej. Ez látható a „WESZPREMI MESZAROS KOMPANIA” 1781. évi rézpecsétjén (185. kép). A másik régi középkori, vallásos, szimbolikus mészáros jelvény, a Krisztust jelképező húsvéti bárány, az Isten báránya jelenik meg a céh XVII. századi egyszerű rézpecsétjén a kereszties zászlóval (186. kép). A kettő kombinációját mutatja

184. kép. A veszprémi külső
molnárcéh pecsétnyomója
1836-ból

Abb. 184. Petschaft der äusseren
Müllerzunft von Veszprém
aus dem J. 1836.

egy másik nagyobb pecsétjük ugyancsak 1781-ből, amelyen kerekaltpú címerpajzsban szembe néző ökörfej szerepel, a pajzs fölött pedig a húsvéti bárány *187. kép*). A harmadik mészáros jelvényt, a keresztbe rakott mészáros taglót és tarjázó bárdot is magában foglalja a negyedik, rézlappal ellátott legnagyobb vaspecsétnyomójuk (*188. kép*).

2. **Bőripar.** A bőripar két legősibb formája a varga és szücs mesterség. Mindkettő egyesíti mind a bőrkikészítést, mind pedig a bőrfeldolgozás műveleteit, de míg a varga a lábbelikhez való sima bőrt készítette ki és egyszerű lábbeliket varrt, addig a szücs a felső ruházatkodásra szolgáló szőrrel borított bőrt tartósította és ezekből varrt ruházati cikkeket. A varga tehát eredetileg timár és lábbelikészítő volt egy személyben.²¹ Később a varga mesterség kettévál, a cserzővargákra, akik már csak a bőr kikészítésével foglalkoznak és a sarus vargákra, akik a lábbeliket varrják. Az előbbieket nevezik később timároknak, az utóbbiakból alakul ki a magyar vargák és német vargák iparága, más néven a csizmadiák és a cipészek szakmája. A timárok szakmája is tagolódik. A marhabőrök cserzésével az u. n. vöröstimárok (Rothgerber) foglalkoznak, míg a bárány és kecskebőr kikészítésével a fehérhimárok (Weissgerber) és ennek egyik speciális magyar változata az u. n. tobakipar. Egész

185. kép. A veszprémi
mészároscéh pecsétnyomója
1781-ből

Abb. 185. Petschaft der Metzger-
zunft von Veszprém
aus dem J. 1781.

külön iparágként jelentkeznek a szíjgyártók és nyergesek szakmája, akik rendszerint közös céhszervezetben működnek a csiszárokkal és a hadi felszerelések előállítóival, az íj-, pajzs- és kopjagyártókkal, vagy a sarkantyút, zablát és kengyelt készítő lakatosokkal.

A Veszprém megyei bőripari céhpecsétek különösen szemléletesen és érdekesen mutatják be a magyarországi bőripar szervezetét, tagolódását és fejlődését a XVII. századtól a XIX. századig.

A legrégebb Veszprém megyei bőripari céhpecsétünk a nagyvázsonyi vargák (sutores) XVII. századbeli latin köriratú pecsétnyomója. Ezen közepén lábbelitalp, jobbra a bőr kiszabásához használt bárdszerű kés, az u. n. bicskia,²² balról sarló alakú fanyelű görbekés (timárkés), lent pedig a bőr puhítására, simítására használt, kifejezetten bőrkikészítő, tehát timárszerszám, a karhosszúságú, nyéllel ellátott, kifli alakú vas, az u. n. hónaljmanó.²³ A nagyvázsonyi varga céhpecsét tehát még világosan mutatja az egységes vargamesterséget, ahol a bőrkikészítés és lábbeli készítés egyaránt a mesterséghez tartozott (*189. kép*).

A másik varga céhpecsét a veszprémieké. Körirata 1706-os évszámot mutat, de még karéjos díszes keretének 4 kis négyszögletes kiugrásában az

186. kép. A veszprémi mészárosceh pecsét-nyomója

Abb. 186. Petschaft der Metzgerzunft von Veszprém

súlyozásával a céh magyar jellegét és az előállított lábbelik magyaros divatnak megfelelő formáit kívánták kidomborítani. És valóban, ezek a magyar vargák már csizmadiák voltak. A pecsét közepét ugyanis sarkatlan magyaros csizma foglalja el.

1646-os évszám olvasható ki, ami arra vall, hogy az 1706-ban készített pecsétnyomó a régebbi 1646-os megújítása, annak pontos másolata. A karélyos, mérműves keret még szinte készgót stíluselemek emlékét idézi, ami esetleg még régebbi eredetre utal. A pecsét közepén háromlábú széken magyaros öltözetben vargamester ül, kezében tüvel és fonállal. Körülötte varga szerszámok: a nagyvászonyival pontosan egyező fanyelű, sarlóalakú görbekés (tímárkés) és bárd alakú bicskia, valamint fanyelű, rövidélű, kerekítő kés, dikics,²⁴ másnéven kneip. (190. kép). Az alabárd alakú széles élű bicskia alakja, visszafelé hajló lándzsaszerű hegyes nyúlványával pontosan megegyezik a marosvásárhelyi vargák 1623. évi pecsétnyomóján²⁵ ábrázolt bicskiával és ugyanilyen látható a witzenhausenj vargák 1650 körüli céhpecsétjén is.²⁶ Ez tehát a XVII. században Európaszerte elterjedt forma.

A veszprémi vargák második pecsétje 1772-ből már érdekes változásokat tükröz. Először is már köriratának szövege is új elemeket tartalmaz. Az előző pecsét egyszerű „Veszprémi varga céh” megjelölése helyett a „Nemes veszprémi magyar varga céh” elnevezést használja, amiből egyrészt arra lehet következtetni, hogy a céh főleg nemes emberekből állott, vagy legalábbis a testület nemesi címet vindikált magának, másrészt a magyar jelző hang-

188. kép. A veszprémi mészárosceh pecsétnyomója 1781-ből

Abb. 188. Petschaft der Metzgerzunft von Veszprém aus dem J. 1781.

187. kép. A veszprémi mészárosceh nagyobbik pecsétnyomója 1781-ből

Abb. 187. Das größere Petschaft der Metzgerzunft von Veszprém aus dem J. 1781.

Jobbra tőle cipő (sarú), balra ismeretlen tárgy, talán habda (bőrből való csöszzerű tok?), fölötté bicskia. Ezen a pecséten tehát hiába keressük már a bőrkikészítés szerszámait, a hónaljmarkót, vagy a sarló alakú tímárkést (191. kép). A vargame-

189. kép. A nagyvázsonyi
vargacéh pecsétnyomója
Abb. 189. Petschaft der Schuster-
zunft von Nagyvácszony

terség ugyanis a XVII. század folyamán — főleg a nagyobb városokban — szétvált cserző- és sarusvargák mesterségére, sőt a sarusvargákból magyarlakta helyeken magyar vargák, azaz csizmadiák (couthurnarli) lettek, németlakta helyeken pedig német vargák, azaz cipészek (Schuhmacher). A pecséten szereplő bicskia alakja is megváltozott az előző századi formákhoz képest. Ugyanez a leegyszerűsödött alakú bicskia látható a peremartoni, csajági és balatonfőkajári csizmadiák 1770-ből származó primitív vésetű céhpecsétjén is, magyaros csizma és a pecsét közepét kitöltő hatalmas musta társaságában (192. kép). Bár a pecsét körirata nem jelöli meg kifejezetten, hogy a pecsét a csizmadiáké, a musta, a bőr simítására szolgáló réz- vagy vasbunkó,²⁷ a legjellegzetesebb csizmadia szerszám világosan utal a csizmadiákra. Ugyancsak sarkatlan, magyaros csizmát ábrázol musta és bicskia között a várpalotai csizmadiák 1677. évi első pecsétje is szívalakú barokkos pajzsban, Ennek azonban csak papírfedelű lenyomata maradt ránk a palotai „Nemes czéhbeli Ifjúság” 1771-ben kelt ártikulusaira ráütve. A céh második, 1782-ből származó pecsétnyomóján bicskia, musta és alacsony csizmadia kerek szék (suszterszék) látható egymás alatt, az 1874. évi harmadik pecsétnyomójukon pedig sarkos csizma két

190. kép. A veszprémi varga-
céh pecsétnyomója 1706-ból
Abb. 190. Petschaft der Schuster-
zunft von Veszprém
aus dem J. 1706.

babérág között (193. és 194. kép). Mind a három pecsét a várpalotai helytörténeti múzeumban van.

De a vargamesterség kisebb helyeken, mezővárosokban és falvakban még sokáig továbbra is egységes maradt és a bőrcserzés mellett a vargák készítették az összes lábbelit is, bocskort, csizmát, cipőt egyaránt. Erre példa a devcesteri vargák 1757. évi pecsétje, amelyen a fanyelű görbe timárkés és bicskia mellett magasszárú gombos cipő és sarkos hosszúszerű, térdén felülérő csizma is szerepel (195. kép).

Az egységes vargamesterségből kivált másik iparág a német vargák, vagyis cipészek mestersége. A német cipészek a csizmadiákkal ellentétben a németes divátnak megfelelő lábbeliket, a cipőket készítették. A veszprémi német cipészeknek két pecsétje maradt fenn 1752-től. Német jellegük mellett erős magyar vonatkozásaikkal érdemelnek különös figyelmet. Mindkettőben barokk koronás, sarkantyús csizmás (!!) magyaros öltözeű, palástos királyi alak áll, jobbján virággal, vagy jogarral. (Mind a valószínűség szerint Szent István király.) Köriratuk kifejezetten hangsúlyozza, hogy német cipészek céhéről van szó, de a kisebbik pecsét köriratát egészen szokatlan és meglepő módon fé-

191. kép. A veszprémi magyar vargacéh pecsétnyomója 1772-ből

Abb. 191. Petschaft der ungarischen Schusterzunft aus dem J. 1772.

lig magyar, félig német kevert nyelven vették be és így hangzik: „VESZPREMI. TAICI. SCHUMACHER. CECH. PETSCHA.” A királyi alak baljában mindkét pecséten nehezen felismerhető, erősen rajzolt, felfelé kunkorodó orrú, középkori formájú, bőszarú (gótikus) sarú látható, alulról felfelé nyílvezzővel átlóve. A sarú szája fölött alig felismerhető nyitott korona rajzolata (195. és 197. kép). A koronával ékesített, nyílvezzővel átlótt, felfelé kunkorodó orrú sarú a XIV. század ősi jelvénye volt a cipészeknek Danzigtól le egészen Bécsig.²⁹ Ugyanezzel a motívummal díszített kis sárgaréz pecsétnyomót őriz a veszprémi Bakonyi Múzeum is, amely nyilván valamelyik német cipésmester pecsétnyomója lehetett.³⁰ Ugyanezt az emblémát találjuk a szépeességi Merény (Wagendrüssel) „schuster” céhének XVII. századi pecsétjén is.³¹

192. kép. A peremartoni, csajági és balatonfőkajári csizmadiacéh pecsétnyomója 1770-ből

Abb. 192. Petschaft der Schuhmacherzunft von Peremarton, Csajág und Balatonfőkajár, aus dem J. 1770.

cher) pecsétje német köriratú, rajta többek között Szent István alakja és a hegyesorrú, nyíllal átlótt sarú, hasonlóan a veszprémiek 1753-as pecsétjéhez. A csizmadiák pecsétje viszont magyarnyelvű köriratot mutat, különféle csizmadia szerszámokkal. A három pecsét egy időpontban, egy városban, három féle nyelven érdekesen világítja meg a bőr és a bőrfeldolgozó ipar specializálódását.²²

193. kép. A várpalotai csizmadiacéh pecsétnyomója 1782-ből

Abb. 193. Petschaft der Schuhmacherzunft von Várpalota aus dem J. 1782.

194. kép. A várpalotai csizmadia ipar-
testület pecsétnyomója 1874-ből

Abb. 193. Petschaft der Schuh-
macherinnung von Várpalota
aus dem J. 1874.

illetve csizma- és papucsszattyánt készítettek. A ki-
készítés technikája eltért a timárokétól, mivel pác-
léül kutyatrágyát, cserzőanyagul pedig szömörécét
használtak.³⁴ A veszprémi tobakok 1693-ból szá-
rmazó két érdekes pecsétjén a céh védőszentjének,
Szent Imrénének az alakja látható, koronásan, palás-
tosan, baljában három virágszállal. Jobbra tőle az

De a német cipészek pecsétjein sem mindig
ugyanaz az embléma szerepel. A zirci cipészek
1776-ból származó egyik pecsétjén széles felhajtású,
hosszúszárú, térden felülérő sarkantyús csizma, a
másikon két, háromlábú széken ülő mester primi-
tív rajzolatú alakja között hatalmas félmagas sar-
kú, németes formájú cipő (198. és 199. kép) látható.

A veszprémi timároknak két pecsétje maradt
fenn a XIX. századból. Az 1845. évin az ötágú ko-
rona alatt függőlegesen elhelyezett, fent vízszintes,
lent függőleges fanyéllal ellátott timárfaragókés
(börgyalu) látható, melyet a bőr vékonyítására
használtak. Mögötte keresztbe rakva két kétnyelvű,
enyhén hajlított szinelő, vagy husoló kés.³³ Alatta
a csertölgy kérgéből főzött cserlő befogadására
szolgáló cserzőkád, jobbról-balról pedig egy-egy
ágaskodó oroszlán (200. kép). A másik pecsétjük
ugyanilyen, cserzőkád nélkül (201. kép). A ma-
gyarországi timárcéheknek, különösen a XIX. szá-
zadban, ez volt az általánosan használt emblé-
mája.

A fehérhimárság speciális magyar válfaja volt a
tobakok mestersége. A tobakok kizárólag kecske-
vagy birkabőrt dolgoztak fel és abból kordovánt,

196. kép. A veszprémi német
cipészceh pecsétnyomója 1753-ból
Abb. 196. Petschaft der deutschen
Schuhmacherzunft von Veszprém
aus dem J. 1753.

195. kép. A deve-
cseri vargacéh
pecsétnyomója
1757-ből

Abb. 195. Pet-
schaft der
Schusterzunft
von Devecser
aus dem J. 1757.

ügynevezett szümulőbak, fordított V alakú lábbal
ellátott fagerenda, balra kutyatrágya gyűjtésére
szolgáló rocska, lent ismeretlen vízszintesen elhe-
lyezett rúd alakú szerszám, a nagyobbikon ezen kí-

197. kép. A veszprémi német cipészceh kisebb pecsénnyomója 1757-ből
Abb. 197. Das kleinere Petschaft der deutschen Schuhmacherzunft von Veszprém aus dem J. 1757.

vül kétynyelű husulókés és egy másik, ismeretlen tobakszerszám (202. és 203. kép).

A szűcscehek jelvényeinek főmotívuma, legfőbb munkatárgyuk képe az állatprém. Ez a legrégebb idők óta használt heraldikai ábrázolások egyike. A veszprémi szűcsök 1652. évi magyar köriratú pecsétjén kerekalajú cartouche-pajzs látható, stilizált prémbefonattal, mögötte mint címertartó, kiterjesztett szárnyú angyal (204. kép). Ugyanilyen motívumokat mutat a pápai szűcsök XVII. századból való ezüst pecsénnyomója is (205. kép). A veszprémiék kisebb pecsénnyomóján szintén angyal látható, de nem pajzsot, hanem pajzsalakúán redőzött prémdarabot tart maga előtt. Ezen a pecséten is 1652-es évszám látható, de a nyomtatott betűk után következő évszám kurzív számjegyei és a pecsét metszése újabb keletkezésre mutat. Ennek a feltevésnek azonban ellentmond a kiterjesztett szárnyú meztelen angyal kifejezetten renaissance stílusa (206. kép). A magyarországi szűcscehek pecsétjei közül igen sokon találkozunk a kiterjesztett szárnyú angyallal, mint pajzstartóval, így többek között a kolozsváriak 1566. évi,³⁵ a jolsvaiak 1628. évi,³⁶ a németlipcseiek 1655. évi³⁷ és a körmöcbányaiak szintén XVII. századbeli³⁸ pecsétjein. A pajzs mögöl előbukkanó kiterjesztett szárnyú meztelen pajzstartó angyal kifejezetten renaissance motívum és főleg a felvidéki város- és céhcímereknél találkozhatunk vele sűrűn, végig az

egész XVII. századon keresztül, mint a felsőmagyarországi későrenaissance jellegzetes díszítőelemeinek egyik hírmondójával. A veszprémi szűcsök harmadik pecsétje a legénycéhé volt. Az előző pecsétéhez hasonlóan prémdarab látható rajta, de ezt már nem angyal, hanem a kor stílusának megfelelően két egymással szembe fordult ágaskodó oroszlán tartja (207. kép). Hasonló ehhez a nagyvásonyi szűcsceh XIX. század elejéről származó pecsétje, azzal a különbséggel, hogy a kifeszített prém alatt a két oroszlán lábai között két szál virág is látható (208. kép).

A szíjgyártók mestersége már átmenetet jelent a vas- és fémipar felé, ezért pecsétjeiket ott tárgyaljuk.

3. Vas- és fémipar. A vas- és fémipari céhek a hajdan egységes vasművességéből (ferrifabri), azaz a kovácsiparból (fabri) fejlődtek ki. Legkorábban a lakatosok és a fegyvercsiszárok mestersége különült el. A kovácsipar egy része inkább a lópatkolásra és kocsivasalásra szorítkozik, más része a mező- és erdőgazdasági szerszámokat (ásó, kapa, kasza, sarló, fejsze) gyártotta (szerkovácsok). A lakatosipar is tagolódik pléhművességre, tisztított-

198. kép. A zirci cipészceh pecsénnyomója 1776-ból
Abb. 198. Petschaft der Schuhmacherzunft von Zirc aus dem J. 1776.

199. kép. A zirci cipészceh
pecsétnyomója 1776-ból

Abb. 199. Petschaft der Schuh-
macherzunft von Zirc
aus dem J. 1776.

mívességre és ónas-, vagy fejmívességre.³⁹ A pléhmívesek, az igazi lakatgyártók a lakatokat és pléheket (zárakat) készítenek, a tisztítottmívesek a szekercéket és csákányokat, s így az ő tevékenységük maradt legközelebb a kovácsokéhoz, az ónas- vagy fejmívesek pedig a zablákat, kengyeleket, buzogányokat és sarkantyúkat gyártják, sőt a sarkantyúkészítés itt-ott még ezen belül is különvált. Gyártmányaik természeténél fogva gyakran vannak egy céhben a csiszárokkal, akik a kardokat és egyéb fegyvereket készítették és hajdan a pajzs-, kopja- és íjgyártókkal, valamint a szíjgyártókkal és a nyergesekkel folytatták közösen mesterségüket és így a hadi felszerelési ipar sok helyen egységes céhszervezet keretében működött. Később az órasok és puskamívesek szakmája is felbukkan, rendszeresen a lakatosokkal közös céhszervezetben. A fémipar köréből a rézmívesek (üstkovácsok), az ónedénygyártók és az aranymívesek (ötvösök) szakmája emelkedik ki.

A veszprémi kovácscehnek két magyarnyelvű pecsétje maradt fenn, az egyik 1756-ból, a másik, a kisebbik pedig 1789-ből. A nagyobbikon díszes kör alakú cartouche-pajzsban, a kisebbikben szabadon, jobbról nyitottszájú patkoló fogó alatt szög-húzó patkoló kalapács patametszővel keresztbe téve, balra pedig struccmadár alakja, csőrében lópatkóval (209. és 210. kép). A patkófogó, patkolókalapács és patametsző formái lényegében azonosak a patkoló kovács kisiparosok által mai napig használt hagyományos patkoló szerszámok formáival. A strucc alakja, csőrében patkóval, a kovácsipar szimbolikus címerképe. Főleg magyarországi

céhpecsétteken fordul elő, többek között a szegediek 1821. évi⁴⁰ és a Sopron megyei harkaiak 1839. évi⁴¹ pecsétjén is. Grenser munkájában a német nyelvterület kovácscehjelvényei között egyáltalán nem említi, pedig a patkót tartó strucc képe már 1298-ban megjelenik a stájerországi Leoben város pe-

200. kép. A veszprémi timárcéh
pecsétnyomója
1845-ből

Abb. 200. Pet-
schaft der Lederer-
zunft von Veszprém
aus dem
J. 1845.

csétjén.⁴² amely város tudvalevően a stájerországi ősi vasipar gócpontja volt, sőt az ugyancsak stájerországi Grác 1609-ből származó kovácsceh pecsétjén is.⁴³ A strucc szimbólum magyarázata az, hogy a középkori hiedelem szerint a strucc a vasat is

201. kép. A veszprémi timárcéh
pecsétnyomója
a XIX. század
közepéről

Abb. 201.
Petschaft der
Ledererzunft
von Veszprém
aus der Mitte
des XIX. Js.

202. kép. A veszprémi tobakcéh pecsétnyomója 1693-ból

Abb. 202. Petchschaft der Lohrgerberzunft von Veszprém aus dem J. 1693.

megeszi, sőt megemészti, olyan kitartóan fut, mint a ló és minden szenvedést eltűr. Így a kitartás és a türelem szimbóluma lett.⁴⁴ Ezért adtak patkót a strucc csőrébe és ezen keresztül került vonatko-

203. kép. A veszprémi tobakcéh pecsétnyomója 1693-ból

Abb. 203. Petchschaft der Lohrgerberzunft von Veszprém aus dem J. 1693.

zásba a vasművességgel és mindennel, aminek a vassal bármiféle kapcsolata van. Külön érdekessége ennek a címermotívumnak az a másik magyar vonatkozása, hogy a csőrében patkót tartó struccfej

204. kép. A veszprémi szücs-céh pecsétnyomója 1652-ből
Abb. 204. Petchschaft der Kürschnerzunft von Veszprém aus dem J. 1652.

az Anjou uralkodók rendszeresen használt sisakdíszje volt, és mint ilyen, sokáig a magyar államcímernek is részét jelentette.⁴⁵

A veszprémi lakatosok első pecsétnyomója nem maradt fenn, de ismerjük egy papírfedésű lenyomatát 1692-ből, azon a latin és magyar nyelven kiállított okiraton, amellyel a veszprémi lakatosok artikulusaikat a fehérváriaknak átadták. A latin nyelvű cégpecsét köriratában csak a lakatosmesterséget említi („serariorum”), de a díszes barokk címerpajzs ábrái arról tanúskodnak, hogy a céh keretében fejművesek és puskaművesek is tevékenykedtek. A pajzs közepén buzogány áll, mintegy kettéhasítva azt; jobbra két keresztbe rakott pisztoly, balra két kulcs, alul háromszög alakú lakat, a szerszámok között 1676-os évszám.⁴⁶ A pecsét majdnem szakasztott mása a szombathelyiek 1662-ből fennmaradt, ugyancsak latin köriratú pecsétnyomójának.⁴⁷ Második pecsétjük 1776-ból már német nyelvű és körirata is pontosan jelzi az egy céhben egyesített mesterségek neveit: lakatos, órás, puskaműves és sarkantyús. Az ovális pecsét ábrái is a felsorolt mesterségeket képviselik: fent óra, lent sarkantyú, középen egymással keresztbe rakott kulcs és puska (211. kép). Veszprémén kívül Nagyvásonyban is fejlett lakatosipar működött már a XVII. században. Pecsétnyomójuk azonban sajnos, nem maradt fenn.⁴⁸

A veszprémi csiszárok a szíjgyártókkal és nyergesekkel voltak közös céhben. 1722. évi nagy pecsétjük gazdag indadíszítés között három ovális cartouche pajzsot ábrázol, az egyikben nyereg, a másikon szíjból készült kötőfék, a harmadikban két egymással keresztbe rakott kard (212. kép).

205. kép. A pápai szücsceh
pecsétnyomója

Abb. 205. Petschaft
der Kürschnerzunft
von Pápa

A veszprémi szíjgyártó legényceh primitív rajzolatú
pecsétjén két ágaskodó oroszlán tartja ötágú ko-
rona alatt a kötőféket (1840. 213. kép).

Kisebb helyeken egy céhben találjuk az összes
vasipari szakmákat a szíjgyártókkal. Ilyen a pere-

207. kép. A veszprémi(?)
szücs legényceh
pecsétnyomója

Abb. 207. Petschaft
der Kürschner-
gesellenzunft
von Veszprém(?)

206. kép. A vesz-
prémi szücsceh
pecsétnyomója
1652-ből

Abb. 206. Petschaft
der Kürschnerzunft
von Veszprém
aus dem J. 1652.

martoni kovács, lakatos, csiszár és szíjgyártó céh
1699-ből való kiemelkedően szép, nagy réz pecsét-
nyomója. A latin köriratú pecsét hatalmas kerek
pecsétmezejében szabadon lebegve sűrűn egymás
mellett, ízléses elrendezésben láthatjuk a mester-
ségek legjellegzetesebb szerszámain és termékeit.
A kovácsokat a díszes patkolókalapács, három
patkószeg, egy széles lópatkó és a patametsző kép-
viseli. A lakatosipar nagy kosáralakú függőlakata-
tal, kulccsal, fúróval és díszes ajtóvasalással szere-
pel. A csiszárok mesterségét két egymással ke-

és legérdekesebb példája annak, hogy egy-egy céh-
pecsét milyen művészien és szemléletesen tudja
magába sűríteni korának kultúrhistoriai emlékeit
(214. kép).

A pecsét kompozíciója és kivitele erősen emlé-
keztet a győri szíjgyártók, lakatosok, csiszárok és
nyergesek 1613. évi érdekes, díszes pecsétnyomó-
jára,⁴⁹ amelyen ugyancsak szablya, íj, kopja és hu-
szár tárcsapajzs látható nyereg és kötőfék társasá-
gában. Ez a két pecsét híven megőrökíti a XVII.

208. kép. A nagy-
vázsonyi szücsceh
pecsétnyomója

Abb. 208. Petschaft
der Kürschnerzunft
von Nagyvázsöny

209. kép. A veszprémi kovácscéh
pecsétnyomója 1756-ból
Abb. 209. Petschaft der Schmiedezunft
von Veszprém aus dem J. 1756.

A gyapjútakácsok, másnéven gyapjóművesek (lanifices), posztókészítők (Tuchmacher), szűrvégszövőök, vagy szűrűcsapók a felső ruházat céljára szolgáló sima szűrűposztót, szűrűvéget, az abaposztót készítettek és a gyapjúmosás, csapás, tépés, fonás és szövés műveletei után a kallás segítségével (posztóabárolás) adták meg a posztó, illetve szűrűvégsűrű, szinte vízhatlan tartós minőségét. A csapók által

századbeli dunántúli lovaskatonára teljes hadi felszerelését és fegyverzetét. Ugyancsak érdekes a palotai kovácsok, szíjgyártók és csiszárok 1725. évi pecsétnyomója, amelyen patkolókalapács, patkó és patkolófogó fölött két zászlócskával díszített hegyes sisakú vártorony látható, valószínűleg Palota primitív, jelképes ábrázolása. A tornyok között keresztmarkolatú, görbe szablya és két egymással keresztbe rakott díszes kulcs. A kulcsok a köriratban nem jelzett lakatosokat képviselik, de a köriratban szereplő szíjgyártókra az ábrán semmi sem utal (215. kép).

A deveceéri kovácsok és szíjgyártók 1826. évi pecsétjén a patkó és patamező alatt a kötőfék jelzi a szíjgyártókat, a két egymással keresztbe rakott görbe szablya és a hatalmas gombostű pedig arra utal, hogy a céh keretében csiszárok és tűkészítők is tevékenykedtek (216. kép).

A fémműves szakmákból nem maradt fenn Veszprém megyei céhpecsét, még az ötvösöké sem, akiknek pedig már a XVII. század elején virágzó céhe volt Pápán, veszprémi működésükről pedig a XVIII. századvégi itteni városi levéltári adatok is jól tájékoztatnak.

4. *Textilipar.* A textilipar két alapvető mestersége a gyapjútakácsok és a lentakácsok iparága.

211. kép. A veszprémi német lakatos-, órás-,
fegyverkovácscéh pecsétnyomója 1776-ból
Abb. 211. Petschaft der deutschen Schlosser-,
Uhrmacher- und Waffenschmiedezunft
von Veszprém aus dem J. 1776.

210. kép. A veszprémi kovácscéh
pecsétnyomója
1789-ből
Abb. 210. Petschaft
der Schmiedezunft
von Veszprém
aus dem J. 1789.

készített posztó további finomításával külön mesterség foglalkozott, a nyirők mestersége. A nyirők végezték a posztó csinozását, azaz borotválását, kefélését, a takácsmácsonya útján történő felborzo-

212. kép. A veszprémi szíjgyártó-, nyereggyártó- és csiszárcéh pecsétnyomója 1727-ből

Abb. 212. Petschaft der Riemer-, Sattler- und Schwertfegerzunft von Veszprém aus dem J. 1727.

lását és végül ollóval való simára nyírását.⁵⁰ Mesterségük legtöbbször egybefolyik a szabókéval, akik a posztóból a felső ruhákat szabták és varrták és akik közül a XVIII. és XIX. század fordulóján a speciális szűrszabó céhek váltak ki. Technikájában a csapók mesterségével rokon a süveggyártók, illetve kalaposok szakmája.

A textilipar másik alapvető ága, a lentakácsság, főleg az alsóruházat és az ágyneműk vásznait szötte. Speciális magyar textiliparág volt a gombkötők mestersége, amely a magyar ruhaviselet párományait készítette. Ezzel szemben a német öltözködési divatot szolgálta a harisnyakötők (kapcások) iparága. Végül a kötélverők, szita-, kefekötők és kelmefestők mestersége egészíti ki a céhes textil és textildolgozóipar szakmáinak sorozatát.

Veszprém megye fejlett textiliparának megfe-

214. kép. A peremartoni egyesült kovács-, lakatos-, csiszár- és szíjgyártócéh pecsétje 1699-ből

Abb. 214. Petschaft der vereinigten Schmiede-, Schlosser- und Schwertfegerzunft von Peremarton aus dem J. 1699.

sik 1727-ből, sőt a múzeumban még egy veszprémi csapócéhpecsét rajza található, amely valószínűleg még előbből származik. Körirata: „WESZPREMI CSAPOCEP.” Ovális mezejében jobb oldalt egy függőleges ifa, baloldalt pedig egy körömpő látható, alul, felül egy-egy kis kampó.⁵³ A pecsét egész kompozíciója meglepően egyezik az első ismert magyar csapó céhpecsétével, a debreceni csapók 1529-ben készült ezüst nyomójának kompozíciójával.⁵⁴ Az 1675-ös veszprémi csapó céhpecséten ugyancsak ifa látható, mégpedig két darab egymással X-alakban keresztbe fektetve, alatta nyeles

213. kép. A veszprémi szíjgyártó legénycéh pecsétnyomója 1840-ből

Abb. 213. Petschaft der Rimergesellenzunft von Veszprém aus dem J. 1840.

215. kép. A várpalotai kovács-, szíjgyártó- és csiszárcéh pecsétnyomója 1725-ből

Abb. 215. Petschaft der Schmiede-, Riemer- und Schwertfegerzunft von Várpalota aus dem J. 1725.

lálható a „Wollschläger” elnevezés (pl. a budai jogkönyvben),⁵⁵ sőt az olaszban is használatos a „battitori di lana”⁵⁶ kifejezés, de a csapó szónak az egész posztókészítő iparra vonatkoztatott jelentés-átvittele, illetve kiszélesítése elsősorban a magyar nyelvhasználatban általános.

A csapás művelete a lenyirt és kimosott, egymáshoz tapadt, összegubancolódott csapzott gyapjú szétfoszlatását jelenti. Erre szolgál a speciális csapó készülék, az úgynevezett ifa. Rozsnyón ilfa néven maradt fenn,⁵⁷ a rokon nemezkészítő kalapos ipar-

körömpő, nyéllal felfelé, jobbról, balról két különböző alakú kampó. Ugyancsak két, hasával kifelé fordított, egymással keresztbe fektetett ifát ábrázol az 1727. évi pecsétjük is, fenn nyelével lefelé álló körömpővel, jobbról, balról egy-egy csapófával, díszes barokk címerpajzsban (217. és 218. kép). A csapó céhpecséték az abaposztógyártás, a szűr-csapás ősi technikájából a csapás műveletét ragadták ki az ifa ábrázolásával. A gyapjúművesség technikájának ugyanis egyik jellegzetes ősi művelete a csapás. A posztókészítők (Tuchmacher) magyar elnevezése is ennek a műveletnek a kidomborításából ered, bár a német nyelvben is megta-

217. kép. A veszprémi csapócéh pecsétnyomója 1672-ből

Abb. 217. Petschaft der Walkerzunft von Veszprém aus dem J. 1672.

ban pedig a németes fapógna⁵⁸ néven. Német elnevezése Wollbogen, vagy Fachbogen, francia neve Parchet des foulons. Eredeti magyar neve nyilván az íjfa volt, mert hiszen maga a szerszám kb. két méter hosszú rugalmas fából készült íjszerű szerkezet, amelyet ideggel, húrral, vagy dróttal feszítettek ki. A csapzott gyapjút a mester ráteríti az

216. kép. A devecseri kovács- és szíjgyártó-céh pecsétnyomója 1829-ből

Abb. 216. Petschaft der Schmiede und Riemerzunft von Devecser aus dem J. 1829.

218. kép. A veszprémi csapócéh
pecsétnyomója 1727-ből
Abb. 218. Petschaft der Walkierzunft
von Veszprém aus dem J. 1727.

ifa húrjára, az íjat a lábával egy földbevert tönkhöz szorítja, a drótot megfeszíti, majd elpendíti, a gyapjúcsomót, tehát belelővi a levegőbe, azt a levegő ellenállása szétfoszlatja, a szétfoszlott szálak pedig már könnyen bontható laza tömegben hullanak le a földre. A veszprémi Bakonyi Múzeumban Nagy László kutatásai alapján több fénykép illusztrálja az így ifával dolgozó keleti posztótakácsokat (török, cseremis, kínai).⁵⁹ Bartha Károly és Luby Margit leírása szerint az ilfát, illetve fakpógnát az összeállott, vattás gyapjúcsomókkal telerakott asztal fölé akasztották, úgy, hogy a fa és a húr vízszintesen állott és a mester jobb kezével a keményfából készült kis kampóval rángatja az ideget, míg bal kezével úgy forgatja a készüléket, hogy az ideg csapása a gyapjúra essék. Ez a keményfa kampó az úgynevezett csapófa, amit Luby slakholc-nak (a német Schlagholz-ból), Bartha pedig szlahors-nak ismer (Rozsnyó). Alakja különböző. Az 1675-ös veszprémi pecséten kis kampóalakú fadarab, az 1727. évin már kis félgömbölyű fejű gombaalakú, a debreceniek 1529. évi pecsétjén pedig fakalapács formájú.⁶⁰

219. kép. A veszprémi(?) takácscseh
pecsétnyomója 1644-ből
Abb. 219. Petschaft
der Weberzunft von Veszprém(?)
aus dem J. 1644.

A csapópecségeken szereplő másik szerszám, az úgynevezett körömpő (Krempel), gyapjúkártolásra szolgáló nyeles fatábla, bőrlappal behúzva, amelybe bele vannak fűzve az úgynevezett körömpőfogak.⁶¹

Az ifa ősi elterjedettségét mutatja, hogy nemcsak Keleten, de Nyugaton is már nagyon régen ismerték és alkalmazták. Már egy XIV. századi céhpecséten, a flandriai Bruges posztócsapóinak (Wollschläger) pecsétjén is látható egy szánkó formájú rajzolat, amelyet a pecsétet ismertető Seyler⁶²

220. kép. A peremartoni takácscseh
pecsétnyomója
1764-ből
Abb. 220. Petschaft
der Weberzunft
von Peremarton
aus dem J. 1764.

nem ismert fel, pedig minden kétséget kizáróan megállapítható, hogy az kifejezetten ifja ábrázolás. Ezt követően sorra majdnem minden európai posztócsapó (Tuchmacher, fullo, foulon) céh pecsétjén megjelenik a csapófa, a körömpő és a juhnyíró olló alakjára emlékeztető speciális posztónyíró olló (francia neve: forces⁶³) társaságában. Ilyen összeállítású pl. a soproni csapók 1627. évi pecsétje is.⁶⁴

A magyarországi csapó céhpecsétek közül az

221. kép. A nagyvázasonyi takácscseh pecsétnyomója 1693-ból

Abb. 221. Petschaft der Weberzunft von Nagyvázasony aus dem J. 1693.

említett 1529. évi debrecenin és 1627. évi sopronin kívül a győriek 1669.⁶⁵ és 1719. évi,⁶⁶ a tatai,⁶⁷ kaposi⁶⁸ és temesvári⁶⁹ csapó cégpecsétéken itt-ott látható. Természetben a veszprémi Bakonyi Múzeum, a debreceni Déri Múzeum őriz íjfákat és Rozsnyóról is ismeretes egy eredetiben fennmaradt íjfa.

Az ífa ősi, széleskörű elterjedtségére legjellemzőbb, hogy már a középkorban bevonult a keresztény ikonográfiába. Szent Severust, aki eredetileg gyapjúszővő mester volt Ravennában és aki ezért a takácsok, posztókészítők és kalaposok védőszentje lett, gyakran ábrázolták íjával, mint pl. a rott-

weili, wiesmari és erfurti templomok Szent Severus szobor ábrázolásain.⁷⁰ Ugyancsak az íjfa lett az ifjabb Szent Jakab ikonográfiai attribútuma, akit a legenda szerint egy csapó mester ütött agyon kalózó bunkójával. A középkor vége felé különösen Németországban terjedt el Szent Jakab ilyen ábrázolása.⁷¹ Egyik legszebb példája ennek a bajorországi Blütenburg apostolsorozatának XV. századbeli íjfás Szent Jakab faszobra.⁷²

223. kép. A szentgáli takácscseh pecsétnyomója 1797-ből

Abb. 223. Petschaft der Weberzunft von Szentgál aus dem J. 1797.

A Veszprém megyei takács cégpecsétnyomóknak egész sorát ismerjük. Legrégibb köztük, minden valószínűség szerint az a kezdetleges rézpecsétnyomó, amelynek „W.W. TAKATS TZE” köriratából arra lehet következtetni, hogy Veszprém város takácsaié volt. A kerek talpú egyszerű pajzsban vízszintesen elhelyezett egyenes, vaskos vetélőn galamb áll, csőrében lombos ággal, fölötte az évszám: 1644. Az évszámot könnyen 1844-nek is lehetne olvasni, de a W-betű használata, a vetélő formája, a pajzs és pecsét egész stílusa inkább a

222. kép. A várpalotai takácscseh pecsétnyomója 1699-ből

Abb. 222. Petschaft der Weberzunft von Várpalota aus dem J. 1699.

224. kép. A lázi takácscéh
pecsétnyomója 1826-ból

Abb. 224. Petschaft
der Weberzunft von Lazi
aus dem J. 1826.

toniak céhjelvényét, hanem az a kézenfekvő, hogy a veszprémiek régi, 1644-es pecsétjének motívumai kerültek a XVIII. században a peremartoni céh pecsétjére. A csőrében olajágot tartó galamb több felvidéki szűscéh pecsétjében is megtalálható.⁷³ Szimbolikus összefüggései a takács és szűcs szakmával egyelőre kiderítetlenek.

XVII. század közepe mellett szól (219. kép). Ezt a feltevést megerősíti az is, hogy egy másik, 1764-ből fennmaradt takács céhpecsétnyomón ugyanazek a motívumok láthatók, de már tetszetősebb és díszesebb kivitelben. A pecsétmező közepén itt is vízszintesen elhelyezett vetéltől láthatunk, de ez a vetelő kecsesen hajlított, a rajta álló, csőrében zöld ágat tartó galamb alakja is formásabb és a kerek pecsétmezőt, mint díszítőelem öt virágszál tölti ki. Ez a pecsétnyomó a peremartoni takácsoké (220. kép). Évszámban a 6-os fordítva van vésvé, és így esetleg 9-esnek is olvasható, de ebben az esetben is jóval 1844 előtről származik és semmiképpen sem képzelhető el, hogy a veszprémi takácsok vetélt át 1844-ben primitívebb formában a peremar-

225. kép. A városlődi takácscéh
pecsétnyomója 1755-ből

Abb. 225. Petschaft
der Weberzunft von Városlőd
aus dem J. 1755.

A másik XVII. századi takácscéhpecsét a nagyvázsonyiaké 1693-ból. A díszes latinnyelvű pecsétlőt egy évvel a szabadalomlevelük elnyerése után vésették. A vázsonyi takácscéh megvásárolta híres, jónévű céh volt és főcéhnek számított. Több Veszprém megyei község takácscéhé tartozott hozzá, mint leánycéh. A díszes levélfűzéres szegélyű pecsét két palmaág között három háromszög alakban összerakott vastag vetéltől ábrázol díszes koronával fedett kerek pajzsban (221. kép).

226. kép. A szent-
királyszabadjai
takácscéh pecsét-
nyomója 1796-ból

Abb. 226. Petschaft
der Weberzunft
von Szent-
királyszabadja
aus dem J. 1796.

227. kép. A peremartoni takácscéh pecsétnyomója 1799-ből

Abb. 227. Petschaft der Weberzunft von Peremarton aus dem J. 1799.

Ugyanez a motívum, a háromszög alakban összerakott három takácsvetelő látható a harmadik, XVII. századbeli takácscéhpecséten, a palotai takácsok 1699. évi magyar köriratú vörösréz pecsétnyomóján is. A három vetelő között gömb alak látszik, feltehetően a vetelőbe vezetett fonál gombolyagja (222. kép). A három vetelő primitív ábrázolását találjuk a szentgáli takácscéh 1797. évi pecsétjén is, majd pedig a láziak 1826-os pecsétnyomóján, amelyre a szentgáliak egyenes, vaskos vetelőjével szemben három karcsú, hajlított vetelőt véstek (223. és 224. kép).

Végül ugyancsak a 3 háromszögben összerakott vetelő a főmotívuma a Veszprém megyei takácscéhpecsétnek harmadik típusának is, amelyeken a vetelőt a korona alatt két egymással szemben álló ágaskodó oroszlán tartja. Ilyen a városlódi takácsok 1755. évi hatalmas díszes pecsétnyomója, amelyen a háromszögben összerakott vetelők között még nyolcágú csillag is szerepel (225. kép), a szentkirályszabadjaiak 1796-os (226. kép) és a

peremartoniak második, 1799-ből származó igen szép vésetű pecsetlője, amelyen a díszes barokkos korona alatt ábrázolt embléma még három szál, földből kinövő virággal is kiegészül (227. kép). A pápai takácsok igen lapott, kis, ovális pecsétnyomóján ágaskodó oroszlán tart egy vetelőt. A pecsetlő valószínűleg még a XVII. század végéről való (228. kép). 1774-es évszámot visel a „cseszneki érdemes öreg takácscéh” fanyelű pecsétnyomója, de a nyomó kivitele a XIX. század közepére

229. kép. A cseszneki „öregtakács” céh pecsétnyomója 1774-ből

Abb. 229. Petschaft der „alten Weberzunft” von Csesznek aus dem J. 1774.

mutat. A két oroszlán által tartott ötágú koronás négyelt címerpajzsának csak az egyik mezejét tölti ki a három vetelő, a másik három mező már a kovácsok, szabók és esztergályosok jelvényeit mutatja. Ez a pecsét nyilván azt fejezi ki, hogy Cseszéken az 1774-ben alakult takácscéh volt a legrégebbi, az „öreg” céh és a többi iparág később ehhez a céhszervezethez csatlakozott (229. kép).

A szentgáli takácsok második pecsétje 1816-ból már közös a szabókkal. A vízszintesen elhelyezett vetelő alatt nyitott olló látható, a szabók közismert jelvénye (230. kép). 1706-ból maradt fenn a veszprémi szabók céhpecsétje. Közepén nyitott olló,

228. kép. A pápai takácscéh pecsétnyomója

Abb. 228. Petschaft der Weberzunft von Pápa

230. kép. A szentgáli takács- és szabócéh pecsétnyomója 1816-ból

Abb. 230. Petschaft der Weber- und Schneiderzunft von Szentgál aus dem J. 1816.

élei között hatalmas gombostű, jobbról görbényelű szabókés és egy hosszúkás szerszám, balról téglalakú szerszám, bizonyára vasaló. A nyitott olló mellett, amely a szabócéhek ősi általános jelvénye, jóval ritkábban találkozunk a szabókés ábrázolásával. A több mint negyven ismert magyarországi szabó céhpecsét közül csak a jászóbányaiak 1695. évi⁷⁴ és a lévaiak 1706-ból való⁷⁵ pecsétjén szerepel és a vasaló is csak néhány céhpecséten fordul elő (231. kép). 1829-es évszámot visel a veszprémi szabók másik pecsétnyomója, lapján régi formájú nyitott olló élei között gombostűvel (232. kép). Külön céhük volt Veszprémben a német szabóknak. 1768-ból származó német köriratú, kezdetleges vésetű pecsétjükön két oroszlán tartja a nyitott ollót, élei között a gombostűvel (233. kép). Ugyanilyen motívumú a szilasbalhási szabók 1839. évi pe-

231. kép. A veszprémi szabócéh pecsétnyomója 1706-ból

Abb. 231. Petschaft der Schneiderzunft von Veszprém aus der J. 1706.

csétje (234. kép) és a palotai szűrszabóké is 1832-ből (235. kép).

A ruházati ipar egyik jellegzetes, rég megszűnt, kifejezetten magyar ága volt a gombkötők mestersege. 1672-ből maradt fenn a veszprémi gombkötők magyar köriratú pecsétnyomója. Közepén kalpagba való kócsagbokrétát (tollforgót) tart egy kar. A naturalisztikus magyar heraldikai stílusnak egyik jel-

232. kép. A veszprémi szabócéh pecsétnyomója 1829-ből

Abb. 232. Petschaft der Schneiderzunft von Veszprém aus dem J. 1829.

legzetes megoldása ez, hisz a magyar nemesi címerekben is a legtöbb tárgyat könyöklő jobbkar kezében ábrázolják (kard, buzogány, zászló, búzakalász, virág stb.). A tollforgó két oldalán 3 gombos és 3 gomblyukkal ellátott zsinóros sújtás (paszomány) (236. kép). A másik Veszprém megyei gombkötő céh, a pápai pecsétjének csak a lenyomatát ismerjük arról az iratról, amellyel a pápaiak

233. kép. A veszprémi német szabócéh pecsétnyomója 1768-ból

Abb. 233. Petschaft der deutschen Schneiderzunft von Veszprém aus dem J. 1768.

szerszámokat mutatja a berliniek (Strump- und Barettmacher) 1740. évi pecsétje.⁷⁹ Magyarországról a veszprémin kívül mindössze egy harisnyakötő céhpecsétet ismerünk, egy ismeretlen városét 1804-ből, hasonló motívumokkal.⁸⁰

ártikulusaikat a székesfehérváriaknak 1698-ban átadták. A lenyomat pontosan ugyanazokat a motívumokat ábrázolja, mint amelyek a veszprémiek pecsétjén láthatók. A pecsétre véssett évszám 1618 (de olvasható 1648-nak vagy 1678-nak is.)⁷⁶

Ez az embléma a kizárólagosan magyar, speciális gombkötőmesterség ősi és általánosan elterjedt jelvénye. Első ábrázolása a samarjai gombkötők 1515-ből származó pecsétnyomójának dekoratív renaissance címerpajzsán látható,⁷⁷ és ugyanez az összeállítás szerepel végig a XVII—XVIII. századon keresztül egész az 1800-as évek elejéig az összes (20 darab) ismert gombkötőcéhpecséten, amelyeknek körirata, néhány latin nyelvű leszámítva, kizárólag magyar.

Ezzel szemben a németes divat mestersége volt a harisnyakötők, illetve kapcsók és kesztyűsök mestersége. 1781-ből maradt fenn veszprémi pecsétjük, bár 1794-ből Pápán is van tudomásunk „kapcakötő” céhről.⁷⁸ A német feliratú négyelt pajzsban harisnya (gyapjú kapca), háromágú csévetartó, a tricot szabásához használt különleges formájú olló és kesztyű látható (237. kép). Ugyancsak a termékeket és pontosan ugyanezeket a

235. kép. A várpalotai szűrszabócéh pecsétnyomója 1832-ből

Abb. 235. Petschaft der Filzmantel-schneiderzunft von Várpalota aus dem J. 1832.

234. kép. A mezőszilasi (szilasbalhási) szabócéh pecsétnyomója 1839-ből

Abb. 234. Petschaft der Schneiderzunft von Mezőszilas (Szilasbalhás) aus dem J. 1839.

A textilipari céhpecsétek sorát a veszprémi kötélverők, szita- és kefekötők pecsétje zárja le. A XIX. század közepéről való pecséten három egymás mellé állított pajzs közül a két szélsőn két különböző szita és kefe látható, a középsőn a kötélverők hagyományos emblémája: a „szívbeli köteléket” jelképező szív mögött függőleges zsinagverő fogas

236. kép. A veszprémi gombkötőcéh pecsétnyomója 1672-ből

Abb. 236. Petschaft der Schnürmacherzunft von Veszprém aus dem J. 1672.

gereben és két egymással keresztbe rakott tekerőkampó (238. kép).

5. *Fa-, építő- és agyagipar.* A faipar legjellegzetesebb céhes szakmái az asztalosok, a kerékgyártók (bognárok) és a kádárok (pintérek) mesterségei voltak. Az esztergályosok finomabb faipari munkát végeztek. Az esztergályos mesterség speciális Veszprém megyei ága volt a híres csutorásipar. Az ácsok szakmája, akik helyenként a molnárokkal állottak közös céhszervezetben, már átnyúlik az építőipari szakmába, a kőműves, kőfaragó és tetőfedő szakmába. Az agyagipart a fazekasok képviselték.

A faipari céhpecsétek közül legrégebb a veszprémi asztalosoké 1679-ből. A tetszetős kivitelű ovális cartouche pajzsban az asztalosmesterség hagyományos emblémája, a gyalu, derékszög és körző látható. 1772-ből származó másik réznyomójukon gyalu helyett párhuzammérő (vonómérő) szerepel, balra fent pedig gyalupadtartó (239. és 240. kép). A palotai asztalosok kezdetleges vésetű, 1834-ből való pecsétje szintén gyalut, derékszöveget és körzőt

ábrázol (241. kép). A bognárok pecsétjei közül a szentkirályszabadjaiak nagyobbik pecsétjének csak a lenyomatát ismerjük.⁸¹ Benne bognárbárd alatt 8 küllős kerék és egyenes kétnyelű vonókés. Második, 1873-ból származó pecsétjük már a bognár ipartestületé: két ágaskodó oroszlán által tartott korona alatt kerék, az alatt pedig bognárbárd (242. kép). A veszprémi bognárok pecsétjének is

238. kép. A veszprémi köteles-, szítás- és kefégyártócéh pecsétnyomója

Abb. 238. Petschaft der Seiler-, Siebmacher- und Bürstenbinderzunft von Veszprém

csak a lenyomata maradt fenn. Az 1713-as évszámot viselő magyar köriratú pecséten kerékagyfúró(?), két kerék és vonószek(?) ábrái alatt félkör alakú hajlított bognár vonókés és egy hatalmas bognárbárd rajzolatát lehet kivenni.⁸²

A veszprémi pintércéh rézpecsétnyomóján két oroszlán által tartott koronás címerpajzsban hordó fölött állítható, íves fakörző látható, jobbról kádárfabunkó, balról kádárszekerce(?). Az évszám nehezen kivehető, valószínűleg 1767 (243. kép).

1825-ös évszámot mutat a veszprémi esztergályosok német köriratú pecsétnyomója. Futár-, ló- és bástya sakkfigurák között esztergályos marokkör-

237. kép. A veszprémi kapcás- és kesztyűs-céh pecsétnyomója 1781-ből

Abb. 237. Petschaft der Strumpf- und Handschuhmacherzunft von Veszprém aus dem J. 1781.

239. kép. A veszprémi asztaloscéh pecsétnyomója 1697-ből

Abb. 239. Petschaft der Tischlerzunft von Veszprém aus dem J. 1697.

zű, szárai között fagolyóval; a golyó mögött esztergályos véső és kés egymással keresztbe fektetve (244. kép). Az esztergályosiparral rokon speciális Veszprém megyei faipari szakma volt a csutorások mestersége. A híres veszprémi csutorások készítették azokat a fakulacsokat is, amelyek egy időben a katonai felszerelés fontos tartozékai voltak.⁸³ 1750-ből származó, magyar köriratú pecsétjükön zárt hercegi koronával díszített barokkos pajzsban a jellegzetes fakulacs, a fából esztergált lapos csutora látható (245. kép).

Az ácscéhek pecsétjei közül a pápaiak 1722. évi pecsétje a legrégebb. Ovális címerpajzsában nyitott hegyes körző alatt, nyeles keresztfejsze és ácskapocs, keresztbe fektetve pedig áctisztító- és ácskötőfejsze helyezkedik el (246. kép). Hasonló ehhez a nagyvászsonyi fa- és építőipari céhek közös pecsétnyomója 1802-ből. Fent esztergályos körző fagolyóval, jobbra asztalos jelvény: gyalu, derékszög és körző, balra ácsjelvény: körző alatt keresztfejsze áctisztító fejszével és ácsszekercével, lent pedig a kőművesek szerszámai: vakoló kanál, kőműveskalapács és háromszög alakú mérőőn foglalnak helyet (247. kép). 1767-ből származik a veszprémi kőművesek, kőfaragók és ácsok két német köriratú pecsétnyomója. A kisebbik pecsét három mezőre osztott barokkos címerpajzsára kőfaragó kalapács és véső, vakoló kanál és kőműveskalapács, keresztfejsze és áctisztító fejsze van vésve. Majdnem ugyanilyen a nagyobbik is, azzal a különbséggel,

hogy egy második kőfaragó vésővel, egy mérőléccel és egy ácsderékszöggel van kibővítvé és fölötte két glóriás szent alakja emelkedik ki. Az egyik Szent József, az ácsok védőszentje, kezében körzővel és három virágszállal, a másik (talán Szent Kilián?) kezében zarándokbottal és háromszögletű mérőőnnel (248. és 249. kép). Még részletesebben és szemléletesebben rögzíti az építőipari mesterségek szerzőségeit a zirci kőművesek, ácsok, kőfaragók és cserepezők négy mezőre osztott vas pecsétnyomója (250. kép).

A veszprémi fazekasok 1774. évi ovális pecsétjén díszes kétfülű cserép virágtartó edény látható három szál virággal (251. kép). Ehhez nagyon hasonló és nyilván a veszprémiak pecsétjének mintájára készült a szentgáli fazekasoké is (252. kép). A két Veszprém megyei fazekas céhpecsét motívuma szokatlan a magyarországi fazekas céhpecséttek között, ahol három egészen más típus az uralkodó. Az egyik, a leggyakoribb, a paradicsomi almafa alatt Ádámot és Évát ábrázolja a kígyóval és ezzel a bibliai képpel utal arra, hogy az ember sárból, agyagból lett véve, akár a fazekasok műve, a cserépedény. A másik típus Szent Flóriánt ábrázolja, aki minden olyan mesterség védőszentje, amelynek a tűzzel vagy égéssel valamilyen kapcsó-

240. kép. A veszprémi asztaloscéh pecsétnyomója 1772-ből

Abb. 240. Petschaft der Tischlerzunft von Veszprém aus dem J. 1772.

241. kép. A várpalotai asztalosec'h
pecsétnyomója 1834-ből

Abb. 241. Petschaft der Tischlerzunft
von Várpalota aus dem J. 1834.

A hetvenöt pecsétnyomóból tizenöt darab származik a XVII. századból, főleg annak közepéről és végéről, negyvenegy darab a XVIII. századból való, ezek közül tíz a század első feléből; tizenkilenc darab a XIX. században készült.

A pecsétnyomók 10 százalékának latin, 70 százalékának magyar és csak 20 százalékának német a körirata, ami annál feltűnőbb, mert a pecsétnyo-

lata van. A harmadik típus korsót ábrázol fazekas korongon, esetleg fakés kíséretében.

Sajnos az úgynevezett szolgáltató iparok területéről (borbély, fürdős, kéményseprő, kalmár stb.) nem maradt fenn Veszprém megyei céhpecsét.

Eddig is több olyan céhpecsétet láttunk, amely több kézműipari szakma jelvényét egyesítette magában, de azok általában rokon szakmák voltak. A herendi mesteremberek 1847. évi céhpecsétje a kisebb falvakban értelemszerűen kialakult egyesített, úgynevezett vegyes céhekre jellemzően hat, teljesen különböző iparágat képvisel. A hét mezőre osztott címerpajzsban a kovács, bognár, pintér, csutorás (asztalos), kapcsás (csizmadia?) és kelmefestő ipar jelvényei láthatók (253. kép).

Az ismertetett céhpecsétnyomók anyaga túlnyomóan sárgaréz, de szép számmal akad közöttük vörösréz és vasnyomó is. Ezüst egyetlenegy van közöttük, a pápai szücsöké. Legnagyobb részük tömör fémből készült, csak a XIX. századiak között van egy-egy fanyelű. A pecsétlap rendszerint kerek, néhány esetben ovális. Átmérőjük általában 30 és 40 mm között mozog, a legkisebbé 18 mm, a legnagyobbé 49 mm. A nyomók magassága is különböző, van, amelyiknek csak a pecsétlőlapja maradt meg, a legmagasabb nyomó pedig 119 mm magas.

243. kép. A veszprémi kádárcéh
pecsétnyomója 1767-ből

Abb. 243. Petschaft der Böttcherzunft
von Veszprém aus dem J. 1767.

242. kép. A szentkirály-
szabadjai bognár ipar-
testület pecsétnyomója
1873-ból

Abb. 242. Petschaft
der Wagnerinnung von
Szentkirályszabadja
aus dem J. 1873.

mók túlnyomó többsége XVIII. századi és ebben az időszakban a magyarországi céhes ipar a leg-erősebb német hatás alatt állott.

Több céh egyidőben két pecsétnyomót is használt, egy nagyobbat és egy kisebbet. A nagyot függőpecsét formájában a nagyobb horderejű okmányokra alkalmazták, a kisebbet pedig a kevésbé

244. kép. A veszprémi esztergályoscéh pecsétnyomója 1825-ből

Abb. 243. Petschaft der Drechslerzunft von Veszprém aus dem J. 1825.

jelentős iratokra, rányomva. Ilyen két pecsétjük volt a veszprémi pékeknek, német cipészeknek, tobakoknak, kovácsoknak és a kőműves, kőfaragó és ácscéheknek is. A két pecsét emblémája rendszerint azonos, néha a nagyobb pecsét motívumait még egy-egy szerszámmal, vagy a védőszent alakjával egészítik ki. A pecsétek — mint az a fentiekből kitűnik — túlnyomóan a mesterségek jellegzetes szerszámaikat és termékeit ábrázolják, néha magát a mestert munkája közben, esetleg szimbolikus állatokat, vagy jeleneteket, vagy a céh védőszentjét. Ezenkívül heraldikai díszítőelemeket is alkalmaznak a céhpecséteken, eleinte a XVII. században a pajzs mögött kiemelkedő címertartó, meztelen, renaissance angyalt, később a XVIII. és XIX. században a két egymással szembe fordult ágaskodó oroszlánt. Az oroszlán, a magyar heraldika legkedveltebb és leggyakoribb címerállata, a XVII. század második felétől tömegesen kiállított nemesi

címeres levelek sablonos címerképe, szinte népies motívummá vált nem utolsósorban éppen a mezővárosok és falvak primitív céheraldikája útján. Az oroszlán és a mesterség szerszámai fölé helyezett nemesi korona mintegy a céheknek a nemesi rendhez való tartozását akarta kifejezni. Bár jogi alapja ennek nem volt, társadalomtörténeti magyarázata az, hogy a török hódoltsági területekről a városokba húzódó kismanesség tömegesen vált céhes iparossá, ahol egyéni nemesi öntudatuk elhalványult ugyan, de tovább élt magának a testületnek a címében, ahová a németes „becsületes” (ehrsahm) megjelölés helyébe, vagy mellé a magyaros

246. kép. A pápai ácscéh pecsétnyomója 1722-ből

Abb. 246. Petschaft der Zimmermannzunft von Pápa aus dem J. 1722.

„nemes” jelzõt is odaillesztették. (Pl. a veszprémi magyar vargák és tobakok, városlódi és szentgáli takácsok stb.) A céhpecsétek motívumai erősen nemzetköziesek. Lényegében majdnem ugyanazokat a jelvényeket használják az egyes kézműipari szakmák Európa-szerte. Ennek részint az a magyarázata, hogy az ipari termelés technikai színvonala a céhrendszer fennállásának idején alig fejlődött valamit és így a kialakult kézműipari szerszámok

245. kép. A veszprémi csutoráscéh pecsétnyomója 1750-ből

Abb. 245. Petschaft der Feldflaschenmacherzunft von Veszprém aus dem J. 1750.

247. kép. A nagyvázasonyi esztergályos-, asztalos-, kőműves- és ácsceh pecsétnyomója 1802-ből

Abb. 247. Petschaft der Drechsler-, Tischler-, Maurer- und Zimmermannzunft von Nagyvázasony aus dem J. 1802.

lalják el — jóformán teljesen változatlanok maradtak mindenütt egész az ipari forradalomig, sőt az azt túllépő kisipari mesterségekben még azután is. Másrészt az iparoslegények kötelező vándorlása évszázadokon keresztül állandó nemzetközi érintkezést tartott fenn a különböző országok céhei között. De a magyar és helyi jelleg is elő-előbukkan a pecséteken, mint pl. az ábrázolt mester, vagy védőszent viseletén (a veszprémi vargák 1706. évi pecsétjén, illetve a német cipészek és tobakok pecsétjén Szent István és Szent Imre öltözetén), a pékek pecsétjén megjelenő kifli alakján, a gombkötők egészen speciális, a magyar öltözékekkel összefüggő emblémájában, a palotai kovácsok és csiszárok pecsétjének primitív, szimbolikus várábrázolásán, a veszprémi csutorások pecsétjének lapos fakulacsán, vagy a peremartoni kovácsok, lakatosok, csiszárok és szíjgyártók pecsétjének jellegzetes magyar huszárpajzsán és kopóján.

A céhek vallásos jellege is kifejezésre jut a pecséteken. A középkori eredetű céhszervezetek pecsétjein megjelenített védőszent vagy egyéb vallásos szimbólum a középkor vallásos világszemléletét tükrözi. A XVI. század végétől kezdve azonban — nyilván a renaissance okozta elvilágiasodás, illetve a protestantizmus hatására — inkább a mesterség szerszámai és készítményei lépnek előtérbe. Csak

249. kép. A veszprémi kőműves-, kőfaragó- és ácsceh pecsétnyomója 1767-ből
Abb. 249. Petschaft der Maurer-, Steinmetz- und Zimmermannzunft von Veszprém aus dem J. 1767.

a XVII. század legvégétől és főképp a XVIII. században (Mária Terézia) kapnak ismét új, erősen vallásos színezetet a céhszervezetek, de ez már nem a korszellem spontán megnyilvánulása, hanem az ellenreformációt is a saját hatalmi törekvései szol-

248. kép. A veszprémi kőműves-, kőfaragó- és ácsceh pecsétnyomója 1767-ből

Abb. 248. Petschaft der Maurer-, Steinmetz- und Zimmermannzunft von Veszprém aus dem J. 1767.
mannzunft von

gálatába állító Habsburg-ház erőszakos központosító, németesítő politikájának vetülete.⁸⁴ Ezért elsősorban a XVIII. században alakult új, főleg német jellegű céhek pecsétjein jelennek meg újra a vallá-

250. kép. A zirci ács-
és kőművescéh pecsétnyomója
Abb. 250. Petschaft
der Zimmermann- und
Maurerzunft von Zirc

sos tárgyú védőszentábrázolások (veszprémi német cipészcéh 1757, veszprémi kőműves, kőfaragó és ácscéh 1776, zirci pék és molnárcéh XVIII. század).

A céhpecsétek egy jó részén a bevésett ábrák pajzsba foglalva címerként jelentkeznek és ilyen megjelenésükben érdekes, új, eddig csaknem ismeretlen fejezetét jelentik a magyar heraldikának. A köztudat ugyanis Magyarországon a címerhasználat jogát a nemesség, az ország, a megyék, városok és az egyháziak kizárólagos privilégiumának tekintette és így az iparos céhek címerei még a szakirodalomban is majdnem teljesen ismeretlenek.⁸⁵

A veszprémi és Veszprém megyei céhpecsétek címerpajzsai legnagyobbbrészt a XVIII–XIX. századból származnak és így nem mutatják azt a változatos, gazdag formakincset, mint a XVI–XVII. századi magyarországi céhcímerek későrenaissancé és korabarokk pajzsai. Néhány ovális és kerek talpú cartouche-pajzson (veszprémi asztaloscéh 1697, veszprémi kovácscéh 1756, pápai ácscéh 1722, veszprémi szűscéh 1652) és a veszprémi pékcéhpecsétek rokokóba hajló barokk pajzskeretén kívül a veszprémi kötél-, kefe- és szitagyártók XIX. század elején divatos három háromszögletű, fent három hegyes csücsökben végződő elegáns címerpajzsa érdemel említést.

251. kép. A veszprémi fazekascéh
pecsétnyomója 1774-ből
Abb. 251. Petschaft der Töpfer-
zunft von Veszprém
aus dem J. 1774.

252. kép. A szent-
gáli fazekascéh
pecsétnyomója
Abb. 252. Petschaft
der Töpferzunft
von Szentgál

XVI–XVII. századiak, mert a pecsétmetszés ekkor még az ötvösök mesterségéhez tartozott, akiknek remekelési feladatai között ott szerepelt az úgynevezett „helymes”, azaz pecsétek vésése.⁸⁶ Később a XVIII–XIX. században a pecsétek nagy részénél megfigyelhető az izlés kifejezett hanyatlása. A vésés kezdetlegesebbé válik, a kompozíció kusz, túltömött. Vándor (cigány) iparosok készítik

a pecséteket. Népies, primitív, elrajzolt elemek, kezdetleges, durván aszimmetrikus rajzolatok jelennek meg a pecsétmezőben, a köriratok betűi szá-

253. kép. A herendi egyesült kovács-, bognár-, pintér-, csutorás-, kapcás- és festőcéh pecsétnyomója 1847-ből

Abb. 253. Petschaft der vereinigten Schmiede-, Wagner-, Fassbinder-, Feldflaschenmacher-, Strumpfmacher- und Malerzünfte von Herend aus dem J. 1847.

bálytalanok, helyesírási hibákkal bőven tarkítva (fordított vésetű N-betűk és számok stb.), a köriratok díszes, levélfüzéres és gyöngyszemes szegélyei elmaradnak. A pecsétek művészi színvonala híven követi a céhrendszer általános hanyatlási irányvonalát.

A veszprémi és Veszprém megyei céhpecsétnyomók jelentősége nem művészi értékükben rejlik. A provinciális kivitelű pecsétnyomók érdekes, gazdag, beszédes emlékei három évszázad virágzó céhes iparának és ezen keresztül az egész magyar művelődéstörténetnek is.

Nagybákay Péter

A jegyzetekben és függelékben használt rövidítések:

VBM.:	Veszprémi Bakonyi Múzeum
MNM.:	Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest
Lsz.:	Leltári szám
Flsz.:	Fénykép lemez szám
Átm.:	Atmerő
Mag.:	Magasság
Kör.:	Körirat
x:	A köriratokban csillagot jelent

- ¹ Szádeczky Lajos: A czéhek történelméről Magyarországon. Bp. 1889., és Szádeczky Lajos: Iparfejlődés és a czéhek története Magyarországon. Bp. 1913. (továbbiakban Szádeczky id. m.)
- ² Szücs Jenő: Városok és kézművesség a XV. századi Magyarországon. Bp. 1955.
- ³ Reizner János: A gróf Esterházy család pápai levéltárában őrzött csehlevelek. Történelmi Tár 1894. 630. 1. és 1895. 90. és 289. 1.
- ⁴ Bevilaqua-Borsody Béla: Régi és új magyar takácsmesterek. Bp. 1942. 140. 1. (továbbiakban Bevilaqua id. m.)
- ⁵ A kölni iparosok 1396-ban kiállított egyességlevelén már 22 különféle iparág céhpecsétje szerepel. (Nyáry Albert: A heraldika vezérfonala. Bp. 1886. 81. 1.)
- ⁶ Gyárfás Tihamér: Hazai ötvöscéhek régi pecsétjei. Múzeumi és Könyvtári Értesítő 1911. 287–289. 1., Kőszeghy Elemér: Hazai ötvöscéhek pecsétjei. Múzeumi és Könyvtári Értesítő 1912. 288–294. 1. és Mihalik Sándor: Régi magyar ötvöscéhpecsét. Turul. 1930. 20–29. 1.
- ⁷ N. Bartha Károly, Vajkai Aurél, Béres András, Módy György, Domonkos Ottó stb.
- ⁸ Korompay György: Veszprém. Bp. 1957. 31. 1.
- ⁹ Szádeczky id. m. 321. 1.
- ¹⁰ Reizner id. m. Történelmi Tár 1894. 630–655. 1.
- ¹¹ Szücs id. m. 116–117. 1.
- ¹² Léederer Emma: A legrégebb magyar iparososztály kialakulása. Századok. 1928. 638–639. 1.
- ¹³ Myskovecsky Viktor: A kassai mázások céhpecsétje. Archaeológiai Értesítő. 1889. 444. 1.
- ¹⁴ Budapesti Történelmi Múzeum Kötára, Halászbástya.
- ¹⁵ Zunftwappen und Handwerkers Insignien der Bäcker. (Herausgegeben von der Diamalt A. G. München. Spezialfabrik von Malzpreparaten.) München. 1912.
- ¹⁶ Schimmer, Karl Eduard: Alt und neu Wien. Geschichte der österreichischen Kaiserstadt. Wien und Leipzig. 1904. II. köt. 92. 1.
- ¹⁷ Zunftwappen und Handwerkers Insignien der Bäcker München. 1912. 338. sz. ábra.
- ¹⁸ Takáts Sándor: A magyar faragómolnárak. Művelődéstörténeti Tanulmányok a XVI–XVII. századból. Bp. 1961. 44–51. 1.
- ¹⁹ Wathner, Joseph: Der vollständige Kenner der Eisenwaren und ihrer Zeichen. Grätz. 1825. 53. 1. Folio No. XX. 54. sz. ábra: „Müller Obereisen”.
- ²⁰ Bevilaqua-Borsody Béla: A budai és pesti mázások céhek ládáinak okiratai 1270–1872. Bp. 1931. 77. 1.
- ²¹ Bálint Sándor: A szegedi varga, csizmadia és papucsos mesterség. Cipőipari Dokumentáció 1960. dec. 1–31. 1.
- ²² Vámosi Nándor: A debreceni csizmadiai céh- és műszavai. Debrecen. 1942. 83. 1. és 40. 1. 10. sz. ábra és Wathner id. m. 18. 1. Folio No. IV. 80. és 81. sz. ábra: „Witschker”.
- ²³ Pető József: A debreceni timárok céh- és mesterségzavai. Debrecen. 1938. 62. 1.
- ²⁴ Vámosi id. m. 93. 1. és 59. 1. 40. sz. ábra.
- ²⁵ Deák Farkas: Néhány hazai pecsét. Archaeológiai Értesítő. 1878. 69. 1. II. sz. ábra.
- ²⁶ Grenser, Alfred: Zunftwappen und Handwerker Insignien. Frankfurt am Main. 1889. Tafel XXII., 91. 1.
- ²⁷ Vámosi id. m. 124. 1. és 40. 1. 12. sz. ábra.
- ²⁸ Vajkai Aurél: A lábbelikészítés múltjából Veszprém megyében. Cipőipari Dokumentáció. 1960. november 16. 1. A királyi alak baljában tartott nyíllal átlótt cipőt Vajkai bőségszarúnak vélte.
- ²⁹ Grenser id. m. Tafel XXII., 91–92. 1.
- ³⁰ VBM. Lsz. I. 63. 42. 1.
- ³¹ MNM. Lsz. 30/1896. 1.
- ³² Czéhpecsét: Archaeológiai Értesítő 1878. 158–159. 1.
- ³³ Pető id. m. 55. és 79. 1.
- ³⁴ Takáts Gyula: A szömörcearatrásról és a tobakokról. Ethnographia. 1956. 579–591. 1., Vajkai Aurél: A veszprémi tobak mesterség. Természettudományi Közlemény. 1961. 532–535. 1., Vajkai Aurél: A Bakony vidéki bőrfeldolgozóipar emlékei. Régi timármesterség Veszprém megyében. Cipőipari Dokumentáció. 1961. július., Bálint Sándor: A szegedi bőrművesség (Timárok, szücsök, szijgyártók). Cipőipari Dokumentáció 1961. augusztus 1–41. 1. Jakab Elek: Kolozsvár története, világosító rajzai. Buda. 1870. VI. tábla 28. sz. ábra.
- ³⁵ MNM. Lsz. 263/1875. 12.
- ³⁶ MNM. Lsz. 59/1877. 14.
- ³⁷ Borovszky: Magyarország vármegyéi és városai. Bars vármegye. 1903. 258. 1.
- ³⁸ L. a nagybányai lakatosok 1572. évi szabadalomlevelét (Szádeczky Lajos: Nagybánya régi iparáról és czéheiről. Századok. 1889. 673. 1.) és a debreceni kovács-, lakatos- és csizárcéh 1619. évi kiváltságlevelének 2. cikkülését (Rickl Antal: A debreceni nemes Vasáros Társaság története. Debrecen. 1930. 13. 1.).
- ³⁹ Szegedi Móra Ferenc múzeum Lsz. 123/1905.
- ⁴⁰ Soproni Liszt Ferenc múzeum Lsz. 55. 1040. 1.
- ⁴¹ Ströhl, H. G.: Heraldischer Atlas. Stuttgart, 1889. Tafel LXIV. 11. sz. ábra.
- ⁴² MNM. Lsz. 119/1877. 162.
- ⁴³ Gründel, Paul: Die Wappensymbolik. Leipzig. 1907. 57. 1.
- ⁴⁴ Solis, Virgil: Wappenbüchlein. München 1886. 19. 1., Bárczay Oszkár: A heraldika kézikönyve. Bp. 1897. 393–395. 1. és Ströhl id. m. Tafel LX. 5. sz. ábra.
- ⁴⁵ Budapesti Egyetemi Könyvtár. Priv. Ceharum XXVIII/3.
- ⁴⁶ Szombathelyi Savaria Múzeum Lsz. 54. 783. 12.
- ⁴⁷ Temesvári Ferenc: Lakatosipari termékek. – Nagyvázsönyi Füzetek 1. sz., Bp. 1961. 6–16.
- ⁴⁸ A győri Xantus János múzeumban.
- ⁴⁹ Bevilaqua id. m. 296. 1.
- ⁵⁰ Reizner id. m. Történelmi Tár 1894. 635.
- ⁵¹ U. o. 643. 1.
- ⁵² VBM. fényképlemez gyűjteménye. Flsz. 2272.
- ⁵³ Képét az alábbi helyeken publikálták. Zoltai Lajos: Ötvösök és ötvösművek Debrecenben. Debrecen. 1937. 74. 1., N. Bartha Károly: A debreceni gubacsapó céh. Debrecen. 1939. 30. 1., Béres András: Adatok a debreceni gubacsapó mesterséghez. Debreceni Déri Múzeum évkönyve 1958–59. XXIII. tábla 1. sz. ábra.
- ⁵⁴ Bevilaqua id. m. 8. 1.
- ⁵⁵ Enciclopedia Italiana XXXI. köt. 744. 1. Tav. CXLII. 6. sz. ábra.
- ⁵⁶ N. Bartha Károly: A debreceni gubacsapó céh. Debrecen. 1939. 31. 1. 14. sz. ábra.
- ⁵⁷ Luby Margit: A kézi gyapjúkalap készítése. Ethnographia 1951. 126–129. 1.
- ⁵⁸ VBM. fényképlemez tara. Flsz. 1779–1781, 2283, 2284.
- ⁵⁹ N. Bartha Károly: Kiegészítés a guba csapók egykori csapókészülékének ismertetéséhez. Néprajzi Közlemények 1956. I. évf. 1–4. sz. 49–51. 1.
- ⁶⁰ N. Bartha Károly: A debreceni gubacsapócéh. Debrecen. 1939. 58–59. 1. 32. sz. ábra.
- ⁶¹ Seyler, G. A.: Berufswappen Siebmachers Grossen und Allgemeines Wappenbuch I./7. kötet, Nürnberg, 1898. 89. 1. Tafel 123.
- ⁶² Forgeais, Arthur: Numismatique des corporations parisiennes, métiers, etc. d'après les plombs historiques, trouvés dans la Seine. Paris. 1874. Tondeurs de draps és Wathner id. m. 21. 1. Folio No. V. 19. sz. ábra: „Tuchmacherschere”.
- ⁶³ VBM. fényképlemez tara. Flsz. 1831.
- ⁶⁴ MNM. Lsz. 43/1870. VI. 13.
- ⁶⁵ VBM. fényképlemez tara. Flsz. 3004.
- ⁶⁶ MNM. Lsz. 49/1892. 7.
- ⁶⁷ MNM. Lsz. 29/1940.

- ⁶⁰ Borovszky: Magyarország Vármegyéi és Városai. Temes vármegye és Temesvár. 267. l.
- ⁷⁰ Künstle, Karl: *Iconographie der Heiligen*. Freiburg im Breisgau. 1926. 531. l.
- ⁷¹ Réau, Louis: *Iconographie de l'art chrétien*. Tom. III. *Iconographie des saints*. II. Paris 1958-1959. G. O. 702-703. l.
- ⁷² Künstle id. m. 324. l. 152. sz. ábra.
- ⁷³ A németlipcsei szücsök céhpecsétje (1655.). MNM. Lsz. 59/1877. 14., a lipcsei szücsök céhpecsétje (XVII. sz.), MNM. Lsz. 59/1877. 13. és a körmöcbányaiaké (XVII-XVIII. sz.), Borovszky: Bars vármegye 1903. 258. l.
- ⁷⁴ MNM. Lsz. 14/1905. 2.
- ⁷⁵ Thaly Kálmán: Régi magyar községi és céhpecsétek. Századok. 1873. 361-363. l.
- ⁷⁶ Budapesti Egyetemi Könyvtár. Priv. Céh. XLII.6.
- ⁷⁷ Deák Farkas: A samarjai gombkötő cég pecsétje. *Archeológiai Értesítő*. 1878. 304. l.
- ⁷⁸ Vajkai Aurél: A lábbeli készítés múltjából Veszprém megyében. *Cipőipari Dokumentáció*. 1960. november.
- ⁷⁹ Grenser id. m. *Tafel XXV.* és 100. l.
- ⁸⁰ MNM. Lsz. 19/1904. 1.
- ⁸¹ VBM. fényképlemez tára. Flsz. 1812.
- ⁸² VBM. fényképlemez tára. Flsz. 198.
- ⁸³ Ebner Sándor: A veszprémi csutorás mesterség. *Néprajzi Értesítő* 1932. 81-84. l. és Nagy László: Adatok a magyar csutora és csutorás mesterség történetéhez. *Kluy, a Dunántúli Szemle* 1940. évi 1-2. számából. Veszprém vármegyei füzetek 3. sz. 1940.
- ⁸⁴ Bánkúti István: A magyar céhek vallási szerepe a XVIII. században. *Folia Archeologica* XIV. köt. 1962. 181. l.
- ⁸⁵ Egyedül Bevilaqua-Borsody Béla tett úttörő kísérletet néhány magyarországi kézműipari szakma céhcímereinek összegyűjtésére és feldolgozására a „Régi és új magyar takácsmesterségek” (Bp. 1942.), „A budai és pesti mészáros céhek lédáinak okiratai” (Bp. 1931.) és „A magyar serfőzés története” (Bp. 1931.) című munkáiban.
- ⁸⁶ L. a kolozsvári ötvöscéh 1561. évi (Novák János: A kolozsvári ötvöscéh a XVIII. századig. Kolozsvár, 1913. 13. l.), a debreceni ötvöscéh 1557. és 1598. évi (Zoltai Lajos: Ötvösök és ötvösművek Debrecenben. Debrecen, 1937. 36. l.) és a marosvásárhelyi ötvöscéh 1632. évi (Szédeczky id. m. II. köt. 119. l.) céhszabályzatában.

Függelék

A veszprémi és Veszprém megyei céhpecsétnyomók jegyzéke

1. VESZPRÉMI PÉKCEH. VBM. Lsz. C-95. Vas, réztalppal. Átm.: 40 mm. Mag.: 105 mm. Kör.: SIGEL. DER. WEISPECKEN. HANTWERCK. IN WEZPRIM. 1779. — (L. 179. kép.)
2. VESZPRÉMI PÉKCEH. VBM. Lsz. C-94. Sárgaréz. Ovális. 25x23 mm. Mag.: 31 mm. Körirat helyett kezdőbetűk: W. P. — (L. 180. kép.)
3. ZIRCI PÉK- ÉS MOLNÁRCEH. VBM. Lsz. C-96. Réz. Ovális. 34x32 mm. Mag.: 65 mm. Kör.: SIGIL. DER. PEKEN. VND. MILER. INZIRZ. — (L. 181. kép.)
4. VESZPRÉMI MOLNÁRCEH. VBM. Lsz. N. 54. 3. 1. Réz. Átm.: 26 mm. Mag.: 50 mm. Kör.: B VEZ MOLNAR-CZE-POT-. — (L. 182. kép.)
5. VESZPRÉM MEGYEI MOLNÁRCEH. VBM. Lsz. C-92. Réz, acéltalppal. Ovális. 30x28 mm. Mag.: 100 mm. Kör.: SIG MOLITOR IN COMITATU VESPR. 1708. — (L. 183. kép.)
6. VESZPRÉMI KÜLSŐ MOLNÁRCEH. VBM. Lsz. C-93. Réz, acéltalppal. Ovális. 35x31 mm. Mag.: 63 mm. Kör.: VESZPRÉMI KÜLSŐ MOLNÁR CZEH PETSSET 1836. (L. 184. kép.)
7. VESZPRÉMI MÉSZÁROS KOMPÁNIA. VBM. Lsz. C-89. Réz. Átm.: 28 mm. Mag.: 60 mm. Kör.: WESZPREMI: MÉSZÁROS KOMPANIA, folytatása a pecsétmezőben: 1781 PECSIT. — (L. 185. kép.)
8. VESZPRÉMI MÉSZÁROSCÉH. MNM. Lsz. 119/1877. 155. Sárgaréz. Átm.: 27 mm. Mag.: 60 mm. Kör.: VESZPREMI MESZAROS CSE. P. Ismertette Szalay Imre: Magyar köriratú pecsétek. Századok. 1877. 678. 1. — (L. 186. kép.)
9. VESZPRÉMI MÉSZÁROSCÉH. VBM. Lsz. C-90. Réz. Ovális. 34x33 mm. Mag.: 62 mm. Kör.: VESZPREMI: PRIV: MESZAROS. CZE. PECS. A pecsétmezőben: 1781. — (L. 187. kép.)
10. VESZPREMI MÉSZÁROSCÉH. VBM. Lsz. C-91. Vas, réztalppal. Átm.: 34 mm. Mag.: 91 mm. Kör.: VESZPREMI PREV: MESZAROS CZE PECS 1781. — (L. 188. kép.)
11. NAGYVAZSONYI VARGACÉH. MNM. Lsz. 173/b/1930. Sárgaréz, vasfogantyúval. Átm.: 43 mm. Mag.: 85 mm. Kör.: SIGILLUM OPIFICU: TRIB. SUTORU: N: VASON. — (L. 189. kép.)
12. VESZPREMI VARGACÉH. VBM. Lsz. C-114. Réz. Átm.: 42 mm. Kör.: x VESPRIMI x VARGA x CHI x PECITE x A 1706 x Ismertette: Vajkai Aurél: A lábbelikészítés múltjából Veszprém megyében. Cipőipari Dokumentáció. 1960. november 15. 1. — (L. 190. kép.)
13. VESZPREMI MAGYAR VARGACÉH. VBM. Lsz. C-115. Réz. Átm.: 32 mm. Mag.: 63 mm. Kör.: NEMES: WESPREMI. MAGYAR VARGA: CZE. PETS., a pecsétmezőben: 1772. Képét közölte és ismertette Vajkai Aurél: A lábbelikészítés múltjából Veszprém megyében. Cipőipari Dokumentáció. 1960. november 15. 1. 91. ábra. — (L. 191. kép.)
14. PEREMARTONI, CSAJÁGI ÉS BALATONFÓKAJARI CSIZMADIACÉH. VBM. Lsz. C-74. Sárgaréz. Átm.: 38 mm. Mag.: 75 mm. Kör.: PEREM: CSAJA. B. F. KAJ. CZEH. PETSE x, a pecsétmezőben: 1770. Ismertette Vajkai Aurél: A lábbelikészítés múltjából Veszprém megyében. Cipőipari Dokumentáció. 1960. november 10. 1. — (L. 192. kép.)
15. VÁRPALOTAI CSIZMADIACÉH. Várpalotai Helytörténeti Múzeum. Lsz. 57. Sárgaréz. Ovális. 21x23 mm. Kör.: PALOTAI CSIZMADIACZE. A pecsétmezőben: 1782. (L. 193. kép.)
16. VÁRPALOTAI CSIZMADIA IPARTESTÜLET. Várpalotai Helytörténeti Múzeum. Lsz. 58. Sárgaréz. Átm.: 31 mm. Kör.: V PALOTAI IPAR CS T PECSETJE 1874. — (L. 194. kép.)
17. DEVECSERI VARGACÉH. VBM. Lsz. C-116. Va, réztalppal. Átm.: 14 mm. Mag.: 85 mm. Kör.: DEVECSERI VARGA: CSEHNEK: POCSETYE: 1757. Képét közölte és ismertette Vajkai Aurél: A lábbelikészítés múltjából Veszprém megyében. Cipőipari Dokumentáció. 1960. november, 90. sz. ábra, 15. 1. — (L. 195. kép.)
18. VESZPREMI NEMET CIPÉSZCÉH. VBM. Lsz. C-73. Réz. Átm.: 42 mm. Mag.: 66 mm. Kör.: SIGILVM TERDEISEN SCHVMACHERMEISTER INTERSTAT WESPREM 1753. Ismertette Vajkai Aurél: A lábbelikészítés múltjából Veszprém megyében. Cipőipari Dokumentáció. 1960. nov. 16. 1. — (L. 196. kép.)
19. VESZPREMI NEMET CIPÉSZCÉH. VBM. Lsz. C-72. Réz. Átm.: 29 mm. Mag.: 57 mm. Kör.: VESZPREMI. TAICI SCHUMACHER. CECH. PETSCHA. 1757. Ismertette ugyanott, mint az előző. — (L. 197. kép.)
20. ZIRCI CIPÉSZCÉH. MNM. Lsz. 60/1904. 3. Sárgaréz. Átm.: 28 mm. Mag.: 50 mm. Kör.: SIGEL. D. MEIS. SCHU. M. I. M. ZIER, a pecsétmezőben: 1776. — (L. 198. kép.)
21. ZIRCI CIPÉSZCÉH. MNM. Lsz. 60/1904. 1. Sárgaréz. Átm.: 36 mm. Mag.: 65 mm. Kör.: SIGEL x D: MEIS: SCHU x M: I: D: K: U: K MARCK. — (L. 199. kép.)
22. VESZPREMI TIMÁRCÉH. VBM. Lsz. C-110. Réz. Átm.: 30 mm. Mag.: 52 mm. Kör.: VESZPREM M. VAR. MAGY. TIMAR CZEH. 1845. Képét közölte és ismertette Vajkai Aurél: A Bakonyvidéki bőrfeldolgozó ipar emlékei. Klny. a Cipőipari Dokumentáció 1961 júliusi számából 88. 1. — (L. 200. kép.)
23. VESZPREMI TIMÁRCÉH. VBM. Lsz. C-111. Réz, fanyéllal. Átm.: 29 mm. Mag.: 97. Kör.: VESZPREMI TIMAR CZEH PECSETJE. Ismertette Vajkai Aurél: A Bakonyvidéki bőrfeldolgozó ipar emlékei. Klny. a Cipőipari Dokumentáció 1961 júliusi számából. 77. 1. — (L. 201. kép.)
24. VESZPREMI TOBAKCEH. VBM. Lsz. C-112. Vörösréz, kivethető esztergált fanyéllal. Átm.: 49 mm. Mag.: 118 mm. Kör.: VESZPRIMI. NEMES. TOBAK. CZEH. PECSET 1693. Képét közölte és ismertette Vajkai Aurél: A Bakonyvidéki bőrfeldolgozóipar emlékei. Klny. a Cipőipari

Dokumentáció 1961 júliusi számából 72. és 88. l. - (L. 202. kép.)

25. VESZPRÉMI TOBAKCEH. VBM. Lsz. C-113. Sárgaréz. Átm.: 25 mm. Mag.: 59 mm. Kör.: VESZPRIMI. NEMES. TOBAK. CZE. PEC. a pecsétmezőben: 1693. Képét közölte és ismertette Vajkai Aurél: A veszprémi tobak mesterség. Természettudományi Közlöny 1961. 532-535. l. és Vajkai Aurél: A Bakonyvidéki bőrfeldolgozóipar emlékei. Klny. a Cipőipari Dokumentáció 1961 júliusi számából 72. l. - (L. 203. kép.)

26. VESZPRÉMI SZÜCSCEH. VBM. Lsz. C-102. Vas, réztalppal. Átm.: 40 mm. Mag.: 69 mm. Kör.: VESZPREMI. B. N. SZÜCS : CHE : PECSETJ : 1652. - (L. 204. kép.)

27. PÁPAI SZÜCSCEH. MNM. Lsz. 128/1876. Ezüstlap. Átm.: 36 mm. Kör.: SIGILLVM CEHE PELYONUM PA-PENSIUM. - (L. 205. kép.)

28. VESZPRÉMI SZÜCSCEH. VBM. Lsz. C-103. Vas, réztalppal. Ovális. 30x29 mm. Mag.: 96 mm. Kör.: VESZPREMI. B. N. SZÜCS. CHE. PECSETY : 1652. - (L. 206. kép.)

29. VESZPRÉMI SZÜCS LEGÉNYCEH. VBM. Lsz. C-161. Sárgaréz. Ovális. 30x26 mm. Mag.: 53 mm. Felirat: EKB. - (L. 207. kép.)

30. NAGYVÁZSONYI SZÜCSCEH. VBM. Lsz. 63. 50. l. Sárgaréz. Ovális. 31x34 mm. Kör.: xNAGYVASONYI SZÜTS CEHE PECS. - (L. 208. kép.)

31. VESZPRÉMI KOVÁCSCEH. VBM. Lsz. C-83. Vas. Átm.: 42. Mag.: 112 mm. Kör.: WESIBECSN, KOWACS. CZEH. PECSETYE. 1756. - (L. 209. kép.)

32. VESZPRÉMI KOVÁCSCEH. VBM. Lsz. C-82. Réz. Átm.: 30 mm. Mag.: 60 mm. Kör.: WESZPREMI. KOVACS. CZEH. PECS. 1789. - (L. 210. kép.)

33. VESZPRÉMI NEMET LAKATOS, ÓRÁS, PUSKAMŰVES ÉS SARKANTYUSCEH. VBM. Lsz. C-88. Vas. Ovális. 27x25 mm. Mag.: 66 mm. Kör.: S : D. SCHLO. VHR. PI : SPO : H : I. WESTPRIN. A pecsétmezőben évszám: 1776. - (L. 211. kép.)

34. VESZPRÉMI SZIJGYÁRTÓ, NYEREGGYÁRTÓ ÉS CSISZÁRCÉH. VBM. Lsz. C-101. Vas. Átm.: 44 mm. Mag.: 119 mm. Kör.: W. B. N. CEH(B)ELI SUIIARTOKI NYEREGIARTOK ES STISZARMREK PSTE. A pecsétmezőben évszám: 1727. - (L. 212. kép.)

35. VESZPRÉMI SZIJGYÁRTÓ LEGÉNYCEH. VBM. Lsz. C-100. Réz. Átm.: 40 mm. Mag.: 79 mm. Kör.: A W BETSULETES. SZIJJARTO IFJUSAG. 1840. - (L. 213. kép.)

36. PEREMARTONI EGYESÜLT KOVÁCS, LAKATOS, CSISZÁR ÉS SZIJGYÁRTÓCEH. VBM. Lsz. C-85. Réz. Átm.: 45 mm. Mag.: 84 mm. Kör.: x STIGMA x FABROR x SERATOR x POLITO x CORIARO x PEREMARTON x Lapja felső részén: 1699. - (L. 214. kép.)

37. PALOTAI KOVÁCS, SZIJGYÁRTÓ ÉS CSISZÁRCÉH. MNM. Lsz. 76/1903. 2. Sárgaréz, vasnyéllal. Átm.: 37 mm. Mag.: 100 mm. Kör.: X FAB. CORET. Ma SIG. PALOTA. A pecsétmezőben évszám: 1725. Sziy Rezső: Várpalota (Bp. 1960. 174. l. 179. sz. jegyzet) c. munkájában az Archaeológiai Értesítő (1903. 438. l.) tévedését átvéve ezt a pecsétnyomót, mint a palotai cserzőcéh nyomóját említi. - (L. 215. kép.)

38. DEVECSERI KOVÁCS- ÉS SZIJGYÁRTÓCEH. MNM. Lsz. 74/1904. 7. Vörösréz. Átm.: 30 mm. Mag.: 50 mm. Kör.: DEVECSERI KOVACS SIARTO CZEH PO-CSETJE 1829. - (L. 216. kép.)

39. VESZPRÉMI CSAPOCEH. VBM. Lsz. C-75. Átm.: 38 mm. Kör.: A. VESZPREMI CSAPOK : CZEH : POCSITE. A pecsétmezőben: 1675. - (L. 217. kép.)

40. VESZPRÉMI CSAPOCEH. VBM. Lsz. C-76. Vörösréz. Átm.: 33 mm. Felirata: B : C : K : C : 1727. A pe-

csét alsó peremén körül bemélyített betűk: B : P : M : G : S : I : V : P : D : I : B : M : S : M : M : P. A nyél felső végén kis pecsét: két keresztbetett ifa körül CTJD (vagy P) betűk. - (L. 218. kép.)

41. VESZPRÉMI TAKÁCSCEH. VBM. Lsz. C-104. Réz. Átm.: 29-30 mm. Mag.: 52 mm. Kör.: W. W. TAKATS. TZE. A pecsétmezőben évszám: 1644 (1844?). - (L. 219. kép.)

42. PEREMARTONI TAKÁCSCEH. VBM. Lsz. C-109. Réz. Átm.: 25 mm. Mag.: 37 mm. Kör.: PMI : BNTCPO : B : K : 1764 (1794?) - (L. 220. kép.)

43. NAGYVÁZSONYI TAKÁCSCEH. MNM. Lsz. 173/1930. a. Sárgaréz, vasnyéllal. Átm.: 36 mm. Mag.: 88 mm. Kör.: SIGILVM xCAEHE. TEXTORVM x VASONIENSI x, a pecsétmezőben évszám: 1693. - (L. 221. kép.)

44. PALOTAI TAKÁCSCEH. MNM. Lsz. 76/1903. 1. Vörösréz. Átm.: 37 mm. Mag.: 80 mm. Kör.: x PALOTAI x TAKACS x CHE x PECSETI x 1699. Ismertette: Archaeológiai Értesítő 1903. 438 l. és Sziy Rezső: Várpalota. 1960. 174. l. - (L. 222. kép.)

45. SZENTGÁLI TAKÁCSCEH. VBM. Lsz. C-106. Réz. Átm.: 32 mm. Mag.: 58 mm. Kör.: NEMES : SZEGALI : TAKACS : CEPET. A pecsétmezőben: 1797. Ismertette Vajkai Aurél: Szentgál. Bp. 1959. 289. l. 23. sz. jegyzet. - (L. 223. kép.)

46. LAZI TAKÁCSCEH. MNM. Lsz. 74/1930. Sárgaréz. Átm.: 34 mm. Mag.: 55 mm. Kör.: VESPREN. V. LÁSZI. H. N. O. TAKACS : CZEP. A pecsétmezőben: 1826. - (L. 224. kép.)

47. VÁROSLÓDI TAKÁCSCEH. MNM. Lsz. 51/1938. Sárgaréz. Átm.: 46 mm. Mag.: 70 mm. Kör.: VAROS : LÓDI : NEMES : TAKACS : CEHPOCSE : TYE : 1755. - (L. 225. kép.)

48. SZENTKIRALYSZABADJAI TAKÁCSCEH. VBM. Lsz. C-107. Réz. Átm.: 30 mm. Mag.: 59 mm. Kör.: SZ. KIRAL. SZABADI. V. B. TAKACS. CZPETS. A pecsétmezőben: 1796. - (L. 226. kép.)

49. PEREMARTONI TAKÁCSCEH. VBM. Lsz. C-108. Réz. Átm.: 30 mm. Mag.: 52 mm. Kör.: PMI : BNTCPO. B. K. 1799. - (L. 227. kép.)

50. PÁPAI TAKÁCSCEH. MNM. Lsz. 119/1877. 156. Sárgaréz. Ovális. 18x16 mm. Mag.: 38 mm. Kör.: PÁPAI. TAKACS. CZE. POC. Ismertette: Szalay Imre: Magyar köriratú pecsétek. Századok. 1877. 678. l. - (L. 228. kép.)

51. CSESZNEKI ÖREG TAKÁCSCEH. VBM. Lsz. C-165. Réz, fanyéllal. Átm.: 34 mm. Mag.: 105 mm. Kör.: CSESZNEKI ERDEMES ÖREG TAKÁTS CZEH. A pecsétmezőben: 1774. - (L. 229. kép.)

52. SZENTGÁLI TAKÁCS- ÉS SZABÓCEH. VBM. Lsz. C-105. Réz. Átm.: 32 mm. Mag.: 35 mm. Kör.: NSZGALI BTAK : ESSZABOCZEH PETSETJE. A pecsétmezőben: 1816. Ismertette Vajkai Aurél: Szentgál. Bp. 1959. 289. l. 23. sz. jegyzet. - (L. 230. kép.)

53. VESZPRÉMI SZABÓCEH. MNM. Lsz. 24/1884. Sárgaréz lemezre helyezett ólomlap. Kör.: VESZPREMI. SZABO CHE PECSITI 1706. - (L. 231. kép.)

54. VESZPRÉMI SZABÓCEH. VBM. Lsz. C-97. Réz. Átm.: 30 mm. Mag.: 58 mm. Kör.: x WESPREMI. SZABO. CHE. PECSITI. 1829 x - (L. 232. kép.)

55. VESZPRÉMI NEMET SZABÓCEH. VBM. Lsz. C-98. Sárgaréz. Átm.: 42 mm. Mag.: 88 mm. Kör.: DENTEU-TSEN. SCHNEIDER. HANDWERKS : INSIGL : VON WESPRIN. A pecsétmezőben: 1768. - (L. 233. kép.)

56. SZILASBALHÁSI SZABÓCEH. VBM. Lsz. C-99. Réz. Ovális. 25x24 mm. Mag.: 46 mm. Kör.: BOTSULETES N CEHSZABO PETSETYI. 1839. - (L. 234. kép.)

57. PALOTAI SZÜRSZABÓCÉH. MNM. Lsz. 61/1907. Sárgaréz. Átm.: 30 mm. Mag.: 55 mm. Kör.: PALOTAI. N. SZÜR. SZABO. CZEH. 1832. — (L. 235. kép.)
58. VESZPRÉMI GOMBKÖTŐCÉH. VBM. Lsz. C-80. Vörösrézlap vasnyéllal. Átm.: 33 mm. Mag.: 79 mm. Kör.: x WESZPRIMI GOBKOTO x CHE x PECSITI. A pecsétmezőben: 1672. — (L. 236. kép.)
59. VESZPRÉMI KAPCÁS ÉS KESZTYŰSCÉH. VBM. Lsz. C-81. Vas, réztalppal. Átm.: 31 mm. Mag.: 67 mm. Kör.: DES : WESZPRIN : MEISTER INSIGL 1781. Ismertette Vajkai Aurél: A lábbelikészítés múltjából Veszprém megyében. Cipőipari Dokumentáció. 1960. november 19. 1. (L. 237. kép.)
60. VESZPRÉMI KÖTELES-, SZÍTÁS- ÉS KEFEGYÁRTÓCÉH. MNM. Lsz. 76/ 1903. 3. Sárgaréz. Átm.: 30 mm. Mag.: 70 mm. Kör.: A VESZPR : KÖTELES SZÍTÁS ÉS KEFEGYÁR CZEH PECSE, — (L. 238. kép.)
61. VESZPRÉMI ASZTALOSCÉH. VBM. Lsz. C-163. Réz acéltalppal. Átm.: 35 mm. Mag.: 48 mm. Kör.: WESZPRIMI x ASZTALOS x CHE x PECSITI. A pecsétmezőben: 1697. — (L. 239. kép.)
62. VESZPRÉMI ASZTALOSCÉH. VBM. Lsz. C-164. Réz. Átm.: 26 mm. Mag.: 46 mm. Kör.: WESZPRIMI. ASZTALOS CIE PECSETI. A pecsétmezőben: 1772. — (L. 240. kép.)
63. PALOTAI ASZTALOSCÉH. MNM. Lsz. 138/1939. Sárgaréz. Átm.: 30 mm. Mag.: 60 mm. Kör.: PALOTYI ASZTALOS CCH PETSETYE A, 1834. — (L. 241. kép.)
64. SZENTKIRÁLYSZABADJAI BOGNÁR IPARTESTÜLET. VBM. Lsz. C-162. Réz. Átm.: 29 mm. Mag.: 69 mm. Kör.: N. Sz. K. SZABADI. BOGNAR. IP. T. PETSETI. A pecsétmezőben: 1873. — (L. 242. kép.)
65. VESZPRÉMI PINTÉRCÉH. VBM. Lsz. N. 54. 5. 1. Réz. Kör.: WE. PIN. CSE. PEC. 1767(?). — (L. 243. kép.)
66. VESZPRÉMI ESZTERGÁLYOSCÉH. VBM. Lsz. C-77. Sárgaréz, esztergált fanyéllal. Átm.: 34 mm. Mag.: 105 mm. Kör.: DES WESZPRINER DREXLER MITTL. 1825. — (L. 244. kép.)
67. VESZPRÉMI CSUTORÁSCÉH. VBM. Lsz. N. 54. C. 4. 1. Réz. Átm.: 30 mm. Kör.: WESZPRIMI. CSUTORAS. CHE. PECSE. — (L. 245. kép.)
68. PÁPAI ÁCSCÉH. VBM. Lsz. C-71. Vas. Átm.: 33 mm. Mag.: 72 mm. Kör.: PAPERISCH x ZIMERLEID x INSIGEL x A pecsétmezőben: 1722. — (L. 246. kép.)
69. NAGYVÁZSONYI ESZTERGÁLYOS-, ASZTALOS-, ACS- ÉS KÖMÜVESCÉH. VBM. Lsz. C-78. Réz. Átm.: 31 mm. Mag.: 38 mm. Kör.: WASCANER. HANT. WERK. 1802. — (L. 247. kép.)
70. VESZPRÉMI KÖMÜVES-, KÓFARAGÓ- ÉS ÁCS- CÉH. VBM. Lsz. C-86. Vas, sárgaréz talppal. Ovális. 29x26 mm. Mag.: 80 mm. Körirat: TERE. MAURE. STAMIC. UND. CSIMER. I. WE 1767. — (L. 248. kép.)
71. VESZPRÉMI KÖMÜVES-, KÓFARAGÓ- ÉS ÁCS- CÉH. VBM. Lsz. C-87. Vas, réztalppal. Átm.: 42 mm. Mag.: 108 mm. Kör.: TERE. MAURER. STAMIC. UND. CSIMERLAD. INSIGEL. INWESPRI 1767. — (L. 249. kép.)
72. ZIRCI KÖMÜVES-, ÁCS-, KÓFARAGÓ- ÉS CSEREPEZŐCÉH. VBM. Lsz. N. 53. 35. 1. Vas. Átm.: 42 mm. Mag. 110 mm. Kör.: INSIGEL. D. EHRSAMEN. MAUR. ZIM. STEINM. U. ZIEGELD. INCZIRCZ. — (L. 250. kép.)
73. VESZPRÉMI FAZEKASCÉH. VBM. Lsz. C-79. Réz. Ovális. 26x24 mm. Mag.: 54 mm. Kör.: WE. BO. FA. CZ. PO. 1774. — (L. 251. kép.)
74. SZENTGÁLI FAZEKASCÉH. VBM. Lsz. N. 53. 35. 8. Réz. Ovális. 24x20 mm. Mag.: 50 mm. Kör.: SZ. GALI. F. C. P. — (L. 252. kép.)
75. HERENDI EGYESÜLT KOVÁCS-, BOGNÁR-, PINTÉR-, CSUTORÁS-, KAPCÁS- ÉS FESTŐCÉH. VBM. Lsz. C-84. Réz. Átm.: 37 mm. Mag.: 68 mm. Kör.: A HERENDI KO : BOG : PIN : CSU : KOP : E : FÖS CZEH 1874. (L. 253. kép.)

Petschafte aus Veszprém und aus Komitat Veszprém

Ausser den grössten Städten des Komitates, Veszprém und Pápa, blühte das Zunftwesen auch in den kleineren Marktflecken, wie Nagyvázsony, Várpalota, Devecser usw., ja sogar auch fast in allen bedeutenderen Dörfern, wie z. B. in Szentgál, Peremarton usw. auf. Somit ist das Komitat Veszprém ziemlich reich an Zunftdenkmälern, die sich oft mit volkstümlichen Elementen verflochten erscheinen.

Verfasser behandelt die Petschafte, bezw. die eingravierten Sinnbilder der Zünfte. Es werden diesmal 75 Petschafte aus den XVII—XIX. Jahrhunderten, davon mehr als die Hälfte aus der Stadt Veszprém, in photographischen Bildern vorgelegt.

Der Kustwert dieser Petschafte ist manchmal gering; ihre kulturgeschichtliche Bedeutung ist aber recht beachtenswert. In ihren Darstellungen und Umschriften wurden oft interessante lokal- und wirtschaftsgeschichtliche, ethnographische, ikonographische, heraldische, ja sogar kostümgeschichtliche und sprachwissenschaftliche Daten aufbewahrt. Vor allem wird aber in diesem Aufsatz die Bedeutung derselben für die Geschichte der Technik hervorgehoben. Zahlreiche Instrumente des Handwerkes und Produktionsmittel der ver-

gangenen Jahrhunderte sind auf denselben dargestellt, deren Originale mit der Zeit fast vollkommen verschollen sind.

Die Petschafte sind im Aufsatz in grosse Gruppen (Lebensmittelerzeugung, Leder-, Eisen-, Textil-, Holz-, Bau-Industrie, Keramik) geordnet und innerhalb dieser Gruppen in die Handwerke eingereiht. Bei der Behandlung werden die für das Komitat bezeichnendsten Handwerke, uzw. die Weberei und Walkerei aus dem Kreis der Textilindustrie, Korduanerzeugung aus der Gerberei und Feldflaschenerzeugung aus der Holzindustrie, hervorgehoben. In Zusammenhang mit den figuralen Darstellungen der Petschafte werden die verzweigenden heimischen und ausländischen Beziehungen ausführlich besprochen. Dadurch wird ein Querschnitt des Zunftwesens des Komitates Veszprém und gleichzeitig auch des ganzen Landes in den letzten drei Jahrhunderten gegeben.

Im Anhang werden die Petschafte der Zünfte in Reihenfolge der Fächer eingeordnet vorgelegt. Ihr Aufbewahrungsort, Inventarnummer, Material, Mass, Umschriften und ihre bibliographischen Daten werden gleichzeitig mitgeteilt.

Péter Nagybakay

Stingl Vince herendi kerámiaműhelye

Ha Herendet említik, még ma is, mindenütt, mindenkinek Fischer jut az eszébe. A magyar porcelán egy és negyedszázados ottani gyártása Herendet Fischerral azonosította. Herend alapítását a magyar porcelán megteremtésének tekintik és megalakítójának, életrehívójának Fischert vélik.

A nagy hírverésben, az ünnepi fényben megsápadt, eltűnt, elfelejtődött az igazi úttörő szerepe. Csak most kezd foszlani a feledés fátyla arról a személyről, aki — Fischer 1839-cel kezdődő herendi szerepét megelőzve — már 1827-től kimutathatóan, Herenden kerámia műhelyt alapít és tart fenn. Ropant küszködésekkel és nyomasztó anyagi bajok között munkálkodik a magyar művészi kerámiának a Bakony peremén való meghonosításáért, megmaradásáért.

Közép-Dunántúl-i kerámiai műhelyeink közül a pápai az első. Az 1802-es próbálkozások után 1805-ben már gyárrá szilárdult. Hat évtizedes működése az iparművészet szépséges szakasza. 1827-ben Herenden rakják le azt az alapot, amelyre az a gyár épül, mely még ma is nemzeti kerámiaművészetünk legjelentősebb centruma. A városi gyár 1846 után porcelánt is készít. 1864-ben beléolvad a pápai gyár és a második világháború végéig kerámiai iparunk erőssége maradt. A műhelyek sorrendjében a bakonybéli az utolsó. 1851-től öt évig vergődik s végül is kedvét vesztett fenntartójának csüggedése miatt szüntette be működését.

Mind a négy gyár lábrakapását nagy nehézségek akadályozták. A pápai gyártásra a holicai gyárban gyakorlatra és tapasztalatokra szert tett szakmunkások vállalkoztak. Mégis csak úgy tudták állandósítani, hogy az öreg Windschügel, — tehát a holicai fajánsz- és kőedénygyár kiváló művezetőinek egyike — saját maga telepszik át a dunántúli városkába. Herend is csak 12 évi vergődés után, Fischer Mór tőkéjével szilárdul meg és kristályosodik ki. Városlód mindaddig küszködik, amíg 1846-ban a veszprémi püspök nem eszközöl jelentős anyagi befektetéseket. A XIX. század derekán próbálkozó bakonybéli kőedénygyártás üteme pedig aszerint erősödött, avagy lankadt, amiképpen az ottani apát oldozgatta a pénzes zsákját.¹

A kerámiagyártás első herendi próbálkozójáról

Petrik Lajos 1889-ben még mint valami cseh mesterről,² Wartha Vince „egy Stingl J. nevű egyén”-ről³ beszél. Hasonlólag Radisics Jenő is csupán mint „valami Stingl nevű egyén”-t említi.⁴

Stingl ködalakjából, a körülötte kialakult ellentmondásokból, — ebből a „semmi”-ből, valamint a herendi kerámiakészítés első vergődéseitől a magyar porcelángyártás hírességévé való felerősödéséig terjedő időközről csak jelentéktelennek tűnő levéltári adatok kutatása és egybefűzése által lehet képet formálni és némi tájékozódást nyerni.

Stingl Vincéről eddig jóformán még csak az derült ki, hogy soproni születésű, nemtelen. Vagyis nem nemesi származású, hanem plebejus: közrendbeli. Működését mint Pápán 1814-ben letelepedett kártyafestő kezdte.⁵ Öt év múlva bukkan elő újra, amikor az előzvegyült Schlögl Györgyné a tatai majolika gyárát kőedénykészítésre állította át és irányítását reá bizza. Műszaki segítségül vele dolgozik fivére is.⁶ 1822-től „Sopronyi Stingl Vincze” bérletét 3 évre megújították. Másfél év múlva az Esterházy uradalomhoz intézett beszámolójában már csüggedező Fábriká"-járól ír. 1824 április 17-i beadványában „Tóvárosi anglus kőedény fabricans Stingl Vincze”-nek nevezi meg magát. Ekkor már segítőtársa is van Fischer Mózes Áron tatai zsidó személyében. Egy hónapig bírnak csak békésen együttműködni, mert Fischer azzal vádolja, hogy „alapvető tudománya nem lévén”, „szörnyű károkat okoz”.

A harc annyira kiéleződött, hogy a Fischert pártoló uradalom 1824 november 6-án fiscálisát utasítja: Stinglt még erőszakoskodásokkal is tiltsa el áristommal teendő büntetés fenyegése alatt.

Öt évi munkálkodás után Stingl szegényen távozni kényszerül Tataról. Miként 1955 óta tudjuk, Tata után Stingl váratlanul Herenden bukkan elő.

Megoldatlan, érthetetlen, jóformán megfoghatatlan: mi vitte őt éppen Herendre. Sejtelmünk sincs, minek alapján reménykedett és bizakodhatott abban, hogy az akkor már két évtized óta virágzó, prosperitásban levő pápai kőedénygyárral, valamint a messzebb fekvő, de mégis a Dunántúl felsőbb részén működő tatai gyárral és a nyugati széleken, a Nagymartonban működő kőedénygyár készítmé-

nyeivel sikerrel szállhat versenyre, megélhetéséhez, működéséhez piacokat, közönséget tud szerezni, termékeinek vásárlókat bír biztosítani.

Megfejtethetlen az is, hogy ha már éppen ezt a vidéket szemelte ki letelepedése helyéül, miért nem a vele akkor még közvetlen szomszédságban volt Városlődöt választotta. A Bakonynak azt a helységét, ahol a gyártáshoz szükséges földanyag szállítás nélkül, a helyszínen, valamint a tüzelő fa is sokkal jobban, „kézrefekvőbbben” álltak volna rendelkezésére. Hiszen — például a pápai kőedénygyár is — éppen Városlódról hozatta a gyártmányaihoz nélkülözhetetlen földanyag jó részét.

És mindezek ellenére, mégis Herenden, a nevezetességek és hagyományok nélküli jelentéktelen helységben alapította, rendezte be kerámia műhelyét. Oly szűk körülmények között, olyan kevés pénzzel, hogy már az 1827-es év közepén mulhatatlanná vált kis műhelyének a kipótlása és a legszükségesebb szerek megszerzése. Anyagiak után kellett néznie. Kölcsönzőit a veszprémi püspökségben és a klérus soraiban iparkodott megtalálni, mert ezek kezén — nemcsak Herend környékén, hanem országwide is — jelentékeny pénz, jelentős tőkék halmozódtak fel. Ezeket az egyházi testületek, rendek, plébániák, káptalanok, sőt gyakran maguk az egyházfők, püspökök igyekeztek is gyümölcsözőleg kihelyezni.

Stinglnek Szmodits János veszprémi kanonokkal sikerült kapcsolatot teremtenie. Nehéz helyzetét, szorultságát, pénztelenségét, tengődő szegénységét tükrözi, hogy neveltségesen kis összeg, — mindössze 200 váltó forintnak hat százalékra való — kölcsönzése fejében az általa felállított fabrikát, az abban található szereket, készítményeit s ezenkívül még „egyéb vagyonát”, tehát mindenét kénytelen biztosítékul lekötöni.

Erről Veszprémben Tarródy Lajos táblabíró előtt Chartabianca-t állít ki. Eredetije még nem került elő, de a fejlemények későbbi iratanyagában fennmaradt a másolata.⁷ A herendi gyár létezésének ez az eddig előbukkant legkorábbi dokumentuma. Megrázó kép arról, milyen heroikus küzdelmek között iparkodik Stingl Herenden a gyárát fenntartani.

Adóslevele a következő:

Chartabianca

Két Száz azaz 200 váltó forintokru, melleket Fő Tisztelendő Szmodis János Veszprémi Kanonok Urtul Herenden föl állított Portzellan Fabrikám szükségei kipótlására, s ahoz kívántato szükséges szerek meg szerzésére 6 percent Törvényes Interes kötelezése mellett költsön fölvettem — kötelezvé magamat

és illetőimet nem tsak a Kötelezett Interes be fizetésére, hanem a Derék pénznek is a midőn kívántatik vissza fizetésére, fönt Tisztelt Kanonok Urnak bátorságára pedig különös hypotheca gyanánt az általam föl állított Fabrikát, s abban található szereket és készítményeket és egyébbb vagyonimat is a tisztelt Ur választása szerént le kötöm.

Költ Veszprémben Augustus 3-án 1827.
Zwey Hundert Gulden.

Vinzenz Stingl m. p.

Steinguth Geschir Fabrik In Herend
Tarródy Lajos m. k. Tábla Bíró előtt.

Az adóslevél-másolat 1834 február havában készült. Ekkor ezzel kapcsolatban őt Herendi Portzellan Fabrikás-nak nevezik, viszont, a még 1827 augusztus 3-án, aláírt eredeti adóslevelében „Steinguth Geschir Fabrik in Herend”-nek, tehát kőedénygyárnak említi ő saját maga a műhelyét. A kor általános szokása és gyakorlata szerint országwide hol kőedény, hol porcelánműhelynek nevezik kerámiai gyárainkat, még akkor is, ha azok csupán kőedénykészítéssel foglalkoznak. Szükséges ezt a herendi váltakozó kettős elnevezést hangsúlyozni, mert a magyar porcelán történetének régebbi kutatói közül több elképzelhetőnek hitte, hogy Stingl Herenden a kőedényen kívül már porcelánt is készített. „Azonban — miként például azt Wartha és Radics is vélték — minden szakértelmet nélkülözvén, néhány rosszul sikerült kísérlet után kénytelen volt az üzemet leállítani”, a kezdetleges porcelángyárat, amely „a közönséges használati porcelán gyártását tűzte ki céljául”, „nemsokára abba kellett hagyni”.⁸

Újabb szakembereink némelyike szintén úgy véli, hogy a porcelánkészítés magas fokára már a Stingl-féle herendi első gyár is felfejlődött.

A Stingl adóslevél tanúsága szerint 1827 augusztus közepén kétségtelenül fennáll már egy olyan kőedénygyár, amelyet Stingl maga alapított Herenden. De ez még annyira kezdetleges, hogy kipótlása kívánatos.

Az Országos Levéltár nádori irattári részében maradt reánk az a kimutatás, amely Herendről⁹ az 1828-ban végzett országos összeírás során készült. A füzet formájú összefoglalás „Praedium”-nak, majornak nevezi Herendet. Az adózók felsorolása mindjárt Vincentius Stengel nevével kezdődik. Alapotáról, helyzetéről a következőket tünteti fel:

- 1 személy (persona)
- 1 zsellér (inquilinus)
- 1 kézműves (mesterember) (opifex)
- 1 ház (domus) (amely után adót fizet)

2 darab, 3 éven felüli igás ló.

Szükségesnek vélték — szerencsére — még azt is megjegyezni:

„Figulus absquet sodali toto Anno laborat.”

Az aláírások és a keltezés szerint a herendi összeírást Bodonlakú Zsombory Gábor és Iursich János irnokok, 1829 február 9-én fejezték be. Természetes azonban, hogy a feltüntetett adatok még az 1828-as évi állapotra vonatkoznak.

A herendi összeírás 19. tétele alatt Antonius Stengel van említve (2 személy). A 42. sorszám alatt ismét egy Antonius Stingel szerepel, minden megjegyzés nélkül. A családi név egyezéséből arra lehet gondolni, hogy e két azonosnevű személy egyike talán Stengel Vincének az a testvére, aki Tatán volt segítségére s akivel 1824-ben együtt távozott. Annál is inkább lehetséges ez, mert akármilyen nyomorúságos és szűkös is a helyzete, képzett, gyakorlott munkaerők alkalmazására feltétlen szüksége volt. Bárminő buzgalommal és munkássággal állt is ő a dolognak, önmaga masszamester, modellőr, festő, égető nélkül kerámiai fabrikát, — akár manufakturát, akár gyárat értünk alatta — üzemeltetni, fenntartani, abban eredménnyel termelni, egyedül nem bírta.

Ezért tételezhető fel, hogy a Stingel Antoniusok egyike az a fivére, akivel közösen dolgozott Tatán s most talán Herenden is.

Stingl 1827 közepén azzal veszi fel a kanonok kölcsönét, hogy már gyára van. Mindennek az 1828-as országos összeírásban azonban még nyoma sincs. Ez arra mutat, hogy a remények, amelyekkel Stingl Herenden letelepedett — bizakodással indult — nem tudtak még tettevé, valósággá válni.

A terhekkal, kölcsönfelvételekkel küzdő gyártás továbbra sem bír felerősödni, hasznalható termelékenységűvé fokozódni. A társtalanságtól és a magányosságtól, a nyomasztóvá vált gondoktól Stingl maga is szabadulni szeretne már. Arra vágyik, hogy egyszemélyes fabrikáját Városlódra áttelepítve, társas vállalkozás kezébe adhassa. Boldog lenne a jövedelem szerény 10 %-ával is, csak hogy már szabadulhatna mindattól az emésztő sok gondtól, ami a tökehiány, a pénztelenség szörnyű átka miatt állandóan emésztí, tönkreteszti az életét.

Fejlődését és prosperitását legfőképpen a földanyagok, valamint a gyártmányok kiegészítéséhez szükséges fa költséges szerzése és biztosítása gátolják. Ezért az ezekkel bőségesen rendelkező veszprémi püspökséggel való társulásra gondol elsősorban. 1828 november 3-án biztatást is nyer, hogy tervei és javaslatai „vizsgálóra fognak vétetődni”.

E nagy tervezetések ellenére Stingl gyarának

ügye azonban nem javul, sőt egyre rosszabb a helyzet. Az 1827-ben felvett 200 váltó forintos kölcsönből törleszteni nem bír, s emiatt a Veszprém mező városában 1829 május 10-én tartott „Kis Gyűlés alkalmatosságával” két évi kamat címén 24 forintot tétetnek le vele és ugyanekkor az „adósságbéli sommát” is a törvény szerint intabuláltatták.¹⁰ Vagyis: a Szmodics kanonok által 1827-ben kölcsönzött „sommát” bevezették a megye betáblázási jegyzékébe. Abba a vaskos könyvbe, amelybe az adósságok biztosítékául a hiteleket betáblázták az adóssok ingatlan vagyonaúra.

Stingl ezek szerint amidőn gyarának nagyobb kiterjedésben Városlódra való áttelepítéséről álmodozott, ugyanakkor adósságai olyan szoros gúzsában volt, hogy már a Szmodics-féle 200 váltó forintos kölcsön miatt is, — amelyből két év alatt krajcárnyit sem tudott visszafizetni — javait lefoglalhatták volna.

De nemcsak ez a baja és gondja. Adósságba került, hátralékban van ő a veszprémi püspökségnél is, sőt tartozása oly mértékben szaporodik, hogy kénytelenek voltak őt a már 1087 forint 24 krajcárra felnőtt hátralékkal is megterhelni. Miután képtelen a kötelező időben fizetni, egyenesen Kopácsy József püspökhöz esedezett és kérte, hogy Szent Mihály főangyal 1829 szeptember 29-re eső napjára csak 400 forintot kelljen fizetnie, a többire 1830 február elejéig adjanak haladékot.

De sem e nevezetes napon, sem a későbbre ígért határidőre nem bírta fizetni. Ezért 1829 július elején „Stingl Vincze Herendi Edény Fabricans”-nak „még egyszer és utolszor” a fizetési terminusokat megadják, azonban „ha ezeken eleget nem tenne”, az elégtételre kedvetlen módokkal is szoríttatni fog.”¹¹

Stingl a gyártmányaihoz használt földanyagokért tartozhatott a veszprémi püspökségnek. Mert ugyanis az kereken 1000 forint, — amelyről itt ekkor szó van — egy gyár létesítéséhez, vagy annak akár csak a legszükségesebb fejlesztéséhez, elégtelen lett volna. Bizonyítja ezt az is, hogy 1846 táján Zichy Domokos veszprémi püspök 12 000 forintos költséggel tudta csak a városlódi gyárat modernizálni.

Stingl nemcsak az adósságait képtelen fizetni, hanem még csak törleszteni sem bír. Végül is Szmodics kanonok pert indít ellene. Keresetlevele alapján „Tekéntetes Nemes Nemzetes és Vitézlő” Cseresy István, „Tekéntetes Nemes Veszprém Vármegye Járásbeli Szolga Bírása” 1834 március 3-ára Stinglt „Veszprém Mező Városában annak módja szerint leendő Törvényes megjelenésre” maga elé

idézi. A hivatalos iratot az otthon nem tartózkodó „Stingl Vintze Fabrikáns” kezeihez Herenden 1834 február 17-én Fertig Lizi szolgálója útján juttatják el.¹²

1834 március 3-án Tarródy Lajos püspöki és káptalani uradalmi fiskális Szmodis nevében a törvény előtt azzal kéri Stingl elmarasztalását: „várván azonban egy kevéssé, annak meg jelenésétül.” Március 3 és április 14 közötti „Törvény folamat alatt” Stingl a bíróság előtt személyesen is megjelent „és ügyvédet vallott.” Húsvét után újra folyamatba tették a pert „minthogy az Alperes a pusztá meg jelenésen kívül ezen pörben semmit nem dolgozott”, június 23-án ítéletben mondják ki, hogy Stingl „a maga derék védelmének még ezen Törvény folyamat alatt leendő bémondására Bíróiképpen köteleztetik.”

Augusztus 21-én a pert ismét folytatják, mert Stingl „máig sem tett legkevésebbet.” November 19-én a „Sz. Mártoni Törvény folyamat alatt” Zombori Lippay Sándor, mint a veszprémi káptalan rendes ügyviselője „végső ítéletért esedez.” A benyújtott Kereset Levél szerint Stingl „ügy látszik Pör nélkül eleget tenni nem is akar”, Szmodics kanonok tehát kívánja „Stingl Vintze Fábrikus Urat” „mint az 1729-k Esztendő 35-k Törvény ágazat értelme szerént való Törvényes Bíróság elejbe a fönt-írtt adósság eránt Pörben idéztetni, s mind a Derék pénzben, mind hátra lévő Kamatjaiban, s Intabulatiobéli s egyéb költségekben Mátyás király 6-k Decr. 17-k, Uláslzó 1-ő Decr. 38-k, az 1647 Esztendő 144-k, 1715-k 51-k és 1659-k Esztendő 31-k Törvény ágazatok, s más egyéb annak idejében elől számlálendő Hazai Törvények értelmében Bíróiképpen meg marasztatni, s az igazságot tökéletes végre hajtással is ki szolgáltatni.”

1834 november hó 24-én Cseresnyés István főszolgabíró Veszprémben meghozza az ítéletet:

„Minekutánna az Adósságnak valósága eléggé próbáltatnék, maga is az Alperes fél ezen Pörbe tsak egy szót is védelmére bé nem mondván az adósságnak valóságát voltaképpen elesmérni láttatnék”, a kölcsön, kamatjai s a perbeli költség „megtérítése terhében Bíróiképpen megmarasztatik, és a betudandók betudásával a végrehajtandók végrehajtása megrendeltetik s e végett együtt Itélt Eskütt Ur kiküldetik.”

Ennek alapján 1834 december 29-én — „mint jó előre bé jelentett idő határon” „Szent Király Szabadgyai Rosos Antal ki küldött Végre hajló Eskütt” Herenden, a „meg marasztalt Alperes félnek lakó Házához ki menvén”, Zombori Lippay Sándor uradalmi Első Fiskális, valamint Drexler János és

Eisenhoffer Ádám herendi lakosok jelenlétében a „Bírói Itéletet” kihirdette, — s miként mondja — „a mennyire szükséges volt, meg magyaráztam.” Közölte egyúttal, hogy a „végrehajtásbeli summa” most már kétszeresére nőtt, a következők miatt:

1. Meg Itélt Tőke summa	200 fr	—	xr
2. Ennek Interesse 7 Esztendőre, 4 hónapra és 26 napra tenne	88 fr.		
52 xr. v. cz., de eből a végrehajtás alkalmával felmutatott nyugtató szerint 2 Esztendei Interesse lehaljolván,			
marad	64	52	
3. Meg Itélt Perbeli költség ezüstbe	41 fr.		
30 xr., mely tesz váltóba	103	45	
4. A Béjelentő Levélért Eskütt Urnak	2	30	
5. Ugyan annak fuvarja, menet, jövet	2	30	
6. Exequens Bírói diurnum 2 fr. pengő váltóba	5		
7. Felperesi Ügyvéd Ur diurnuma, fuvarral együtt	7	30	
8. Accomodatio, Betsüsök, és Convocatusoknak összesen	3	20	
Összveszen	389 fr	27	xr
			v. cz.

„Bíróiképpen” felszólította Stinglt, hogy ezt „váltó czédulában készpénzül” fizesse ki, „vagy ha az nem volna elegendő bátorsága, fundust annak erejéig jeleljen ki.” Tekintettel arra, hogy Stinglnek, saját nyilatkozata szerint készpénze nem volt, Szmodis kanonokot pedig „minél előbb ki elégíteni iparkodik”, „addig is azomban, míg ezen ígéretét telyesíthetné” a „Herendi Helységben levő Házát ki elégítési fundusul oly formán által adja, hogy mai alól irt naphoz egy Esztendeig, és egy napig a fent jelelt 389 fr 27 xr-oknak kamatyát mint árendás fizetni fogja, és ha ezen egy esztendőnek, s egy napnak el telte után is eleget nem tehetne, vagy tenni nem akarna, a mostani kimutatott házat a Creditor Ur árverés útján el adhattya, és annak be jövő árából magát tökéletesen ki elégítheti.” Mint-hogy Stingl ezen ajánlatát a püspöki uradalmi fiskális elfogadta és ebben megnyugodott, Rosos Antal, — Stingl házát, — ahhoz értő „Betsüsök” által megbecsültette és a ház kulcsát „a Birtok el esmerése jeléül” az uradalmi fiskális kezébe adta, „eképpen azt Birtokba törvényessen” be is vezette.¹³

Ilyen helyzetbe került Stingl: 1827 derekától 1834 végéig, (hét és fél éven át) nemcsak, hogy a szerény 200 forintra terjedő kölcsönből semmit sem bírt törleszteni, vagy visszafizetni, hanem az az adósság a kétszeresére növe, most már olyan megfizethetetlen terhet és gondot jelentett neki, hogy

még a háza kulcsát is magukhoz veszik a hitelezők. Kár, hogy háza felbecsléséről leírás nem maradt, mert konkrét elképzeléseink lehetnének küzdelmeiről, meghiúsult vágyai sovány beteljesüléséről. Ha a tájékoztatásokat szolgáló iratok még lappanganak is valahol, a perek adataiból mégis kiviláglik, hogy 1834 végén Stingl helyzete sanyarú és kedvezőtlen. Ez legfeljebb a stagnálás szomorú állapota, de nem a porcelángyártás korszerű, gazdag reményeket csillogtató útja.

Majdnem bizonyos, hogy Stingl működésével, a herendi kőedénygyártás indulásának korai szakaszával kapcsolatos az a házasság is, amely 1828 június 17-én az akkor 23 éves Vintschigl Ferenc és a nálánál 5 évvel idősebb Jung Borbála herendi lakosok között kötöttetett.¹⁴ Az elferdített név ellenére is könnyű felismerni, hogy az ifjú férj annak a nevezetes Windschügel családnak a sarja, amely a XVIII. század közepén a bajorországi Sulzbach kerületben kapcsolódott a kerámiagyártásba s onnét Ausztriába, majd Holicsra származott át és a XIX. század első évtizedeiben már a magyarföldi kerámiagyárak jó részeiben is serényen tevékenykedik. Magyarországon is keramikus dinasztiává terebélyesedik ez a család és a holicsi, majd a pápai, a körmöcbányai, a tatai gyár munkásságát segíti hasznos eredménnyel. Vintschigl Ferencel¹⁵ ez a család tehát még a herendi kerámiakészítési munkálkodásba is beleépül. Stinglnek a Windschügeléssel már Pápan, később Tatán is módja volt megismerkedni és szorosabb összeköttetésbe jutni velük. A Stingl elüldöző Fischer Mózes Áron éppen a Páparól áthívott Windschügel Antallal tölti be Stingl tatai helyét.

Amikor Herenden felmerült a kemenceépítés, valamint a gyártás technikai szakszerűséget igénylő „ezernyi” gondja és szükségessége, — úgy látszik — Stingl szintén a magyar kerámiagyártásban már nélkülözhetetlen Windschügelék tudásához fordul. Vintschigl Ferencben hajlandóság is ébred a herendi gyár munkájába való tartós beépülésére. A herendi gyártásban jövőt sejt és a tartós meglepedés reménykedésében még családalapításra is szánja rá magát. Jung Borbálával kötött házasságával jelét is adja a Herenden való végleges meglepedés komoly szándékának.

1829 október 23-án István és János nevű ikrei születnek, de még aznap mind a ketten el is hunytak.¹⁶ Miután fél év múlva az ifjú asszony ismét anyai örömök elé nézett, újra támadt reménykedéseikben kis családiház vásárlására határozták el magukat. Pénzük nem volt, Winter Mátyást kérték megsegítésükre. A pápai kőedénygyár tulajdonosa,

minthogy a gyárát amúgy is az öreg Windschügel és a fia tapasztalatai lendítették fel, építették ki korszerű versenyképes üzemmé, nem térhetett ki a segítestől és 300 forintos kölcsönrel támogatta őket. Erről 1830 május 15-én „Franz Vintsigél” és „Barbara Jung” Herenden a következő szövegű iratot állították ki:

„Kötelező Levél

Három száz, szám szerint 300 (váltó) forintról, mellyeket itt Herenden vett Házunknak ára ki fizetése tekintetéből nemzetes Vinter Mátyás úrtól törvényes Interestére oly kötelezéssel fel vettünk, hogy esztendőknél lefolyta alatt, ha pedig mások bennünket exequáltatni akarnának, előbb is azon 300 forintokat 100-tól járó 6 százalékos kattjával ki fizettetni tartozunk, ha pedig ki fizetni nem akarnánk, szabadságot adunk tisztelt Hitelező Urnak, hogy magát akár hol található Javainkból szabad választása szerint ki elékítethesse ezen summa eregig in solidum kötelezvéen.”

A kölcsön és kamatja erejéig ugyanakkor a kezességet, még Herenden, a helyszínen, „Heinrich Vintschügl” vállalta. Erről keze irásával elismervényt is állított ki. (Vintschügl Heinrich Pápan élő mester volt.)

Vintschigl Ferencék május közepén vásárolt herendi házában 1830 karácsonyán megszületett a Rozália nevű leánya is. 1833 március 3-án további János nevű gyermekkel gyarapodott a család.¹⁷

A jelek szerint ez a nehézetű, könnyelmű Vintschigl Ferenc nem tudott sok segítséget, támaszt nyújtani Stingl Vincének herendi kerámiagyártási munkálatai amúgyis szűk világában. Stingl, ezek ellenére, mégis rászorult, mert a szakképzett és gyakorlott munkaerőket magukhoz ragadó magyarországi kerámiagyárak versenyének a világában, az anyagi gondokkal küszködő herendi gyárához nem bírt más erőt szerezni. Szinte az a helyzet, hogy két ágrólszakadt, egymásra szorult nincstelennek az összefogása ekkor a herendi gyár. Egyaránt sújtja és tartja össze a pénztelenség, a sok adósság, a mostoha közös sors. A reménytelenség könnyelművé, megbízhatatlanná, fülig eladósodottá teszi Vintschiglt. Értesül és meggyőződik erről Winter Mátyás is és ezért 1833 május 21-én Vintschigl és felesége „értéken felüli adóssuk” ellen Veszprém vármegyétől vagyonzárlatot kér, mert — miként azt indokolja — „bizonyos tudományomra másoknak is igen sokkal tartoznak ezen felek úgy hogy már azoknál tovább bátorság sem volna, könnyen megtörténhetne az is, hogy Házaikat el adják a felvett árat el költvén, még több jó lelkű Hitelezőik meg károsíthatnának.”

Ennek elkerülése, illetőleg a 300 váltó forintos kölcsön és kamatai megfizetése céljából Winter Mátyás, a „Pápai kőedény Fabrika Tulajdonosa”, azt kéri Veszprém megyétől, hogy a járásbeli szolgabíró által „méltóztassa” „ezen adósoknak mind értékbeli Tehetségeket, mind adósságjaikat megvizsgáltatni, ki jövőn az Elégtételre szolgáló fundusnak Bizonytalansága, vagyonokat nem tsak le záratatni, hanem azokat Pénzre fordítatni kegyesen megrendelni.”¹⁸

Winter Mátyás zároltatási és a Vintschigl herendi vagyon pénzre fordítási kérelmére Vintschiglét a vármegyei főszolgabíró előtt való megjelenésre megidézék. Bartza István veszprémi vármegyei esküdt és Vasbajuszu Sebestyén helybeli kisbíró által szolgáltatottak kézhez a törvénybe idéző írásokat és rendelvényeket. Megmozdult Cseresnyés István szolgabíró maga is és Herendre kiszállva, Fischer József „Helység Bírāja” és Forintos Miklós „azon Helysig Jegyzője” jelenlétében „Vintsigel Ferentznek lakó Házához meg érkezvén, annak igen tsekély és a folyamodó Vinter Mátyás követelését közel fel sem értő Javait” jegyzékbe foglalva összeírta s a felvett tsekély vagyonokat zár alá vette. Ezután — miként jelentésében írja — „zártartónak Fischer József Helység Bíróját kineveztem s kötelességeit néki elől adván ezen Hivatalában bele is vezettem.”

Miből állt, mit is írt össze Vintschigl Ferenc „vagyona”-ból Cseresnyés szolgabíró 1833 aug. 22-én.

„1-0 Vagyon neki az úgynevezett Horhi Ttes Ns. Veszprémi Vármegyei Pusztában egy rossz Hazotskája egy szobával és egy konyhával,

- 2-0 Egy asztal kemény fából,
- 3-0 Két fenyőfa Láda,
- 4-0 Egy rozsz fa ágy,
- 5-0 Egy Pad,
- 6-0 Egy Böltső fenyőfából,
- 7-0 Két avétt szalma Szék,
- 8-0 Öt kép rá mákkal”

Winter Mátyás maga egy krajcárt sem látott vissza soha a kölcsönadott pénzből, mert a pápai „kőedényház tulajdonos” 1834 február 17-én 75 éves korában meghalt.¹⁹ Felesége, Könczöl Klára, továbbvitte a pórt. Minthogy „ezen summát azonban több barátságos kérések után mind ekkoráig az adós alperessek szép módjával meg fizetni nem akarták, de úgylátszik, nem is akarják”, kérte a követelések „megfizetését bíróiképpen megmozgatatni” és „a tökéletes végrehajtás által Törvényt Igazsággal szolgáltatni”, — mert „a Hazai. Törvények jelesen Mátyás király D. 17. tit. 1-0 D. 38., mégis az 1723-ki 53 Törvény cikkelyek azt rendelnék,

hogy mindenki tartozását hozzájárultaival együtt az ő Hitelezőjének s annak örökösének meg fizetni köteles.”

Az 1835 június 25-én újra folyamatba tett, már egy év óta húzódó perben 1836 június 21-én hozott ítélet szerint, „minthogy az Alperes Felek e jelen világos adóssági pörnek egész folyása alatt is semmit, a tsupa meg jelenésen kívül a pör érdemére tartozót nem tettek, sőt a pörnek második lapján látható Bírói Intő Ítélet makats meg vetésével, semmit derék védelmekre szolgáltót bé nem pörösítették”, Vintschiglét ekkor már úgy tekintették, mint „a Bírói tekintet vakmerő megvetői”-t. A megfizetések terhében ezért „Bíróiképpen” megmarasztották őket a Szentkirályszabadgyai Rosos Antal segéd esküdtet a „végrehajtandók végrehajtása” ügyében kirendelték.²⁰

Az „egy Rendbeli Végrehajtást Bejelentő Levél”-nek a kikézbésítésekor Vintschiglét nem találták otthon. Ezért „Novotni Ferentz szomszédjoknak jelenlétében lakóházak ajtajára felszegezett” formában közvetítették azt ki számukra. A 300 váltó forintos kölcsön ekkorára már a törvényes kamatok, az okozott költségek következtében — (perbeli költségek, a bejelentő levél kézhez adásáért, a végrehajtóapidíjáért, a becsüsök illetményével) — 539 forint 24 krajcárra növekedett.

1836 december 5-én Roth Fülöp herendi községi bíró vezetésével Gyüling Antal, Buchvald Antal, Sperel Ernest és Klagl József „Kőművesek és Áts Építő mesterek” a „Hordyban lakó” Vintschigel házat megvizsgálták és

„A Kőműves munkát 159 ft 45 kr

Az Áts munkát pedig 79 ft

Ezen felül pedig az egész Épületen lévő zsuppot 19 frtra”,

teljes értékben tehát mindössze 248 forint 45 krajcárra becsülik.

A peres ügy utolsó — talán záró irata — a következő:

Bizonyság levél

Alább írt meg bizonyítjuk eszt valósággal, hogy Stügel Vincenz Fabrikás a Vintsigel Ferentznek a Házát a harmadik licitára meg vette 124 ft. 45 xr. váltóba. Eszel bizonyíttatik.

Költ Herend May 1-kén 1837.

Fülöp Roth s. k. Bíró

Eitzenhoffer Ádám s. k.

Gaschler István s. k.

Volt György s. k.

Zarvar János s. k.

Drexler János s. k.

Előttem Fris Antal s. k. Jegyző

Noha Vintschigl Ferencék házát el is árverezték, valószínű, hogy mégis fedél alatt maradtak, hiszen a ház éppen annak a tulajdonába került, aki kenyéradójuk.

A herendi gyár alapítója, működése kezdeti szakaszában szerekre és kisebb pótlásokra, mindössze 200 váltó-forint kölcsönt kényszerült felvenni. Sanyarú sora, üzemének elégtelen termelése miatt jövedelemre nem bírt szert tenni. Hét nehéz éven át kifejtett munkás fáradozása ellenére egy krajcárnyit sem tudott törleszteni.

A gyárra vonatkozó további adatok közül figyelmet keltő a szentgáli plébánia esketési anyakönyvének 1837 január 15-ről szóló bejegyzése az ekkor 24 éves Grünwald Ignác és a 28-ik életévében járó Rigler Mariska herendi lakosok házasságkötéséről.²¹ Minthogy Grünwaldnak a városlődi és a későbbi herendi porcelángyártásban személyes szerepe volt, lehetséges illykép, hogy 1837-ben Herenden is már kerámia készítővel kereste kenyérét az akkori Stingl-féle gyárban.

Szintén a szentgáli plébánia anyakönyve örököltette meg, hogy 1837 október 15-én Jántzka József 35 éves nőtlen „Portzellányos Legény”, herendi lakos, meghalt. Talán ő is a herendi Stingl gyár munkásgárdájába tartozott.

Figyelemmel kell kísérni azt is, hogy az akkor 30 éves Rettig János a 22 éves Steinmacher Magdolnával 1839 január 30-án a Herenddel szomszéd-ságban levő Városlődön házasságot kötött. A Rettig család is ugyanis jelentős, nagy dinasztivá terebélyesedett és a család sok tagja a herendi, városlődi, bakonybéli, sőt a tatai művészi későbbi kerámiakészítésben vitt nagy szerepet.

Töredékesek és igénytelenek a „prae Herend” adalékok. Mégis össze kell szedegetnünk őket, hiszen ezekben az években ott még teljesen Stingl a szerep. Kerámiái kutatóink némelyikének feltevése szerint Fischernek csupán 1839 közepén kezdődik a herendi működése, sőt, akkor sincs még más szerepe, mint az, hogy mielőtt Stingl kiszorította a gyárból, 1839 augusztus 11-én 1800 forintot kölcsönzött neki.²²

Az előkerült mostani új adatok alapján véglegesen Stingl-t kell a herendi úttörőnek, a herendi kerámiagyártás alapítójának és megindítójának tekinteni. Mindezek ellenére — többekkel ellentétben — még sem bizonyos, hogy Stingl, — Fischer előtt — felfejlődött volna a porcelángyártásra. A porcelángyári felszereléshez ugyanis oly sok pénz szükséges, amennyi neki soha sem állt rendelkezésre. Nyomorúság, baj és adósságok emésztő gondjai között élt állandóan.

És mindezek ellenére, — úgy látszik — mégis készítettek Herenden porcelánt a Fischer működését megelőző időben. Ezt látszik bizonyítani az a fedélnélküli levesestál, amelyet Weiner Mihályné a Szentgálra való férje révén azzal szerzett, hogy az abban a gyárban készült, amely Fischer előtt már működött és porcelánt is gyártott Herenden. Ha ez tényleg így van, akkor talán az az időszak ez, amikor — működése utolsó szakaszának vége felé — Stingl egy ideig társat keresett magának.

A magunk részéről a Stingl-féle herendi gyár termékének Keresztes Tiborné gyűjteményének azt a köedény tányérját véljük felismerni, amelynek jegyében Herend olyan gót betűkkel van kiírva, amely máshol, később, soha nem látható. Ezenkívül még egy olyan betűs jegy is van rajta, amellyel szintén nem lehet más herendi tárgyon találkozni.

Tasnádiné Marik Klára az Iparművészeti Múzeum 58.1061. számú — domborított, kobalt vonal-díszes — keménycserep tányérját is a Stingl-műhely gyártmányának véli. A gyöngye kivitelű, cseh előképekre emlékeztető tányér benyomott Herend jelzése szintén eltér a későbbi jegyeitől.²³

Úgy tudjuk Tasnádiné is kételkedik, hogy Stingl, egyedüli működése idején, porcelánedényt készített volna Herenden. Véleményét főleg azzal látja megalapozottnak, hogy a földtani szakemberek vizsgálatai szerint az urkúti földanyag porcelánmassza készítésére nem alkalmas.

működésével kapcsolatban 1827 közepétől 1839 derekig előbukkant, komor, borús, küzdelmes nehézségekkel teli életről szólnak. E nyomorúságot látva, érthető, hogy a herendi gyár végül is kicsúszik Stingl kezéből. Mert vajon miképp, hogyan is tudta volna szolgálni a kerámia gyorsuló ütemű haladását, éppen abban az időszakban, amely az európai gyárak porcelánra való áttérésének a korszaka és amely Magyarországon is olyan harcban jelentkezik, hogy éppen a Stingl-féle küzdelmek idején elébb a holicai nagy gyár kemencéi alszanak ki véglegesen, a harmincas évek előrehaladtával pedig még a kassai köedénygyár is majdnem teljesen beszünteti működését.

Fischer feljegyzései említik, hogy Stingl 1840 júniusában még a herendi gyár kötelékében dolgozik. 1840 július 18-án még Herenden születik Emília nevet nyert leánykájá.²⁴ De nemsokára már mennie kell.

Úgy látszik, csupán két lehetőség között választott:

1. Vagy Pápára megy, ahol egy negyedszázaddal azelőtt pályáját kezdte, s ahová rokonai kapcsolatok is fűzték. (Lehetséges ugyanis, hogy nemcsak név-

rokona volt, de családjához tartozott az a csehországi származású — „ex Bohemia oriundus” — Stingl András közrendbéli (plebejus), aki 1831 november 6-án hunyt el Pápán,²⁵ mert Petrik Lajos,²⁶ amikor az egykori városi és herendi gyárak történetének adalékait gyűjtögette, a helyszínen úgy értesült, hogy Stingl csehországi német volt.²⁷ 1828-tól kimutathatóan egy Hevner Józsefné Stingl Katalin is élt Pápán.

2. Vagy Városlódre telepszik át, ahol — későbbi, 1846-tól származó adat szerint — egy Stingl Ferenc is élt.

Minthogy felesége, Stingl Vincéné (született Paur Anna) 1841 április 30-án Pápán hunyt el,²⁸ úgy lát-

szik, Stingl Herendről Pápara telepedett át. Feleségének fiatal, 33 éves korában történt halálával Stingl öt gyermekkel maradt özvegyen.

Amikor 1846 január 20-án a Pápán élt Stingl Katalin leánya (Hefner, Hevner Antonia) Városlódön férjhez megy, Sommerbauer Jánoshoz, a házasságkötésnél ott egy Stingl Ferenc szerepel. 1847 januárjában, hosszú hallgatás és eltűnés után, újra felbukkan végre maga Stingl Vince is, mint gróf Zichy Domokos veszprémi püspök városi kőedénygyárának a gondnoka. Az iratok „Városlódi porcellán gyár művezetőnek”, hol pedig „gyárosnak”, vagy „gyárnok”-nak nevezik. 1847 nyarától nemcsak Városlódön, de a magyar kerámiai gyártás más helyein is nyoma vész.

Mihalik Sándor

Jegyzetek

- ¹ A levéltári, szakirodalmi, vagy egyéb jelölés nélkül közölt adatok eredeti forrásait lásd a Folia Archeologica XII(1955), IX(1957) és XV(1963) kötetekben
A városi régi kerámia
A bakonybéli kőedénygyártási próbálkozások
A pápai kőedény és porcelán kísérletek című tanulmányainkban.
- ² Petrik Lajos: Adatok a magyar agyagipar történetéhez. Művészi Ipar, IV. évfolyam (1889), 14. l.
- ³ Wartha Vince: Az agyagművesség. A Ráth György által szerkesztett „Az Iparművészet Könyve” II. kötet (Budapest, 1905), 619. l.
- ⁴ Radisics Jenő: A porcellán és története. Budapest, 1910. 29. l.
- ⁵ Ezt az adatot Csatkai Endrétől szerzett közlés alapján Tasnadiné Marik Klára adta közre „A XIX. századi magyar kerámia néhány problémája”-ról írt cikkében az Iparművészeti Múzeum III–IV. Evkönyvében (Budapest, 1959), a 188. oldalon.
- ⁶ Révhelyi Elemér: A tatal majolika története. Budapest, 1941. 32, 87. l.
- ⁷ Veszprémi Állami Levéltár. Perek, S; X. köteg. 155 szám. — Itt mondunk köszönetet Dr. Pfeiffer János kanonoknak a levéltári anyagok felkutatásában nyújtott értékes segítségéért.
- ⁸ Wartha és Radisics: u. ott.
- ⁹ Nádori Levéltár: Conscriptio Regnicolaris. Praedii Herend. 1828. Numero 26. Comitatus Veszprémiensis. 84.
- ¹⁰ Veszprémi Állami Levéltár. Perek, S, X. köteg, 155 szám.
- ¹¹ Mindezt l. részletesebben: FA, 1955. 196. skk.
- ¹² Veszprémi Állami Levéltár. Perek, S., X. köteg. 155. sz.
- ¹³ Veszprémi Állami Levéltár. Perek, S., X. köteg 155. sz.
- ¹⁴ A szentgáli plébánia esketési anyakönyve. — Minthogy az

1828-as összeírás egy Jungh Andrást herendi lakosként említ, lehet, hogy ennek leányát vette feleségül Vintschigl.

¹⁵ Minthogy 1828-ban 23 éves, nem azonos azzal a Windschügel Ferenc mintázóval, aki 1804-ben lép a holicai fajánsz- és kőedénygyár dolgozóinak sorába.

¹⁶ A szentgáli plébánia kereszteleési és halálzási anyakönyvei.

¹⁷ Valószínűleg azonos azzal a Vintschigl János Józseffel, aki 1856-ban Keller Erzsébettel köt házasságot Városlődön.

¹⁸ Veszprémi Állami Levéltár: Acta Congregationalia 1833 november 18-án, 2672. szám.

¹⁹ Veszprémi Állami Levéltár: Felekezeti (r.k.) halálzási anyakönyvi másodpéldány. 1834. Pápa.

²⁰ Az erre vonatkozó további ügyek iratai a Veszprémi Állami Levéltár „polgári perek” részében, a 15. csomó 260. szám alatt vannak egybegyűjtve.

²¹ Az 1828-as herendi összeírás egy Rigler János nevű gazdát említ. Ennek a leánya ment talán Grünwaldhoz feleségül.

²² Lásd: Tasnadiné idézett cikke 190. oldalán, Kéry Bertalannak a pápai kőedénygyártásról írt egyetemi szakdolgozatára való hivatkozással együtt.

²³ Tasnadiné: Id. c. 189. l.

²⁴ A szentgáli római katolikus plébánia kereszteleési anyakönyve.

²⁵ A pápai plébánia halálzási anyakönyve.

²⁶ Petrik Lajos: Adatok a magyar agyagipar történetéhez. Művészi Ipar IV. évfolyam, 1889. 14. és 106. l.

²⁷ A tatal működésével kapcsolatos iratokban viszont „sopronyi” származásúnak, sőt soproni születésűnek említik.

²⁸ Szentgáli plébánia kereszteleési és halálzási anyakönyve, Szentgáli plébánia, ugyanott.

Die keramische Werkstatt von Vinzenz Stingl in Herend

Für Schöpfer des ungarischen Porzellans, bzw. der Porzellanfabrik in Herend wird weit und breit Moritz Fischer gehalten. In feierlichen Glanz seiner Tätigkeit geriet die Person des eigentlichen Bahnbrechers in Schatten.

Es lässt sich beweisen, dass Vinzenz Stingl bereits vor Beginn der Tätigkeit Fischers in Herend (1839), seit 1827 dort tätig war. Mit viel Ringen, unter erdrückenden Sorgen bemühte er sich die fabrikmässige Erzeugung der künstlerischen Keramik zu werkwirklichen.

Der „Plebejer“ Stingl hat im Jahre 1814 als einfacher Kaminmaler seine Laufbahn angetreten. Nach fünf Jahren ist er Leiter der Steingutfabrik in Tata. Infolge einer Veränderung im Besitzstand der Fabrik wurde er aus der Tataer keramischen Tätigkeit ausgeschaltet.

Unerwartet tritt er in Herend auf und richtet hier eine keramische Fabrik („Steingut Fabrik“) ein. Bereits im Jahre 1827 erwies sich unumgänglich, seine Werkstatt zu erweitern und die notwen-

digsten Geräte zu erwerben. Deshalb bat er den Kanonikus Johann Szmodis um Darlehen von 200 Gulden. Als Pfand verschrieb er dafür seine „Steingut Fabrika“, die Einrichtung desselben und sein ganzes Vermögen. Die verschuldete Fabrik wurde auch mit weiteren Schulden belastet. Sie konnte aber ihre Tätigkeit zur nutzbringenden Produktivität nicht erhöhen. Das Darlehen konnte nicht zurückgezahlt werden, ja sogar konnten auch die Ratenabzahlungen nicht erfolgen.

Ein ähnlich kümmerliches Schicksal wurde auch seinem helfenden Genossen, Franz Vintschigl zuteil geworden. Seit 1828 nahm er auch an der Steingutproduktion in Herend teil.

Die neugefundenen Daten sprechen nur über Ringen und Elend. Trotzdem wird Stingl und nicht Fischer als Bahnbrecher in Herend, als Begründer der Herender keramischen Produktion betrachtet, auch wenn er sich zur Porzellanfabrikation nicht emporzuschwingen vermag.

Sándor Mihalik

A Herendi Porcelángyár a reformkorban¹

A magyarországi iparművészetnek egyetlen ága sincs, amely olyan mértékben fonódna össze a reformkorral, mint a porcelánművészet.

Valóban csak a reformkor változtatja meg a hazai kerámiaművészet fejlődését, lehetőséget ad arra, hogy meginduljon a porcelángyártás is nemcsak a kísérletezések és próbálkozások formájában, hanem valóságos termelő manufaktúrák és gyárak műhelyeiben. — Az első porcelángyár a Zemplén megyei Bretzenheim hercegek sárospataki birtokához tartozó Telkibányán létesült — Regécz jelzéssel.² A jelenlegi porcelántörténeti kutatások állása szerint, szinte azonos időpontban indulnak meg a veszprémi püspökség birtokaihoz tartozó Herenden is a porcelángyártás kísérletei, amelyek Stingl Vince nevéhez fűződnek.

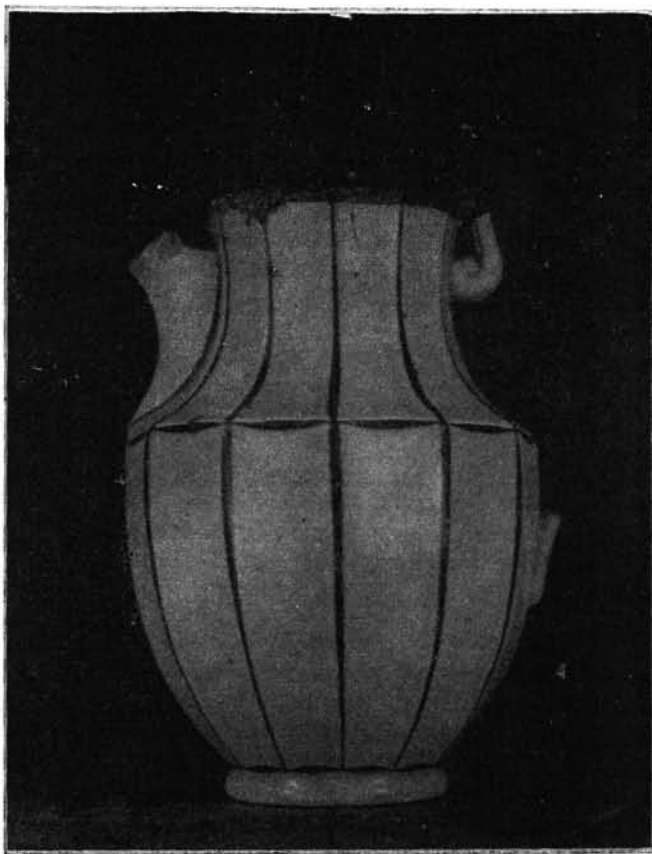
Herend Veszprém megyei helység, a névtelenség homályában maradt volna, ha nem alakul ott porcelángyár. Legalábbis erre engednek következtetni település adatai. A Magyarországi Helységnevtár 1828-as kiadásában szereplő adatok szerint mindössze 95 háza és 712 lakosa van.³ Nem sokkal árul el nagyobb fejlődést ilyen vonatkozásban a több mint hetven esztendővel később megjelent helységnevtár, amely szerint ott 134 házban 886 lakos él.⁴ Mégis nagy jelentőségre tett szert, híre túlnőtt az ország határain, és mint a magyar porcelánművészet központja került az iparművészet történetébe.

A gyáralapítás körülményei klasszikus példáját mutatják annak, hogy a kapitalizálódás milyen viszonyok között ment végbe Magyarországon a XIX. század első harmadában. — A korabeli gyárak — a kerámiagyárak is — részben földesúri támogatással, részben polgári társulás révén jönnek létre. Általános jellemző vonásuk, hogy bérlők kezében működnek és eredményességük, vagy kudarcuk azok szaktudásától és anyagi viszonyaiktól függött. Ez utóbbi következménye a tőke bizonytalansága, kis mennyisége, az egész hazai ipar fejlődésére ki hatással volt a XIX. század első felében. A szükséges tőke biztosításában jelentős szerepet tölthettek így be a magánkölcsonők, amelyek folyósítói között egyházi személyeket, jómódú kereskedőket és nemegyszer földbirtokosokat is találunk. Az ilyen jellegű tőkeforrások azonban kicsinek és rövidéletű-

nek bizonyultak a gyárakban folyó termelés zavarmentes biztosításához. — Előfutárai ezek a banktőkével működő termelésnek, illetve a külső tőke cselekvő részvételének az ipar fejlődésében. Mindezeket azért tartottuk szükségesnek előljáróban vizsgálni, mert a herendi gyár alapításának és első éveinek működése szorosan összefügg a szükséges nagyobb tőke megszerzésével, illetve annak a termelésbe történő befektetésével.

A Herendi Porcelángyárral foglalkozó publikációk egy része a gyár alapítását Fischer Móric személyéhez kapcsolja, annak idejét pedig 1839-ben jelöli meg.⁵ A gyáralapítás 1839-nél korábbi idejére vonatkozó utalást találunk már Wartha Vince: Az agyagipar c. munkájában is.⁶ Az egyszerű ténymegállapításként közölt adatokra nézve semmi forrást a szerző nem jelölt meg, így az csak feltételezéseken, vagy akkor még szóbeli közléseken alapulhatott. Majdnem szószserinti átvételével találkozunk az alapítás ilyen körülményeinek a Ráth György szerkesztésében megjelent háromkötetes kiadványban, ahol az alapítást 1830-ban jelöli meg és Stingl J. nevéhez köti a szerző.⁷ — A fenti megállapításokat a gyár alapítására vonatkozóan nem konkretizálják más szerzők sem.⁸

A nagyobb méretű és több irányból megindult kutatás egyik eredményét kell üdvözölni Mihalik Sándornak abban a közlésében, hogy a fenti kutatók által is alapítónak vélt Stingl 1828-ban Herenden tűnik fel.⁹ Az a minden vonatkozásban helytálló megjegyzése, amely szerint Stingl a kerámia művészetben szakmai felkészültséggel rendelkezett, és gyakorlati munkát is végzett, ellentmond annak a megállapításnak, melyet Ruzicska közöl: „Fischer felbuzdulva a Pápán elért anyagi hasznon, s mert Herend környékén porcelánföldet fedez fel, megveszi Stingl Vincétől és Mayer nevű társától, a rövid idő óta minden szakavatottság nélkül vezetett és a tönk szélén álló porcelángyárat.”¹⁰ El kell utasítani a fenti megállapítás azon részét, amely mindkét keramikus szakmai hozzáértését vonja kétségbe Fischerrel szemben. Mayer felkészültségét porcelángyártásra a regéci porcelángyárnál már megismerehettük. Stingl szakmai felkészültségéről és a porcelángyártásban való jártasságáról később adunk szá-

254. kép. Herendi kanna
a Bakonyi Múzeum
gyűjteményéből, 1831.

Abb. 254. Kanne von Herend
in der Sammlung
des Bakonyi Múzeum, 1831.

mot, ugyancsak megfelelő bizonyítékok alapján. Ruzicska megállapításából egyetlen kitétel fogadható el és látszik helytállónak, hogy a Stingl és Mayer által vezetett herendi porcelángyár tőkehiánnyal küzdött alapítása első percétől kezdve, amit a gyakran előforduló kölcsönök felvétele igazol.

Stingl Herenden való megjelenésére eddig az első hiteles adat 1828-ból van. A Tatáról való távozás és a Herenden való megjelenés között eltelt három és fél esztendő az az idő, amikor Stingl tartózkodási helyét és tevékenységét nem ismerjük, illetve eddig nem ismertük. Az 1824. év végén Tatáról elköltöző Stingl némi szerény kis tőkével rendelkezvén, Herendre távozott és ott alapjait vetette meg egy kőedénygyárnak. — Ottani tevékenysége az újabban előkerült legkorábbi adat 1826-ból való,¹¹ amely szerint „Vincentius Stingl Figulus vel amphorarius Geschirrmacher in possessione Herend” — Herenden dolgozik a kerámia mesterségben. — Csekély tőkéje elfogytával kölcsönökkel igyekszik üzemét fenntartani. — Mint a veszprémi püspökség birtokán működő gyár tulajdonosa került összeköttetésbe a püs-

pökség több kanonokjával, akiktől 1827-ben — igen rövid idő alatt — három alkalommal is kölcsönt vesz fel. Ezekre vonatkozó legkorábbi adat a Veszprémi Állami Levéltárban került elő. „Intabuláltatott Stingl Vince ellen 200 vfr. okbul álló adósság, mely szummát ó Szmodits János veszprémi kanonok úrtól 6 forint kamatra Veszprémben augusztus 3-án múlt 1827-ben költ kötelező levele mellett kölcsön felvett.”¹² — Majd ugyanazon napon ismét felvett 150 forint intabuláltatott,¹³ és augusztus hó 16-án 100 váltó forint. Ezen utóbbi bejegyzésben szerepel „Intabuláltatott Stingl Vince herendi porcelános ellen 100 v. forintokbul álló adósság, mely szummát ő főtisztelendő Külley János veszprémi kanonok úrnak 6 forint kamat fizetés kötelezettségével Veszprémben 1827 augusztus 16-án költ adólevele szerént tartozik.”¹⁴ E három kisebb kölcsön 1827-beni felvétele minden bizonnyal a keménycserépgyár további üzembentartásához nyújtott segítséget. Tehát ha még adatszerűen nem is dokumentálható Stingl Herendre való költözésének pontos ideje, minden bizonnyal 1824. év végén vagy a következő 1825. év elején kezdhetette el az ottani gyár létesítését, — ha ott előtte nem volt már valamilyen kerámiai üzem.

Még a fenti intabulálás évében, 1829-ben újabb nagyobb megterhelésről ad számot a közgyűlési jegyzőkönyv.¹⁵ E kölcsönt a következő években újabbak követik. Előbb a veszprémi püspökségtől, majd Fischertől, egészen 1840-ig, amikor a kölcsönök megszűnnek. — Valószínűleg ebben az időben szűnt meg a társasviszony Stingl és Fischer között. Ezután Fischer hasonlóan, de mégis óvatosabban járt el Stingl-lel, mint azt Pápán tette a Winter örökösökkel.

Stingl nevével kapcsolatban még három, érdeklődésre számotartó adat került elő a következő évekből, amelyek ugyancsak fontos tényekkel szolgálnak származására, vagyoni állapotára, illetve családi körülményeire nézve.¹⁶ E családi vonatkozású adat bár távolról, de összefüggésbe hozható a porcelángyártással. Nem érdektelen arra vonatkozóan, hogy Stingl Sopronban vagyonnal rendelkezett akkor, vagy talán később is, midőn a kerámia mesterséggel foglalkozni kezdett és 1819-ben a tatai gyár

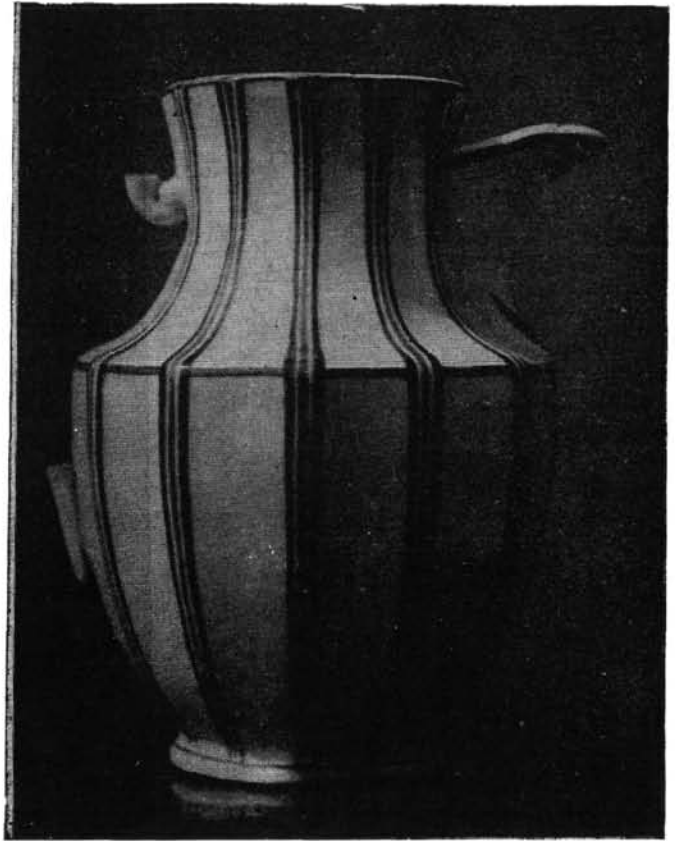
255. kép. Herendi kanna
a herendi gyár gyűjteményéből, 1831.

Abb. 255. Kanne von Herend,
in der Sammlung der Porzellanfabrik Herend, 1831.

élére került. A soproni átiratban szereplő „gerencsér” megjelölés valószínűleg az öccse bemondása alapján került a levélbe és azt látszik bizonyítani, hogy a mesterséget még Sopronban, vagy abban az időben valamelyik ausztriai vagy csehországi gyárban sajátította el.¹⁷

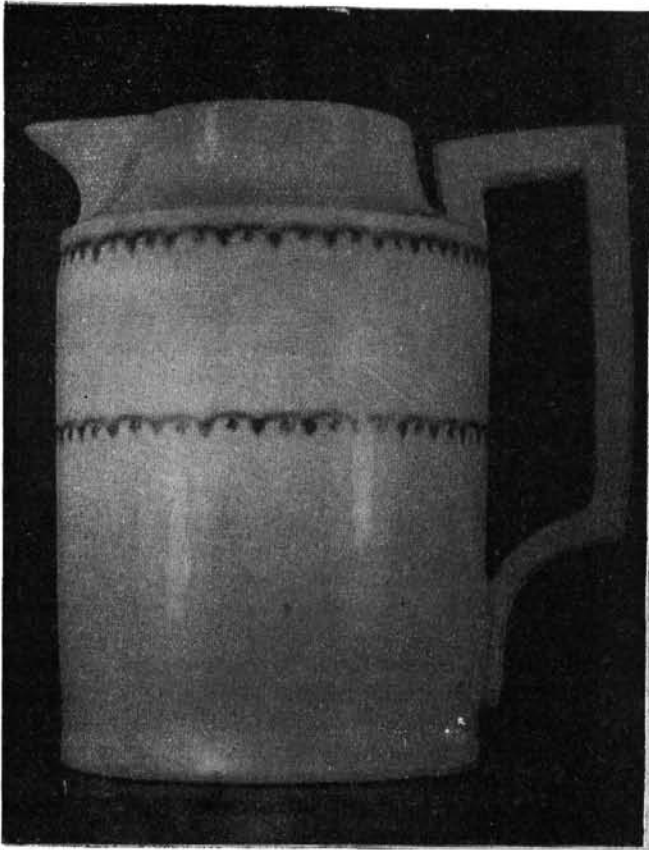
Stingl romló vagyoni helyzetének megjavítását célozhatta az a két kölcsön, melyeket testvére Katalin és férje Hefner József vettek fel 1838-ban és 1839-ben, összesen 2.186 frt 24 xrt.¹⁸ Ez ideig nincsen adat birtokunkban a fenti összegek hova fordításának bizonyítására, de ezek nagysága és a felvételek időpontja Stingl nehéz helyzetével könnyen kapcsolatba hozható és akkor testvéri segítségről van szó. — Valószínűleg ezen kölcsönökből már a porcelángyár üzemelésére használt fel, esetleg előbb felvett kölcsöneit törlesztette. Azt sem tartjuk kizártnak, hogy a Fischerrel való társasviszony létesítéséhez használta fel ezt az összeget. Mindezek további kutatására váró kérdésekként vetődnek fel. Ezek szerint a fentiekkel kiegészített, eddig Stingl Herenden való működésével kapcsolatban publikált adatok mindössze egy esztendőről nem adnak világos képet (1825). Azonban olyan adat sem került ez ideig elő, amely ebben az időben Stingl működését, vagy tartózkodását más helységben bizonyította volna, így elfogadhatónak tartjuk azt, amit erre vonatkozólag már fentebb közöltünk.

Kísérjük meg az 1824. év vége és az 1839. év közötti eltelt időszakban Stingl herendi tevékenységét rekonstruálni részben az adatok, részben a tárgyi emlékek alapján. — A Tatáról távozó Stingl Herendre költözött és ott önálló kisebb kerámiaüzemet hozott létre. Ha az akkori építési viszonyokat figyelembe vesszük — és nem egy már előbb létesített műhely átvételéről, annak bővítéséről, vagy meglévő épület berendezéséről volt szó — legalább egy—másfél esztendőre volt szükség a termelés megindításához. Ezt a körülményt figyelembe véve elfogadhatónak tartjuk Tasnády né kutatásának eredményét,¹⁹ mely szerint a Stingl-féle üzemben rendszeres termelés folyt. Az is elfogadható, hogy előbb Stingl maga, majd Mayerral közösen foglalkoztak keménycserépgyártással. — Mihalik feltevései sejtetni engedik, hogy Stingl-t nemcsak a ke-

ménycserépgyártás érdekelte,²⁰ hanem a kor sürgető problémájának, a porcelán készítésének megoldása is foglalkoztatta. Minden bizonnyal fűtötte is a vágy, hogy Herenden porcelánt állítson elő. Ezen kísérletek előrehaladt állapota készíthette arra, hogy a jelenlegi gyár területét bérlemény formájában megszerezze és ott nagyobb beruházásba kezdjen, annak érdekében, hogy az alkalmassá legyen ne csak porcelán kísérletek, hanem porcelángyártás végzésére is.²¹ Stingl kutatásainak előrehaladt állapotát igazolja az is, hogy Fischer Herendre érkezése, illetve a munkába való bekapcsolódása után, nem egészen másfél esztendő múlva, már a kiváltságot kéri a Helytartó Tanácstól, amit Veszprém vármegye megleghangú ajánlására a következő évben részére a Helytartó Tanács meg is ad.²² Fischer könnyen és rövid idő alatt nyerte el a kiváltságot, amit nemcsak a gyár virágzó állapotáról adott vélemény,²³ hanem jó összeköttetései is előmozdítottak.

Stingl Vince herendi működését a levéltári dokumentumok alapján el kell fogadnunk. — A porcelánnal való kísérletezéseit szinte valamennyi ku-

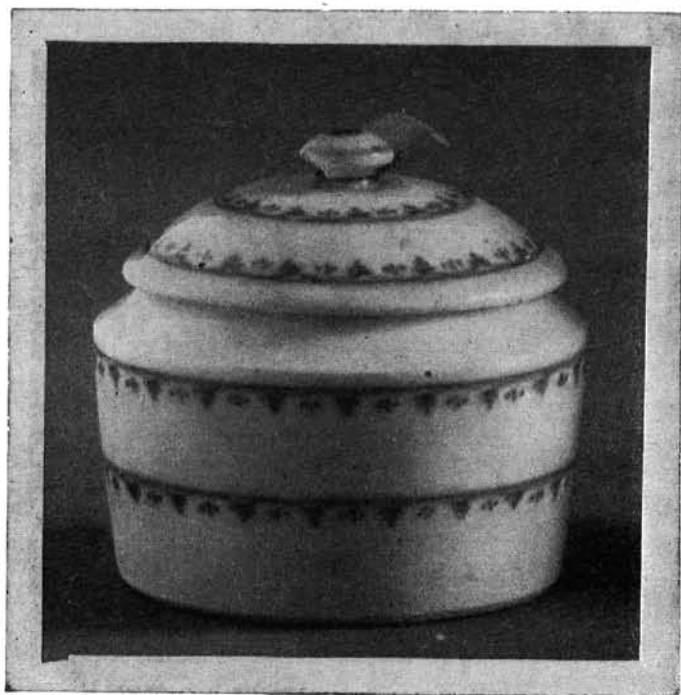

256. kép. Bécsi porcelánkanna
a Bakonyi Múzeum
gyűjteményéből

Abb. 256. Porzellankanne
aus Wien, in der Sammlung
des Bakonyi Múzeum

tató megemlíti, de tárgyi emlékanyag hiányában csak feltételes megállapításokat tesznek. A porcelángyártás eredményes kísérleteit látszik bizonyítani az a két alapformájában azonos, csak méretében különböző, töredékes kanna, amelyek a veszprémi Bakonyi Múzeum és a Herendi Porcelángyár múzeumában vannak, és amelyeket kutatásaim során vizsgálat tárgyává tettem. A veszprémi Bakonyi Múzeum kannája — 54. 8. 2. ltsz. (254. kép) — tizenkétszögletű, felfelé szélesedő, majd nyaknál enyhén kifelé hajló edény, melynek egyszerű vonalú kiöntője és felül csigavonallal illeszkedő lapos füle töredékes, — fedele hiányzik. Díszítése egyszerű, barna csíkozás az éleken, felül szélesebb zárócsíkkal. A csíkozás gyakorlott kezű festő munkájára enged következtetni. A kanna anyaga porcelán, azonban a máz még hajszálrepedéses. Az edény a porcelán kísérleteinek az alapanyagot illetően már befejezett, gyártásra alkalmas állapotát mutatja. A máz összetétele vár még javításra, hogy a munka teljessé váljon. A kanna fenekén levő jelek a következők: „S” „Herend” „831”. A herendi jegy min-

den kétséget kizáróan igazolja a tárgy készítésének helyét és a betűtípusok annak a legkorábbi időszakból való eredetét. — Csányi a herendi jegyek között nem ismertet ilyen formát, de egy korai, 1842-ből való jegyen a Herend szó hasonló betűtípussal szerepel. A nyolcas és egyes számok között szabadszemmel alig láthatóan egy hármasszám foglal helyet, amely azt bizonyítja, hogy 1831-ben a Stingl által vezetett herendi gyárban a keménycserépgyártás mellett a porcelán kísérletek állása már előrehaladott állapotban volt. A jegyekről és az igen egyszerű, de kvalitásos festésről arra következtethetünk, hogy a szóbanforgó kanna nem kísérleti, hanem már eladásra szánt terméke volt a gyárnak. A kannán levő harmadik jegy a lendületes vonalú fordított „S” a készítő, ebben az esetben a gyár tulajdonosának, Stingl Vincének a jegye. — Hátra van még a tárgy formájának stíluskritikai alapon történő meghatározása. Mint kanna, méreténél fogva megegyezik a korabeli hasonló porcelán és keménycserép edényekével, amelyek a XIX. század első felében általánosan elterjedt edényei voltak a polgári és nemesi társadalmak környezetének. Valószínűleg ilyenek a fogadóokban és a kávéházakban is használatosak voltak ebben az időben, elsősorban Pesten, de az ország nagyobb városaiban is. — Valamennyi jelentősebb hazai keménycserépgyár foglalkozott ilyen igények kielégítésére kannák előállításával. Gyűjteményeinkben a legkülönbözőbb formájú kannák maradtak fenn. A herendi kanna azonban nem illeszthető a magyarországi emlékanyagba, így annak formái előképét külföldi gyárak termékei között kell keresnünk. — Egyetlen távolabbi rokonságot fedezhetünk fel a pápai gyár kannái között. Ez utóbbi ugyan nem szögletes, hanem kör keresztmetszetű és nyakrésze is alacsonyabb, de éppen az edény testének és nyakrészének kapcsolódása mutat hasonlóságot.²⁴ Meg kell jegyezni, hogy a pápai gyár ezen kannája ugyancsak egyedülálló a hazai keménycserép emlékanyagban. — Ebből a formából találtam ismert példányokat a veszprémi Bakonyi Múzeumban, az Iparművészeti Múzeumban és magángyűjteményekben. Ez a formátípus a XIX. század elején előfordul több monarchián belüli gyárnál is.²⁵ Stingl kannái minden va-

257. kép. Cukortartó Herendről,
az Iparművészeti Múzeumban, 1840.

Abb. 257. Zuckerdose von Herend,
im Kunstgewerbemuseum
Budapest, 1840.

lőszínűség szerint közvetlen tárgyi előkép alapján készült. Mindezeket összegezve, a felsoroltak alapján ezt a kannát kell az első herendi porcelán-edénynek elismernünk. Ez a tény most már szükségszerűen veti fel annak tisztázását is, hogy ki volt az, aki a kísérleteken túlmenően — először — Herenden porcelánt gyártott. Az eddigi kutatások által a tárgyi emlékegyre és hagyományokra történt, hivatkozással Fischer Móricnak tulajdonított porcelángyártási elsőséget Stingl Vincének kell biztosítani.

A másik tárgyi bizonyíték arra vonatkozóan, hogy Herenden Fischer Móric előtt is volt porcelángyártás — a Herendi Porcelángyár múzeumának 502. ltsz. töredékes kannája (255. kép). Ez a kanna is a fentihez hasonlóan tizenkétszögletes, lapokkal határolt forma, nyakrésze magas és enyhén kifelé hajló. Füle törött, kiöntője sérült. Anyaga kristályos törésű, máza zöldes árnyalatú és még hajszálrepedéses. Díszítése hasonló a veszprémihez, azzal a különbséggel, hogy az éleken húzott vonalak mellett mindkét oldalon egy-egy mm távolságra újabb vonalak vannak, amelyek mintegy bekeretezik az edényt alakító lapokat. A vonalak színe zöld és purpur. A fenéken levő jegy a következő: „Herend”. Csak a nyílszerű jeggyel foglalkozunk részletesebben. Az „1” számnak különösebb jelentőséget nem

tulajdoníthatunk, mint annyit, hogy valószínűleg az edény formájának a száma lehetett, de lehet sorozatot jelölő szám is. Semmiesetre sem lehet azonban a korongos száma, mert abban az időben a gyár nem működött nagyobb létszámmal és minden bizonytalansággal egy öntője volt, aki az edényeket készítette. A jegyben elfoglalt helye alapján az edény száma lehetett, s mint ilyent, akkor nemcsak az első porcelánt, hanem az első herendi formát üdvözölhetjük ezen kannában. — Jelentősebb és újabb adattal szolgál a herendi gyár őskorához a nyílhoz hasonló jegy. A regéci porcelán történetével foglalkozó résznel feloldottuk ezt a jegyet és tulajdonosát Mayer Johann (János) személyében véljük felismerni. Mayer Pápáról Herendre távozott és ott Stingl-vel közösen dolgozott. Kapcsolatukat pontosan még nem ismerjük, az további kutatásra váró feladat. Lehetséges, hogy társak voltak, ezt azonban cáfolni látszik az, hogy a különböző kölcsönökben neve csak egy alkalommal szerepel. Mayer feltehetően anyagilag jobb helyzetben volt, mint Stingl és így saját vagyonából finanszírozhatta a közös vállalkozást. Előbb pápai, majd telkibányai foglalkoztatása és működése arra enged következtetni, hogy nemcsak a keménycserép, de a porcelán gyártását is ismerte, ha Herenden nem is sikerült azt olyan magas szinten előállítani, mint Telkibányán. Véleményünk szerint a nyílszerű jegy tulajdonosa tehát Mayer. Ő készítette a szóbanforgó herendi kannát, amely minőségében hasonló a veszprémihez. Azt sem tekinthetjük kizártnak, hogy Mayer még a pápai leltározás előtt, vagy annak idejében már Herenden volt, vagy a Stingl-féle gyárral előbb is kapcsolatban állott. — Kéry a pápai gyárról írt dolgozatában — csak arról tesz említést, hogy az úriszék által kapott megbízatásra külön napi bérért végeznek leltározási munkát.²⁶ Nem derül ki a fentiekből, hogy Mayer mint címet viseli ebben az időben a „Werkführer” megjelölést, — esetleg Herenden — vagy a pápai gyárban valóban be is tölti ezt a munkakört. Az a tény, hogy a Móroc-féle ház ügyében Herendről levelez, valamint onnan keltezett adóslevél szerint nagyobb kölcsönt vesz fel Fischertől, fentebbi álláspontunkat támasztja alá, azt, hogy a Stingl vezette gyárban működött. A második,

258. kép. Herendi cukortartó a Herendi Porcelángyár gyűjteményéből, 1844.

Abb. 258. Zuckerdose von Herend, in der Sammlung der Porzellanfabrik Herend, 1844.

fentebb említett kanna további elemzése nem szükséges, mert az formában azonos az elsővel.

Egyetlen kérdés vár még tisztázásra, a készítés időpontja, tekintve, hogy a jegyek között erre hiteletdemlően utaló évszám nincsen. Ha elfogadjuk, hogy Mayer 1839 augusztus előtt már Herenden van, akkor a tárgy korábban készült. Későbbi előállítás — 1840 — nem valószínű, mert akkor már Fischer Móric a Herend jegy mellett névbetűt is használ: magyar „F M”, vagy a német „M F” formában. Ha azonban feltételezzük, hogy már előbb is kapcsolatban volt Stingl-vel, akkor a tárgy készítésének időpontja közelebb áll az első kanna készítésének időpontjához. A két kanna anyagának minősége és feltűnő hasonlósága — csak nagyság különbség van közöttük — ez utóbbi feltevést látszik igazolni. A veszprémi és a herendi múzeumokban levő fenti két kannát tekintjük ezek szerint az első porcelán emlékeknek a Stingl Vince által alapított Herend Kőedény- és Porcelángyár termékei közül.

Fischer Móric megjelenésével — 1840 június 28-

ával — lezárul a Herendi Porcelángyár történetének első szakasza. Az új szakasz kezdetét a herendi „fundus” Fischer által történt megvásárlása jelenti. Az ingatlan megszerzése viszonylag a hivatalos formák betartásával történt, melyről a fennmaradt adásvételi szerződés tanúskodik.²⁷

Nem ilyen egyszerűen történhetett a gyár tulajdonosával, Stingl Vincével és Mayer Jánossal való megegyezés. A gyár megszerzésére való törekvéseket a sorozatos kölcsönök jelzik, amiket Fischer folyósított. Ez a módszer már bevált Pápán, de túlságosan válogatás nélküli eszközökkel történt, ami erkölcsileg nem volt kedvező Fischerre. Herenden, már tapintatosabban járt el, legalábbis annyiban, hogy a gyár valóságos tulajdonosaival pereskedésre nem került sor. A kölcsönöket, amelyeket Stingl felvett a gyár fejlesztésére és üzemeltetésére, végeredményben Fischer részéről előlegezett tőkebefektetésnek tekintjük, amelynek során nemcsak a fundusnak, hanem lassan a gyárnak is valóságos tulajdonosává vált. Stingl és Mayer Herendről való eltávozásának pontos ideje és körülményei további kutatásra várnak. Azonban a „Herend” jeggyel ellátott porcelánedények sok mindent elárulnak a gyárban folyó munkáról és a belső viszonyokról ezekben az években.²⁸

A Fischer Móric megjelenésével kezdődő új korszakot elsősorban a nagyobb tőke jelentette és az a törekvése, hogy a Stingl által elért eredményeket a porcelángyártás terén tovább fejlessze (258. és 261. kép). Rövid idő alatt nagyobb összegeket ruházott be a gyárba, annak érdekében, hogy a kiváltság kérésekor igazolni tudja vagyoni helyzetét.²⁹ Ugyanebből az időből való megyei jelentés is ezt bizonyítja: „Van Herenden... a Városlődre vezető póstauton Fischer Móricz Tata Városi izraelita a ki is tehetős állapotban lévén a gyárat is jó állapotban tartja, s napról-napra annak tökéletesítésére igyekszik, mint hogy a nevezett Bécsi porcelánt majd elérő igen jó belső minőségű porcelán edény találattik. A tényérokon s egyéb edényeken semmi más jegyzék, mint Herend és az esztendő száma vagyon.” A jelentés 1842 februárjában kelt, abban az időben, amikor még a kiváltságot nem kapta kézhez. Ezen hivatalos, a Helytartó Tanácshoz küldött jelentés a

259. kép. Transparens lap
Herendről, az Iparművészeti
Múzeum gyűjteményében, 1842.
Abb. 259. Transparens von Herend,
im Kunstgewerbemuseum
Budapest, 1842

jegyekkel kapcsolatban az alábbiak bizonyítására is szolgál.

Fischer Mór magatartására és gyárával, illetve gyártmányaival való politizálásra, de a korai reformkori állapotokra is jellemző a gyár jegyének problémája. Magyarországon, de az osztrák birodalom többi országaiban is rendeletileg szabályozták a kerámiai és porcelán tárgyak jegyeit. A hazai manufaktúrák és gyárak a helység nevével, vagy kezdőbetűjével jelölték az edényeket. Előfordulnak ezek mellett korongos és model-jegyek is. A kiváltsággal rendelkezők mind a gyár címében, mind az edényeken a birodalom címerét, vagy annak valamely módosítását, esetleg részletét használták.³⁰ A regéci és a herendi gyárak, hasonlóan a bécsihez, évszámot is használtak jegyzésül, elhagyva az ezres jelet, három számmal és a helység nevével jelölték gyártmányaikat. Mikor Fischer kiváltságlevele Veszprém vármegyéhez megérkezik, a megye közgyűlése nem kis büszkeséggel ragadja meg az alkalmat és hazafiságtól felbuzdulva, az alábbi határozatot hozza. — „Fischer Mór kiváltság levelén a Cs. kir. sas címert oly értelemben veszi e megye, hogy annak közepén Magyarország címere leendő, s ilyesek jövődjére, hogy adassanak ki az országgyűlésen leendő sürgetésre feljegyeztetik.”³¹ Fischer azonban ezek után is megmarad névbetűinek, Herendnek és a gyártási év számának használatánál. Ebbéli magatartásának okát nem ismerjük, csak következtetni tudunk arra, hogy a lényegében Cs. kir. privilégiummal működő gyár minden kedvezményt élvezett, de a közönség irányában jegyeiben semlegességet mutatott. Az sincs kizárva, hogy ezzel a magatartásával az Iparegyülethez, vagy éppen annak irányítójához, Kossuthoz akart közeledni és magára ilyen módon is a figyelmet felhívni. Ez utóbbi feltevésünket látszik igazolni az a fordulat, ami a szabadságharc után következik be a gyár készítményeinek jegyekkel való ellátásában. A nyers porcelánba benyomott „Herend” jegy mellett megjelennek a máz felett kézzel rajzolt kobaltkék koronás magyar címerek, évszámmal vagy anélkül, a legkülönbözőbb változatokban. Itt ismételten két feltevés adódik, először a megváltozott gazdasági viszonyok készíthették erre az elhatározásra, hogy a

bécsi jegyhez hasonlóan kékszínű címeres jegyet alkalmazzon. Az is lehetséges, hogy hazafias búzgóságát mutatta ezzel a szabadságharc utáni években és azután pedig már a hagyomány készítette a bevezetett, ismert és keresett márka, — a címeres koronás jegy — használatára. Végső következtetésként mind a szabadságharc előtt, mind az után elsősorban üzleti érdekek vezették az egész gyár működését illetően, aminek szerves része a jegyek különböző formáinak használata is.

Fischer igazi tőkés vállalkozóhoz méltóan él a lehetőségekkel és használja ki azokat gyára és saját-maga hírnevének megalapozása érdekében. 1839-ben még Pápán pereskedik és egyezkedik a Winter örökösökkel. Közben kölcsönöket folyósít a Herenden működő Stinglnek. — 1840-ben megvásárolja a herendi gyárat és további kölcsönökkel biztosítja jogait. 1841-ben Cs. kir. kiváltságért folyamodik, amit igen rövid idő alatt el is nyer és 1842-ben már részt vesz az első iparműkiállításban, majd a következő esztendőben a másodikban — ahol egyedül képviseli az egész hazai kerámia- és porcelánipart. A szabadságharcig terjedő időszak esztendői nem

260. kép. Transparens lap Herendről, az Iparművészeti Múzeum gyűjteményében, 1843.

Abb. 260. Transparens von Herend, im Kunstgewerbemuseum Budapest, 1843.

szűkölködnek szerencsés vállalkozásokban és kisebb-nagyobb kudarcokban. — A kapitalizmus kezdeti korának gyors tempója, a felemelkedés lehetősége, sikerek elérése, vagy a bukás klasszikus példája Fischer működésének. A reformkor nem szegény az ilyen eseményekben, bár a hazai kapitalizmus provinciális jellegű volt, az általános törvényszerűségek itt is érvényre jutottak.

A porcelángyártás fokozottabb ütemű megindításánál Fischer először Bécs felé tekintett. Nemcsak azért, mert a bécsi gyár termékei széles körben ismertek voltak a XIX. század elejétől kezdve — a kedvező behozatali lehetőségek következtében, — hanem azért is, mert ez a gyár alig pár száz kilométerre volt Herendtől és közelsége több gyártási probléma megoldását tette lehetővé (256. kép). Az egyszerű bécsi empir forma és sajátos díszítésű készlet volt az első sorozat, melynek formaazonosságot mutató darabjai azonos jegyekkel és azonos esztendőben — 1840 — készültek.³² Formájuk eredeti előképe a múzeumok gyűjteményében gyakran előforduló hengeres test, szögletes vonalú füllel és jellegzetes mázalatti kóbaltkék „Ranftl Muster” vonalas pontos díszítéssel (257. kép). — A későbbi

esztendőkből nem találkozunk a gyár termékei között ezekkel az egyszerű, vagy hozzájuk hasonló formákkal.³³

Herenden a díszesebb és munkai igényesebb porcelángyártást kellett megvalósítani ahhoz, hogy megfelelő érdeklődés és igény nyilvánuljon meg a gyár termékei irányában elsősorban a bécsi és cseh gyárak készítményeivel szemben is. — Fischer kis gyárában nem rendelkezett olyan tőkével, hogy ott nagyobb sorozatok és raktárra való termelés alakuljon ki.³⁴ Számára a különlegesebb darabok gyártásának megoldása volt szükséges. Próbálkozásai továbbra is a közelebbi gyárak formáinak átvételére való törekvésekről tanúskodnak. Elsősorban a mintákban mutatkozik meg ez az irányzat és az első eredmények is ezen a területen születtek és láthatók az 1842-es első Iparműkiállításon. — Kossuth e kiállításról készített jelentésében a bécsi porcelánal hasonlította össze a herendi porcelánokat, amelyek ugyan még annak színvonalát nem érték el. — Valószínűleg más gyárak formái alapján készülhettek azok az illusztris készletrészek, amelyek a hercegprímásnál voltak használatban. A jelentés ezzel kapcsolatos fejtegetése igen figyelemre méltó megjegyzéseket tartalmaz a hazai műipar és az iparművészet fejlődésének állapotára. Hogy teljesen általános érvényű megállapításait miért éppen a kerámiagyártással foglalkozó értékelő rész előtt mondja el, és éppen a Fischer-féle porcelánokkal kapcsolatban, arra csak azt a magyarázatot találjuk, hogy az egész kiállítás, de a korabeli legkülönfélébb ágazatai között a valóban tőkés jellegű és tőkés vállalkozás a herendi gyár volt.

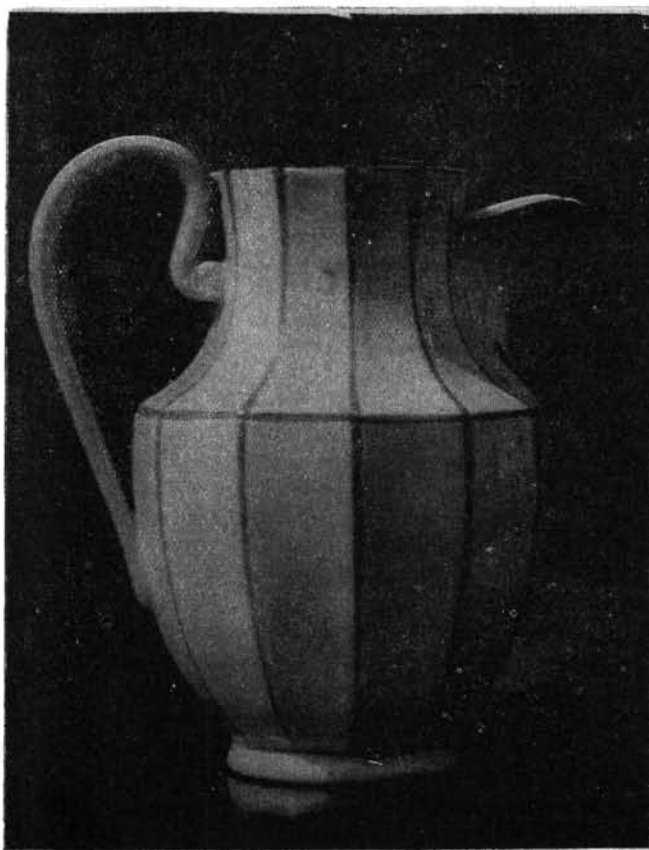
A kiállításon bemutatott edények leírása nyomán sincs tudomásunk arról, hogy azok közül valamelyik is előfordulna gyűjteményeinkben, így meg kell elégednünk a leírásokkal. Kutatásaim során ez ideig egyetlen porcelán tárgy vált ismeretessé, amely az első iparműkiállításon is szerepelt és a Kossuth jelentésében leírtakkal, valamint a kiállítás évével a készítés időpontja megegyező. „Végre pedig — írja — szüntűgy igen nehéz készítésű transparent porcelánból gyertyafényernyők, közöttük a hercegprímás jól talált arcképével valának a Herendi porcelángyár műpéldányaiul kiállítva.”³⁵ —

261. kép. Herendi kanna
a Herendi Porcelángyár
gyűjteményéből, 1844.

Abb. 261. Kanne von Herend,
in der Sammlung der Porzellan-
fabrik Herend, 1844.

Az Iparművészeti Múzeum 21.251. ltsz. bisquit transparenslapja „H. K. J.” egyházi ruházatú férfiportrét ábrázol (259. kép). A korabeli metszetekkel való összevetés³⁶ és a monogram feloldása alapján, kétséget kizáróan herceg Kopácsy József primás van a bisquit lapon ábrázolva. Kopácsy előbb veszprémi püspök volt, s mint ilyen ismerhette meg Fischer és kerülhetett vele összeköttetésbe. A primás portréjának elkészítése nemcsak gesztus volt Fischer részéről, hanem — éppen a kiállításon megforduló tízezres tömegek megnyerése érdekében szükséges propagandaeszközül is szolgált. A lapcska első oldalán az egyszerű profilú keret bal sarkától kezdődően a következő jegyek szerepelnek: „Fischer Móric Herenden 42 S.”³⁷ A gyárra és a gyártás idejére utaló jegyek szerint a gyártás időpontjában Fischer Móric a Cs. kir. szabadalom birtokában volt és ennek értelmében használhatta nevét is. — A későbbiektől eltérően a teljes név és nem a kezdőbetűk — F. M. — használata csak azzal magyarázható, hogy különleges tárgy és személy került megörökítésre, és ez a teljes név jobban megfelelt a képi ábrázolásoknál használatos művészaláírásoknak. Az sincs kizárva, hogy a teljes név ismét a propagandát szolgált, lévén a kiállítás az első nyilvános és országos rendezvény, ahol Fischer részt vett. — A 42-es szám a gyártás időpontját jelenti, az utána következő „S” jel az akkor még ott dolgozó Stingl Vince most már nem fordított „S” jele, amit neki tulajdonítunk.

Ugyancsak az Iparművészeti Múzeum gyűjteményében található a 22.413. ltsz. transparenslap is, amely egy fiatal portrét ábrázol. Tekintve, hogy Kossuth nemcsak a primás portréját említi, valószínűleg ez is szerepelt a kiállításon. Annál is inkább valószínű ez, mert a porcelánkép elülső oldalának jobb alsó sarkában teljesen azonos betűtípusokból alakított hasonló jegy olvasható: „Fischer Móric Herenden 842 „S”. E név nélkül említett személyt még nem sikerült meghatározni, de a tárgy jegye, az anyag minősége egyidőben való készítésről tanúskodik. Az eddigi kutatások szerint a negyvenes évek elején Stingl-n kívül a gyárnak nem volt más, porcelánkészítéshez értő alkalmazottja. Mayer, aki szintén ismerte a porcelán készítésének technológiá-

ját nem valószínű, hogy ebben az időben — 1842 — még Herenden tartózkodik, de ha ott is dolgozik, az „S” jel semmi esetre sem hozható személyével kapcsolatba. Az „S” jel elhelyezése az egész gyári jegyben és az a tény, hogy más tárgyakon is előfordul, és más időben is,³⁸ azt látszik bizonyítani, hogy Stingl személyében nem egyszerű gyári munkásról van szó, hanem a tulajdonossal szorosabb kapcsolatban állóval. Az akkori évek gyárbeli „társas” állapotát figyelembe véve, ez meg is felelhet a valóságnak.

Fischer lépésről-lépésre szerezte meg a herendi gyárat, és ugyanilyen módszerekkel számolta fel ott Stingl vezető szerepét. Nincs kizárva, hogy mint csendestárs működött ebben az időben, s mint ilyen került a gyári jegybe neve, vagy a transparenslap különleges eljárást igénylő készítésével érdemelte ki a megtisztelő helyet. Bármelyik lehetőséget is fogadjuk el, Stingl érdemeit növeljük vele. Ez az eddig ismert legkésőbbi jel Stingl herendi működésével kapcsolatban. A transparenslap „Lichtschirme” divatját

263. kép. Herendi tányér,
az Iparművészeti Múzeum
gyűjteményéből, 1843.

Abb. 263. Teller von Herend,
im Kunstgewerbemuseum
Budapest, 1843.

tartó Tanácsnak az így elkobzott árukról, illetve azoknak elárverezéséről, vagy eladásáról. Egyetlen jelentést elegendőnek tartunk kiragadni a levéltári anyagból, ahol bőségesen szerepelnek a felsorolt tárgyak között porcelán edények és készletek is.⁴⁶ A hazai két porcelángyár termelése elsősorban mennyiségileg volt elenyésző. A művészi minőség mind a regéci, mind a herendi gyáraknál már megfelelő színvonalat ért el és a választék is állandóan bővült. A termelés igen alacsony szintjét világítja meg az alábbi két hitelesnek mondható adat: Herenden 1847-ben 36 állandó munkás és 14 napszamos dolgozott.⁴⁷ Két esztendővel korábbi adat szerint az altrohlaui Nowotni-féle porcelángyárban már 577 személyt foglalkoztatnak.⁴⁸ Ilyen nagyfokú termelésről Herenden szó sem lehetett, ahol az összlakosság száma sem érte el az altrohlaui gyár munkásainak számát. Herend pusztja jellegét csak Fischer gyára változtatta meg valamelyest, azzal, hogy ott nemcsak a porcelángyártással foglalkozóknak nyílt kereseti lehetőség, hanem más iparágaknak is, de már csak azután, hogy a gyár működött. Ez készíthette minden bizonnyal az ott lakó iparosokat arra, hogy az asztalos, bogárnár, kovács, kádár, festő és kapcsás mesterek közös céh alapításáért folyamodjanak 1845-ben. Céhlevelüket azonban csak hosszas huzavona és ismételt jelentések kérése és beküldése után 1847-ben kapják kézhez.⁴⁹

A porcelán európai kialakulásában a meissenai, a berlini és szentpétervári gyárak jártak az élen és határozták meg hosszabb időre az európai porcelán alapvető forma és díszítés módját. A nyugati gyárak hatása a magyar gyárakhoz is eljutott, elsősorban a külföldről behozott porcelán edények formájában, valamint azzal, hogy a gyárak szakembereinek első, de még második generációja is külföldi — csehországi vagy ausztriai iskolázottságu. A szentpétervári gyár termékeitől eltekintve, az empir nem hosszú életű európai porcelán forma és díszítés területén.

A hazai porcelángyártásnak az európai után több, mint száz esztendővel későbbi megindulása és annak körülményei hatással voltak a formák és díszítések fejlődésére. A herendi gyár formavilágának kialakulása bonyolult. A kísérleteket nem az egyszerű

formák irányában folytatták Herenden, hanem a gazdagabb rokokó megoldásokat és azok díszítéseit alkalmazták a helyi gyártási adottságoknak megfelelően. — Meissenai edények alapján alakítja ki Herend a kétféle fonatos-reliefes díszítésű edényeket (263. kép). Ez a forma, illetve ennek szembeűnő karaktere jellegzetesen herendivé fejlődött az évtizedek folyamán. A berlini, az ó-bécsi (264. kép), sevresi és schlagewaldi gyárak hatása is felfedezhető a herendi edények alapformáinak elemzése során. Azonban ha figyelembe vesszük azt a fontos történelmi tény, hogy a meissenai gyár az összes többi porcelángyárra hatott nemcsak azzal, hogy a legelső alapítás volt, hanem azzal is, hogy a legkiválóbb szakemberek ebben a gyárban dolgoztak, akkor azt a következtetéseket vonhatjuk le, hogy az előbbi gyárak formaanyagában is a meissenai elemek éltek tovább. Tehát végsősorban Herend formavilágának kialakításában a meissenai hatása is érvényesült elsősorban. Teljesen összefüggőnek tekintjük a formák származásának eredetével a díszítés — dekor — eredetét is. A jellegzetes „csokor” elrendezés ugyancsak meissenai hatást mutat. Meissenből került ez a szerkezetű díszítés Bécsbe és Sévresbe, majd más kisebb gyárakba.

A herendi gyár előbb szükségszerűségből használta a leggazdagabb dekorokat, majd később az előzőkre, mint már hagyományokra visszatekintve, díszítette edényeit és dísztárgyait dús festésű min-

264. kép. Herendi tál,
a Herendi Porcelángyár
gyűjteményéből, 1845.

Abb. 264. Schüssel von Herend,
in der Sammlung der Porzellan-
fabrik Herend, 1845.

tákkal. — Fischer törekvése nem a nagyüzemi, inkább a munkaigényes „pièce unique” jellegű termelés volt. Herend művészeti törekvései szükség-szerűen kellett, hogy kapcsolódjanak a nagymúltú porcelángyárak művészeti eredményeihez. Elsősorban a gyár egzisztenciális léte követelte azt meg, a közönség igénye és ízlése a meissenai és bécsi gyárak edényein fejlődött, tehát ugyanazt kellett nagy vonalakban, művészi megjelenítésben produkálni, mint a fenti gyárak. Másodszor nem voltak a gyár-

nak formaalakító szakképzett munkásai, akik saját elgondolásait alkották volna a porcelán anyagába. Ezt bizonyítja az a művészettörténet számára negatív tény is, hogy a herendi gyárban a reformkorban nem készültek szobrok. (Nem voltak egyrészt szobrászok, akik megfelelő színvonalú tárgyakat mintáztak volna, de még munkások is kevesen voltak, akik a gyártás manuális részét ismerték. Ennek következménye, hogy a herendi gyár — néhány esettől eltekintve — csak a XX. században foglalkozik szobrok készítésével). A porcelán gyártásához értők első generációja külföldi gyárakban tanult, e gyárak technológiáját hozta magával emlékei között. A környékbeli fiatalokból alakított későbbi festőgárda minden külső előkép nélkül azt szívta magába, ami az első időszak közvetlen másolásakor mintaképlül szolgált.

Végezetül a hazai kapitalizmus polgárosító fejlődése is általános érvényűen terjesztette ki ízlését, művészi igényét és ennek kielégítése, az európai porcelánművészeti stílusok irányába való fejlődést mozdította elő az országban. Ezért is foglalkozott Kossuth sokat a magyar porcelán helyzetével, eredményeivel és biztató jövőjével éppen a herendi Fischer Móríc gyárából kikerült porcelánokkal.

A herendi porcelángyár történetének reformkori időszaka nemcsak a tökéletes termelés bonyolult fejlődésének jelentős hazai példája, hanem egy különleges porcelánstílus kialakulásának is első időszaka, mert a szabadságharc utáni években már új korszak kezdődik a gyárban.

Molnár László

Jegyzetek

- ¹ A szerző „Iparművészeti törekvések a reformkori Magyarországon” c. kandidátusi dolgozata III., a porcelángyárak történetével foglalkozó fejezetének részlete.
- ² Mihalik Sándor: A regéci porcelán. Gerevich emlékkönyv 203. o.
- ³ Magyarországi helységnévtár 1828. 431. o. Összeállította: Ludovicus Nagy.
- ⁴ Dr. Jekkelfalussy József: A magyar korona országainak helységnévtára. 1900. 311. o.
- ⁵ Ruzicska Ilona: A herendi porcelán. Az alapításra vonatkozóan három feltevést ismertet, Fischer személyével kapcsolatban.
- ⁶ Wartha Vince: Az agyagipar 148. o.
- ⁷ Ráth György: Az iparművészetek könyve II. k. 619. o.
- ⁸ Layer Károly: A herendi porcelángyár története (1921).
- ⁹ Mihalik Sándor: A regéci porcelán i. m.
- ¹⁰ Mihalik Sándor: A városi régi kerámia i. m. 195. o.
- ¹¹ Ruzicska Ilona: i. m. 7. o.
- ¹² Veszprémi Állami Levéltár közgyűlési jegyzőkönyv. 80/944—1826.
- ¹³ Veszprémi Állami Levéltár — Veszprémi közgyűlési jegyzőkönyv 369/952—1829.
- ¹⁴ Ugyanott. Veszprémi közgyűlési jegyzőkönyv 370/953—1829.
- ¹⁵ Ugyanott. Veszprémi közgyűlési jegyzőkönyv 369/949—1829.
- ¹⁶ Veszprémi Állami Levéltár — Veszprémi közgyűlési jegyzőkönyv 370/957—1829. „Stingl Vince ellen intabulátotott 1087 forintból 24 xrbul álló adósság, mely summával magát a Méltóságos Veszprémi Püspökségtől elhozottat különféle terményekért folyó esztendei április 27-én költ levele szerint adósnak lenni elismeri.” — Ezen összeg egyezni látszik a Mihalik által is közölt összeggel, i. m. 196. o.
- ¹⁷ „Szabad Kir. Sopron városának tanácsa 1835. febr. 6-án kelt 554. sz. költ hivatalos levelében azon 79 fr. 10 7/10 xr. mellyel Stingl Vince megyebeli Herendi helységben lakozó gerencsér Hessen Homburg Gyalog N. Ezredben köztvízi öccsének Stingl Jánosnak örökség fejében tartozik, beszedését minden esetre pedig a dolog mibenlétezői tudósítást kéri. Ezen hivatalos kéréshez képest teljesítendőket teljesítése végett Cseresznyés István főbíró úr elküldetik.”
- Veszprémi Állami Levéltár — közgyűlési jegyzőkönyv 221/1835.
- ¹⁸ Tasnádyné Marik Klára: A XIX. századi magyar kerámika néhány problémája, Iparművészeti Múzeum évkönyvei III—IV. 128. o.
- ¹⁹ Veszprémi Állami Levéltár — közgyűlési jegyzőkönyv 1994/1838.
- „Bejegyeztetett Hefner József és Stingl Katalin — Hefnerné ellen 1586 azaz Egyezeröttszáznyolcvanhat forintok és 24 xr-ok mellyekkel Hirschler Sámuelnek tartoznak 1838 okt. 30-án. Pápán költ és egymásért jóállást kötelező adós levelükben megismételték.”
- Ugyanott. Közgyűlési jegyzőkönyv 157/1839. „Bejegyeztetettek Hefner József és Stingl Katalin — Hefnerné, mint adósok és Dieffenbach Mihály és Hefner Anna — Dieffenbachné, mint azoknak kezesei ellen azon 600 azaz Hatszáz Conv. forintok, melyeket azok 1839 január 30-án Pápán költ adós levél szerint Hirschler Sámuel től interesse egymásért jóállva felvettek.”
- ²⁰ Tasnádyné Marik Klára: i. m. 190. o.
- ²¹ Mihalik Sándor: i. m. 197. o.
- ²² Tasnádyné Marik Klára: i. m. 189. o.
- ²³ Veszprémi Állami Levéltár — közgyűlési jegyzőkönyv 3330/1844. és ugyanott közgyűlési jegyzőkönyv 125/1842. sz.
- ²⁴ Veszprémi Állami Levéltár — Összeírás és gyárak állapotáról a Helytartó Tanácsnak 592/1842.
- ²⁵ Veszprémi Bakonyi Múzeum — Kanna 55. 33. 1. ltsz.
- ²⁶ A szobajöhető gyárak: Carlsbad, Luban, Kaitenhof, Obcrgrund, Markelgrün, Meyerhofen valamelyikéből kerülhetett ki ez a kannaforma.
- ²⁷ Kéry Bertalan: A pápai keménycserépgyár története (egyetemi szakdolgozat, kézirat) 61. o.
- ²⁸ Ruzicska Ilona: i. m.
- ²⁹ „Herend” jegy az anyag és az előállítási technika vizsgálata után ítélve az 1839–40-es években lehetett használatos. Ismert a „Herend 840”, „Herend 841” jegy ebben az időben. A fenti jegyekkel ellátott edények a gyárban folyó belső harcnak is lehetnek tükrözői. Az intervallum, amely ebben az időben uralkodott, mutatja, hogy csak a helység nevét és a gyártás idejét jelölték. Köz tudomású, hogy ebben az időben még nem rendelkezett a gyár kiváltsággal.
- ³⁰ Az 1840. évi XVII. törvénycikk.
- ³¹ Csányi Károly: A magyar kerámia és porcelán története és jegyei, Bp. 1954. 84–94. és 96. o.
- ³² Veszprémi Állami Levéltár — közgyűlési jegyzőkönyv 125/1842.
- ³³ Herendi Gyármúzeum gyűjteményében csésze ltsz. 553. Veszprémi Bakonyi Múzeum gyűjteményében kanna 55. 32 ltsz.
- Iparművészeti Múzeum gyűjteményében cukortartó 9338. ltsz., sótartó 52. 2208. ltsz.
- ³⁴ Veszprémi Bakonyi Múzeum gyűjteménye: kanna benyomott bécsi jeggyel 836 évszámmal 57, 327. ltsz. — Anyaga fehér, a díszítés élénk kóbahtkék színű, gyakorlott kezű festő munkája.
- ³⁵ A szerző: A herendi porcelán — Építvány 1962. 5. szám 202. o.
- ³⁶ Kossuth Lajos: Jelentés az első iparműkiállításról, 59. o.
- ³⁷ Herceg Kopácsy József portréi — Történelmi Képcsarnok metszet gyűjteményében. Franz Eybl 1841. litográfia. — Ennek alapján készült a transzparens porcelán laposka.
- ³⁸ Ezt a jegyet Csányi is közli i. m. 777. szám alatt a 97. o.
- ³⁹ Bisquit — transparent lap biedermeier női portréval, sima paszpartú szerű keretben, „F M HEREND 843 S” jegyű. Iparművészeti Múzeum gyűjteménye 22.412. ltsz.
- ⁴⁰ Targyjegyzék a második iparműkiállításához aug. 25. 1843. 123. szám alatt szerepel 5 árnyvető (Lichtschirme) 3—5—2—4 frt.
- ⁴¹ 1845-ben már százféle tárgy formát készítenek Herenden. — Hetilap 1845. évf. 1150. o.
- ⁴² Jelenkor 1846. évf. 161. o.
- ⁴³ Pesti Divatlap 1846. évf. 298. o.
- ⁴⁴ Hetilap 1845. évf. 648. o.
- ⁴⁵ Iparművészeti Múzeum gyűjteményében levestál 21.255. ltsz., levestál 53. 3509. ltsz.
- ⁴⁶ A pesti porcelán és kőedényekkel kereskedők beadványa Krenn József fazekas mester ellen, aki kereskedői engedélyt kért kőedényárusításra. Olt. Htt. Dep. Civiltestet 1845. fons 36 pos 103.
- ⁴⁷ Fatettség Dénes 50 Ft értékű porcelán behozatali engedélyt kéri, Olt. Htt. Dep. Comm. 1845. f. 15. p. 10.
- Gróf Pejacevich Péter porcelánedények behozatali engedélyt kéri, u. ott. Dep. Comm. 1845 f. 15. p. 44.
- Fischer született Ondrejkovics Paulina 10 pft-nyi értékű porcelán saját használatára való behozatalát kéri, u.ott. Dep. Comm. 1845 f. 15 p. 150.
- Rósa Lajos 20 ft értékű porcelán behozatalának engedélyt kéri, u. ott. 1846 f. 15 p. 103 Dep. Comm.
- Báró Butts 1 font 9 latnyi porcelán edények saját használatra való behozatalának engedélyezését kéri, u. ott. Dep. Comm. 1846 f. 15 p. 126.
- Ahát Imre főhadnagy külföldről érkezett három porcelán pipa kiadását szorgalmazza, u. ott. Dep. Comm. 1845 f. 15 p. 200 és 1846 f. 15 p. 30, valamint 1846 f. 15 p. 57.
- Osvald Antal 9 p. forintnyi értékű porcelán virágedényeknek saját használatra való behozatalát kéri, u. ott. Dep. Comm. 1846 f. 15 p. 13.
- Fischer született Ondrejovics Paulina 3/2 font külföldi porcelán edények saját használatra való behozatalának engedélyezését kéri, u.ott. Dep. Comm. 1846 f. 15 p. 67.
- Gróf Batthyányi László különféle edények saját használatra való behozatalának engedélyezését kéri, u. ott. Dep. Comm. 1847 f. 15 p. 172/a.
- Zichi Paulina grófnő porcelánból készült gyermek játékok behozatalát kéri, u. ott. 1847 f. 15 p. 337/a.
- Gróf Batthyányi Kázmér „eine Porcellan Vase f. 10.” behozatalát kéri, u. ott. Dep. Comm.. 1847 f. 15 p. 94/a.
- Feldhoffer Imre 3/2 font porcelán áruk saját haszná-

latra való behozatali engedélyét kéri, u. ott. Dep. Comm. 1847 f. 15 p. 1/a.
Halberstadt Ferenc „jelen folyamodványban érintett többrendbeli porcelán képeknek” saját használatra való behozatalának engedélyezését kéri, u. ott, Dep. Comm. 1847 f. 15 p. 86/a.

⁴⁶ A pesti Harminadnál eladott tiltott portékák jegyzéke — kelt 1847 V. 12-én, árverés május 31-én. No. 14. Kaffee Service v. Porcellain als: 12 Schalen, 1 Brodschüssel,

3 Kannen, 1 Zuckerdosse, No. 15. Kaffee Service v. Porcellain als 2 Schalen, 2 Kannen, und 1 Zuckerdosse, No. 16. Kaffee Service mangelhafter aus Porcellain als: 5 Schalen, 2 Kannen und 1 Zuckerdosse, Verzeichnis 347 -- 20909. Olt. Htt. Dep. Comm. 1847 f. 15. p. 95/a.

⁴⁷ Mérei Gyula: Magyar Iparfejlődés 279. o.

⁴⁸ Monatsversammlung Prag 1845.

⁴⁹ Veszprémi Allami Levéltár — közgyűlési jegyzőkönyv 1846/873, valamint u. ott 1847/317. szám.

Die Porzellanfabrik von Herend im Reformzeitalter

Die Versuche der ungarischen Porzellanfabrikation setzten um ein halbes Jahrhundert später ein, als die der grossen Fabriken in Europa. Die Unregelmässigkeit der bisherigen Forschungen auf dem Gebiet der Geschichte des Kuntsgewerbes ermöglichten es nicht, die Geschichte der Entstehung der auch heute fungierenden Fabrik von Herend zu bearbeiten. Bis heute herrschten die verschiedensten Anschauungen diesbezüglich, alle waren aber darin einig, dass die Fabrik im Jahre 1839 durch Moritz Fischer begründet worden sei.

Die neuesten Forschungen bestrebten sich die Umstände der Gründung zu klären. Im ersten Drittel des XIX. Jahrhunderts war in Ungarn für die schnell emporsteigende kapitalistische Entwicklung die Kapitalarmut charakteristisch. Von dieser Schwierigkeit war auch die Unternehmung in Herend nicht frei. Vinzenz Stingl, der in der Fabrik von Tata als technischer Leiter bis 1824 tätig war, arbeitete bereits im Jahre 1828 als selbständiger Keramiker in Herend. Seine Tätigkeit in dieser Zeit wird von Mangel an Kapital begleitet. Er ist deshalb gezwungen, nacheinander Darlehen in Anspruch zu nehmen. Seine Gläubiger waren die Kanoniker, das Bistum, Verwandten und endlich Mo-

ritz Fischer. Seine Versuche in Betreff der Herstellung des Porzellans waren erfolgreich. Die ersten Porzellangefässe hat er im Jahre 1831 verfertigt. Es wurden vermutlich schon damals auch Serien erzeugt. Im Jahre 1839 tritt Moritz Fischer anlässlich einer Kreditangelegenheit in Herend auf und nimmt die Fabrik in Besitz. Da in dieser Zeit die Fabrikation des Porzellans durch Stingl bereits seit Jahren eingeführt war, gebührt die Priorität, Fischer gegenüber, Vinzenz Stingl. Auch als Begründer der Fabrik von Herend ist Stingl zu betrachten.

In den ersten Zeiten arbeitete Fischer mit Stingl zusammen und förderte die Produktivität der Fabrik. Bald kaufte er die Fabrik an, erwarb Privilegien, nahm an der Ausstellung des Industrievereines und an der Wiener Gewerbeausstellung teil. Zuerst imitierte er die Gefässe der berühmten Fabriken von Meissen, Sévres und Wien, später bildete er aus Elementen derselben den „Herender Stil“ aus.

Aus Sammlungen der Museen wurden viele frühe Stücke der Fabrik von Herend registriert. Diese legen von der erfolgreichen Tätigkeit von Vinzenz Stingl und von den stilbildenden Bestrebungen der Fabrik Zeugnis ab.

László Molnár

XIX. századi veszprémi asztalosok

A magyar asztaloscéhek története nincs feldolgozva, csupán bútorművességgel foglalkozó művészettörténeti munkák tartalmaznak céhes adatokat. Asztalosközpontjaink levéltárai még sok eddig ismeretlen forrásanyagot rejtenek magukban, melyek feltárása értékes, alapvető eredményeket hozhat. Az itt közölt, veszprémi asztalosokra vonatkozó anyag szintén nem önálló céhkutatás, hanem művészettörténeti tanulmány eredménye. Az Iparművészeti Múzeum egy 1845-ben készült, Török Károly veszprémi asztalos nevével jelzett asztalt vásárolt,¹ mely bútor szignált és datált ugyan, de a készítő közelebbi meghatározása² szélesebb levéltári munkát igényelt, mert Veszprémben 1845 körül két Török Károly nevű asztalos is élt. Ezen, konkrét időponthoz és készítési helyhez köthető tárgygal kapcsolatban előkerült, viszonylag gazdag anyag is mutatja, hogy egy átfogóbb levéltári kutatás milyen eredményes lehet.

A fentebb vázolt munka folyamán egybegyűjtött levéltári anyag három csoportba különíthető, melyek közül először a céhtörténeti adatokat, majd a veszprémi asztalosok fennmaradt remekrajzait, végül a XIX. századi asztalosok névsorát ismertetjük.

A múlt század negyvenes éveiben, azaz az Iparművészeti Múzeum említett asztalának készítésekor Veszprémben pezsdülő céhéleletet találunk. Az 1848-ban készített céhösszeírás³ ötven Veszprémben megtalálható mesterséget sorol fel.⁴ A lakosság létszáma 1847-ben 13 846 lélek volt.⁵ A dolgozó családtagok száma az összlakosság egynegyede lehetett, ha ehhez viszonyítjuk a kézművesiparban dolgozó veszprémiek létszámát, az 1811 főt,⁵ akkor azt tapasztalhatjuk, hogy a lakosságnak több mint a fele kézművesiparral foglalkozott. A különböző foglalkozást űző mesteremberek önálló helyi céheket alkottak; csupán néhány, kevés mestert felmutató iparág, mint például: az önöntők a budai; a szappanosok és a késesek a fehérvári; a gombosok a győri; a könyvkötők a budai és a pesti; a festők a budai, vagy a pozsonyi céh tagjai közé tartoztak. A céhek sorában a csapó, a csizmadia, a fazekas, a magyar varga, a német varga, a csutorás és az asztalos céh volt a legszámottevőbb. Az asztalos mesterek száma a század első felében fokozatosan emelkedett: az 1828-as országos összeírásban 18 asztalos neve szerepel,⁶ 1843-

ban pedig a mesterek száma 21, és ezen felül 6 kontár működése is kimutatható. A város egyetlen üveges mestere szintén az asztaloscéh felügyelete alatt állott. A 21 asztalos mester 16 legényt és 10 tanulót foglalkoztatott. A legények és a tanulók írni és olvasni mind tudtak. A legények átlagos napi keresete 25 krajcár volt, amelyet mindennapi ellátásuk egészített ki. A beteg és tehetetlen legények részére a veszprémi asztaloscéh intézetet nem tartott fenn. Az asztalosok a céhek sorában a mesterek száma szerint a kilencedik; a mesterek, a kontárok, a legények és a tanulók egyesített létszámát véve rangsorolási alapul, a hetedik helyet foglalták el. Az 1848-as céhösszeírás az asztalos mesterek munkásságára is utal. A veszprémi asztalosok csak belföldi faanyagot használtak fel; mindenféle hazai fafajtát, melynek súlyát vagy értékét azonban meghatározni nem tudták. Mindenféle asztalosmunkát készítettek, áruikat, a megrendeléseken túlmenően a helyi és a vidéki vásárokon értékesítették. Évi készítményüket 4000 pengőforintra becsülték.⁷

A levéltári anyag értékes része a veszprémi Bakonyi Múzeumban őrzött, 18 darabból álló, mestervizsgálathoz benyújtott remekrajz gyűjtemény.⁸ A rajzok a XVIII. század vége és a XIX. század közepe között készültek. Három kivételével mindegyiken fel van tüntetve a készítő neve és a benyújtás, illetve a céhbe való felvétel időpontja is. A tussal készült rajzok a homlokzat és az oldalfalak képe mellett a műszakilag kivetített szerkezeti keresztmetszetet, az alaprajzot és a léptéket is megadják. Némelyik darab akvarellal színezett. Tíz rajz döntő részben a XIX. század elejéről, egymáshoz közel álló, barokk és copf stílusú kétajtós szekrénytervezet ábrázol (265., 267., 268., 270., 271., 273., 276. kép), amelyet gyakran ostábla rajza egészíti ki. A szekrények 4–6 pogácsa, vagy lefelé keskenyedő hasábos lábon, vagy közvetlenül az indító párkánnyal állnak. A lemetszett sarkú korpusz függőleges tagolását a két oldalpiliszter és a hasonlóan kiképzett ütközőléc szolgáltatja. A vízszintes, erős kiülésű párkánnyal lezárt szekrények a közép-európai bútorművességre jelentős hatást gyakoroló német típus egy válfaját képviselik. A különböző időpontban készült, egymásra hasonlító rajzok közös minta-

lap használatára utalnak, melynek eredetére a szekrények típusából következtethetünk. Míg a szekrények a készítési időponthoz viszonyítva, — feltehetőleg a vizsgáztató mesterek kívánságára — korábbi stílust képviselnek, addig a többi rajz, melyek között a bonyolult felépítésű írószekrény a leggyakoribb, a létrejöttükkor korszerűnek számító stílusban készültek. Ez utóbbi rajzok a szekrénytervezetknél figyelemre méltóbbak, mert feltehetőleg az ábrázolt bútor el is készült. A rajzsorozat kiemelkedő darabja az a jó arányú, nemes egyszerűséggel díszített kora klasszicista cilindres írókommód, melyet Telts Konrád a veszprémi asztalos céhnek 1800 szeptember 10-én nyújtott be (272. kép). A kor ízlésének megfelelő, divatos, empíre stílusú, lehajtható írólappal ellátott szekreter rajzát készítette el Kész János (1817; 269. kép) és Török Mihály (1818; 274. kép). Nagy Sámuel (1828 előtt), Batori József (1835; 265. kép) oltártervezete és Csikász Gábor szószék rajza (1832; 266. kép)⁹ a mindennapi asztalos munkánál már bonyolultabb feladat sikeres megoldása. A jelenleg ismert 18 darab rajz csak egy töredék része annak a sorozatnak, amely az évek fo-

lyamán a veszprémi asztalos céh keretében készülhetett.

Az egyes mesterekre vonatkozó adatok a levéltári anyag harmadik csoportja. Ezeknek az adatoknak az összessége adja a függelékben közölt veszprémi asztalosok névsorát, melynek nyomán generációkon keresztül asztalos mesterséggel foglalkozó családokat is megismerhetünk. A névsor az említett Török Károllyal foglalkozó tanulmány keretein túlmenően az előkerült összes XIX. századi levéltári anyag feldolgozott adatait is magában foglalja, melynek következtében megközelítően teljesnek tekinthető. A nevek után felsorakoztatott életrajzi adatok az esetleges munkásság, a családi és a szociális életkörülményeken túlmenően a forrás jellegére és a név előfordulási helyére is utalnak.¹⁰

Az a kép, amely e rövid közlemény nyomán Veszprém céhéletéről kialakult, a város minden egyéni adottsága mellett, — az ország egyidejűleg azonos gazdasági helyzetéből és a múlt század első felében még általánosan érvényben levő egységes céhszabályzatból következően, — más hasonló városainkra is jellemző.

Batári Ferenc

A XIX. századi veszprémi asztalosok névsora

1. ACS ANTAL, ev.; házzszám 1.172 (1889); nős Kovács Máriával, gyermekeik: Mária (*1889), Karolina (*1890).

2. ARTNER JÓZSEF, rk.; házzszám: 280 (1865); nős Hrich(?) Terézszel, gyermekeik: Gyula József (*1865), József (*1866).

3. ÁRVAY GYULA, mester, ref.; * Szentkirályszabadja? 1893. VII. 15-én, 32 éves korában feleségül veszi Kajdi Máriát.

4. BABAY GYÖRGY, mester, rk.; * Baracska; házzszám: 649 (1863), 1053 (1871), Graner-udvar (1895); nős Szemler Annával, gyermekeik: György (*1854?) (†1863), Ilona (*1864), Julianna (*1865), Mária (*1870), Kálmán (*1871) †1895. XI. 63 éves korában „aggkór”-ban.

5. BAJNÓTZI SÁMUEL, mester, 1828; negyedévig egy segédnél dolgozik; 1829–30. évre portió tartozása 4,58 Ft.

6. BÁTHORI JÓZSEF, mester, ref.; házzszám: 148 (1858); nős Rátzkevei Máriával, gyermekeik: Eszter (*1839), Károly (*1841); remekrajz; oltár, tusrajz, 1835. IV. 12., Veszprém, Bakonyi Múzeum (265. kép); 1849: portió tartozása 2,03 Ft; †1858. I. 29., 56 éves korában szélütésben.

7. BEKE PÉTER, rk.; házzszám: 589 (1884); nős Varga Katalinnal, gyermekük: Péter (*1884).

8. BELOWSZKI JÓZSEF, mester, ref.; * Peremarton; 1877. IX. 17-én 25 éves korában feleségül veszi Tamási Máriát.

9. BERKEN ADÁM, mester, nemes, ref.; házzszám: 777 (1856); nős Rostási Erzsébettel, gyermekeik: Julianna (*1808), Susanna (*1811) István (*1813), János (*1823); †1865. VI. 2. 80 éves korában végelgyengülésben.

10. BERKEN ISTVÁN, mester, nemes, ref. házzszám: 621 (1876); B. Adám asztalos m. és Rostási Erzsébet fia *1813 VI. 11.; †1876. III. 11. gyomorrákban.

11. BERKEN JÁNOS, mester, ref.; házzszám 861 (1862), 669 (1864), 625 (1866), 589 (1872); B. Adám asztalos m. és Rostási Erzsébet fia, *1823. IX. 30., †1872. VIII. 9., tüdővészben; nős Takács Zsuzsannával, gyermekeik: Lidia (*1862), Lajos (*1864), Eduárd (*1866).

12. BESENYEI JÁNOS, rk.; lakás: Szél utca 703 (1892); nős Nagy Annával (†1857), majd Vörös Katalinnal †1872. IX. 30., 76 éves korában szervi szívbajban.

13. BESENYŐ ISTVÁN, segéd, rk.; †1867. XI. 26., 23 éves korában, széngőz (sic!) okozta gyulladásban.

14. BIRO ANTAL, rk.; házzszám 114, 1306 (1867), 1269 (1870), 1311 (1872), Miklós u. 1311 (1895); nős Menz Erzsébettel (†1867), majd László Alojziával (†1895); gyermekei: Erzsébet (*1867), Alojzia (*1870), Gyula (*1872), Ilona (*1875).

15. BOKOR GYÖRGY, özvegye: Hajagos Erzsébet (rk.) †1877. I. 10. 78 éves korában.

16. BUKOVICS JÓZSEF, rk. házzszám: 1495 (1886), Papvásár u. 1495 (1893), nős Litz Terézszel, gyermekeik: Vilmos (*1886), József (*1887), Gyula (*1892), Dezső (†1893).

17. CZIFRA JÁNOS, rk.: nős Budai Júliával; 1852. X. 19.; Győri Elisabetha keresztapja.

18. CSAJÁGI SÁMUEL, 1805; remekrajz; kétajtós szekrény, tusrajz, Bakonyi Múzeum, Veszprém.

19. CSIKASZ GÁBOR, 1832. IV. 14.: remekrajz; szószék, írószekrény, tusrajz, Bakonyi Múzeum, Veszprém, — (L. 266. kép).

20. CSOMAI ISTVÁN, rk.; házzszám 1103 (1886), 113 (1890–91); nős Vajtk Annával, gyermekeik: István (*1886), Mária (*1888), Margit (*1890).

21. CSONKA ISTVÁN, mester, nemes, ref.; házzszám: 1202 (1856); nős Szombati Sárával, gyermekeik: István (*1838), Antal (*1842); †1856. X. 14., 54 éves korában sorvadásban.

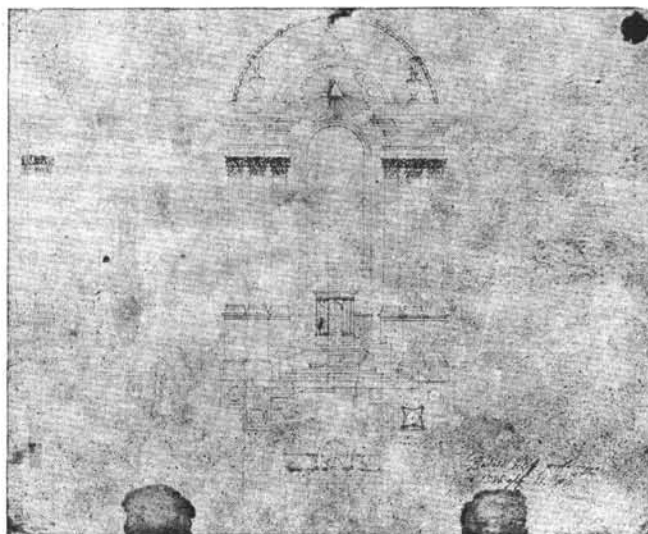
22. CSONKA ISTVÁN, házzszám: 1195 (1870, 1873); 1838. V. 13., Cs. István asztalos és Szombati Sára fia, nős Nyikovics Terézszel, gyermekeik: Teréz (rk. *1870), Rozália (rk. *1873).

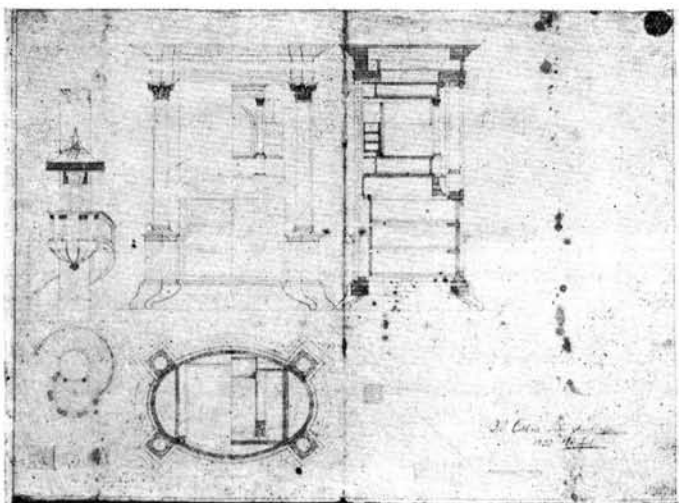
23. DALNER ANDRÁS, nős Csertán Teréziával (†1858, 35 éves, rk.).

24. ERÁTH ANTAL, rk.; házzszám: 96 (1863); 1828: fél évet segéd nélkül dolgozik; 1832–33. évi portió tartozása 4,20 Ft; †1863. II. 6., 65 éves korában tüdőszélhűdésben.

265. kép. Oltár, rajzolta
Báthori József, 1835.

Abb. 265. Altar, gezeichnet
von József Báthori, 1835.

267. kép. Kétajtós szekrény és írószekrény, rajzolva Godina István, 1832.

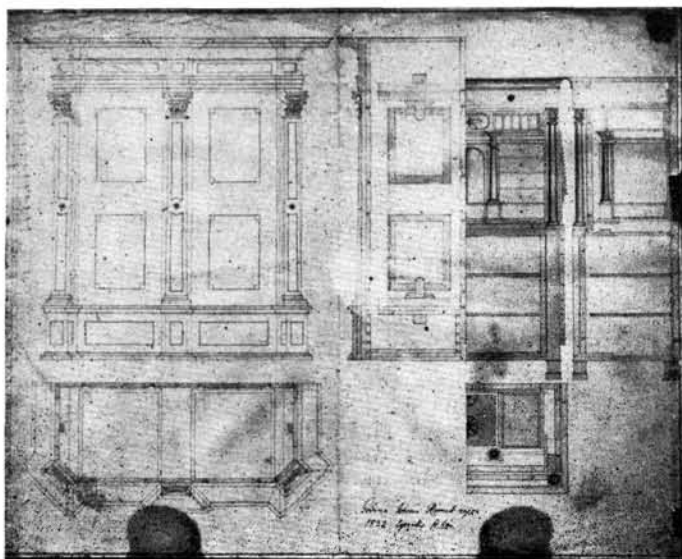
Abb. 267. Schranke mit zwei Türen und Schreibkommode, gezeichnet von István Godina, 1832.

25. ERATH ANTAL, mester, rk.; házsám: 573 (1871), 203 (1872), 83 (1873), 86 (1874), 304 (1875), nős Minderlein Karolinnal, gyermekeik: Gabriella (*1871), Viktor (*1872), Antal (*1873), Imre (*1874), Ilona Mária (*1875); †1876. II. 7., 42 éves korában gümőkórban.

26. ERÁTH JÓZSEF, mester; 1827–28. évi portió tartozása 6,42 Ft.

27. FARKAS GÁBOR, legény, rk.; házsám: 1106 (1857), 1422 (1863); nős Jáger Magdalénával, gyermekeik: Gábor (*1854, †1863), János (*1857).

28. FARKAS GÁBOR, mester, ref. *Szentkirályszabadja; házsám: 281, 1861. V. 20., 22 éves, feleségül veszi Somogyi Karolinnát.

266. kép. Szószék és írószekrény, rajzolva Csikász Gábor, 1832.

Abb. 266. Kanzel und Schreibkommode, gezeichnet von Gábor Csikász, 1832.

29. FEHÉR (FEJÉR) MIHÁLY, mester; 1828: fél évet segéd nélkül dolgozik; portió tartozása 1829–30. évre 4,16 Ft, 1831–32. évre 1,16 Ft, 1832–33. évre 1,— Ft.

30. FERTIG JÁNOS, mester, rk.; házsám: 924 (1856); nős Lórics Teréziával (†1856. III. 16., 59 éves); portió tartozása 1831–32. évre 4,57 Ft, 1832–33. évre 5,20 Ft; 1848: Matkovich Katalin 22,— Ft-ért pereli; 1852: Barna Sebestyén házassági tanúja.

31. FRAY (FRÁJ) ANTAL, rk.; †1854. X. 28. 43 éves korában idegbajban.

32. FRAY IGNÁC, mester, 1828: háromnegyed évet két segéddel dolgozik.

33. FRASTYA JÓZSEF, rk.; házsám: 1297 (1857), 913 (1862), 218 (1864), 1314 (1866), 1367 (1873), nős Molnár Annával (†1883., 52 éves), gyermekeik: József (*1857), Mária (*1858), Mária (*1859), János (*1860), Julianna (*1862), Anna (*1864), Antal (*1865), Teréz (*1867), Anna (*1869), Rozália (*1870), Klára (*1873).

34. FRASTYA JÁNOS rk. nőtlen; †1875. IV. 15., 45 éves korában, gümőkórban.

35. GAÁL ISTVÁN, segéd, rk.; †1876. VI. 22., 18 éves korában vízbefullt.

36. GERLICS MIHÁLY, mester, rk.; házsám: 505; nős Rác Annával, gyermekük: Anna (*1870).

37. GERTNER MIHÁLY, mester, rk.; nős Peck Franciskával, gyermekük: Anna Terézia (*1852), 1832–33. évi portió tartozása 5,20 Ft.

38. GODENA JÁNOS, segéd, rk.; †1872. II. 15., 27 éves korában gümőkórban.

39. GODINA ISTVÁN, mester, rk. nős Mikula Lidiával, gyermekük: István (*1855), 1832. IV. 11: remekrajz: kétajtós szekrény, írószekrény, tus és akvarell, Bakonyi Múzeum, Veszprém. — (L. 267. kép).

40. GODINA JÁNOS, mester; 1828: fél évet egy segéddel dolgozik; portió tartozása 1828–29. évre 4,16 Ft, 1831–32. évre 4,57 Ft.

41. GODINA JÁNOS, ifj., mester, 1828: két tanulóat tart, fél évet segéd nélkül dolgozik; portió tartozása 1832–33. évre 3,40 Ft.

42. GODINA JÓZSEF, mester, rk.; nős Mika Katalinnal, gyermekük: Károly (*1852); 1826. V. 4.: remekrajz: kétajtós szekrény, tus rajz, Bakonyi Múzeum, Veszprém. — (L. 268. kép). 1828: egy segéddel dolgozik; portió tartozása az 1832–33. évre 0,30 Ft. †1866. V. 4. 64 éves korában gümőkórban.

268. kép. Kétajtós szekrény,
rajzolta Godina József, 1826.

Abb. 268. Schranke mit
zwei Türen, gezeichnet
von József Godina, 1826.

43. GODINA MIHÁLY, rk.; nős Mayer Katalinnal, gyer-
mekük: Sándor (*1854).

44. GUTTNER JÁNOS, rk.; házszám: 924; nős Kovács
Erzsébettel (†1872. 57 éves).

45. GYENGE ANTAL, legény, rk.; házszám: 415, †1875.
IX. 9., 40 éves korában, tüdővészben.

46. GYÖRGY NÁNDOR, rk.; házszám: 1431, nős Liber
Agotával, gyermekük: Nándor (*1889).

47. GYÖRY ANDRÁS, legény, rk.; *Makó; †1855. III.
22., 55 éves korában „phlysis”-ben.

48. HAJAGOS IMRE, mester, rk.; házszám: 410 (1871),
415 (1876), (1887), nős Goteszon Annával, gyermekeik: Antal
(*1871), Anna (*1873), Gyula (*1876), Károly (*1887), Mária
(*1889).

49. HAJAGOS KÁROLY, inas, rk.; házszám: 149; †1872.
V. 29., 19 éves korában tüdősorvadásban.

50. HAJDA GÁBOR, rk.; nős Vadai Terézszel; †1895.

VI. 4., 62 éves korában, öngyilkosság.

51. HEIZER JÁNOS, segéd, rk.; nős Domhekkerl Má-
riával, gyermekük: Erzsébet Katalin (*1875).

52. HELFER JÁNOS, rk.? nős Leszák Máriával? †1863.
V. 14., 33 éves korában, vízkórban.

53. HELFER PÁL, özvegye: Sebestyén Anna (rk.) †1884.
XII. 7., 64 éves korában.

54. HERCZEG JÁNOS, mester, ref.; házszám: 851 (1858);
1851. XII. 28. feleségül veszi Miklós Zsófiát, gyermekeik:
(János (*1856), Sámuel (*1858), Károly (*1864—†1866), Ká-
roly (*1871), Zsófia (†1881) 13 éves).

55. HOLLÓSI ISTVÁN, mester, ref.; házszám: 855 (1859);
nős Keszi Zsófiával, gyermekeik: Zsófia (*1857), István
(*1859), Mária (*1864).

56. HOLLÓSY JÓZSEF, rk.; nős Jávori Teréziával,
gyermekük: Ferenc *Papkeszi, †1882. I. 24., Székesfehé-
vár, 18 éves korában.

57. HORVÁTH FERENC, rk.; házszám: 643 (1854); nős
Virág Klárával (†1854., 66 éves korában), †1862. III. 20.,
82 éves korában szélhűtésben.

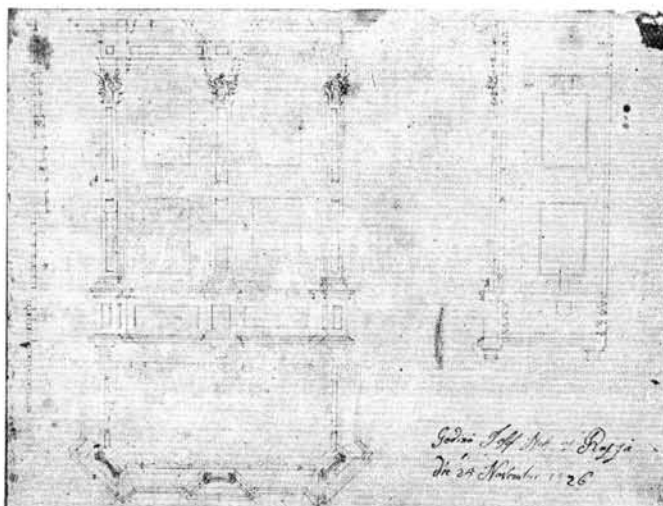
58. HORVÁTH ISTVÁN, rk.; házszám: 601 (1874); nős
Tessik Amáliával (†1894., 54 éves korában), gyermekük:
József (†1874., öt hónapos); 1889. VII. 7., 76 éves korában,
tüdővízenyőben.

59. JARABEK VENCEL, legény; 1830; háza után adózik.

60. KAMARELL JÓZSEF, mester, ev.; házszám: 589
(1879); nős Primus Annával, gyermekük: Béla (*1874), Emi-
lia (*1876., ref.); 1879: 38 éves, feleségül veszi Bécsi Kata-
lint (ref.).

269. kép. Írószekrény,
rajzolta Kész János, 1817.

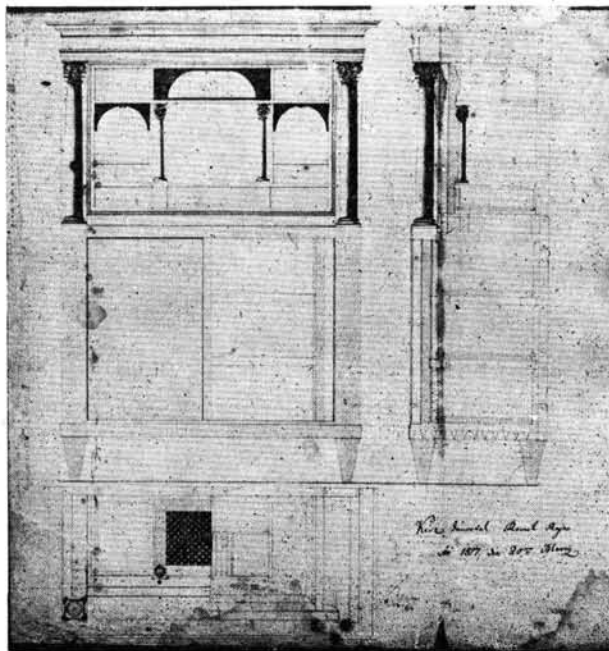
Abb. 269. Schreib-
kommode, gezeichnet
von János Kész, 1817.

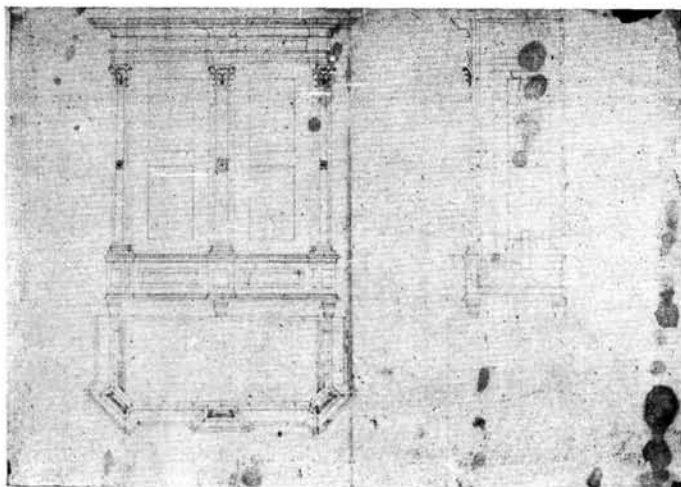

61. KÁLMÁN PÁL, †1865. I. 30., 57 éves korában álta-
lános sorvadásban.

62. KESZ JÁNOS, mester, 1817. III. 20; remekrajz; író-
szekrény, tus és akvarell, Bakonyi Múzeum, Veszprém —
(L. 269. kép).

63. KISS DÁNIEL, mester, ref.; házszám: 332 (1857), 605
(1859); 1857. II. 9.: 28 éves, feleségül veszi Soós Máriát,
gyermekeik: Ludovica (*1859), Gyula Gábor (*1860); 1859:
Török Attila keresztapja.

270. kép. Kétajtós szekrény,
rajzolta Márkus Mihály, 1803.
Abb. 270. Schranke mit
zwei Türen, gezeichnet
von Mihály Márkus, 1803.

64. KISS LAJOS, rk.; házsám: 338 (1891), nős Tumán Erzsébettel, gyermekeik: Lajos (*1891), Erzsébet (*1892), Margit (*1893).

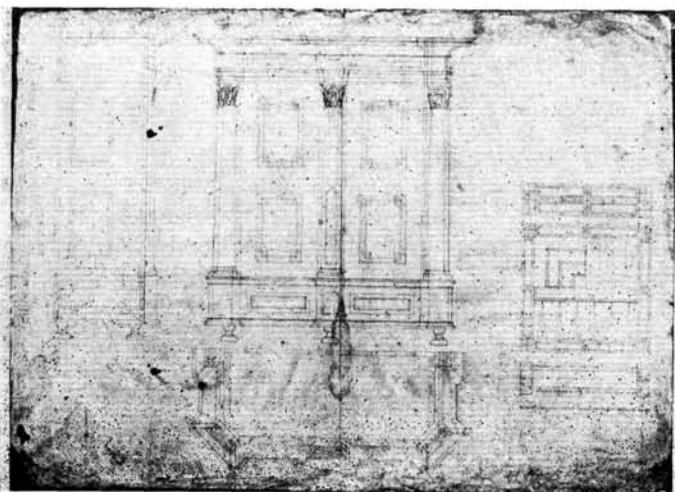
65. KISS PAL, ev.; fia Gejza (*1866, 5 hónapos korában, rk.); †1866. IV. 11., 31 éves korában, elmeháborodás folytán felakasztotta magát.

66. KOVACS ISTVAN, rk.; *Komárom; házsám: 1020; nős Nagy Katalinnal; †1860. VII. 20., 60 éves korában tabesben.

67. KREMNICZER MIHÁLY, ref.; *Rohonc; 1855. II. 15., 32 éves, feleségül veszi özv. Pálfi Lászlóné Hajnal Erzsébetet.

68. KURTZ RUDOLF, rk.; nős Scharneck Annával, gyermekük: Gyula (*1864); 1848-ban 18 éves, vándorló könyvet kap (Bakonyi Múzeum, Veszprém).

69. LABOS JÁNOS, rk.; házsám: 1156; nős Farkas Teréziával (†1886).

271. kép. Kétajtós szekrény
és ostábla, rajzolta
Rák Mihály, 1795.

Abb. 271. Schranke mit zwei Türen
und Damenbrett, gezeichnet
von Mihály Rák, 1795.

70. LÁSZLÓ JÓZSEF, rk.; házsám: 422 (1866), 402 (1868), 300 (1879), 390 (1886), nős Bostyay Erzsébettel, gyermekeik: János (*1866), József (*1868), Kálmán (*1871), Rudolf Antal (*1874), János (*1877), Nándor Pál (*1879), Ilona (*1880), Iván (*1886).

71. LEITNER ANTAL, rk.; 1853. XII. 17., Cseh János keresztapja.

72. LŐRINCZ JÁNOS, mester, ev.(?); 1860. XI. 15., Boczor János násznagya.

73. MANYOKI GYÖRGY, mester, ref.; házsám 862(?), nős Lengyel Zsófiával, gyermekük: Mária (*1854).

74. MÁRKUS GÁBOR, nemes, ev.(?); nős Kis Katalinnal(?) 1837. X. 29. Fia M. József és Fait Katalin házasságánál mint néhai Márkus Gábor szerepel.

75. MÁRKUS MIHÁLY, 1803. III. 12.; remekrajz: kétajtós szekrény, tusrajz, Bakonyi Múzeum, Veszprém — (L. 270. kép).

76. MEGYASZAI SAMUEL, ref.; *Kaba; 1828. XI. 3. Feleségül veszi Balog Susannát.

77. MEGYESI FERENC, rk.; házsám: 753, nős Nagy Annával, gyermekük: Julianna (*1859).

78. MIKLÓS DIENES, segéd, ref.; házsám: 824; †1856., 23 éves korában.

79. MIKLÓS JÁNOS, ifj., nemes, mester; 1828. XII. 6: feleségül veszi Pap Juliannát; é. n. remekrajz: kétajtós szekrény, tusrajz, Bakonyi Múzeum, Veszprém.

80. MIKLÓS SÁMUEL, mester, ref.; házsám: 824 (1840); nős Nágel Erzsébettel, gyermekeik: Sámuel (*1840), Gábor (*1842), Sámuel (*1845), 1848: Kurtz Rudolf vándorló könyvében mint első céhmester szerepel.

81. MOLNÁR PÉTER, rk.; házsám: 678 (1867); nős Dudas Josefával, gyermekeik: Alajos (*1867), Mária (*1869), Péter (*1871), József (*1873), Gyula (*1874), Erzsébet (*1875), Imre (*1877), Rozália (*1881).

82. NAGY JÁNOS, rk.; házsám: 726, nős Papp Rozáliával, gyermekük: Mihály (*1861).

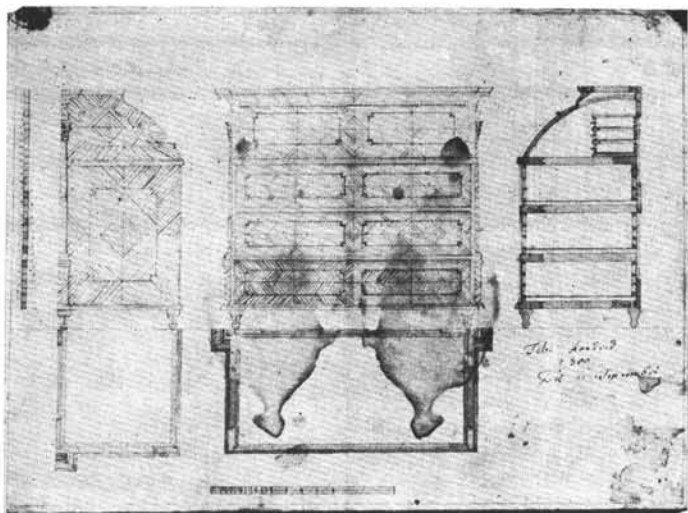
83. NAGY JÓZSEF, mester, rk.; 1828: fél évet segéd nélkül dolgozik, portió tartozása: 1827—28. évre 4,29 Ft, 1829—30. évre(?), 1831—32. évre 2,30 Ft(?); †1852. III. 30., 62 éves korában, hektikában.

84. NAGY SAMUEL, mester é. n. remekrajz: oltár, emeletes írószekrény, tusrajz, Bakonyi Múzeum, Veszprém. 1828: egy tanulóval egész éven át, segéd nélkül fél évet dolgozik.

85. NEMETH JÁNOSNE, özv.; 1828: fél évet segéd nélkül dolgozik.

272. Redőnyös írókommód,
rajzolta Telts Konrad, 1806.

Abb. 272. Schreibkommode
mit Rollanden, gezeichnet
von Konrad Telts, 1806.

86. NEUPAUER SAMUEL, legény, ev.; † 1861. V. 25.,
27 éves korában, tüdősorvadásban.

87. ORBÁN SÁNDOR, ref.; 1820. II. 24. remekrajz: két-
ajtós szekrény, Bakonyi Múzeum, Veszprém; 1827–28. évi
portió tartozása 7.12 Ft.; 1828: fél évet segéd nélkül dol-
gozik; † 1839. I. 19., 44 éves korában, tüdőgyulladásban.

88. OSVALD ADOLF, segéd; † 1863. V. 11., 31 éves ko-
rában, tüdővészben.

89. OSVALD IMRE, ref.; lakik: Cserhát u. 39.; gyer-
meke: Erzsébet (*1839., rk.).

90. OTTMAJER ANDRÁS, ref.; házsám: 48; 1857. VIII.
9., 33 éves, feleségül veszi Csurgai Annát.

91. PÁLFI JÁNOS, nemes, ref.; Eklí születésű; ház-
szám: 1318 (1856), 1290 (1873); 1833. IX. 29. feleségül veszi
Szél Juliannát, gyermekük: László (*1839); 1856. II. 24. öz-
vegy, feleségül veszi Földes Annát; † 1873. V. 18., 75 éves
korában, végelgyengülésben.

92. PÁLFI JÁNOS, rk.; Farkas Erzsébet férje, gyer-
mekeik: Alojzia (*1867), József (*1868), Alojzia (*1887).
Anna (*1872).

93. PÁLFI LÁSZLÓ, mester, nemes, ref.; Pálfi János
asztalos és Szél Julianna fia, * 1839. XII. 7., † 1879. XII. 1.,
gümőkórban; házsám: 1215 (1863), 1096 (1863), 1290 (1879);
1863. I. 27: feleségül veszi Hajnal Erzsébetet, gyermekeik:
Mária (*1863), János (*1867), Miklós (*1877), Gyula (*1870).

94. PAP JÓZSEF, 1888. III. 24. Tischlér Margit (rk.)
keresztapja.

95. PATKAI DIENES, segéd, ref.; † 1862. VII. 18., 19
éves korában, elgyengülésben.

96. PEINTLER MIHÁLY, rk.; Miatyánk u. 1352; nős
Zsámbéki Lujzával, gyermekük: Ilona (*1893).

97. PERGER ISTVÁN., 1861. II. 10., Prader Julianna
(rk.) keresztapja.

98. PETRIKOVICH SAMUEL, mester, ref.; házsám: 151;
1861. V. 12., 35 éves, feleségül veszi Tamási Lidiát.

99. PIRMAJER GYÖRGY, ref.; házsám: 1312, nős Far-
kas Juliannával; † 1866. II. 18., 22 éves korában, nehéz-
kórban.

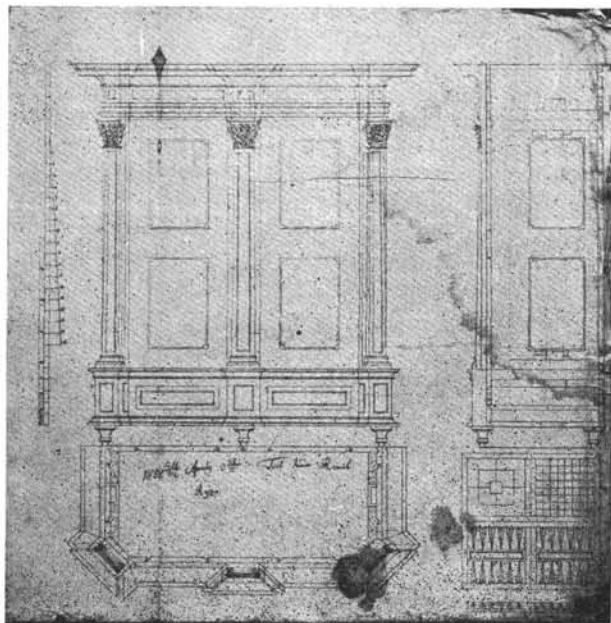
100. PLIHÁL GYÖRGY, rk.; házsám: 23 (1856), 230 (1861),
nős Vizleitner Máriával († 1861., 24 éves), gyermekeik: De-
zső (*1856), Mária (*1858).

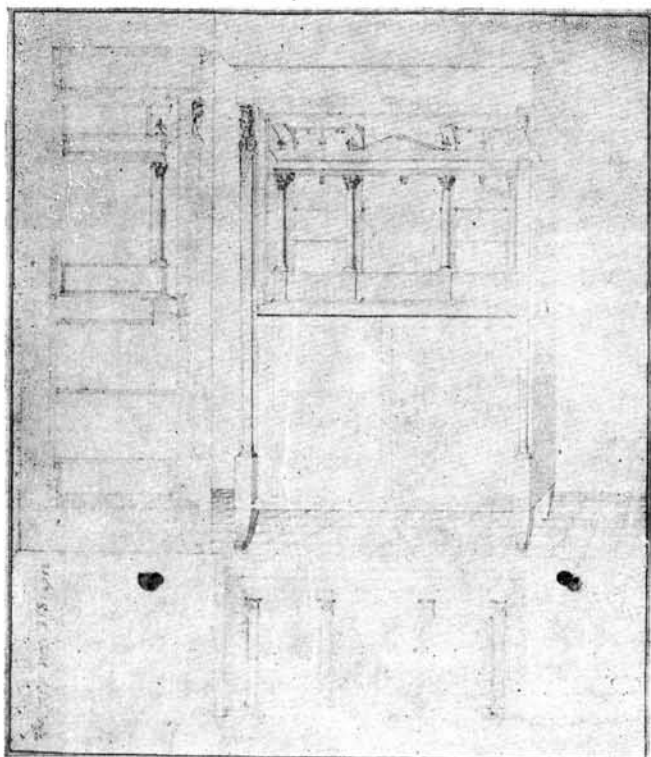
101. POL FERENC, vándor asztalos; Loibersdorf, † 1867.
IV. 6., 55 éves korában, gümőkórban.

102. PODLADEK JÓZSEF, mester, rk.; házsám: 593
(1877), 592 (1885); nős Polonyi Erzsébettel, gyermekeik: Jó-
zsef (*1877), János József (*1879), Anna (*1883), Erzsébet
(*1885), Ferenc (*1888), Emília (*1890), Antal (*1892).

273. kép. Kétajtós szekrény,
rajzolta Tóth János, 1808.

Abb. 273. Schranke mit
zwei Türen, gezeichnet
von János Tóth, 1808.

274. kép. Írószekrény,
rajzolta Török Mihály, 1818.

Abb. 274. Schreibkommode,
gezeichnet
von Mihály Török, 1818.

107. RIGLI JÓZSEF, házsám: 408; özvegye Kovács Julianna, (r. k.) † 1884. XII. 26., 78 éves korában.

108. ROHRBECK ISTVÁN, házsám: 1505; özvegye Cseh Katalin (rk.), † 1888. II. 24., 84 éves korában.

109. RÓKA HENRIK, rk.; házsám: 183 (1888), 296 (1889); nős Koszler Annával, gyermekeik: Terézia (*1888), Mária (*1889), Gábor (*1892).

110. ROZS MIHÁLY, rk.; házsám: 304 (1883), 327 (1885); nős Gáspár Teréziával, gyermekeik: Béla (*1883), Ilona (*1885), Irén (*1890).

111. SANDOR ADÁM, rk.; házsám: 1446; nős László Rozáliával, gyermekük: Anna (*1879).

112. SCHMID SANDOR, segéd, rk.; nőtlen; † 1888. VIII. 30., 37 éves korában, gümőkórban.

113. SIMON ISTVÁN, rk.; házsám: 1454 (1884); nős Németh Annával, gyermekük: Dezső (*1884), Teréz (*1891).

114. SIMON JÓZSEF, rk.; házsám: 1112 (1885), 1119 (1886); nős Nagy Máriával, gyermekeik: Anna (*1885), Mária (*1886), István (*1888), Kálmán (*1892).

115. SOÓS JÁNOS, mester, ref.; házsám: 859; nős Kovács Erzsébettel; † 1869. VIII. 9., 61 éves korában gyomorgyulladásban.

116. STOPPEL AGOSTON, mester, rk.; házsám: 1435; nős Németh Erzsébettel, gyermekük: Ferenc (*1878); 1902-ben Szerémi nevet veszi fel.

117. SZABÓ JÓZSEF, rk.; házsám: 1515 (1863); nős Girisecs Juliannával; 1832–33. évi portió tartozása 2,30 Ft; † 1863. XI. 22., 68 éves korában, öregségi sorvadásban.

118. SZENDI MIHÁLY, rk.; *Hajmáskér; nős Csontos Annával; † 1884. V. 8., 46 éves korában, agyrázkódásban.

119. SZÉPSZÓ JÁNOS, rk.; házsám: 207; gyermeke: János († 1859, 2 éves).

120. SZÉPSZÓ JÓZSEF, rk.; házsám: 333 (1855), 1079 (1858), 163 (1859); nős Scheyer Klárával, gyermekük: Imre (*1855), József (*1858), Mária (*1859); † 1884. XII. 26., 63 éves korában, gutaütésben.

121. SZIGETHY FERENC, mester, rk.; házsám: 331 (1875, 1886, 1887, 1883), 123 (1885); nős Kiss Terézszel († 1883., 39 éves), majd Huszár Viktórával, gyermekeik Akos Ferenc (*1875), József Imre (*1885), Ferenc Lajos (*1886), Imre (*1887), Mária Margit (*1889), István Jenő (*1893).

122. TAKÁCS IMRE, ref.; *Sárbogárd; házsám: 216; 1855. IV. 13., 26 éves, feleségül veszi Vajda Juliannát.

123. TAMÁSI ISTVÁN, ifj., nemes, mester, ref.; 1826. XI. 28., remekrajz: kétajtós szekrény, tusrajz, Bakonyi Múzeum, Veszprém; 1828. IX. (?) 28., feleségül veszi Rak-sányi Sofiját, gyermekük: István (*1841); † 1846. IX. 6., 43 éves korában, sorvadásban.

124. TARNÓCZI JÁNOS, mester; 1828., negyedévet segéd nélkül dolgozik; az 1829–30-as conscriptióban Tarnóti átírásban szerepel.

125. TELTS KONRAD, mester; 1800. IX. 10., remekrajz: redőnyös írószekrény, tus és akvarell, Bakonyi Múzeum, Veszprém. — (L. 272. kép).

126. TÓTH JÁNOS, mester, ref.; nős Rostási Evával, gyermekük: Károly (*1827); 1808. IV. 2., remekrajz: kétajtós szekrény, tusrajz, Bakonyi Múzeum, Veszprém — (L. 273. kép); 1828: fél évet segéd nélkül dolgozik; portió tartozása 1829–30. évre 2,34 Ft, 1831–32. évre 1,16 Ft, 1832–33. évre 2,30 Ft.

127. TÓTH JÓZSEF, mester, ref.; *Küngös; 1828. II. 28: feleségül veszi Raposta Annát; † 1868. XI. 5., 60 éves korában, sorvadásban.

128. TÓTH LAJOS, mester, ref.; lakik: Kőbánya 66. (1884), Kígyó utca 766 (1891), nős Boldis Terézszel († 1884); 1884. VIII. 3., 52 éves, feleségül veszi Bovári Agnest; † 1891. III. 9., 62 éves korában, szívhűtésben.

129. TÖRÖK ISTVÁN, mester, ref.; Török István és Ruprecht Terézia fia, * 1802. V. 24.; 1828. fél évet egy segéddel dolgozik.

130. TÖRÖK JÁNOS, mester, ref.; Török János és Mandi Katalin fia, * 1802. IX. 29., † 1858. XII. 6., vízkórban; házsám: 809 (1850, 1858); Németh Katalin férje; 1827. XII. 13., remekrajz: kétajtós szekrény, tusrajz, Bakonyi Múzeum, Veszprém; portió tartozása 1832–33. évre 2,30 Ft., 1848–49. évre 1,30 Ft.

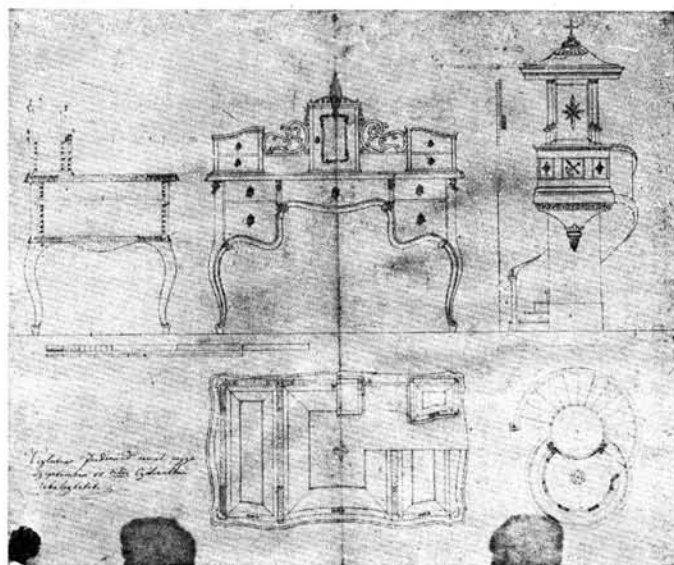
131. TÖRÖK KÁROLY, † 1873. V. 18., 84 éves korában, szélhűtésben.

132. TÖRÖK KÁROLY, mester, ref.; házsám: 230 (1857), 818 (1860), 1515 (1863); Török Mihály asztalos és Miskei Sófija gyermeke, * 1820. V. 13., † 1863. VII. 16., tüdősorvadásban; 1857. X. 12. feleségül veszi Tóth Juliannát († 1894, 57 éves, rk.), gyermekeik: Mária és Julianna (*1858, rk.), Attila (*1859, ref.), Lajos (*1860, ref.), Árpád (*1862, ref.).

133. TÖRÖK KÁROLY, ref.; Török Lajos asztalos és Török Susanna fia, * 1840. XI. 23., † 1864. VII. 10., sorvadásban.

275. kép. Íróasztal és szószék,
rajzolta Vizleitner Ferdinánd,
1850 körül

Abb. 275. Schreibtisch und Kanzel,
gezeichnet von Ferdinand
Vizleitner, um 1850.

134. TÖRÖK LAJOS, mester, ref.; házsám: 340 (1867);
* Sáp, Szabolcs vármegye; 1828. X. 29. feleségül veszi Török Susannát, gyermekeik: Lajos (*1835), Károly (*1840); 1828. negyedévet segéd nélkül dolgozik; portió tartozása 1829–30. évre 3,40 Ft., 1831–32. évre 6,07 Ft., 1832–33. évre 2,50 Ft.; † 1867. X. 17., „tüdögümő”-ben.

135. TÖRÖK LAJOS, 1835. V. 7., 18 éves, vándorlókönyvet kap (Bakonyi Múzeum, Veszprém), 1858-ig vándorol (Pest, Erdély); 1858-ban ismét Veszprémben.

136. TÖRÖK LAJOS, ifj., ref.; házsám: 521 (1860); Török Lajos asztalos és Török Susanna fia, * 1835. VIII. 5., † 1883. XI. 1.; 1859. I. 25. feleségül veszi Bajmóczi Esztert, gyermekeik: Emilia (*1860), Emilia (*1865).

137. TÖRÖK MIHÁLY, mester, ref.; nős Miskei Sófijával, gyermekeik: Károly (*1820), Sófija (*1821), János (*1822), Ágnes (*1824), Sándor (*1826); 1828. II. 28. özvegy, feleségül veszi nemes Szél Klárát († 1842); 1813. VIII. 25., remekrajz: írószekrény, tus és akvarell, Bakonyi Múzeum, Veszprém. — (L. 274. kép); 1828: fél évet segéd nélkül dolgozik; portió tartozás 1827–28. évre 6,42 Ft., 1828–29. évre 6,33 Ft., 1829–30. évre 4,16 Ft., 1832–33. évre 4,40 Ft., 1846–47. évre 3,— Ft., 1848–49. évre 1,18 Ft.

138. VALENTIN JÓZSEF, rk.; házsám: 202 (1884–85); nős Szokolnik Máriával († 1884); Godina Károly (*1852), Szőlöskey József (*1856), Brandmájer Pál (*1861), keresztapja; † 1885. II. 28., 79 éves korában, végegyengülésben.

139. VERESMARTI GÁBOR, nemes, ref.; 1828. XI. 17., özvegy, feleségül veszi Patonai Annát.

140. VESZPRÉMI GÁBOR, ref.; 1885. IV. 28., 27 éves, feleségül veszi Jákói Alizát.

141. VETSEI JÁNOS, mester, ref.; nős Miklós Annával, gyermekeik: Sámuel (*1820), János (*1821), Klára (*1823), Sámuel (*1826), György (*1839); 1844. XII. 23., özvegy, feleségül veszi özv. Széles Istvánné Vas Teréziát; 1828., negyedévet segéd nélkül dolgozik; portió tartozása az 1832–33. évre 2,— Ft.; † 1849. XI. 1., 50 éves korában, „sinlődés”-ben.

142. VETSEI JÓZSEF; portió tartozása az 1831–32. évre 2,11 Ft.

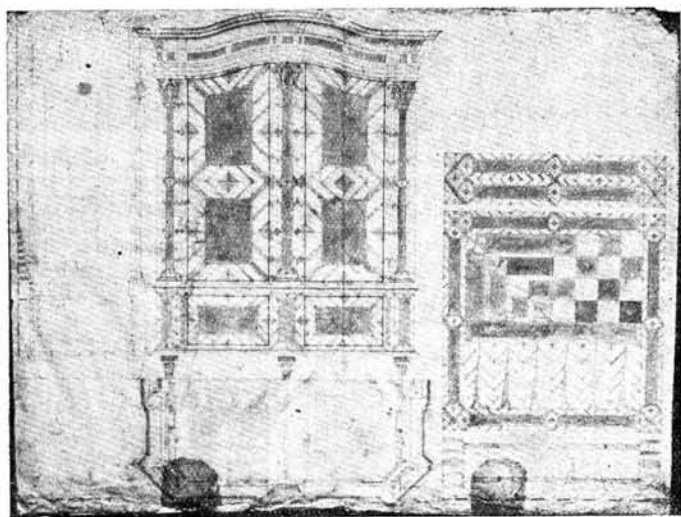
143. VETSEI PÁL, ref.; nős Hajnal Évával, gyermekük: Julianna (*1841).

144. VÉGBELI MIHÁLY, nemes, ref.; házsám: 1282 (1868); nős Kotsi Horváth Susannával, gyermekük: Sigmond (*1839); † 1868. IV. 16., 72 éves korában, tüdővészben.

145. VIZLEITNER FERDINÁND, mester, rk., nőtlén; házsám: 230 (1860); Kiss Dániel (*1859) keresztapja; 1850. körül remekrajz: szószék, íróasztal, tusrajz, Bakonyi Múzeum, Veszprém. — (L. 275. kép); † 1860. I. 18., 27 éves korában, hektikában.

146. VÖRÖS GÁBOR, ref.; † 1831. IX. 4., 45 éves korában, epemirigyben.

147. ZÁBRÁK GERGELY, rk.; lakik: Gelencsér u. 1170 (1893); nős Hajda Máriával, gyermekeik: Mária Etelka (*1891), Karolina (*1893).

276. kép. Kétajtós szekrény és ostábla,
jelzés nélkül, XVIII. század vége

Abb. 276. Schranke mit zwei Türen
und Damenbrett, ohne Bezeichnung,
Ende des XVIII. Jhs.

Jegyzetek

¹ Iparművészeti Múzeum, Budapest, leltári szám: 8543.

² Batári Ferenc: Remekbe készült veszprémi asztalok 1845-ből. Iparművészeti Múzeum Evkönyve VI., 1963. Sajtó alatt.

³ Céhösszeírás, Veszprémmegye, Veszprém Mezőváros, 1848. aug. 8., kézirat Cseresnyés István főbíró aláírásával. Bakonyi Múzeum, Veszprém, leltári szám: 58. 107. l.

⁴ A 3. sz. jegyzet alatti céhösszeírásban az itt felsorolt mesterségek találhatóak: a mesterség megjelölése utáni első szám a mesterek számát, a második a kontárok, a harmadik a legények, a negyedik a tanulók számát jelöli.

Aranyműves: 1, —, 1, —; asztalos: 21, 6, 16, 10; ács: 2, 6, 50, 8; bábos: 4, —, 1, 1; bádogos: 4, —, 1, 1; cines: 1, —, —, —; csapó: 233, —, 91, 30; cserepes: 1, —, 1, 1; csizmadia: 117, 15, 65, 38; csutorás: 26, —, —, —; esztergályos: 4, —, 2, 1; fazekas: 71, —, 18, 4; festő: 3, —, 3, 1; fésűs: 4, —, —, —; gombkötő: 8, 2, 4, 1; gombos: 4, —, 1, —; harangöntő: 1, —, —, — (nincs céhben); kalapos: 14, —, 7, 1; kefekötő: 1, —, 1, 2; kesztyűs-harisnyás: 4, 2, 3, —; kács: 2, —, —, —; kovács: 7, —, 9, —; kőfaragó: 1, —, —, —; kőműves: 4, 20, 70, 10; könyvkötő: 5, —, 3, 3; kőszőrös: 1, —, —, 1 (nincs céhben); kötélgyártó: 5, —, 2, 3; lakatos: 6, 1, 7, 5; mészáros: 2, —, 8, 2; molnár: 9, —, 16, 6; nyerges: 3, —, —, —; órás: 3, 2, —, —; pék: 11, —, 9, 5; pintér: 13, —, 3, 3; posztós: 4, —, 6, —; puskás: 2, —, 1, —; rézműves: 2, —, —, 2; szabó: 45, 9, 30, 16; szappanos:

5, 1, 4, —; szattyános: 21, —, 9, 2; szijgyártó: 6, —, 3, 2; szítás: 2, —, 2, 2; szücs: 29, 7, 10, 6; szürszabó: 11, —, 7, 4; takács: 11, 2, 6, 6; timár: 6, —, 8, —; üveges: 1, 1, —, 1; magyar varga: 49, 5 (zsidó), 5, ?; német varga: 35, 5, 20, 15; vattakészítő: 1, —, 1, — (nincs céhben).

⁵ Nemes Veszprémmegye első alispánjának, szentkirályszabagyai Borsos István úrnak a megye állapotáról 1847. évre készített hivatalos jelentés..., Veszprém, é. n., nyomtatvány, Veszprém, All. Levéltár, rendezetlen anyag között.

⁶ Conscriptio Regnicolaris Oppidi Veszprém. 1829. Országos Levéltár, Budapest, Regnicolaris levéltár, 1828-as összeírások.

⁸ Bakonyi Múzeum, Veszprém, leltári szám: 7912.

⁹ A fényképfelvételeket Kárász Judit készítette.

¹⁰ Források: Matricula Ecclesiae Wespremiensis (1800—1853-ig, házasultak, születettek és meghaltaké; 1854—1895-ig születettek és meghaltaké). Rk. Plébánia Hivatal, Veszprém. A Helvétiai Vallástételt Követő Veszprémi Eklésia Matrikulája (1785—1900-ig, házasultak, születettek és meghaltaké). Református Lelkészi Hivatal, Veszprém. A Veszprémi Augusztána Vallástételt Követő Gyülekezet Matrikulája (1828—1866-ig, házasultak, születettek és meghaltaké). All. Levéltár, Veszprém, Conscriptio Oppidi Veszprém, 1828—1830, 1832—33, 1844, 1847, 1849. All. Levéltár, Veszprém, rendezetlen anyag között. Conscriptio Regnicolaris Oppidi Veszprém (l. 6. sz. jegyzet).

Veszprémer Tischler im XIX. Jahrhundert

Das Kunstgewerbemuseum Budapest kaufte einen im Jahre 1845 gefertigten, mit dem Namen des Veszprémer Tischlers Karl Török bezeichneten Tisch. Während des XIX. Jahrhunderts lebten aber mehrere Tischler unter diesem Namen in Veszprém. Zu einer näheren Bestimmung des Meisters haben uns ausgedehnte Forschungen in den Archiven verholfen. Bei dieser Arbeit wurden die hier mitgeteilten zunftgeschichtlichen Daten, und zwar eine aus 18 Meisterzeichnungen bestehende Sammlung, sowie das Verzeichnis der Tischler des XIX. Jahrhunderts ans Tageslicht gefördert.

In der Zeit der Verfertigung des oberwähnten Tisches blühte ein intensives Zunftleben in Veszprém auf. Die Gesamtzahl der Bevölkerung der Stadt betrug im Jahre 1847 13,846. Die Konskription der Zünfte vom Jahre 1848 führt 50 in Veszprém tätige Gewerbe an. Die Zahl der Handwerker betrug 1811 Seelen. Unter den Veszprémer Zünften sind die der

Walkerei, des Schusterhandwerkes, Töpferhandwerkes, der Feldflaschenerzeugung, sowie des Tischlerhandwerkes die bedeutendsten. In der Konskription vom Jahre 1828 sind 18 Tischlermeister eingetragen. Im Jahre 1848 war die Zahl der Tischlermeister 21. Diese haben 16 Gesellen und 10 Lehrlinge beschäftigt. Ausserdem lässt sich die Tätigkeit von 6 Stümpfern nachweisen.

Sehr wertvoll sind die 18 Meisterzeichnungen aus dem Material der Archive. Einige Zeichnungen vom Anfang des XIX. Jahrhunderts gefertigt wohl auf Wunsch der examinierenden Meister, stellen im Stil verspätete, nach Vorlage gezeichnete barocke Schranken mit zwei Türen dar. Die anderen Zeichnungen sind bedeutender, indem hier auch mit Durchführung des Entwurfes gerechnet werden kann.

Die dritte Gruppe der Urkunden umfasst das Verzeichnis der Veszprémer Tischler samt biographischen Daten.

Ferenc Batári

Francsics Károly veszprémi borbélymester pályafutása

1. 1827 július 27-én a Sümeg felől jövő országúton egy vándorlegény ér be Veszprém püspöki mezőváros szélső házai közé. A fiatalember hosszú kaputja még meglehetősen állapotban van, ám felső ruhája már kopottas, inge pedig rongyolódik. Zsebében összesen nyolc váltó garas, tarisznyájában — a legszükségesebb útiholmik mellett — csupán néhány ócska borotva csörömpöl: utasunk ugyanis borbélylegény. Beljebb érve a városba, Halas János úrnak a város nagy piacterén 57. szám alatt álló borbélyműhelyébe kopogtat: helyet keres magának. Szerencséje van: azonnal fel is veszik. De mikor először lép ki a keskeny kétemeletes ház ajtaján, s néz szét az élénk forgalmú téren, — még aligha hinné, hogy a városban nemcsak az átmeneti munkát, vándoréveinek egy állomását lelte, hanem otthonát is, melyben élete hátralevő félévszázadát fogja leélni.

2. Mert a fiatalember, Francsics Károly, bár még 23. évét sem töltötte be (1804. november 30-án született), s még hét éve sincs, hogy felszabadult, ehhez képest elég mozgalmas évekre tekinthet vissza. Apja, a vasi eredetű, szegény kisnemesi családból származó pápai szíjgyártó mester, mozgékony, törekvő ember: sokféle útját igyekszik kipróbálni a vagyonszerzésnek. A napóleoni háborúk idején egy pillanatra, mintha ez sikerülne neki: borral spekulál s nem is eredmény nélkül; — ám a tőkehiányban szenvedő vállalkozás szükségképpen rövidesen összeomlik, hogy gazdája anyagilag már soha többé ne térjen magához. De legalább még fia jövőjét akarja biztosítani: a pápai kollégiumba iratja be a gyermeket. Ám itt is kudarcot vall: a lusta és rosszul tanuló fiút két év múlva ki kell vennie az iskolából; utolsó kísérletként még a könnyebb életnek, nem saját nehéz és megerőltető iparára, hanem borbélyinasnak adja. A fiatal Francsics 1820 végén szabadul fel, s a hét év alatt, míg Veszprémig eljut vándorútján, már megjárja Szombathelyt, Cellt, Gyórt, Pozsonyt, Pestet, Érsekújvárt, Nyitrát és Sümegyet is. Csekély pénzt és még kevesebb dicsőséget szerezve magának: vándorévei alatt a fiatalember türelmetlen, nyers, goromba — ráadásul hirtelen dühű, indulatos természetű fejlődik. Emellett rászokik az italra is: nem egy jó he-

lyéről székelyszemre korhelysége, goromba, agresszív természete miatt bocsátják el mesterei.

3. Hogy Veszprémbe mindezen előzmények után végül mégis megmarad s e rossz tulajdonságoknak legalább egy részét levetkezi, abban egy enyhén sántító, szorgalmas varrólánnyal, Jákói Zsófiával rövidesen megkezdődő viszonya játssza a főszerepet. Még Francsics Veszprémbe érkezésének évében ismerkednek meg egy kukoricafosztás alkalmával, s bár viszonyuk a férfi indulatos természete miatt nem zavartalan (1832-ben Francsics féltékenységtől üzve egy évet Pesten is eltölt), házasságra pedig Francsics önállósodásáig még nem gondolhatnak — amellet a leány családja is görbe szemmel nézi viszonyukat — kapcsolatuk hatása lassan s részben mégis átalakítja hősünetet. Egy negyedszázadon át szorgalmasan fogja borotválni Halas úr ügyfeleit, leszokik az ivásról, takarékoskodni kezd, s Jákóiék Horgos utcai, roskadozó házacska-jának kertjében (mert végül hozzájuk is költözik, jóllehet a látszat szigorú megóvása érdekében az utcán a leánnyal együtt továbbra sem mutatkoznak) virágokat nevel. Ám a régiek helyett jellemének az új helyzet problémáinak kétségtelenül megfelelő, de nem kevésbé szerencsétlen vonásai kerülnek előtérbe: az aggodalmaskodás, lázas, türelmetlen igény az önállósodásra, s az előtte álló nehézségek láttán egyre növekvő keserűség; önmagának szüntelen emésztése, egyfajta fukarság és a szegénységtől való félelem.

Két veszprémi évtized telik bele, mire ez a szerencsétlen viszonyai folytán így ismét eltorzuló tettvágy és ambíció megtalálja a megfelelő levezetési formát: 1847-ben Francsics napló írásába kezd, amit az írásnak (indulatai levezetésére legalább részben alkalmasnak bizonyult) szenvedélyétől szabadulni többé nem tudva, haláláig nem is fog elhagyni. Sőt már 1850 táján nekikezd élete egyetlen, összefüggő memoárban való feldolgozásához, és mikor ezt 1849 végével lezárja, hozzálát ahhoz, hogy időközben is napról napra vezetett feljegyzéseinek lassan óriásira felnövekedett tömegéből a jellemzőbb részleteket külön kötetekbe másolva mentse meg az utókor számára. Memoárjai írásánál célja még az volt, hogy elkészülve majd Zsófiának adja át elolvasásra azokat, — az utolsó kivonat kötetnél már aligha lehe-

tett ilyen reménye: az asszony varrásban tönkremenő szemének rohamos romlása ekkor már régóta lehetetlenné teszi számára az olvasást. Am Francsics már nem hagyja abba a válogatást. A két kötet memoár mellé így 1870-ig menő négy kötet naplókivonatát is létrehoz: összesen végül hat kötetet, melyekből ötöt ma az Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattára őriz Quart. Hung. 1550. jel alatt, a hatodik pedig (a memoárok második, életének 1827—1849 közti szakaszát felölelő kötet), mely 1948-ban még a veszprémi Bakonyi Múzeum őrizetében volt, ma lappang. A megmaradt öt kötet is összesen 1360 folió, vagyis mintegy 2700 oldal: a korabeli Veszprém, s benne egy ember életének roppant részletességű, s bizonyos szempontokból szinte páratlan becű tüköre és rekonstrukciójának forrása.

4. Anélkül, hogy elhelyűt a napló részletesebb elemzésébe és értékelésébe bocsátkoznánk (amit egy sajátosan irodalomszociológiai tanulmány feladatának érzünk), annyit mindenesetre első olvasásra is meg lehet állapítanunk: e feljegyzések jó stílusza, gördülékeny és elég színes stílusban megírt munkái. S ha a naplókiből összeállítjuk olvasmányait, ezen nem is csodálkozhatunk: borbélyunk ugyanis évtizedeken át rendszeresen olvas, és olvasmányai között ugyanúgy megtaláljuk Petőfi verseit, mint Jókai, Jósika, Dumas, Scott, vagy Sue prózáját. Am ugyanakkor azt sem tagadhatjuk le, hogy ez a gördülékeny stílus csupán egy meglehetősen korlátozott világot ábrázol: Francsics legszűkebb környezetét, annak mindennapjait és konkrét személyeit: s mindezt a művészi stilizálás vagy általánosítás, típussteremtés bármilyen igénye nélkül. De az így ábrázolt kép e korlátok között rendkívül, az aprólékosságig pontos és realiztikus: nemcsak a konkrét tárgyak, jelenségek ábrázolásában (s itt elsősorban a kor veszprémi életének apró, de néha igen jó szemmel meglátott jellemző részleteire gondolunk), hanem e korlátozott kép egyes elemeinek szinte már idegesítő egyhangúságában, állandó visszatérésében is, — ami majd élete alkonyán, testi, anyagi és lelki hanyatlásának ábrázolásában lesz igen tanulságosan megfigyelhető. Összességében tehát a naplóból olyan kép bontakozik ki, mely írójuk életéről — háttérben a korabeli Veszprém mindennapjaival — számos, ha korlátozottan is, de jól meglátott, igen jellemző vonást őriz meg számunkra; — melyeknek legnagyobb értékét azonban végül is mégsem annyira az ábrázolt képben magában, hanem az ábrázolás és a látásmód sajátos szemszögében láthatjuk.

Mert ha e napló nem képes is meghatározott

típusok ábrázolására, vagy nagyobb összefüggések tudatos meglátására, — de a bemutatott, korlátozott és töredezett világ minden vonatkozásában mégis egyetlen — nagyon is pontosan meghatározható — társadalmi típus tudatának teljes tükörképe. A XIX. század közepi magyar társadalom felfelé törekedni végül is sikertelenül akaró kispolgári rétegeinek ugyanis — tudomásunk szerint — Francsics naplói jelentik egyetlen ilyen jellegű, eddig ismert önéletrajzát, önvallomását; — s annál a jelentős szerepénél fogva, amit e réteg a kor társadalmában játszik, e naplók a kor általános történetének kutatása, s ezen belül éppen e réteg tudatának, világszemléletének megismerése szempontjából is meglehetősen jelentőséget kaphatnak.

Az alábbiakban e naplók alapján Francsics veszprémi életének egyetlen részletét: anyagi hanyatlásának és ennek bevezetéseképpen, rövid jó módjának történetét kívánjuk bemutatni. Úgy véljük, e részlet nem érdektelen egyrészt Veszprém korabeli társadalomtörténetének szempontjából sem, — másrészt vannak általános tanulságai is: belülről ábrázolva mutatja be a céhes viszonyokon alapuló életforma biztonságából a kibontakozó hazai kapitalizmus — ráadásul éppen akkor első válságán átmenő — viszonyai közé kikerült, sokban még feudális eszményeket hurcoló kispolgárságnak reménytelen anyagi hanyatlását, s ezzel együtt egész életmódjának, társadalmi tudatának átalakulását is. Olyan — s főleg Francsics naplóiban úgy tükröződő folyamat ez, amely — megfelelően elemezve — jellemzően és alkalmasan egészítheti ki és színezheti a magyar társadalom a feudalizmusból a kapitalizmusba történő átmenetének képét.

5. Francsics Károly szerény, ám életének addigi folyásához hasonlítva kétségtelenül így nevezhető „nagysága” 1853 márciusának azon napján veszi kezdetét, amelyen öreg principálisa, Halas János úr közli vele, hogy visszavonul az ipartól, és jogait s műhelyét 200 forintért és a berendezés és felszerelés szokásos megváltási ára fejében immár 26 éve hűséges segédjének adja át. A hivatalos formaságon hamar túlesnek: április 3-án Francsics megkapja az üzletet, két nap múlva megvan az iparrendelvénye, június 15-én pedig felveszik a veszprémi borbélyok és sebészek testületébe. Álma, az önállóvá léétel, amiről segítségének hosszú évtizedei alatt oly sokszor és felébredve oly keserű szájjal álmodozott, e hetekben, 49 éves korában megvalósult.

Az önállóság azonban emellett más régi terveinek beteljesülésével is együtt jár. Június 5-én megkéri Zsófia kezét, és végre kiköltözhetnek a Horgos

277. kép. Részlet Veszprém belvárosából (1856. évi kataszteri felvétel)

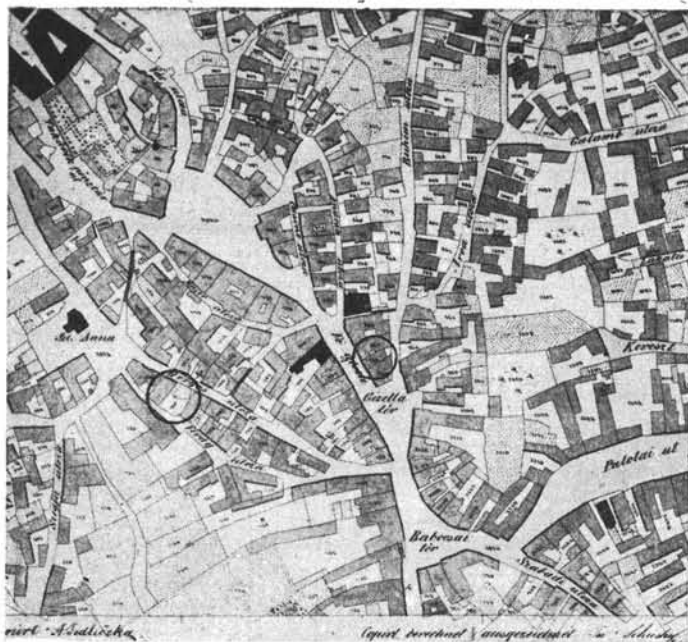
Abb. 277. Teil der Innénstadt von Veszprém (Katastralaufnahme vom J. 1856.)

utcai düledező, „boldogtalan, rongyos ház”-ból. Halas évi 240 forintért átengedi neki piactéri keskeny házának első emeletét is, a földszinten a bolt mellett a konyhát és kamrát, valamint a kispincét. Szeptember 26-án megtartják az esküvőt, és még aznap este be is költöznek az új lakásba (277—278. kép).

De bár önálló mester, piactéri új, elég tágas lakás bérlője, és első ebédjének asztalánál rajtuk kívül két segéd, szobalány, szakácsné, kisasin: nagy és jómódú házra valló háznép is helyet foglal, — aggodalmait máris felélednek. Hiszen már nem fiatalember, s ha erre gondol elfogja a pillanatnyi félelem későn jött önállósodásától.

Veszprémbe ekkor rajta kívül még csak két borbély van: egyik Kövessi Antal a Hosszú utcában, a Séd mellett, — a másik Valentin Antal, szintén a piacon. A csekély konkurrenca mellett érthető, ha egyedül az ő előfizetőinek (tehát azoknak, kiket naponként, illetve másod- vagy harmadnaponként ő maga és legényei rendszeresen lakásukon borotváltnak) száma csak a világiak közül 84, s emellett nála dolgoztat a papság jó része is: az egész szeminarium, a piaristák és a ferencesek. Adója — mint leplezetlen büszkeséggel feljegyezi — 12 forint 20 krajcár, több mint egy kanonoké. Amellett felesége varróiskolája is szépen látogatott: mindkettőjüknek több száz forintja van a takarékbán. S bár 50. születésnapján nincstelenségéről siránkozik naplójában: — máskor a drágaság, az adó s a városi pótdadó növekedése miatt kesereg — ismét máshol a lakásában nyüzsgő poloskahadra panaszkodik, alapjában mégis jól megy soruk. Hiszen 1855 tavaszán műhelybeli jövedelme (az előfizetőket tehát nem is számítva) a havi 100 ezüst forintot is eléri.

Mert a kezdeti apró nehézségek után 1855 az az esztendő, amelyben jómódja — hacsak néhány rövid esztendőre is — valóban kibontakozik. Az anyósától kapott három és fél köblös föld mellé most átveszi a sógora kezén levő másfél köblös földet és anyósának az év őszén bekövetkezett halála után átmenetileg a Horgos utcai házikót is. Ekkor csak felesége családjának vagyonából összesen már mintegy 470 ezüst forint érték van kezében. S ha a varróiskola látogatottsága csökken is, magával a var-

rással felesége még mindig szépen keres. S mivel a borbélyműhely oly jól megy, hogy néha enni sem érnek rá, Francsics 1855 végén már azzal a gondlattal foglalkozik, hogy romlott szemű feleségét teljesen kiállítja a varrómunkából.

1856 alig három évvel az önállósodás után meghozza életformájuk második változását, újabb emelkedését is. Április 14-én 5000 forintért megveszik Halas egész házát; átveszik a helyi takarékpénztárnak a házon fekvő 2000 forint kölcsönét is, 2600 forintot azonnal ki is fizetnek Halasnak, 2400-ról adóslevelet adnak: 1861 elejéig már ezt is letörlesztik. Halas halálával válnak tulajdonképpen tényleges gazdáivá az egész háznak, mert a szerződésben az öreg kikötötte magának a ház második emeletén haláláig való bentlakás jogát is.

S az anyagi jóléttel együtt jár a társadalmi megbecsülés és emelkedés is: 1857 elején Francsics választmányi tag lesz a veszprémi Polgári Casinóban. 1858-ban jövedelme oly jó, hogy — mint írja — már szinte sokallja; — november végén felesége be is szünteti varróiskoláját. Sikerei 1859-ben még fokozódnak: „kell-e a világon szerencsésebb ember nálamnál?” — kérdezi boldogan naplójában 1859 elején. „Isten áldása van rajtunk... Otthon is szerencse, künn is szerencse, így osztán csak lehetünk valamire” — írja néhány nappal később. 1859 nyarán négy napos pesti utazást tesznek feleségével,

278. kép. Franciscs Károly borbély-
mester egykori műhelye és lakóháza
(ma Rákóczi u. 4.)

Abb. 278. Geschäftstlokal und Wohnhaus
von Károly Franciscs
(heute: Rákóczi Strasse 4.)

mely 150 ezüst forintjukba kerül, s az év vége felé egy jó vacsora után, mikor kitekintve ablakukon a piactér esti nyüzsgését bámulják, már kocsis és ló vásárlásának lehetősége is megfordul agyukban.

Kétemeletes ház Veszprém főterén, jól jövedelmező borbélyműhely, nagy személyzet, gazdagon rakott kamra s polgári jómódban terített asztalok, társadalmi megbecsülés és hűséges feleség: — ezekben az években valóban úgy látszik, hogy őt és felévtized kemény munkája, sok szükölködése, számtalan keserű gondolata után Franciscs Károly élete végre derűs, kellemes és biztos révbe ér.

6. Életformájának harmadik s még mindig felfelé mutató nagy változására 1859 november 30-án, éppen Franciscs 55. születésnapján kerül sor. E napon hősünk szőlősgazdává lesz, megvéve Földes Károlynénak, felesége testvérének Almádiban, a Sárkutai völgyben fekvő mintegy három és fél holdnyi „rossz,

— igen rossz karban álló” szőlőjét. A vétel maga különösebb anyagi megterhelést nem jelent számára, hiszen Földesné korábbi kölcsönök fejében mintegy 400 forintig már amúgy is el van adósodva nála. Most is közvetlenül egy újabb 184 forintos adósságának kifizetése készíti a szőlő végleges átadására. Kétségtelenül nem csinált rossz vásárt, mégis Franciscs — évek óta először — ismét aggodalmaskodni kezd. A borüzletbe belebukott apjának mondása jár eszébe: „amely mesterember szőlőt szerez, az sietteti romlását.” A szőlő átvételének másnapján már gondterhelten ébred fel a hajnali órákban: „hogyan azonban ama szőlő jutalom lesz-e hű szolgálatomért, vagy büntetés rossz magamviseléséért, azt majd a következő idő mutatandja meg” — rágja önmagát. — „Nem is foghatom én fel eszemmel, miért csapá Isten nekem nyakamba ezt a szőlőt? 56-dik évemben léptem tegnap, szőlő pedig — vélekedésem szerint — csakis 26 éves embernek való volna.” (279. kép.)

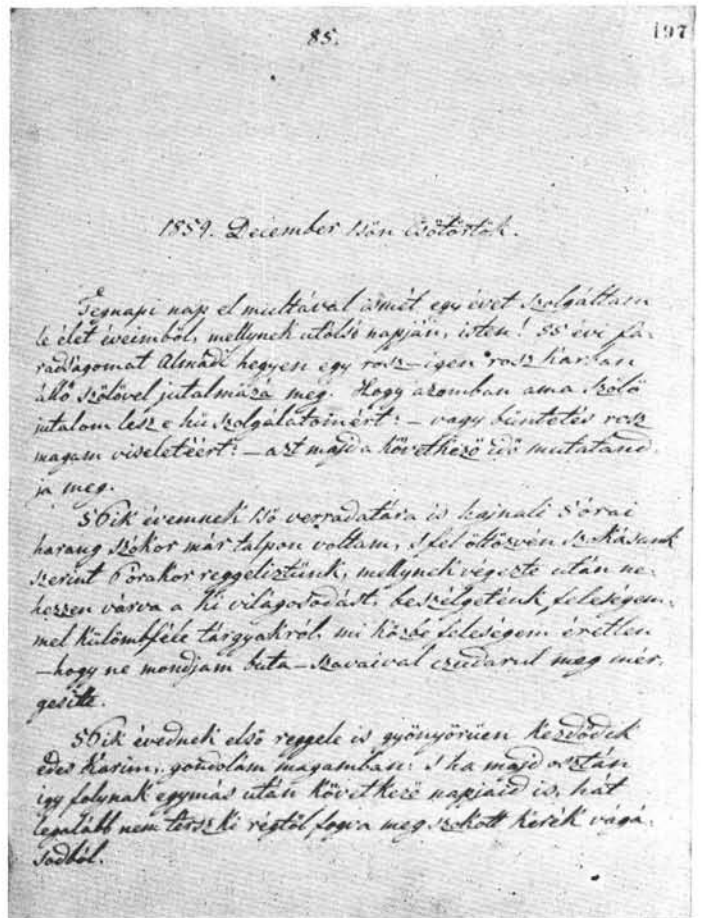
S végre kimondja azt, ami már érezhetőleg több hónapja motoszkál benne: „jövdelemmel én inkább dicsekedni szoktam, igen! — de most annyira megcsökkent ám, s oly gyéren jön egy-egy pár forintom, hogy csak alig-alig elég őszi kiadásaim fedezésére. Ehhez járul aztán most még a szőlő átvevés, — mi boldogittásomból még hiányzott.”

Aggodalmai — bármennyire indokolatlannak tűnhetnek is a nemrég még jómódjáról dicsekvő sorok után — azonban nagyon is reális talajon állnak: azoknak a nagy politikai és gazdasági változásoknak talaján, melyek alig néhány héttel azelőtt Solferinó csataterén s a villafrancai béke tárgyalóasztalánál indultak el, s az egész világ, de elsősorban éppen a Monarchia népei számára megmutatták a Habsburg abszolutizmus egész politikai rendszerének sokáig lappangott rothadtságát s állami pénzügyeinek teljes csődjét. A lakosságra rótt óriási adóterhek ellenére is elvesztett háború és az állam csődje hirtelen éreztetni kezdi hatását az élet minden vonatkozásában. Országszerte lassú depresszió áll be, pangás, pénzüke, ugyanakkor az adóterhek növekedése; — mindez együttesen, kiváltképpen Magyarországon, alkalmas talajul fog szolgálni a politikai, elsősorban nemzeti szenvedélyek felszításához is. Persze meg-

lehetősen sokáig tart, míg mindez a bécsi tőzsdétől a veszprémi piactérig, az öngyilkosságba menekült pénzügyminisztertől a veszprémi borbélyig el fog jutni, s utóbbinál is a maga teljességében érezhetővé fog válni. De az emberek mindenesetre azonnal takarékosabbakká válnak, kezdik megnézni, mire adják ki pénzüket. S ami a borbély sajátos, és minden komikuma ellenére nagyon is reális problémája: a kibontakozó nyílt nemzeti ellenállás a reformkor kellékei közül a magyaros ruhaviselet mellé lassan a tisztos ősi szakállt is visszahozza: „minden becsületes ember szakállt hord” — írja naplójába Franciscs rémülten 1865 tavaszán. Franciscsnak tehát ezúttal valóban minden oka megvan a hajnali töprengésre. S ezek a töprengések tovább folytatódnak, s ahogy egész életében, életformájának további alakulásában egyre nagyobb szerephez jut a szőlő, úgy fog egyre több helyet elfoglalni naplójának lapjain is.

Mert ha a kisember egy-egy derűsebb percében már hajlamos is úgy érezni, hogy életére tulajdonképpen a szőlővétel tette fel a koronát, — azért józan ésszel azt is látja, hogy ez a szőlő csak akkor lesz képes számára az elképzelt békés, öregkori enyhelyet biztosítani, ha mindenekelőtt megfelelően rendbehozza azt. „Gyönyörködtünk átvett szőlőnknek, örültünk elegendő kenyeret termő szántóföldjeinknek, kevélykedtünk házunkban, s egy boldog öregséget képzeltünk s fantáziáltunk magunknak” — írja három héttel a vétel után, némileg megnyugodva. „Így már osztán ötödfél kila alá való földjeinken kenyerünk csak megterem, pár évek múlva bort is ad az a rongy szőlő, annyit, amennyit én megiszom, s így majd Isten áldása után öreg napjainkban könnyen mosolygom ezt a komisz rongy világot” — illeszti be a szőlőt a kispolgári idill ezáltal szépen kikerekedett képébe. — Azután két hét múlva 800 forint kölcsönt vesz fel a szőlő rendbehozatalára.

7. Túlzás nélkül megállapíthatjuk: anyagi hanyatlása, majd romlása tulajdonképpen ezzel a kölcsönnel indul meg. Pedig számítása nem lenne rossz: egy jól rendbehozott s jól termő szőlő jövedelme szerencsés esetben igen jó kiegészítője lehet az iparból származó jövedelemnek. Azonban a következ-

mények mégis azt mutatják, hogy rosszul számított: jórészt nem is annyira saját közvetlen óvatlansága, mint inkább a gazdasági viszonyok romlásának nem várt állandósulása következtében.

Mert a végén csak kiderül, hogy apjának igaza volt: mesterembernek valóban nem való szőlő. Hiába szállják meg a szőlőt a következő tavaszon az éveken át elmaradt munkákat pótlandó, a kölcsönpénzből felvett szőlőmunkások, csakhamar nyilvánvalóvá lesz, hogy az elhanyagolt szőlő rendbehozatala még igen sok pénzt igényel.

1860 rossz szürete Franciscsot is újabb gondolkodóba ejti: „tanácslom, kinek bőséggel pénze nincs, az szőlőt át ne vegyen, ... mert pénz nélkül agyon meg agyon kínozzák őt a mindenféle tarka aggodalmak” — írja az év vége felé naplójában. Am véglegesen még nem csügged el: már 1860 nyár végén új kőpincét tervez a régi helyére, s azt a következő évben meg is építteti, 1863-ban pedig egy faragó pa-

rasztól 13 forintért egy faprést vásárol. A szőlőmunkák idején kezdetben aránylag nagyszámú munkást foglalkoztat nem kis bérért; 1861-ben például kapás napszámként 60 krajcárt, egy pint bort, valamint reggelire pálinkát ad munkásainak, — de emellett metszőket, s kötözőket is alkalmaz, a telek végén pedig megforgattatja a földet. 1862-ben 50 forintért húsz szekér trágyát is hordat a szőlőbe Vörösberényből, 1863 aszályos nyarán pedig hordóval hordatja a vizet a tőkék alá: hordónként 30 krajcárért. Igaz, szüreti eredményei is javulnak: 1861-ben 10. 1862-ben 15 akó mustja lett, az aszályos 1863-as év pedig jó eredménnyel örvendeztet meg: 10 akó fehér és harmadfél akó vörös bora termett: „de milyen bor!” — jegyzi fel vidáman naplójába. Egy 1862-ből származó bejegyzés szerint borkészlete 5 akó vörös, 7 akó fehér fejtett bor, 4 akó „munkásbor” (nyilván a szőlőmunkások fizetésére). 2 akó „pompás vörös ürmös”, 1 akó óbor és fél akó hulladék. 1863-ban úgy érzi, hogy a szőlő kezdi kifizetni magát: 1864-ben mindenesetre elégedetten állapítja meg, hogy neki van a legrendezettebb szőlője egész Almádiban. Ám közben hol homályosan, hol világosan él benne a bizonytalanság: meddig tudja ezeket a nem csekély költséggel járó munkákat jövedelméből finanszírozni?

8. Mert — az előzőkben már ismertetett okok folya- a szőlő lesz jóformán egyetlen célja minden beruházásának, iparának minden jövedelmét s a sűrűsödő kölcsönpenzeket mind ez emésztí fel. Ezenkívül csak felesége egyik unokaöccsének, a jóeszű Földes Miskának a pápai kollégiumban az ő költségére való taníttatására költenek. 1860 végén még éppen, hogy kiegyenlítik a ház vételárának utolsó részleteit, ám a házon fekvő s Halastól átvállalt 2000 forint bankadósság törlesztésére többé már nem is gondolhatnak. S ha ennek egy negyedévi 31 forintnyi kamatait az első években még pontosan, nagyobb megérőltetés nélkül, sőt határidő előtt fizetik is, — később már az újabb tartozások kamataival növekedve ez is egyre súlyosabbnak érzett teherként fog neheznedni amúgyis nehezedő életükre.

Mert — az előzőkben már ismertetett okok folytán — meglepő hirtelenséggel és sebességgel csökkenni kezd az iparból származó jövedelem. „Meg nem foghatom, miért csökkenik jövedelemem holdnapról-holdnapra?” — kérdi nyugtalankodva 1860 szeptemberében. A naplókából — amelyeknek lapjain ez a kérdés csakhamar központi témává válik — elég jól megfigyelhetjük a folyamatot. 1859-hez képest 1860-ban jövedelme még csak 100 ezüst forinttal, ám 1860-hoz mérve 1861. évi jövedelme már további 129 forinttal csökken. 1863-ra havi átlag jö-

vedelme a korábbi 120—130 forintnak már nem is egészen a felére, 50—60 forintra zsugorodik, és ugyanez marad a helyzet 1864-ben is. A segédek napközben dologtalanul szivaroznak a műhelyben, máskor részegen botrányos jeleneteket rendeznek: mindez nem kis mértékben kényszerű munkátlanságuk következménye. De a hanyatlást igazán riasztónak a távolabbi időszak összehasonlítása mutatja: műhelyének bevétele (az előfizetőket tehát nem számítva — mint ahogy valószínűleg az előzőkben közölt adatok is csak a műhely jövedelmeire vonatkoznak) az 1859-ben volt 1282 forinttal szemben 1866-ban már csupán 472, 1866-ban nem egy napon egyetlen fillér bevétele sincs, az év vége felé pedig — alig néhány héttel a königrázi csata, a Monarchia újabb lesújtó háborús veresége után, kiadásai rendszeresen és sokszorosan felülmúlják napi bevételét. Hiszen az októberi 30 forint összegbevétellel szemben ekkor már kétszerannyi kiadás áll; novemberben 60, sőt 6 krajcáros napok is előfordulnak. jóllehet napi kiadásai állandóan 2 forint körül mozognak. S ráadásul éppen ezekben az években, mikor legjobban rászorulna, rossz termésű évek teszik tönkre a szőlő már úgy ahogy fellendülésnek induló jövedelmezőségét is. 1865-ről nincs termésadatunk, de 1866-ban csak 5 csöbör, s 1867-ben is csupán 6 és fél akó a termés. Ez 1868-ban 10 akóra fog felmenni ugyan, de a bor ára sem több ekkor akónként mintegy 7 forintnál. 1869-ben 14 akó mustot szüretel, 1870-ben a lecsökkent üzleti jövedelem mellett szükségképpen egyre jobban elhanyagolódó szőlő már csak 1 akó mustot hoz. Nyilvánvalóvá téve Francsics a szőlőre alapított reményeinek, s összjövedelme csökkenésével együtt korábbi szerény jómódjának teljes összeomlását is.

A rossz termésű éveken és a veszített háborúkon kívül mindebben kétségtelenül része van a növekvő konkurenciának is. Veszprémekben ezekben az években már öt borbély verseng a közönség kegyeiért, míg az ő jórészt még Halastól átvett régi előfizetői, az üzlet legszilárdabbnak tartott támaszai, lassan halni kezdenek, vagy elhurcolkodnak Veszprémből. Előfizetőitől származó bevétele 1869 elején már csak 300 forint, mely arra sem elég, hogy kisebb adósságainak csak egy részét is fedezze. S amellet ezek az évek Veszprém számára is a hanyatlás kezdetét hozzák: a Balaton déli partján kiépült vasútvonal maga köré tömöríti a vidék kereskedelmét és Veszprém piacterén csakhamar igen megcsökken a vásárra érkező falusiak, vagy kereskedők szekereinek sora. Ami persze együttjár az árak emelkedésével is, mint ahogy 1868-ban segédje már csak havi 8 forint bér mellett, a korábbihoz viszonyítva tehát 1 forint

emelés esetén, hajlandó továbbra is megmaradni nála.

9. S honnan lehet mégis, ilyen körülmények között is fedezni a nagy háztartás szükségleteit, a növekvő adókat, a város kezdődő fejlesztésével együttjáró rendkívüli közterheket, s a szőlőnek legalább elemi szinten való fenntartását? Először a nehezen megtakarított pénz indul útra a takarékné pánccsokról, s azután a kölcsönkérések egyre növekvő sora következik. 1862-ben 270 forintnyi tartozását rákebelezik a házra, szeptemberben felesége már az addig még tartogatott aranyakat is kezdi felváltani; 1864-ben 200 forint adósságát mondják fel, 1865-ben és 1866-ban a Segélyegylettől 100—100 forint kölcsönt, s ez utóbbi évben még további (de már csak 8 százalékra megkapott) 50 forintot is kér. 1868-ban a Segélyegylet már nem ad neki hitelt s régi barátai is kitérnek a hitelezés elől. Tartozásának kamatai a bankban a hét év alatt 162 forintra nőnek, s 1868-ban, mikor egész évi adója 32 forint, 111, 1870-ben pedig már 161 forint adóhátraléka is van. 1869-ben ezt is rákebelezik a házra, 1870-ben pedig foglalnak; mindezt aközben, hogy a tapasztalatlan kívülleg még tekintélyes, jómódú embernek hiszi.

Anyagi helyzetének romlása persze először élet-színvonalán válik érezhetővé. Legjobban s leghamarabb ruházatuk mutatja hanyatlásukat; az 1860-tól kezdődő tíz év alatt már szinte semmit sem vásárolnak, 1866-ban már restell kimenni az utcára feleségének rendesebben felöltözött unokahúgával. Hiszen feleségének már egy kendőt sem tud vásárolni. 1866-ban kilép a Casinóból is, mert a tagdíjat sem képes megfizetni. S lassanként elfogy a mindig jól felszerelt kamrából a liszt és kis tételben, jórészt hitelre vásárolják (nemegyszer megalázó herce-hurcák után), — amennyiben egyáltalán a vásárlást a napi bevétel még megengedi. 1861-ben még 480 font össz súlyú három disznót vágta, — egy évtized múlva már csak egy napi zsír van a bödönben. Házuk omlani kezd, s hiába épített csatornát a város, a ház háta mögötti utcában, Francsicsnak már arra sincs pénze, hogy háza árnyékszékét ebbe a csatornába bekösse.

Amit legtovább tartanak még, az a viszonylag bőséges táplálkozás. A szinte óránkénti részletekben befolyó csekély jövedelem legnagyobb része sokáig, mai szemünkkel nézve igen bőséges ebédekre és vacsorákra megy el: e szempontból csak a 60-as évek végén tapasztalunk erősebb hanyatlást. Felesége konyhapénzének csökkenése ezt is jól érzékelteti: 1859-ben még havi 32 forintot ad e célra, 1860 végén már csak 21-et, 1863-ban már csak 16-ot, és 1866 végének különösen kedvezőtlen hónapjaiban

már csak 5 forint körüli összegeket, amit napról napra egészíti ki a műhely apránként befolyó jövedelméből (egy borotválás 10 krajcár lévén).

10. Az ipar hanyatlása, balul kiütött szőlővétele, növekvő adósságai, házi körülményeinek fokozatos romlása: mindez természetesen igen jellegzetesen változtatja meg végül Francsics egész gondolkodásmódját, a környező világhoz való viszonyát is. Természetének a bevezetésben már említett nehéz és szerencsétlen vonásai újból előbukkannak. Segédjei, inasai, szolgálói mind megszöknek tőlük: „még egy segédünk, szolgáló lányunk sem ment el tőlünk illendően s becsületben” — panaszkodik. 1864-ben már neki magának is feltűnik a ház komor hallgatagsága, melyben sem nevetés, sem ének-szó nem hallatszik soha.

Ezzel párhuzamosan igen jellemző módon figyelhető meg a naplóiban ábrázolt világ rohamos beszűkülése is. Az élénk közéleti érdeklődés, a haza gondjai feletti aggodalom, a mindennapi élet számtalan apró, de jellemző jelenségének jöszemű, gondos regisztrálása, mely naplóját a 60-as évek közepéig jellemzi, később egyre jobban eltűnik. A ki-egyezés vagy éppen a koronázás híre már csak epés megjegyzéseket vált ki belőle, — de hogy vagyoni romlásával együtt bizonyos radikalizálódás is végbe- megy benne, — illetve, hogy a 48 eszméihez való, s korábbi naplóiban sokszor kifejtett ragaszkodás nem veszett ki belőle — azt jellemzően mutatja, hogy minden, néha csinálnak is tűnő közömbössége ellenére is, 1870-ben Madarász lapját, a Nép Zászlaját fizeti elő, s részt vesz a Kossuth leveleinek közlése miatt bebörtönzött Böszörményi László szerkesztő javára rendezett országos gyűjtésben is. Ami nem gátolja meg — sőt ugyanakkor talán még alá is támasztja — itt-ott jelentkező, s megfigyelhető antiszemitizmusát: kilépésében a Polgári Casinóból (mely 1861-ben még egyhangúlag foglalt állást a zsidó tagok felvétele ellen) úgy látszik a helybeli, számra és gazdasági jelentőségre nézve egyaránt növekvő zsidóságnak a Casinó tagjai közé való bevétele is szerepet játszhatott.

11. Így válik egyre jobban magábfordulóvá, saját magát emésztő, szerencsétlen öreg emberré. Hajnali háromkor ébred, kis kamrájába siet, hol egyre inkább már csak a nyomorult sorsa feletti panaszával írja tele naplójának oldalait (bár 1869-ben néhány napig még papíros vásárlásra sincs pénze). Viszonylagos nyugalmat már csak az jelent számára, ha az embereket elkerülendő, kimehet egyre jobban elvaduló szőlőjébe. Munkája már nem nagyon van ott: csak zöldséget ültet, pár szem diót vagy spanyol meggyet szed le, megnézi az egyre kevésbé s egyre

rosszabbul művelt, s egyre vaduló tőkéket, — de legalább nyugalma van, menekvése a szerencsétlen asszonytól, a házimunka ezer apró bajától, az üres műhely látványától, anyagi gondjaitól.

Növekvő anyagi, lelki és fizikai hanyatlásában lassanként már csak egy támasza marad, illetve nő fel: Földes Miksa, a hűséges unokaöccs, akit annak idején ő taníttat Pápán s akinek pesti egyetemi tanulását is ők indították el és — amíg egyáltalán még teheték — támogatták. 1868-ban azután Miksa visszatér Veszprémbe: Francsics behozza a vármegegyéhez napibéres irnoknak 80 krajcár napidíjjal. Később előlép, bár esküdtté való megválasztása még nem sikerül. De ettől kezdve náluk lakik, s az ő szerény gondoskodása, apró kölcsönei, ajándékai azok, melyek a Francsics-házat a legmindennapiabb gondokon még átsegítik. Az öreg ember eleinte még berzenkedik, később azonban megtörik, s már rezignáltan, nyugodtan, szégyenkezés nélkül fogadja el az ajándékokat. De ez a beletörődés még mindig csak látszólagos: a kegyelemkenyér, a 66 év küszködés után a bukás érzése még mindig elevenen és keserűen él benne. „És én e rettenetes szükség közt megveszekedni, dögleni mégse tudok... Pedig anynyi kebelküzdelmet szenvedek, hogy azt kimondani nem lehet, annyira gyötör szünet nélkül belsóm, miképp nem hiszem, hogy bármi súlyos beteg is — ki már halálos ágyán fekszik — többet szenvedjen nálamnál. Különösen ma szinte kábult fejem aggodalmas gondolkodásomban. Egyetlen percnyi nyugságom sincs belsőmben.” Ezek az utolsó szavak, melyekkel naplókivonatainak utolsó ránkmaradt kötete a karácsony eseményeinek rövid feljegyzése után 1870 végével lezárul.

1873 november 26-án végzi be a fentidézett napló-részlet lemásolását. A kötetet 1876 január 10-én köti be Jádi József veszprémi könyvkötőmester s az öreg borbély reszkető kézzel dedikálja Varjas Lajosné Pongrácz Linának, felesége unokahugának. Mert ekkor már Zsófia halott: 1871 október 26-án jegyzik be halálát a veszprémi református egyház anyakönyvébe. Még csak 64 éves volt és „sorvadás” végez vele. S neki magának sincs sok hátra: 4 évvel az utolsó kötet dedikálása után 1880 július 4-én — mint a plébánia halotti anyakönyvének szűkszavú bejegyzése tanúsítja, — bizonyára végelgyengülésben hal meg a veszprémi kórházban, nemcsak megtört, elgyengült testtel, de kudarcba fúlt élete felett megkeseredett lélekkel is.

12. Ha az elmondottak végső tanulságaként most már a Francsics pályafutása történetében tipikusnak tekinthető elemeket kívánjuk összefoglalni, előszörre hajlandók lennénk hősünket egyszerűen a Habsburg-

birodalom két veszett háborújával szükségképpen együttjáró, egymást követő gazdasági-politikai válságok, — s mint szőlőbirtokost a rossz termésű évek — áldozatának tekinteni. Sorsának az általános fejlődésbe kapcsolódó elemeit csupán tőkeszegénységben s ugyanakkor a hitelszerzés általános nehézségeiben látni; összeomlását pedig az ezen általános okokból előállott gazdasági-politikai válság egyik tipikus, jól, minden részletében nyomonkövethető példájának tekinteni. Ez mindenesetre kétségtelenül igaz is — megrajzolása további kommentárokat nem is igényel: fenti képünk e szempontból önmagáért beszél. Ám — úgy véljük — a valóságban nem csak erről van szó.

Alaposabban megvizsgálva és elemezve ugyanis esetét, abban olyan egyéninek látszó tényezőket is megfigyelhetünk, melyek a válság hatását Francsics sorsára igen jelentősen elmélyítették, sőt Francsicsot a válság hatósugarába szinte bevonták, — és amely tényezők alaposabb vizsgálat után maguk is igen tipikusaknak fognak bizonyulni, — mindenképp megérdemelve a részletesebb bemutatást is.

Felismerésünkhöz, úgy véljük, abból a két okból kell kiindulnunk, melyek miatt Francsics esetében az általános válság különösen pusztítóvá válik: abból, hogy a szőlő fejlesztésébe teherbíróképességéhez mérve, s kétségtelenül rossz becsléssel, aránytalanul sok pénzt fektetett bele, s ráadásul ezt az összeget kölcsön útján teremtette elő, — másrészt abból, hogy a válságba besodródva, már képtelen volt házi gazdálkodásának, üzletvitelének, életmódjának olyan átszervezésére, mely azt teherbíróbbá, ellenállóképesebbé tehetné volna. Mindez túl mutat a csak egyéni, alkati sajátosságok korlátain, s meg kell látnunk, hogy mögöttük alapjában egy egész társadalmi réteg, illetve több generáció átörökített tipikus magatartása húzódik meg.

Mik ennek, a borbélyunknál a fenti két jelen-ségben megnyilvánuló magatartásának jellegzetes ismérvei?

Elsősorban — s talán legjobban — magatartásának alapvetően korlátolt volta, szűk látóköre tűnik szemünkbe: az, amit Francsics emlékiratait általában jellemezve, már a bevezetésben is elmondottunk. Mert hősünk láthatólag nem képes tudomásul venni, hogy a társadalom fejlődése új szakaszba lépett át, melynek körülményei között a fennmaradásért már más, keményebb és bonyolultabb eszközökkel kell megküzdeni, mint az ósíség vagy a céhrendszer keretei között biztosított előző évtizedekben. Francsics szőlejét néző szemlélete e szempontból igen jellemző is: hiszen az ő számára a szőlő megvásárlásával elsősorban mintegy saját kis házi,

— alapjában feudális szemléletű — autarkiója válik teljessé, gazdasági és hangulati értelemben egyaránt, — s az, hogy borát értékesítheti, csak legfeljebb másodsorban fordul meg agyában (boreladásra vonatkozóan az egész naplóban talán csak egy adatot találunk). Igazi jövedelmi forrása saját szemében mindvégig a műhely (sőt még ennél is inkább a legbiztonságosabb, előre biztosított jövedelmet nyújtó előfizetők, a konvenciók csoportja) marad. Láthatólag elképzelhetetlennek tartja, hogy amíg ő és segédjei — úgy, amint már Halas idejében is tették — rendszeresen ellátják dolgukat, addig iparának menetében, jövedelmezőségében hanyatlás állhatna be. Mindennek legbiztosabb alapjaként pedig az ingatlant tekintti: a házat, a szőlőt, a szántóföldeket: a klasszikus értelemben vett vagyont. Ehhez képest valóban nem számol rosszul akkor, amikor a szőlőt megveszi, de ebből a szemléletből értjük meg azt az egyre növekvő megdöbbenést, rémületet, teljes tanácstalanságot, majd rohamos demoralizálódást is, amely majd annak láttára fogja el, hogy házzal, szántóval, szőlővel: tehát tulajdonképpen több ezer forint értékű vagyonnal — öreg napjaira gyakorlatilag nemegyszer fillér nélkül marad. Egy egész nemzedéknek elődeitől örökölt, a fizikailag is megingathatatlan vagyontárgyak stabilitásába fektetett hite (mely a mozgatható tőke megszerzését csak másodlagos fontosságúnak tartja) s ezen alapuló biztonságérzete omlik össze a hatvanas évek második felében Franciscs életében.

De nem kevésbé jellegzetesnek, s egy egész rétegre és generációra jellemzőnek kell tekintenünk azt is, ahogy a hajdani jómód idején felvett szokásaihoz, életmódjához és életformájához borbélyunk oly sokáig s oly görcsösen ragaszkodik. Változatlanul tart segédekét és inasát, roppant nehezen szánja rá magát háza egy részének bérbeadására is: arra, hogy, szőlőjét eladja, a legnagyobb nyomorban sem gondol, s nem mond le a jó és bőséges táplálkozásról sem. Persze ennek alján bizonyos adag urhatnámság is lappang, amit jellemzően mutat néhány elszólása (ha száz akó bora lenne, soha többet nem borotválna), vagy vágýalma: kiköltözni a szőlőbe, s onnan csak írásban igazgatni veszprémi műhelynek munkáját. Lehetetlen, hogy ennek láttán ne a lecsúszó kismemesség „fenn az ernyő, nincsen kas” életformája jusson eszünkbe analógiaképpen.

Mert a korlátoltság, a viszonyok megváltozásának fel nem ismerése; a föld és általában az ingatlan-tulajdon mindenhatóságán alapuló stabilitás hamis érzése; ragaszkodás a régi, megszokott, kissé urhatnám életformához: mindez nemcsak az évtizedeken át céhes keretek között élt s dolgozott kispolgár

magatartásának jellemzője, — mint ahogy Franciscs hanyatlása sem csupán ennek a rétegnek sorsára jellemző folyamat. Hasonló módon — és hasonló jellegű okok és tényezők összehatása folytán; alkalmazkodás hiánya, kölcsönök, váltók, s ragaszkodás az uras életformához, indul többé vissza nem fordítható hanyatlásnak e korszakban a reformkor kisbirtokos és szegényebb középbirtokos köznemesi rétege is.

13. Franciscs Károly hanyatlása így tehát — közelebbről szemügyre véve — nem csupán egy szerencsétlenül spekuláló, kissé urhatnám borbélymester meghatározott külső körülmények között szinte szükségszerű bukásának története, — hanem meglátjuk benne azt is, hogy a társadalomnak annál a rétegénél, melybe Franciscs is tartozik (vagy legalábbis melynek tudatával rendelkezik), ezekben az évtizedekben maga a szerencsétlen spekuláció — ha nem is szükségképpen vagy éppen térvényszerű jelenség — de tipikus lehet. Ez a réteg ugyanis, mely még a feudalizmus (ámbar a kapitalizmus csírától terhes) viszonyai között nőtt fel, s gondolkodásmódját a feudalizmus tudata formálta — akkor általában országsherte még nem volt elég érett arra, hogy sikeresen beilleszkedjék az új viszonyok közé. A magyar feudalizmusnak erre az utolsó évszázadára különösen nyomasztóan ható gyarmati helyzet ugyanis egyrészt (a gazdasági alap vonatkozásában) a mezőgazdasági árutertermelés alacsonyabb szinten való kibontakozása elé sokáig épp úgy akadályokat gördített, mint ahogy a céhes árutertermelésnek a manufaktúra felé való fejlődését is meggátolta. Másrészt (részben már a társadalmi tudat vonatkozásában) akár a céhszervezetnek, akár az ősiség és a jobbagyszolgáltatások rendszerének fenntartásával ugyanakkor biztosította e rétegek szerény megélhetését, sőt még szerényen urhatnám életformájának fenntartását is. Mindez együttesen e rétegeket gazdaságilag és intellektuálisan egyaránt bizonyos fokig demoralizálta: eleve alkalmatlanná téve arra, hogy mint réteg az 1848 után immár korlátlanul kibontakozható tőkés fejlődésben helyét megtalálhassa. Társadalmi és gazdasági valóság, s e réteg tényleges gazdasági helyzete, teherbíró képessége s társadalmi tudata között így lassan ellentét áll tehát elő. Ez pedig csakhamar, a kapitalizmus első nagyobb megpróbáltatásakor ezeket, a már amúgy is alácsúszott egzisztenciájú rétegeket, számukra váratlanul, olyan anyagi romlásba fogja dönteni, melyből már — mire a társadalmi tudatuk és gazdasági helyzetük közti különbségre ráeszmélnének — többé visszatérni nem lesz módjuk. E folyamat persze nem zárul le a XIX. század hatvanas éveivel: Franciscsnak és

generációjának hanyatlását még további generációké is követni fogja. A tőkés viszonyok egyre rohamosabb kibontakozásával egyre többen és többen: a megkapaszkodáshoz elégséges erővel, energiával és világos pillantással már nem rendelkező csoportok fognak kihullani a polgárrá válás rostájából. Így nő fel egy új, a polgárosodáson kívülmaradt réteg: szegény kismemességből, tönkremenő városi patriciuspolgárokból, s már a kispolgárság pereméről visszahullott, a parasztságból vagy a falusi-kisvárosi kispiparosságból felemelkedni indult elemekből. Hamis tudatuk és a korábbi helyzetük fenntartására, vagy soha fel nem fogott okokból megbukott igényeik kielégítésére célzó agresszív törekvésük, éppen a polgári átalakulás felemás végrehajtása folytán — gazdasági súlytalanságuk ellenére is — nem kis súllyal fogja majd ráütni bélyegét az elkövetkező évtizedek magyar, főleg vidéki társadalomtörténetére.

Messze vezetne ennek a fejlődésnek további figyelemmel kísérése — ám a perspektívának e rö-

vidre fogott bemutatása is talán érzékeltetni tudja a fejlődésnek magának nagy jelentőségét, amelybe beillesztve Francsics szinte napról napra végigkísérhető életét, lehetőséget nyertünk egyrészt arra, hogy borbélyunk életsorsát bekapcsolhassuk a magyar társadalom egész fejlődésének megfelelő szektorába, — másrészt arra, hogy ezen keresztül magának a naplónak forrásértékéről is helyes és teljes képet kapjunk. Olyan képet, melynek alapján Francsics naplóit a kor hazai történetének éppúgy, mint az e szempontból városként is elég tipikusnak tekinthető, ugyancsak hanyatlásnak induló Veszprém helytörténetének is értékes, és az eddiginél több figyelmet, részletesebb bemutatást, sokoldalúbb felhasználást igénylő forrásai közé sorolhatjuk. S mely lehetővé teszi, hogy írójának, a hatvan—hetvenes évek veszprémi mindennapjai e szerény krónikásának emlékét ez évtizedek veszprémi történetében a megérdemelt, megbecsült helyre állítsuk.

Vörös Károly

Jegyzetek

Francsics visszaemlékezéseiből a szombathelyi tartózkodására vonatkozó részletet a Vasi Szemle 1962. évi folyamában (Szombathely 1821—22-ben egy borbélylegény szemével), győri hónapjainak és egy dunai hajóútnak leírását az Arrabona 1962. évi 4. kötetében (Egy borbélylegény napjai Győrben 1823-ban) tettem közzé. Mindezeket megelőzve azonban a Veszprémi Hírlap 1902. évf. 4. száma, majd Nagy László már 1948-ban, a Bakony-Balaton Kalendáriumban publikált egy részletet Francsics memoárjainak azóta lappangó II. kötetéből „Veszprém az 1848—49-diki év telén, tavaszán, nyarán és őszén”, illetve „Így fogadta Veszprém a felszabadító honvédeket” címmel.

Jelen közlésemben Francsics hanyatlásának rajzánál a naplónak az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött öt kötete közül a III. kötet 185. foliójától kezdődő s az egész IV. és V. kötetre kiterjedő részre támaszkodtam: az idézetek és az adatok is mind innét valók. Az egyes adatok lapszámaira külön jegyzetekben való hivatkozásokat mind itt, mind a megelőző időszakot tárgyaló fejtegetések esetén egyenkénti jelentéktelenségük és ugyanakkor a folyamatos olvasást zavaró voltak miatt egyaránt szükségesnek éreztem.

Meg kell végül jegyeznem, hogy az összképet és az egész folyamat zavartalan és adatszerű rekonstruálhatását egyes pontokon kétségtelenül nehezíti a megmaradt anyagnak válogatás, szemelvény jellege. Francsics — bár a válogatást meglepő jó érzékkel végezte el — végül is nem tudta elkerülni a kisebb-nagyobb hézagokat, melyek éppen vagyoni viszonyainak adatszerűen teljes végigkövethetőségét zavarják. Ezzel magyarázható az erről itt rajzolt képnek csupán vázlatos, s szakszerű gazdaságtörté-

neti vizsgálathoz nem elég részletes volta is. Ismerve azonban Francsics anyagi viszonyainak végül is kétségtelen és tagadhatatlan hanyatlását, az adatok közül a jellemzők kiválasztása s ezek alapján a fejlődés irányának felismerése nem volt nehéz feladat.

MEGJEGYZÉSEK A KÉPEKHEZ:

A 277. képen mutatjuk be Veszprém belvárosának egy részletét az 1856. évi kataszteri felvétel alkalmából készült térképen. Francsics háza a Fő utcának a Gizella tér felé utolsóelőtti háza, a térképen 848. számmal jelölt telken. A térképhez tartozó telekjegyzék szerint ez a Fő utca 57. sz. ház, tulajdonosa Francsics Károly, „einstöckiges Wohngebäude samt Hof”, s az egész telek mindössze 34 négyszögöl (az egész utca legkisebb telke). A ház ma is áll (l. a 278. képen), mint a Rákóczi út 4. sz. háza: első emeletét a kataszterben úgy látszik magasföldszíntnek tekintették.

A térképen látható a Horgos utcai ház is: az utcának a Szent Anna (ma Béke tér) felé utolsóelőtti háza, a térképen 750. számmal jelölt telken. — A ház az utca 107. sz. háza, tulajdonosai Jákói Sámuelné (Francsics már akkor elhunyt anyósa) örökösei. — A telekjegyzék szerint „Wohngebäude samt Hof” és „samt Gemüsegarten”, összterülete 115 négyszögöl. (A térképen jól látható is a Francsics naplóiban sűrűn emlegetett kertecske.) A ház ma már nem áll, helyén van a Hámán Kató utca 8. sz. emeletes ház. (A térképet az Országos Levéltár őrzi.)

A 279. képen bemutatott részlet Francsics naplójából (III. k. fol. 197.): az első aggályos reggel az almádi szőlővétel után.

Laufbahn des Veszprémer Barbiers Karl Francsics

Verfasser schildert auf Grund der Autobiographie (Manuscript in Handschriftensammlung der Széchenyi-Bibliothek, Quart. Hung. 1550) des Veszprémer Barbiers Karl Francsics (1827—1880) die Laufbahn und die Gestaltung der Vermögensverhältnisse dieses Autobiographen, sowie einen Teil des Weges, den derselbe und das Kleinbürgertum Ungarns in diesen Jahrzehnten zurücklegen musste.

Der Barbier Karl Francsics wird 1853 selbständig. In diesem Jahr heiratet er eine wohlhabende Näherin. Das Einkommen der beiden versichert ihnen sorgloses Leben für einige Jahre. Sie kaufen ein Haus in Veszprém und einen Weingarten am Balaton.

Unter Druck der finanziellen und politischen Krise des Habsburgerreiches seit 1859—1860 wurden die aus dem Geschäft herrührenden Einnahmen Francsics's stark herabgemindert. Dieser Prozess wird im Aufsatz mit Angaben der Zahlen dargestellt. Sein Untergang wird dadurch beschleunigt,

dass die Erhaltung des Weingartens viel Geld beanspruchte. Infolge der Abnahme seiner Einkünfte ist Francsics gezwungen sich Geld zu borgen. Der Verpflichtung der Rückzahlung der Darlehen konnte er immer weniger nachkommen. Bis 1870 wurde er vollkommen verarmt, obwohl seine Immodilien (Haus, Weingarten und Ackerfeld) sich — wenn auch mit Schulden belastet — noch immer in seinem Besitz befanden.

Verfasser betont den typischen Zug beim Verfall des Francsics; dasselbe war ja das Schicksal auch eines bedeutenden Teiles des den kapitalistischen Verhältnissen jener Zeit gegenüber hilflosen Kleinbürgertums in Ungarn. Nach Verfasser liege die besondere Bedeutung des Memoires von Francsics darin, dass der Prozess der Verarmung des Kleinbürgertums dadurch mit dem Beispiel konkreten Person Tag für Tag verfolgt werden kann, und die typischen Züge dieses Prozesses scharf ausgeprägt veranschaulicht werden.

Károly Vörös

A Tanácsköztársaság veszprémi kormánybiztosa

Több mint négy éve már, hogy a „Tanácsköztársaság Veszprém megyében” című munkám megjelent.¹ Rengeteg levelet kaptam akkor, a megjelenés után: egyetértőt is, meg kiigazítót is. Az akkori idők szemtanúi, akik közül sokakat sajnos nem volt mód a könyv megjelenése előtt megkérdezni, számos érdekes körülményre hívták fel annak idején a figyelmemet. Közülük jónéhányan még mindig vitatkoznak a könyv Luszti Arnold szerepével kapcsolatos néhány megállapításával. Illetve már nem is azzal, hanem abból kiindulva, inkább egymással.

A vita lényegében Luszti Arnold, a Tanácsköztársaság Veszprém megyei kormánybiztosa magatartásának megítélése körül zajlik és immár nemzetközi méreteket ölt, hiszen Csehszlovákiából, Romániából kaptam még a közelmúltban is erre vonatkozó leveleket.² Olyant is, ami Luszti Arnold magatartását védi, olyant is, ami elítéli.

A vita élő volta bátorít, hogy ebben az ügyben — most már a vitázók véleményét is tekintetbe véve — még egyszer állást foglaljak, a könyvben leírtaknál valamivel részletesebben, hiszen ott mindössze néhány mondatba kellett sűrítmem a magam véleményét. Vitáról szó sem lehetett: nem volt még kivel vitáznom.

A levelek írói velem vitáznak és ez nyilvánvaló, hiszen valójában én rögzíttem a tényeket és ha akármilyen röviden is, de állást foglaltam, legalább is egyes kérdésekben Luszti Arnold magatartását illetően. Lényegében azok a levélírók állnak szemben egymással, akik Luszti Arnold tevékenységét, magatartását teljes egészében helyeslik, azokkal, akik tevékenységét és magatartását szinte fejtegetés nélkül elvetik.

Nem tartom jogosultnak magamat a vita eldöntésére, sem lezárására. De mert a vitához néhány megállapításom adta az alapot, újra véleményt kell mondanom. A véleményem, hogy egyik túlzónak sincs igaza. Volt Luszti Arnold tevékenységében hasznos is, káros is. De hogy az olvasó is állást foglalhasson, közölni kell a tényeket.

A Veszprém megyei direktórium 1919 március 23-án vette át a hatalmat és még aznap este nyilvánosságra hozta első felhívását. Budapesten akkor már egyesült a két munkáspárt, de ez a felhívás

továbbra is következetesen a szociáldemokrata párt nevében beszélt. Ennek egyszerű és világos oka az, hogy Veszprémben nem volt kommunista párt, nem volt a szociáldemokrata pártnak mivel, kivel egyesülni. Így hát megmaradtak a párt vezetői és megmaradt a szociáldemokrata párt politikája is. Mint-hogy Veszprém a megyeszékhely, ez a politika kisugárzott az egész megyére. Kivéve Pápát, ahol megtörtént az egyesülés, és létrejött a Magyarországi Szocialista Párt helyi szervezete. Ott lényeges változás történt a közigazgatásban is. Veszprémben viszont, a megyeszékhelyen, a harcos felhívás ellenére, nem változott olyan gyorsan, mint ahogyan lehetett és kellett volna. Megalakult ugyan a Veszprém megyei Munkás-Katona -és Földmunkás szegények Tanácsa, de a régi megyei vezetők továbbra is a helyükön maradtak. Hivatalában maradt dr. Bibó Károly alispán, dr. Török Gyula megyei rendőrfőkapitány, dr. Komjáthy László, Veszprém polgármestere is. Helyén maradt a megyei vezető-ügyész, és még sok, ellenforradalmi tevékenységéről közismert vezető. A direktórium vezetői nem voltak velük szemben elég határozottak, nem tudták, részben nem is akarták teljesen felszámolni a régi rendet, eltávolítani a régi rend vezetőit. Ezen most már utólag nem is lehet csodálkozni, hiszen mint később kiderült, a háromtagú direktórium egyik tagja, Beöthy József áruló volt. Jankovits Lajos pedig a direktórium — később nagyon erőskezű, bátor, az igaz ügyért még a földművelésügyi kormánybiztossal is harcba szálló vezetője — akkor még, a Tanácsköztársaság első napjaiban, bizonytalanlankodó — mondjuk ki kerekén: — megalkuvó vezető. Nem lehet ezen csodálkozni, hiszen nem sokkal korábban a Köztársasági Polgári Párt veszprémi alakuló ülésén meglehetősen ellentmondásos felszólalásában még úgy akarta a polgárok támogatását biztosítani a szociáldemokrata párt számára, hogy a kommunisták ellen indított harcot.

Nagy vonásokban ez volt a politikai helyzet Veszprémben a Tanácsköztársaság kikiáltásakor. Lehet-e csodálkozni, ha a kormányzó tanács nyugtalanlankodott Veszprém, illetve egész Veszprém megye miatt? A veszprémi kommunisták jelentései alapján hamarosan arra a megállapításra jutottak,

hogy a megyei vezetőséget meg kell erősíteni, mégpedig olyan emberrel, akit nem kötnek a helytelen, megszokott módszerek és akit nem köt a burzsoáziával való korábbi együttműködés. Így esett a választás Lusztig Arnoldra. Lusztig veszprémi nyomdász volt korábban, de Budapestre került a párt megalakulása után, párttag lett és a párt megbízásából már korábban is lejárt Veszprémbe. Budapesten a Budapesti Munkástanács kommunista frakciójának volt tagja, majd egy kerületi katonai tanács elnöke lett. Veszprémbe helyezésének körülményeit ő maga írta le 1929-ben az Új Március című illegális folyóirat márciusi számában.³

„A kommunista mozgalom Budapesten és a nagyobb vidéki városokban már terjedt. A pártnak azonban Veszprémmel semmi kapcsolata sem volt. Egy napon, 1919 februárjában Korvin elvtárs felszólított, nem tudnék-e valahogyan kapcsolatot szerezni Veszprémmel? Egy szombati napon leutaztam körülnézni. Utam egyenesen Róland Ferenchez vezetett. Rólanddal együtt még 1907-ben együtt csináltuk a helyi mozgalmat és ezenkívül régi barátság fűzött hozzá...

Annyit elértem, hogy megingott szociáldemokrata meggyőződése...

Beszéltem Jankovitsal is. A beszélgetés folyamán Jankovits a legkevésbé mutatkozott velem szemben elfogult szociáldemokrata párttitkárnak. Ellenkezőleg: beszélgetésünk mindvégig barátságos volt, s Jankovits meglehetősen objektívnek mutatkozott. Kiéreztem, hogy proletáröntudata sokkal erősebb, mint az akkori úgynevezett «realpolitikai» viszonyok figyelembevételével.

Voltak a városban hazaérkezett foglyok Oroszországból. Ezek át voltak itatva szimpátiával a kommunizmus iránt. Közülük egy elvtárs vállalta, hogy állandó kapcsolatban lesz a központtal és terjeszteni fogja a röpiratainkat.

...Április 2-án a belügyben Vágó Béla és Janovich Sándor a készen volt kinevezést a marokba nyomták."

Fogadtatása nem volt valami kedvező. A direktorium vezetői azt akarták, hogy Lusztig járuljon hozzá a direktóriumba való kooptálásához.

Minden valószínűség szerint az a meggondolás vezette őket, hogy ha Lusztig a direktorium tagja lesz, csökken a hatalma felettük. Hiszen akkor csak egy, a direktorium négy tagja közül, míg ha önállóan tevékenykedik, mint a kormányzótanács megbízottja, felettük áll. Lusztig nem fogadta el az ajánlatot, és ebben igaza volt. Őt nem választották meg erre a tisztségre, őt a kormány bízta meg, hogy a megyei eseményeket figyelemmel kísérje és az it-

teni vezetőknek segítsen. Kooptálása tehát mindenképpen helytelen lett volna.

Azonban ebből a tényből és még sok minden másból azt a következtetést vonták le az itteni vezetők, hogy Lusztig mindenkivel szemben bizalmatlan, önmagán kívül senkiben sem bízik. A későbbi értékeléshez azt is hozzátették, hogy erőszakos, átnyúlt a helyi vezetők feje felett. Ezzel vádolják egyébként — jogosan — későbbi bírálói is.

De hát volt-e oka Lusztignak a bizalmatlanságra?

Úgy gondolom, a kérdés nem egészen pontos, mert elsősorban nem Lusztig volt bizalmatlan, hanem a kormányzótanács, ezért küldték Lusztigot Veszprémbe. Lusztig a kormányzótanács bizalmatlankodó véleményével jött ide, pedig a kormányzótanács legfeljebb arról tudott, amit fent a közigazgatásról leírtam. Lusztig itt, ennél még sokkal cifrább dolgokat is tapasztalt.

A legfontosabb dolog abban az időben a belső rend biztosítása volt. Ennek előfeltétele egy megbízható, erős fegyveres testület megszervezése, megerősítése lett volna. Hivatalosan volt ilyen testület: a „Vörösőrség.” De biztos lehetett-e Lusztig abban, hogy a Veszprém megyei Vörösőrség maradék nélkül, osztályharcosan ellátja feladatát?

A Tanácsköztársaság kikiáltása után jó ideig teljes volt a belső zűrzavar. Fennmaradt egy kislétszámú rendőrség a városokban, a csendőrség a falvakban, de megmaradt a Károlyi-rendszerből a nemzetőrség és a polgárőrség is. Mindegyik működött, egymástól függetlenül. Össze nem hangolták, el nem határolták a teendőiket. Egyidejűleg megkezdtek a Vörösőrség szervezését is, főleg munkásokból, parasztokból. Ez azonban még hosszú ideig túlságosan kislétszámú, gyenge szervezet volt. Ezért a hivatalos szervek megbízásokat adtak a rendőrségnek, a csendőrségnek, a polgárőrségnek és a nemzetőrségnek is. Végül a megye lapja, a Vörös Zászló május 1-i száma közölte a rendeletet, amely a Tanácsköztársaság egyetlen közbiztonsági szervévé a Vörösőrséget tette. Igen ám, de nem úgy, hogy a Vörösőrséget tovább szervezték volna megbízható emberekből, hanem úgy, hogy az összes korábbi szervezet, tehát a rendőrséget, csendőrséget, nemzetőrséget, polgárőrséget beolvastották a Vörösőrségbe, a korábbi szervek tagjait a Vörösőrség tagjainak tekintették. Az így felhívult Vörösőrség vezetői nagyon gyakran a régi szervek volt vezetői, például Veszprém és Pápa Vörösőrségének parancsnokai a volt rendőrkapitányok lettek. (Érdekes dolog, hogy míg Veszprémbe a régi közigazgatás általában a helyén maradt, Pápan megváltozott, ezzel ellentét-

ben Veszprémben a rendőrkapitányt — Török Gyulát — már április 1-én leváltották és helyébe a szocialista gondolkodású Próder László került. Pápán viszont a volt szociáldemokratáknak sikerült helyén tartani a keresztényszocialista Tóth Istvánt, így aztán, amikor a Vörösőrség megszervezésével a rendőrkapitányok lettek a Vörösőrség vezetői, Veszprémben szocialista, Pápán keresztényszocialista ember lett a vezető.)

A Vörös Zászló július 13-i száma közölte a már kialakult helyzetet rögzítő rendeletet, amely szerint Veszprém megye vörösőr parancsnoka Szabó Ervin, Veszprém város parancsnoka Próder László, Pápa parancsnoka Tóth István stb. Szükségesnek tartom ehhez is megjegyezni, hogy a hivatalos parancsban névelírás történt, a megyei parancsnok nem Szabó Ervin, hanem Szabó Ernő lett. Szabó Ernő korábban aktív tiszt volt, de mint később kiderült, a Tanácsköztársaságot is őszintén, hűen szolgálta. Több tény bizonyítja, hogy Lusztig vele szemben is bizalmatlan volt, de egyetlen bizonyítékot sem találtam arra vonatkozóan, hogy erre oka lett volna. Hacsak az nem, hogy a Vörösőrségben meghagyta azokat, akikkel szemben viszont joggal volt Lusztig bizalmatlan. Mert sajnos nem a pápai, hanem a veszprémi eset volt a kivétel. Falun általában a volt csendőrök lettek a vörösőrök. Néhány mondat, az erre vonatkozó kutatásokból: „Borzaváron a Vörösőrség parancsnoka Zámbo őrmester volt, aki augusztus 1-én, a kommün bukása napján csendőrré vedlett vissza”; „Bakonyszentkirályon a csendőrök ekkor átvedlettek vöröskatonáknak, minden nap a direktóriumi elnöknel jelentkeztek.” Szabó György emlékezete szerint Hajmáskéren is a csendőrségből alakult a Vörösőrség, Beregszászi Imre szerint „Kővágóörsön a karhatalomban csupán annyi változás volt, hogy a csendőrök a sapkarózsát vörös szalaggal vonták be.”

Hasonló volt a helyzet az igazságszolgáltatás más-
sík ágában, a bíróságokon is. Mivel bizonyítható ez? Azzal, hogy az ügyészség élén hagyták a korábbi ügyészt, dr. Lányi Sándort? Vagy azzal, hogy ugyanez a Lányi Sándor, aki a Horthy időszakban is a megye főügyésze lett, a Tanácsköztársaság Veszprém megyei igazságszolgáltatására vonatkozó egyik jelentésében azt írta a belügyminiszternek, hogy az igazságszolgáltató szervek a Tanácsköztársaság alatt a megye területén igazán „lojálisak” voltak? Jellemző, hogy dr. Lányi — mint később kiderült — még fegyvereket is csempészett a börtönbe a raboknak, hogy alkalmas pillanatban kitörhessenek onnan.

A polgári bíróság úgy, ahogy volt, megmaradt.

Feladata lett volna átvizsgálni a folyamatban levő ügyeket és a jelentéktelenebbeket, a társadalomra — már mint a proletártársadalomra — nézve veszélytelenekeket megszüntetni. De vajon ezt tették-e? A Veszprémi Királyi Ügyészség vezetőjének egy 1920-ban írott jelentése szerint „a bizottság eljárására jellemző, hogy a... kommün érdekében elkövetett terrorisztikus gyilkosságokra vonatkozóan az eljárás folyamatbántartását rendelte el, viszont ugyanakkortájt a párt ellen elkövetett izgatás miatt Tihanyi Márk bencés tanár ellen folyamatba tett nyomozást megszüntette.”

Más forrásokból is idézhetnénk hasonló példákat. Szabadon bocsátották Angeli Márton üzérkedő, ellenforradalmár földbirtokost (akit aztán Lusztig saját embereivel kényszerült letartóztatni és Budapestre kísértetni). Tény, hogy sok igazságos ítéletet is hozott a bíróság, de a Vörös Zászló szerint szabadon bocsátották Középiszkázon Schmidt Aladárt, Martonfalvi Jánost és még tizennégy embert, akiket lázadással vádoltak, aztán szabadon bocsátották Krasovszky Gyula devecseri tanítót is, aki a feljelentés szerint a kormányzótanács tagjait gúnyolta, rémhíreket terjesztett és aki felmentése után megszervezte Devecserben az ellenforradalmat. És sajnos, nem volt jobb a helyzet a megyében másutt sem. A Sümeg és Vidéke című lap április 26-i száma arról számol be, hogy a csabrendeki direktorium a múlt héten négy embert állított a forradalmi törvénszék elé. Egyet azért, mert a direktoriumot ócsárolta és megtagadta az engedelmességet, hármat pedig lopás miatt. A három tolvajt elítélték, a negyedik bűnössége nem volt bizonyítható.

A bíróságok természetesen hoztak sok igazságos, jó ítéletet is, de ha a fentiek is előfordulhattak, valóban teljesen oktalan volt Lusztig bizalmatlansága? Nem, Lusztig bizalmatlansága nem volt teljesen indokolatlan. De nem minden cselekedete volt helyes, amit a bizalmatlanság kiváltott. Nem volt helyes, hogy mindenkivel szemben bizalmatlanná lett, hogy mindent maga akart elintézni, mindegyik maga akart a végére járni.

Hivatkozott munkámban azt írtam, hogy „Lusztig Arnold megjelenése valóban jelentős esemény a Tanácsköztársaság veszprémi történetében.”⁴ A feljegyzett tények, újságcikkek, okmányok alapján állítom, hogy jelenléte határozottabb fellépésre serkentette a direktorium és a megyei tanács munkás-
ügyhöz hű, de magukat a burzsoáziával szemben erélyesebb fellépésre elszánni nem tudó tagjait. Lusztig megérkezése után, az ő határozott fellépésének eredményeként indult meg Veszprémben megyei szinten is a közigazgatásban a tisztogatás.

A direktórium tagjaival való vita után váltották le dr. Bibó Károly alispánt, hogy hivatalát átvegye Jankovits elvtárs, a direktórium elnöke. Dr. Komjáti László Veszprém polgármesterének leváltását is éles vita előzte meg és a rendőrfőkapitány, dr. Török Gyula helyébe is csak Lusztig erélyes fellépésére került Próder László, aki később városi kapitány lett. Lusztig sokat foglalkozott Jankovits elvtárral, sokat beszélgetett, vitatkozott vele, sok mindenben nem értettek egyet. De semmi sem változtat azon a tényen, hogy amíg Jankovits elvtárs Lusztig megérkezése előtt ingadozott, nem lépett fel bátran, harcosan a belső ellenség ellen, a Tanácsköztársaság ellenségeit hivatalukban hagyta, később erőskezü, határozott vezetővé vált. Szembeszállt még a Tanácsköztársaság vezetőivel is, ha úgy gondolta, hogy tévednek, hogy rendelkezéseik nem szolgálják a nép érdekeit. Talán elég utalni a Tanácsok Országos Gyűlésére, ahol Jankovits elvtárs síkraszállt a földművelésügyi népbiztossal szemben, a régi tulajdonosok földjeikről való elkergetéséért.

A veszprémi tisztogatás, a határozottabb fellépés természetesen az egész megyére kihatott. Lusztig tevékenysége tehát a megérkezése utáni első időszakban hasznos volt.

A direktórium vezetői látták, hogy fegyveres erők elégtelenek. A rendőrséggel, csendőrséggel, nemzetőrséggel, polgárőrséggel felhívított Vörösőrség képtelen volt a rendet fenntartani. Ezért a hadügyi népbiztosságtól tengerészeket kértek segítségül, amíg a Vörösőrség megerősödik. Néhány nap múlva azonban, részben, mert újabb erőket sikerült a Vörösőrségbe küldeni, részben meg mivel a tengerészeket nem tudták eléggé kézbe tartani, mert azok parancs nélkül is cselekedtek néha, visszaküldték őket. Lusztig Arnold rendkívül helytelenítette a tengerész különítményről való lemondást. Véleménye szerint a tengerészeket itt kellett volna tartani. Ezt nemcsak a helyi körülmények indokolták volna, hanem az is, hogy akkor már Aradon, Szegeden megalakultak az ellenforradalmi kormányok, Bécsben működött az Antibolszevista Comité és ezek itthoni kapcsolataikat is kezdték kiépíteni. Mindez persze bátoríthatta és bátorította is a Tanácsköztársaság hazai ellenségeit. Lusztig, minthogy a tengerészkülönítmény visszaküldését már meg nem akadályozhatta, maga szervezett egy különítményt a megyében élő tengerészekből. A különítmény számára lefoglalta azt az épületet, amely Veszprémben a jelenlegi Hungária söröző fölött levő üres telken állt. A negyvenkét tagból álló csoport vezetői Per-vanger Mihály és Csomor Gábor voltak. Tény, hogy ez a csoport tevékenyebben dolgozott a Vörösőrség-

nél. Amíg a csoport létezett, a burzsoázia visszavonult, Veszprémben és a környékén ellenforradalmi megnyilvánulás nem volt. De az is tény, hogy ez a különítmény semmiféle hivatalos szervezethez nem tartozott, „állam volt az államon belül”, cselekedeteiért Lusztigon kívül senkinek felelősséggel nem tartozott. Mindent a saját felelősségére intézett. Az is tény, hogy akit ellenségnek tartottak, azt „rövid úton” elintézték, megbüntették minden kihallgatás, tárgyalás nélkül, vagy Budapestre vitték, a veszpréminél megbízhatóbb bíróság elé. Rettegésben tartottak mindenkit, aki bármilyen módon szembekerült a Tanácsköztársasággal, de azokat is, akiknek az akkori vezetők közül valakivel személyi ellentéte volt. A vitázók közül többen tudni vélik, hogy a különítmény tagjai raboltak is, de ezt bizonyítani nem tudja senki.

Hogyan lehet értékelni most már egy ilyen különítmény tevékenységét?

Meggyőződésem szerint a különítmény létrehozásáért Lusztigot el kell marasztalni. Ha a tengerészkülönítmény tagjai, akik valamennyien keménykötésű kommunisták voltak, beléptek volna a Vörösőrségbe, ha velük a Vörösőrséget erősítették volna, vagy az arra alkalmasakkal esetleg a bíróságokat, akkor törvényesen járhattak volna el az ellenséggel szemben, akkor nem váltottak volna ki ellenszenvet a közömbös tömegek körében is.

A terrorcsapat túlkapásait természetesen jelentették a hadseregparancsnokságnak, a kormányzótanácsnak is, aminek eredményeként a hadseregparancsnokság utasította a katonai politikai megbízottat, Zsurek Gézát a terrorcsapat felszámolására. Ez nem volt olyan egyszerű feladat. Lusztig és a terrorcsapat fegyveresen is megvédte volna magát a felszámolására induló katonai egységgel szemben. Ezért a kormányzótanács Pestre rendelte Lusztigot, a hadseregparancsnokság pedig ebben az időben adta ki a parancsot Zsurek elvtársnak, hogy a különítmény székházát rajtaütéssel foglalja el. Zsurek elvtárs a parancsot végrehajtotta.

L. Nagy Zsuzsa: Forradalom és ellenforradalom a Dunántúlon 1919 című könyvében írja: „Voltak azonban nagy számban olyanok, akik pozíciójukat azért tartották meg, hogy eredményesebben dolgozhassanak a Tanácsköztársaság ellen. Ilyen volt Zsurek Géza veszprémi helyőrségi politikai megbízott, akinek augusztusban a fehér tiszték állítottak ki megbízhatósági bizonyítványt.”⁵ Ehhez a megállapításhoz lábjegyzetben megjegyzi: „Feltűnő, hogy Csaba a Tanácsköztársaság Veszprém megyében című művében nem tesz említést Zsurek és a fehér tiszték kapcsolatáról.”

Azóta már tisztázott dolog, mégis szükségesnek tartom ezúttal is megjegyezni, hogy nem véletlenül nem tettem én erről megjegyzést. Olvastam Lusztig cikkét az „Új Március” 1929 márciusi külön számában, melyben Zsurek elvtársat árulónak bélyegzi meg és amelyben a fehér tisztekkel való kapcsolatát is megemlíti. Csakhogy a fentiek ismeretében nyilvánvalónak kellett tartanom, hogy Lusztig haragudott Zsurekre a terrorcsapat felszámolása miatt. Meggyőződésem, hogy ez a harag íratta Lusztiggal a vádoló sorokat. Lusztig elvtárs sem jelöl meg állításának bizonyítására semmiféle forrást és máshol sincs semmiféle bizonyíték erre. Nem is lehet, mert nem igaz. Zsurek elvtárs a Vörös Zászló bizonyítékai szerint lelkesítő beszédeket tartott a frontra induló vörös katonáknak, lelkesen, fáradhatatlanul dolgozott és amikor a Tanácsköztársaságot levertek, úgy kellett megszöknie és elmenekülnie. Erre viszont van bizonyíték. De ha nem lenne is, ha kapcsolata lett volna a fehér tisztekkel, ha áruló lett volna, akkor nem marad itt? Akkor nem áll 1919-ben a fehérek közé gyümölcösztetni a Tanácsköz-

társaság alatti „szolgálatait”? Nem kétséges, Zsurek elvtárs a Tanácsköztársaság hőse, kiváló harcosa volt. Lusztig elvtársnak pedig a vádaskodásban nincs igaza. Ezzel is önmagát, saját túlzásait akarta igazolni.

*

Kinek van tehát igaza? Azoknak-e, akik ma is azt állítják, hogy bizony szükség volt itt akkor a „kemény kéz” politikájára és hogy helyesen tette Lusztig, amit tett, vagy azoknak, akik teljes egészében, minden helyteleníténeket Lusztiggal kapcsolatban? A magam véleményét már a bevezető sorokban leszögeztem: azoknak, akik elismerik, ami jó volt, és elvetik azt, ami rossz. Cselekedett Lusztig jót is, rosszat is. A felszabadulás utáni történelmünk bizonyítja, mennyire szükség van a szóki-mondásra, a határozottságra, a pártosságra és azt is, hogy egy lépést sem mehetünk előbbre a nép egyet-értése, akarata, a törvényesség tiszteletbentartása nélkül. Talán ezt visszavetítve lehet a legkönnyeb-ben értékelni Lusztig elvtárs tevékenységét.

Csaba Imre

Jegyzetek

¹ Csaba Imre: A Tanácsköztársaság Veszprém megyében. Pécs, é. n. (1959).

² Kolozsvárról Kovalcsik János, Pozsonyból dr. Fodor Sándor.

³ Új Március 1929 márciusi különszám.

⁴ Csaba i. m. 192. o.

⁵ L. Nagy Zsuzsa: Forradalom és ellenforradalom a Dunántúlon. Budapest, 1961. 52. o.

Veszprémer Regierungskommissär der Räterepublik

Verfassers Buch „Räterepublik im Komitat Veszprém“ (ung.) ist 1959 erschienen. In demselben wird die Rolle von Arnold Lustig, Regierungskommissär der Räterepublik, behandelt und in diesem Zusammenhang die Frage vorgelegt, ob seine Tätigkeit für die damalige Räterepublik nützlich, oder schädlich war.

Diese Frage wurde damals im erwähnten Buch nicht entschieden. Die Tätigkeit von Lustig wurde aber ausführlich beleuchtet. Unter den sich zurückerinnernden Veteranen, und neuestens auch unter den Historikern, die die Zeitspanne der ersten ungarischen Räterepublik bearbeiteten, entstand

eine Polemik über die Auswertung der Tätigkeit Lustig's.

Verfasser behauptet nun, dass Lustig, der der Erhaltung der Räterepublik sehr zugetan war, auch viele Übergriffe begangen habe. Der eine seiner Übergriffe war die Organisierung einer Terroristengruppe in Veszprém, womit auch die damalige Regierung nicht einverstanden war. Diese Terroristengruppe wurde durch Géza Zsurek, politischen Kommissär der damaligen roten Armee für Komitat Veszprém, auf Anordnung der Regierung aufgelöst.

Lustig liess also Zsurek Unrecht wiederfahren, als er diesen für Verräter erklärte.

Imre Csaba

A kislódi „Pannonia” keménycserépgyár

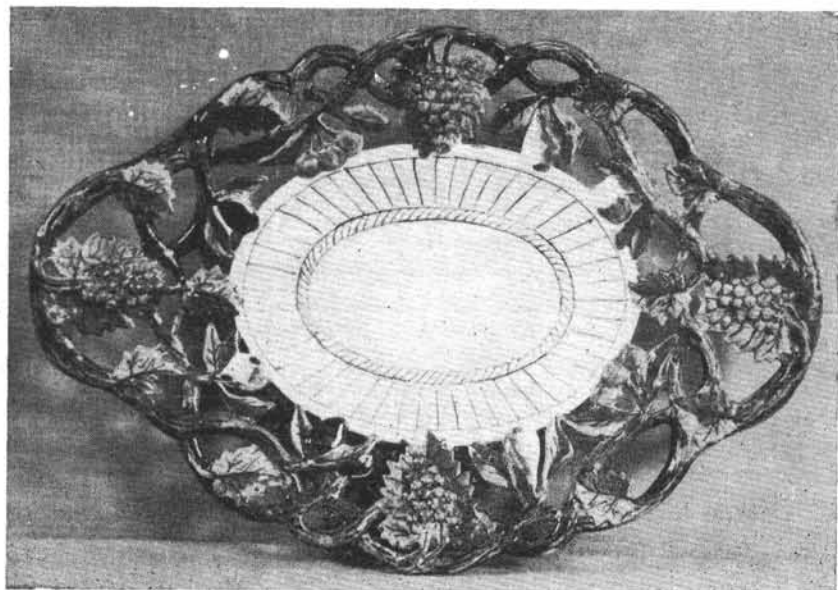
Mihalik Sándornak a magyarországi keménycserép- és kis fajánsműhelyek kutatásában feltárt gazdag és sok esetben ismeretlen történeti adatanyagával¹ szemben elgondolkoztató az emlékanyag és maguknak a létesítményeknek aránylag gyors eltűnése. E kérdésnél nem a mai, gyakran másfél évszázadnál is hosszabb idő távolságából nézzük a helyzetet, hanem a múlt század hetvenes, nyolcvanas éveiből, amikor Wartha Vince és Petrik Lajos tudományos munkásságuk mellett ugyancsak tudományos érdeklődéssel fordultak a magyar kerámiaművesség e szerény, de igen érdekes emlékei felé. Mint elsősorban kerámiatechnológusok a tárgyi emlékek alapján igyekeztek az egyes műhelyek múltjára fényt deríteni és meglepő, hogy már akkor nem került kezükbe több olyan műhely készítménye, amely Mihalik kutatásaiban most napfényre került, de még hírét sem vették egyik-másik létezésének.

E nyomtalanul eltűnt magyar kerámiaműhelyekre a XX. században is akad példa, s ez a Veszprém megyei Kislődön 1923—1929 között működő „Pannonia” keménycserépgyár. Termékeiből egye-

dül a veszprémi Bakonyi Múzeum őriz igen kevés darabot, köztük egy színesen festett, domborított díszű pongyolán kivitelezett, de kellemes hatású áttört gyümölcsstálat (280. kép) és egy feketekávéscsészét aljával.² A tál a múlt század nyolcvanas éveinek stílusában, a csésze a városlódi Mayer gyárra jellemző, magyarnak hitt perzsás-törökös stílizált leveles virágdíszet viseli.

Miután a gyár egykori épületét, amely a városlódi vasútállomás közelében volt, 1944-ben bombatámadás földig lerombolta, termékei elhasználódtak és szétszóródtak, e helyen kívánjuk az 1951-ben a gyár egykori főkorongosától, Paulics Mihálytól nyert idevonatkozó adatokat közölni.

Alapítója Csizmadia János a huszas évekre jellemző vállalkozó, aki az egykori kislódi mészégetőt vásárolta meg erre a célra. Az első világháború előtt Észak-Amerikába vándorolt, majd a háború lezajlása után, részben talán a honvágy és igen valószínű, hogy kint megtakarított tőkájének a pénzügyi helyzet által kedvezőbb kihasználására nyújtott lehetőség reményében repatriált. Balatonalmádiban

280. kép. Kislódi gyümölcsstál a Bakonyi Múzeum gyűjteményéből
Abb. 280. Obstschüssel von Kislőd, Sammlung des Bakonyi Múzeum

települt meg s onnan vezette a megyéből származó Makai nevű rokonával a gyárat, mindenkor büszkén hivatkozva munkás múltjára.

Miután a városlódi gyár éppen reménytelen állapotban volt, és a Herendi Porcelángyár is ekkor kezdte meg új szisztematikus termelésre való berendezkedését, az új gyáros, — aki az akkori viszonyokhoz képest jól fizetett,³ hamar kapott a környéken élő, több generáción át már a kerámiaiparban dolgozó gyakorlott munkaerőt. Átlag 35 embert foglalkoztatott, ezek közül 5—6 volt a női munkaerő. A munkáslétszám s az egyes munkakörök betöltése, — két korongos, egy égető, öt festő — jelentékeny termelésre engednek következtetni. A foglalkoztatottak nevével mind Herenden, mind a városlódi gyárban is találkozhatunk. Az égető Grimmeier Ferenc a városlódi gyárból jött, hasonlóképpen a festők, Mici János, Weinzell, Orth, Ellmann és Ulrich. A női munkaerők a mázazást, masszaelőkészítést végezték. Nyersanyagának egy részét, főleg az úgynevezett „zsíros földet” Ausztriából hozatta, mert ez Városlódön még a Mayer időkben kiapadt,⁴ ezzel szemben exportált Ausztriába és Dél-Amerikába. Főleg asztali edényeket készített a gyár, de szép számmal díszkerámiát is, amelynek úgy látszik keletje volt, mert a városlódiak úgy emlékeznek,

hogy 1930-ban az egyes helybelieknél fellelhető darabokért budapesti kereskedők jó árat fizettek, és amelyek Budapesten az idegenforgalmi üzletekbe kerültek.

Megszűnését a tőkeerősebb versenytárs megjelenése okozta. 1929-ben Iglauer István megvásárolta a tönkrement Mayer-féle városlódi keménycserépgyárat és kedvezőbb fizetéssel elcsábította Csizmadia embereit, aki kedvét vesztetten megvált üzletétől.

A „Pannonia” műhely dolgozói is megtartották a XIX. század folyamán a városlódi gyárban meggyökeresedett szokást, hogy a házasodó, vagy férjhez menő kartársnak nászajándékkul egy „réteskészletet” csináltak, ami egy nagy kerek tálból és egy tucát kistányérból állt. Díszítése mindenkor színes virágos és monogrammal, névbetűkkel, gyakran az egész név kiírásával készültek. Ilyen készletek kereskedelmi forgalomba sohasem készültek, s azért tartottuk megemlítendőnek, mert a XVIII. századi „deszert” készletek leegyszerűsödött, népies formában való továbbélését látjuk bennük, hasonlóképpen a Hollóházán és Telkibányán készült ebédhordóknak „menázska” elnevezésű edényekhez, amelyek ugyancsak a XVIII. században divatos főúri készlet, a „Plat de ménage” emlékét őrzik.

Tasnádiné Marik Klára

Jegyzetek

¹ Mihalik Sándor: Pivirotti kőedénygyára. (Folia Archaeologica. Bp. 1956.) A városlódi régi kerámia. (F. A. Bp. 1955.) Adatok a régi magyar kerámiagyarak történetéhez. (Történelmi Szemle. Bp. 1960.) A hermányi kőedénygyár. (F. A. Bp. 1962.)

² Mindkét tárgy az Iparművészeti Múzeum átadásaként került 1957-ben a Bakonyi Múzeum gyűjteményébe, az

utóbbi tárgy Keller György, a herendi ált. isk. igazgatójának ajándéka. Leltári számuk: 57. 42. l., illetve 57. 41. l.

³ A korongos heti fizetése 35 P volt, ami havi 140 P-nek felelt meg; ez abban az időben több volt, mint egy egyetemest végzett gimnáziumi tanár kezdő fizetése.

⁴ Özv. Mayer Jánosné közlése Városlődön 1952-ben.

Die einstige Steingutfabrik „Pannonia“ von Kislőd

In der Geschichte der ungarischen Steingutfabriken des XIX. Jahrhunderts kommt es öfters vor, dass die Spuren einer Werkstatt, da Fabriksanlagen und Produkte derselben gänzlich verschollen sind, nur mehr in den Archiven aufzufinden sind. Man könnte sich denken, dass es solche Fälle nur im vergangenen Jahrhundert vorkommen mochten, als Sammeln und Studieren dieser bürgerlichen Keramik nicht von Interesse gewesen seien. Dasselbe wiederholte sich aber auch zu unserer Zeit mit der durch János Csizmadia, einen aus den Vereinigten Staaten Amerikas repatriierten Ungarn, im Jahre 1923 in Kislőd (Kom. Veszprém) gegründeten Steingutfabrik. Diese Fabrik bestand bis 1929. Der hoffnungslose Kampf, vor den Csizmadia durch den kapitalstärkeren Konkurrenten Iglauer (der die ver-

fallene Steingutfabrik in Városlőd zu neuer Produktion führte), gestellt worden ist, zwang ihn seine Fabrik zu verkaufen.

Die Produkte der Fabrik „Pannonia“ wurden Jahr für Jahr immer seltener (das Bakony Museum besitzt davon zwei wenig bedeutende Stücke). Es wurden da durchschnittlich 35 Leute, unter ihnen mehrere gute Kräfte aus der Városlöder und der benachbarten Herender Porzellanfabrik, beschäftigt. Die heute noch lebenden, alten Facharbeiter erinnern sich wohl, dass Waren sog. „ungarischen Stils“ ihrer Fabrik auch nach Süd-Amerika exportiert wurden.

Die Fabriksanlagen „Pannonia“ wurden bei einem Fliegerangriff im zweiten Weltkrieg gänzlich vernichtet.

Klára Tasnádi-Marik

A Bakony dolomitjának mohaföldrajza

A Bakonyi Múzeum keretében megindult kutatómunkába, „A Bakony természeti képe” tudományos programba való szerencsés bekapcsolódásunk lehetővé tette, hogy kiegészítsük a hosszú éveken át folytatott mohaföldrajzi kutatásainkat a Bakonyban és környékén. Az 1963. évben főleg a mohakutatás szempontjából még nem eléggé ismert, északi fekvésű és hidegidőszaki reliktumokat rejtegető dolomitsziklát tanulmányoztuk. Felkerestük azokat az érdekes sziklás lejtőket is, amelyeket 10–20 évvel ezelőtről már ismertünk, de annak idején a mohákat csak hézagosan kutattuk. Fontosnak tartottuk olyan lelőhelyek moháinak alaposabb megismerését, amelyek virágos növények tekintetében mint nevezetes pontok ismereteseek, így különösen a cifra kankalin (*Primula auricula*) egyik legérdekesebb relikturnövény termőhelyeit. Általános törvényszerűség, hogy a különös érdekességű virágos növényekben gazdag sziklákon legtöbbször a virágatlan növények is érdekesek, minthogy ugyanazok a természeti tényezők, melyek reliktumként virágos növényeket megőriztek, többnyire mohákat, esetleg más virágatlan reliktumokat is fenntartottak.

A Magyar Középhegység dolomithegyei arról nevezeteseek, hogy csekély tengerszintfeletti magasságuk ellenére olyan alhavasi és boreális jellegű növényfajokat, továbbá a virágos növények sorában endemizmusokat is őriztek meg, melyek ugyanezekben a hegységekben mészkő és egyéb sziklákon hiányoznak. Erre a tényre először Zólyomi Bálint mutatott rá és a jelenséget nagyon találóan a dolomit és a mészkő eltérő geomorfológiájával és fejlődéstörténetével magyarázta meg. A bükk-korszakban a pados, réteges szerkezetű mészkő sokkal tökéletesebben beerdősödött, mint a darabos, töredező, a mállásnak ellenálló, sziklapadokat alig létrehozó dolomit. Ilyen módon egyes sziklalakó alhavasi vagy boreális (dealpin) növények, mind a virágosak, mind a mohák, megmaradhattak a nem teljesen beerdősödött dolomitsziklákon, és pedig a váci Naszálytól egészen a Keszthelyi hegységig, míg ugyanennek a területnek mészkőszirtjein, amelyeket a bükk-korszakban az erdő sokkal sűrűbben benőtt, ezek közül sok kipusztult s a jelenkorban a mészkőről hiányzik.

Kutattuk, hogy melyek azok az alhavasi (montán-dealpin) mohák, melyek a Bakonyban, a Balatonfelvidéken és a Keszthelyi hegységben a viszonylag alacsony dolomithegyeken élnek, de ugyanezen a területen a mészkőzeten hiányoznak. Mindezek mészkővelő fajok, melyek nagyobb hegységekben, főleg a Kárpátokban, egy részük már a Bükkben is, mészkőzeten is előfordul, de gyakori csak a Kárpátokban válnak.

A Bakony keleti részén hasonló, de nagyobb szabású dolomit-szurdokokat és szirtket találunk, mint a Vértesben. A várpalotai Barokvölgy és Vár-völgy, az eplényi Tobánhegy, az alsó Cuhavölgy dealpin reliktumokban viszonylag gazdag helyek. A dealpin és montán elemek nagyrészt a Vértesrel közösek: *Preissia quadrata*, *Metzgeria pubescens*, *Leiocolea Mülleri*, *Pedinophyllum interruptum*, *Scapania aspera*, *S. calcicola*, *Distichium montanum*, *Bartramia Oederi*, *Myurella julacea*. Közös érdekesség az *Anomodon rostratus*, *Cirriphyllum germanicum*. Barlangokban az *Orthothecium intricatum*, *Isopterygium pulchellum* többfelé előfordul, így utóbbi bőven a bakonybéli Somhegy Nagypénzlik nevű barlangjában.

A Vértesrel ellentétben a Bakonyban olyan szurdokok is vannak, amelyekben patak folyik végig, mint amilyen a bakonynáni és bodajki Gaja-szurdokok, a Cuhavölgy, a Somberekséd, a Tisztavíz, a Gella, a Gerence völgyének néhány szakasza Bakonybélnél, Kövesdpatak Farkasgyepűnél és mások. Ezek azonban nagyrészt mészkőben és nem dolomitban vannak.

Sorra véve az egyes érdekes ilyen természetű helyeket, először a patakos, majd a folyóvíz nélküli szurdokokat, a következő jellemzést adhatjuk:

1. A szorosabb értelemben vett Bakony.

A szoros értelemben vett Bakony részterületei az Északi-Bakony, a Déli-Bakony és a Keleti-Bakony (Bulla, 1962).

A Cuhavölgy felső szakaszában Csesznek alatt mészkőben csak kisebb szurdok van, itt, helyenként a dolomit határán a *Preissia quadrata*, *Reboulia hemisphaerica*, *Leiocolea Mülleri*, *Fissidens pusillus*

var. minutulus, *Dichodontium pellucidum*, *Mnium marginatum*, *Anomodon rostratus*, *Leskea catenulata*, *Amblystegium confervoides*, *Cirriphyllum crassinervium*, *Rhynchostegium murale* érdekesebbek.

A Cuhavölgy alsó szakaszában, Bakonyszentlászlónál a dolomit és mészkő határán érdekesebb együttes van, tagjai a *Metzgeria pubescens*, *M. conjugata*, *Leiocolea Mülleri*, *Pedinophyllum interruptum*, *Cololejeunea Rossettina*, *Seligeri pusilla*, *Gymnostomum rupestre*, *Bartramia Oederi*, *B. pomiformis*, *Anomodon rostratus*, *Thamnum alopecurum*, *Isothecium filescens*, *Eurhynchium Zetterstedtii*, *Cirriphyllum Vaucheri*, *Taxiphyllum depressum*, a Zsiványbarlangban a *Rhynchostegiella algeriana* és *R. pallidirostris* is előfordul.

A bakonyoszlopi Ördögárok mészkő-szurdokában a *Metzgeria pubescens*, *Pedinophyllum interruptum*, *Scapania aspera*, *Cololejeunea calcarea*, *C. rossettiana*, *Fissidens pusillus* var. *minutulus*, *Seligeri pusilla*, *Gymnostomum rupestre*, *Tortula muralis* var. *obtusifolia*, *Rhodobryum roseum*, *Bartramia Oederi*, *Anomodon rostratus*, *Thamnum alopecurum*, *Isothecium filescens*, *Cirriphyllum crassinervium*, *C. Vaucheri*, *Brachythecium glareosum*, *Eurhynchium Zetterstedtii*, *Taxiphyllum depressum*, *Orthothecium intricatum* az érdekesebbek.

A bakonyánál Gaja-szurdokban, mészkövön tömegesen a *Conocephalum conicum*, előfordul a *Metzgeria conjugata*, *Mnium marginatum*, *Thamnum alopecurum*, *Isothecium filescens*, *Cirriphyllum crassinervium*, sziklafülkékben a *Gymnostomum rupestre*, *Eucladium verticillatum*, *Orthothecium intricatum* is.

A Somberek-séd rövid, de nagyon szép szurdokában Ugodnál a *Metzgeria conjugata*, *Cololejeunea calcarea*, *C. Rossettiana*, *Mnium rostratum*, *Thamnum alopecurum*, *Amblystegium confervoides*, *Cirriphyllum crassinervium*, *Taxiphyllum depressum*, *Hypnum incurvatum* érdekesebb.

Padragon a Kabhegytől nyugatra eocén mészkőben van hasonló szurdokvölgy, a Kövesárok. Szikláján a *Leiocolea Mülleri*, a *Pedinophyllum interruptum*, a *Seligeri pusilla*, *Fissidens pusillus* var. *minutulus*, *Mnium marginatum*, *M. rostratum*, *Thamnum alopecurum*, *Isothecium filescens*, *Anomodon rostratus*, *Cirriphyllum crassinervium*, *Rhynchostegium murale*, *Taxiphyllum depressum*, *Hypnum incurvatum*, sziklás-sékely patakmederben pedig a *Rhynchostegiella Jacquini*, a *Hygrohypnum palustre*, *Brachythecium rivulare*, *Eurhynchium rusciforme* társaságában fordul elő.

Száraz, pataknélküli szurdokok és más hűvös mikroklímájúgok a dolomiton a következők:

Várpalotától északra a Barokvölgyben a *Reboulia hemisphaerica*, *Preissia quadrata*, *Pedinophyllum interruptum*, *Leiocolea Mülleri*, *Madotheca laevigata*, *Scapania calcicola*, *Frullania tamarisci*, *Cololejeunea calcarea*, *Gymnostomum rupestre*, *Bartramia Oederi*, *Hygrohypnum palustre*, *Distichium montanum*, *Pohlia cruda*, *Mnium rostratum*, *Anomodon rostratus*, *Thamnum alopecurum*, *Isothecium filescens*, *Amblystegium confervoides*, *Cirriphyllum crassinervium*, *C. Vaucheri*, *C. germanicum*, *Eurhynchium Zetterstedtii*, *Rhynchostegium murale*, *Taxiphyllum depressum* fordul elő.

A várpalotai Várkölygyben a *Clevea hyalina*, a *Metzgeria pubescens*, *Leiocolea Mülleri*, *Pedinophyllum interruptum*, *Scapania aequiloba*, *Cololejeunea calcarea*, *Frullania tamarisci*, *Distichium montanum rupestre*, *Eucladium verticillatum*, *Trichostomum mutabile*, *Bartramia Oederi*, *Thamnum alopecurum*, *Myurella julacea*, *Leskea catenulata*, *Anomodon rostratus*, *Isothecium filescens*, *Amblystegium confervoides*, *Cirriphyllum crassinervium*, *C. Vaucheri*, *Eurhynchium Zetterstedtii*, *Rhynchostegiella algeriana*, *Orthothecium intricatum*, *Taxiphyllum depressum*, *Hypnum Vaucheri* nevezetes.

A Szunyogvölgy felett Hajmáskérnél, északi fekvésű dolomitsziklákön a *Scapania aequiloba*, *Cololejeunea calcarea*, *Fissidens cristatus*, *Trichostomum crispulum*, *Plagiobryum Zierii*, *Bartramia Oederi*, *Thamnum alopecurum*, *Cirriphyllum Vaucheri*, *Taxiphyllum depressum* fordulnak elő.

A Szárazgerence völgyében Bakonybélnél nagyobb részt dolomiton a *Metzgeria conjugata*, *Pedinophyllum interruptum*, *Cololejeunea Rossettiana*, *Fissidens pusillus* var. *minutulus*, *Anomodon rostratus*, *Thamnum alopecurum*, *Cirriphyllum crassinervium*, *C. Vaucheri*, a völgy barlangjában (Betyárbarlang) a *Seligeri pusilla*, *Gymnostomum rupestre*, *Taxiphyllum depressum*, *Orthothecium intricatum* is előfordul.

Az ugyancsak Bakonybél közelében levő Szarvadárok érdekessége a *Madotheca levigata*.

A Tobánhegy északi fekvésű szép dolomitszikláján, a *Primula auricula* termőhelyén a *Reboulia hemisphaerica*, *Preissia quadrata*, *Leiocolea Mülleri*, *Pedinophyllum interruptum*, *Distichium montanum*, *Gymnostomum rupestre*, *Bartramia Oederi*, *Myurella julacea*, *Isothecium filescens*, *Anomodon rostratus*, *Taxiphyllum depressum*, *Orthothecium intricatum* az érdekesebbek.

Hasonlóképpen nevezetes északi dolomitsziklák a következők:

Az Esztergályi-völgy északi dolomitszikláján a Pa-

pod alatt, a *Primula auricula* termőhelyén az érdekesebb mohafajok:

Reboulia hemisphaerica, *Pedinophyllum interruptum*, *Leiocolea Mülleri*, *Scapania aspera*, *Fissidens cristatus*, *F. pusillus* v. *minutus*, *Distichium montanum*, *Seligeria pusilla*, *Gymnostomum rupestre*, *Eucladium verticillatum*, *Barbula rigida*, *Tortula muralis* var. *aestiva*, *Bartramia Oederi*, *Neckera Besseri*, *N. complanata*, *N. crispa*, *Isothecium filescens*, *Thamnum alopecurum*, *Leskea catenulata*, *Amblystegium confervoides*, *A. compactum*, *Orthothecium intricatum*, *Taxiphyllum depressum*.

A Miklóspál-hegy északi dolomitszikláin Bánd felett, a tiszafa termőhelyén a *Metzgeria pubescens*, *Pedinophyllum interruptum*, *Cololejeunea calcarea*, *Fissidens cristatus*, *Distichium montanum*, *Gymnostomum rupestre*, *Trichostomum crispulum*, *Bartramia Oederi*, *Neckera crispa*, *N. complanata*, *Isothecium filescens*, *Thamnum alopecurum*, *Leskea catenulata*, *Anomodon longifolius*, *Camptothecium Philippeanum*, *Cirriphyllum crassinercium*, *Taxiphyllum depressum* a növényföldrajzi érdekességek.

A szomszédos Malomhegy északi dolomitszikláin (Márkó felett), a *Primula auricula* termőhelyén feltűnik, hogy sem más érdekes virágos növény, sem moha nem mutatható ki. Csupán a *Tortella tortuosa*, *Neckera crispa*, *Leskea nervosa* lakja a sziklákat.

A Répás-árok és folytatása, a Márványkő-árok Bakonykoppánynál helyenként szurdokszerű, és szép északi fekvésű, árnyas dolomitsziklák díszítik. Moha-érdekességei a *Metzgeria conjugata*, *Pedinophyllum interruptum*, *Cololejeunea Rossettiana*, *Fissidens cristatus*, *Hymenostylium curvirostre*, *Thamnum alopecurum*, *Isothecium filescens*, *Anomodon rostratus*, *Amblystegium confervoides*, *Camptothecium Philippeanum*, *Cirriphyllum Vaucheri*, *C. crassinercium*, *Hypnum incurvatum*, a *Taxiphyllum depressum* mellett különösképp a *Taxiphyllum densifolium*.

Nagyon hasonló, de kisebb a szomszédos Bécsi-árok, Bakonyszűcsnél. Mindkét árok a *Polystichum setiferum* nevezetes termőhelye. A Bécsi-árok szikláin a *Pedinophyllum interruptum*, *Cololejeunea Rossettiana*, *Cirriphyllum crassinervium*, *Taxiphyllum depressum*, *T. densifolium* élnek.

Nevezetes tagja ennek a mohaegyüttesnek a *Taxiphyllum densifolium*, mint keleti elterjedésű faj. Egy évtizede még a Kaukázus bennszülöttjének tartották, mert felfedezése után hosszú évtizedekig máshonnan nem vált ismertté. Az utóbbi évtizedben azonban megtaláltuk a Sátorhegység, a Tornai

Karszt, a Bükk, a Mátra, a Börzsöny, a Visegrádi hegység és a Mecsek területén. Mind ez ideig a Visegrádi hegység és a Mecsek között ismeretlen volt. A Bécsi-árokban és a Márványkő-árokban való felfedezése összeköti a Visegrádi hegységben ismert termőhelyét a Mecsekkel. Előfordul a Kárpátokban is. A Kárpátok lengyel oldalán először Lisowski a Bieszczad-ban (Solinka, 680 m) találta meg, majd Boros Á. Szlovákia területén a Kis-Kárpátokban, a Pozsonyborostyánkő = Pajstuni (Borinka) sziklaszorosban (Kupferhammer) és a libetbányai Vepor-on, továbbá a Déli Kárpátokban Brassó mellett a Sipoly-völgyben a Nagykőhavas aljában, a Malomdombok felett, Vajda L. pedig a Bucsecs aljában a Bucsoiu csúcs alatt. Ezek szerint a Kárpátokban és a Kárpátok medencéinek középhegységeiben is elterjedt, bár ritka. A Kárpátoktól, illetve a Magyar Középhegységtől nyugatra nem fordul elő. Valószínű viszont, hogy a Kárpátok és a Kaukázus között, így a Balkánon, még fel fogják fedezni. Mészkövön, andeziten és homokkövön egyaránt előfordul.

Az árnyékos dolomit- és mészkősziklákon a *Conocephalum conicum*, *Seligeria pusilla*, *Rhodobryum roseum*, *Mnium marginatum*, *Isothecium filescens*, a *Neckera*-fajok, *Thamnum alopecurum*, *Anomodon rostratus*, *Eurhynchium Zetterstedtii*, *Cirriphyllum Vaucheri*, *C. crassinercium*, *Taxiphyllum depressum* a Bakonyban más termőhelyeken is elég gyakoriak.

Hárskút határában, a Borostyánhegyen a tiszafa (*Taxus baccata*) termőhelyén nevezetes a savanyú aljzat ritkasága folytán tájunkon ritka *Pogonatum urnigerum*.

Az inotai Baglyashegy vértesi típusú dolomit-hegy. Bryológiai nevezetessége, hogy gazdagon kifejlődött tavaszi telepes májmoha *synusium*-ban a dolomit reliktumjellegű *Clevea hyalina*-ja is előfordul, ugyanitt a ritka *Pottia Starkeana* is, *Phascum curvicolium*-mal. A napos dolomitsziklákon a *Grimmia orbicularis*, *G. anodon*, *G. apocarpa* var. *brunnescens* bőven fordul elő. Az északi sziklákon a *Trichostomum mutabile*. Az említett *Grimmia*-fajok közül a *G. orbicularis* és a *G. anodon* sokkal inkább a mészkősziklák növénye, mészkövön a Magyar Középhegységben sokkal gyakoribb, itt azonban a dolomiton is előfordul. A *Hypnum Vaucheri* az Északi Kárpátok mészkő szikláinak jellegzetes faja, a szorosabb értelemben vett Bakony dolomitján előfordul Pétfürdő fölött. Felsőballánál dolomiton Bartha A. a *Dicranum Mühlenbeckii*-t gyűjtötte.

A szorosabb értelemben vett Bakony nyugati, északnyugati és délnyugati részén, ahol a fenyőtáji klíma hatása már jelentkezik, a mészkövön is sok

a dealpin moha, a patakos völgyek eocénkorú mészkövén egészen kisszerű sziklákon is találkozunk velük. Bakonybél mellett, a Kerteskő kréta-korú mészkőszikláin a *Metzgeria pubescens*, *M. conjugata*, *Cololejeunea Rossettiana*, *Seligeria pusilla*, *Anomodon rostratus*, *Amblystegium confervoides*, *Rhynchostegiella algeriana*, *Taxiphyllum depressum* mal a *Bartramia Oederi* terem, utóbbi a *Pedinophyllum interruptum*, *Seligeria pusilla*, *Distichium montanum* társaságában a Hegyeskő szirtjén is előfordul, sőt a Tisztavíz, vagy más néven Fekete-Séd völgyének patakparti eocénkorú mészkőpadjain sem hiányzik, ahol a *Preissia quadrata*, *Metzgeria pubescens*, *Solenostoma triste*, *Leiocolea Mülleri*, *Pedinophyllum interruptum*, *Cololejeunea calcarea*, *Seligeria pusilla*, *Gymnostomum rupestre*, *Mnium orthorrhynchium* var. *lycopodioides*, *Orthothecium intricatum* társaságában fordul elő.

A szomszédos Gellavölgy egészen kis eocén mészkőből felépített szorulatában is előfordul a *Pedinophyllum interruptum*, *Cololejeunea Rossettiana*, *Seligeria pusilla*, *Gymnostomum rupestre*, *Thamnum alopecurum*.

Mindezekről a mészkősziklákról hiányzik azonban a *Myurella julacea*, a *Hypnum Vaucheri*, melyek a Bakonyban és a Magyar Középhegység többi dunántúli tagján, a Vértesben és a Budai hegységben csak a dolomit reliktumai, mint a *Primula auricula*. A *Hypnum Vaucheri* mészkövön legközelebb a Bükkben a Bélkőn, majd bőven az Északi Kárpátokban fordul elő.

2. A Balaton-felvidék.

A Balaton-felvidéki (Bulla, 1962) dolomitterületen érdekesebb északi sziklák vannak a balatonfüredi Koloska-forrás felett. Ezek a Koloska-sziklák, ahol a *Scapania calcicola*, a *Cololejeunea calcarea*, *Fissidens cristatus*, *Trichostomum mutabile*, *Neckera crispa*, *N. complanata*, *Isothecium filescens*, *Leskea catenulata*, *Chrysohypnum chrysophyllum*, *Hypnum incurvatum* az érdekesebb fajok.

Hasonló szirtek vannak Szentkirályszabadja mellett a Malomvölgy felső végénél („Sziklahegy”). Itt a *Reboulia hemisphaerica*, *Fissidens cristatus*, *Barbula rigidula*, *Myurella julacea*, *Leskea catenulata*, *Amblystegium compactum* (sziklarepedésekben), *Hypnum Vaucheri* az érdekességek.

Felsőörsnél a Bakony-típusú dolomithegyek ugyancsak nagyon megközelítik a Balatont. A legszébb dolomitflóra itt a Malomvölgy felett, a Káposzta-tető északi lejtőjén díszlik, mohaszintjének jellegzetes elemei: *Leiocolea Mülleri*, *Scapania as-*

pera, *Frullania tamarisci*, *Cololejeunea calcarea*, *Ditrichum flexicaule*, *Distichium montanum*, *Trichostomum mutabile*, *Leskea catenulata*, *Rhytidium rugosum*.

3. A Keszthelyi hegység

A Keszthelyi hegységben (Bulla, 1962) Gyenediásnál a Lóhegy (helyesen Széktető) északi lejtője, az Ingóvölgy felett, a Csiderkút és Búdöskút között, a *Cimicifuga foetida* termőhelye nevezetes, ahol a *Metzgeria pubescens*, *Scapania calcicola*, *Fissidens cristatus*, *Distichium montanum*, *Trichostomum crispulum*, *Leskea catenulata*, *Chrysohypnum chrysophyllum*, főleg azonban a *Myurella julacea* előfordulása érdekes.

A szomszédos Petőhegy, a *Primula auricula* nevezetes termőhelyén csupán a *Lophozia Mülleri*, *Scapania calcicola*, *S. aspera*, *Trichostomum mutabile* nevezetes, a hegy más pontján azonban a *Myurella julacea*-t is sikerült megtalálni.

Érdekesebb sziklacsoport a „Kümel” a Csidervölgy felett, *Scapania calcicola*, *Cololejeunea calcarea*, *Fissidens cristatus*, *Gymnostomum rupestre*, *Rhodobryum roseum*, *Myurella julacea*, *Hypnum Vaucheri*-vel. A *Hypnum Vaucheri* a Vadleán-lík szikláin is előfordul.

Cserszegtomajnál, Rezi irányában nevezetes északi fekvésű dolomitszirt a Csókakő, a régi keszthelyi flórakutatók óta szinte klasszikus hely, mohafiórája azonban szegényes, csupán a *Frullania tamarisci*, *Fissidens cristatus*, *Seligeria pusilla*, *Rhodobryum roseum*, *Isothecium filescens*, *Neckera crispa*, *N. complanata*, *Amblystegium confervoides*, *Chrysohypnum* = *Campyllum calcareum* (Ch. Sommerfeltii auct.), *Cirriphyllum Vaucheri*, *Taxiphyllum depressum* emelhető ki.

Érdekesebb pont a Kispüpos-hegy vagy Hosszúhegy Rezi mellett. Északi dolomitszikláin a *Grimaldia fragrans*, *Reboulia hemisphaerica*, *Leiocolea Mülleri*, *Pedinophyllum interruptum*, *Scapania aspera*, *Cololejeunea calcarea*, *Eucladium verticillatum*, *Funaria dentata*, *Anomodon rostratus*, *Amblystegium confervoides*, *Cirriphyllum Vaucheri*, *Leskea catenulata*, *Rhynchostegiella algeriana*, *Taxiphyllum depressum* fordulnak elő, míg a Püpos-hegy dolomitszikláinak kis barlangjában az *Amblystegium sprucei* előfordulása nagyon nevezetes.

A Szobakú barlangbejáratánál a *Lejeunea cavi-folia* — mérsékelten acidofil faj — dolomitsziklán él, a *Frullania tamarisci* dolomiton fordul elő (Bodorhálás). Rezinél, a Bányafő alatt kilúgozott erdőszéli homokon a *Pogonatum nanum* érdekesebb,

Rezinél a gesztenyében a *Leucobryum glaucum*, Bodorháláson a *Bartramia pomiformis* egyetlen helyen a Keszthelyi hegységben dolomitterületen is előfordul.

Balatonedericsnél az Edericsi-hegy völgyhajlatában a *Neckera Besseri*, *Anomodon rostratus*, *Cirriphyllum Vaucheri*, *Taxiphyllum depressum* fordulnak elő. Ezek közül az *Anomodon rostratus* érdekesebb; ez viszont sem itt, sem egyebütt a Középhegységben a dolomithoz nem ragaszkodik, a Vértes-hegységben is ugyanúgy megtalálható mészsziklák repedéseiben, főleg az áthajló sziklák aljában, mint a dolomitsziklák hasonló helyein. Gyakoribb a Bükk-hegységben, ahol mészkövön él. Sajátosan azonban a Kárpátokban sokkal ritkább, mint a Magyar Középhegység területén.

A Keszthelyi hegységben a dolomit hegyek nagyon hasonlóak a Bakony és a Vértes dolomit dombjait, azonban a valamivel enyhébb, párásabb, csapadékosabb, a Földközi-tenger mellékéhez hasonlóbb (submediterrán) éghajlat hatása a xerophyton mohaszintben is megnyilvánul. A kontinentális karakterű, de a szélsőségesen száraz éghajlatot kerülő *Rhytidium rugosum* itt tömeges, jellegzetes, míg a Bakony—Gerecse dolomitjain felette ritka és ezeknek a hegységeknek a nem dolomit felépítésű területein, a bazalt hegyeken fordul elő, azonban itt sem tömegesen.

Az összegyűjtött adatokból leszűrhető az a megállapítás, hogy a napfényes, déli lejtők mozaikjában

a dolomit és a mészkő közt alig mutatható ki eltérés. Ami eltérés mutatkozik, az a mészkő pados, párkányos, a humuszt jobban megőrző alkatával függ össze, ahol az illatos moha (*Grimaldia fragrans*) szinuziuma gazdagabban van kifejlődve, mint a dolomiton. Mind a mészkő, mind a dolomit *Festuca-gyepjeinek* gyephiányos foltjain a *Tortella inclinata*, *Ditrichum flexicaule*, *Pleurochaete squarrosa* a jellemző fajok, amelyek itt-ott még az andezitre is képesek átterjedni. A *Rhytidium* előfordulása nem a dolomittal, hanem a klímával függ össze.

Az északi fekvésben, vagy szurdokszerű mikroklímában levő dolomitsziklák ezzel szemben hidegidőszaki reliktumokat őriztek meg, mint amilyen a *Leiocolea Mülleri*, *Scapania aspera*, *S. aequiloba*, *S. calcicola*, *Plagiobryum Zierii*, *Bartramia Oederi*, *Myurella julacea*, *Hypnum Vaucheri*, melyek különösen a virágos reliktumok (*Primula auricula*, *Festuca amethystina*) termőhelyén, vagy annak közelében bukannak fel, s mint nálunk legtöbbször, találkozunk a délies *Cololejeunea calcarea*, *Trichostomum mutabile* fajokkal. A reliktum-természetű mohafajok közül a Magyar Középhegységben s így a Bakonyban és környékén, szigorúan dolomithoz van kötve a *Myurella julacea* (kukacmoha). Hasonló a *Hypnum Vaucheri*; ez azonban már a Bükk-hegységi Bélkőn mészkősziklákon jelenik meg, az Északi Kárpátokban pedig mindkettő mind mészkövön, mind dolomiton él, bár mindkettő itt is dolomiton ereszkedik a legmélyebbre.

Dr. Boros Ádám és Vajda László

Irodalom

- Boros, A.: Bryogeographie von Ungarn. Nova Hedwigia. 1961. Bryologische Beiträge zur Kenntnis der Flora von Ungarn und der Karpaten. Acta Biolog. 2. 1951., 369—409.
- Boros, Á.—Vajda, L.: Für die Flora Ungarns neue und interessante Moose. Annal. Hist.-Nat. Musei Nat. Hung. 6. 1955., 149—165. — II. közlemény: 9. (50.) 1958., 93—106. III. közlemény: 52. 1960., 147—154.
- Boros, Á.:—Vajda, L.: Bryogeographische Daten zur Flora der Slowakei. Biológia, 17. 1962., 750—756.
- Bulla B.: Magyarország természeti földrajza. Bp. 1962. Tankönyvkiadó.
- Fekete, G., Majer, A., Tallós, P., Vida, G.—Zólyomi, B.: Angaben und Bemerkungen zur Flora und zur Pflanzengeographie des Bakonygebirges. Annal. Hist.-nat. Mus. Nat. Hung. 53. Pars Botanica. 1961., 241—253.
- Vajda, L.: Plagiothecium densifolium (Lindb.) Broth. in Ungarn. Mitt. der Thüring. Bot. Ges. Th. Herzog—Festschrift. 1. 1955., 225—230.
- Zólyomi B.: A középdunai flóráválasztó és dolomitjelenlég. Bot. Közl. 39. 1942., 209—231.

Moosgeographie des Dolomits vom Bakony

Auf Grund der Untersuchungen im Bakony, Bafatonoberland und Keszthelyer Gebirge kann festgestellt werden, dass betreffs der Moosflora der sonnigen, südlichen Abhänge, gleich ob sie aus Dolomit, oder aus Kalkstein aufgebaut sind, kaum ein Unterschied zu finden ist. Wenn ein Unterschied sich doch feststellen lässt, so hängt es mit der kantigen, bankigen Gestaltung des Kalkgesteins, zusammen die den Humus eher bewahrt und wo das Sinusium der Grimaldia fragrans sich ohne floristische Verschiedenheit reicher als auf Dolomit, ausbilden kann. Auf den leeren Flächen der Festuca-Rasen sind, auf Kalkstein ebenso, wie auf Dolomit, Tortella inclinata, Ditrichum flexicaule, Pleurochaete squarrosa, die sich auch anderswo im Mittelgebirge, selbst auf Andesit, ausbreiten können, die charakteristischen Arten. Das reichere Vorkommen des Rhytidium rugosum im Keszthelyer Gebirge hängt nicht mit der Dolomitunterlage, son-

dern mit dem günstigeren submediterranen Klima, zusammen.

In nördlicher Lage und im Mikroklima der Engpässe bewahren hingegen die Dolomittfelsen solche Relikte aus den Kälteperioden auf, wie Leicolella Mülleri, Scapania aspera, S. aequiloba, S. calcicola, Plagiobryum Zierii, Bartramia Cederi, Myurella julacea, Hypnum Vaucheri, die besonders auf den Fundorten der Phanerogamen-Relikte (Primula auricola, Festuca amethystina) auftauchen und dort (bei uns) meistens mit den südlichen Coleolejeunea calcarea, Trichostomum mutabile zusammentreffen. Unter diesen relikartigen Moosen ist Myurella julacea im Ungarischen Mittelgebirge und im Bakony streng an Dolomit gebunden. Ähnlich verhält sich Hypnum Vaucheri, das aber im Bükkgebirge, auf dem Bélkő, auf Kalkstein erscheint. In den Nordkarpaten leben beide sowohl auf Kalk, wie auf Dolomit, zwar gehen beide auf Dolomit am tiefsten herunter.

A. Boros und L. Vajda

Adatok a Bakony-hegység méhalkatú (Apoidea) faunájához

A hazánkban folyó körülbelül egy évszázados hymenopterológiai-faunisztikai kutatások eredményeképpen megközelítő pontossággal tudjuk (Móczár, 1950. 424.), hogy hazánkban körülbelül 580 méhalkatú faj él.

Általánosságban a faunisztikai kutatásoknak első célja az adott területen (például Magyarországon, a Kárpát-medencében) élő fajok felderítése és katalógusba foglalása. A további kutatások a részletes faunisztikai megismerést tűzik ki célul. Akkor ismerjük meg igazán egy-egy faj elterjedését hazánkban (illetve a Kárpát-medencében), ha lehetőleg valamennyi (vagy legalábbis minél több) lelőhelyét, előfordulását ismerjük meg. A közönséges fajok jellemezhetnek ugyan állatföldrajzi tájat meglétükkel vagy hiányukkal, mégis közismerten az úgynevezett színező elemek megfelelő számú együttesének és pontos elterjedésének ismerete szolgál egy állatföldrajzi terület elkülönítésére. Ilyen megfontolás alapján a jelen és a jövő faunisztikai kutatásának jellege eddigi ismereteink természetes következménye. Bár ismerjük a méhalkatú (Apoidea) fajok megközelítő számát a Kárpát-medencében, de senki sem merne vállalkozni arra, hogy ennek birtokában részletesen és pontos elterjedési térképekre hivatkozva állatföldrajzi értelemben jellemezze a szóbanforgó területet. Hogy ezt megtehesük, szükségünk van arra, hogy a Kárpát-medence (akár állatföldrajzi, akár földrajzi értelemben vett) valamennyi táját alaposan a faunisztikai tanulmányozás tárgyává tettük. A természetes tájon belül igyekezni kell minél több vidéken a vegetációs periódus valamennyi szakaszában gyűjteni és megfigyelni az előforduló fajokat.

A Kárpát-medence (és így hazánk) egyik jól körülhatárolható tája a Bakony-hegység, mely a Dunántúl északi-középső területén helyezkedik el. A magyar földrajzi irodalomban megkülönböztetnek tág és szoros értelemben vett Bakonyt. Az utóbbihoz sorolják az Északi-Bakonyt, a Déli-Bakonyt, a Keleti-Bakonyt és a Bakonyalját. Az előbbihez pedig ezenkívül a Balaton-felvidéket, a Tapolcai-medencét és a Keszthelyi-hegységet is hozzáveszik. Magam az utóbbi értelemben használom a Bakony-hegység megnevezést (Bulla, 1962:81.).

Állatföldrajzi szempontból Móczár L. (1939, 1948) a Bakonyt a Magyar Középhegység vagy Ósmátra (Matricum) dunántúli felébe sorolja. Tehát nem önálló állatföldrajzi táj, hanem a Visegrádi-, Pilis-, Budai-, Gerecse-, Velencei-, Vértes- és Bakony-hegység alkot egy állatföldrajzi egységet (Dunántúli Középhegység faunajárása). Növényföldrajzi szempontból ugyanezen a területen több flórajárás osztozkodik. Ennek oka elsősorban az, hogy a fentebb felsorolt hegyvidékek flórája és növénytársulásai jóval ismertebbek, mint állatvilága, tehát bő adatok állnak rendelkezésre a finomabb növényföldrajzi jellemzéshez. A fauna és az állattársulási vizsgálatok lassan és nehezen haladnak az állatok rejtettsége, vagilitása, illetve óriási fajszáma miatt. Ezért manapság még szinte lehetetlen a részletes és indokolt növényföldrajzi tájbeosztáshoz hasonló állatföldrajzi terület elkülönítése.

Egy-egy állatföldrajzi terület körülhatárolását a színező elemek teszik lehetővé. A közönséges, a nagy elterjedésű vagy egyéb szempontból gyakori fajok mellett a színező elemek felderítése, lelőhelyadataik pontos térképezése, viszonylagos gyakoriságuk megállapítása az adott lelőhelyen, a lelőhely növénytársulása és sok más adat együttes értékelése és fajonkénti összegezése vezet el az állatföldrajzi terület elkülönítés szükségességéhez. Csak mindezek ismeretében tudjuk egyrészt az általában nagy elterjedéssel bíró, úgynevezett alapfauna fajainak, másrészt az úgynevezett bennszülött fajok (endemizmusok), illetve közeli-távoli területekről származó színező elemek eredetét és esetleg bevándorlási körülményeit és idejét kipuhatólni. Az ilyen komplex szemléletű vizsgálattal elérjük azt, hogy mind területi (tér tényező), mind történeti (idő tényező) szempontból világos képünk lesz egy-egy táj állatvilágáról.

Ilyen gondolatok vezettek a Bakony faunisztikai kutatásakor. A budapesti Természettudományi Múzeum munkatársai: Bajári Erzsébet, Móczár László és Sölymos Béláné összesen három hetes gyűjtéseik során körülbelül 400 darab, míg magam 1957-től kezdve körülbelül 4600 darab méhalkatút gyűjtötünk a Bakonyban. Mind a tőlük, mind az általam összeszedett anyag igen tekintélyes, különösen ak-

kor, ha a színező elemeket vesszük figyelembe. Ahhoz, hogy a méhalkatúak tekintetében a Bakony állatföldrajzi helyzetét részleteiben elemezzük és leírjuk, természetesen még sok évi gyűjtésre van szükség. Mégis az eddigi eredmények azt sejtetik, hogy a Bakonyban a színező elemek közül a mediterrán, a ponto-mediterrán és a pontusi-középeurópai fajok vannak viszonylag a legnagyobb arányban. Ezek több esetben éppen hazánk nyugati, xerotherm alföldi és középhegyvidéki tájain érik el legszélső elterjedésüket, és így a Bakony beleesik areáljuk nyugati határába. Kevésbé jelentősek az északeurópai és alpesi fajok, tekintve azt, hogy ezek legtöbbször magashegyvidéki (csapadékos-hűvös) környezetet igényelnek. Ez a Bakonyban eléggé korlátolt mértékben található meg. Ha megvizsgáljuk a Bakonyban élő magashegyvidéki méhalkatúak ökológiai igényét, kiderül, hogy az meglehetősen tág határok között ingadozik, tehát „euryök”. Ez az euryöikia jelzi, hogy igazi magashegyvidéki (kárpáti, alpesi, alpesi-kárpáti stb.) faj a Bakonyban csak elvétve fordulhat elő. — Számszerűen és részleteiben az eddig megismert színező elemek a következőképp oszlanak meg: 1 palearktikus faj (*Anthophora aestivalis* Panz.), 2 európai faj (*Melitta nigricans* Alfken, *Prosopis punctulatissima* Sm.), 3 közép- és észak-európai faj (*Megachile ligniseca* Kirby, *Osmia bicolor* Schr., *Osmia pilicornis* Smith), 2 középeurópai faj (*Chelostoma ventrale* Schlett., *Prosopis moricella* Bisch.), 2 ponto-mediterrán faj (*Eucera caspica* ssp. *pérezii* Mocs., *Systropha planidens* Gir.), 7 mediterrán faj (*Chelostoma foveolatum* Mor., *Dioxys pannonica* Mocs., *Osmia andrenoides* Spin., *Osmia emarginata* Lep., *Osmia ligurica* Mor., *Osmia tridentata* Duff. & Perr., *Prosopis punctata* Brullé) és 4 pontusi-középeurópai faj (*Ammobatoides abdominalis* Rad., *Bombus laesus* ssp. *mocsáryi* Kriechb., *Eucera pollinosa* Smith, *Tetralonia ruficornis* F.).

Az egyes fajok ismertetésekor a Kárpát-medence (illetve a középeurópai faunakerület) tájegységeit (például Matricum, Pannonicum, Carpathicum) Móczár László (1948) körülhatárolása nyomán nevezem meg.

Az ismertetett fajok bizonyító példányaikat a veszprémi Bakonyi Múzeum rovargyűjteményében helyeztem el. A meghatározást az irodalomban felsorolt munkák alapján végeztem el. Az ellenőrzés céljából valamennyit összehasonlítottam a budapesti Természettudományi Múzeum jól meghatározott példányaival.

Ammobatoides abdominalis Ev. — 1 hím. Eddig Nyugat-Ukrajna (Noskiewicz 1923:181, Oszienszki

1959:73), Románia (Móczár M. 1955:126, Iuga 1958:249—250), Csehszlovákia (Balthasar 1952:62), Németország (Blüthgen 1951:231, Stoeckert 1954:61), Ausztria és Észak-Olaszország (Pittioni—Schmidt 1942:50) területéről közzétették leelőhelyeit. A faj valamennyi előfordulási helyén ritka — mint ezt a szerzők egybehangzóan írják. A Kárpát-medencében Móczár M. (1955:126) összesen 12 elterjedési adatát sorolta fel. Mihályi a Magyar Középhegység dunántúli részén a balatoni bazalt-hegyek egyik tagján: a Padacsonyon gyűjtötte, mely a tágabb értelemben vett Bakonyhoz tartozik. Sajnos az itt talált példány hányzik a Természettudományi Múzeum gyűjteményében. Földrajzilag és egyelőre növényföldrajzilag is még a Bakony nyugati része a Somló-hegy, Somlósárhelytől közvetlen északra. Itt gyűjtöttem egyetlen hím példányt 1962. VII. 27-én délutáni fülledt-derült időben *Echium vulgare*-n, *Cotinetum-Quercetum*-ban. Saját gyűjtésem körülménye is megerősíti a faj stenök-eremophil jellegét, amit Pittioni—Schmidt (1942:50) megállapított róla. Részben ebből, részben pedig eddig ismert elterjedési adataiból arra lehet következtetni, hogy a faj nem észak-európai (Móczár M. 1957:21), hanem pontusi-középeurópai elterjedésű, és areáljának északi határa az előbb felsorolt középeurópai területek. Itt azonban már csak szórványosan fordul elő a kedvező ökológiai körülmények megfogakozása miatt.

Anthophora aestivalis Panz. — 9 nőstény és 12 hím. Pittioni—Schmidt (1942:43) az ausztriai Alsó-Duna vidékén számos sík- és hegyvidéki leelőhelyét közölte. Az alsó-dunai elterjedés és a megfigyelt környezeti igény alapján hypereuryök-intermedier ökológiájú fajnak minősítik euryök-eremophil hajlammal. Móczár M. (1958:413) közömbös elterjedési típusnak véli. Érdekes, hogy míg Pittioni—Schmidt szerint alig két évtizedes gyűjtés alapján a faj „meglehetősen gyakori”, addig Móczár Miklós szerint az egész Kárpát-medencében folyó legalább hét évtizedes gyűjtőmunka eredményeképp csak „elég ritka faj.” Magam az elmúlt öt évben (1958—1962) 9 leelőhelyen találtam meg a Bakonyban (281. kép) 1. Tés: Hegyesberek, Querceto-Carpinetum tisztásán Ajuga reptans-on egyelve derült-meleg időben 1 hím, 1959. V. 13., leg. Papp. 2. Nemesvámos: Tekeressvölgy, derült-meleg időben napos homokfalon egyelve 2 hím, 1961. V. 5., leg. Papp. 3. Lovas: Malomvölgy, kánikulai időben napsütötte homokfalon egyelve 1 hím, 1961. VI. 23., leg. Papp. 4. Nagyvázsony, napsütötte homokfalon meleg időben 1 hím, reptében pedig szintén 1 hím egyelve, 1960. V. 26., leg. Papp. 5. Hárskút: Esztergáli-völgy,

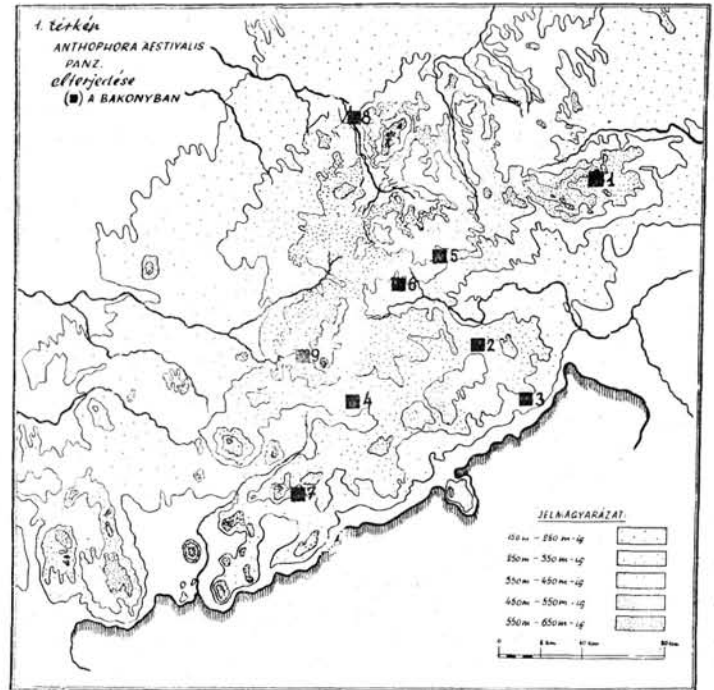
281. kép. *Anthophora aestivalis* Panz. elterjedését a Bakonyban

Abb. 281. Die Verbreitung der *Anthophora* Panz. im Bakonygebirge

napsütötte agyagfalán késő délután egyelvé 2 hím, Querceto-Carpinetum-ban, 1958. V. 10., leg. Papp. 6. Herend: Incsekfa, meleg-napos időben *Salvia pratense*-n 2 nőstény és 1 hím egyelvé, 1962. V. 17., leg. Papp. 7. Balatonhenye: *Salvia nemorosa*-n 1 hím egyelvé, 1962. VII. 16., leg. Papp. 8. Bakonykopány: Gerencevölgy, 1959. V. 19., leg. Móczár L. 2 nőstény, 1959. V. 20., leg. Papp, 2 hím. 9. Padragkút: Hajagos, 1963. V. 15., kellemesen meleg időben makadámút menti *Ajuga reptans*-on egyelvé 5 nőstény, leg. Papp. A nemesvámosi Tekeressvölgy homokfala nyílt, flórájára nézve xerotherm környezetétől eltekintve, valamennyi bakonyi lelőhely erdős, flórájára nézve mikrotherm (Soó 1945:47) környezetében gyűjtöttem őket. Ennek alapján határozottan euryök-hylophil fajnak tartom az *A. aestivalis*-t.

Bombus laesus ssp. *mocsáryi* Kriechb. — 4 nőstény. A Kárpát-medencében, közelebről a Pannonicum-ban számos helyen (1953-ig 21 termőhelyen), míg a többi körzetben összesen 10 termőhelyen gyűjtötték (Móczár M. 1953:213). Jellegzetes kelet-európai faj: areálja felöleli a szarmata, a pontusi és a Kárpát-medencei faunakerületeket. Elterjedésének nyugati határába belesik a Kárpát-medence területén a Bakony is. Itt Balatonrendesen (1) találta meg Mihályi (Móczár M. 1. c.), míg magam a Veszprém-környéki Gulyadombon (2) gyűjtöttem 1957. VI. 4-én (287. kép). A négy nőstény alkonyatkor repült az egyik repcétábla (*Sinapis arvensis*) szélső virágára. Valószínűleg azon a napon csak alkonyatkor élénkült meg viráglátogatási tevékenységük, mivel gyűjtési helyükön többször megfordultam a nap folyamán, de csakis alkonyatkor láttam, illetve hálóztaam őket. Azóta többször jártam ezen a gyűjtőhelyen, de sajnos nem sikerült sem a gulyadombi, sem egyéb bakonyi termőhelyen gyűjteni.

Chelostoma (= *Eriades*) *foveolatum* Mor. — 3 nőstény és 13 hím. Ismert dél-európai elterjedése alapján mediterrán fajnak kell minősíteni, bár Stoeckhert szerint (1954:48) „südlichkontinentale Art.” Mediterrán elterjedése ellenére euryök-hylophil (Móczár L. szerint (1957:183) euryök-eremophil). Így például az észak-olaszországi Alpokban mélyen benyomulva, az Adige völgyében is megtalálták

Bolzano és Merano környékén. A Fauna Regni Hungariae (1897:98) csak a Kárpát-medence egyik legdélibb részéből Orsova (=Orsova), ezenkívül az Adria-tengerparti Fiume (=Rijeka) környékéről sorolta fel (Schletterer 1889-ben közzétett monográfiája alapján). A Természettudományi Múzeum gyűjteményében levő példányok alapján megállapítható, hogy a Kárpát-medence belső területén a századforduló idején a Pannonicum keleti szélén: Borosjenőn (=Borosineu) gyűjtötték először. Majd az 1920-as évektől napjainkig összesen 11 dombvidéki és középhegységi lelőhelyen találták meg. Közülük a délszlóvakiai (pannonicum-i) Kovácsfalva (=Kovacova) (Balthasar 1952:60) a legészakibb. A Dunántúlon a Mecsek-hegységi Misinán (Móczár L. 1957:183), Simontornyán (mindkettő az Illyricum-ban), a Kőszegi-hegység 3 helyén (Noricum) és a Badacsonyon (Matricum) került elő. Magam ezeket a dunántúli előfordulásokat újabb három bakonyi lelőhellyel egészíthetem ki: 1. Bodajk: Gaja-szurdok, derült-meleg időben *Campanula rapunculoides*-en egyelvé Querceto-Carpinetum-ban 2 nőstény és 2 hím, 1962. VIII. 7., leg. Papp. 2. Balinka: faluszéli *Inula salicina*-n egyelvé 1 nőstény kánikulai időben, 1962. VIII. 7., leg. Papp. 3. Monostorapáti: Boncsos-tető, felhős-szeles, időnként napsütéses időben útmenti *Convolvulus arvensis*-en 3 hím, *Achillea millefolium*-on pedig 8 hím egyelvé. Így a

Matricum nyugati (dunántúli) feléből összesen öt lelőhelyét ismerjük. — Ha értelmezni kívánjuk azt az előzőekben részletezett tényt, hogy a századfordulótól kezdve egyre gyakrabban gyűjtötték a fajt a Kárpát-medence középhegyvidéki területein, akkor a faj jelenkori terjedésére kell következtetnünk. Az areálnak a Kárpát-medencére való kiterjesztése feltehetően ebben az esetben is az éghajlat melegebbé válásával van kapcsolatban (Petterssen 1949). Az éghajlatnak ilyen értelmű változásával növekszik a mediterrán jellegű és euryök-hylophil környezetet igénylő fajok, így a *Ch. foveolatum* Mor. terjedési lehetősége. Természetesen az areál-kiterjesztésnek ezt a folyamatát mint feltevést már nem lehet bizonyítani, mivel elsősorban a múlt század folyamán és századunkban nem történtek meg a *Ch. foveolatum* elterjedésére vonatkozó „ellenőrző” gyűjtések. Ellenben megerősíti feltevéssünk helyességét, hogy a faj a kelet-franciaországi Elzász vidékén „neuerdings... mehrfach gefunden wurde” (Stoeckert 1954:48). Tehát Európa más táján hasonló areál kiterjesztést észleltek az időben. Másrészt pedig ugyancsak megerősítené ezt az elgondolást az, ha a következő évtizedekben egyre nagyobb mértékben gyarapodnának az új lelőhelyek faunakerületünkben.

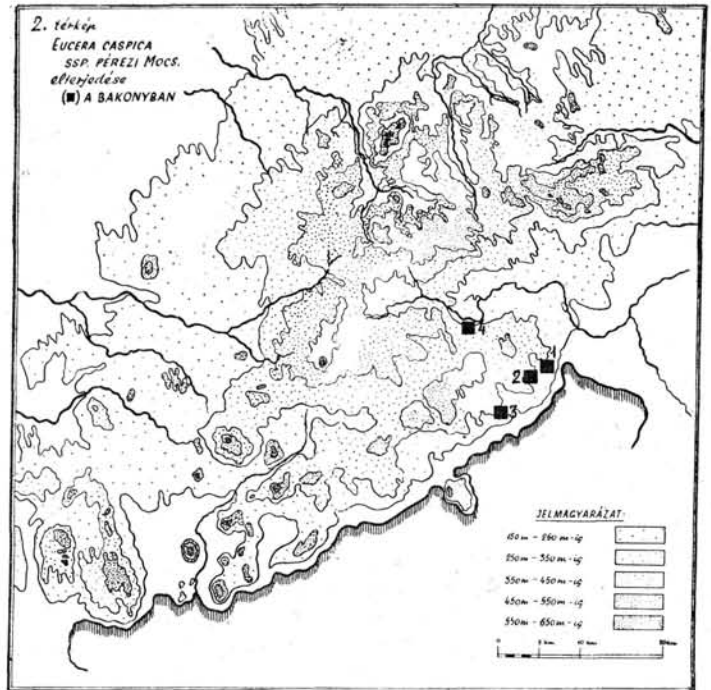
Chelostoma (=Eriades) ventrale Schlett. — 1 nőtén. A Kárpát-medencében ritka faj (Balthasar 1943:45, 1952:60, 1953:184; Móczár M. 1958:50). Balthasar szerint ponto-mediterrán, Móczár M. szerint pedig pontusi faj. Ezzel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy Oszicsnuk (1959) monográfiájában nem sorolja fel Nyugat-Ukrajnából, mint a pontusi terület egyik részéből. Ugyanakkor a Fauna Regni Hungariae (1897:89) — három lelőhely felsorolása után — megjegyzi, hogy „Solum Hungariam inhabitat.” A kevés irodalmi adat miatt a faj pontos elterjedésére vonatkozó ismereteink hiányosak még. Mégis lehetséges, hogy a *Ch. ventrale* a Kárpát-medence szubendemikus faja. Ugyanis faunakerületünkön kívül csak a morvaországi Mohelno környéki szerpentinszteppen (Snoflák 1944:142) és a Morava-völgyében találták meg (Balthasar 1952:60). Jelenleg ismert areálján belül leggyakoribb Erdélyben. Legészaknyugatibb előfordulását (Mohelnot és Morava-völgyét) látszik mintegy összekapcsolni ismert kőszegi (Móczár M. 1. c.) és az új bakonyi lelőhelye (288. kép): Monostorapáti: Boncsostető, *Achillea millefolium*-on egyelve 1 nőtény, felhős, időnként napsütéses, erősen szeles időben szélárnyékos, taposott út mentén, 1962. VII. 19., leg. Papp. Egyébként a Dunántúlon csak ezt a két lelőhelyét ismerjük. — Meg kell még jegyezni, hogy

a Természettudományi Múzeum gyűjteményében csak hímek vannak, bár Móczár M. (1. c.) ezt nem jelzi monográfiájában. Így hazánkban Monostorapáti környékéről került elő az első nőtény.

Dioxys pannonica Mocs. — 1 nőtény. A Kárpát-medencében csak a Magyar Középhegységben gyűjtötték, és pedig Budapest környékén 3, a Gödöllő-dombvidéken 2 lelőhelyen (Móczár M. 1958:77). A közepdunántúli Matricum-ban csak az újabb gyűjtések alkalmával vált ismertté előfordulása: tihanyi félsziget, réten főhálózza 1 nőtény, 1958. VI. 3., leg. Solymosné. Önként következik adatunkból, hogy jelenlegi ismereteink szerint a Kárpát-medencében Tihany a legnyugatibb előfordulása ennek a ritka, valószínűleg stenök-eremophil fajnak.

Eucera caspica ssp. pézezi Mocs. — 2 nőtény és 5 hím. Ennek a ritka pontokaspikus-mediterrán fajnak a törzsalakja az Adriai-tengerpart mentén (Fiume = Rijeka, Crkvenica, Susak) fordul elő a Kárpát-medencéhez legközelebb (Friese 1893:50). Ellenben a Kárpát-medence 12 lelőhelyén (Móczár M. 1955:117) csak a változatát találták (mint ezt a Természettudományi Múzeumban levő példányok alapján megállapíthattam). Ugyanez került elő 4 új bakonyi lelőhelyén (282. kép): 1. Fűzfő: Szalmási-telep, derült-szeles időben Adonis vernalis-on egyelve 3 hím, 1962. IV. 13., leg. Papp. 2. Vörösberény: Malomvölgy, felhős-napos időben Lithospermum purpureocoeruleum-on egyelve 1 hím, 1962. V. 6., leg. Papp. 3. Palóznak: 1962. IV. 17. és V. 6., leg. Novák, 2 nőtény. 4. Veszprém: Gulyadomb, napszeles időben délután 1 hím egyelve Adonis vernalis-on, 1962. IV. 21., leg. Papp. Iuga-tól közölt (1958: 177—179) erdélyi újabb lelőhelyek pedig pontosabbá teszik a faj Kárpát-medencebeli elterjedésének képét. Iuga szerint a tőle közölt erdélyi lelőhelyeken (Nagyszeben = Sibiu, Betlen = Beclen, Herkulesfürdő = Baile Herculeana) a törzsalakot gyűjtötték. Valószínű azonban, hogy itt is a változat él, hiszen számos (a Természettudományi Múzeumban őrzött példányok tanúsága szerint) erdélyi lelőhelyeken (Kékes = Cheches, Lunka = Lunca, Nagyenyed = Aiud, Radnót = Lernut, Torda = Turda, Vicze = Vita) ezt gyűjtötték. Megerősíti feltevéssünket Oszicsnuk monográfiája (1959:75), aki Nyugat-Ukrajnából csak a változatot sorolja fel. Tehát a törzsalak legfeljebb Kelet-Ukrajnában él a Káspi-tenger környéki területeken (Turkménia, Üzbégisztán, Kazahsztán) kívül. A var. pézezi Mocs. alakot csak a Kárpát-medencében (és Nyugat-Ukrajnában) gyűjtötték, ellenben — az eddigi adatok alapján — a törzsalak nem él itt. Ennélfogva taxonómiai szempontból a pézezi Mocs. nem varietas, hanem alfaj:

282. kép. *Eucera caspica* ssp. pérezi Mocs. elterjedése a Bakonyban
 Abb. 282. Die Verbreitung der *Eucera caspica* ssp. pérezi Mocs.

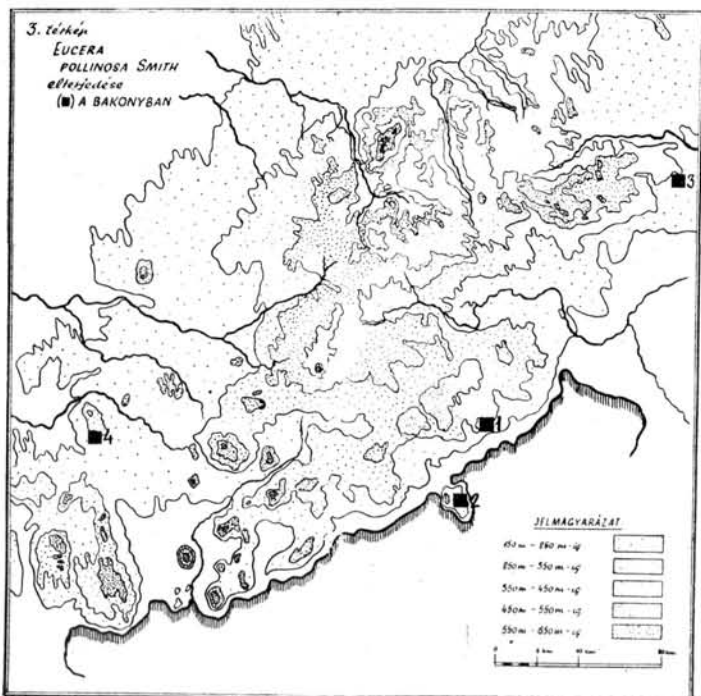

Eucera caspica ssp. pérezi Mocs. Közvetlenül jegyzem meg, hogy Móczár M. 's (1957:13), amikor elterjedését jellemzi, akkor „alfaj”-nak írja a pérezi-t, de a rendszertani megjelöléskor mégis a var. pérezi-t használja. — A faj jelenleg ismert areálja (Kárpát-medence, Dél-Európa, Ukrajna, Káspi-tenger vidéke, Kaukázus, Kis-Ázsia) arra enged következtetni, hogy bakonyi előfordulása beleesik északnyugati elterjedési határába. Esetleg még a Kis-Alföldön (Pannonicum) megtalálják, de ez lényegében nem változtat megállapításunkon. A Bakonytól nyugatra (az ausztria Alsó-Duna vidékén és Burgenlandban) nem él, miképp erre Pittioni-Schmidt alapos tanulmányából (1942) következtethetünk.

Eucera pollinosa Smith. — 15 hím. A Bakonyban öt lelőhelyen gyűjtötték (283. kép): 1. Csapok: Csákányhegy, napos-meleg időben *Salvia memmosa*-n egyelve 1 hím, 1958. V. 20., leg. Papp. 2. Tihany: Külső-tó, *Mentha* sp.-en 4 hím egyelve, 1958. VI. 4., leg. Bajári. 3. Isztimér: Baglyashegy, *Anchusa officinalis*-on 2 hím egyelve, 1960. VI. 3., leg. Papp. 4. Sümeg: Kopaszhegy, *Salvia pratensis*-en 1 hím egyelve teljesen borult, de nem esőre hajló időben, 1963. VI. 3., leg. Papp. 5. Bodajk környéke: *Trifolium pratense*-n egyelve 7 hím kánikulai időben, 1963. VI. 3., leg. Papp. Figyelemreméltó a baglyashegyi lelőhelyen a gyűjtési körülmény: koradélután igen fülledt-meleg lett a közelgő vihar miatt, és csak ekkor jelent meg ez a faj. Előbb nem repültek, mert már koradélelőtt óta gyűjtöttem itt (a homokbánya környékén). Az öt új bakonyi lelőhely, az ismert sukorói és kisbalatoni előfordulással (Móczár M. 1955:119) együtt mintegy összeköti elterjedésének legészak-nyugatibb előfordulásait: az ausztriai Fertő-tó vidékét, Marchfed-et (Pittioni-Schmidt 1942:53) és Dél-Morvaországot (Balthasar 1952:57) a Nagy-Alfölddel, ahol meglehetősen gyakori (Móczár M. 1. c.). Az ausztriai lelőhelyek és a Nagy-Alföld a Pannonicum-hoz tartoznak, ezért valószínű, hogy a Fertő-tó vidékével szomszédos magyarországi Kisalföldön is előfordul. — Míg Móczár M. (1954:371) és Móczár L. (1961:228) szerint ez a faj Magyarországon európai-eremophil, addig egyrészt Pittioni-Schmidt (1. c.) szerint „ritka stenök-ere-

mophil”, másrészt Balthasar (1. c.) egyszerűen ritkának tartja. Véleményem szerint az utóbbi szerzők az ausztriai Alsó-Duna és Dél-Morvaország vidékén éppen azért találták a fajt ritkának, mert ökológiai igényét kevés biotópban találja meg. Ez a tény ugyanakkor érthetővé teszi elterjedésének erre a területre eső határát is. A magyarországi Pannonicum-ban egyrészt jóval inkább tud tenyészni a kedvezőbb környezeti lehetőségek miatt, másrészt pedig közelebb van egész elterjedésének központjához: a pontusi területhez. Ezért nem ritka itt. Ellenben még a Pannonicum-ban is viszonylag a száraz meleg (xerotherm) tájakhoz ragaszkodik, tehát inkább stenök-eremophil fajnak minősítjük.

Megachile ligniseca Kirby. — 3 hím. Valamennyi szerző (Niemele 1936:94—95, Rapp 1938:113—114, Schmiedeknecht 1930:800, Stoeckhert 1932:218, Balthasar 1953:184) véleménye megegyezik abban, hogy a faj Közép- és Észak-Európában él. Ehhez az elterjedéshez Móczár M. (1958:9) a Szovjetunió déli részét csatolja. Benno pedig (1952:162) Hollandiában, tehát nyugateurópai (atlantikus) területen gyűjtötte több példányát. Az irodalmi adatok alapján úgy tűnik, hogy míg Közép-Európában elsősorban magashegyvidéki vagy ezzel szomszédos középhegységi, addig Észak-Európában domb- és síkvi-

déki területen fordul elő. Így például a közép-duna faunakerület 15 lelőhelye közül 11 magashegyvidéki területre esik. Az pedig egyenesen feltűnő, hogy míg az egyik észak-európai tájról: Finnországból Niemelä (1936:94—95) számos lelőhelyét felsorolja, addig Közép-Európában csak „szórványos”, „ritka” jelzőkkel illetik előfordulását (Balthasar, Móczár M., Rapp, Schmiedeknecht, Stöckert 1. c.). Az elterjedésnek ez a módja nyilván a stenokiára hajlamos euryök-hylophil környezeti gényével van összefüggésben. Magam a Bakony három pontján gyűjtöttem ezt a fajt (287. kép): 1. Csesznek: Zöröghegy, felhőtlen-meleg időben erdei tisztás Sambucus ebulus-án 1 hím egyelve, 1961. VII. 22., leg. Papp. 2. Vinyesándormajor: Cuhavölgy, enyhén szeles-napos időben Anthriscus silvestris-en egyelve 1 hím. Acereto-Fraxinetum-ban, 1957. VI. 27., leg. Papp. 3. Bakonybél: Kőrishegy, meleg időben Symphytum tuberosum-on egyelve 1 hím a kilátó környékén, 1958. VI. 18., leg. Papp. Mindhárom lelőhely magashegyvidéki környezetre emlékeztet annak ellenére, hogy a Bakony csak középhegyvidéknek minősíthető földrajzi szempontból (Bulla 1962:122—130). Ezek a lelőhelyek különben kitűnnek azzal, hogy számos, magashegyvidéken gyakori növény és állatfaj itt is tenyészik.

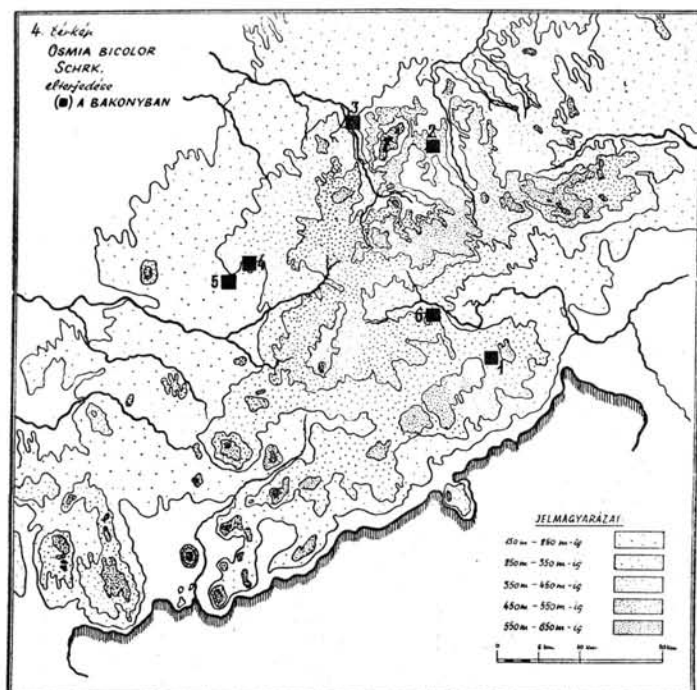
283. kép. Eucera pollinosa Smith elterjedése a Bakonyban
Abb. 283. Die Verbreitung der Eucera pollinosa Smith im Bakonygebirge

Melitta nigricans Alfken. — 1 nőstény és 3 hím. A dunántúli, irodalomban is közölt (Móczár M. 1957:462—463) lelőhelyét (Gárdony) egyetlen előfordulással egészíthetem ki (288. kép): Kéttornyúlak: Sédpaták, délutáni szélárnyékos helyen napsütéses-derült-meleg időben Lythrum salicaria-n egyelve 1 nőstény és 3 hím, 1960. VIII. 12., leg. Papp. A Kárpát-medencében összesen hét lelőhelyét ismerjük (Pittioni—Schmidt 1943:5, Móczár M. 1. c.), az adriai Fiumétól (= Rijeka) eltekintve. Jelenlegi ismereteink szerint tehát ritka faj. Ugyanezt elmondhatjuk, ha tekintetbe vesszük egész areálját: Nyugat- és Közép-Európát (Hollandia, Németország, Ausztria, Magyarország) és Ukrajnát, ahol csak elszórtan fordul elő (Benno 1949:435, Oszicsnuk 1959:60, Pittioni—Schmidt 1943:5, Rapp 1938:95, Schmiedeknecht 1930:775, Stöckert 1933:193, 1954:45). Megfigyelésem alapján magam is megerősíthetem Pittioni—Schmidt megállapítását: a faj kizárólag a Lythrum salicaria virágját látogatja, tehát repülési ideje igazodik a növény virágzási idejéhez. Ezzel szemben Oszicsnuk (1. c.) szerint a Lythrum salicaria-n kívül Cirsium setosum-on, Melilotus officinalis-on és Rubus caesius-on Ukrajnában, míg Stöckert (1. c.) szerint Geranium pratense-n gyűjtötték Bajorországban. Lehetséges, hogy mindkét esetben ugyanolyan meghatározási tévedésről van szó, mint amiről Pittioni—Schmidt (1. c.) ír Friesevel kapcsolatban.

Osmia andrenoides Spin. — 3 nőstény. Mocsáry a Fauna Regni Hungariae-ben (1897:98) a mai Magyarország területéről csak három, ellenben a Kárpát-medence déli részéből (Horvátország, Bánát) másik kilenc lelőhelyről sorolta fel. Jelenleg a Kárpát-medencéből összesen 28 lelőhelyről ismerjük a Természettudományi Múzeum gyűjteménye és az irodalom (Balthasar 1952:59) alapján. A lelőhelyek zöme a Pannonicum, a Matricum és az Illyricum, kevés a Premoesicum és egyetlen előfordulás (Szád-elő = Zadiel) a Carpathicum (szomszédos a Matricum-mal) faunakörzetbe esik. A Dunántúlon csak a Mecsekben, Simontornya és Budapest környékéről került elő. A Bakonyban eddig csak Zirc környékén (3) (l. 288. képet) találta (csigaházból nevelve) Soós Lajos 1923. VI. 24-én. Magam a Bakony déli

284. kép. *Osmia bicolor* Schrk.
elterjedése a Bakonyban
Abb. 284. Die Verbreitung
der *Osmia bicolor* Schrk.
im Bakonygebirge

szegélyén, a Balaton-felvidéken hálózta három nőtényt; adatai: 1. Füzfő: Szalmási-telep, derült-szeles időben szélárnyékos-napsütötte homokfalon egyelve 1 nőtény, 1962. IV. 13. 2. Tihany: Csúcs-hegy nyugati lejtője, napsütötte meleg homokfalon egyelve 2 nőtény, 1963. VIII. 4. (288. kép). Mint a Mediterráneumban gyakori és elterjedt, továbbá valószínűleg euryök-eremophil faj benyomul közép-európai területekre. Legészakibb előfordulási vidéke Thüringia (Ducke 1900:213, Rapp 1938:104), ahol Rapp aránylag sok lelőhelyét közli. Ducke nyomán megjegyzi még, hogy a thüringiai lelőhelyek egyben a faj északi elterjedési határába esnek. Hogy a faj másodlagosan mennyire ragaszkodik a mediterrán areálhoz, azt bizonyítják a németországi (Stoeckert 1933:202—203, 1954:50, Rapp 1. c.) és a podóliai (nyugat-ukrajnai) lelőhelyek (Oszicsnuk 1959:64). Balthasar (1. c.) szerint Csehszlovákiában „nagyon ritka”, és csak két adatot ismert: egyiket (Párkány = Sturovo) a Pannonicum-ból, a másikat (Szádelő = Zadiel) a Carpathicum-ból, melyeket már beleértettünk a Kárpát-medencei lelőhelyek megoszlásának ismertetésébe. Ellenben — mint már említettük — a Mediterráneumban (Dél-Európa, Észak-Afrika) gyakori (Ducke 1. c.). A vázolt areál és az előfordulás gyakorisága alapján úgy tűnik, hogy a faj eredeti areálja a Mediterráneum volt és innen (talán a jégkorszak után?) előbb a Kárpát-medencét (a Pannonicum-ot és a Matricum-ot), majd ettől északabbra fekvő többé-kevésbé xerotherm területeket másodlagosan foglalta el. Valószínű, hogy az areálnak ez a növelése ma is folyamatban van. Erre enged következtetni egyrészt a Kárpát-medence középső (xerotherm) részéből megismert lelőhelyek ugrásszerű megemelkedése az elmúlt évtizedekben, másrészt pedig a viszonylag sok, Rapptól (1. c.) közölt thüringiai lelőhely. — Rapp szerint (1. c.) a faj május—június—július hónapokban repül Thüringiában (és általában Németországban). Oszicsnuk (1. c.) csak júniusi gyűjtési időt közöl Nyugat-Ukrajnából. Ezzel szemben a Kárpát-medencében már áprilisban repülnek a nőtények, de július második felétől kezdve már elvélve mozognak. A repülési időnek ilyen eltolódása valószínűleg szoros összefüggésben van azzal az éghajlati

igénnyel, hogy a Mediterráneumtól távolodva fokozatosan később köszönt be a tavaszi felmelegedés.

Osmia bicolor Schrk. — 4 nőtény, 2 hím. Beaumont szerint (1958:185) Észak- és Közép-Európában elterjedt, míg Dél-Európában szórványosan előforduló faj a svájci Alpokban 2000 m-ig felhalat. A Kárpát-medencében szintén szórványosan találták (Móczár M. 1958:26): összesen 31 helyen gyűjtötték, zömmel közép- és magashegyvidék területeken (Illyricum, Matricum, Carpathicum). A lelőhelyek megoszlásában feltűnik, hogy a Matricum dunántúli feléről (ahová a Bakony is tartozik) csak a Budai-hegyekből, Nadapról és Gyenesdiásról került elő. Pedig gyűjtéseim alapján a Bakonyban elterjedt fajnak kell tartanunk. A következő helyeken gyűjtöttem (284. kép): 1. Veszprémfajsz, derült-tavaszi időben Pulsatilla grandis-on 1 nőtény és Querceto-Lithospermetum tisztásán Prunus spinosa-n 1 nőtény egyelve, 1960. IV. 14., leg. Papp. 2. Porva: derült, erősen szeles időben Querceto-Carpinetum szélén Prunus spinosa-n egyelve 1 nőtény, 1961. IV. 16., leg. Papp. 3. Bakonykoppány: Gerencevölgy, 1959. V. 19., leg. Móczár L., 1 nőtény. 4. Magyarpolány: Károlykúti erdő, felhős-napsütötte-szeles időben Querceto-Carpinetum tisztásán Potentilla anserina-n egyelve 1 hím, 1959. IV. 1., leg. Papp. 5. Magyarpolány: Széki erdő, felhős, eső előtti,

285. kép. *Prosopis punctata* Brullé elterjedése a Bakonyban

Abb. 285. Die Verbreitung der *Prosopis punctata* Brullé im Bakonygebirge

szeles, időnként napsütéses időben taposott úton egyelve 1 hím, 1959. III. 31., leg. Papp. 6. Márkó: Menyekei erdő, alig felhős, meleg időben *Querceto-Carpinetum* irtásos *Lamium amplexicaule*-n egyelve 1 nőstény, 1963. V. 12., leg. Papp. A magyarpolányi két hím azért érdemel meg külön említést, mivel velük ötre emelkedett a Kárpát-medencéből ismert hímek száma. Ugyanis a Természettudományi Múzeumban csak három hím van két lelőhelyről (Buda 1 hím, Simontornya 2 hím). Életmódjára vonatkozóan Rapp (1938:100) a következőket írja: „Besonders in Gebirgsgegenden mit kalkboden, die Männchen schwärmen an sonnigen Waldrändern oder Berghängen, ab und zu setzen sie sich an einen Stein oder ein dürres Gras...” Ugyanezt tapasztaltam nemcsak a hímek, hanem a nőstények esetében is.

Osmia emarginata Lep. — 9 hím. Az irodalom (Móczár M. 1958:25) és a Természettudományi Múzeum gyűjteménye alapján összesen öt Kárpát-medencei lelőhelyét ismerjük, tehát ritka faj. A továbbiakban közölt három új adat nyolcra emeli a faunakerület ismert lelőhelyeinek a számát (236. kép): 1. Balatonkenese: Soóshegy, derült-meleg időben *Berberis vulgaris*-on 1 hím, *Salvia nemorosa*-n 6 hím és *Lycium halimifolium*-on 2 hím egyelve, 1962. V. 19., leg. Papp. 2. Aszófő: késő délután de-

rült-meleg időben *Syringa vulgaris*-on 3 hím egyelve, 1962. V. 9., leg. Papp. 3. Nagyvázsony: napos homokfalon 1 hím egyelve, 1960. V. 26., leg. Papp. Feltűnő, hogy valamennyi lelőhelyen csak hímek akadtak. A faj Kárpát-medencei ritkaságát megmagyarázza Beaumont (1958:183) megjegyzése: „Répart. gén.: Europe S.; isolée en Europe centr.; Afrique N.” Schmiedeknecht is (1930:812) hasonló értelemben jellemzi középeurópai elterjedését: „Selten und nicht überall.” Ezzel szemben feltűnő, hogy Rapp (1938:108) hét lelőhelyét közli Thüringiából, tehát Közép-Európa északi feléből, továbbá Stoeckhert (1933:210, 1954:49) 15 lelőhelyét Nyugat-Németországból (zömmel Bajorországból). Vajon az elmúlt évszázad és a századforduló hiányos gyűjtéseinek tulajdonítsuk azt, hogy csak az elmúlt évtizedekben ismerhettük meg a faj megközelítőleg pontos elterjedését, vagy pedig valamilyen állatföldrajzi folyamat tanúi vagyunk?

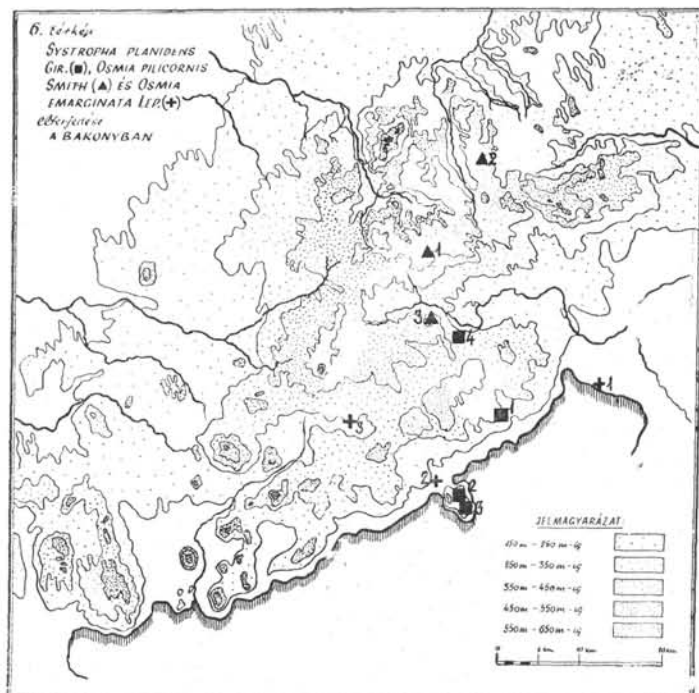
Osmia ligurica Mor. — 1 hím. A Kárpát-medence ritka *Osmia* faja. Az eddigi ökológiai adatok alapján valószínűleg stenök-eremophil. A Természettudományi Múzeum gyűjteménye, valamint az irodalom adatai (Balthasar 1952:59, Móczár M. 1958:25—26) szerint faunakerületünkben összesen 7 lelőhelyről ismerjük. Új lelőhelye a nyolcadik (287. kép): Tihanyi félsziget. Itt Sólymosné fűhálózott 1 hímet virágos réten 1958. VI. 6-án. Valamennyi lelőhely kitűnik xerotherm jellegével, emlékeztetve a Mediterráneumra, ahol tengerparti vidékeken általánosan elterjedt (Ducke 1900:91—92). A lelőhelyek közül Pelsőc (= Plesivec) s Nyitra (= Nitra) (Zavadil 1951:83) a legészakibb. Ez az előfordulás egyben a legtávolabbi előfordulása a tengerparttól az európai szárazföld belsejébe. A Kárpát-medencén kívül ilyen szárazföldi benyomulást még Dél-Svájcban tapasztalunk (Schmiedeknecht 1930:816). A Kárpát-medencéhez legközelebb Trieszt, Fiume (= Rijeka) és Crkvenica, tehát az Adriai tengerpart mentén gyakori. Ezt az előfordulási területet kapcsolja össze a legészakibb lelőhelyekkel az irodalomban közölt dunántúli (pannonicum) Kapuvár, a velencei hegységi Nadap és Sukuró és a bakonyi Tihany (Matricum). Valószínű, hogy a Bakony más xerotherm vidékéről is elő fog kerülni ez a faj.

286. kép. *Systropha planidens* Gir., *Osmia pilicornis* Smith és *Osmia emarginata* Lep. elterjedése a Bakonyban

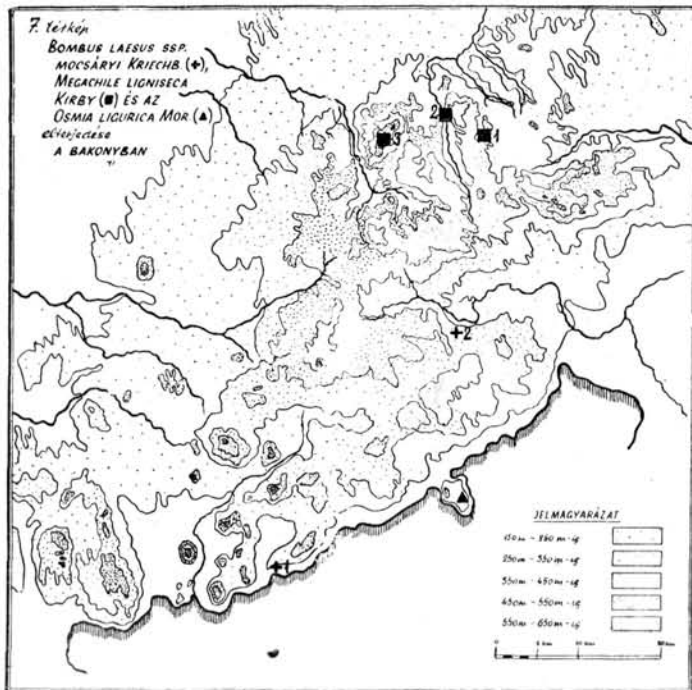
Abb. 286. Die Verbreitung der *Systropha planidens* Gir., der *Osmia pilicornis* Smith und der *Osmia emarginata* Lep. im Bakonygebirge

Osmia pilicornis Smith. — 4 nőstény. Ennek a ritka *Osmia* fajnak csak a nőstényét sikerült eddig megtalálni a Kárpát-medencében, összesen öt lelőhelyről. Magam három új lelőhelyét közlöm (286. kép): 1. Hárskút: Esztergáli-völgy, délutáni felhősödő időben Querceto-Carpinetum-ban *Pulmonaria officinalis*-on 1 nőstény egyvelve, 1958. V. 10., leg. Papp. 2. Gézaháza: 1957. V. 24., leg. Bajári, 1 nőstény. 3. Márkó: Menyekei erdő, 1963. V. 12., kellemesen meleg időben Querceto-Carpinetum irtáson *Lamium amplexicaule*-n egyvelve 2 nőstény, leg. Papp. Valamennyi előfordulása hegyvidéki területre esik (Carpathicum, Matricum, Noricum, Illyricum). Duce szerint (1900:259—260) a faj Észak- és Közép-Európában él és ritka. Mai ismereteink alapján ezt úgy kell módosítani, hogy míg Észak-Európában és Közép-Európa északi felében viszonylag gyakori (Rapp 1938:107, Stoekhert 1954:49), addig Közép-Európa déli felében (mint például a Kárpát-medencében) ritka. Lényegében tehát észak-európai faj. Valószínűleg ilyen megfontolás alapján tartja Stoekhert (1933:207) jégkorszaki reliktumfajnak, illetve boreo-alpesi elterjedésűnek („Sie ist ein Glazialrelikt und als solches ein echtes Waldtier”). Ugyancsak Duce (l. c.) jegyzi meg, hogy a faj legdélibb előfordulása Budapest. Ezt az adatot Móczár L. (1957:182) közlése nyomán Bogsánbányára (=Bocsa Montana) kell módosítani. Móczár László állapította meg stenök-hylophil jellegét, amit saját gyűjtésem körülménye is alátámaszt. Hárskút: esztergáli-völgyi és Márkó: menyeke-erdei lelőhelyén — az irodalmi közlésekkel egyezően (Schmiedeknecht 1930:810, Stoekhert l. c., Rapp l. c., Móczár L. l. c., Móczár M. 1958:37) — magam is erdőben, éspedig északnyugati lejtőn álló 40—50 éves Querceto-Carpinetum-ban viritó pettyezetett tüdőfűvön, illetve bársonyos árvasalánon egyeltem.

Osmia tridentata Duff. et Perr. — 1 hím. Duce (1900:192—193) a faj areáljáról a következőket írja: „Ganz Südeuropa; als Seltenheit auch in Mitteleuropa hier und da, nach Schmiedeknecht bei Berlin...” A Berlin környéki előfordulást megerősítette Markowsky (1940:111—112), aki üröm (*Artemisia* sp.) szárában figyelte meg fészkelését. Brandenburg környéki és thüringiai területeken szintén

gyűjtötték (Stoekhert 1933:202, 1954:50), amely előfordulás egyben a faj legészakibb elterjedési adata. Duce (l. c.) Közép-Európára vonatkozó elterjedési megjegyzése ma is megállja a helyét azzal a fenn tartással, hogy aránylag több lelőhelyét ismerjük, éspedig Németországból (Markowsky, Stoekhert l. c.), Csehszlovákiából (Balthasar 1952:59, 1953:184), Magyarországról (Móczár M. 1958:27) és Horvátországból (Mocsáry 1897:99). Bár a faj elterjedéséről való ismeretünk pontosabb lett, véleményem szerint mégsem kell módosítani az ökológiai igényére vonatkozó megállapítást. Móczár L. (1953:314) szerint ugyanis stenök-eremophil, amit az elmúlt évtizedek gyűjtési körülményei megerősítenek. Az említett irodalmi adatok (Móczár M., Balthasar l. c.) és a Természettudományi Múzeum gyűjteménye alapján a Kárpát-medencében ma 11 lelőhelyről ismerjük, melyeknek majdnem a fele (5) a Dunántúlra esik. Magam a Bakonyban a következő helyen gyűjtöttem: Isztimér: Baglyashegy, 1960. VI. 3., délelőtti fülledt melegben 1 hímét egyeltem *Anchusa officinalis*-on. Ezzel a faj a Dunántúlról 6, a Kárpát-medencéből pedig 12 lelőhelyről került elő. — Duce (l. c.) régi adatát módosítani látszik Oszicsnuk (1959:64), aki a nyugat-ukrajnai szteppről több előfordulását közli. Véleményem szerint a faj nem mediterrán, hanem ponto-mediterrán elter-

287. kép. *Bombus laesus* ssp. mocsáryi Kriechb., *Megachile ligniseca* Kirby és az *Osmia ligurica* Mor. elterjedése a Bakonyban

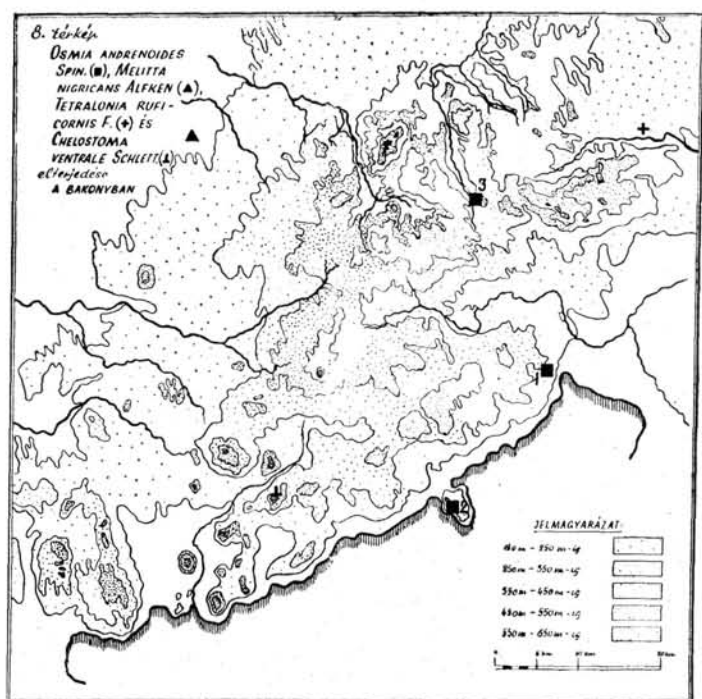
Abb. 287. Die Verbreitung des *Bombus laesus* ssp. mocsáryi Kriechb., der *Megachile ligniseca* Kirby und der *Osmia ligurica* Mor. im Bakonygebirge

jedésű, mélyen behatolva középeurópai területekre. (A behatolás a jelenkorban történik, hasonlóan a *Chelostoma foveolatum*-hoz?) Kézenfekvőnek tűnik annak a feltételezése, hogy a faj Közép-Európa németországi részébe a pontusi vidékek, míg a Kárpát-medencét a Mediterráneum felől, pontosabban a szlovéniai karsztvidéken keresztül hódította meg.

Prosopis moricella Bisch. — 1 nőstény. Biscnofi alig egy évtizede, 1954-ben írta le a fajt. Mindkét ivar típuspéldánya Magyarországról (Simontornyáról) származik (Stoeckhert 1954:70—73). A Természettudományi Múzeum gyűjteményében a Kárpát-medencéből 7 dombvidéki és alföldi lelőhelyről van 18 példány (9 nőstény és 9 hím). 1 nőstény példányt pedig Sólymosné fűhálózott a Tihanyi félszigeten, virágos réten, 1958. VI. 6-án, tehát összesen 19 példányt gyűjtöttek a Kárpát-medencében. A Kárpát-medencén kívül csak Berlin környékéről ismerjük.

Prosopis punctata Brullé. — 3 nőstény és 4 hím. Bata szerint (1944:26) mediterrán faj, amely véleményével lényegében Móczár L. (1953:312) is meg egyezik, aki szerint „elég ritka déli faj”. Balthasar (1952:53) és Móczár M. (1961:155) közlései nyomán — eltekintve az Adriai-tengerparti lelőhelyektől — faunakerületünk összesen 18 pontjáról került elő. A lelőhelyek megközelítőleg egyenlő arányban oszlanak meg a dombvidéki (középhegységi) (Matri-

cum, Praemoesicum, Illyricum, Noricum) és az alföldi (Pannonicum) körzetek között, és csak kettő esik a Carpathicum-ba. Míg a felsorolt tájakon zömmel az 1920-as évek eleje óta gyűjtötték, addig a történelmi Magyarország rövid tengerpartja mentén már a századforduló idején 4 helyről került elő ez a faj (Móczár M. 1. c.). Azóta a jugoszláv kutatók újabb gyűjtései még inkább alátámasztják annak a valószínűségét, hogy a *P. punctata* areálján belül a Mediterráneumban, így hozzánk legközelebb az Adriai-tenger vidékén gyakori, az ettől északra fekvő középeurópai területekbe, így a Kárpát-medencébe ugyan benyomult, de mindenféle szórványosan fordul elő vagy éppen ritka. Legészakibb előfordulása a cseh medencében Trebone (Bata 1. c.), a morva medencében Mohelno (Snoffk 1944:140), míg Nyugat-Európában Bajorország számos pontja (Stoeckhert 1933:58). Míg a Dunántúlon viszonylag gyakori (a Kárpát-medencei lelőhelyek több mint fele: 11 innen ismeretes), addig a két csehszlovákiai területen ritka. Ezért nem érdektelen kiegészíteni a faj ismert dunántúli lelőhelyeit újabbakkal (285. kép): 1. Mecsérpuszta: kánikulai időben *Angelica silvestris*-en egyelve 1 nőstény, 1962. VIII. 8., leg. Papp. 2. Zirc: Arborétum, meleg-de-rült időben *Chrysanthemum corymbosum*-on egyelve 1 nőstény, 1962. VII. 25., leg. Papp. 3. Gyepükaján: 1962. VIII. 14., 3 hím, leg. Kósa. 4. Tapolca: Szentgyörgyhegy, 1960. IX. 3., derült-meleg időben *Eryngium campestre*-n egyelve 1 nőstény, leg. Papp. 5. Tihany: Akasztódomb, 1958. VI. 2., 1 hím, leg. Bajári. A zirci előfordulás kivételével valamennyi lelőhely kielégíti a faj euryök-eremophil környezeti igényét (Móczár L. 1. c.). Ha a jövőben minden kétséget kizáróan bebizonyosodik, hogy a Kárpát-medencében a Dunántúlon a leggyakoribb, akkor kézenfekvő az elgondolás: a *P. punctata* a Dunántúl területéről hódította (és talán hódítja?) meg a cseh-morva medencét. Ugyanis véleményem szerint egy faj areáljával szomszédos, számára még többé-kevésbé kedvező területet a legnagyobb valószínűség szerint csak akkor tud véglegesen elfoglalni, ha kiindulási (eredeti) területén elterjedési „sűrűsége” nagy, vagy egyszerűen: faunisztikailag gyakori.

Prosopis punctulatissima Sm. — 3 hím. Egész areálján (Anglia, Közép- és Dél-Európa, Ukrajna, Kaukázus) belül (Stoeckert 1933:58, 1954:23, Móczár M. 1960:15, Oszicsnuk 1959:34, Szulczewski 1948:73) nem gyakori, a Kárpát-medencében pedig „igen elszórtan és ritkán gyűjtötték” (Móczár M. 1. c.). A Kárpát-medencében (Móczár M. 1961:152) összesen 13, a Dunántúlról pedig három, egymástól távolieső lelőhelyről (Pomáz, Kispőse-Kőszeg, Mecsek) került elő. A Bakonyban két helyen gyűjtötték: 1. Tihany: réten fűhálózza, 1958. VI. 6., leg. Bajári, 2 hím. 2. Köveskál: Feketehegy, taposott útmenti napos földpadon egyelve 1 hím, 1962. VI. 16., leg. Papp. Bár areálja meglehetősen nagy területet ölel fel, mégsem lehet egyértelműen megállapítani elterjedési jellegét. Ökológiailag ugyan valószínűleg euryök-hylophil (Móczár M. 1. c.), mégsem hatolt be Észak-Európa déli tájaira, például Finnországba (Elfving 1951). Talán eredetileg atlantikus faj volt, és másodlagosan messze behatolt a közép- és keleteurópai területekre. — Oszicsnuk (1. c.) dolgozatában (és a Fauna Regni Hungariae-ban, Mocsáry 1897:101) olvasható punctatissima F. Sm. fajmegnevezés egyébként szinonim a punctulatissima Sm. névvel.

Systropha planidens Gir. — 1 nőstény és 3 hím.

288. kép. *Osmia andrenoides* Spin., *Melitta nigricans* Alfken, *Tetralonia ruficornis* F. és *Chelostoma ventrale* Schlett, elterjedése a Bakonyban

Abb. 288. Die Verbreitung der *Osmia andrenoides* Spin., der *Melitta nigricans* Alfken, der *Tetralonia ruficornis* F. und des *Chelostoma ventrale* Schlett. im Bakonygebirge

Ezt a pontomediterrán fajt (Stoeckert 1933:187—188) a Bakony négy táján gyűjtötték (286. kép): 1. Palóznak: borult időben, taposott út mentén *Xeranthemum annuum*-on egyelve 1 hím, 1962. VII. 13., leg. Papp. 2. Tihany: Külső-tó, *Mentha* sp.-en egyelve, 1958. VI. 4., 1 hím, leg. Bajári. 3. Tihany: 1958. VI. 6., virágos réten 1 nőstény és 1 hím fűhálózza, leg. Sóllymosné. 4. Veszprém: Csatár, 1932. VII. 12., 1 hím, leg. Dietzel. Móczár M. szerint (1960:57) „jóval ritkább, mint a *curvicornis* Scop.” a Kárpát-medencében, areáljára nézve mediterrán faj. Szerintem inkább pontomediterrán, mivel Oszicsnuk (1959:59) számos lelőhelyét közli Nyugat-Ukrajnából. Legészakibb elterjedése Dél-Lengyelország, ahol Noskiewicz csak alig több mint egy évtizeddel ezelőtt mutatta ki (1952:312). Bajorországban pedig a század eleje óta ismerik (Stoeckert 1. c.).

Tetralonia ruficornis F. — 4 nőstény. Míg a Pannonicumban, tehát az alföldi szeptev-vidéken gyakori, addig a domb- (és hegyvidéki) területeken csak szórványosan fordul elő (Móczár M. 1955:122). Érdekes, hogy a Kisalföldön eddig még nem gyűjtötték, az ausztriai Burgenlandban is csak 2 helyről ismerjük (Pittioni—Schmidt 1942:57), pedig mindkét táj a Pannonicum-hoz tartozik. Ennélfogva úgy látszik, hogy a Kárpát-medence északnyugati lelőhelyei (Móczár M. 1. c., Balthasar 1952:57) egyben a faj areál-határát is jelölik. Ebbe a határba esik bele a bakonyi új lelőhely (288. kép): Mecserpuszta, kánikulai időben *Althaea officinalis*-on 1 nőstény, *Lythrum salicaria*-n 2 nőstény, és *Inula zalicina*-n 1 nőstény egyelve, 1962. VIII. 8., leg. Papp. Bár 1957 óta gyűjtöm rendszeresen a méhalkatúakat a Bakonyban, mégiscsak 1962-ben sikerült először ezt a fajt gyűjtenem. Valószínű, hogy ökológiai igénye stenökiára hajló euryök-eremophilia és ezért csak szórványosan fordul elő a Bakonyban, tekintve a xerotherm jellegű élőhelyek korlátozott számát. Ahol pedig megtalálja a számára kedvező környezetet, ott bőven lehet találni. Ezt látszik megerősíteni Balthasar (1. c.) megjegyzése a faj Párkány (= Sturovo) környéki lelőhelyéről.

Papp Jenő

Irodalom

1. Balthasar, V. (1943): Opuscula hymenopterologica IV. -- Entomologické listy, 6, p. 33-51.
2. Balthasar, V. (1952): Opuscula hymenopterologica X. -- Cas. Ces. Spol. ent., 49, p. 52-69.
3. Balthasar, V. ((1953): Opuscula hymenopterologica XI. -- Cas. Ces. Spol. ent., 50, p. 180-187.
4. Bata, L. (1944): Über einige seltene Hymenopteren-Arten aus Böhmen und Mähren. -- Entomologické listy, 7, p. 23-27.
5. Beaumont, J. de (1958): Les Hymenopteres Aculeates du Parc National Suisse et des Régions Limitrophes. -- Ergebn. wiss. Unters. schweiz. Nat. park, Band VI, 40. p. 145-235.
6. Benno, P. (1949): Aantekeningen over bijen en wespen IV. -- Ent. Ber. Amsterdam, 12, p. 434-435.
7. Benno, P. (1952): De Nederlandse Bhangersbijen (Megachile, Hym. Apidae). -- Ent. Ber. Amsterdam, 14, p. 161-165.
8. Blüthgen, P. (1951): Neues oder Wissenswertes über mitteleuropäische Aculeaten und Goldwespen II. (Hym.). -- Bonn. zool. Beitr., 2, p. 229-234.
9. Bulla, B. (1962): Magyarország természeti földrajza. -- Budapest, Tankönyvkiadó, pp. 424.
10. Dücke, A. (1900): Die Bienengattung *Osmia* Panz. -- Innsbruck, pp. 323.
11. Elfving, R. (1951): Die Gattung *Prosopis* Fabr. (Hym. Apidae) in Finland. -- Not. Ent., 31, p. 67-92.
12. Friese, H. (1893): Die Bienenfauna von Deutschland und Ungarn. -- Berlin, pp. 80.
13. Iuga, V. G. (1958): Hymenoptera Apoidea. Fam. Apidae, Subfam. Anthophorinae. In Fauna Rep. Pop. Rom. IX/3. -- Bucuresti, Acad. R. P. R., pp. 270.
14. Markowsky, H. (1940): Beobachtungen an einigen Nest von *Osmia tridentata* Duff. und Perr. (Hym.). -- Mitt. dtsh. Ent. Ges. Berlin, 9, p. 111-112.
15. Mocsáry, S. (1897): Ordo Hymenoptera. In Fauna Regni Hungariae. -- Budapest, Kir. Magy. Term.-tud. Társ., pp. 113.
16. Móczár L. (1939): Redősszárnyú darazsaink (fam. Vespidae) elterjedése a történelmi Magyarországon. -- Ann. hist.-nat. Mus. Nat. Hung., 32, p. 65-90.
17. Móczár L. (1948): Die Seehöhe und die ökologischen Gesichtspunkte in der Bezeichnung zoogeographischer Gebietseinheiten. -- Fragm. Faun. Hung., 11, p. 85-89.
18. Móczár L. (1950): Hártýásszárnyú rovarok -- Hymenoptera, in Móczár és társai: Allathatározó, Budapest, 1950, p. 332-450 + 90-138. táblák.
19. Móczár L. (1953): Bátorliget hártýásszárnyú faunája. Hymenoptera. In Bátorliget élővilága. -- Budapest, Akadémiai Kiadó, pp. 486.
20. Móczár L. (1956): Hymenopterológiai jegyzetek V. -- Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, Pécs, p. 181-133.
21. Móczár L. (1961): A lucernát megporzó magyarországi méhalkatú fajok (Hym. Apoidea). -- Rov. Köz., 14, p. 217-236.
22. Móczár M. (1954): Systematik, Verbreitung und Ökologie der Gattung *Eucera* Latr. und *Tetralonia* Spin. (Hymenoptera). -- Ann. hist.-nat. Mus. Nat. Hung., 5 (Ser. n.), p. 367-386.
23. Móczár M. (1955): Az *Eucera* Latr., *Tetralonia* Spin., *Meliturga* Latr. és az *Ammobatoides* Rad. nemzetségek faunakatalógusa (Cat. Hym. VII.). -- Rov. Köz., 8, p. 111-129.
24. Móczár M. (1957): Méhfélék -- Apidae. In Fauna Hungariae. -- Budapest, Akadémiai Kiadó, pp. 76.
25. Móczár M. (1957): A hazai földi méhfélék (Melittidae) faunakatalógusa és etológiai adatai (Cat. Hym. XI.). -- Rov. Köz., 10, p. 457-471.
26. Móczár M. (1958): A bundásméhek (*Anthophora* Latr.) és fészekelősködők, a gyász- és foltosméhek (*Melecta* Latr. és *Crocisa* Latr.) revíziója, faunakatalógusa és etológiai adatai. -- Rov. Köz., 11, p. 403-421.
27. Móczár M. (1958): Művészméhek -- Megachilidae. In Fauna Hungariae. -- Budapest, Akadémiai Kiadó, pp. 78.
28. Móczár M. (1960): Ósméhek, földi méhek -- Colletidae, Melittidae. In Fauna Hungariae. -- Budapest, Akadémiai Kiadó, pp. 84.
29. Móczár M. (1961): A Kárpát-medence ósméheinek -- Colletidae -- revíziója, faunakatalógusa és etológiai adatai. I. Alarcos méhek -- *Prosopis* F. (Cat. Hym. XVIII.). -- Rov. Köz., 14, p. 143-162.
30. Niemelä, P. (1936): Mitteilungen über die Apiden Finnlands. I. Die Gattung *Megachile* Latr. -- Ann. Ent. Fenn., 2, p. 86-96, 140-149.
31. Noskiewicz, J. (1923): Neue für Polens Fauna und seltener Hymenopteren. -- Pols. Pisma Ent., 2, p. 176-186.
32. Noskiewicz, J. (1952): Quelques remarques sur la faune xérothermiques du Plateau de la Petite Pologne. -- Pols. Pisma Ent., 22, p. 305-322.
33. Осунчк. Г. З. (1959): Бджолині (Apoidea) правобережного степу України. -- Київ, Вид. Ак. Наук Української РСР, pp. 91.
34. Papp J. (1959): Contributions to the Hymenoptera-Fauna of the Mts. Bakony. -- Opusc. Zool., 3, p. 43-44.
35. Papp J. (1962): Contributions to the Hymenoptera-Fauna of the Mountains Bakony II. Symphyta. -- Rov. Köz., 15, p. 99-108.
36. Petterssen, S. (1949): Changes in the General Circulation associated with Recent Climatic Variation. -- Geofisiska Annaler, Stockholm.
37. Pittioni, B.-Schmidt, R. (1942): Die Bienen des südöstlichen Niederdonau. I. Apidae, Podaliridae, Xylocopidae, Ceratinidae. -- Niederdonau Natur und Kultur. 19. pp. 69.
38. Pittioni, B.-Schmidt, R.-Bischoff, H.-Stöckert, E. (1943): Die Bienen des südöstlichen Niederdonau. II. Andrenidae und isoliert stehende Gattungen. -- Niederdonau Natur und Kultur, 24, pp. 89.

39. Rapp, O. (1938): Die Bienen Thüringens unter besonderer Berücksichtigung der faunistisch-ökologischen Geographie. — Erfurt, pp. VI + 170.
40. Schmiedeknecht, O. (1930): Die Hymenopteren Nord- und Mitteleuropas. — Jena, pp. 1062.
41. Snoflák, J. (1944): Rozšíření některých Aculeát na Mohelenské hadcové stepi. — Arch. svazu ochr. přír. dom. Morave, 6, p. 135–155.
42. Soó R. (1945): Növényföldrajz. — Budapest, M. Term. tud. Társ., pp. 207.
43. Stoeckert, F. K. (1933): Die Bienen Frankens (Hym. Apid.). Eine ökologisch-tiergeographische Untersuchung. — Beih. Dtsch. Ent. Ztschr., Jahrg. 1932, pp. VIII + 294.
44. Stöckert, F. K. (1954): Fauna Apoideorum Germaniae — Abh. Bay. Akad. Wiss., 65 (Neue Folge), p. 1–87.
45. Szulczewski, J. W. (1948): Hymenoptera in National Park of Great Poland. Part III. Apidae. — Prace Monogr. Przyr. Wielk. Parku Narod. Poznan, 2, p. 69–90.
46. Zavadil, V. (1951): K rozšíření opylovačů a dravých blanokřídlých na Slovensku. — Entomologické listy, 14, p. 75–888.

Beiträge zur Kenntnis der Bienenfauna (Apoidea) des Bakony-Gebirges
Zusammenfassung

In Ungarn sind während der etwa ein Jahrhundert umfassenden hymenopterologisch-faunistischen Forschung bisher 580 Apoideen-Arten bekannt geworden (Móczár, L. 1951:424). Von faunistischen Standpunkt aus gesehen können wir uns mit dieser Zahl nicht begnügen, denn für ein bestimmtes zoogeographisches Gebiet die Kenntnis der Gesamtzahl der dort vorhandenen Arten einer bestimmten systematischen Gruppe unerlässlich ist. Dies stellt jedoch nur die erste Etappe der faunistischen Forschung dar; die nächste Stufe wird durch die Erforschung der Verbreitung der einzelnen Arten gegeben. Sämtliche oder möglichst viele Fundorte sind zu ermitteln, ferner die Umstände des Vorkommens sind zu bestimmen. Die gewöhnlichen Arten können allerdings noch durch ihr Vorhandensein oder Fehlen in einem bestimmten zoogeographischen Gebiet charakterisiert werden. Die Eigenart einzelner geographischen Einheiten dürfte aber doch in erster Reihe durch da Vorhandensein von Arten geformt werden, die durch ihr Vorhandensein in dem Gebiet diesem eine spezielle Färbung verleihen. Eine eingehende faunistische Forschung erfordert die Auswahl eines zoogeographisch

einheitlichen Gebietes, dessen Tierwelt innerhalb eines absehbaren Zeitraumes gründlich erforscht werden kann. Von einer solchen Erwägung ausgehend erwähnte Verfasser die faunistische Erforschung der Bakony-Gebirges in Beziehung der Apoideenfauna. In diesem Gebiet wurden seit 1957 etwa 5000 Exemplare erbeutet, unter diesen zahlreiche färbende Elemente, wie folgt: 1 palaearktische Art (*Anthophora aestivalis* Panz.), 2 europäische Arten (*Melitta nigricans* Alfen und *Prosopis punctatissima* Sm.), 3 mittel- und nordeuropäische Arten (*Megachile ligniseca* Kilby, *Osmia bicolor* Schrk. und *Osmia pilicornis* Smith), 2 mitteleuropäische Arten (*Chelostoma ventrale* Schlett. und *Prosopis moricella* Bisch.), 2 ponto-mediterrane Arten (*Eucera caspica* ssp. *pérezii* Mocs. und *Systropha planidens* Gir.), 7 mediterrane Arten (*Chelostoma foveolatum* Mor., *Dioxys pannonica* Mocs., *Osmia andreoides* Spin., *Osmia emarginata* Lep., *Osmia ligurica* Mor., *Osmia tridentata* Duff. et Perr. und *Prosopis punctata* Brullé), ferner 4 ponto-mitteleuropäische Arten (*Ammobatoides abdominalis* Rad., *Bombus laesus* ssp. *Mocsáryi* Kriechb., *Eucera polinosa* Smith und *Tetralonia ruficornis* F.).

Jenő Papp

Adatok a Bakony és környéke nagylepkefaunájához

I. ÉSZAKI BAKONY

1954 és 1957 között a Magasbakonyi (Pápai) Állami Erdőgazdaság területén dolgoztam, mint erdőmérnök. Ez idő alatt bő alkalmam nyílt a Bakony érdekes lepkefaunájának tanulmányozására. 1954-ben főleg Bakonybél környékén gyűjtöttem. 1955-ben az Ugod melletti Hubertlak közelében éjjeli, kvantitatív felvételeket végeztem lámpával és csalétekkel. 1956-ban és 1957-ben a Bakony nyugati és északnyugati szélén (Fenyőfő és a devecseri Széli erdő vidékén) vizsgáltam az éjjeli és nappali lepkefaunát. Dolgozatom első részében a magasbakonyi gyűjtések eredményével foglalkozom, így az alábbiakban a Bakonybél és Ugod környéki gyűjtőterületeket ismertetem.

A BAKONYBÉL KÖRNYÉKI GYŰJTŐTERÜLETEK

Bakonybél és környéke a közép-európai bükkösök (*Fagion medio-europaeum*) asszociáció-csoportjába tartozó mészkedvelő bükkös növénytársulások és a gyertyános-tölgyesek (*Carpinion*) klimax-övébe esik. Bükkösök és gyertyános-tölgyesek alkotják a bakonybéli erdők legnagyobb részét. Sziklás hegyoldalakon azonális szurdokerdők (*Phyllitidi-Aceretum*) és törmeléklejtő-erdők (*Mercuriali-Tilietum*) díszlenek, a patakokat égerliget (*Carici-Alnetum pannonicum*) kíséri. A patak völgyek kaszáló és láprétjei (*Arrhenatherion* és *Caricion davallianae* rétek) változatosak, fajgazdagok.

A gyűjtések legnagyobb része a Bakonybél és Szentgál községek határát képező Tisztavíz (Fekete Séd) völgyében folyt. E terület nappali lepkéi közül említésre érdemes a *Gentiana*-n élő *Maculinea alcon*, az *Apatura iris*, a nálunk inkább hegyvidéken található *Mellicta britomartis*. A Nyugat-Dunántúl láprétjeivel közös faj a *Palaeochrysophanus hippothoe*. Egyetlen példányban került elő a ritka *Chamaesphexia sevenari* (= *aerifrons*) (v. ö. Rovartani Közlemények 11. p. 454). Hernyó alakban találtam a *Proserpinus proserpina*-t és *Callimorpha dominula*-t.

Különleges körülmények hatására változatos táplálkozási együttesek alakulnak ki. A patak men-

tén nedves, iszapos talajon főleg boglárkafélék (*Cupido minimus*, *Everes argiades*, *E. decolorata*, *Polyommatus icarus*), *Pierida*-k, *Thyris fenestrella*, trágyakupacokon más nappali lepkék (*Melitaea didyma*, *Mellicta athalia*, *M. britomartis*, *Thymelicus lineola*) láthatók meleg nyári napokon nagy számban.

A *Calamagrostis epigeios*-szal benőtt vágásterületek jellemző faja, mint a Bakonyban mindenütt, a *Heteropterus morpheus*.

A vidék éjjeli lepkefaunáját csak kevésbé ismerem, mert itt rendszeres éjszakai gyűjtést nem folytattam. Középhegységi erdei fajaink közül nappal felzavarva gyűjtöttem *Cepphis advenaria*-t és *Heterogenea asella*-t. A Kőrishegyen előfordul az *Arctornis 1-nigrum* és *Plusia Chryson*, Huszárok-előpusztánál a *Drepana lacertinaria* is.

KVANTITATIV GYŰJTÉSEK UGOD MELLETT

1955 április 9-től június 26-ig az Ugod határában levő Hubertlak vadászház közelében kvantitatív felvételeket végeztem két különböző bükkös erdőtípusban. Az egyik típusban a *Melica uniflora* volt az uralkodó lágyszárú növény. Ennek az erdőtípusnak legújabb növénycönológiai neve: *Melitti-Fagetum hungaricum melicetosum uniflorae*. (Soó: Növényföldrajz, 1962.) A másik típus uralkodó növénye a *Carex pilosa*, ennek neve: *Melitti-Fagetum hungaricum caricetosum pilosae*. Mindkét erdőtípus jellemző az Ugod környéki bükkösökre. A *Melica*-típus száraz termőhelyen, tetőkön található, faállományában a bükk mellett jelentős szerepet tölt be a gyertyán, magas kőris, cser, mezei juhar és nagylevelű hárs is. A *Carex pilosa*-típus termőhelye egy fokozattal nedvesebb: félszáraz. Faállományában a bükk teljesen uralkodó szerepet játszik, a többi faj csak alárendelt jelentőségű. Mindkét típusban részletes növénycönológiai felvételt készítettem a lámpázásos gyűjtés helyén. (1. táblázat.)

A felvételek alkalmával kéthetenként tértem vissza a felvétel helyére, csak az első és második kiszállás között telt el három hét. A kétnapos kiszállások alkalmával első nap mindig a *Melica*, második nap a *Carex*-típusban gyűjtöttem. A *Melica*-típusban a felvételek száma kettővel több, mint

a *Carex*-típusban, mert az utóbbiban eső miatt két esetben nem tudtam gyűjteni. A kiszállások idejét igyekeztem valamely feltűnő fenológiai jelenséghez kapcsolni:

1. 1955 IV. 9—10. Java virágzásban a som (*Cornus mas*) és szártalan kankalin (*Primula acaulis*)
2. „ V. 1—2. Java virágzásban a kökény (*Prunus spinosa*)
3. „ V. 14—15. Java virágzásban a szagos müge (*Asperula odorata*) és az erdeifenyő (*Pinus silv.*)
4. „ V. 28—29. Java virágzásban a gombernyő (*Sanicula europaea*)
5. „ VI. 11—12. Java virágzásban az akác (*Robinia pseudo-acacia*)
6. „ VI. 25—26. Java virágzásban a fekete bodza (*Sambucus nigra*).

Rendes körülmények között a gyűjtés besötétléstől virradatig tartott, ettől csak akkor tértem el, ha a lámpa működésében technikai zavar állt be. — A nyár és őszi folyamán egyéb elfoglaltságom miatt már nem tudtam felvételeket folytatni. Így ezek csak a tavaszi aspektusokat tükrözik.

A gyűjtés helyén pontos növénycönológiai felvételeket készítettem. (1. táblázat.) A felvételekből azonnal láthatjuk, hogy a *Melica*-típus sokkal fajgazdagabb, mint a *Carex*-típus. Lombkorona- és cserjeszintjében nincs abszolút domináns faj, hanem a dominancia több faj között oszlik meg. Gyepszintjében a *Melica uniflora* domináns ugyan (A—D), ami kb. 60—70% borításnak felel meg, de a kísérő fajok száma (44) is igen jelentős.

	<i>Melica-típus</i>	<i>Carex-típus</i>
IV. 9—10.	Conistra vaccinii (50,0)	Conistra vaccini (58,4)
V. 1—2.	Conistra vaccinii (27,9)	Aglia tau (81,0)
V. 14—15.	Bena prasinana (17,8) és Asthenia albulata (17,2)	—
V. 28—29.	Asthenia Albulata (30,3)	—
VI. 11—12.	Dasychira pudibunda (20,0)	Dasychira pudibunda (74,0)
VI. 25—26	Ectropis extersaria (17,8)	Melanthia procellata (20,0) és Dasychira pudibunda (19,5)

A *Carex*-típusban nagyon feltűnő jelenség két bükk lombfogyasztó faj, az *Aglia tau* és a *Dasychira pudibunda* rendkívül nagy arányszáma két felvételen. A *Melica*-típusban megközelítőleg sem értek el a dominánsok ilyen nagy százalékot egy esetben sem. Bár ez a probléma koránt sincs még tisztázva, mindenképpen érdemes rámutatnunk arra a számszerűleg kimutatható jelenségre, hogy abszolút domináns növényfajokkal rendelkező növénytársulá-

A *Carex*-típus lombkoronaszintjében a bükk egyeduralgó (az erdőrészet több hektárnyi területen is csak 1—2 gyertyánnal, kislevelű hárszal, magaskőrissel elegyül, cserjeszintje gyakorlatilag alig van, gyepszintjében a *Carex pilosa* épp oly tömeges, mint lombkoronaszintben a bükk, a kísérő fajok száma mindössze 7.

A domborzati viszonyokat tekintve a *Melica*-típus állománya kisebb, minden irányban lejtő, sekély talajú, köves tetőn, a *Carex*-típus állománya enyhe lejtésű lösz-dombháton (plakór-fekvésben) helyezkedett el. A növénycönológiai felvételek az állományokról reális képet nyújtanak. A két típus növényzete gyakorlatilag nagy területen teljesen egységes. — (A két felvételi terület kb. 1 km-re volt egymástól.)

A 2. táblázat a két erdőtípus lepkeállományának felvételét tartalmazza. Név szerint említtem azokat a fajokat, amelyek a típusban gyűjtött tömegnek legalább 1%-át teszik ki, a többi összevontam. (Ezt a közlési módszert Kovács L. újabb dolgozataiból vettem át.)

A táblázatból azonnal kitűnik a *Melica*-típus nagyobb fajszáma (110), szemben a *Carex*-típuséval (64). Az egyes fajok %-os eloszlása is egyenletesebb a *Melica*-típusban. Itt a domináns *Asthenia albulata* 12,7%-ot ér el, a többi faj nem haladja meg a 10%-ot. A *Carex*-típusban a domináns *Dasychira pudibunda* 39,6%-ot ér el s az *Aglia tau* is 10% felett van.

Érdekes az egyes kiszállások alkalmával fellelt domináns fajok (az egyes aspektusok domináns fajai) összehasonlítása (zárójelben az egyes felvételek alkalmával elért %):

sok lepkeállománya legalább egyes aspektusokban szintén mutat fel abszolút domináns fajokat. Az ilyen növénytársulások növényi- és lepkeállománynak fajszáma egyaránt kisebb, mint az elegyesebb, fajgazdagabb növénytársulásoké. Az elegyesebb növénytársulások lepkeállományában a dominancia jobban megoszlik az egyes fajok között, mint a kevésbé vegyes állományú növénytársulásokban. Ezeket a megállapításokat erdeifenyvesekben (Fe-

nyőfő 1956, Szakonyfalu 1956—57) végzett felvételek is alátámasztják.

A 3. táblázatban a két erdőtípus lokális differenciális lepkefajait találjuk, vagyis azokat, melyek csak az egyik, illetve csak a másik típusban fordultak elő. Megjegyezni kívánom, hogy a *Melica*-típus differenciális fajai közé csak azokat vettem fel, amelyek a *Carex*-típusban történt felvételek idején repültek. (T. i. a *Carex*-típusban kimaradt két aspektus felvétele.)

A *Melica uniflora*-típus differenciális fajainak száma 40. Ebből különösen jellemzőnek látszanak azok az állatok, melyeknek tápnövényét a *Carex-pilosa*-típusban nem találtam meg, de a *Melica uniflora*-típusban igen. Ilyen a tölgyféléken (*Quercus*) élők: *Drymonia chaonia*, *Moma alpium*, *Comybaena pustulata*, *Cosymbia punctaria*. A *Phalera bucephala* *Tilia*-n él. Érdekes, inkább hegyvidéki elterjedésű állatok a *Polia nebulosa*, *Apamea illyria*, *Ediptoptera capitata*, *Asthena anseraria*, *Ectropis consonaria*. A *Coenotephria berberata* száraz cserjések állata, nem fordulhat elő a mezofil klímájú elegyetlen bükkösben. Nagyobb százalékarányuk révén érdemesek megemlítésre a differenciális fajok közül az *Epirrhoe rivata*, *Asthena albulata* (12,7 %), *Bapta bimaculata*, *Ectropis bistortata*. A *Carex-pilosa*-típus 18 differenciális lepkefaja közül a *Lophopteryx cuculla* mezofil hegyvidéki erdők állata. Hegyvidéki faj a *Lygephila viciae* és *Lampropteryx suffumata* is. Bergmann szerint a bükkösök gyepszintjére jellemző a *Scopula floslactata*. Atlanti hatásra mutat a *Lithina chlorosata* előfordulása.

A két típus közös fajainak száma 46.

Közismert, hogy nagylepkéink tápnövényeit még nem ismerjük eléggé. A természetes tápnövényekre vonatkozó megbízható hazai megfigyelés kevés, az irodalmi adatokat pedig csak kellő kritikával vehetjük át. Mindezek előrebocsátása feltétlenül szükséges a 4. és 5. táblázat értékeléséhez. Mindkét táblázat összeállításánál igyekeztem az irodalom által említett tápnövény-adatokat a helyi viszonyokra valószínűsíteni.

A 4. táblázat a két erdőtípus lepkeállományának százalékos eloszlását mutatja a valószínű tápnövény alapján. Az említett nehézségek ellenére is érdekes megállapításokra nyújt lehetőséget. A *Carex*-típusban nagyobb az elsősorban bükkön élő állatok aránya, mint a *Melica*-típusban. A tölgyön élő állatoké viszont a *Melica*-típusban lényegesen

magasabb. Az egyéb lombos fákön és különböző cserjéken élő állatok aránya szintén a *Melica*-típusban számottevőbb. Mindez a *Carex*-típus egyöntetűbb voltára mutat.

Az 5. táblázat a lepkeösszetétel szintbeli hovatartozását tartalmazza a feltételezett tápnövény alapján. A táblázat összeállításának módját régebben (Rovartani Közlemények 1959.) közöltem. Az erdőtípusok életközösségének kiegyensúlyozott voltát mutatja, hogy a lombkoronaszintben élő fajok aránya mindkét típusban csaknem azonos. A *Carex*-típus gyepszinti állatainak aránya nagyobb a *Melica*-típusénál. A lombkoronaszinten kívüli állatok a *Melica*-típusban jobban eloszlanak a kisebb jelentőségű szintek között. Ez a jelenség is a *Carex*-típus egyöntetűbb, elegyetlenebb voltával van összefüggésben.

A tápnövénykérdéssel kapcsolatban említhetem meg, hogy 1955. V. 1-én alkonyatkor alkalmam volt megfigyelni (a *Melica uniflora*-típusban) az *Aglia tau* nőstények petézését. Még nem állott be a teljes sötétség, mikor a bükkfák alsó, kb. 3 méter magasságban levő ágaira szálltak, ahol petéiket a levelekre rakták. Más fafajra nem láttam őket szállni. Mivel idősebb bükkfaállományokban a fák alsó ágai rendszerint jóval magasabban vannak 3 méternél, ilyen állományokban a peterakás is bizonyára magasabban történik, de valószínű, hogy ott is az alsó ágak leveleire.

A 6. táblázat a lepkeösszetétel eloszlását karakterfajok szerint adja. A táblázatot teljesen Bergmann beosztása alapján állítottam össze, mert lepkéink karakterfaj-viszonyai hazai megfigyelések alapján egyáltalán nincsenek még kidolgozva. Ez a kimutatás is a várható eredményt adja: a *Carex*-típusban több a bükkös-elem, nedvességkedvelő faj, atlanti jellegű növénytársulásra (*Calluno-Ulucetea*; jellemző állat, a *Melica*-típusban pedig több a vegyeserdő-elem, erdőszyep-elem, kevesebb a bükkös- és ligeterdő-faj.

A 7. táblázat is főleg Bergmann adatai alapján készült. Havasi faj egyik állományban sem fordul elő. A hegyvidéki fajok aránya megegyezik: a *Carex*-típusban több a domb- és hegyvidéki, a *Melica*-típusban a síksági-hegyvidéki elem.

Öszefoglalásként megállapíthatjuk, hogy a növényzet hatása erősen meglátszik a két erdőtípus lepkeállományán. A *Carex pilosa*-típus egyöntetűbb, elegyetlenebb és a *Melica uniflora*-típus fajgazdagabb, elegyesebb volta a lepkeállományban is kifejezésre jut.

Jegyzet

Köszönettel tartozom dr. Kovács Lajos muzeológusnak, aki a lepkeanyag legnagyobb részét meghatározta, illetve határozásaimat revideálta, Duschanek János erdőmérnöknek, aki mint ugodi erdészetvezető, sok tekintetben előmozdította munkámat, dr. Majer Aurai tanszékvezető

egyetemi docensnek, aki erdőtípológiai tanácsaival volt segítségemre.

Az észak-bakonyi faunisztikai adatok listáját a bakonyaljai adatokkal együtt, dolgozatom második részének végén, összefoglalva közlöm.

Irodalom

1. Abafi—Aigner, L.: Magyarország lepkéi. Budapest, 1907, pp. XXXII+137.
2. Balogh, J.: A cónológia alapjai. Budapest, 1953. pp. 248.
3. Bergmann A.: Die Gross-Schmetterlinge Mitteldeutschlands I—V. Jena, 1951—55. pp. 1268.
4. Kovács L.: A magyarországi nagylepkék és elterjedésük I—II. Rovartani Közlemények. 6. 1953. pp. 76—164, 9. 1956. pp. 84—140.
5. Kovács L.: Quantitative Untersuchungsmethoden bei Schmetterlingen. Acta Zoologica. 4. 1958. pp. 191—206.
6. Kovács L.: Die Bedeutung der Angaben über die Flugzeiten der Schmetterlinge bei lepidopterologischen Forschungen. Acta Zoologica. 5. 1959. pp. 115—139.
7. Kovács L.—Gozmány L.: Allattársulások vizsgálata, különös tekintettel a lepkékre. Rovartani Közlemények. 7. 1954. pp. 81—91.
8. Kovács L.—Gozmány L.: Data to the Quantitative Relations of the Alderwood Marshes in Ócsa, Hungary. Annales Historico-Naturales Musei Nationalis Hungarici. 51. 1959. pp. 371—387.
9. Soó, R.: Növényföldrajz. Budapest, 1962. pp. 158+XXV.
10. Soó, R.—Jávorka, S.: A magyar növényvilág kézikönyve. Budapest, 1951. pp. XLVI+1120.
11. Tallós, P.: Két fenyőfői erdőtípus lepketársulásainak vizsgálata, tekintettel a károsítókra. Erdészeti Kutatások. 1958. 215—232.
12. Tallós, P.: Adatok a Vendvidék és az Órség nagylepkefaunájához. Rovartani Közlemények. 12. 1959. pp. 301—325.

2. TABLAZAT

A KÉT ERDŐTÍPUS LEPKEÁLLOMÁNYÁNAK
KVANTITATÍV FELVÉTELE

Melica uniflora-típus			8 faj, egyenként 3 példányban	24	2,4
			13 faj, egyenként 2 példányban	26	2,6
			42 faj, egyenként 1 példányban	42	4,2
			Összesen	948	100,0
			Fajszám: 110.		
Példányszám	A típusban gyűjtött tömegre vonatkoztatott %				
db					
Asthenia albulata	119	12,7			
Cosymbia linearia	72	7,7			
Bena prasinana	71	7,6			
Colocasia coryli	67	7,2			
Dasychira pudibunda	63	6,8			
Ectropis extersaria	53	5,7			
Lithosia sororcula	44	4,7			
Serraca punctinalis	27	2,9			
Melanthia procellata	22	2,3			
Drymonia trimaculata	20	2,1			
Ectropis bistortata	19	2,0			
Conistra vaccinii	18	1,9			
Epirrhoe rivata	18	1,9			
Boarmia danieli	16	1,7			
Ectropis consonaria	15	1,6			
Jaspidia pygarga	14	1,5			
Lophoteryx camelina	12	1,3			
Campaea margaritata	12	1,3			
Fagivorina arenaria	12	1,3			
Aglia tau	9	1,0			
Spilarctia lutea	9	1,0			
Arctia villica	9	1,0			
Bapta bimaculata	9	1,0			
5 faj, egyenként 7 példányban	55	3,5			
4 faj, egyenként 6 példányban	24	2,4			
7 faj, egyenként 5 példányban	35	3,5			
8 faj, egyenként 4 példányban	32	3,2			
			Carex pilosa-típus		
				Példányszám	A típusban gyűjtött tömegre vonatkoztatott %
				db	
Dasychira pudibunda				185	39,6
Aglia tua				51	11,0
Melanthia procellata				41	8,9
Spilarctia lutea				31	6,7
Boarmia danieli				17	3,7
Serraca punctinalis				14	3,0
Lophoteryx camelina				9	1,9
Jodia lactearia				9	1,9
Conistra vaccinii				8	1,7
Miltochrista miniata				7	1,5
Rivula sericealis				5	1,1
Cosymbia linearia				5	1,1
Ectropis extersaria				5	1,1
4 faj, egyenként 4 példányban				16	3,6
6 faj, egyenként 3 példányban				18	3,6
7 faj, egyenként 2 példányban				14	2,8
34 faj, egyenként 1 példányban				34	6,8
			Összesen	469	100,0
			Fajszám: 64.		

3. TABLAZAT

A KÉT ERDŐTÍPUS DIFFERENCIÁLIS LEPKEFAJAI

Melica uniflora-típus

A típusban gyűjtött tömegre vonatkoztatott %		A típusban gyűjtött tömegre vonatkoztatott %	
Drymonia chaonia	0,2	Sterrhia trigeminata	0,1
Ochrostigma melagona	0,4	Coenoteophria berberata	0,1
Phalera bucephala	0,2	Ecliptoptera capitata	0,2
Habrosyne derasa	0,2	Electrophaes corylata	0,1
Cybosia mesomella	0,2	Epirrhoe galiata	0,1
Roeselia strigula	0,1	Epirrhoe rivata	1,9
Moma alpium	0,4	Hydrelia flammeolaria	0,1
Agrotis cinerea	0,3	Asthenia albulata	12,7
Mamestra brassicae	0,1	Asthenia anseraria	0,1
Mamestra thalassina	0,2	Anticollix sparsata	0,1
Polia nebulosa	0,5	Bapta bimaculata	1,0
Orthosia gothica	0,1	Anagona pulveraria	0,1
Xylena exoleta	0,2	Selenia bilunaria	0,2
Rusina tenebrosa	0,1	Apeira syringaria	0,1
Apamea illyria	0,2	Angerona prunaria	0,1
Jaspidia deceptoraria	0,1	Cepphia advenaria	0,3
Abrostola asclepiadis	0,1	Macaria alternaria	0,2
Zanclognatha tarsicrin	0,1	Alcis repandata	0,3
Comybaena pustulata	0,3	Ectropis bistortata	2,0
Cosymbia punctaria	0,1	Ectropis consonaria	1,6

Carex pilosa-típus

A típusban gyűjtött tömegre vonatkoztatott %		A típusban gyűjtött tömegre vonatkoztatott %	
Lophopteryx cuculla	0,2	Triphosa dubitata	0,2
Malacosoma neustria	0,2	Lampropteryx suffumata	0,2
Orthosia cruda	0,2	Epirrhoe alternata	0,2
Procus strigilis	0,2	Lomaspilis marginata	0,2
Lygephila viciae	0,2	Lithina chlorosata	0,2
Calothysania amataria	0,2	Macaria notata	0,2
Scopula floslactata	0,2	Chismia glarearia	0,2
Sterrhia aversata	0,2	Biston betularia	0,2
Ortholita plumbaria	0,2	Hepialus hecta	0,2

4. TÁBLAZAT

**A LEPKETÖMEG SZÁZALÉKOS ELOSZLÁSA
A VALÓSZÍNŰ TÁPNOVÉNY SZERINT**

	Carex pilosa-típus A típusban gyűjtött tömegre vonatkoztatott %	Melica uniflora-típus A típusban gyűjtött tömegre vonatkoztatott %
Fagus	11,2]	1,1]
Fagus és egyéb lomb	43,2] 54,4	38,0] 39,1
Quercus	0,4]	2,3]
Quercus és egyéb lomb	1,2] 1,6	4,8] 7,1
Acer	0,2]	—]
Acer és egyéb lomb	0,4] 0,6	0,4] 0,4
Tilia és egyéb lomb	—	—
Betula és egyéb lomb	2,1	0,6
Salix caprea—Populus trem.	0,2	—
Oleaceae	—	0,3
Lombfák	6,0]	12,8]
Lombfák és cserjék	1,7] 7,7	6,5] 19,3
Lombfák és dudvák	1,7	1,9
Fenyők	—	0,1
Berberis vulgaris	—	0,1
Rhamnus catharticus	0,2	—
Cornus sanguinea	—	0,1
Cserjék	3,2	3,1
Cserjék és dudvák	0,4	0,4
Pteridium aquilinum	0,2	—
Clematis vitalba	9,8	2,8
Rubus	0,6	0,9
Cynanchum vincetoxicum	—	0,1
Genista	0,2	—
Vicia	0,2	—
Leguminosae	0,2	—
Hypericum	—	0,1
Lysimachia vulgaris	—	0,1
Chamaenerion, Impatiens, Circaea	0,6	0,7
Impatiens noli-tangere	0,2	0,8
Scrophularia nodosa	0,2	0,2
Galium	0,6	2,8
Galium és Lamium	0,2	0,5
Epilobium és Chamaenerion	—	0,1
Urtica, Humulus, Aegopod.	0,2	0,4
Dudvák	0,8	2,1
Gramineae	0,4	1,9
Carex, Gramineae	1,1	0,5
Dudvák, Gramineae	0,4	0,5

Rumex	0,2]	0,4	—]	0,1
Ruderáliák	0,2]		0,1]	
Polygonum aviculare		—		0,1
Zuzmók		3,3		6,2
Avar		0,6		0,5
Polifág		7,7		5,5
Összesen		100,0		100,0

5. TÁBLÁZAT

A LEPKETÖMEG SZINTBELI ELOSZLÁSA
A FELTÉTELEZETT TÁPNOVÉNY ALAPJÁN

	Carex pilosa-típus		Melica uniflora-típus	
	%	faj	%	faj
Lombkoronaszint	63,1	20	63,6	32
Lombkoronaszint + cserjeszint	1,0	3	1,5	5
Lombkoronaszint + cserjeszint + gyepszint	—	—	2,3	2
Lombkoronaszint + gyepszint	1,7	1	1,9	1
Fatörzsszint	3,3	3	6,1	3
Cserjeszint	5,9	6	5,9	15
Cserjeszint + gyepszint	0,4	2	0,4	3
Gyepszint	24,0	26	17,7	44
Mohaszint	—	—	0,1	1
Avarszint	0,6	3	0,5	4
Összesen	100,0	64	100,0	110

6. TÁBLÁZAT

A LEPKETÖMEG ELOSZLÁSA AZ EGYES NÖVÉNYTÁRSULÁSOKRA
JELLEMZŐ ELEMÉK (KARAKTERFAJOK) SZERINT

	Carex pilosa-típus		Melica uniflora-típus	
	A típusban gyűjtött tömegre vonatkoztatott %		A típusban gyűjtött tömegre vonatkoztatott %	
Fagion; bükkön élő	55,0	} 60,5	33,6	} 51,0
Fagion; nem bükkön élő (lomb- koronaszint)	2,6			
Fagion; fatörzsszint	1,5			
Fagion; gyepszint	1,4			
Carpinion; tölgyön élő	5,1	} 10,4	7,2	} 27,2
Carpinion; nem tölgyön élő (lombkoronaszint)	5,3			
Carpinion; gyepszint	—			
Fagetalia	0,2		2,5	
Populetalia albae lombkoronasz.	9,5	} 11,8	3,7	} 6,4
Populetalia albae cserjeszint	0,2			
Populetalia albae gyepszint	1,9			
Populetalia albae avarszint	0,2			
Frunion spinosae cserjeszint	0,2	} 1,9	0,2	} 1,3
Prunion spinosae gyepszint	1,7			
Erdősztyepp-elemek	0,6		1,6	
Betula-konzociációk fajai	0,4		0,1	
Quercu-Fagetea	9,7	9,7	6,9	

Abieto-Piceion	—		0,4
Calluno-Ulicetalia	2,7		0,8
Molinio-Juncetea és Arrhenatheretea	0,6]	1,4	0,7]
Filipendulo-Petasion	0,8]		0,8]
Festucion sulcatae		0,2	
Secalinetea, Chenopodietea, Plantaginetea		0,2	
Összesen	100,0		100,0
Erdei fajok külön	95,5		97,4

7. TÁBLÁZAT

A LEPKETÖMEG ELOSZLÁSA MAGASSÁGI ELTERJEDÉS SZERINT

	Carex pilosa-típus		Melica uniflora-típus	
	%	faj	%	faj
Hegyvidéki (montan)	15,3	14	15,9	25
Domb- és hegyvidéki	43,3	11	30,7	20
Síksági-hegyvidéki	41,4	39	53,4	65
Összesen	100,0	64	100,0	110

Verfasser berichtet über den ersten Teil seiner in dem Gebiet des Bakony-Gebirges durchgeführten Untersuchungen. Es wurde die Macrolepidopterenfauna in faunistischer und zöologischer Hinsicht erforscht. Im zentralen Bakony, in der Umgebung der Gemeinde Bakonybél, wurden die Tagfalter, in der Umgebung der Gemeinde Ugod die Nachtfalter untersucht.

Neben Ugod wurden in der Nacht mit Hilfe von Lichtfallen und von Köderverfahren quantitative Aufnahmen bei zwei Buchenwaldtypen (*Melitti-Fagetum hungaricum melicetosum uniflorae* und *Melitti-Fagetum hungaricum caritecosum pilosae*) durchgeführt. Auf dem Standort der quantitativen Aufnahmen wurden zugleich eingehende pflanzensoziologische Quadrataufnahmen gemacht. Das im Laufe der Aufnahmen erbeutete Faltermaterial wurde von mehreren Gesichtspunkten aus verwertet. Die lokalen Differenzialarten beider Waldtypen

wurden festgestellt. Auf Grund der Frasspflanzen der Falter wurde die prozentuale Verteilung der Falterfauna für beide Waldtypen angegeben. Ebenfalls auf Grund der vorausgesetzten Frasspflanzen wurde die Zugehörigkeit der Falter zur entsprechenden Schicht der Pflanzengesellschaft festgestellt. Aus Tab. 6 ist die Verteilung der Falter auf Grund von Charakterarten im Sinne Bergmann's ersichtlich. Tab. 7 zeigt die Anzahl der montanen, hügeländisch-montanen, bzw. flachländisch-montanen Arten.

Als Endergebnis wird festgestellt, dass die Vegetation einen entscheidenden Einfluss auf die Zusammensetzung der Macrolepidopterenfauna ausübt. Den artenreichere und mehr heterogene *Melica-uniflora*-Waldtyp weist auch eine mannigfaltigere Falterfauna auf, als der eintönigere, artenärmere *Carex pilosa*-Waldtyp.

Pál Tallós

A vörsi langobard temető növényleletei

Vörs határában, a Tótok dombja néven ismeretes homokháton¹ elterülő VI. századi langobard temetőről 1958 óta tudunk.² Ez időtől fogva több részletben történt feltárás, amely összesen 37 sírt hozott napvilágra.³ Az ásató ezek folyamán — a hazai viszonyokat tekintve — igen sok növényi eredetű maradványt mentett meg. Közöttük rossz megtartású fakorhadékok, egyetlen jó állapotban levő fadarabka, faszenek és textiliák szerepelnek. Ezek feldolgozását szükségesnek tartottuk, mivel hazánkban ez az első eset, hogy az itt élt germánok teljesen feltárt temetőjéből minden növénylelet begyűjtésre került. Így a hazai germánok által használatos növények ismeretéhez a szerencsés véletlen folytán a temető anyagát kiindulópontnak választhatjuk.

A feltárások során alkalom nyílt a 8., 9., 10., 11., 25., 26., valamint a 32. sír kibontását megfigyelni. Ez természetszerűleg a későbbi munkát meglehetősen megkönnyítette: lehetővé tette technológiai kérdések tisztázását és a környezet megfigyelését is.

A feltárásokkal csaknem egyidőben ejtettük meg a minták preparálását és vizsgálatát. E munkát a Balatoni Múzeumban (Keszthely) végeztük.⁴ A leleteket famaradványok, faszenek és textiliák csoportjába osztottuk be az áttekinthetőség kedvéért, amelyek leírását és meghatározását az alábbiakban adjuk. Megjegyezni kívánjuk, hogy az esetleges kísérő leleteket a tárgy szerinti leírásban ismertetjük (például bőr).

FAMARADVÁNYOK

1. sír.

A földmunkák során előkerült és Futó Mihály által megmentett sírmellékletek között szerepel egy négyélű ár,⁵ amelyhez a vassók egy 2,6 cm hosszú és 0,5 cm vastag fakorhadék darabkát tapasztottak. A sejtfallak helyére vassók rakódtak, amelyek a szöveti szerkezetet nem őrizték meg. Ugyanis idővel a sejtek lumenjei is megtöltődtek ezen anyaggal és lassanként homogén tömeggé álltak össze. A minta megtartását természetszerűen az is befolyásolta, hogy parafinos víztelenítés után került növénytani feldolgozásra.⁶ A parafin dimentilben-

zolos (xylol) kioldása közben a minta morzsálódott, illetve a kész metszet, csiszolat széthullott. Metszetet és csiszolatot más módszerek alkalmazásával sem sikerült előállítani. Ezért a mintát térhatású preparálómikroszkóp alatt vizsgáltuk.

Mindhárom irányú törésfelületen végzett megfigyelések szerint a szöveti szerkezet roncsolt. Azonban sikerült néhány esetben szerkezeti elem töredékét megtalálni. Ezek közül egyetlen edény-töredéket észleltünk, amely bizonyítja, hogy mintánk lombos fából való. A tangenciális irányú felületen talált bélsugártöredék elmosódott, de annyi megállapítható, hogy két-három sejtsor széles. Mivel több bélyeget nem találtunk, kénytelenek vagyunk annyival megelégedni, hogy az árnyelet valamely lombos fából készítették. Ez valószínűleg az ipari keményfák közé tartozott.

3. sír.

Itt két maradvány is előkerült, amelyek rendkívül gyenge tartásúak voltak.

a) A pajzsfogó markolatrészenek fabetétje.⁷

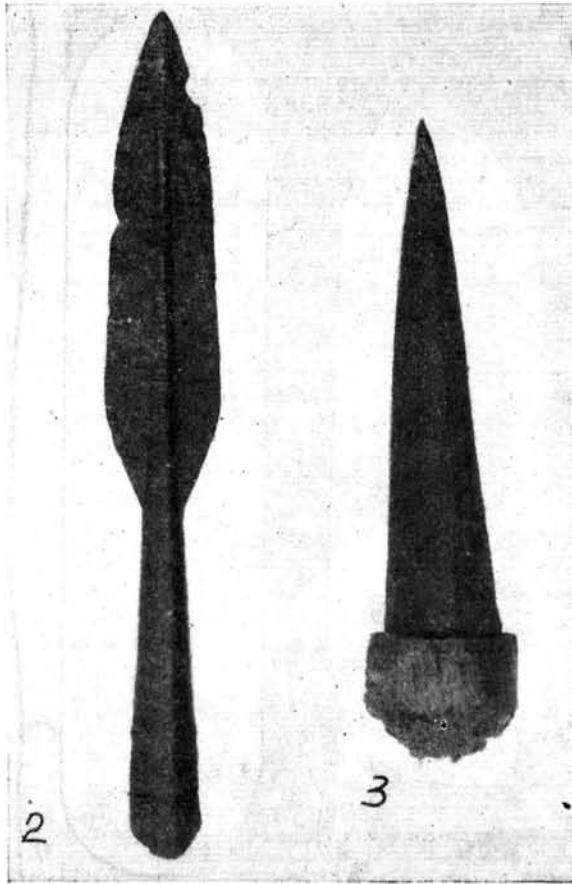
A pajzsfogó markolat pofalemezeinek belső oldalára hosszirányban farostok tapadtak. A jelek szerint egyetlen darabból faragott fabetétből ered, amelynek keresztmetszete fordított „U” alakú volt.

Megtartása azonos az előző mintáéval, s szintén valamely lombos fából származik.

b) A koporsó fája.⁸

A pajzsdudor (Umbo) karimájának alsó oldalára, de főleg a szegecsek hónaljához, kisebb-nagyobb rosszmegtartású fadarabokat tapasztottak a leoldódó vassók. Ezek a faelemek lefutásiránya („szálirány”) már szabadszemmel is jól megfigyelhető. Ugyanis a nagyobb átmérőjű és aránylag vékonyabb sejtfallú edények könnyebben elkorhadtak és széttöredezték, mint a farostok és a parenchymatikus elemek. Ez a magyarázata annak, hogy az edények helye bemélyed, a bélsugarak kiemelkednek. Így fellép a különböző magasságban elhelyezkedő elemek között a kontraszthatás, amely különösen oldalozó fényben jelentkezik.

A pajzs fájából származó, aránylag kis darabok, kevés megfigyelésre adtak lehetőséget. Ezek viszont azt látszanak bizonyítani, hogy a pajzs számára si-

289. kép. Az 5. sír lándzsahegye és a köpűjében megmaradt nyél vége

Abb. 289. Lanzen Spitze des Grabes 5. und ein Teil des Schaftes in der Tülle

ma, forgásmentes részeket igyekeztek kiválasztani a megfelelő tulajdonságokkal rendelkező faj fájából. Az elemek lefutási iránya a pajzs egyik átmérőjén halad keresztül, illetve azzal mindenütt párhuzamosan helyezkedik el. A különböző helyeken fekvő rostok iránya sehol sem zár be egymással szöveget. Ebből az következik, hogy vagy egyetlen darabból faragták (hajlításnak a legcsekélyebb nyomát sem sikerült lelteni), vagy keskenyebb deszkákból állították össze. Ez utóbbi eset azonban csak úgy képzelhető el, ha a pajzs kifaragása után a pajzsdudort úgy erősítették a centrális deszkára, hogy az ököl számára kivágott gömbölyded lyukat eltakarta. Így a deszkák ragasztási felületei a pajzsdudoron kívülre kerültek. A pajzs hozzávetőleges mérete (minimális átmérő 48 cm, maximális átmérő 80 cm-ben adható meg)⁹ alapján lehetséges egyetlen darabból való kifaragása is.¹⁰ Bár e kérdést egyelőre nyitottnak kell tekinteni, fel kell tételeznünk, hogy a dura-europosi római pajzsokhoz hasonlóan¹¹ szintén keskenyebb deszkákból ragasz-

tották össze. A pajzsfogó végén található szegecsekre tapadt rostok tanúsága szerint viszont több rétegből összeragasztott lemezre gondolni sem lehet.

A fadarabkák megtartása változó. Egyes részen a vassók a szöveti szerkezetet átjárták, másutt csak a sejtfalakra kristályosodtak, vagy azok helyére rakódtak. Legtöbb helyen a szöveti szerkezetet nem ismerhetjük fel. A vassók miatt vizes feipuhítást meg sem kíséreltünk. Kanadabalzamos (*Bals. canadense*) keményítés után sem értük el a kívánt eredményt. Ezért a legjobb megtartású darabkát óvatosan parafinba ágyasztuk és az aránylag kevés szennyezéssel együtt metszettük. Tekintettel arra, hogy a metszés alkalmával a szennyezés egy része a sejtfalakról lepergett, valamint az előállított metszet elég erősnek látszott, kemikáliákkal való kezelést is megkíséreltük. Először sósavas-etanol (etilalkohol) 3:4 arányú keverékében áztattuk, majd trichloroacetaldehid (klóralhidrát) oldattal derítettük. Mivel az e célra alkalmas darab nagyon apró volt, vizsgálatainkat térhatású mikroszkóp alatt a törésfelületekre is kiterjesztettük.

A keresztmetszet (293. kép 1.) és e síknak megfelelő törésfelület nem tartalmazott egyetlen esetben sem teljes évgyűrűt, bár az évgyűrű kis darabkáját sikerült megtalálni. A nagy üregű edények jelenléte a lombosfa eredetet igazolja. Az edények átmérője az alapállományhoz viszonyítva igen nagy. A tracheák között vannak magányosak, ikerlikacsok és 3–4 tagú rövid likacsugarak is. Halmozott bélsugarakat azonban nem találtunk. A kereszt- és tangenciális síkú metszeten (293. kép 2), valamint az ezeknek megfelelő törésfelületeken csupán egyetlen sejtsoros bélsugár figyelhető meg. Tehát meghatározáskor szóba jöhet a *Populus L.* és a *Salix L.* genus; valamint a *Punica granatum L.*, *Zyzyphus jujuba Mill.*, *Aesculus hippocastanum L.* és az *Alnus viridis (Chaix.) Minch.* az európai lombosfafajok közül.¹² Azonban az edényeken sehol sem sikerült csavaros vastagodást lelteni és az áttörések mindenütt egyszerűek. Ezért a *Zyzyphus*, *Aesculus*, *Alnus* nemzetségek fajaira tovább gondolni nem lehetett. Ugyanakkor az edények fala vékony és a bélsugarak szögletsejtjeiben egyszerű, tágüregű, gödörkék vannak. Ezek a bélyegek újra

290. kép. A 9. sír pajzsfogó
markolatának fabetétje
Abb. 290. Holzfutter der Hand-
habe der Griffkonstruktion
des Schildes vom Grab 9.

szűkítik a kört s a továbbiakban már csak a *Populus* és *Salix* genusokra gyanakodhatunk.

A két nemzetséget egymástól szétválasztani csak radiális metszet alapján lehetséges. Mivel az ilyen síkú készítményeken a szögletsejtek fekvő téglalapalakúak, vagy négyzetesek és ezekben az egyszerű gödörkék maximálisan 4 sorban helyezkednek el, a pajzs fáját *nyárfának* (*Populus* cfr. *nigra* L.) kell tekintenünk (293. kép 3).

A pajzsnak, mint védőfegyvernek elgondolásunk szerint nagy szilárdságú faféleségből kellett volna készülnie. Pajzs esetében a legfontosabb műszaki tényező az ütőhajlító szilárdság. Ez a feketenyárnál (*Populus nigra* L.) átlagosan $0,50 \text{ mkg/cm}^2$ Ez az érték a rezgőnyárnál (*Populus tremula* L.) még kisebb, $0,40 \text{ mkg/cm}^2$. A diófánál (*Juglans regia* L.) viszont $0,95$, a bükknél (*Fagus silvatica* L.), gertyánál (*Carpinus betulus* L.), kőrisnél (*Fraxinus excelsior* L.) pedig $0,80 \text{ mkg/cm}^2$.¹³ Vajon milyen megfontolások vezették a langobardokat, hogy pajzsukat nyárfából készítették, illetve esetleg készítették?

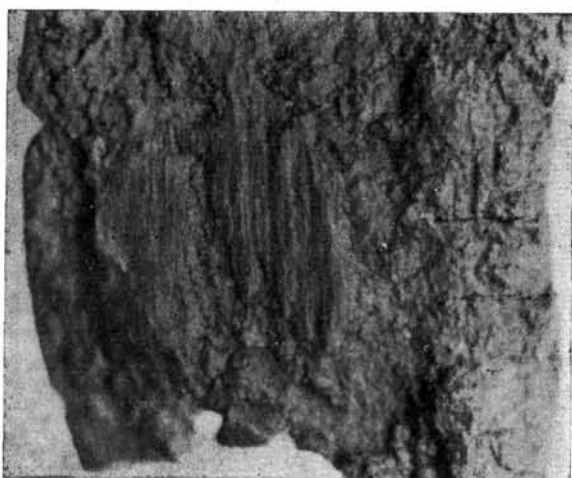
A kérdés eldöntése érdekében a legfontosabb európai faféleségek egyéb műszaki adatait is összehasonlítottuk. Ekkor azt találtuk, hogy hasznos kiugrás csak a fajsúlynál található. Légszáraz állapotban a feketenyár fajsúlya átlagosan $0,45 \text{ gr/cm}^3$, a rezgőnyáré $0,44 \text{ gr/cm}^3$. Vagyis a feketenyár fajsúlya ugyanannyi, mint a jegenyefenyőé (*Abies alba* Mill.). A többi európai fenyő- és lombosfáé ennél az értéknél magasabb.¹⁰

Az elmondottakból kitűnik, hogy a langobardok a pajzs készítésekor annak súlyát akarták céltudatosan csökkenteni. Ez megfelel a korábbi római törekvéseknek is.¹¹ Így azon sem csodálkozhatunk, hogy a dura-europosi ásatások folyamán talált pajzsok szintén nyárfából (*Populus euphratica* Oliv.)¹¹ készültek, de választásuk helyességét igazolja a nyár egyéb tulajdonsága is. A nyárfa könnyen faragható, szívós, könnyen szegelhető, fémbevonásra is alkalmas, rezgéstompító hatású. Külön szeretnénk megemlíteni, hogy fája tangenciális irányban kopásálló,¹⁰ a pajzs fáját ilyen irányban munkálták meg.

Azonban meg kell említenünk a nyárfa olyan hátrányos tulajdonságait is, amelyek el nem hanyagolható tényezőként szerepelnek ily irányú felhasználás esetén: nagyon lágy, könnyen hasad (hasítási szilárdsága fémekkel való összehasonlításra vonatkoztatva $0,0304 \text{ kg/mm}^2$), nagyon zsugorodik ($14,3$ térfogatszázalék) és csak kissé rugalmas, légköri behatásoknak, valamint nedvességnek nem áll ellen.¹⁰

Az erős zsugorodást kiküszöbölhették azzal, hogy légszáraz fából készítették a pajzsot. Viszont a többi gyenge műszaki tulajdonságot más úton kellett pótolniuk. A 3. sír pajzsfogójának felerősítő szegecse alatt vassókkal átitatott bőrmaradvány volt.⁷ Ez arra enged következtetni, hogy a kifaragott fát bőrrel — s minden bizonnyal nyers bőrrel — vonták be. A pajzs peremén a bőr felerősítési módját megfigyelni nem lehetett, mert fémveretet, vagy szegecset a feltárás nem hozott napvilágra. Így feltehetően a visszahajló bőrt a pajzs öblében szij-

291. kép. Fakorhadék
a 9. sír pajzsának fájából
Abb. 291. Morsche Reste
des Holzes vom Schild
aus Grab 9.

jal fűzhatték össze. Valószínű, hogy a pajzsra a fogót a lefutásirányra merőlegesen erősítették fel. Így természetes tartás mellett a felülről alázuhanó csapások derékszögben érték a faelemeket. Ezáltal a hasadás lehetőségét is minimálisra csökkentették.

Az alkalmazott fa gyengébb műszaki tulajdonsága vonja magával az umbó alatt elhelyezkedő egyetlen fogó alkalmazását is. Ennek kiszélesedő markolatrésze bőrszíjjal volt körülcsvélve (lásd 9. sír), mely a markolást segítette elő. Ugyanis a karrögzítőszíjjal és fogóval egyaránt ellátott pajzsok előnye a fogás szilárdsága; hátránya viszont a védelem kicsiny mozgásképessége. Ebből következik az ilyen pajzsok tekintélyes mérete és nagy súlya. Az egyetlen fogóval ellátott pajzsnál viszont a védelem mozgásképessége növekszik és a pajzs méretét, illetve súlyát csökkenteni lehetett. Mivel aránylag nagyon gyenge tulajdonságú fát alkalmaztak a pajzs készítéséhez, nem volt mindegy az sem, hogy a vágás a védőfegyvert milyen irányból éri. Így az ilyen pajzs alkalmazása nagy gyakorlottságot és meglehetősen testi erőt igényel.

Traianus oszlopán levő dombormű szerint a germánok ismerték a rögzítőszíjjal és excentrikusan elhelyezhető fogóval ellátott pajzsot.¹⁵ Azonban úgy látszik, mégis jobban kedvelték a centrális markolatrészt megoldását, amelyet egyébként a rómaiak is használtak.¹⁶ A Kálvin téri középkori templomból előkerült germán harcost ábrázoló kőfaragás¹⁷ a vörsi pajzs mását tartja kezében. Bóna lelete szerint ovális pajzsot is használtak?¹⁸

b) Pajzsfogó markolatrészenek fabetétje.⁹

A markolat pofalemezeinek belső felén, valamint az ezeket összekötő alaplemezen farostocskák

kat figyelhettünk meg. Ezek lefutásiránya azt bizonyítja, hogy a markolatrésztbe illesztett fabetét egyetlen darabból állott, a pofalemezek közötti teret egészében kitöltötte.

A maradványokat a vassók teljesen átítatták és bekérgezték. Egyúttal a szöveti szerkezetet is erősen roncsolták. Csak annyit sikerült megfigyelni, hogy meglehetősen laza szerkezetű lombosfa xylém részéből való, amelyben ikerlikacsok vannak és a bél-sugár egyrétegű (cfr. *Populus* sp.).

c) A lándzsanyél.⁸

Az 5. sír lándzsahegyének köpüjében dugószerűen megmaradt a lándzsanyél vége (289. kép). Amennyiben a szűkszavú leírásból, de főleg az egyszerű közölt rajzból megállapítható, hozzá egészen hasonló módon maradt meg a nocera-umbrai langobard temetőben előkerült lándzsanyél darabka is.¹⁹

A lándzsanyél darabkájának méretei a következők:

Teljes hossz	11,8 cm,
Kúpos rész hossza	9,31 cm,
Esztergált rész hossza	2,49 cm,
Lándzsanyél átmérője	2,66 cm,
Kúpalap átmérője	2,01 cm.

A kúposan kiképzett rész feketés színű, a lándzsanyél köpün kívül eső (esztergályozott) része viszont vöröses-barnás. A két rész megtartása is más: a köpün belül talált rész kifogástalannak nevezhető, a szabadon álló darabka pedig erősen korhadt és vassókkal átítatott. Első látásra olyan benyomást kelt, hogy a köpüben levő részt külön erősítették a nyélbe. A tüzetesebb vizsgálat során azonban kiderült, hogy ez nem felel meg a valóságnak, mert csupán ugyanannak a darabnak bomlást nem szenvedett részéről és a teljesen átalakult végéről beszélhetünk.

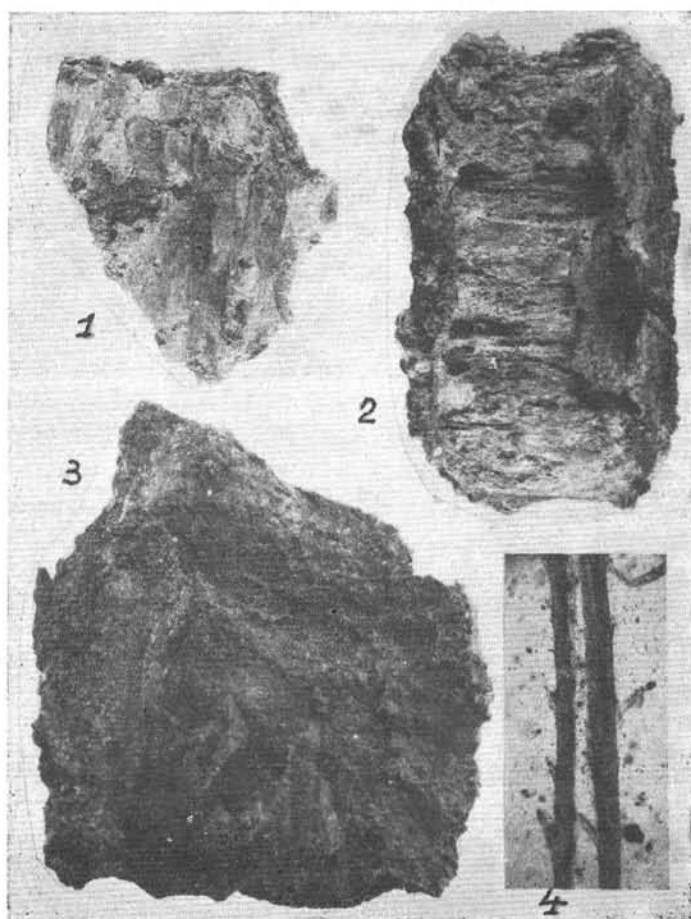
Feltétlenül említésre méltó, hogy a köpü által védett rész összehasonlítva a temető többi maradványaival, feltűnően érintetlen a mikroorganizmusok lebontó tevékenységétől. Ennek magyarázatát abban látjuk, hogy a nyél vége rendkívül védett körülmények között került a sírba. A védelmet elsősorban a jó megtartású vaslándzsa szolgáltatta.²⁰ Ezt csak fokozza az a tény, hogy a lándzsahegyet

292. kép. A 30. sírból
előkerült famaradványok
Abb. 292. Holzreste
aus Grab 30.

felhevítve húzták a nyélre, aminek következtében a köpüvel érintkező felület enyhén faszenesedett. Ezek a pörkölésnyomok még a parafinos konzerválás után is megfigyelhetők. A faszenesedett réteg pedig a mikroorganizmusok elől segített elzárni a fa mélyebben fekvő rétegeit. A lebontási folyamat a fanyél pusztulása után a hossz tengely irányában hatolt a köpü belseje felé. Szerencsére ez nem jutott el még a köpü belsejébe, mert a leoldódó vassókkal átítatott réteg útját állta. Természetesen más tényezők szintén közrejátszottak fennmaradásában. Ezek közül csak a faféleség anyagi tulajdonságát említjük meg. K. Koloc adatai¹⁰ szerint ugyanis az e fából készült vasúti talpfák minden előzetes kezelés nélkül 3—5 évig tartanak; szabadban 40 évig, állandó nedvességben 10 év körül; állandó száraz közegben viszont 800 év körül. Jelen esetben a száraz környezetet a talajon kívül (homokhát) ugyanazok a tényezők szolgáltatták, mint amelyek a saprophyton elől elzárták az utat.

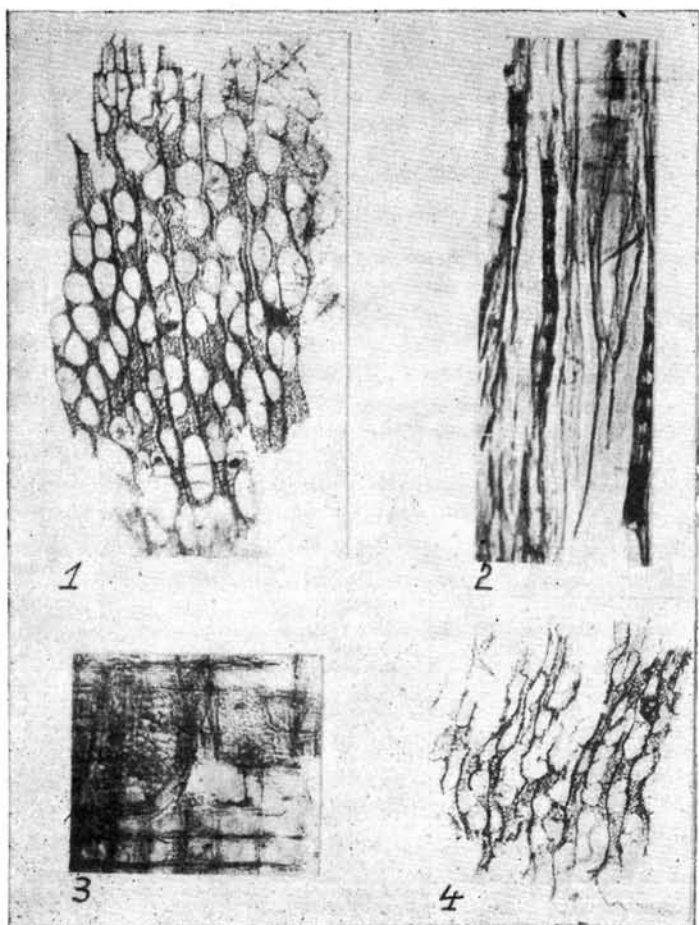
Mintát a nyélből két helyen vettünk. Mivel az anyag a szokványos konzerválási módszerrel már keresztül ment, a parafint először ki kellett oldani dimetilbenzollal. Utána benzolos, majd etanosol kimosás következett, amelyet vizes áztatás és káliumhidroxid oldatban történő főzés követett. Az így felpuhított, majd kimosott mintából kézi metszéssel készítettünk preparátumot. Ezúton tűrhető (meghatározásra alkalmas) metszetekhez jutottunk, amelyek azonban nagyon törékenyek voltak. Különösen az aránylag vékony sejtfalú évgyűrűmenti nagyüregű tracheákat roncsolta a kés. Az így elkészített metszeteket még trichloroacetaldehid — víz 5:2 arányú oldatában derítettük mintegy 15 percen keresztül, majd vizes kimosás után etanol — sósav 5:1 arányú friss keverékébe vittük át. Ez utóbbihoz a metszet elmerülése után néhány csepp káliumhypokloritot is adtunk. Az így már kellőképpen kitisztult metszetet kimostuk, majd az etanol-sor felszálló ágán keresztül vittük s karbonifikáltuk. Végül a dimetilbenzollal tárgylemezre helyeztük, s a szokásos módon kanadabalzsamban lefedtük.

A keresztmetszetet (294. kép 2) elkészítve, figyelmünk a lombosfák felé irányult. Az évgyűrűhatárhoz simuló tavaszi edények lumene igen nagy; néha

hatszor akkora, mint az évgyűrű nyári pásztaájában. A nagy edények likacsgyűrűt alkotnak és az előző évi utolsó sejtsorhoz simulnak. A kisebb lumenű nyári edények szórطان helyezkednek el s legfeljebb másod-, ritkábban harmadmagukkal találhatók egymás fölött. Így edénycsoportosulásról a nyári fában nem beszélhetünk. A fényképen is jól megfigyelhető az edények aránylag vastag sejtfala.

A tangenciális metszet (294. kép 3) elkészítése után már nem maradt meghatározási probléma. A kereszt- és tangenciális síkú metszeteken a bélsugarak egyaránt 1—3 sejtsor vastagságúak. Legtöbb közöttük a 2 és 3 sejtsoros. Az egyetlen sejtsor vastagságúak rendszerint csak néhány emeletnyi magasságúak. Ezen bélyegek alapján gyanakodni lehetett a következő európai lombos fafajokra.²¹ *Sophora japonica* L., *Fraxinus ornus* L., *F. excelsior* L., *Syringa josikaea* Jacq., *S. vulgaris* L., *Maclura aurantiaca* Nutt. (Syn.: *M. pomifera* C. Schn., Jo

293. kép. 1—3. az 5. sír;
4. a 9. sírból előkerült
famaradványok metszetei

Abb. 293. 1—3: Grab 5;
4: Grab 9. (Schnitte der Holzreste)

ket, 2., az évgűrük vastagsága nagyobb, mint az átlagos *F. ornus* L. évgűrűje, 3., a bélsugarak szélesebb, s rövidebbek, 4., a faelemek lefutása hullámosabb: a lándzsanyél anyagát *magaskörisnek*, *Fraxinus excelsior* L.-nek tartjuk.

A langobárdok a lándzsanyél anyagát szintén nagy hozzáértéssel, helyesen választották meg. A magasköris fája nagyon kemény (Janka szerint a középérték 7,6 kg/mm²), közepes súlyú (átlagosan 0,652 gr/cm³) és rugalmas (hajlítózilárdsága 10,2 kg/mm²), rugalmassági tényezője pedig a rostokra párhuzamosan átlagban 1125 kg/mm².¹⁰ Jó tulajdonságai közé tartozik még az, hogy fája szívós, nyomás-, törés-, kopásálló. Továbbá rezgéstompító hatású és szárításkor nem repedezik. A légköri behatásokat jól tűri, s a megmunkálásra nem érzékeny.¹⁰ Szécsi Zsigmond szerint régebben a vasúti kocsi függőleges oszlopait készítették belőle, mert a „lökéseknek legjobban áll ellen és keveset aszik.”²²

A langobard időben a lándzsahasználat már sok ezer esztendő múltára, s tapasztalatra tekintett vissza. Az ókori görög mitológia szerint már Kentauros kőrisdárdát vitt ajándékba Achillesnek.

A *Fraxinus excelsior* L.-nek hazánk területén két ökotípusa található. A vízkedvelő, tápdús talajt igénylő, mészkedvelő ökotípusát a vörsi temető környékén, a hajdani Balaton-parti ligeterdőségekben is megtalálhatták a langobárdok. A másik ökotípusát a keszthelyi hegyekben gyűjthették. Ez utóbbi „sekély, száraz, mész kötőmélék talajon” él.²³ A *Fraxion-Carpion* körisének („Kalkesche”) rostjai rövidek és merevek, megmunkáláskor repedeznek.¹⁹ Ezt, úgy látszik, tudta a lándzsanyél készítője, illetve közvetlen környezetében is ezt találta, mert a jelek szerint Alneto-Ulmiont lakó körisfából („Wasser-esche”) készítette fegyvere nyelét. Manapság is különbséget tesznek e vidéken a két ökotípus szerint a körisfa anyagát illetően. Ezen a területen a „berki köris” részesítik előnyben, mert a „hegyiköris” munka alatt pattog és kitöredeznek.

9. sír.

A jelzett sírban pajzs feküdt szekundér helyen. Belőle három minta került növényteni feldolgozásra.²⁴

xylois pomiferum Raf.), *Gleditschia caspica* Desf. Viszont a tangenciális metszeten kitűnik, hogy az edényekben spirális vastagodás nincs. Emiatt számításunkból törölni kell az első három faj kivételével valamennyit. Ugyanakkor a *Sophora japonica* L.-t is figyelmen kívül kell hagyni, mivel az edények fala viszonylag vastag és az udvarosgödörkék nem szegletesek.

Marad tehát a két *Fraxinus* faj, amelyeket a lombosfák viszonylatában aránylag könnyen és biztonságosan szétválaszthatunk. A *F. excelsior* L.-nél az edényeket körülvevő parenchyma vascentrikus s a tangenciális metszeten rövidebb és szélesebb bélsugarak miatt a farostok lefutása hullámosabb, mint a *F. ornus* esetében.

Tekintettel arra, hogy 1., a mintában a parenchyma egysoros (néha 1—2 sejten keresztül főleg az edényvégeknél kétsoros) veszi körül az edénye-

294. kép. 1—3. az 5. sír;
4—5. a 30. sírban talált
famaradványok metszetei
Abb. 294. 1—3: Grab 5; 4—5: Grab 30.
(Schnitte von Holzresten)

a) A pajzs fája.

Igen rossz megtartású fakorhadék (291. kép). Épp úgy, mint az 5. sír pajzsának fáját a vassók átjárták, s a szöveti szerkezetet majdnem mindenütt megsemmisítették. Csak a vas pajzsdudor közvetlen közelében sikerült a féltényérnyi anyagból helyenként jobb megtartású és szöveti szerkezettel rendelkező részt találni. Ezek felépítése mindenben egyezik a már leírt 5. sír pajzsának fájával, tehát ezt is *nyárfából* (*Populus cfr. nigra L.*) származtathatjuk (293. kép 4).

b) Pajzsfogó markolatának fabetétje.

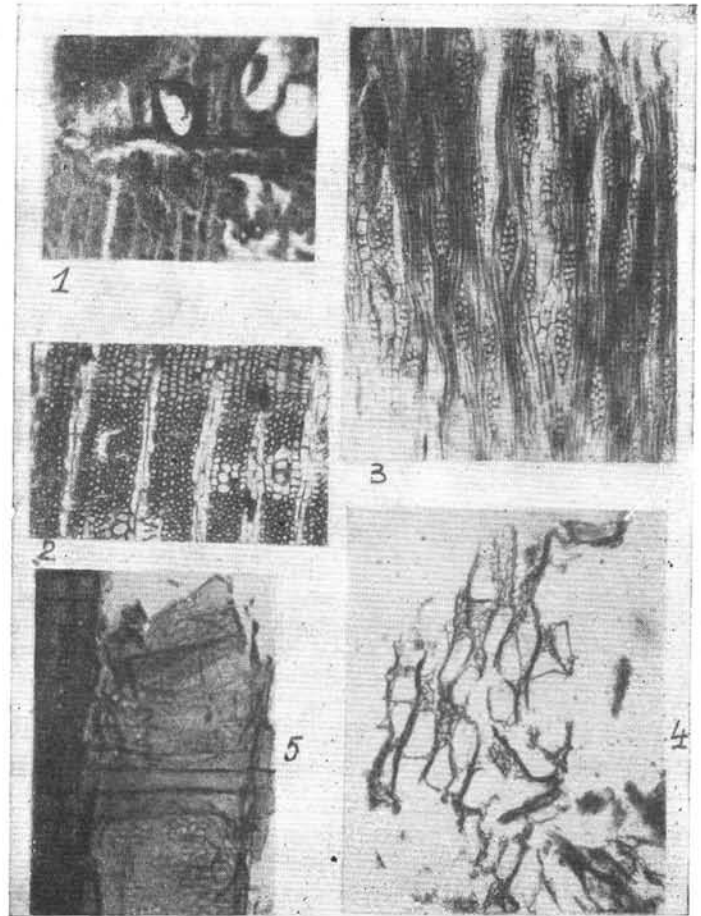
A fabetét kétrétegű. Az alsó réteg a pofalemezekre merőleges irányú, míg a felső réteg a markolat hossz tengelyének irányával megegyező lefutásirányú. A felső réteg a vastagabb, amely a fabetét testét képezi. Az alsó réteg tulajdonképpen ék szerepét tölti be, amely a pofalemezek belső hajlatához szorítja a fabetétet (290. kép). A markolatrészt bőrrel csévélték körül, ami a keményebb markolást tette lehetővé. A bőrön barkaaljat nem találtunk, s így a determinálás morfológiai alapon nem keresztülvihető. A szíj 1,1 cm széles volt.

A két réteg fáját külön kellett vizsgálni, amely végül is az erősen roncsolt szerkezet miatt biztonnággal nem volt lehetséges. Annyi azonban bizonyos, hogy ez a fogó is lazább szerkezetű lombosfából készült. A keresztirányú törésfelületen egyetlen ikerlikacsot találtunk. A bélsugarak sztereo-binokuláris mikroszkóp alatt 3—4 sejt sorosnak bizonyulnak. Talán *juharfából* (cfr. *Acer sp.*) készült?

10. sír.

A 10. sír koporsójának fája helyenként halványzürke, hamuszerű csíkok formájában észlelhető volt.²⁵ Több helyről és mélységből mintát vettünk. Ezek egy részét megszártítottuk, a másik részt pedig talajnedves állapotban vetettük vizsgálat alá. A szárított mintában a fából eredő részek a kiszáradás alatt elváltak a homoktól, s ezáltal könnyebben kezelhetőkké váltak.

A meghatározáshoz egyetlen eddig ismert módszerrel sem sikerült adatot nyerni, mert a sejtes szerveződésnek nyomát sem lehetett kimutatni. Hasonlóképpen szövetstruktúráját sem találtunk. Tekin-

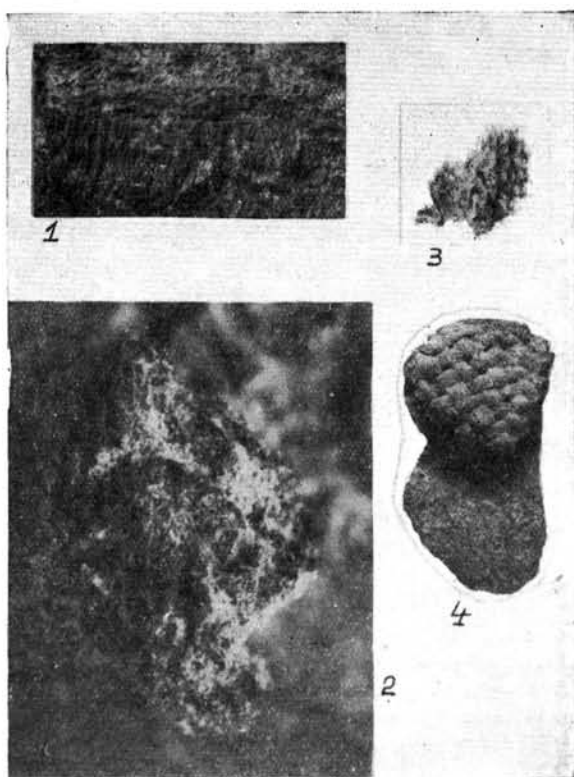
tettel arra, hogy még néhány sírnál hasonló eredményre jutottunk, kételkedve kell fogadnunk minden olyan hírt, amely szerint ásatag hamut és hamuszerű korhadékot átitatás után csiszolással morfológiai alapon meghatároztak. Ez elsősorban azért lehetetlen, mert a tömítő (beágyazó) anyagok oldószeres bevitele megsemmisíti az anyag részecskék látszólagos kapcsolódását; a minta szétpilled.

14. sír.

Az ásató a feltárás folyamán koporsó nyomait észlelte, amelyekből mintát vett fel. A lelet megtartása a 10. síréhez hasonló volt, eredete teljesen bizonytalan.

14., 17., 20. sír.

A koporsó ezekben a sírokban csaknem fehér por alakjában jelentkezett, azaz megtartásuk sokkal rosszabb volt, mint a 10. és 14. sír esetében. Meghatározásuk lehetetlen.

295. kép. 1—2. az 5. sír; 3. a 9. sír;
4. a 15. sír textilmaradványai
Abb. 295. 1—2: Grab 5; 3: Grab 9;
4: Grab 15. (Textilienreste)

23. sír.

A 23. sír mellékletei között egy kés szerepel,²⁶ amelynek nyelén mindkét oldalon farostocskák vannak. A vassók teljesen átítatták és torzították a mintát. A szöveti szerkezet nyomát meglegelni nem sikerült. Mindössze egyetlen edény bizonyítja, hogy *lombosfából* származik. Technológiai megfigyelésekre sem volt alkalmas.

24. sír.

A koporsónyomok itt a 10. és a 14. síréhez hasonlóan jelzik hajdani alakjukat. Megtartásuk miatt azonban nem tudhatjuk milyen fajból származnak.

25. sír.

A koporsó fájából némi anyag a koporsószegegre ragadt.²⁶ Sajnos állaga azonos az előző mintáéval. *Lombosfából* származik.

26. sír.

Az itt talált 2 darab kés markolatának faborításából nyertünk vizsgálati anyagot. Megtartásuk nagyon rossz. Valamely *lombosfából* való, amelyben spirális vastagodás van.

27. sír.

Vastörredék került elő ebből a sírből, amelynek rendeltetése ismeretlen.²⁶ A hozzátapadt fadarabka olyan rossz megtartású, mint az előzőké. *Lombosfából* származik.

30. sír.

A kirabolt sírban²⁶ a következő leletek voltak:

a) *Koporsó*. Megtartása azonos a 15., 17. és 20. sír koporsójával. Meghatározása lehetetlen.

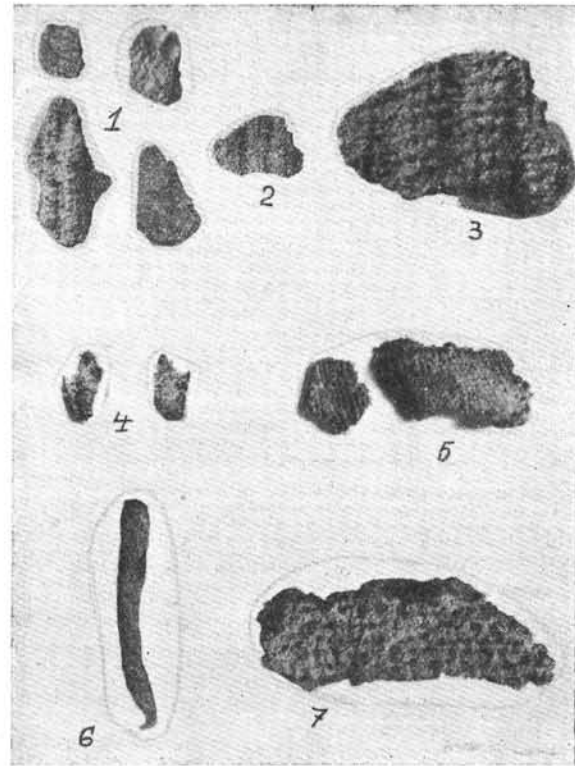
b) *A pajzs fája*. Az itt talált umbo teljesen össze volt törve és a bolygatott földben elkeverve. Igen érdekes módon a hajdani faalkatrészekből mégis elég szép darabkák maradtak meg a fémrészekhez simulva. Ez azt jelenti, hogy amikor a rablók a sírt kirabolták, a növényrostoknak már konzerválódott állapotban kellett lennie. A faji jelleget figyelembe véve ez mintegy 20 éven belül következhetett be. A konzerválódást az is elősegítette, hogy az in situ kiemelt tárgyak földjét megvizsgálva, a talaj pH értéke 6,9. A savas kémhatású talaj pedig az eddigi tapasztalatok szerint jobban konzervál.

A faminta az umbo egyik darabjához és ugyanannak a darabnak szögecséhez tapadva került elő (292. kép 1). Ezen jól látszott a kiemeléskor, hogy a szegecset a 303. képen ábrázolt módon a kifaragott fába süllyesztették. A faréteg vastagsága a kiemeléskor 11 mm vastag volt.

A vaslemez közelében sikerült egy tűrhető konzisztenciájú fadarabkára bukkannunk. A törésfelületek vizsgálatokor kiderült, hogy a pajzs fája tangenciális irányban kimetszett deszkából származik. A mintákból a vassók kioldása után 3 mm hosszú és mintegy 6 mm² alapú metszhető anyaghoz jutottunk. Szöveti felépítése (294. kép 4—5) mindenben megegyezik az 5. és 9. sírok pajzsaival, úgy, hogy ezt is *nyárfából* (*Populus* cfr. *nigra* L.) valónak kell gondolnunk.

c) *A pajzsfogó fabetétje*. A fabetét (292. kép 2) a 9. sírével azonos módon úgy készült, hogy a fabetét a fogó pofalemezeihez alulról bevert ékkel szorult. Mivel e fogó az eddigiek közül legépebb állapotban került elő, a mellékelt rekonstrukciós

296. kép. 1—3. a 11. sír;
4—5. a 14. sír; 6. a 15. sír;
7. a 18. sír textilmaradványai
Abb. 296. 1—3: Grab 11;
4—5: Grab 14; 6: Grab 15;
7: Grab 18. (Textilienreste)

rajzon mutatjuk be az észlelt jelenségeket (304. kép). A két különböző irányú farostokat természetszerűleg külön mintaként kezeltük.

A fabetét fáját a vassók teljesen átjárták. Legtöbb helyen a sejtfalakat sem sikerült megtalálni, mert azok helyére vassók rakódtak. Azok pedig csak elszórtan őriztek meg valamit a hajdani szöveti szerkezetből. Ezért a metszetkészítés sikertelen maradt. Kanadabalzsamos keményítés utáni csiszolatkészítéssel is próbálkoztunk, azonban csiszolás közben a keményebb részecskéket a kitöredezett alacsonyabb keménységű részecskék tönkretették. Így a törésfelületeket erős fényben is vizsgáltuk.

A kevés szöveti szerkezettel rendelkező anyagon ikerlikacsok és 3—4 tagú likacssugarak is találhatóak. Összefüggő teljes évgűrűt nem találtunk, de az évgűrű mindkét oldalán csaknem teljesen azonos az edények eloszlása. Mivel likacsgűrűt nem tapasztalhattunk, az anyagot szórtlikacsú fának kell tartanunk. A tangenciális oldalon 3—4, ritkán 5 sejtnyi vastag bélsugarak figyelhetők meg. Az edények csavaros sejtfallvastagodásúak és az alapállomány farost.

A fent felsorolt bélyegek alapján a Greguss-féle határozókulcs IV. csoportjára gondolhatunk.²⁷ Azon belül pedig az *Acer campestre* L. szekciójára. Rossz megtartásuk miatt további szűkítés nem lehetséges.

d) Ugyanebből a sírból került elő egy szélesebb kés²⁶ töredéke is. A konzerválás után láthatóvá vált, hogy csakis az egyik oldalon Gramineae típusú szárdarabkák tapadtak (292. kép 3). Ez az internodiumokból és 2 nodusokból álló sűrű lenyomat arra enged következtetni, hogy a holttesteket és mellékleteket szénára, vagy szalmára fektették. A kérdést sikerült eldönteni, mivel egy aprócska arista darabkát sikerült a vassók közül savas oldással kiszabadítani (292. kép 4). Ennek bizonyossága szerint a holttesteket *Triticum* sp. szalmájára fektették.

A búza szalmájának jelenléte egy fontosnak látszó következtetés megtételére jogosít fel bennünket: a kirabláskor a már előrehaladott bomlásban levő holttest mellett a vastárgyak erősen oxidált állapotban voltak. Ennek bizonyítéka, hogy a szárdarabkák feltétlenül hozzá kellett cementálód-

niuk a penge darabjához. Ellenkező esetben a széttördelt kés törésfelületeihez is kellett volna néhány szárdarabkának kerülnie. De az is jellemző, hogy a kirabláskor a penge már annyira oxidált volt, hogy az aránylag vastagabb pengéjű kést néhány centiméteres darabkákra tudták széttördelni. A törésfelületek síkja a szárdarabkákra merőleges, és azokat élesen keresztezi. Így fel kell tételeznünk azt is, hogy a kirablás a temetkezést követő 5—6 évnél nem korábbi.

A nodusok és internodiumok a belső struktúrából nem őriztek meg semmit.

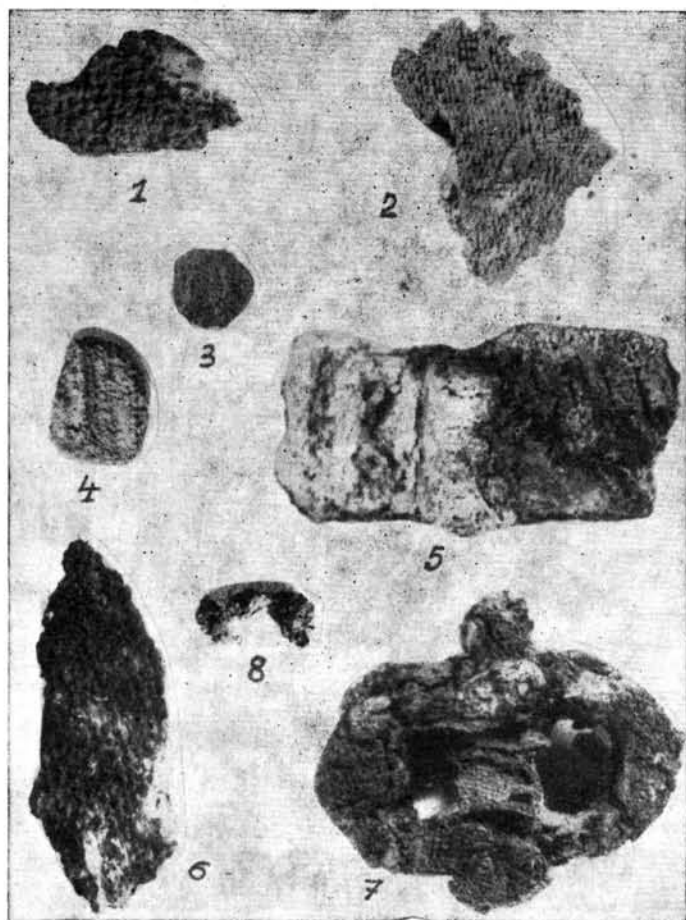
32. sír.

Ebben a sírban a késhez tapadva nyéldarabkák is maradtak meg. Rossz tartásuk miatt csak annyit mondhatunk róluk, hogy valamely lombosfából származnak.

33. sír.

a) *Koporsó*. E mintánk azonos a 10. és 14. sír mintájának megtartásával. Eredete teljesen bizonytalan.

b) A 33. sír késnyele nagyon rossz megtartású,

297. kép. 1. a 20. sír; 2. a 30. sír;
3–5. a 32. sír; 6–8. a 33. sír
textilmaradványai

Abb. 297. 1: Grab 20; 2: Grab 30;
3–5: Grab 32; 6–8: Grab 33.
(Textilienreste)

úgy, hogy csak annyi bizonyos, hogy valamely lombosfából származik.

37. sír.

Az innen előkerülő koporsónyom a temető valamennyi sírja között a legjobb megtartású. Korhadt fadarabkát tartalmazott. Állapotuk mégis olyan rossz, hogy csak annyit mondhatunk, hogy valószínűleg kemény, ipari lombosfából való. Ugyanis edénytöredékeken kívül más szöveti elemet még töredékes állapotban sem sikerült találnunk.

Ugyanitt egyetlen abroncsú, valószínűleg vajt vödröt is helyeztek a sírba. Az abroncon talált fa sajnos meghatározhatatlan állapotú.

FASZENEK

A vörsi langobard temetőben az alábbi sírokban találtunk meghatározható állapotban levő faszenekeket: 8., 9., 10., 12., 17., 18., 21., 23. és 36. számúak-

ban. A faszemek megtartása ezen esetekben elég jónak mondható. Friss törési felületük fényes; törésük rideg. Legkevésbé törhetőek keresztirányban, de a tangenciális és radiális irányban nagyon könnyen elpattantak. Azonban ekkor sem követi a törésfelület pontosan a sík irányát, hanem az elemekhez simul. A szilánkolódás, porladozás légszáraz állapotban csak egyes daraboknál fordult elő. Kiszáradás időtartama alatt másodlagos mikroszkópos repedezettség sem lépett fel. Ebből is következik, hogy szénülésük²⁸ erőteljes, de nem túlzott. Ugyanis kevésbé szénült darabokban némi táplálékot találnak a mikroszervezetek. Ezek fagotálása után a szöveteket összetartó erők csökkennek. Hasonló eredményhez vezet az is, ha a vázelemek egyes alkotórészei teljesen kiégnék.

A jó megtartású faszemek meghatározása nem ütközött nehézségbe. Azonban ezek mellett sok rossz megtartású faszén is előkerült (számszerint ezek voltak túlsúlyban), melyek egyikét sem lehetett az eddigi említett módszerek alkalmazásával teljes biztonsággal meghatározni.

Ezeknél ugyanis már a légszáraz állapot elérése előtt erős darabozódás, szilánkolódás, vagy porladozás lépett fel. Ez rendszeren az idő alatt következett be, amíg az anyag múzeumunkba került (körülbelül két és fél óra alatt). A 10. sír egyik mintájának külső rétege is ilyen módon esett szilánkokra. A mintegy 2,5 cm átmérőjű darab közepén egy bab szem nagyságú darabka éppen csak meghatározható állapotban maradt meg. A meghatározás szerint azonos a sírban talált faszemekkel, amelyek állapota érdekes módon igen jó. Ezek szerint tehát a jelenség nem fajspecifikus anyagi tulajdonságokra vezethető vissza, hanem csak különböző oxidációs fokon álló darabokról lehet szó.

A faszemek mindhárom irányú törésfelületét először sztereobinokuláris mikroszkóp alatt figyeltük meg. Utána a meghatározást erős oldalazó fényben, mikroszkóp alatt végeztük. Ellenőrzésképpen metszeteket is készítettünk, majd az ott tapasztalt bélyegeket a már leírtakkal összevetettük.

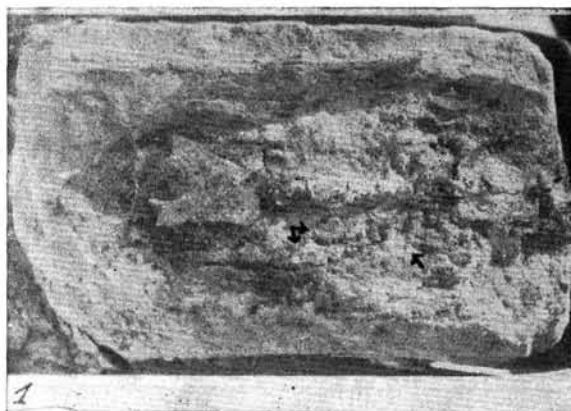
A metszeteket a következő módon készítettük: az „Arbocol” elnevezésű kárbamidgyantának monomer alakját használtuk fel munkánkhoz. Az Arbo

298. kép. Textilmaradványok
a 23. sír szűrőkanalának tokjában

Abb. 298. Überreste
von Textilien im Beutel
des Filterlöffels

colra Takács Vilmos volt szíves figyelmünket felhívni s polimerizáló receptjét átengedni.²⁹ E karbamid műgyantát etanollal 1 : 1,5 súlyarányban hígítottuk. Kifehéredés esetén néhány csepp vizet adtunk e keverékhez. Majd 3 súlyszázalék mennyiségű ammoniumkloridból koncentrált oldatot készítettünk, s a két oldatot összevegyítettük. Az így előkészített polimerizálódó oldatba minden különösebb előkészület nélkül elhelyeztük a metszésre szánt mintákat. Ezek szemmel látható mértékben szorították ki magukból a légbuborékokat. Tapasztalatunk szerint a légszáraz állapotú faszemek sokkal egyenletesebben és gyorsabban vették fel az oldatot. Mintegy 15 óra múlva a faszemet a keményebb sajt-lágyságú műgyantából kifaragtuk és az előre beállított sík mentén megtisztítottuk a masszától. Újabb 1—3 óra múltán (a polimerizáció mértékétől függően) metszésnek vetettük alá. A metszeteket minden előzetes kezelés nélkül kanadabalzsamban fedtük le. E módszer alkalmazásával tekintélyes időt takarítottunk meg. Hátrányai: 1. Csak jó megtartású faszemeknél alkalmazható, s ott is csak azoknál, amelyek egyöntetű poluselosztásúak. A nagy likacsgyűrűt tartalmazó fajoknál (például *Quercus*) a keresztmetszet elkészítése nagyon nehezen s nem kielégítő módon lehetséges csak. 2. A polimerizálás nem fejezhető ki állandó reakcióidővel, ezért néha órányi eltérések is lehetségesek. 3. Némely esetben a beágyazott anyag tönkremegy szobahőmérsékleten. Ugyanakkor a lefedett metszetek nem károsodnak. Előnye: 1. Időtakarékosság. Lehetségessé teszi e módszer a gyors feldolgozást. 2. A beágyazóanyagot lefedés előtt nem kell a metszetekből kioldani, ami a metszetek stabilitását fokozza, mert optikailag indifferens a metszetben. 3. Elenyésző költséggel jár. Habár a módszer csak szűk keretek között alkalmazható, mégis alkalmas arra, hogy felhívja figyelmünket a műgyantákban rejlő lehetőségekre.

Mivel a faszemek mindössze kétfélék, a vizsgálati eredményeket összegezve adjuk. Egyúttal meg kell még jegyeznünk, hogy a meg nem határozható és szétesett faszemek gyors natív vizsgálatát is megajánlottuk megsemmisülésük befejezése előtt. E teljesnek éppen nem mondható vizsgálat új fajokra következtetni nem enged.

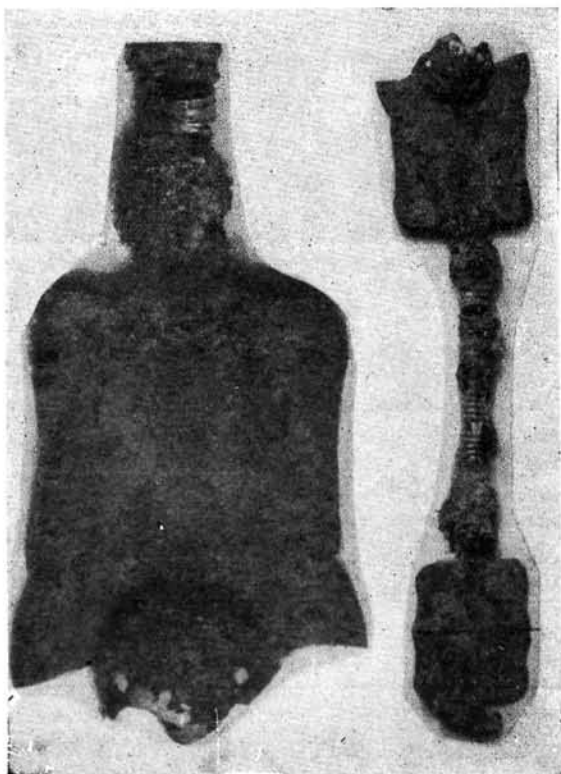

a) *Juharfa faszene*. A keresztmetszeten gyakori magányos edényeken kívül ikerlikacsok és rövid likacsugarak is láthatók. Tehát a Greguss-féle határozókulcs IV. csoportjában kell mintánk eredetét keresni,²⁷ mivel halmozott bélsugarakat megfigyelni nem sikerült. A tangenciális irányú metszeten a bélsugarak 1—4 sejtsor szélesek. Ritkán 1—2 sejtnyi magasságban 5 sorosak is lehetnek. Leggyakoribb azonban a 3—4 sejtsornyi szélességű. Az edények áttörése egyszerű. A tracheákban csavaros vastagodás van. Mivel az alapállomány falát udvarosgödörkék nem borítják (farost), csak az *Acer pseudoplatanus* L. csoport jöhet számításba: *A. pseudoplatanus* L., *A. platanoides* L., *A. campestre* L., *A. tataricum* L. és *A. monspessulanum* L.

E csoport Sárkány—Stieber adatösszehasonlítása és vizsgálata szerint xylotomia úton ma sem választható szét.³⁰ Tehát meg kell egyelőre azzal elégednünk, hogy az említett öt faj valamelyikéből származnak mintáink. Talán az *Acer pseudoplatanus* L. faszeméről van szó.

b) *Tölgyfa faszene*. A 21. sírban a szórta elhelyezkedő juharfa faszemén kívül a koporsó védőszerkezetének gerendájából néhány faszem került múzeumunkba. Ez arra utal, hogy a gerenda külső része szenült volt, amikor a sírba került. A 23. sír gerendatemetkezésében használatos gerendák szintén szenülten kerültek a sírba, s így néhány újabb faszendarabkához jutottunk. Mivel ezek megtartása rosszabb volt a juharfákénál, a keresztmetszet készítése helyett közelfényképet készítettünk. Mindkét sír faszeme azonos faj fájából származik, ezért együtt tárgyaljuk őket.

A keresztirányú törésselületen már szabad szemmel is megfigyelhető az erőteljes likacsgyűrű és a sokrétegű bélsugár. Preparáló mikroszkóp alatt az évgűrűhatárhoz simuló likacsgyűrű nagyüregű edé-

299. kép. A 23. sír szűrőkanala
textilmaradványokkal

Abb. 299. Filterlöffel
des Grabes 23., mit Über-
resten von Textilien

neyei átlagosan hatszor nagyobbaknak bizonyultak, mint a tavasziak. A nyári övben az edények szór-
tak. Így Greguss-féle határozókulcs I. csoportját ve-
hetjük figyelembe.³¹ Mivel a tangenciális metszeten
a bélsugarak egy- és sokrétegűek, az Európában ho-
nos *Quercus sp.*-ekre gyanakodhatunk a *Q. ilex L.*
faj kivételével. Ennek a fajnak ugyanis nincs ily
nagy lumenű edényekből álló likacsgyűrűje, sőt az
évgvűrűhatár is elmosódott.

Sárkány—Stieber szerint ezt a nemzetséget sem
tudjuk biztonságosan fajokra szétválasztani.³² Min-
tánk talán a *Q. robur L.*-ből származik.

TEXTILIÁK

A vörsi langobard temető 5., 9., 11., 17., 18., 20.,
23., 26., 32. és 37. sírjában fonalak (sodratok), illetve
szövetdarabkák is voltak. Az idetartozó leletek va-
lamennyien fémtárgyak közelében feküdtek, s ezért
mindegyiken kisebb-nagyobb mértékben fémsólera-
kódás figyelhető meg. A 15. sírban összetört és ösz-
szenyomkodott, vékony bronzlemezke belsejéből
származó textiliából eredő szálanyagot azonban
szabad szemmel és preparálómikroszkóp alatt tör-
ténő megfigyeléssel fémszennyezést nem lehetett

kimutatni. Ezért az anyag egy részét sósavas feltá-
rás után káliumferrocianid ($K_4/Fe/CN/6$) oldattal
cseppentettük le és lefedtük. Utána mikroszkóp
alatt megfigyeltük a kémiai reakciót, amely réz
(Cu⁺⁺) ionokra pozitív volt.

A szövetfélésegeknél minden darabból legalább
két mintát vettünk, mivel arra is lehetett gondolni,
hogy a két különböző irányú szál más anyagból ké-
szült. A determináláshoz némely esetben többféle
kiegészítő próbát kellett elvégezni a struktúra meg-
figyelésén kívül. Ugyanis a genusra jellemző bé-
lyegeket a típusreakciónál csak nagyon ritkán ad-
ták. Ez természetesnek látszik, mivel a rostadó nö-
vény ipari feldolgozásától kezdve a szálanyagokat
sokféle behatás érte, amelyek hatása összegződhet.
Legmaradandóbb nyomot a fehérités, a viseleti be-
hatások (például izzadtság, napfény, mosás stb.),
bakteriális lebontás, fémsók, valamint a talajban
feltalálható oldatok okoztak. Ezért a meghatározás
eredményét több reakcióval ellenőriztük.

A vizsgálat menete a következő volt:³³

1. A technológiai megfigyeléseket lupe és sztereobi-
nokuláris-mikroszkóp alatt végeztük.
2. Legtöbb esetben a rostok erősen szennyezettek
voltak (302. kép 1). A szennyezést minden eset-
ben fémsók és az általuk összecementált talaj-
szemcsék jelentették. Ezért, amennyire lehetett,
a mintát mechanikailag megtisztítottuk prepará-
lómikroszkóp alatt. Utána a mintát két részre
osztottuk.
3. Az anyag egyik részét sósavas oldattal megsza-
badítottuk a szennyezésektől. Majd újra két
részre osztottuk.
4. Sósavval kezelt szálanyagok egyik részét 1.3.5.
(s-)trihidroxibenzolban (Floroglucin, phloroglu-
cinol) kimosás nélkül lefedtük, majd a fedőle-
mez alatt cc. sósavat szivattunk át.
5. Az anyag másik részét erős kimosás után enyhén
száritottuk és klór-zink-jód reagensben lefedve
morfológiai szempontból vizsgáltuk.
6. A mechanikailag tisztított anyag legkevésbé in-
krusztált részét a vizsgálatok elején féltettük.
Ezen cellulóze oldásán alapuló determinálásun-
kat végeztük el, amelyet réztetraminhidroxiddal
(tetraminréz-hidroxid, Cu-Ox-Am, kouxam,

300. kép. 1—6. a 23. sír;
7—8. a 26. sír textilmaradványai
Abb. 300. 1—6: Grab 23;
7—8: Überreste von Textilien aus Grab 26.

Schweizer-féle reagens) lehet legkönnyebben megejteni. Legtöbb esetben e próbát többször meg kellett ismételni a szennyezések miatt. Ezért néhány mintánál a teljes anyagot elfogyasztottuk, illetve alig maradt valami vissza a meghatározás után.

A meghatározások eredménye a következő:

5. sír.

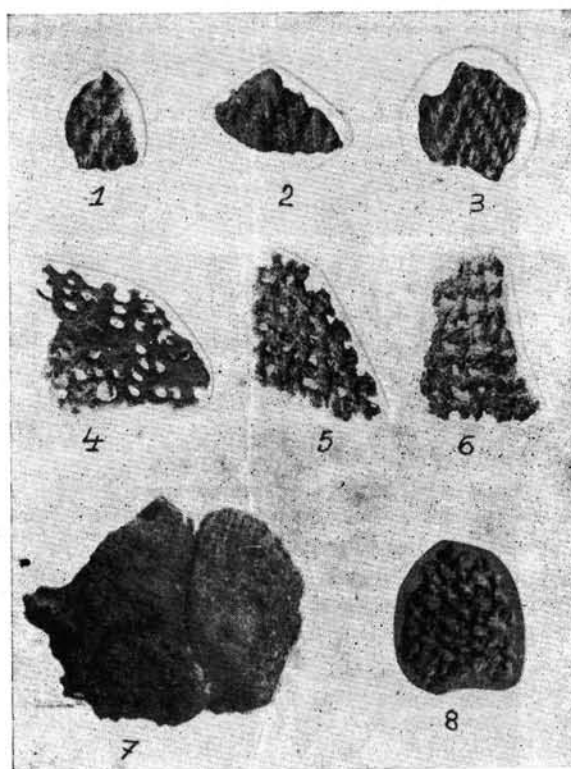
Az itt talált pajzsdudoron több helyen kétféle textília nyoma látható. Közös jellemzőjük a rendkívül rossz megtartás. Tekintélyes darabokat voltunk kénytelenek szálanyagnyerés céljából felhasználni.

a) *A pajzsdudort borító textília.* A pajzsdudorhoz egy hajdan összefüggő vászonkelme darabkát tapasztották a leoldódó vassók. Ráncnak, gyűrődésnek nyoma sincs. Ezért fel kell tételeznünk, hogy valószínűleg egy rásimított vászonzóról van szó, mely részben időjárási viszontagságoktól óvta a vas umbót, részben pedig jelként volt használatos.

A durvaszövésű vászon fonalainak átmérője 0,42—0,81 mm között változott. A vékonyabb és vastagabb szálak váltakozása nem szabályszerű, és mindkét irányban különböző a fonalak finomsága. A fonalak mindenütt alapsodratok. Sodrasi irányuk az egyik irányban „Z”, a másik irányban „S”. Ennek ellenére a lánc és vetülék között különbséget tenni nem lehet. Állapotuk a sodratszám meghatározását nem tette lehetővé, de annyi megfigyelhető, hogy elég gyengén sodrottak és sodrásuk nem egyenletes. A kötéspontok távolsága attól függetlenül, hogy vastagabb, illetve finomabb fonalak mentén van, 0,9—1,1 mm között váltakozik.

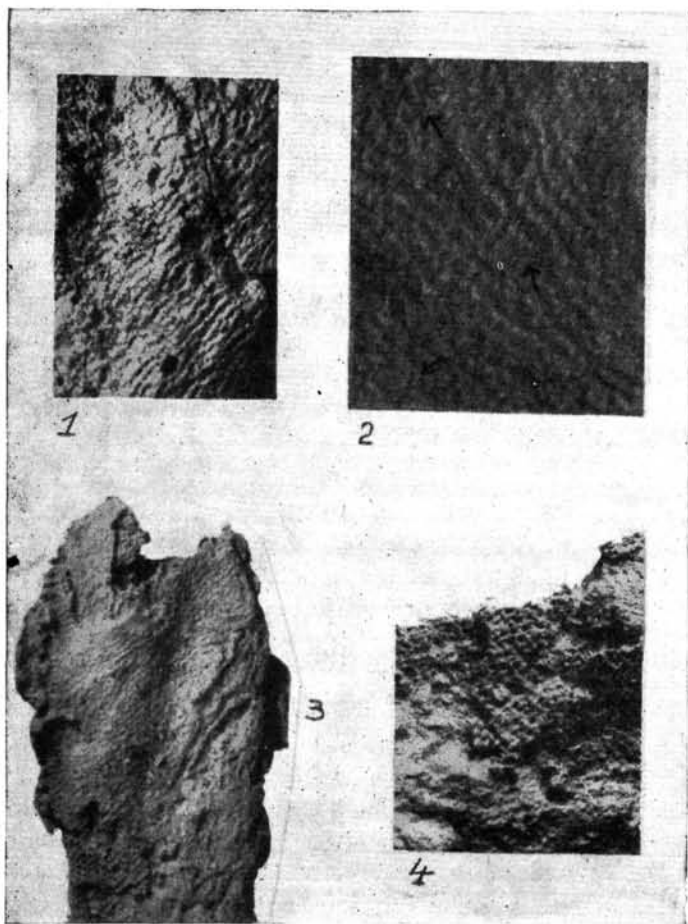
Mivel e mintából csak nagyon kevés szálanyagot nyerhettünk, mindössze a klór-zink-jódos festést és a réztetraminhidroxidos oldást végezhattük el. A megfigyelések szerint színezésnek nyomát nem találtuk. A struktúra (302. kép 2) szerint a len-kender frakcióhoz tartozik. A réztetraminhidroxidos oldás szerint mintánk *fehérített len* (*Linum sp.*) kelméből maradt fenn.

b) *A szőnyeg rojtzata* (295. kép 1—2) henger alakú zsinórfonatból és rojtokból áll, amelyek függetlenek az előző mintától. Az eredetileg hengeres

zsinórfonatot összenyomott, ovális keresztmetszetű. Fonalainak átmérője 0,7 mm, sodratiránya pedig „Z”. Sodratszáma nem mérhető. A zsinórfonatot körülbelül 10 alapsodratból fonhatták. A rojtok „U” alakban visszahajlanak az őket leszorító zsinórfonatra alá. Szabadon csüngő végük 1,5 cm hosszú. A rojt két egyenletesnek látszó alapsodratból van összesodrorva „S” irányban. Az alapsodratok sodratiránya „Z”, sodratszámuk meghatározhatatlan. A rojtokat alkotó sodratok sodratszáma mintegy 700 sodrat/m.

Az 5. sír szálanyagának közös jellemzője az volt, hogy a legtöbb rostnál a sejtfalak helyére vassók rakódtak le (302. kép 1). Így a rostdarabkákat a savas kezelés után pipettával voltunk kénytelenek ülepítés után összegyűjteni. Az egyik ilyen cseppnyi anyagban egy rosttöredéket találtunk, amely halvány kékes-ibolyás színű volt. Glicerinzselatinnal lefedve a töredék igen lassan kioldódott és a lefedésre alkalmazott glicerinzselatinban diffundált. A készítmény négy év múlva már csak alig észlelhető módon kékes színű. E töredék a zsinórfonatból származik. A teljes rojtzat *fehérített lennek* (*Linum sp.*) bizonyult (302. kép 3).

9. sír.

A pajzsdudor gombja köré egy homokból álló gyűrű cementálódott, amelyet a leoldódó vassók átjártak, s összetartottak (292. kép 2). E gyűrűt konzerválás előtt el kellett távolítani az umbórol. Ekkor a gyűrű darabkáit vizsgálat alá vetettük. A szennyezőanyagok miatt azonban csak az volt megállapítható a friss törésfelületen, hogy e gyűrűben valaha növényi eredetű rostok, vagy finom gyöke-
rek voltak. Ezért néhány darabot 6 térfogat százalékos sósavoldatba helyeztünk. A darabkák alatt műanyag szita volt. A felpuhult anyagot finom ecsettel a felületről időről időre eltávolítottuk. A darabka hamarosan felpuhult és szétesett kisebb részekre. E törmelékeket öblítés után átnéztük, és finom tűkkel, ecsettel tovább vontattuk. Ezúton egy kelmedarabkára bukkantunk (295. kép 3), amelynek széteső szélét már megmenteni nem tudtuk. Azonban sikerült keresztmetszetét megfigyelni, s az S-

301. kép. A 23. sír bőr- (1—3.)
és textilmaradványai (4.)

Abb. 301. Leder- (1—3.)
und Textilienreste (4.)
aus Grab 26.

alakú íveléssel többé-kevésbé párhuzamosan haladt a gyűrű felületével mintegy 3 mm mélységben.

A szövetet a vassók még a savval történt kiszabadítás után is barnásra színezték. Szövés módja vászon. A lánc és vetülékfonalak között — a megmentett darabka tanúsága szerint — sem méretben, sem pedig egyéb technológiai bélyegben különbség nincs. A fonalak valamennyien alapsodratok. Átlagos átmérőjük 0,45—0,49 mm között ingadozik. Sodratirányuk „Z”, sodratszámuk pedig méterenként 476 sodrat/m körül van. A kötésponatok a darabka mérete miatt biztosan nem mérhetőek. Az azonban bizonyos, hogy mindkét irányban a fonalak hézagmentesen simulnak egymáshoz, a kötésponatoknál ellapultak.

A lánc és vetülékfonal azonos szálanyagának bizonyult. Festésnek nyomát sem találtuk. Az eltolódási vonalak sűrűn helyezkednek el a rostokon (302. kép 4). A rostvégződés hegyesek. Epidermisz maradványt nem találtunk. A ligninreakció a normál szálaknál negatív. Egyetlen sejtnél azonban enyhe ligninreakció jelentkezett. Megjegyzendő, hogy a rost túlérést volt: átmérője 80 u. A réztetraminhidroxidos oldásakor a sejtfa mintegy 1—2 sec.-ig enyhén duzzadtak. Majd a törött rostvégek tölcésesen kiszélesedtek és folyósodni kezdtek. Másoknál a sejtfa hirtelen szilánkolódott (a törött végkeknél elsősorban) és feloldódott. A folyamat körülbelül 15—35 sec.-ig tartott. A reakció lefolyása alatt illetve a maradékon, nem lehetett keresztirányú ráncokat megfigyelni.

Morfológiai alapon számításba jöhetnek a következő nemzetségek: Ramie (Boehmeria), len (Linum) és a kender (Cannabis). A ramienak viszont keresztvonalkáj ritkák, rostja durvább. Oldása lassúbb. Mintákon végzett réztetraminhidroxidos oldás szerint tehát mintánk fehérített lenből (Linum sp.) való.

11. sír.

E sír korabeli bolygatásából szabályos hullámokat alkotó kelme darabkái kerültek elő. A darabkák széleiken könnyen morzsolódtak, s így valamivel kisebb darabok voltak csak megmenthetőek (296. kép 1—2). A kelmét egy kivételével nagyon rossz

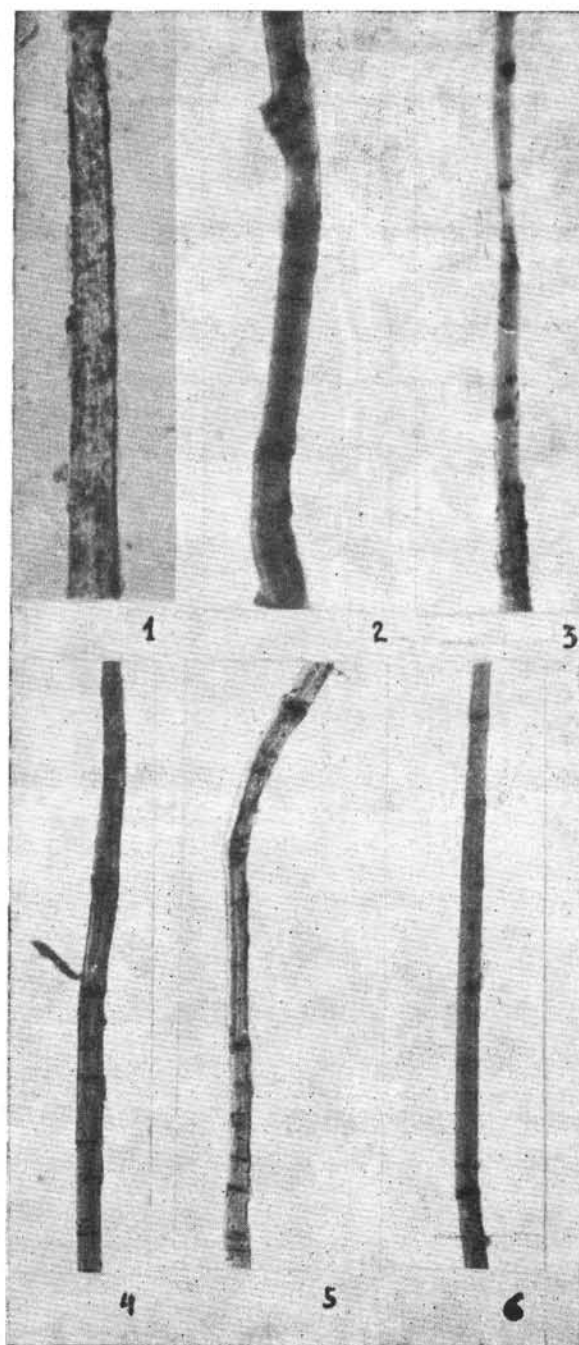
302. kép. 1—3. az 5; 4. a 9; 5. a 11;
6. a 14. sír lenrostjai
Abb. 302. 1—3; Grab 5; 4; Grab 9;
5; Grab 11; 6: Grab 14.
(Leinfasern)

darabok képviselik. Az egyikben azonban a szövés-
mód jól megfigyelhető. Itt kiderül, hogy szövés-
módjukra nézve vászonkötésűek. A fonalak mind-
két irányban „Z” sodrásúak. Sodrásszámuk megha-
tározhatatlan. A fonalak átmérője mindkét irány-
ban 0,4 és 0,43 mm között mozog. A fonalak tehát
meglehetősen egyenletesek. Valamennyi mintánk
vassóktól erősen átítatott. Legtöbb helyen már a
rostszerkezet sem vehető ki a lerakódott fémsók
miatt, mivel azok nemcsak bekérgezték, hanem a
rostok helyére is rakódtak lassú oldás közepette.
Megjegyzendő, hogy a minták közelében vastárgyat
nem találtunk.

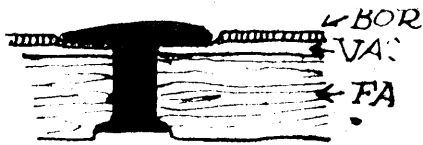
A fentebb elmondottak alapján két felmerülő
kérdésre kell válaszolnunk:

1. A kirablás időpontjára nem lehet-e követke-
zetést tenni a vassólerakódásból? A minták a holt-
test fölött mintegy 35 cm-re feküdtek a kirablás ál-
tal megbolygatott földben. Mivel közelében vas-
tárgy nem volt, arra a következtetésre juthatunk,
hogy a lelet azért maradt meg, mert a kirabláskor
már e sókkal való teljes telítés és bekérgezés meg-
történt. Így e darab széttöredezett a durva bolyga-
tás hatására (6 darab minta mintegy 160 cm² terü-
leten kissé lejtősen, csaknem egy síkon került elő).
Ha figyelembe vesszük a terület geológiai és klima-
tológiai adottságát, akkor véleményünk szerint leg-
alább 20 évnek kellett eltelnie az eltemetés és ki-
rablás között. Ugyanis a bekérgezés ilyen előreha-
ladott állapotához legalább ennyi idő kell, s egyú-
tal azt is feltételezi, hogy a holttest bomlásából több
ammónia (NH₃) ne keletkezzék. Ezt viszont a sír
relatív mélysége is befolyásolja.

2. A mintákon tapasztalható hullámosság rán-
cokból ered, vagy valamely technológiai eljárás so-
rán vette ezt a formációt? A vászonszövetek fonál-
rendszerüknél fogva szükségszerűen sík felületen
helyezkednek el. A rajtuk található és csak lupe
alatt észlelhető hullámozottság a szövet szükség-
szerű anyagi tulajdonsága. Ez azonban nem azonos
a minta bordázottságával, hullámozottságával. A
296. kép 2. alatt közölt darabkát fényképezés után
savakkal mikroszkóp alatt tisztítottuk, majd finom
tűkkel és ecsettel preparáltuk. Így sokkal jobban
sikerült tisztázni a szövésmodot (296. kép 3). Meg-

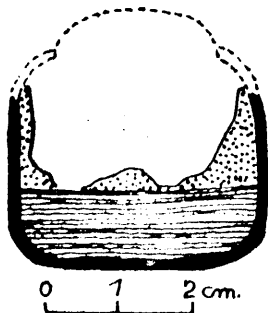
figyelhető volt, hogy a borda kiemelkedő része 3
láncfonal szélességű, azaz 1,65 mm széles. A hullám-
völgy oldala 2 láncfonalnyi és a hullámvölgy mély-
pontján egyetlen láncfonal húzódik. Az alsó 3 lánc-

303. kép. A 30. sír pajzsdudorának felerősítése szegeccsel (rekonstrukció)
 Abb. 303. Befestigung des Schildbuckels aus Grab 30. durch Niete (Rekonstruktion)

fonal magasságában a hullámvölgy szélessége 0,99 mm. Így a kelme sematikus keresztmetszetét is közzölhetjük az 5. rajzon.

A sír többi darabjainak szövésmerete hasonló értékeket mutatott átlagértékben. A kiemelkedő bordázaton azonban a szélső láncfonalak hullámvölgybe való csúszása is megfigyelhető. Egyúttal arról is meg kell emlékezni, hogy az egyes darabok a fényképen is jól megfigyelhető módon, függetlenül a bordázottságtól kissé meghajolnak. Ez any-

304. kép. A 30. sír pajzsfogójának keresztmetszete kiegészítéssel
 Abb. 304. Querschnitt der Schildgriffes, mit Ergänzung

nyit jelent, hogy valamely idomhoz alakult, a bordázottság pedig a kikészített kelme anyagi tulajdonságaihoz tartozott.

Ilyen bordázottságot két úton érhetünk el:

a) Ha két, vagy több láncfonalrendszert alkalmazunk (félpiké, piké). Ezt azonban el kell vetnünk, mert a szövés módján, a bordázottságtól függetlenül még testhez idomul, második láncfonalrendszert nem találtunk, s hullámvölgybe hajló láncfonal is van.

b) Marad tehát annak a lehetősége, hogy az egyetlen láncfonalrendszerű kelmét impregnáló anyagokkal kezelik (keményítő, gyanta, gumi, zsírsavészterek; újabban szintetikus anyagok) és félig

száraz állapotban kétprofilú negatív, illetve hengerek közé préselik, húzzák. E módszer mellett szól az egyik félrecsúszott láncfonal is. Sajnos mikroszkópos úton ilyen átitatóanyagot kimutatni nem tudtunk. Mégis ezt az utat kell feltételeznünk, s keményítő, gyanta, esetleg keményebb természetes zsírsavészterféleségű átitatóanyagot kell gyanítanunk az eljárásnál.

Mintánkat feltétlenül importárunk tartjuk. Meghatározásához nagyon kevés rostot gyűjthettünk. Rajtuk színezés nyomát nem találtunk. Kemikáliákkal és reagensekkel szemben az 5. sír anyagaihoz hasonló módon viselkedett, struktúrája az előző mintákkal azonos (302. kép 5); tehát a kikészített vászonszövetet is *fehértett lennek* (*Linum sp.*) tartjuk.

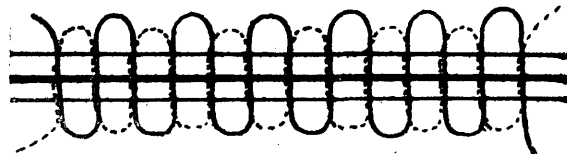
14. sír.

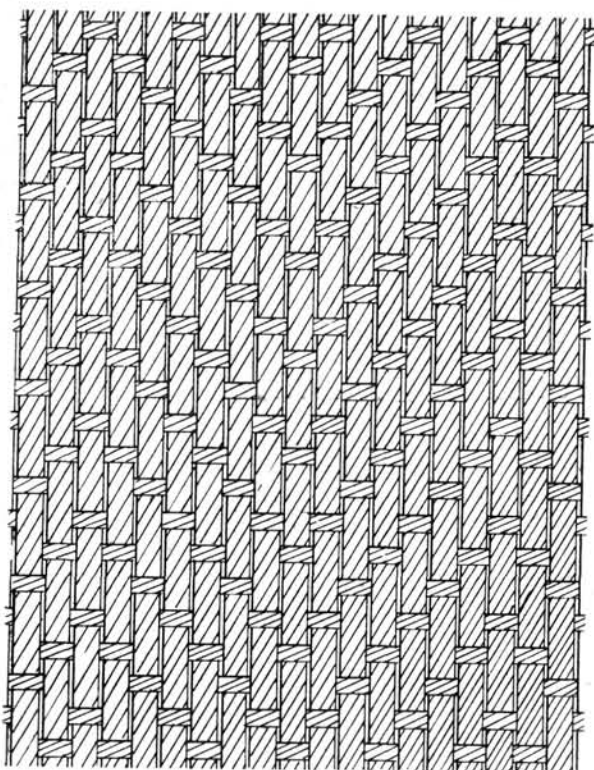
Az itt előkerült szövetek, bár mikroszkóposan jó megtartásúnak látszanak, kevés adatot szolgáltatnak növényteni szempontból. A minták csaknem teljesen a szálanyagok helyére lerakódott vassók-ból állanak. Ezért bennük kevés rostot találtunk. Ugyanakkor régészeti szempontból jelentősek.

a) A vascsat alsó részéről kétrétegű váson (296. kép 5) került elő. A vetülék és a láncirány (296. kép 5) között különbséget tenni nem lehetett. Az egyik irányban a fonalak átmérője átlagosan 0,45 mm, amíg a másik irányban 0,22 mm. Sodrati irányuk mindkét irányban „Z”, a sodratszám viszont már meghatározhatatlan. Meghatározás folyamán a 9. sír vásznaihoz hasonlóan viselkedett. *Fehértett lennek* (*Linum sp.*) tartjuk (302. kép 6).

b) Az előbb említett csat felső oldalán két kis darabka hullámos felületű textiliát (296. kép 4) sikerült leszednünk. Szövés módja teljesen megegyezik a 11. síréval. A vászonszövet talajnedves állapotban itt is jól látszott. A minőségi vizsgálat azon-

306. kép. A 23. sír késtokjának varrása (sematikus rajz)
 Abb. 305. Die Naht der Messerscheide des Grabes 23 (schematische Zeichnung)

306. kép. A 23. sír törtsávolyának tízszeresen nagyított, méretarányos képe

Abb. 306. Vergrößerte Aufnahme des Frakturköpers (10 : 1) aus Grab 23.

ban nem járhatott sikerrel. Az analógia alapján feltehető, hogy lenből (cfr. *Linum sp.*?) származik.

15. sír.

A legszebb és legérdekesebb textília ebből a sírből került elő: szövetből származó szálanyag. Találtak itt még 2 fonaldarabkát és egy textíliamaradványt is.

a) A *fonalak* a bronztárgy belsejéből kerültek elő. A nagyobbik darab (296. kép 6) hossza 0,9 cm hosszú, a másik ennek a fele. Sodrásviszonyukban, anyagukban és megtartásukban azonosak. Valószínűleg egy darabból valók és hajdan a szétbomlott textíliát kötötték vele át. Színük halványbarnás és helyenként zöldesbe játszik. Legvastagabb átmérője 0,92 mm volt. A fonál 4 alapsodratból áll, amelyeket „S” irányban sodorták össze. Sodratszámuk 140 körül lehetett méterenként. Az alapsodratok átmérője a felületen 0,49 mm és ezeket „Z” alakban sodorták fonállá. Sodratszámukat megállapítani károsítás nélkül nem lehetett. A meglévő fonalon a sodrás szép egyenletesnek látszik.

A meghatározás *lenre* (*Linum sp.*) vezetett, hasonló jelenségek között, mint a 9. sír anyagánál. A

savas kezelés után nem jutottunk olyan szép rostokhoz.

b) A szétbomlott textília darabkája, amely szintén a bronztárgy belsejében volt, véleményünk szerint egységet alkotott a fonállal. A minta sötétbarnás színű rög alakjában, talajnedves állapotban került feldolgozás alá.

A preparálómikroszkóp alatt a mintát keresztül-kasul átjáró gyökerek jól megfigyelhetők. Közöttük sárgás-barnás szálakat lehetett megfigyelni, amelyek a száradáskor a tér csaknem minden irányába görbültek. Leletünk szálanyagot tartalmazónak tűnt már az ásatáson végzett lupe alatti megfigyeléskor is. De ugyanakkor még jobban látszott az is, hogy minden bizonnyal vászonkötés típusú szövetből származik. A szállítás közben azonban elrendeződése összekuszálódott, s fényképezésnél már csak kevés szál elrendeződése volt látható. Az anyag különleges volta miatt majdnem az egész anyagot felhasználtuk a meghatározáshoz.

Mivel háncs-, de legalábbis növényi rostokra gyanakodtunk, a savakkal és egyéb kemikáliákkal való tisztítást eleve mellőznünk kellett. A mechanikai úton nagyjából megtisztított anyag felét morfológiai vizsgálat céljára készítettük ki, a másik felén viszont a kémiai reakciókat végeztük.

A szálak mikroszkóp alatt magyszőröknek bizonyultak: laposak és szalagszerűen csavarodnak. Néhány helyen a bél is megfigyelhető, de protoplazma beszáradt maradványát nem lehetett észlelni. Néhány rostvégződést sikerült találni. Ezek tompán lekerekedők. A struktúra tehát össze nem tévesztendő módon utal a gyapot eredetre. A szálak egy része meglehetősen hasonlít a mercerizált szálakra. Ezt a jelenséget feltétlenül bizonyosfokú lebomlásnak kell tulajdonítanunk. Éretlen szálak is elég gyakoriak a készítményekben.

A meghatározás mellett a teljesség kedvéért a mintán kémiai reakciókat is végeztünk. Klórcinkjódos festésre eltolódási vonalak nem jelentkeztek. A sejtfaalak azonban intenzív sárgás színűre festődtek, majd lassanként halványbarnásra színeződtek foltosan. Ezek a helyeken lassanként kékes szín mutatkozott, amely a recens anyagnál hasonló körülmények között az ibolyának felelne meg. A mag-

szőrök elszíneződése nem volt egyenletes. A szokásos ligninreakció minden esetben negatív volt. Jód-kénsav és propán -1.2.23.-triollal (glicerin) való festés halvány kékes felhősödést mutatott. Tehát a sejtfalak anyaga cellulóz. Érdekes volt a réztetramin-hidroxidos oldódás is: a legtöbb helyen a rövid ideig tartó duzzadást gyors szilánkolódás követte. Az oldódás gyors és tökéletesnek mondható. Kevesebb helyen azonban az annyira jellegzetes gyöngy-soralakú duzzadások léptek fel. Ezen a részen is gyorsan következett be az oldódás.

A kémiai reakciók tehát mindenben igazolták a morfológiai meghatározás helyességét. Ezért a mintát *gyapotból* (*Gossypium* sp.) származónak kell tekintenünk.

c) A vascsat felső peremére egy 0,8 cm hosszú és 0,6 cm vastag kétsoros szövetdarabka (296. kép 4) tapadt. A csatról történő eltávolítás után derült ki, hogy mindkét réteg a bőrv darabkájának felső felületén fekszik. A csatról leoldódó vassók cementálták a két különböző anyagú leletet egyé. A szövet zsákvászonszerű, és feltehetően a felsőruhából származik.

A kétirányú fonalak között különbséget nem lehet tenni. Sodrátirányuk „Z”, átmérőjük 0,58—1,02 mm között váltakozik. A fonalak alapsodratból állnak. Sodratszámuk a megtartás miatt meghatározhatatlanok.

A törmelékből kevés rostot nyertünk, amelyek között ép nem volt. Színezés nyomát nem találtuk. Az eltolódási vonalak sűrűn helyezkedtek a háncreston. A ligninreakciót néhány rost adta, ez azonban nem volt intenzív és nagyon kétséges volt. Réztetramin-hidroxidos oldása nagyon jellemző módon a *fehértett lenre* (*Linum* sp.) utal.

A minta szálainak lapultsága, amely a hézagok kitöltéséhez vezet, azt mutatja, hogy hengerpáron keresztül történt tömörítésen ment keresztül.³⁴ Ez minden bizonnyal importjellegűt igazol.

d) A vascsat alsó részein rendkívül rossz megtartású vászon jelei mutatkoznak. A fonalak átmérője bizonytalan, azonban annyi megfigyelhető, hogy közepesen sodort „Z” irányban.

Alig néhány rostot sikerült kiszabadítani a vassók közül. Struktúra alapján valószínűleg *lenről* (cfr. *Linum* sp.) lehet szó. További vizsgálat anyaghiány miatt lehetetlen.

17. sír.

Ebben a sírban talált vascsat alsó részén és oldalán vassókkal erősen átítatott vászondarabkák vannak. Elhelyezkedésük azt igazolja, hogy a haj-

dani kelmékbe a csat benyomódott, és így a csat oldalára hajolhatott a vászon.

A fonalak átmérője átlagosan 0,66 mm, sodratirányuk pedig „Z”. Sodratszámuk meghatározhatatlan. Szövés módja szerint durvaszövésű házi vászonnak tekinthetjük. Kötéspontok távolsága 1—1,3 mm között mozog. A talált kevésszámú rost alapján színézésmentesnek kell tartanunk és a meghatározás szerint *fehértett lennek* (*Linum* sp.) kell gondolnunk.

18. sír.

Itt egyetlen darab vassóktól teljesen átjárt és korrodált textiliát találtunk, amely kétrétegű (296. kép 7). A rétegek közötti visszahajlás nincs meg, azonban kezdődő hajlásuk alapján sejthető: hossza 1,7 cm, szélessége 0,7 cm. Szövés módjára nézve vászon.

A fonalak mindkét irányban alapsodratok. Átlagos átmérőjük 0,33—0,49 mm. Sodrátirányuk „Z”, sodratszámuk viszont nem mérhető. Annyi azonban észlelhető, hogy egyenletes, közepesen sodort. A kötéspontok többé-kevésbé négyzetesek, és nagyjából 0,99 mm-nyi távolságra vannak egymástól. Lác és vetülékirányt megállapítani nem sikerült.

Fonalai rostot már alig tartalmaznak, de azok a 9. sír szövetével azonos módon viselkedtek, s felépítésük is azonos. Így ezt az anyagot is *lennek* (*Linum* sp.) határozhatjuk meg. Festés nyomait nem láttuk és helyi készítménynek tartjuk.

20. sír.

E sírből került elő a legtöbb textília. Valamennyin sikerült kimutatni fémsókat, illetve azok teljesen átítatták és bekérgezték. Mintáinkat előkerülési helyük szerint tárgyaljuk.

a) *Késtokkal előkerült anyagok.* Ebből a sírből az egyik kés tokját az ásató in situ emelte ki. Ez állapotban a tok anyaga nem volt megfigyelhető. A laboratóriumban történt tisztítás közben látható volt, hogy a tok bőrből készült. A tokban két vasmerevítő van, amelyekből a leoldódott vassók teljesen átítatták a bőrt. A felületen jól látszik a barkaalj (301. kép 1). Nagyobb nagyítás alatt néhány szórtüsző is kivehető, amelynek átmérője 0,33—0,44 mm között ingadozik. Több helyen a szórtüszőből kihajló szőr negatív lenyomatát is sikerült megfigyelni (301. kép 2), ami azt bizonyítja, hogy a tokot szőrmével borított bőrből készítették. A mintát összehasonlítva az Illyevölgyi—Schindler által közölt képekkel, legjobban a sertés (*Suus* sp.) barkaaljához hasonlít.³⁵ A lelet meglehetősen érdekes. A szórtüszők megmaradása, a szőrzet lepusztulása arra en-

ged következtetni, hogy a kirablás akkor történt meg, amikor a tok nagyjából Feft sókkal volt átitatva, a szórzetet pedig a lúgos bomlástermékek már leoldották. Ez véleményünk szerint itt 15 év múltán következhetett be.

Varrófonál. A tokot úgy készítették, hogy a bőrt húsoldallal befelé összefordították és a széleit összevarrták (301. kép 3). A varrást 2 tűvel végezték, egymással szemben az úgynevezett „előreöltéssel” (305. kép). Az alkalmazott ár téglalapalakú vékony penge volt.

Az alkalmazott varrófonalból a preparálás folyamán körülbelül 1 mm hosszú különálló darabot sikerült kiemelni. Ez alapsodrat, amelynek átmérője mintegy 0,76 mm és sodratiránya „S”. Sodrása közepe, de nem egyenletes. Ennek következtében az átmérője is változik. Sodratszáma a méretek miatt nem meghatározható. Minden jel arra mutat, hogy házikészítmény.

A vassóktól teljesen átitatott különálló darabkát két részre osztva minőségi vizsgálatokra alkalmaztuk. Felét híg savban feltártuk és anyagát klórcinkjódos készítményekhez és a lignin reakció megfigyeléséhez használtuk fel. A háncsrost eredetre utaló rostokon az eltolódási vonalak sűrűn helyezkednek el.

A feltáratlan anyagot vízben való puhítás után maceráltuk, majd mikroszkóp alatt réztetraminhidroxidos oldódását kísértük figyelemmel. Ez azt bizonyítja, hogy *nyers lenrostból* (*Linum sp.*) készült a fonál. Színezést egyetlen esetben sem sikerült kimutatni.

Szövet. A késtokra 1,2 cm hosszúságban kelme darabkája ragadt (301. kép 4). A textiliát alapsodratokból szőtték, amelyeknek átlagos átmérője 0,39 mm. Szövés módja vászon. A kötés pontok némileg eltávolodtak egymástól (0,39–0,43 mm), s így kissé szitaszerűvé vált. A fonalak sodrásiránya „Z” mindkét irányban. Sodratszámuk a megtartás miatt nem meghatározható. Csak nehezen tudtunk nyerni anynyi szálanyagot, hogy a struktúráját megfigyelhetjük, valamint a meghatározást réztetraminhidroxidos oldással elvégezhettük, amely szerint a késtokhoz *fehérített len* (*Linum sp.*) vászon ragadt.

b) **Szűrőkanál tokjának textiliái.** E meglehetősen gazdag és kirabolt sírból csont merevítésű bőrtokban egy lyukgatott ezüstkanálka feküdt. A nyele vas volt, arany borítással. A lelet in situ kiemelés után földkockával került múzeumunkba. Így preparálásakor sikerült a kelméki helyzetét megfigyelni.

Merevítőszalag. A tok³⁶ preparálásakor a bőrfalon belül, keresztirányban a fényképen (298. kép) jelölt helyen, kissé ferdén elhelyezkedő fordított

„V” alakban vöröses-barnás korhadékcscik húzódtak. Ennek visszahajló folytatásában, a mélyebb rétegekben néhány textiliadarabkát (300. kép 1–3) találtunk. Ezeket vas-, valamint rézsók itatták át. Ezért fel kell tételezni, hogy a tokon valamikor rézveretek is voltak, amelyek a bolygatás alkalmával szétroncsolódtak. A rostok mikroszkópos vizsgálatakor még ezüst jelenlétét is sikerült kimutatni.

A kelmén erőteljes viaszbevonatot találtunk, amely dimetilbenzolos kezelésre leoldódott. Mikrokémiai vizsgálatok híján a kérdés eddig eldöntetlen, hogy impregnáló-anyagról, vagy hullaviaszról van-e szó?

A viasz leoldása után a legjobb tartású darabot technológiai szempontból már vizsgálhattuk. Ekkor a szövet háromfonalas láncsávolyinak bizonyult. A 306. képen az átlagos méreteknek megfelelően kissé sematizálva a szövet hajdani felnagyított képét hoztuk. A fonalak átmérője átlagosan láncirányban 0,73 mm, vetülékirányban pedig 0,5 mm. A sodratirányban a kétirányú fonaloknál nincs eltérés: mindkettőt „Z” irányban sodorták. A sodratszám nem volt mérhető, azonban annyi látható, hogy egyenletes és jól sodort. — Valamennyi darabja arra enged következtetni, hogy nem háziipari termékkel állunk szemben.

Mint már említettük, a viaszt kénytelenek voltunk még a technológiai megfigyelések előtt leoldani. A kvalitatív vizsgálatot megelőzően fontos feladatunk volt még a fémsók eltávolítása, amit savval kellett megtennünk. A törmelékéből vékony tűvel preparálómikroszkóppal kiválasztottuk a használatos részeket, majd felosztás után egyik részét gliceringelatinban lezártuk, a másik részét pedig klórcinkjódban és réztetraminhidroxidban figyeltük meg. Meghatározás szerint ez az anyag is *lenből* (*Linum sp.*) készült. Sajnos a savas feltárás és a rendelkezésünkre álló kevés szálanyag miatt nem dönthető el az a kérdés, hogy vajon ez is fehérített fonalból készült-e.

Szűrőkanál pólyája. A kanálka 6 jól megfigyelhető rétegű vászonba volt becsavarva. A kanál kiemelése folyamán ezek helyzetét sikerült megfigyelni, s így ezeket kívülről befelé számozva föl-lázhattuk. A technológiai vizsgálatok szerint kétféle minőségű vászondarabba volt a kanál csavarva: a kanalat először finom textiliába csavarták (299. kép). Ez a textília a belső 5 rétegben azonosnak látszik. A 300. kép 5. alatt közölt ritka vászon a legbelső rétegből való, míg a 6. alatt közölt az 5. rétegből. Mindkettő alapsodratból áll, amelyek sodratiránya mindkét irányban „Z”, átmérője átlagosan 0,33 mm. Az átlag kiszámításakor nem vettük figyelembe a

0,42 mm átmérőjű kirívó szálát. A kötéspontok távolsága átlagosan 0,33 és 0,3 mm.

A legkülső rétegből igen érdekes ritkaszövésű vászondarabka került elő. Ennek szálait impregnálóanyag vonja be, s a lánc és vetülék által létrehozott szögleteket lekerékíti (300. kép 4). Az impregnálóanyag gyantyszerű termék, amelynek mikroanalízisa nem történt meg ez ideig. E vászondarabka rostjai átlagosan 0,3 mm átmérőjűek, s sodrásirányuk „Z”. A kötéspontok távolsága hasonló a belsőbb rétegekével. A valószínűleg rituális funkciókra alkalmazott kanalat tehát 5 rétegű textiliába csavarták, s utána feltehetően a 6., azaz legkülső réteget, gyantyszerű kencével átitatták.

A göngyöleg textiliáiból aránylag könnyen lehe-tett mintát venni. Struktúra és réztetraminhidroxidos oldódásuk alapján valamennyit *fehérített lennek* (*Linum sp.*) kell tekinteni.

26. sír.

Ebből a sírból két textilmintát hozott napvilágra az ásás. Valószínűleg a csaton talált kelme a felsőtestet borító ruházatból; a csatocskán lelt viszont az alsótest ruházatából származik.

a) A csat alsó részén a konzerválás folyamán egy kisebb darab vászonszövet darabja tűnt elő (300. kép 8), amelyet sikerült egészben leemelni. Mindkét irányú fonalak „S” irányban sodrottak. Sodratszámuk meghatározhatatlan, közepesen sodrott. Fonalátmérő átlagosan 0,53 mm. A szöveti képen egyes fonalak félrecsúsztak. Házi készítménynek tartjuk.

Kevés szálanyagot tartalmazott, s így a meghatározáshoz teljes egészében fel kell használnunk. Szöveti szerkezete és oldódása *fehérített lenre* (*Linum sp.*) enged következtetni.

b) A *csatocskán* ritkábbszövésű vászondarab látható (300. kép 7). Az előző mintához hasonlítva finomabb kelméből való. A fonalak itt is alapsodratok, amelyeket „S” irányban sodortak. Sodratszámuk szintén meghatározhatatlan, közepesen sodort. Fonalátmérőjük átlagosan 0,53 mm.

Szerencsés véletlen folytán egy kis darabka meglehetősen sok szálanyagot tartalmazott. Ezek struktúrája és réztetraminhidroxidos oldása *fehérített len* kelmére (*Linum sp.*) utal.

Mindkét mintánál csak fehérítés tétélezhető fel. Színezés nem.

30. sír.

Ebben a sírban három szövetleletünk került elő, valamennyi erősen átitatott a vassóktól.

a) *Sávoly* darabkát sikerült az egyik ismeretlen

rendeltetésű vasdarabkáról leválasztani (297. kép 2). Szövés módjára nézve háromfonalas sávolyok közé tartozik, azonban több helyen szövés hibából eredő lebegő szálát tapasztaltunk, amelyeknél a két lebegés helyett 3 vetüléken lebeg a láncfonal. A fonalak elég gyengén sodortak „Z” irányban. Átmérőjük 0,39–0,42 mm között ingadozik. Házi készítménynek tartjuk.

A mikroszkópi megfigyelések alkalmával nem merült fel a színezés problémája. Struktúra és oldódása arra utal, hogy *fehérített lenből* (*Linum sp.*) való.

b) Ismeretlen rendeltetésű vastárgy töredékén szálanyagokból való mintázatot észleltünk. Ennek szélén látszik, hogy vászonszövettel van dolgunk. Alóla egy önmaga mellé visszahajló sodrat indul ki. Így jogunk van feltételezni, hogy szőnyeg maradéka.

A szálanyagok között e temetőben ez az egyik legrosszabb tartású. Alig tudtunk belőle annyi rostot nyerni, hogy eldönthessük, vajon háncsrosttal állunk-e szemben? Oldódása a sok szennyező vassó miatt nem volt megfigyelhető. Struktúrája viszont határozottan a *len-kender* frakcióra utal.

c) A vaskéstöredék felső oldalán vászonszövet nagyon rossz állapotban levő lenyomata és 2 fonala volt megfigyelhető. Szálanyaga rostokból állott, amelyek meghatározhatatlanok. Csupán annyit sikerült megfigyelni, hogy valószínűleg *háncsrost* eredetűek.

32. sír.

Igen érdekes és jelentős darabokkal gyarapodtunk a 32. sír leleteit kísérő textiliákból. Különösen érdekes, hogy a hullámosított vászon több tárgyról került gyűjtésre, amelyek temetési helyzetéből a ruházatra is következtethetünk.

a) Kisszíjvég alján, tehát valószínűleg a hajdani ruházat darabjaként hullámosított vászon darabkáját találtuk (297. kép 5). Felépítése mindenben megegyezett a 11. síréval, habár megtartása rosszabb annál.

Struktúrája és oldódása szerint valószínűen *fehérített lenből* (*Linum sp.*) való.

b) A bal lábszáron bizonytalan alakú vasdarabka feküdt. Laboratóriumi tisztításkor kiderült, hogy egy fémszegeccsen levő hullámosított vászondarabkát takart a szennyezés (297. kép 3). Felépítésében e vászondarabka megegyezik az eddig leírt hasonló darabokkal. Megtartása és porlódása miatt azonban mérni nem sikerült az egyes szöveti elemeket. A szegecs valószínűleg a lábelleni szíjazatához tartozott. Ezt bizonyítja az is, hogy mellőle egy kis bőrdarab

rabka került elő, amelynek szélessége 1,4 cm, vastagsága 2,8 mm. E bőrdarabka a barkaaljak hiánya miatt nem volt meghatározható.

A meghatározás nagyon nehezen sikerülhetett, mivel nagyon kevés volt a megszereshető szálanyagok rostja. Struktúrája háncsrost eredetre utal. Oldódása *fehérített lenre* (*Linum sp.*) enged következtetni.

c) A bolygatásból egy bronzlemezdarabka is származik. Ennek tetején újfent hullámosított vászon maradékát észleltük (297. kép 4). Elég gyenge megtartású, a vassók erősen roncsolták. Elkészítésének technológiája azonban megfigyelhető és az mindenben (szöveti elemek méretében is) megegyezést mutat a 11. sír mintáival. A meghatározás szerint *fehérített lennek* tekinthető.

33. sír.

1. Az itt talált vascsatról három leletünk származik.

a) A vascsat felső részéről kis darabka vászon került elő (297. kép 6). Szövése sűrű, a fonalak átmérője átlagosan 0,49 mm, de a fonalak között 0,34 mm átmérőjű is szerepel. Sodratirányuk „Z”, a sodratszámuk meghatározhatatlan, de egyenletes és közepes mértékű.

A meghatározás szerint *fehérített lennek* (*Linum sp.*) vehetjük.

b) Az előző minta védelme alatt a csathoz ta-

padt finomabb vászonszövet megmaradhatott (297. kép 7). A fonalak átmérője átlagosan 0,33 mm, sodratiránya „S”. Anyagára nézve meghatározhatatlan.

c) A csat alján azonos vászonfoszlány található. Szintén meghatározhatatlan.

2. Az S fibula hátlapján a túszerkezethez tapadt, valószínűleg kelméből származó fonadék került gyűjteményünkbe (297. kép 8). Preparálómikroszkóp alatt inkább szétzilált vászonszövetfoszlánynak tűnik. A fonalak átmérője 0,6 mm. Sodratiránya „S”, és sodratszáma körülbelül 520/m körül van. Színezés nyomát nem találtuk.

Struktúrája nagyon szépen mutatja a len-kender frakcióhoz való tartozását. Oldódása réztetraminhidroxidban jellegzetesen mutatja a *fehérített len* (*Linum sp.*) reakcióját.

37. sír.

A bai combcsont belső oldalán vassótömböcskét talált az ásató. Laboratóriumi preparálása alkalmával kiderült, hogy benne egy háromfonalas láncsavoly folt van, amelyet erősen kikezdték a vassók. Technikai adatai teljesen megegyeznek a 30. sírével. Mindössze annyi különbség van közöttük, hogy a szövésük gondosabb. Vagy csak hibásodott részlet maradt meg a 30. sírnál? A rostok feloldódása *fehérített lenre* (*Linum sp.*) enged következtetni. A mellette talált bőr barkaaljak hiányában meghatározhatatlan morfológiai úton.

ÖSSZEFOGLALÁS

Tekintsük át a VI. századi vörsi langobard temetőből származó növénytani adatokat:

Sír	Nem	Faj	Db	Tárgy neve	Előfordulása	Konzerválódás	Származás
1.	?	Lombosfa	1	Árnyél	Árhoz tapadva	Fett	?
3.	Férfi	Lombosfa	1	Pajzsfogó fabetét	Markolatpofák között	Fett	?
		Lombosfa	2	Koporsó	Koporsószege	Fett	?
5.	Férfi és nő	Populus cfr. nigra L.	3	Pajzs fája	Pajzsdudoron	Fett	Helyi
		Cfr. populus sp.	1	Pajzsfogó fabetét	Markolatpofák között	Fett	Helyi
		Fraxinus excelsior L.	1	Lándzsanyél	Lándzsa köpűjében	Fett és szenülés	Helyi
		Linum sp.	1	Szőnyegrojtózat	Pajzsdudoron	Fett	Import
		Linum sp.	3	Pajzsdudor borítás	Pajzsdudoron	Fett	Helyi
8.	Nő	Acer cfr. platanoides L.	4	Faszén	Szórtan	Szenülés	Helyi
9.	Férfi	Populus cfr. nigra L.	4	Pajzs fája	Pajzsdudoron és fogón	Fett	Helyi
		Cfr. Acer sp.	2	Pajzsfogó fabetét	Markolatpofák között	Fett	Helyi
		Linum sp.	1	Nemzetségjel	Pajzsdudor gombja körül	Fett	Import
		Acer cfr. platanoides L.	4	Faszén	Szórtan	Szenülés	Helyi
10.	Nő	?	4	Koporsó	Talajban csík	?	?
		Acer cfr. platanoides L.	7	Faszén	Szórtan	Szenülés	Helyi
11.	Nő	Linum sp.	6	Hullámosított vászon	Sírfenekben és bolygatóban	Fett	Import
		Acer cfr. platanoides L.	4	Faszén	Szórtan	Szenülés	Helyi
14.	?	?	5	Koporsó	Talajban csík	?	?
		Linum sp.	2	Vászon (alsóruha)	Vascsaton	Fett	Helyi
		Cfr. Linum sp.	2	Hullámosított vászon	Vascsaton	Fett	Import

Sír	Nem	Faj	Db	Tárgy neve	Előfordulása	Konzerválódás	Származás
15.	Nő	?	3	Koporsó	Talajban csík	?	?
		Linum sp.	1	Vászon felsőruha	Vascsaton	Fett	Import
15.	Nő	Cfr. Linum sp.	1	Vászon alsóruha	Vascsaton alul	Fett	Helyi
		Linum sp.	2	Fonál	Bronzlemezről	Fett és Cutt	Helyi
		Gossypium sp.	2	Szétbomlott vászon	Bronzlemezről	Cutt és Fett	Import (Kisázsia)
17.	Nő	?	4	Koporsó	Talajban csík	?	?
		Linum sp.	3	Vászon	Vascsaton	Fett	Helyi
		Acer cfr. platanoides L.	5	Faszén	Szórtan és bolygatásból	Szenülés	Helyi
18.	Nő	Linum sp.	1	Vászon	Bolygatásból	Fett	Helyi
		Acer cfr. platanoides L.	5	Faszén	Bolygatásból	Szenülés	Helyi
20.	Nő	?	3	Koporsó	Talajban csík	?	?
		Linum sp.	1	Vászon	Vascsat alatt	Fett	Helyi
21.	Nő	Quercus cfr. robur L.	2	Koporsó védőszerk.	Égett gerendából	Szenülés	Helyi
		Acer cfr. platanoides L.	3	Faszén	Szórtan, bolygatásban	Szenülés	Helyi
		?	2	Koporsó	Talajban csík	?	?
23.	Nő	Quercus cfr. robur L.	6	Koporsó	Égett gerendából	Szenülés	Helyi
		Linum sp.	57	Ritka vászon	Göngyöleg	Fett és Cutt	Helyi
		Linum sp.	2	Impregnált vászon	Göngyöleg	Fett és Cutt	Helyi
		Linum sp.	6	Törtsávoly	Kanáltokmerevítő.	Fett és Cutt	Import
		Linum sp.	2	Vászon	Késtokon	Fett	Helyi
		Linum sp.	2	Varrófonal	Késtokból	Fett	Helyi
		Lombosfa	2	Késsnyél	Fogórészen	Fett	?
24.	Férfi és nő	?	1	Koporsó	Földben csík	?	?
25.	Juv.	Lombosfa	2	Koporsó	Koporsókapcsan	?	?
26.	Nő	Linum sp.	1	Vászon	Vascsatocskán	Fett	Helyi
		Linum sp.	1	Vászon	Csaton	Fett	Helyi
		Lombosfa	2	Késsnyél	Bőr alatt	Fett	?
27.	Nő	Lombosfa	1	?	Vasszilánkon	Fett	?
30.	Férfi	?	7	Koporsó	Talajban csík	?	?
		Populus cfr. nigra L.	1	Pajzs	Pajzsdudor peremén	Fett	Helyi
		Acer cfr. platanoides L.?	2	Pajzsfogó fabetét	Markolatpofák között	Fett	Helyi
		Linum sp.	1	Sávoly	Vastöredékről	Fett	Helyi
		Háncsrost	1	Szönyegrojt	Vastöredékről	Fett	Import?
		Háncsrost?	1	Vászon	Késtokon	Fett	?
		Gramineae	5	Szalma	Késtok alján	Fett	Helyi
		Triticum sp.	1	Arista	Késtokról	Fett	Helyi
32.	Nő	Linum sp.?	1	Hullámosított vászon	Kisszíjvég alján	Cutt	Import
		Linum sp.	1	Hullámosított vászon	Szegecsfejen	Fett és Cutt	Import
		Linum sp.?	1	Hullámosított vászon	Bronztöredékről	Fett és Cutt	Import
		Lombosfa	2	Késsnyél	Késszögön	Fett	?
33.	Nő	?	4	Koporsó	Talajban csík	?	?
		Lombosfa	1	Késsnyél	Késszögön	Fett	?
		Linum sp.	1	Vászon	Övcsaton	Fett	Import
		?	2	Vászon, finom	Övcsaton	Fett	?
		?	1	Vászon, finom	Övcsaton alul	Fett	?
		Linum sp.	1	Vászon	S-fibulán	Cutt	Helyi?
37.	Nő	?	1	Koporsó	Talajban csík	?	?
		?	5	Vödör	Ráfon	Fett	?
		Linum sp.	1	Sávoly	Vastöredéken	Fett	Helyi?

Kiegészítésül még el kell mondani, hogy az ásatás vezetője dr. Sági Károly, 31 sírban 41 egyén temetkezését találta. Közülük 23 sírban volt növénylelet, ami azt jelenti, hogy a temető összes sírjának 62 százalékában volt ilyen vonatkozású anyag. A vizsgálatra kapott növénymaradvány 224 darabot tett ki.

Ezek a számok a hazai viszonyokat, valamint a temető kicsiny voltát tekintve olyan magasak, hogy

a véletlen lehetőségét kizárják. Okát kutatva, több tényező szerepe jelentkezik:

1. *Tudatos gyűjtés.* Hazánk területén ez volt az első eset, ahol a temető minden egyes sírjából az összes észlelt természettudományos vonatkozású lelet begyűjtésre került. Ezen túlmenően minden gyanús konzisztenciájú rög bekerült múzeumunkba vizsgálatra. Ott laboratóriumú segédeszközök igénybevételel történt preparálás alkalmával több da-

rab megmentése vált lehetővé. Ezek közé tartozik a 15. sírban talált bronzlemezke belsejéből származó szétbomlott gyapot-vászon is, amely csak preparálás után vált felismerhetővé. Régészeti szempontból pedig ez az egyik legértékesebb természettudományi vonatkozású darab, ami módszeres gyűjtés hiánya esetén az enyészete. Ezzel a kérdéssel kapcsolatban szükségesnek látszik azt is megemlíteni, hogy a gyors és tájékozódó jellegű vizsgálatokat és leírásokat lehetőleg még a feltárás napján meg kell ejteni. Ugyanis érthető módon ezek a leletek már annyira érzékenyek a hőmérsékleti ingadozásokra és a kiszáradás következtében fellépő felületi feszültség változásaira, hogy igen gyakran 24 óra alatt erős károsodás léphet fel. Újabb minták tisztázását érthetjük el ezen az úton jelen anyagunknál.

2. *Temetési ritus.* E csoportnál az igen mély sírok készítése volt szokásos. A 30. sír például 395 cm mély. Ilyen mélységben csak anaerob baktériumok képesek fogotálni. Ez a körülmény meglehetősen leszűkíti a saprophyton tagjainak számát. A mellékletként adott tárgyak között nagyon gyakoriak az ipari nehézfémekből (vas, réz, ezüst és azok ötvözetei) készültek. Az említett fémek sóinak pedig fungicid, baktericid hatása van.

3. A *talaj.* A „Tótok dombja” néven ismert lelőhely homokborítású, s az altalaja is homok. A csapadék a nagy vízáteresztő képességű talajon könnyen keresztülszökik. Viszont ugyanakkor az altalaj hidroszkóposága révén a talajvízből állandó nedvességi szinten tartja a sírmellékletek nivóját. Lelőhelyük a VI—VII. században félszigetként nyúlt a Balatonba (lásd alább). A temetkezéseket követően eltözegekedtek mindkét oldalán a hajdani öblök. Így a talajvíz szintje fokozatosan alábbszorult.

De fontos talajtani tényezőként jön számításba a sírok mélysége abból a szempontból is, hogy a hőmérséklet itt már sokkal kiegyenlítettebb. A cellulóztartalmú szövetek pedig állandó nedvességben és állandó hőmérsékleten sokkal tovább tartanak. Ezt a hatást a bemosott huminsavak csak segítik.

Az elmondottak alapján nem járunk messze az igazságtól, ha feltételezzük, hogy kirabolatlan temető esetén sokkal több növényelellettel számolhatnánk. A most használatos módszerekkel tehát érdemes tovább foglalkozni.

Környezet

A vörsi lelőhely — mint már korábban mondtuk — egy homokháton fekszik, amely keletkezése geológiai időkre vezethető vissza. A kérdéses temető használatának idején ez még benyúlt a hajdani Balatonba. A dombháttól nyugatra eső területet ma

Kisbalaton néven ismerjük, amelyben ma már csak két kisebb nyílt víztükör van. A Kisbalaton a múlt század közepén funkcionált.³⁷ A „Tótok dombja”-tól keletre eső rész ekkor már erősen mocsárjellegű terület. Könnyen érthető tehát, hogy a temető 3 sírjában mocsári teknős (*Emys orbicularis* L.) vázát találták.

A Balaton természetes szűkületénél fogva alkalmas volt révátkelő létesítésére. A római út már itt vezetett keresztül.³⁸ Így könnyű szerrel elérhették a somogyi dombosabb, magasabban fekvő területet. Tehát a hajdani érintetlen terület képét némileg megváltoztatták már a római időben.

A környezet rekonstruálásához adatokat szolgáltatnak a faleletek, de elsősorban a faszemek. Elgondolásunk szerint ugyanis elsősorban a szerszámokhoz és eszközökhöz hozhattak távolabbi területről anyagot. Tüzelőfájukat azonban már inkább a közvetlen környezetben gyűjtötték össze. Így rendelkezésünkre állnak a következő adatok: *Acer* cfr. *platanoides* L. 8. sírban faszén alakjában maradt meg, két sírban *Quercus* cfr. *robur* L. gerendakoporsóból és sírvédőgerendázatból faszén alakjában, három sírban *Populus* cfr. *nigra* L. pajzsból, egy sírban *Fraxinus excelsior* L. dárdanyél alakjában. Az említett fajok talajigényei³⁹ között sok hasonlóság található:

Acer platanoides L. Előfordulásai között szerepel a szilkőris liget; talajigényei között pedig nyirkos, laza öntéstalaj.

Quercus robur L. (Syn.: *Q. pedunculata* Ehrh.) szil-, kőris-, tölgyligetben is él (Ulmeto-Fraxineto-Roboretum). De égerlápokon is megtalálható. Magas talajvízszintet jelez. Mély, nyirkos, tápdús talajt igényel.

Populus nigra L. Ritkán szil-kőris ligetekben is előfordul. Fűz-nyár ligetek állandó alkotója, égerlápokon is található. Idősebb korában a szél kidönti a tőzegen. Magas talajvizet jelez.

Fraxinus excelsior L. Vízkedvelő ökotípusa (Waseresche, „berkikőris”) szilkőris ligetekben található, de néha mocsárban is megél. Mély és laza, nyirkos talajt igényel.

A fentiekből láthatjuk, hogy valamennyi erősen vízigényes, illetve vízkedvelő faj. Legkevésbé vízigényes faj a korai juhar. Valószínűleg a Balatonparti ligeterdők szárazabb foltjáról származik. A másik három faj inkább az égerlápok felé tendál. Ha még azt is hozzátesszük, hogy a fenékpuzstai II. számú ókeresztény bazilika 9. sírjában a sírborító deszka égerfa volt,⁴⁰ valamint jelen sorok írója a hévízi tőzegtől szintén éger és tölgy xylém részét gyűjtötte, világosan kitűnik, hogy nagymérvű mo-

csarasodás volt ez időben Vörs környékén. Ez pedig másutt nem lehetett, mint a mai község és a „Tótok dombja” között, mivel a többi érintkező területen a víz a múlt században még megvolt.

A temetőhöz tartozó köznépi temető, telep ma még ismeretlen helyen fekszik. Ennek ismerete nélkül nem tudjuk azt sem, hogy vajon mely területen volt mezőgazdasági kultúrájuk. Az azonban bizonyosnak látszik, hogy kalászosokat, rostonövényeket (általában egynyári kultúrnövényeket) a Balatonból kiemelkedő homokháton termesztették. A keleti mocsaras öböl mögött pedig magasabb dombok húzódnak, amelyek erdőségeken kívül akár a szőlőkultúrát is lehetővé teszik.

Kultúrnövények.

Mindössze három nemzetséget sikerült kimutatni a vörsi temető anyagából. Ezek közül egyetlen gabonát (*Triticum* sp.), valamint két rostdó növényt. Ez utóbbiak között a *Linum* sp., valamint a *Gossypium* sp. szerepel. A gyapot azonban — mint látni fogjuk — feltétlenül import árunak tekintendő. Tehát mint termesztett növény, csak a len és a búza jöhet számításba. Természetesen a két faj ismerete nem azt jelenti, hogy csak ennyit termesztettek. A rómaiak egész sor helyben ismeretlen növényt hoztak be, amelyek közül néhánynak folytonossága napjainkig lemérhető (például szilva).

A len termesztésére egész sor textília utal (lásd táblázat). Különösen felhívja figyelmünket az a tény, hogy közöttük nyers fonál is előfordul. Ezt pedig nem érdemes importálni, ha a fonást ismerik. A vörsi temető 7 sírjában 9 orsógomb volt: 10., 17. (2 db), 26. (2 db), 32., 33., 35. és 36. sírokban. A 32. sír orsógombja rendkívül díszes üvegorsógomb, amely korábban komoly értéket képviselt. A langobardoknál az orsógomb általános használatnak örvend. Igaz ugyan, hogy az orsóval más szálanyagot, például gyapjút is fonhattak, de tekintetbe kell vennünk azt is, hogy a lent Európában már a neolitikumtól kezdve termesztik. Ez időtől kezdve egyre gyakrabban kerül elő és termesztési folytonosságra utal. Ezért könnyen elképzelhető, hogy nemcsak ismerték, de termesztették is a lent. Erre utal a nagy mennyiségű házikészítményű textília is, amelyek lenből készültek. Elgondolásunk nem áll ellentétben az irodalmi adatokkal sem. Paulus Diaconus arról tudósít, hogy a langobardok által megvert herulok „a szemek előtt zöldes színben hullámzó lenfeldeket átúszható víznek nézik.”⁴¹ Szakirodalmunk szerint az északi germánok is már a bronzkor óta ismerik. Tehát végső soron elfogadhatjuk, hogy a langobardok maguk is termesztették Vörsön a lent.

Az azonban továbbra is nyitott kérdés marad, hogy vajon táplálékadó növényként ismerték-e?

A gyapot egyetlen sírban (15. sír) mint vászon-szövet fordul elő. Valószínűleg bronztükrő volt belecsevarva eredetileg. Kérdés, hogy vajon lehet-e ez a növény helyi termesztésű?

Régészeti leletekből eddig két esetben írtak le gyapotot. Mivel az eredmények ellentmondóak, elemzésük elengedhetetlen.

Az első adat az aquincumi múmiatemetkezés gyapotvászna, amelyet Hollendonner írt le.⁴² Tehát a rómaiak Pannoniában a IV. század folyamán ismerték a gyapotot. Dr. Patek Erzsébet és Jakucs László által talált gyantával átitatott textílfaklya⁴³ Hajnal Lászlóné leírása szerint szintén tartalmazott a len mellett kevés gyapotot.⁴⁴ Ebből kiindulva korát a XII. század utáni időre teszi.

Az említett gyapotleletek és a vörsi sem származhattak hazánk területéről. A Kárpát-medence termesztési határain kívül esik. Éghajláváltozásról nem beszélhetünk a VI. század óta. 1862-ben Jókai Mór kísérletezett néhány tő gyapottal.⁴⁵ Az eredmény negatív volt. Mások kísérleteinek eredményét is megemlíti, amik még az általa elért szintnél is rosszabbak voltak. Lovassy Sándor 1910-ben,⁴⁶ id. Sági Károly pedig 1930-ban foglalkozott gyapottermesztési kísérletekkel, amelyek hasonló eredményeket adtak.⁴⁷ Gyapottermesztés nagyüzemi megoldásával foglalkoztak még nálunk az 1950-es évek első felében, ami egyenesen kudarcba fulladt. Az import lehetősége teljesen bizonyítottnak vehető.

Nagy Lajos könyvében⁴⁸ foglalkozik az Aquincumban tapasztalható egyiptomi hatásokkal. Válasza szerint egész sor plasztika, ábrázolás bizonyítja egyéb adatokkal együtt Egyiptom hatását. Ilyen maga a mumifikálás is, amelynél a szarkofág kifragott részét párnaszerűen pótolták imbe-szel. Tehát egy hozzáférhetetlen egyiptomi tárgyat helyi anyaggal, egyiptomi rítus szerint igyekeztek pótolni. Így jogunk van feltételezni, hogy Hollendonner gyapotból készült vászna egyiptomi import.

A vörsi temetőnél azonban más a helyzet. A jeltett időben Európához legközelebb eső gyapottermő központok Kisázsia és Egyiptom. (Ugyanis Sziciliában a IX. század folyamán, Spanyolországban pedig csak a X. században vitték be a gyapottermesztést az arabok.⁴⁹ Mindkét központ ebben az időben Bizánc kezén van. Kisázsia és Egyiptom termékei tehát már csak Bizánc közvetítésével kerülhettek el Pannoniába. Kisáziában i. e. IV. század óta ismeretes mint kultúrnövény.⁵⁰

A búza jelenlétét temetőnkben egy arista töredéke igazolja (30. sír). Ez szalma töredék közül ke-

rült elő, ami egymaga is bizonyítja helyi természetét. Sajnos e kis töredék alapján további meghatározás nem lehetséges. Termesztésének lehetőségét igazolja Paulus Diaconus leírása:⁵¹ „A vetések az aratási időn túlhaladva érintetlenül várták az aratókat”, amely szerint természetével maguk is foglalkozhattak. Ugyanis még ebben az időben is nagyon nehéz elképzelni, hogy gabona szükségletét egy nép rablóhadjárat útján szerzi meg. Termesztésük ugyanis nem volt olyan magas fokon, hogy a szükséges mennyiséget ily úton megszerezhették volna. De ha a kívánt mennyiség össze is gyűlt volna, a sereg nagyrészt kénytelen felélni, s a többi pedig el kellett szállítaniuk. Ez az akkori utak és közlekedési eszközök mellett csaknem lehetetlen.

A fenékpusztai VI—VII. századi germán temető eddig feltárt sírjaiban három alkalommal is találtunk szenült búza szemtermést. Ez szintén a holttest alá helyezett szalmából származik, amelyet a sírban levő parázs égetett meg. E kérdésre a fenékpusztai temető feldolgozása során majd kitérünk. Néprajzi adatok is igazolják feltevésünket. Battonya környékén 1940 táján a koporsóba esetenként szalmát helyeztek, s azt háztáji szóttessel (száda) ietaktarták, s úgy fektették a halottat a koporsóba. Másutt faforgácsot helyeznek a koporsóba.

Tehát mindössze két fajt tekinthetünk a temetőben természetű kultúrnövénynek. Paulus Diaconus leírásában szerepel még a szőlő is.⁵² Így nem lenne meglepő, ha a vörsi langobardoknál akár telepről, akár köznépi temetőből ez a növény is előkerülne.

Textiliák.

Szorosan összefügg a kultúrnövények kérdésével a textiliák kérdése. A temető 37 sírjából 14-ben találtunk textiliát. Ezek közül mindegyik sírban lenkelme volt, csupán a 15. sírban volt mellette még gyapotszövet is. Velük kapcsolatban kérdések merülnek fel: valamennyi lenkelme helyi készítésű-e, vagy van-e közöttük import áru? Ismerhették a gyapjúkerméket is? És ha igen, miért nem találjuk nyomát anyagunkban?

Az ismertett anyagok leírásakor már felfigyeltünk néhány technológiai kérdésre. Az 5. sír szőnyegrojtja volt az egyetlen eset, amikor színezés nyomát sikerült kimutatni. A többi esetben a kelmék mind fehérítettnek bizonyultak. A fehérítést természetesen nem zárja ki a színezés, sőt feltételezi azt, mint előzményt. Azonban a többi mintáról is a klór-zink-jódos reagenssel való kezelést savas feltárás előzte meg. Kék, vagy esetleg más szín egyetlen esetben sem jelentkezett. Ezért utólag min-

den mintát híg lúgos oldattal kezeltünk. Színezék nyoma ez esetben sem jelentkezett. Az egyetlen színezett anyag tehát a szőnyeg rojtozata, amely kidolgozásában is kiválik a kelmék túlnyomó többsége közül. Ezért jogosnak látszik feltételeznünk, hogy import áruval (szőnyeg) terítették le a kettős sírt.

Ugyanitt vászonszövet darabkát is találtuk. Első látásra olyan vélemény alakult ki, hogy az a szőnyeg alapszövetét képezte. Ezt látszott megerősíteni az a körülmény, hogy a vászon meglehetősen ritka, s így különféle szőnyegtechnikai megoldásokra igen alkalmas. A két minta együvértartozását azonban csakhamar el kellett vetni, mivel a vászonszövet nyomai a szőnyegrojtozaton, tehát a szőnyegvégződés alatt is mutatkoznak a pajzsdudoron. A később elmondandók alapján házi, azaz helyi készítménynek tartjuk mintánkat.

További importnak tartjuk a 9. sír nemzetséjelének vásznát, a 15. sír vascsatján talált női és a 33. sír női felsőruha vásznát. Ugyanis a kikészítés technológiájának nyomát erősen magán viseli. A közölt fényképeken ugyanis kalanderezés nyomai figyelhetők meg: nyomás következtében a kötéspontok szétlapultak, a szövet tömöttebb, s a felület simább. A kalanderezés mértéke a 9. sírnál a legnagyobb, legkevésbé a 33. síré tömített. Ezt az eljárást már egyetlen hengerpárral is el lehet végezni. E magasabbfokú technológiai munkát valószínűleg csak ipari központokban, nagyobb műhelyekben végezték el, ahol az eszköz adott és nagy termelési gyakorlattal rendelkező egyének dolgoztak. E munka háziiparszerű termelésre nem enged következtetni.

Az anyag leírásakor felhívtuk a figyelmet a 11., 14. és 32. női sírok hullámosított vászonszövetére. Hasonló eredményt érnének el piké (2 lánc és 2 vetülékfonalrendszerű kelme), vagy félpiké (2 láncfonal és 1 vetülékfonalrendszerű kelme) szövés mód-
dal. A vizsgálatok azonban nem tudtak 2 egyirányú fonalrendszert kimutatni (lásd leírást). Ezért a meglehetősen szabályos bordázottságot csak telítőanyagok (appretúra) bevitelével képzelhetjük el, amelyet kezelés után bordázott felületű hengerpáron felszáráz állapotban keresztülhajtották. Ilyen appretúra anyagoknak számít a természetes anyagok közül a keményítő, dextrin, gyantaféleségek és szilárdabb glicerinsírsavészterek. Közülük legelentállóbb a gyantacsoport, amely azonban nagyon törekeny lenne, s ezért számításunkból elvetendő. A többi említett telítőanyagok valószínűsége már nagyobb. Vizsgálataink során ilyen anyagot kimutatni mikroszkóppal nem sikerült. Tekintettel arra, hogy a konzerválódás folyamán némi cellulóz megmaradt, fel kell tételeznünk, hogy keményítő alkal-

mazása esetén a vízben kevésbé oldódó anyagból valamelyesnek meg kellett volna maradnia. Ezért dextrinre kell gyanakodnunk, amely vízben kilúgozódhat. A glicerín-zsír-savészterek csoportja szintén számításba jöhet (viasz).

Igen érdekes a 23. női sír tört sávoly kelméje. Elkészítéséhez már olyan felépítésű szövészek kell, amelyhez egy szárendező és legalább két nyüst tartozik. Ily bonyolultabb szövészek szintén nem házi-ipszserű termelésre enged következtetni.

A 30. sír szőnyegrojtzata és vászna, a 37. női sír felsőruházatának vászna véleményünk szerint bizonytalan származású.

Végezetül összességében kell szólnunk a többi, eddig nem említett textiliákról. Legnagyobb részükön feltűnő, hogy a fonalak között általában egy átlagfonálnyi távolság van. Ez a jelenség mindaddig elkerülte figyelmünket, míg más célzattal, szövészekrekonstrukció modellt készítettünk. Ekkor kiderült, hogy a legegyszerűbb vászonszövés esetében a szerkezet csak úgy működhet, ha a páros elhelyezkedésű szálakat áthurkoljuk, majd a nyüsthöz kötjük. Így a vászonszövetben többé-kevésbé egy fonálnyi hézagok maradnak láncirányban. Vetülékirányban a hézagok mérete viszont attól függ, hogy a borda milyen vastag, mekkora erővel üti be a szálakat, valamint a páros és páratlan számú szálakat a szárendező milyen távol tartja egymástól stb. Tehát ezek arányainak változtatásával a vetülékvetülék közötti távolságot a lehető legegyszerűbb szövészekén is akaratosan változtathatjuk. Ezen megfigyelés arra enged következtetni, hogy a langobardok ezeket a vásznakat helyben, a neolitikus szövészeknél alig fejlettebb eszközökkel állították elő.

Ezen a szövészekén elő tudták állítani könnyűszerrel a 30. és 37. férfi sírok háromfonalas sávolszövetét, ha a szövészek szárendezőjén és nyüstjén kívül még egy nyüstit alkalmaztak, ami még nagyobb zavart nem idéz elő szövés közben. A leírásban felsorolt szövészhibák és a most elmondottak alapján ezeket a szövetdarabkákat is házi, helyi készítménynek tartjuk. Mindkettő férfi sírból származik, s minden bizonynal ruházatból való.

Mint láttuk, a textiliák valamennyien lenből, illetve egyetlen esetben gyapotból készültek. A törtsávoly és a két sávoly kivételével azonban mind vászonszövésűek. A vászon meglehetősen rugalmas, legellentállóbb szövetfésülés, azonban nem elég hőszigetelő. A kevésbé ellentálló, de rugalmasabb sávoly már melegebb. A törtsávoly ráadásul nem is ruházatból, hanem valószínűleg ruhából kimaradt darabkákból származik. Az pedig elképzelhetetlen, hogy 41 vázas temetőben, amely 22 év alatt települt,

téli időszakokra csak két haláleset esne. Ezért azt kell gondolnunk, hogy ezen anyagokat más, melegebb szervesanyagokkal pótolták. Elsősorban szűcsárkura, nemezre és gyapjúra gondolunk.

Mindhárom anyag legfontosabb alkotórészei a különböző szőrképletek. Ezek anyaga keratin, amely fehérje alapanyagú. A savak hatását jobban bírja, viszont a híg lúgok huzamosabb idő alatt károsítani képesek. A holttest bomlásakor keletkező ammónia (NH_3) vízben oldva hidroxidot képez. Ugyancsak a talajban fémtárgyak közelében tetraminhidroxidok keletkeznek, amelyek mind károsítják a keratint. Viszont a gyengébb savakat elég jól állják. Így előfordulásukkal csak savanyú talaj esetében számolhatunk, mert sírjainkban nincs biztosítva olyan közeg, amiben megmaradhatna. Ilyen savanyú talajú területen végzett ásatásig hipotézisekre vagyunk utalva, hogy vajon a langobardok a gyapjúkelmét ismerték-e vagy sem. Tekintettel arra, hogy két langobard temetőből is említ juhcsonkokat Werner könyve,⁵³ valószínűleg ismerték a gyapjúfeldolgozást is.

E témakörön belül még néhány megfigyelést kell szóvátennünk. A temető lentextiliái közül csak a 23. sír varrófonala nyers fonál, a többi valamennyi fehérített. Ez könnyen érthetővé válik számunkra, ha arra gondolunk, hogy a fehérítés legegyszerűbb formája az úgynevezett „gyepfehérítés”, a mosás és az azt követő szárítás. E folyamatnak ugyanis az a lényege, hogy a nedves kelmét kiterítik a napra és időnként átpermetezik vízzel. A víz az ultraviola sugarak hatására hidrogénperoxiddá (H_2O_2) oxidálódik, amely csakhamar elbomlik vízre és in statu nascendi állapotban levő oxigénné, ez utóbbi anyag a fehérítést elvégzi.

Az 5. sír vásznának leírásakor megemlítettük, hogy a lánc- és vetülékfonalak ellentétes sodratirányúak. Ez meglehetősen érdekes, mert ez az egyetlen ilyen összetételű szövet temetőnkben, pedig a két fonálrendszer ellentétes irányban sodort fonalainak alkalmazása kihatással van a kelme kopásállására: egy sodratirányú fonalak alkalmazása esetén könnyebben elfűrészelik egymást.

A fonalakon elviselésnek, bolyhosodásnak nyomát csak bomlóféltben levő kelméknél találtuk, s ott is csak a szöveti elrendezés szelétől kezdve. Ez arra enged következtetni, hogy a temetkezések alkalmával általában jó állapotú, vagy esetleg új ruhát alkalmaztak.

Hiedelmek.

Mint már az anyagleírásnál több alkalommal bizonyítottuk, az eszközül felhasznált fák kiválasztása minden esetben a legmegfelelőbb fajra esett. Ez pe-

dig a fák alapos műszaki ismeretét feltételezi. Ily késői időben ebben semmi lehetetlen nincs, mivel Vértés László más az őskorból kimutatta az akaratlagos kiválasztást fákllya esetében.⁵⁴ Így fel kell tennünk a kérdést: vajon véletlen-e, hogy a sírokban szétszórt faszenek mind juharfából valók? És vajon milyen célzattal helyezték el a pajzsfogó markolatában a juharfa betétet (30. sír)?

A faszenek elrendezésében rendszer nem ismerhető fel. Előfordult a koporsóban, a koporsó felett a bolygatatlan részben és a bolygatásban egyaránt. Női (8., 10., 12., 17., 18., 21. sír) és férfi sírban (9. sír) szintén előfordul. Voltak közöttük éppen átszenült darabok, közepesen és túlságosan átszenültek egyaránt. A 10. sír teljesen bolygatatlan részében alkalmunk volt megfigyelni, hogy a faszenet hamus réteg borította. Ez pedig eleven parázs sírbaszórását jelenti a koporsó beföldelése után. A temető kirabolt volta miatt nem tudtuk kontrollálni ugyanezt a megfigyelést a koporsón belüli faszeneknél. Oda valószínűleg nem izzó parazsat helyeztek.

Sági Károly a sírba szórt és helyezett faszeneknek a képzeletbeli rontó szellemek ellen védőszerpet tulajdonít. Most a faszenek meghatározása után megkísérelhetjük e kérdésnek tisztázását oly módon, hogy vajon a faj minéműsége hogyan viszonylik a hiedelmhez?

Macrobius a juharfát sem a „szerencsés”, sem a „szerencsétlen” fák közé nem sorolta.⁵⁵ Más helyüti viszont már azt olvashatjuk, hogy az ideai Kybele — Rheanak volt szentelve, aki egyúttal a feltámadás istennője volt.⁵⁶ Ismét más helyen pedig egyenesen az áll, hogy ha e fát a trójaiak megpillantották, s „félelembe és rémületbe” estek, mivel szokásos volt a juharfát „in tutela Stuporis”-nak tekinteni.⁵⁷ Ez értelemben itt kimondottan rémület, baj ellen volt használatos. Pauly—Wissowa egyébként felsorolja, hogy az ókorban milyen célokra használták fáját.⁵⁸ Mint ipari fa természetesen berendezési tárgyak készítésénél játszott fontos szerepet. Azonban megemlíti közöttük a lándzsanyélkészítést Ovidius nyomán. Mint az 5. sír lándzsanyélének leírásakor láttuk, a vörsi langobardok sokkal ügyesebben választották meg e célra a fafajt. Itt megint hiedelemmel kapcsolatos elképzeléssel találkoztunk. Ez megmagyarázza azt is, hogy a 9. és 30. sír pajzsának markolatrészt betétje miért készült juharfából. De egyúttal elvezet az 5. sír markolatrészt fabetéjéhez is.

Ugyanis semmi értelme az összehajló markolatrésztbe fabetétet helyezni, ha azt amúgyis bőrszalaggal csévélik körül (9. sír). És ha már varázserejű betétet helyeznek el benne, itt miért nyárfát alkalmaznak e célra? Gombocz szerint a nyárfa Heracles szent fája.⁵⁹ Tehát valószínűleg a hősök, a küzdő harcosok jelképe. De Takács idézi 1683-ból az egyik feljegyzést:⁶⁰ „A nagy nyár babonája mellett az útválasztónál.” Tehát a XVII. században még babona él a nyárfával kapcsolatban.

Szutorisz szerint a germánoknál a juharfa (*Acer pseudoplatanus* L.) fontossággal bírt, és ez még a középkorban is érvényesült.⁶¹

A 23. sír gerendakoporsója és a 21. sír koporsóvédő gerendázata felületén szenült réteggel került a sírba. Így lehetségessé vált nemcsak a felépítés rekonstruálása, hanem a faj meghatározása is, amely szerint e gerendák tölgyfából valók. A tölgyfákról köztudomású dolog, hogy a germán mitológia főistenéé, Donaré. Szutorisz ezenkívül arra is figyelmeztet, hogy e fa a halottkultusszal szorosan összefügg.⁶² Ugyanis az Iserlohn melletti Hagenben halálesetkor a szomszédok elmennek a község előtt álló tölgyfához és azt ott bejelentik.

A lándzsanyél leírásakor utaltunk arra, hogy az ókori görögök lándzsanyelüket a magaskóris fájából készítették. Hozzátehetjük, hogy Aresnek volt szentelve. A germán mitológia istenei Yggdrasil nevű kóris alatt tanácskoztak. A magaskóris a férfiasság jelképe volt. Nem csoda, hogy a germán istenek az első férfit kórisból teremtették.⁶³

De hiedelmeken alapul a szalma sírba való helyezése is, amelyről már a búzánál szólottunk. Vitatni lehetne azt is, hogy a fehérített ruha divat, vagy a hiedelem függvénye.

Végezetül szeretnénk még egyetlen dologra felhívni a régészek figyelmét, s ez a kérdés az ásátásoknál alkalmazott göngyöleg kérdése. A vattába csomagolt leleteken gyakran gyapotszennyeződések maradnak. Ugyanakkor a vörsi temető 15. sírjának gyapotját azért sikerült a tudomány számára megmenteni, mert a mintát apró dobozban, göngyöleg nélkül szállították múzeumunkba. Tanácsos ezért növényletek szállításánál fiolákat alkalmazni parafadugókkal. Nagyobb darabokat viszont papírvatában kényelmesen szállíthatunk, és a vizsgálat eredményét így nem tesszük kétségessé.

Jegyzetek

- ¹ Helyi elnevezés, Futó Jenő szíves szóbeli közlése.
- ² Sági Károly: A vörsi langobárd temető. AÉ. 1960. pp. 52—60. I—VI. t.
- ³ Az ásatást vezető dr. Sági Károly baráti támogatását ezen a helyen is köszönöm.
- ⁴ A rajzokat Marosán Lajos, a fényképfelvételeket pedig Magyar János és Susits László készítette. A mikroszkópi felvételek a Balatoni Múzeumban készültek.
- ⁵ Sági K.: i. m., p. 52.
- ⁶ Füzes F. Miklós: Az ásatásokból előkerült növényi maradványok konzerválásának kérdéséhez. AÉ. 1962. pp. 108—109.
- ⁷ Sági K.: i. m., p. 54.
- ⁸ Sági K.: i. m., p. 55.
- ⁹ Minimális átmérőt a pajzsfogó hossza (47 cm) adja meg a felerősítőszögeccsel együtt; maximális sugarát a pajzsnak a sírfaltól való távolság (40 cm) határozza meg. (Adatokot lásd Sági K.: i. m., pp. 55.)
- ¹⁰ Kurt Koloc dr.: Fafajták törzslapjai. Bp. 1954.
- ¹¹ The Excavations at Dura-Europos. Preliminary Report of the Seventh and Eight Seasons of Work 1933—1934, and 1934—1935. New Haven 1939. p. 328.
- ¹² Greguss Pál: A középeurópai lomblevelű fák és cserjék meghatározása szövettani alapon. Bp. 1945. p. 14.
Greguss Pál: Holzanatomie der Europäischen Laubhölzer und Sträucher. Bp. 1959. p. 45.
- ¹³ Madas András (szerk.): Erdészeti kézikönyv. Bp. 1953. p. 156.
- ¹⁴ Lübker, Friedrich: Reallexikon des Classischen Altertums für Gymnasien. Leipzig. 1867. p. 1061.
- ¹⁵ Illustriertes Wörterbuch der Römischen Altherthümer. Paris. Leipzig. 1862. p. 538.
Részletrajz Traianus oszlopáról.
- ¹⁶ Alföldi—Nagy—László: Budapest az ókorban. Bp. 1942. p. 656. után. XCIII. tábla 1. kép.
- ¹⁷ Alföldi—Nagy—László: i. m., p. 784. után. CXXX. tábla 1. kép.
- ¹⁸ Bóna István: Langobard temető Rácalmáson. Alba Regia. 1960. pp. 167—168.
- ¹⁹ Pasqui—Paribeni: Necropoli barbarica di Nocera Umbra. Mon. Ant. Dei Lincei, 25(1919) 163. rajz.
- ²⁰ A rögzítőszög elrozsdásodott és hermetikusan elzárta a fát három oldalról. A köpüről leoldódott vassók a köpi szájadékánál zárták le a negyedik oldalt, azáltal, hogy a lándzsanyélt teljesen átjárták és ott lerakódtak.
- ²¹ Greguss Pál i. m., p. 11.
Greguss Pál i. m., p. 36.
- ²² Szécsi Zsigmond: Az erdőhasználatlan kézikönyve. Bp. 1884. p. 112.
- ²³ Soó Rezső dr.—Jávorka Sándor dr.: A magyar növényvilág kézikönyve. Bp. 1951. I. p. 478.
- ²⁴ A pajzsdudor gombja mellett felragadt faszilánk sekunder jellegű.
- ²⁵ Vizsgálatunk pollenre negatív volt.
- ²⁶ Sági Károly dr. szíves közlése. Cikke ugyanezen kötetben.
- ²⁷ Greguss Pál i. m., p. 15.
Greguss Pál i. m., p. 47.
- ²⁸ Szenesedés (kőszén) és fa-szenesedés (faszén) között különbséget kell tennünk kémiai és régészeti-növénytan szempontból egyaránt. A továbbiakban faszenesedés alatt polysaccharidok gyors oxidációja (égés) után fellépő indirekt redukciót értjük.
- ²⁹ Takács Vilmos baráti támogatását ezúton is köszönöm.
- ³⁰ Sárkány Sándor—Stieber József: Anthrakotomischen Bearbeitung der in neuester Zeit in der Höhle von Istálóskő freigelegten Holzkohlenreste. AAA. 5(1955). p. 224.
- ³¹ Greguss Pál i. m., p. 11.
Greguss Pál i. m., p. 45.
- ³² Sárkány Sándor—Stieber József i. m., p. 226.
- ³³ Textiliák leírásához, meghatározásához a következő irodalmat használtuk fel:
Vogt Emil: Geflechte und Gewebe der Steinzeit. Basel. 1937.
Hollendonner Ferenc dr.: A táborhegyi sír maradványainak mikroszkópos vizsgálata. Diss. Pannonicae. Ser. I. fasc. 4. Bp. 1935. p. 31—34.
Greguss Pál: A szőregi bronzkori kaláris fonalainak és a kiszombori avar sír szövetmaradványainak anyaga. BK. 34(1937). pp. 63—65.
Zilahl Márton (szerk.): A textilipar nyersanyagai. Bp. 1953.
Mohácsi Tivadar: Rostipari nyersanyagismeret. (Ipari technikai tankönyv) 1959.
Illyevölgyi János—Schindler Irén: Ruházati áruismeret. Bp. 1958.
Zilahl Márton—Herczeg Tamás—Kóczy László: Textillaboratóriumi vizsgálatok. Bp. 1951.
Hegedüs Margit: Ruhaipari géptan, anyagtan, szakszám-tan a helyiipari tanulók számára. Bp. 1957.
Hajós István: Textiliák kézikönyve. Bp. 1959.
Ramaszéder Károly: Textilipari mikroszkópi vizsgálatok. Bp. 1960.
- ³⁴ Illyevölgyi—Schindler i. m., p. 58., 105.
- ³⁵ Illyevölgyi—Schindler i. m., p. 369, 78. ábra.
- ³⁶ A kanáltokot dr. Sági Károly rekonstruálta (cikke ugyanezen kötetben). A merevítőszalag helyzetét a rekonstrukciós rajzon feltüntette.
- ³⁷ Sági Károly: Adatok a Keszthely-környéki balatoni öbölök pusztulásának időrendjéhez. A Magyar Meteorológiai Társaságnak a Magyar Hidrológiai Társaság Balneológiai Szakosztályával közösen tartott VI. vándorgyűlésén elhangzott előadások. Bp. 1961. (Szerk.: Hille Alfréd). pp. 21—28.
- ³⁸ Sági K.: A vörsi langobárd temető. AÉ. 1960. p. 52.
- ³⁹ Soó—Jávorka: i. m., p. 373., 478., 823., 829.
- ⁴⁰ M., Füzes: Pflanzenreste in der zweiten altchristlichen Basilika bei Fenékpusztá. Acta Antiqua. 1961. p. 469.
- ⁴¹ Paulus Diaconus: Historia Langobardum. (Ford.: dr. Gombos Albin.) Brassó. 1901. I. könyv. 20. p. 93.
- ⁴² Hollendonner Ferenc: A táborhegyi sír maradványainak mikroszkópos vizsgálata. Diss. Pannonicae. Ser. I. fasc.

4. Bp. 1935. pp. 31–34.
- ⁴³ Jakucs László: A fagyúfáklyás expedíció, p. 51.
- ⁴⁴ Hajnal Lászlóné: AE. 1962.
- ⁴⁵ Jókai Mór: Legyünk circumspectusok! Vasárnapi Újság. 1863. október–november.
- ⁴⁶ Lovassy Sándor: Keszthelyi Hírlap. 1910. július 3.
- ⁴⁷ id. Sági Károly szíves szóbeli közlése.
- ⁴⁸ Nagy Lajos: Aquincumi múmia-temetkezések. Diss. Pannonicae. Ser. I. fasc. 4. (1935). pp. 24–30.
- ⁴⁹ Zilahi Márton: A textilipar nyersanyagai. Bp. 1953. p. 234.
- ⁵⁰ Zilahy M.: i. m., p. 233.
- ⁵¹ Paulus Diaconus: i. m. II. könyv. 4. p. 107.
- ⁵² Paulus Diaconus: i. m. és hely: „a szőlőtők leveleiket lehullatva gazdag fűrtelkekkel szedetlenül állottak.”
- ⁵³ Werner, J.: Die Langobarden in Pannonien. München, 1962. p. 87.
- ⁵⁴ Vértés László: Óskori festékbánya Lovason, AE. 1955. p. 13.
- ⁵⁵ Pauly–Wissowa: Real-Encyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft. Stuttgart. 1894. I. p. 919.
- ⁵⁶ Kallós Ede: Görög-római vallástörténet és mitológia. 1927. pp. 125–126.
- ⁵⁷ Pauly–Wissowa: i. m., p. 918. Először Aristophanes említi.
- ⁵⁸ Pauly–Wissowa: i. m., p. 919.
- ⁵⁹ Gombocz Endre: A populus-nem monografiája. Bp. 1908. p. 6.
- ⁶⁰ Takács Sándor: Rajzok a török világból. III. pp. 309–310.
- ⁶¹ Szutorisz Frigyes: A növényvilág és az ember. Bp. 1905. p. 367.
- ⁶² Szutorisz F.: i. m., p. 368.
- ⁶³ Csiky Gergely: Görög-római mitológia. Bp. 1911. pp. 229–230.

Dr. Károly Sági hat ein langobardisches Gräberfeld, bestehend aus 37 Gräbern mit 41 Bestattungen, erschlossen. Aus denselben wurden mit planmässiger Arbeit 224 Funde pflanzlichen Ursprunges gesammelt und ins Balaton-Museum Keszthely eingeliefert. Obwohl diese Zahl unter unseren Umständen recht bedeutend erscheint, ist doch eine Rekonstruktion der Umgebung auf Grund dieser Funde mit Schwierigkeiten verbunden, da es sich hier meist um gewerblich verwendete Materialien handelt. Soviel lässt sich aber feststellen, dass der Fundort im VI. Jahrhundert eine Halbinsel im Balaton bildete. Die östliche Bucht begann in diesen Zeiten zu versumpfen, wofür unsere Funde, wie *Emys orbicularis* L., *Acer platanoides* L., *Quercus robur* L., = *Q. pedunculata* Ehrh., *Fraxinus excelsior* L. und *Populus nigra* L. klar sprechen.

Unter der Kulturpflanzen sind drei verschiedene belegt. Darunter sind der Lein (*Linum* sp.) und der Weizen (*Triticum* sp.) als lokale Produkte zu betrachten. Die Baumwolle muss man aber als importware ansprechen, da ihre Akklimatisierung bei uns bis heute nicht gelungen ist. In diesen Zeiten standen Kleinasien und Ägypten unter byzantinischer Herrschaft; das Vorhandensein der Baumwolle bei uns lässt auf byzantinischen Import folgern. Sie scheint aus Kleinasien zu stammen.

Doch eine ganze Serie der Importwaren lässt sich auch unter den Resten von Textilien finden: Teppichfranse aus dem Grab 5; kalanderte Leinwand (Gräber 9., 15., 33.), gewellte Leinwand (Gräber 11., 14., 32.) und Köper aus dem Grab 23. Wahrscheinlich ist auch die Teppichfranse aus dem Grab 30. keine einheimische Arbeit. Ähnlich steht es mit den Stücken vom Kleid aus Grab 37. Für die Herstellung derselben waren nämlich gut organisierte und eingerichtete Werkstätten notwendig. Unter den Textilien dominiert die Leinwand. Die Seltenheit der dickeren Stoffe lässt sich m. E. damit erklären, dass diese, in kalter Winterzeit mit Tuch und Pelzware, teilweise mit Filz ersetzt wurden. Diese sind aber — weil sie aus Keratin bestehen — in den bei der Auflösung des Leichnams entstandenen laugigen Materialien zugrunde gegangen. Die Textilien

bestehen in jedem Fall aus gebleichten, faserigem Stoff. Nur das Nähgarn aus dem Grab 23. ist roher Faden. Das Bleichen war vermutlich in Verfahren der sog. Rasenbleichung durchgeführt. Dieses Verfahren begründet sich darauf, dass im Winter, unter Einfluss der Ultraviolettbestrahlung, Hydrogenperoxyd (H_2O_2) entsteht.

Bei der gewerblichen Verwendung der verschiedenen Holzsorten werden immer die für den Zweck entsprechendsten Sorten gewählt und bearbeitet. Durch Vergleich der technologischen Daten wird diese Beobachtung rechtfertigt. Zerstreute Kohlenstückchen des Ahornbaumes wurden zweifellos gegen die verderbende Wirkung des bösen Blickes verwendet. Gleichzeitig ist dieser Baum Kybele—Rhea, Göttin der Auferstehung, geweiht. Als Abwehrmittel mag dieses Holz auch bei dem Griff des Schildes (Gräber 9. und 30.) der Langobarden Anwendung gefunden haben. Der heilige Baum des Herakles, die Pappel, kommt auch unter den Bestandteilen dieses Griffes vor. Gleichfalls lässt sich auch die Verwendung der Eiche bei dem Sarg des Kindergrabes 23. und des den Sarg schützenden Zimmerhandwerkes auf alten Volksglauben zurückführen. Die Eiche war nämlich dem Donnar geweiht. Die Eiche hat bis heute Beziehungen zum Totenkult in Ungarn. Der Schaft der Lanze, die Esche, ist Sinnbild des Mannes, ja sogar sollen die Götter der Germanen den Menschen aus Eschenbaum gefertigt haben. Das ins Grab gegebene Stroh kommt heute nur mehr als Requisit einer sinnlos gewordenen Gewohnheit vor. Auch die ursprüngliche Bestimmung der weissen Kleidung ist heute schon vollkommen verblasst. Und im Fall eines ungestörten Gräberfeldes würde sich die Zahl der Daten noch bedeutend vermehren.

Man muss sich aber vor Übertreibungen hüten. Auffallend ist es allerdings, dass die auch den Germanen bekannten, gewerblich wichtigen Holzarten verschiedenen Gottheiten geweiht waren. Solche Bäume sollen an den Wohnorten der Götter wachsen. Ihr Glaubenswelt ist natürlich weitverzweigt. Die Umgebung hat aber ihren Stempel darauf aufgedrückt.

Miklós F. Füzes

A nagyvázsonyi Kinizsi-vár famaradványai

1960 októberében a Központi Muzeológiai Technológiai Csoport munkatársai eddig nálunk nem alkalmazott eljárással konzerválták a nagyvázsonyi Kinizsi-vár feltárása során előkerült, nagyméretű középkori faszerkezeteket. Az akkor alig néhány hónapja működő intézmény egyik első feladatául kapta meg az Országos Műemléki Felügyelőségtől a jelzett munka elvégzését. A szükséges vizsgálatok, eljárások elvégzésével — reméljük — megoldódott egy, régészeti és műemléki szempontból egyaránt jelentős értéket képviselő leletfajta: a famaradványok helyszíni megóvásának és bemutatásának problémája. A konzerválásnál és bemutatásnál alkalmazott eljárás leírása előtt szükségesnek látjuk a famedence és a farkasverem jelentőségére való tekintettel azok ismertetését, értékelését is.

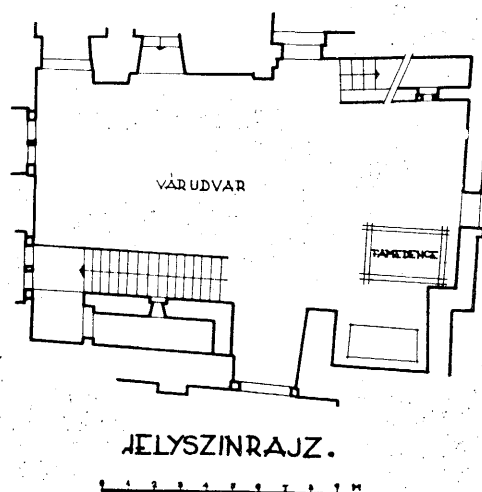
Az 1956-ban végzett ásások során a várudvar ÉK-i sarkában egy kőlapokból összeállított víztartó medencére bukkantunk, amelyet a másodlagosan beépített kőfaragványok és az építési adatok tanúsága alapján a XVII. század közepén készíthettek.¹ Ugyanekkor tártuk fel a medence készülésével egyidőben lerakott, apróköves udvarburkolatot is. Két évvel később, 1958 nyarán, a palotaszárnyak feltárásával egyidőben, újabb kutatásba kezdtünk az udvaron. Megállapítottuk, hogy a várudvar korábbi szintje 50—60 cm-rel mélyebben volt. E szint visszaállítása során került elő a kőmedence, közvetlen szomszédságában egy nagyméretű famedence, meglehetősen épségben (307. kép). Végül 1960-ban a kőmedence teljes elbontásakor a famedence kifolyócsatornájának egy része is előkerült, a korai udvar szintje alatt (308. kép).

A K-i várak farkasverem körüli részének feltárása során ugyancsak 1960-ban tártuk fel a vár kútját, helyesebben a várfal tövében fakadó forrás foglalását. Megállapíthattuk, hogy ebből a kútból,

egymást követő időszakokban fa-, illetve cserépcsatorna révén juttatták el a vizet a várakba, a famedencébe és a farkasverembe. Ezekről a helyekről részben szint alatti csatornák, részben túlfolyók segítségével vezették tovább a vizet. A több éven át tartó kutatások eredményeként tehát meglehetősen tisztán áll előttünk a vár XV—XVII. századi vízvezeték-rendszere² (309. kép).

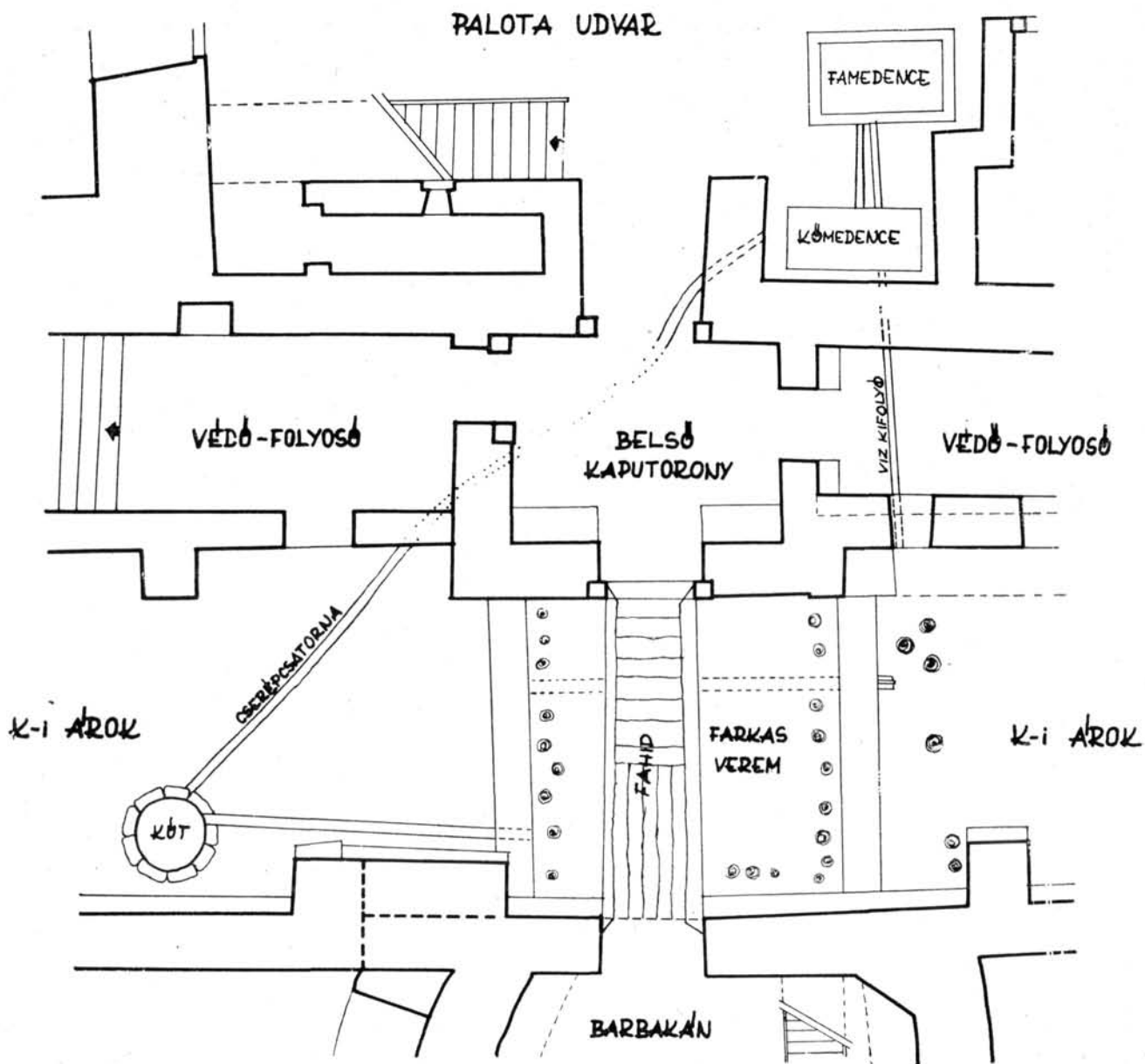
Feltételezhetjük ugyan, hogy a vár Kinizsi-kori nagyszabású bővítése és szépítése során a várudvarban nem ez, a szerkezetében ugyan a célra kiválóan alkalmas, de ormótlan famedence tárolta a vizet, de díszesebb kút, illetve medence nyomaira nem bukkantunk. Eredetileg talán itt lehetett használatban az a két almádjú vörös homokkőből faragott kisebb víztartó, melyek egyikén 1500-as évszám olvasható. Egyikük ma is a plébániatemplom mellett látható, másikat a Zichy-kastély parkjából szállítottuk a várba. Ilyen meggondolások alapján a famedencét legkésőbb a XVI. század második felében készültnek tekinthetjük. Kitisztítása s környékének feltárása során egyébként korhatározó leletanyagot nem találtunk.

NAGYVÁZSONY KINIZSI-VÁR

307. kép. A várudvar helyszínrajza

Abb. 307. Situationsplan des Burghofes

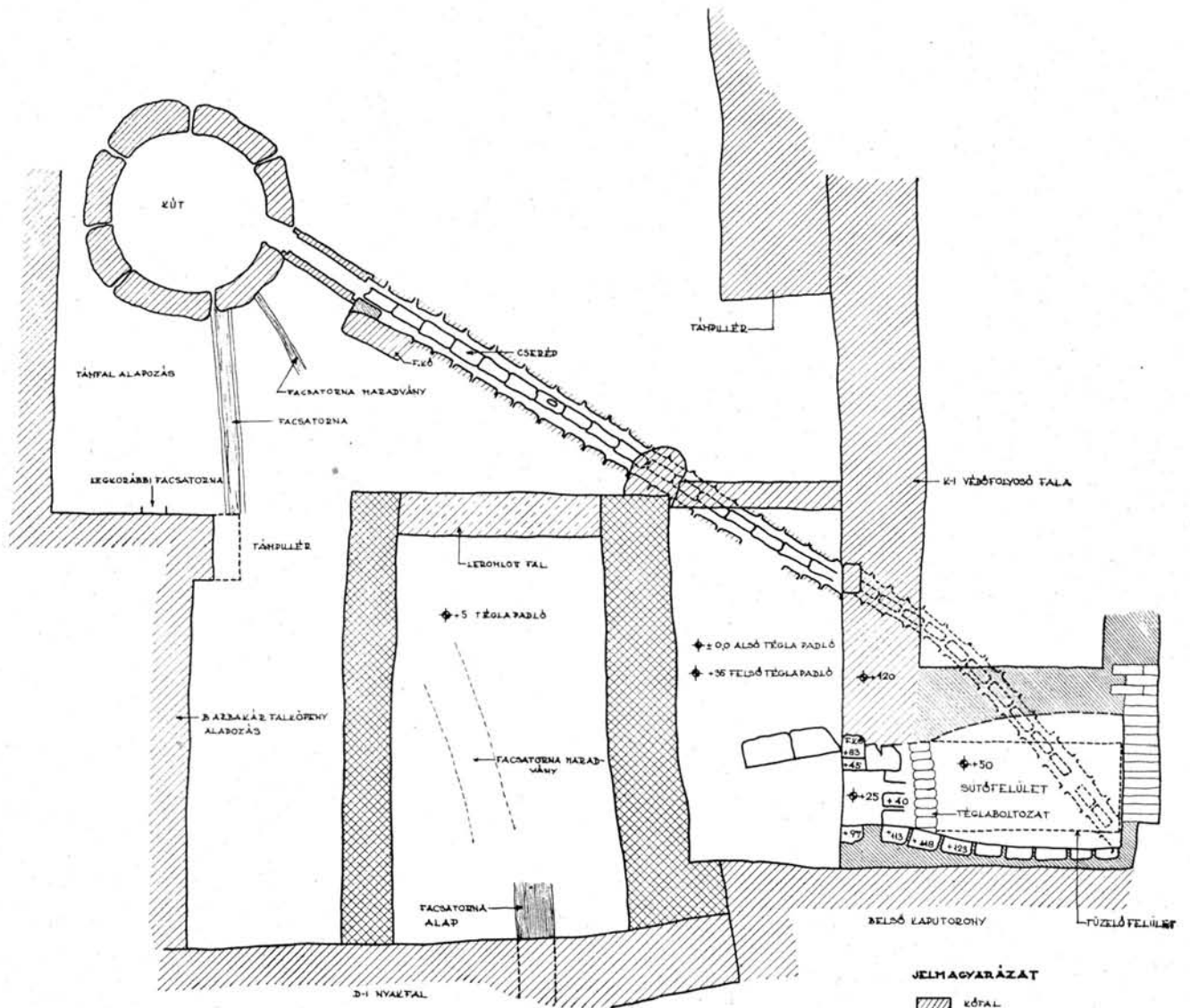
NAGYVÁZSONY KINIZSI-VÁR

ALAPRAJZI RÉSZLET

308. kép. Alaprajzi részlet a kúttal, a medencékkel és a farkasveremmel

Abb. 308. Teil des Grundrisses mit den Bassins und der Wolfsgrube

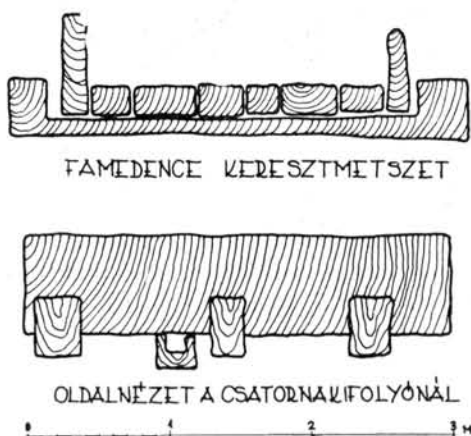
NAGYVÁZSONY KIZSI-VÁR
A K-I VÁRÁROKBAN LEVŐ KÚT ÉS VIZVEZETÉK ALAPRAJZ.

309. kép. A vár kútjából kiinduló vízvezetékek részletrajza

Abb. 309. Detailzeichnung der vom Brunnen der Burg ausgehenden Wasserleitungen

NAGYVÁZSONY KINIZSI-VAR

A 240×320 cm-es alapterületű medence fenékdesszkái három K—Ny-i irányú $40 \times 33 \times 15$ cm-es talpgerendán feküdtek (310. kép). Ezeket a korai udvar szintje alá helyezték, közeiket s a gödör szegélyét vízzáró agyagréteggel töltötték be újra. A talpgerendákra merőlegesen 6 db $30\text{—}40$ cm szélességű, kb. 10 cm vastagságú pallót fektettek. Ezeket két-két vasszöggel erősítették a gerendához, egymáshoz horonnyal illeszkedtek. Szorosan a pallók széléhez rögzítették négy oldalon a medence egymásbacsapolt oldalfalait. Mi csak a legalsó, 20 cm vastag és kb. 50 cm felmenő magasságú sort találtuk meg. Valószínű azonban, hogy az oldalfalak eredetileg magasabbak voltak, a korabeli udvarszint fölé emelkedtek, s a medence feltehetően fedett is volt. A jelenleg $200 \times 280 \times 50$ cm belméretű medence kb. 3 m^3 víz tárolását tette lehetővé (311. kép).

Közvetlenül a középső talpgerenda mellé, az e helyen átlukasztott palló alá helyezték le a medence alsó kifolyócsatornaját. Ez K-i irányban, a védőfolyosón keresztül a K-i várakba vezette ki a vizet. A XVII. században, a kőmedence készítésekor, a famedence egyidejű betöltésének alkalmával a fából készült csatornarendszer további darabjait kiszedték s helyettük ugyancsak másodlagosan fel-

311. kép. A famedence alaprajza

Abb. 311. Grundriss der hölzernen Bassins

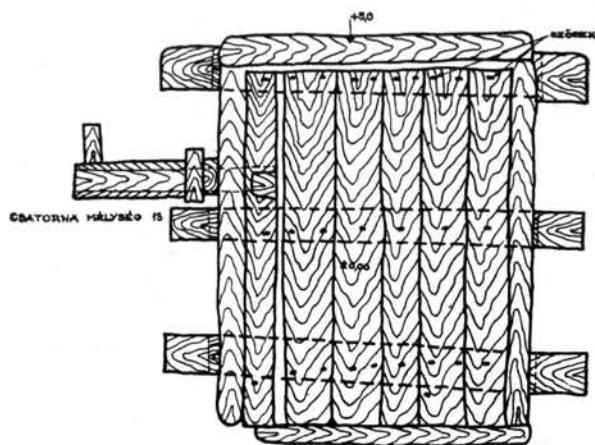
310. kép. A famedence metszetrajza és oldalnézete

Abb. 310. Querschnitt und Seitenansicht der hölzernen Bassins

használt kőlapokból állították össze a korábbi nyomvonalát követő csatornát.

A famedence előkerülése után, még 1958-ban megpróbáltunk a maradványok kreozottal történő átitatásával,³ miután fontosnak tartottuk, hogy a medence a helyszínen maradjon s egyszersmind bemutatható is legyen. Ez az eljárás azonban nem bizonyult célravezetőnek, a konzerválás óta eltelt két év alatt az időjárás viszontagságai alaposan megrongálták (312. kép). Félő volt, hogy néhány év alatt teljesen elpusztul. Ezért próbáltunk meg az újabb, alább ismertetendő eljárással. Részben a teljes, a medence külső oldalfalára is kiterjedő konzerválás érdekében, részben pedig azért, hogy a medencét eredeti funkciójában mutathassuk be, a maradványokat ideiglenesen kiemeltük.⁴ A medence helyén a talpgerendák elhelyezésére is alkalmas méretű betonmedencét készítettünk (313. kép). Ebbe került vissza a famedence. A betonmedencébe a vár kútjából a járószint alá süllyesztett vascsövön keresztül túlfolyásos rendszerrel állandóan cserélődő vizet vezettünk be, így a famaradványok teljesen

NAGYVÁZSONY KINIZSI-VÁR

FAMEDENCE ALAPRAJZA

312. kép. A famedence maradványai konzerválás előtt

Abb. 312. Überreste des hölzernen Bassins von der Konservierung

vízben állnak. A betonmedence és az eredeti famedence oldalfalainak vonalában a vízszint fölött összeácsolt, új fakeret közti részt felszedhető tölgyszalagokkal burkoltuk. A betonmedence aljában elhelyezett, ugyancsak vascsőből készített kifolyóval bármikor leereszthető a víz, így a tisztítás és az időről-időre megismételhető konzerválás bármikor lehetséges (314. kép).

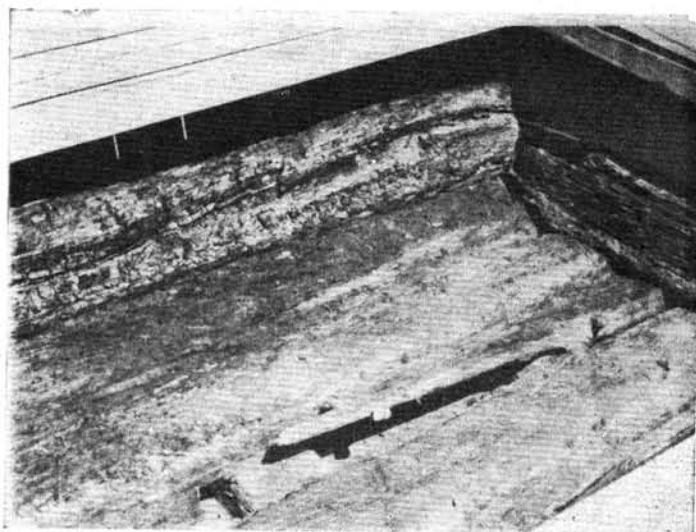
A K-i ároknak a kapuvédőmű és a belső kaputorony közötti szakaszát már Turco alaprajza után ítélve is régészeti, építéstörténeti szempontból jelentős helynek ítéltük meg. 1955-ben, a védőmű és a belső kaputorony feltárásának első szakaszában előkerült a XVI. sz.-i felmérésen is jelzett két nyakfal felső része. Az így közrezárt területen, a felső rétegben egy kései, a feltöltődésbe ágyazott hídszerkezet famaradványai már jelezték, hogy a „farkasverem” alsó rétegei további érdekességeket rejtettek. E rész teljes feltárására a K-i árok egészével együtt 1960 nyarán került sor.

A várakozásnak megfelelően, valóban figyelemreméltó objektumokat találtunk itt az alsó, 1 m-nél is vastagabb iszaprétegből kikerült XV–XVI. századi apró-leletanyag kíséretében. Lényegében egy, az árkon átvezető, többször megújított hídszerkezet és a hidat kétoldalú az ároktól elkülönítő, ugyancsak több ízben módosított palánksort tártunk fel, továbbá a már említett vízvezetékrendszer egy szakaszát (308. kép).

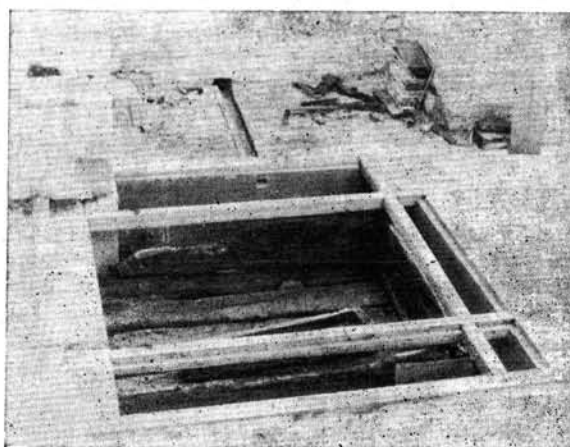
Az átlagosan 550×650 cm belső alapterületű farkasverem É-i és D-i szélét eredetileg 8–9 db, 20–30 cm átmérőjű, egymástól 40–60 cm távolságra levert cölöpsor határolta. A cölöpök között feltehetően vesszőfonás töltötte ki. A cölöpök alsó, állandóan vízben, iszapban álló része napjainkig meglepő épségben, gyakran kéreggel együtt maradt fenn, felmenő része nyilván még a XVI–XVII. század

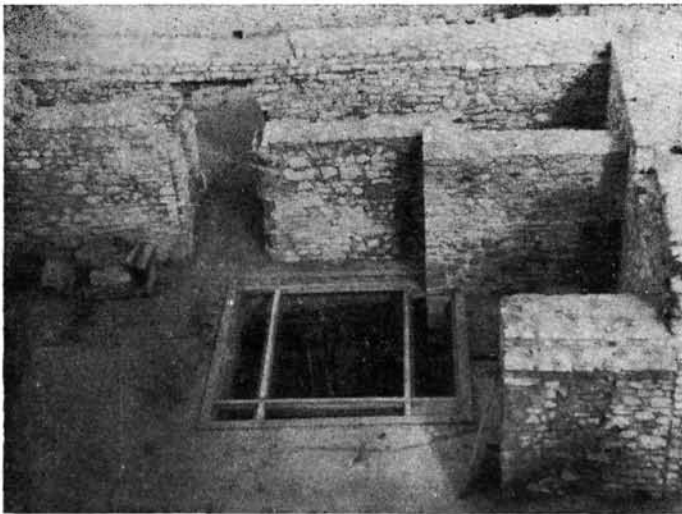
313. kép. A famedencét magába foglaló betonmedence

Abb. 313. Betonbassin, enthaltend das Holzbassin

folyamán korhadt el, hiszen a farkasverem ÉK-i sarkában a korábbiak csomkjához illesztett pótlások legalább egyszeri megújításukról tanúskodnak (315. kép). Az 1959-ben készült alaprajz a D-i oldalon már jelzi a cölöpök külső síkja mellé kőből épített nyakfalat, az É-i nyakfal ennél valamivel később készülhetett. (Itt egyébként a nyakfalon, tehát a farkasvermen kívüli árok részben egy második, jóval nagyobb átmérőjű darabokból álló cölöpsor maradványai is előkerültek.) A jelek szerint tehát a cölöpsorokat a vár nagyarányú, Kinizsi-kori átépítéskor, vagy közvetlen utána, legkésőbb a XV. század végén verték le. A XVI. sz. második felében viszont funkciójuk már megszűnt.

A kapuvédőmű belsejéből a belső kaputorony bejáratához vezető hídszerkezet egy, nagyjából a farkasverem középvezetékében álló kőpillérre támaszkodott. A pillért egyízben átépítették. Az alsó, 460×80 cm-es pillérhez eredetileg talán másfajta elrendezésű, szélesebb, vagy kettős híd tartozott. (A belső kaputorony küszöbe, perselyei magának a torony bejáratának a megújításáról is tanúskodnak, ugyanez kivehető a falszerkezeten is (316. kép). Mindenesetre a csaknem alaposításig elbontott korai pillér felső síkjára fektették az általunk feltárt hídszerkezet talpgerendáit, majd erre építették a második, rövidebb kőpillért. A 230 cm széles, 320 cm hosszú, egymásba csapolt gerendarács a farkasverem K-i felén egészen a rézsüs támfalig tartott (317. kép). Itt még egy keresztgerendával volt megerősítve. A kőpillér és a belső kapu közötti részen a híd alátámasztására nem volt szükség, mivel ez a rész a kökeretbe vésett tükrönyílás és a perselyek tanúsága szerint fel- és leereszthető volt. (Részben a pillér és a küszöb távolsága alapján tudtuk megállapítani és visszaszerkeszteni a torony bejárat nyílásának ívmagasságát.)⁶

A gerendarács két szélső és közvetlenül a kőpillér síkjára előtt húzódó oldalán 2–2 rézsutos csapolásnyom és két helyen in situ talált támgerendamaradvány jelzi, hogy a rácsos merevítették a híd rögzített járórészét (318. kép).

A két, különböző időben készült kőpillér már eleve bizonyítja, hogy a feltárt fahíd maradványa nem a legkorábbi szerkezet, amely a farkasvermet áthidalta. Ezt alátámasztják a belső kaputorony átépítésének látható jelei is. Viszont éppen a kicserél

314. kép. Várudivar-részlet a famedencével

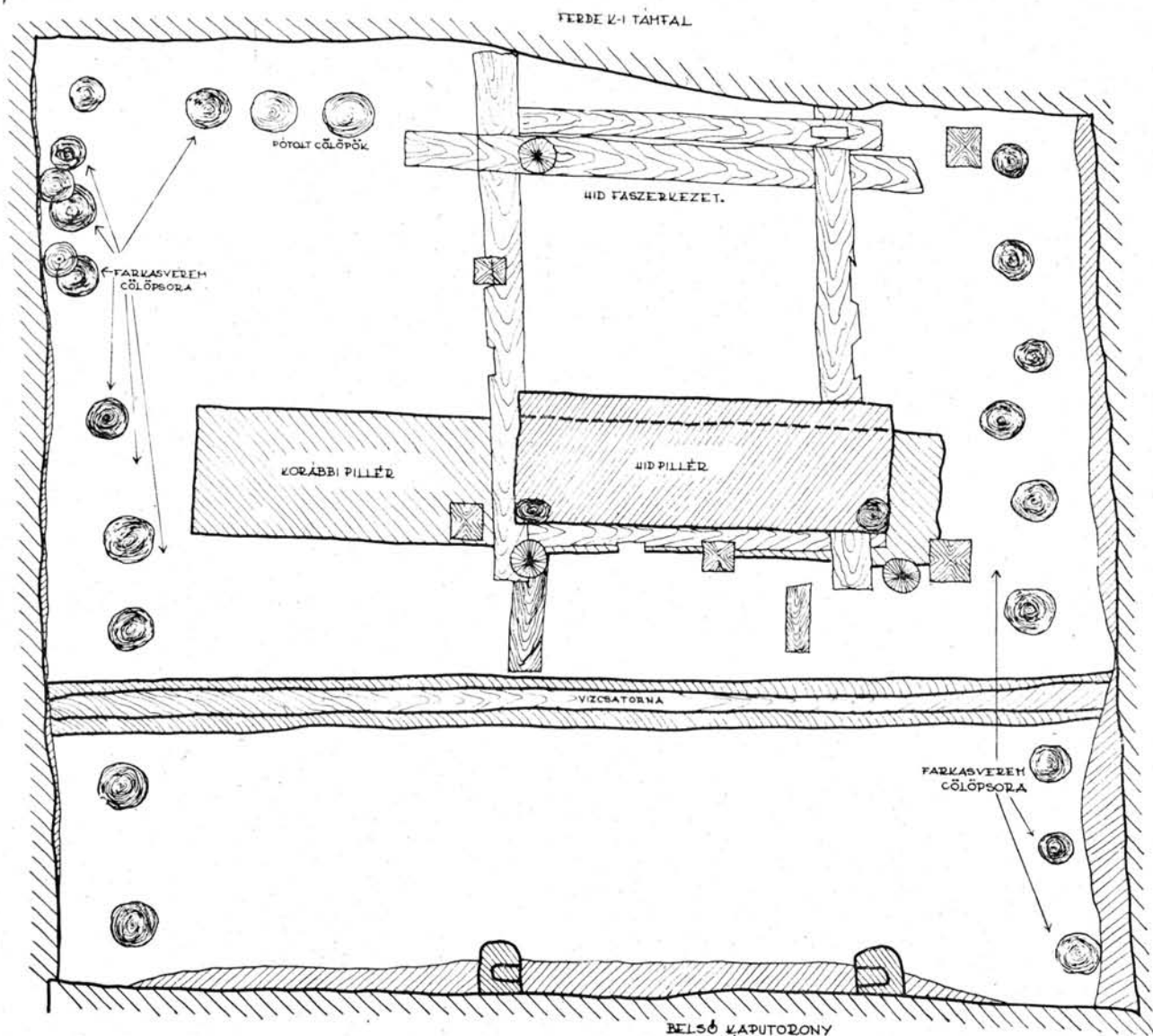
Abb. 314. Teil des Burghofes mit dem Holzbassin

küszöbkő és a köperselyek vizsgálata alapján állapíthatjuk meg, hogy a belső kaputorony és azzal együtt a híd átépítése legkésőbb a XVI. század közepén történhetett, mindenesetre még Turco felmérése előtt.

A cölöpsorokon és a hídszerkezeten kívül egy, É–D-i irányú, kb 8 m hosszú, 30×40 cm átméretű, egy törzsből kifaragott facsatornát is feltártunk a farkasverem alsó szintjén. Ez vékony fallal volt eredetileg lefedve, rendeltetése tehát a víznek a vár kútjától a K-i árok É-i felébe való átvezetése volt, a farkasverem víz-, illetőleg iszap-szintje alatt. A kút feltárásakor talált négy csatornamaradvány közül időrendben csak egy volt a szóbanforgónál korábbi, ez a barbakán XVI. századi falvastagítása alatt húzódott meg, ugyancsak É-i irányban. Még egy másik csatornamaradvány is a farkasverem irányába vezetett, azonban magasabb szinten, a híd talpgerendái fölött, tehát a verem bizonyosfokú feltöltődése után fektették be a farkasverem nyakfalába. (Megemlítenének tartjuk egyébként, hogy a farkasverem É-i nyakfalába, a híd járórésze alatt alig fél méterrel, túlfolyóként két cserépcövet falaztak be, a fal készítésével egyidőben.) Az ismertetett, készítési sorrendben második facsatorna korábban, de legfeljebb egyidőben került a helyére, mint amikor a nyakfalat felfalazták, tehát mindenképpen XVI. századi (319. kép).

Tekintettel a farkasveremben feltárt faszervezetek hazánkban egyelőre egyedülálló voltára, megővésüket és a helyszínen való bemutatásukat okvetlen szükségesnek találtuk. Ezért a farkasvermet a nyakfalak, a belsőtorony és a külső rézsutos várfal itteni szakaszának konzerválása, illetve kiegészítése után belül ugyancsak körülbetonoztuk s a kútból, eredeti kőcsatornadarabok felhasználásával vezettük ide a vizet, hogy a cölöpsorok legmagasabbra nyúló darabját is ellepje. Mint a famedencénél, itt is egy beépített zsilip segítségével, a farkasverem teljesen vízteleníthető (320. és 321. kép).

A kút környékén és a K-i árok É-i részében az ásás során, mélyebb rétegben több facsatornamaradványt, deszkát, cölöpöt, sőt egy nagyméretű favályút is találtunk. Ezeket már nem tudtuk előkerülésük helyén bemutatni, hanem a farkasverem

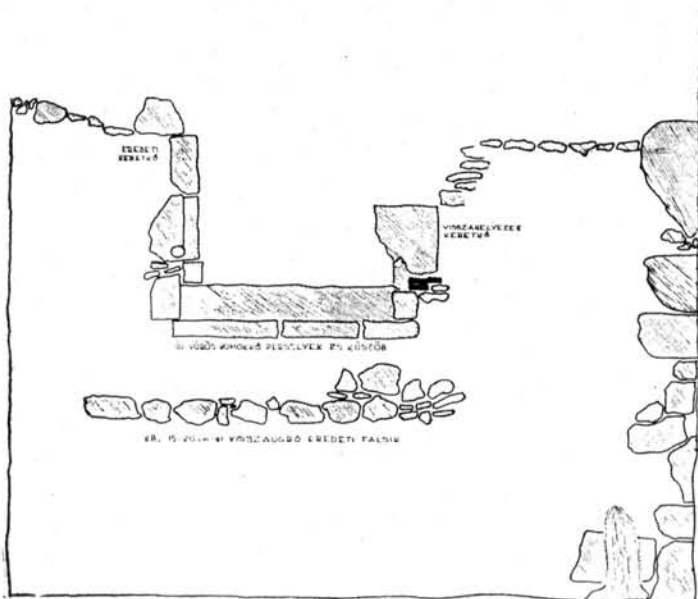

NAGYVÁZSONY KINIZSI-VÁR
 FARKASVEREM ALAPRAJZA.

315. kép. A farkasverem alaprajza

Abb. 315. Grundriss der Wolfsgrube

NAGYVÁZSONY KINIZSI-VÁR
FARKASVEREM NY-I OLDALFALA /BELSŐ KAPUTORONY HOMLOKZATA/
0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

Ny-i részében helyeztük el őket a medence fenekén. Így a vár feltárása során előkerült nagyméretű famaradványok a már említett É-i nyakfalon kívül eső második cölöpsor és a kápolna ÉNY-i sarkán feltárt XVII. századi, kb. 40 db-ból álló cölöpalapozás kivételével, konzerválás után mind víz alá kerültek.

A nagyméretű, ásatás folyamán előkerülő, fa-szerkezetek állagvédelme rendkívül kényes és nemzetközi viszonylatban sem teljesen megoldott feladat. Ismert dolog, hogy a fa kémiai szempontból egyike a legtartósabb, legellenállóbb szerkezetű anyagoknak. Ugyanakkor biológiai tényezők, elsősorban gombák, baktériumok, bizonyos körülmények között a szabad levegőn is elpusztítják, lebontják a fa anyagát. Valószínű tehát, hogy a régészeti fatárgyak megmaradása vagy meg nem maradása függ a talajnak a biológiai tényezőkre kedvező vagy kedvezőtlen kémiai és fizikai körülményeitől. Sok bomló

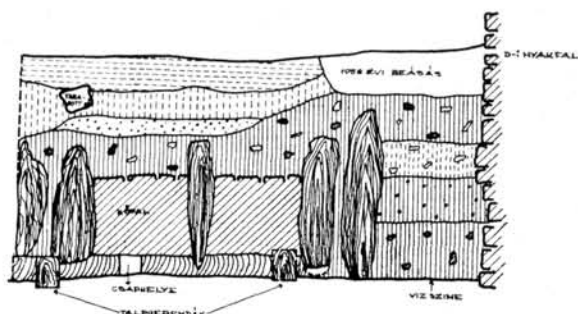
317. kép. A farkasverem ED-i irányú, a hídpillérnél készített metszetalának részlete
Abb. 317. Detail der Wolfsgrube in NO-Richtung, Ausschnitt beim Brückenpfeiler

316. kép. A belső kaputorony homlokzata a farkasverem felől

Abb. 316. Front des inneren Torturmes, von der Wolfsgrube besehen

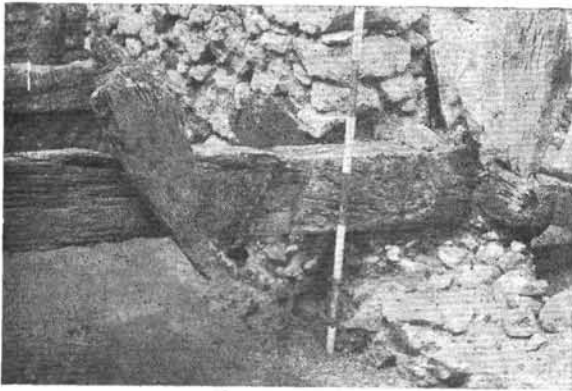
fehérjét tartalmazó talajokból, pl. temetőkből, hajdani személerakódó helyekről, pöcegödörökből, továbbá mocsaras vagy tőzeges talajokból nagyon sok fatárgy került elő aránylag jó állapotban, itt valószínűleg a talajok ammóniatartalma, lúgossága játszott szerepet. Más esetekben az mentette meg a leletet, hogy még a teljes biológiai pusztulás előtt a talaj feltöltődése folytán szárazabb környezetbe került. Egészen száraz talajokban, pl. homokban természetesen szintén sokáig megmaradnak fatárgyak.

Ezek a biológiai hatások nem egyformán érik a fa anyagának valamennyi alkotórészét. Elsősorban a cellulóz és a gyantás inkrusztáló anyagok, tehát azok, amelyek a fa szerkezeti szilárdságát adják, bomlanak el. A vázalkotó lignin aránylag épen marad. A nagyvázsonyi famedence anyaga (tölgyfa) mikroszkóp alatt nagyon csekély cellulózreakciót adott (klórcinkjódos festés), ugyanakkor a sósavas floroglucin a ligninszerkezetet határozottan jelezte. A Nehézvegyipari Kutató Intézetben dr. Korányi György igazgató gőzkromatográfiás és derivatográfus méréseket végzett több régészeti falelet, köztük a nagyvázsonyi medence cellulózlignin arányának eltolódásával kapcsolatban. Noha e vizsgálat eredményei csak nagyobb számú régészeti és recens faanyag megvizsgálása után lesznek kiértékelhetők, annyit biztosan meg lehet állapítani, hogy a régé-

murva apró kővel
kavicsos murva kővel
szőcsap-föld letetakkal kővel
murvasájjal letetakkal
agyagos kővel omladák
kavicsos föld letetakkal kővel
murvasájjal letetakkal
feketefaragott kővel

NAGYVÁZSONYI KINIZSI VÁR
FARKASVEREM DNY-I SZELVÉNYÉNEK K-I FALA
0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

318. kép. Részlet a farkasverem hidszerkezetéből

Abb. 318. Detail der Brückenkonstruktion

szeti leletekben a lignin hányada erősen megnövekedett a cellulózanyag rovására.

A talajból előkerülő régészeti falelet rendszerint szivacsos szerkezetű, sajátoszerűen lágy, ujjal benyomható, ugyanakkor alakját és eredeti méreteit teljesen megőrzi. Szerkezeti szilárdsága egyáltalán nincs, szétmorzsolható, a nagyobb darabok a kiemeléskor önsúlyuktól eltörnek. Amikor az ilyen fa száradni kezd, a párolgó víz felületi feszültsége olyan nagy nyomást gyakorol az üregek meggyengült falára, hogy a fa szerkezeti elemeinek kohéziója megszűnik: a fa szétmállik, lemezesen, levelesen szét-hasadozik, ezáltal megduzzad, elcsavarodik, vete-medik. Sok esetben nem marad más a kiszáradt régészeti faleletből, mint forgácsok alakatlan hal-maza (322. kép).

Sajnos, a nagyvázsonyi famaradványok egy részénél is ez volt a helyzet. A medence 1958-ban került elő és 1960 őszéig, a tulajdonképpeni konzerválási munkák megkezdéséig több ízben is eléggé kiszáradt. A kreozotos kezelés, amivel korábban próbálták a konzerválást megoldani, nem használt. A farkasverem frissebben feltárt cölöpjei és gerendái Szalay Zoltánnak, a Néprajzi Múzeum főrestaurátorának javaslatára azonnal víz alá kerültek, és így teljes épségükben fenntarthatók voltak.

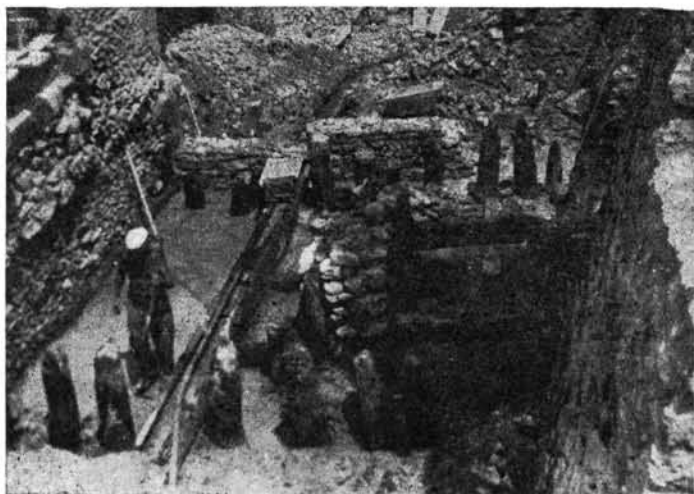
A régészeti faleletek hathatós konzerválásának a következő feladatokat kell megoldania: a vizet ki kell cserélni valamilyen más anyaggal, amely vízzel elegyedik, vizes közegben is megköt, a fa szerkezeti

elemeit összetartja és így meggátolja a párolgó víz roncsoló hatását.

Egészen természetesen adódott, hogy ilyen anyagot a műanyagok sorában kell keresni. Külföldi gyakorlatban eddig kétféle műanyag vált be régészeti faleletek tartós konzerválására. Az egyik a berni múzeum vegyészei által alkalmazott melamin-gyanta előkondenzátum, a másik a polietilénlikol viasz, amelyet a londoni British Museum laboratóriumában használtak először, és ma már sokhelyütt sikerrel alkalmaznak kisebb méretű faleletek konzerválására. Mindkét eljárásnak egyébként kitűnő elméleti és gyakorlati alapjaik ellenére közös hátránya, hogy a víz kicserélése rendkívül hosszadalmas, hetekig, sőt hónapokig tartó művelet, és a tárgyak teljes bemerítését teszi szükségessé, ami a nagyméretű külszíni, esetleg még be is épített fa-szerkezetek esetében egyenesen megoldhatatlan.

319. kép. A farkasverem D-I zárófala, vízáteresztő nyílásokkal
Abb. 319. Südliche Schlusswand der Wolfsgrube, mit Durchlassöffnungen für das Wasser

320. kép. A farkasverem a feltárás után

Abb. 320. Die Wolfsgrube nach der Aufschliessung

A nagyvázsonyi leletek esetében laboratóriumi előkísérletek után a vízzel jól elegyíthető és vizes közegben is kötő karbamid-formaldehid műgyantákra esett a választásunk. Későbbi, egyebütt szerzett tapasztalataink szerint a hazai előállítású kaurit-enyvek is egészen jól megfelelnek a célra, a nagyvázsonyi munkákhoz azonban inkurrens készletből megszerzett Celodal I. műgyantát használtunk. Ez a német gyártmányú, víztiszta karbamidgyanta előkondenzátum alkohollal is jól elegyíthető, ezért, hogy a műgyantának a fába való beszívódását elősegítsük, másfelől pedig csökkentjük az elpárolgó víz felületi feszültségét, a műgyantát 1:1 arányban denaturált szeszrel hígítottuk. Ebben a hígításban az oldat kitűnően beszívódott a tömörebb szerkezetű fába is. A nagyobb üregekbe és repedésekbe a későbbi kezeléseknél során tömény előkondenzátumot is csurgattunk, hogy a víz esetleges behatolásának útjait elzárjuk. Az előkondenzátum kb. 50 C°-ra melegítve eléggé felhigul és jól önthető. Katalizátorként először 10 %-os oxálsav oldatot használtunk, a tiszta gyanta súlyára számított 3 %-ban, mert ez a műgyanta előírás szerű katalizátora. A hideg időjárás miatt (a munkát novemberben végeztük) a kötés ideje lassú, többnapos volt és félő volt, hogy az esővíz a még vízben oldódó műanyagot kioldja, előbb

321. kép. A farkasverem betonmedencéjének zsaluezése
Abb. 321. Schalung des Betonbassins der Wolfsgrube

322. kép. Kiszáradt régészeti
falelet a nagyvázsonyi várból
Abb. 322. Ausgetrocknetes Holz
aus der Burg Nagyvázsöny

tokon keresztül. A fákat mindaddig telítettük a gyantaoldattal, amíg azok már több anyagot nem vettek fel. A munkát az esős időjárás nagy mértékben hátráltatta, viszont a konzerválást még a téli fagyok beállta előtt el kellett végezni (323. kép).

Az első kezelés máris meghozta a kellő eredményt. A téli hónapokban sem a medence, sem a farkasverem faszerkezetei nem szenvedtek károsodást annak ellenére, hogy a téli hónapokban a vizet leeresztették róluk. 1961 tavaszán és nyarán még három ízben szálltak ki a Központi Muzeológiai Technológiai Csoport dolgozói Nagyvázsönyba és minden alkalommal újból kezelték azokat a darabokat, amelyek még fel tudtak venni műgyantát. 1961 óta a nagyvázsonyi faszerkezetek már két újabb telet vészeltek át és szemmel is láthatólag kitűnően bírják az időjárás ingadozásait, fagyot, meleget, csapadékot, valamint a víznek eléggé sűrű időközökben való lecsapolását, aminek oka a vár látogatóinak az a szokása, hogy a kristálytiszta vízbe pénzdarabokat dobálnak.

1961 első hónapjaiban a famedencét, a farkasverem fatárgyait és betonfalát sűrű, sötétzöld moszatok lepték el olyan mértékben, hogy a tárgyak a vízben felismerhetetlenné váltak. Ezért az utolsó kezelés alkalmával a műgyanta oldatba a Nehézevegypari Kutató Intézet által rendelkezésünkre bocsátott fernarazinklorid (Adamsit néven ismert

harcgáz) szuszpenziót kevertünk és azt kellő óvintézkedések (a vár kapujának lezárása, az elfolyó víz elterelése) után a fafelületekre és betonfalakra felhordtuk. A megkötött gyantából lassan kioldódó mérgező anyag úgy látszik elegendő ahhoz, hogy a moszatosodást meggátolja, mert azóta súlyosabb mértékű moszatosodást nem észleltünk.

A nagyvázsonyi konzerválás tapasztalatai nagyon értékesek számunkra abból a szempontból, hogy a nagyméretű ásatag faszerkezeteket ezentúl meg lehet menteni az utókor számára. Az aminoplaszt előkondenzátumok, úgy látszik, időtálló és nem utolsó sorban rendelkezésre álló és elég olcsó anyagok az ilyen fák telítésére. Különösen a vízállóbb melaminformaldehid és tiokarbamid-formaldehid műanyagok további előrelépést fognak hozni, ha nagy tömegben való ipari gyártásuk megvalósul.

Éri István—Takáts Vilmos

323. kép. A farkasverem famaradványainak konzerválása
Abb. 323. Konservierung der Holzreste
aus der Wolfsgrube

Jegyzetek

- ¹ Éri István: Reneszánsz domborműtöredékek a nagyvázsonyi Kinizsi-várból. Művészettörténeti Értesítő 1958. 124–133.
- ² Az ásatás részletes feldolgozása folyamatban. A vár építéstörténetére l. Éri István: Nagyvázsony. Budapest 1959.
- ³ A Magyar Nemzeti Múzeum restaurátorműhelye végezte, Bakó Győző főrestaurátor irányításával.
- ⁴ A kiemelés nehéz és aprólékos munkáját az Országos

Műemléki Felügyelőség sümegi építésvezetőségének dolgozói végezték, Szalay Zoltán főrestaurátor és Éri István irányításával.

- ⁵ Készült 1569–70 körül. Képét l. Éri István: Nagyvázsony 22. o.
- ⁶ A farkasverem új hidját és a belső kaputorony helyreállítását R. Ratkai Ida felmérése alapján Sedlmayr János építészmérnök tervezte.

Holzreste der Burg von Kinizsi in Nagyvázsony

Bei den Ausgrabungen in der Burg Kinizsi's von Nagyvázsony wurden mehrere Reste von Holzkonstruktionen gefunden. Verfasser beschreiben die Bestimmung, Konservierung und Zeitbestimmung derselben.

Im Burghof wurden, vor einem aus Stein gebauten Wasserbecken aus der Mitte des XVII. Jh-s, ein in tieferer Schicht einer früheren Periode aus Balken zusammengefügt Wasserbecken von einer Grundfläche von 240×320 cm und ein Ausgangskanal gefunden. Der letztere mag spätestens in der zweiten Hälfte des XVI. Jhs gefertigt worden sein.

In dem zwischen Verteidigungswerk der Toresöffnung und innerem Torturm liegenden Abschnitt des Festungsgrabens, in der sog. Wolfgrube, wurden an einer Stelle von 550×650 cm mehrere Serien von Pfählen, eine aus Baumstamm gefertigte Wasserleitung und die Holzkonstruktion einer über den Graben führenden Brücke entdeckt. Alle diese mögen spätestens vom Ende des XV. Jh-s stammen. Die Brücke mag samt ihren Pfeilern erneuert worden sein; die Serien der Pfählen haben aber ihre Funktion um 1570 verloren.

Es war unsere Bestrebung, alle diese Fundobjekte, samt Wasserleitungssystem, genährt durch ein aus dem Festungsgraben hervorquellendes Wasser, in situ zu veranschaulichen. Deshalb wurden

nach dem provisorischen Herausheben der Holzreste einfassende Betonbecken verfertigt. Diese Becken wurden fortwährend vom Wasser der ursprünglichen Quelle genährt.

Die chemische Untersuchung der Holzreste hat erwiesen, dass sich der Prozentsatz des Lignins auf Kosten der Zellulose stark vermehrt hatte. Bei der Konservierung der wassersättigten Reste musste das Wasser mit anderem, leicht lösbarem und bindendem Material ersetzt werden. Dadurch wurden vom Wasser verursachten Schäden (wie Aufhören der konstruktiven Kohäsion, Brechen, Deformation) vorgebeugt. In Nagyvázsony wurde für diesen Zweck Kunstharz Karbamid-Formaldehyd (Celodal I), mit denaturiertem Spiritus 1:1 verbunden, und vorher mit Oxalsäure von 10 0/0, dann mit Ammoniumchlorid, als Katalisatoren, behandelt, gebraucht.

Diese Behandlung erwies sich als erfolgreich; die Holzreste ertragen auch die Entwässerung der Becken recht gut. Um die Verhinderung der Entstehung von Algenschicht wurden die Oberflächen der Holzreste und der Bassins mit Suspension Phenarsasinchlorid (ein unter dem Namen Adamsit bekanntes Harzgas), aufgelöst in Kunstharzlösung, beschmiert. Auch diese Behandlung war erfolgreich.

István Éri—Vilmos Takács

Könyvismertetés

Dr. Gyula Török: Die Bewohner von Halimba im X. und XI. Jahrhundert. AH. Ser. Nova XXXIX. (1962) 169. old. 100. tábla, 36 szövegközi kép és 4 melléklet.

1952-ben a Veszprém megyei Halimba község mellett megindult temetőfeltárás első eredményeiről a tudományos irodalomban először 1954-ben kapunk hírt.¹ Török Gyula rendkívüli szorgalommal és odaadással végezte a feltárást, a temető ásatásának teljes befejezéséig, amely végül is (egy régebben előkerült vázzal együtt) 932 sírt eredményezett. A temetőről 1959-ben megjelent lipcsei összefoglalás nyomán² külföldi szakkörök is nagy érdeklődéssel várták³ a feldolgozás befejezését és a publikációt. Az 1955-ben befejezett feltárás feldolgozása, amely ugyan az ásatással párhuzamosan is folyt, ezután még fél évtizedes alapos munkát követelt. Ezzel a könyvvel a magyar és szláv régészeti kutatás és az egész közép-európai őstörténeti kutatás is igen komoly, *történeti forrásként* használható munkát kapott segítségül. Habár a temető elsősorban a dunántúli emlékanyag feldolgozása szempontjából a legjelentősebb, levonhatók belőle olyan következtetések is (történeti, társadalomtörténeti, etnikai sb.), amelyek az egész Kárpát-medence történetére nézve is komoly jelentőséggel bírnak.

Az 1959-ben megjelent német nyelvű kivonat és a már napvilágot látott,⁴ vagy a közeljövőben megjelenő ismertetések felmentenek az alól a feladat alól, hogy a könyvet teljes részletességgel ismer-tessük.

932 sír közül 929 egyező tájolást mutat. A temetkezési szokásokban megnyilvánuló más eltérések (pl. karok helyzete) irányították éppen az ásató figyelmét arra, hogy a temetőt csoportokra bontsa fel. Ebben természetesen a gazdag éremanyag is komoly segítségére volt. Rátemetkezések nyomán felfigyelt arra a jelenségre, hogy a behajlított karú vázak régebbiek lehetnek. Ezeket kikereste a temetőben. Véleménye szerint ez a szokás a Balkán félsziget felől terjed északra, Pannoniába. Itt talán déli eredetű szláv beáramlásra kell gondolnunk.

A temetkezési szokások alapján azt is megállapítja, hogy a magyar honfoglalásnál *régebbi* temetkezést a temetőben nem találunk. A legrégebbi te-

metőrész a temető déli csoportja. Ebben az első csoportban elsősorban a helyi etnikum és részben a honfoglaló magyarság összetevői jelennek meg. Aránylag kevés az a régészeti anyag, amely a terület új urai megjelenésével hozható kapcsolatba: egészen szigorúan véve szemügyre a leleteket, csak hét felnőtt sírjában találunk a honfoglalókkal kapcsolatba hozható *tárgyakat*.

A honfoglalással bekövetkezett változások a X. század első évtizede utolsó harmadában már olyan lényeges politikai-etnikai változásokat hoztak magukkal a Dunántúlon is, amelyek során egyes etnikai csoportok viszonylag messze eltelepülhettek eredeti lakhelyeikről.

Vegyük ezután elő részletesebben az egyes, időben egymás után következő sírcsoportokat.

A temető használatának *első szakaszában*, ami alatt közel 60 évnnyi (vagy még kevesebb) idő telt el (910/925—970), összesen 156 egyént temettek el az életben meglévő rokoni-gazdasági csoportoknak megfelelő elosztásban. A temetkezésekkel fokozatosan nyugatról kelet felé haladtak.

A temetőhasználat *második szakaszára* (970—1050) már 381 sír esik. Ezek közül 47 volt koporsóba temetve. 12 sír teljesen mellékletnélküli, koporsójuk sincs (közel 12 %). Szemben az első szakasszal, itt már élesebben jelentkeznek a temetkezésben is tükröződő társadalmi-gazdasági különbségek. A szerző szerint azért van több koporsó ebben a szakaszban, mert a honfoglalást megelőző etnikum hatása jobban érvényesül. Ezzel azonban ellentmondásban áll az a tény, hogy az alkarok behajlításának szokása erősen csökken. Itt inkább az áruterelésbe való fokozódó bekapcsolódás jó hatása okozza ezt a jelenséget. Mind a szegény sírokba temetett egyének, mind pedig a jobb módúak (az első szakaszban tulajdonképpen egy igazi jómódú család volt csak), termelők, köznépi társadalmi helyzetben. Ez a szakasz, amely más hasonlókorú temetőkben is megvan, szemben az első szakasszal, amely a kalandozások korának köznépi temetője, már a letelepülés korának egyik pogány temetőjét képviseli.

A *harmadik szakaszban* az eltemetettek száma még tovább emelkedik, számuk 396 (1050—1100). Közülük már 192 a mellékletnélküliek száma. Ezen

utóbbiak közül legfeljebb a mellékletnélküli, de koporsóba temetettek lehet leszámítani, összesen 15 főt. A szám így is jelentős különbséget tükröz: a mellékletnélküliek ebben a szakaszban a temetkezéseknek már közel a felét teszik ki! Az eltemetettek társadalmi helyzete tehát az életben tovább romlott.

A temetkezés a XII. sz.-ban lassan abbamaradt ezen a helyen, mert a temetőt a templom mellé telepítették.

A szakaszok jellemzésekor nem térhettünk ki részletesen az egyes lelettárgyak, így pl. a *hajkari-kák* kérdésére. Ezek genezisére vonatkozóan részletes megjegyzéseket találunk Szymanski W. idézett ismertetésében, amit a temető németnyelvű előzetes publikációjáról írt.

Nemcsak az ékszeranyagot, hanem a *kerámiát* is igen alaposan feldolgozta könyvében a szerző. A X. sz. első felében Halimbán, úgy látszik, nem laktak fazekasok. A második szakaszban azonban már négyféle kerámiát is talált. Az edényanyag régi helyi hagyományokat őriz és folytat. Meg kell azonban még vizsgálni a vándorgölcncserek kérdését. Ugyanis a nyersanyaglelőhely, az anyagelőkészítés és égetés kérdései ennek a problémának eldöntését egyáltalán nem teszik egyszerűvé. Ezenkívül az edények elkészítésénél, a szerző szerint, alátélapok alkalmazása még mindig elég kevéssé bizonyított. Többek között erre nézve nincsen adatunk a keleti szlávok anyagából. A fokozódó áruterelés véleményünk szerint a fazekasművességre és az áru megszűrésre való elszállítására is kihatással lehetett.

Szymanski W. kiemelte azt a tényt, hogy a halimbai temető feldolgozása új szintet jelent a magyar régészeti irodalomban. Az új dolog benne az anyag gazdasági-társadalmi interpretációja. A történeti forrásanyag módján való közlés mellett, véleményünk szerint is, ez a munka nagy erénye. Ezzel az interpretációval kapcsolatban legfeljebb annyit jegyezhetünk meg, hogy a halimbai faluközösség (ezen belül a nagycsaládi gazdasági kötelékek) szembeállításával a X. sz.-i birtokososztállyal, nem helyes. Ekkor még nem beszélhetünk Magyarországon egységes birtokososztályról (122. oldal).

Tulajdonképpen ezzel a feldolgozással kezdődött meg a honfoglaláskori és az azt követő korszak régészeti anyagának és az azt követő korszak régészeti anyagának és a részletes vizsgálata, melyet Molnár Erik régebben joggal hiányolt magyar őstörténeti munkáiban.⁵ Szóke Béla hasonló jellegű vizsgálatai a régebben feltárt temetőanyag szin-

tén ezen a téren jelentettek újabb lépéseket.⁶ Sajnos, korai halála munkálatai folytatását félbeszakította. Sajnálatos azonban az *embertani kutatás lemaradása e téren*. A Fiad-Kérpusztai XI—XII. sz.-i temető példamutató embertani feldolgozását nem követte a többi, már jónéhány éve feltárt VII.—XI. sz.-i temetők embertani feldolgozása. (Környe, Pilismarót-Basaharc, Sopron-Kőhida stb.) Elmaradt ez a halimbai temető esetében is. Ezért nem lehet a populációval kapcsolatos kérdést megválaszolni, pl. azt sem, amit Török Gyula igen helyénvalóan vetett fel könyvében, hogy milyen mértékben olvad össze a temető első szakaszában a helyi őslakosság a honfoglaló magyarság egyes elemeivel, egyáltalán van-e ilyenről szó az első szakaszban? (A régészeti anyag utal arra, hogy van.) Vagy csak a második szakaszban kerülnek ide be a közösségbe olyan magyarok, akik valamilyen okból kifolyólag nem kaptak helyet más temetőben. A jövőben, optimálisan, nem is lenne már szabad megjelennie olyan temetőfeldolgozásnak, melyet azonnal nyomom nem követ embertani feldolgozás, mert az ellenkező eset a komplex kutatás követelményeinek mellőzését jelenti.

Végezetül térjünk még ki a monográfia néhány más kisebb részletére is. A szerző könyvében — nagyon helyesen — elveti a „*Bjelo-brdovi kultúra*” elnevezést. Ez a helytelen elavult elnevezés már igen begyökeresedett az irodalomban. Reméljük, és erre komoly alapot ad ez a könyv is, hogy a kutatók mint helytelent el fogják hagyni mind Magyarországon, mind pedig külföldön.⁷ Ebben a korban már konkrétan, etnikumra vagy még inkább gazdasági-történeti korszakra kell utalni a kultúrák elnevezésében.

A letelepült életformát tükröző nagy létszámú X.—XI. századi temetők mellett rendszeres vizsgálat tárgyává kellene újra tenni a kis létszámú IX.—X. sz.-i magyar nagycsaládi, nemzetiségi rendet tükröző temetőket és temetőcsoportokat is. Itt fel kell hívni a figyelmet arra, hogy a magyarok türk neve nem takar türk etnikumot, még ha voltak is török nyelvű csoportok a honfoglaló magyarságban. Nyelviileg azonban az ugor rész győzedelmeskedett.

A könyv szép példája a pontos, a régészeti leletanyagot történeti forrásértékűvé avató feldolgozásnak. Történeti, társadalmi következtetései megfelelően mértékartóak. Egyik kiemelkedő nyeresége régészeti irodalmunknak és egyben a koraközépkori kutatások egyik fontos bázisa.⁸

Erdélyi István

Jegyzetek

¹ Török Gy. Halimba-Cseres X.—XII. sz.-i temetője. FA VI (1954) 95—105.

² Török Gy. Die Bewohner von Halimba-Cseres nach der Landnahme. Leipzig, 1959.

³ Ld. W. Szymanski kritikai ismertetését: Archeologia Polski VII. 1. (1962) 156—160.

⁴ Filip J. Arch. Rozhledy. XIV. (1961) 5. 728—729 (rövid tartalmi ismertetés).

⁵ A magyar nép őstörténete. 2. kiad. Budapest 1954. 10.

⁶ A honfoglaló és korai-Árpád-kori magyarság régészeti emlékei. Régészeti Tanulmányok I. (1962)

⁷ A Szovjetunióban is elfogadott terminus, használatára legújabbban CA 1962. 4. 114. 11. jegyzet (főleg Z. Vana ott idézett cikke alapján).

⁸ A kézirat nyomdába adása előtt jelent meg Cs. Sós Ágnes recenziója. AÉ 1963. 1.

Tartalomjegyzék

<i>Szerkesztő: Lectori salutem</i>	5— 7
<i>Fettich Nándor: Emlékezés Rhé Gyulára (1871—1936)</i>	9— 15
<i>Éri István: Beszámoló a Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság 1962. évi munkájáról</i>	17— 26
<i>Éri István: A nagydéli lararium múzeumbakerülése</i>	27— 38
<i>Sági Károly: A vörsi langobard temető újabb ásatási eredményei</i>	39— 80
<i>Koppány Tibor: A Balaton-Felvidék románkori templomai</i>	81—114
<i>Tóth Sándor: A veszprémi székesegyház középkori kőfaragványai (A Bakonyi Múzeum kőtárának ismertetése I.)</i>	115—142
<i>Kozák Károly: XV. századi oroszlános kályhacsempék a Dunántúlon</i> ...	143—150
<i>Huszár Lajos: Eremlelőhelyek Veszprém megye területén</i>	151—160
<i>Jenei Ferenc: Pázmány Miklós veszprémi főkapitány</i>	161—170
<i>Vajkai Aurél: Adatok a Balaton melléki szőlőhegyek népi építkezéséhez</i>	171—183
<i>Nagybákay Péter: Veszprémi és Veszprém megyei céhpecsétnyomók</i> ...	185—219
<i>Mihalik Sándor: Stingl Vince herendi kerámiaműhelye</i>	221—230
<i>Molnár László: A Herendi Porcelángyár a reformkorban</i>	231—245
<i>Batári Ferenc: XIX. századi veszprémi asztalosok</i>	247—257
<i>Vörös Károly: Franciscs Károly veszprémi borbélymester pályafutása</i> ...	259—270
<i>Csaba Imre: A Tanácsköztársaság veszprémi kormánybiztosa</i>	271—273
<i>Tasnádiné Marik Klára: A kislódi „Pannonia” keménycserépgyár</i>	277—279
<i>Boros Ádám—Vajda László: A Bakony dolomitjának mohaföldrajza</i> ...	281—286
<i>Papp Jenő: Adatok a Bakony-hegység méhalkatú (Apoidea) faunájához</i>	287—300
<i>Tallós Pál: Adatok a Bakony és környéke nagylepkefaunájához</i>	301—310
<i>Füzes F. Miklós: A vörsi langobard temető növényleletei</i>	311—340
<i>Éri István—Takáts Vilmos: A nagyvázsonyi Kinizsi-vár famaradványai</i>	341—353
<i>Erdélyi István: Könyvismertetés. (Dr. Gyula Török: Bewohner von Hambrun im X. und XI. Jahrhundert)</i>	355—357

Inhalt

<i>Der Redakteur: Lectori salutem</i>	5— 7
<i>Nándor Fettich: Erinnerung an Gyula Rhé</i>	9— 16
<i>István Éri: Bericht über die Arbeiten der Direktion der Veszprémer Komitatsmuseen im Jahre 1962.</i>	17— 26
<i>István Éri: Geschichte der Erwerbung des Nagydemer Larariums</i>	27— 38
<i>Károly Sági: Neue Ergebnisse der Ausgrabungen auf dem langobardischen Gräberfeld von Vörs</i>	39— 80
<i>Tibor Koppány: Romanische Kirchen des Balatonoberlandes</i>	81—114
<i>Sándor Tóth: Die mittelalterlichen Steinschnitzereien der Kathedrale von Veszprém</i>	115—142
<i>Károly Kozák: Kacheln mit Löwenfiguren aus dem XV. Jahrhundert in Trandanubien</i>	143—150
<i>Lajos Huszár: Münzfundorte im Komitat Veszprém</i>	151—160
<i>Ferenc Jenei: Nikolaus Pázmány, Oberkapitän von Veszprém</i>	161—170
<i>Aurél Vajkai: Beiträge zur volkstümlichen Architektur der Weingärten der Balatongegend</i>	171—183
<i>Péter Nagybakay: Zunftpetschafte aus Veszprém und aus Komitat Veszprém</i>	185—219
<i>Sándor Mihalik: Die keramische Werkstatt von Vinzenz Stingl in Herend</i>	221—230
<i>László Molnár: Die Porzellanfabrik von Herend im Reformzeitalter</i> ...	231—245
<i>Ferenc Batári: Veszprémer Tischler im XIX. Jahrhundert</i>	247—257
<i>Károly Vörös: Laufbahn des Veszprémer Barbiers Karl Francsics</i>	259—270
<i>Imre Csaba: Veszprémer Regierungskommissär der Räterepublik (1919)</i>	271—276
<i>Klára Tasnádi—Marik: Die einstige Steingutfabrik „Pannonia“ von Kisléd</i>	277—279
<i>Ádám Boros—László Vajda: Moosgeographie des Dolomits von Bakony</i>	281—283
<i>Jenő Iapp: Beiträge zur Kenntniss der Bienenfauna (Apoidea) der Bakony-Gebirges</i>	287—300
<i>Pál Tallós: Beiträge zur Kenntniss der Falterfauna des Bakony-Gebirges und seiner Umgebung I.</i>	301—310
<i>Miklós F. Füzés: Pflanzliche Reste aus dem langobardischen Gräberfeld von Vörs</i>	311—340
<i>István Éri—Vilmos Takáts: Holzreste der Burg von Kinizsi in Nagyvázsöny</i>	341—353
<i>István Erdélyi: Buchbesprechung (dr. Gyula Török: Die Bewohner von Halimba im X. und XI. Jahrhundert).</i>	355—357

СОДЕРЖАНИЕ

От редактора: <i>Lectori salutem</i>	5— 7
Нандор Феттих: Вспоминание о Дьюле Ре (1871—1936)	9— 16
Иштван Эри: Отчёт о работе Управления музеев комитата Веспрема в 1962 г.....	17— 23
Иштван Эри: Перенос надьдемского ларария в музей	27— 38
Карой Шаги: Новейшие результаты раскопок в лангобардском кладбище в с. Вёрш	39— 80
Тибор Коппань: Церкви романской эпохи горного края на севере от Вала-тона	81—114
Шандор Тот: Средневековые каменные скульптурные работы веспремского кафедрального собора (Описание лапидария Баконьского музея, часть первая)	115—142
Карой Козак: Печные изразцы, украшенные львами, 15-ого века Задунайского края	143—150
Лайош Хусар: Места монетных находок на территории комитата Веспрема	151—160
Ференц Енеи: Миклош Пазмань, главный капитан Веспрема.....	161—170
Аурель Вайкаи: К народному зодчеству прибалатонских виноградников	171—183
Петер Надьбакаи: Печати цехов города и комитата Веспрема	195—219
Шандор Михалик: Керамическая мастерская Винце Штингля в Херенде... ..	221—230
Ласло Мольнар: Херендский фарфоровый завод в эпоху реформ (1825—1848)	231—245
Ференц Батари: Веспремские столяры-краснодеревцы 19—20-го века	247—257
Карой Вёрш: Карьера веспремского парикмахера Кароя Франчича.....	259—270
Имре Чаба: Правительственный комиссар Венгерской республики Советов в Веспреме	271—276
Клара Марик Ташнадине: Фаянсовый завод «Паннония» в Кишлёде.....	277—279
Адам Борош, Ласло Вайда: География мхов баконьских доломитовых гор	281—296
Енё Папп: К фауне <i>Aroidea</i> Баконьских гор	287—300
Паль Таллош: К фауне больших бабочек Баконья и его окрестностей	301—310
Ф. Миклош Фюзеш: Растительные находки на лангобардского кладбища при с. Вёрш	311—340
Иштван Эри, Вильмош Такач: Деревянные остатки крепости Кинижи в с. Надьважонь.....	341—353
Иштван Эрдейи: <i>Dr. Gyula Török: Bewohner von Halimba im 10. und 11. Jahrhundert</i>	355—357

Table des matières

<i>Rédacteur</i> : Lectori salutem	5— 7
<i>Fettich Nándor</i> : Commémoration à Gyula Rhé (1871—1936)	9— 16
<i>Éri István</i> : Rapport du travail fait à l'année 1962 par la Direction de Musée de Comitat de Veszprém	17— 26
<i>Éri István</i> : Comment la lararium de Nagydém entra-t-il en possession du musée	27— 38
<i>Sági Károly</i> : Nouveaux résultats de fouilles du cimetièree langobard dee Vörs	39— 80
<i>Koppány Tibor</i> : Églises de l'époque romane dans la région du pays haut du Balaton	81—114
<i>Tóth Sándor</i> : Sculptures en pierre du moyen âge de la cathédrale de Veszprém. (Compte-rendu de la galerie de monument de pierre du Musée Bakonyi. I.)	115—142
<i>Kozák Károly</i> : Carreaux céramiques lionnés du XV ^e siècle, en provenance de la Transdanubie	143—150
<i>Huszár Lajos</i> : Sites de monnaies sur le territoire du comitat de Veszprém	151—160
<i>Jenei Ferenc</i> : Miklós Pázmány, capitaine suprême de Veszprém	161—170
<i>Vajkai Aurél</i> : Données à l'architecture populaire des vignobles des environs de Balaton	171—183
<i>Nagybákay Péter</i> : Cachets de corporation de Veszprém et de comitat de Veszprém	185—219
<i>Mihalik Sándor</i> : Atelier céramique de Vince Stingl à Herend	221—230
<i>Molnár László</i> : La porcelainerie de Herend à l'ère des reformes	231—245
<i>Batári Ferenc</i> : Menuisiers du XIX ^e siècle à Veszprém	247—257
<i>Vörös Károly</i> : La carrière de Károly Francsics, maître-barbier de Veszprém	259—270
<i>Csaba Imre</i> : Le haut-commissaire de Veszprém de la république des Conseils (en 1919)	271—276
<i>T. Marik Klára</i> : La grèserie „Pannonia” de Kislőd	277—279
<i>Boros Ádám—Vajda László</i> : La moussé-géographiee de la dolomite du Bakony	281—288
<i>Papp Jenő</i> : Données à la faune d'apoidea du massif du Bakony	287—300
<i>Tallós Pál</i> : Données à la faune de macrolépidoptères du Bakony et de ses environs	301—310
<i>Füzes F. Miklós</i> : Les trouvailles végétales du cimetièree langobard de Vörs	311—370
<i>Éri István—Takáts Vilmos</i> : Les restes en bois du château Kinizsi de Nagyvázsony	341—353
<i>Erdélyi István</i> : Dr. Gyula Török: Bewohner von Halimba im X. und XI. Jahrhundert	355—357

Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság kiadványai

Veröffentlichungen der Direktion der Veszprém Komitatsmuseen

B. Thomas Edit — Szentlélek Tihamér : Vezető a veszprémi Bakonyi Múzeum régészeti kiállításában (1959.)

Edit B. Thomas — T. Szentlélek : Führer durch die archäologischen Ausstellungen des Bakonyer Museums in Veszprém (1959.)

Tihany. Vezető a Múzeum kiállításához
Führer, durch das Museum von Tihany (1963.)

Vajkai Aurél : Bakonyi Ház (1963.)

Éri István — Vajkai Aurél : Veszprém megye múzeumai (1963.)

István Éri — Aurél Vajkai : Museen entlang des Balaton (1963.)

Tarnay Zsuzsanna — Rózsa György : Batsányi János irodalmi munkássága és egykorú képmásai (1963.)

É. Takács Margit — Péter Márta : Csikász Imre emlékkiállítás (1964.)

B. Thomas Edit : Baláca, freskó, stukkó, mozaik
Baláca, Fresko, Stuck, Mosaik (1964.)

Fekete Gábor : A Bakony növénytakarója (1964.)

Kiadja:

A Veszprém megyei Múzeumok Igazgatósága

Felelős kiadó: Eri István megyei múzeumigazgató

Technikai szerkesztő: Kelemen Márta

A címlapot tervezte: Katona László

A kézirat nyomdába érkezett: 1964 február

Megjelent 1100 példányban, 23 ív terjedelemben

64. 10. 868 — Veszprém megyei Nyomda Vállalat

Felelős vezető: Steltzer Ferenc

